This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,086,462

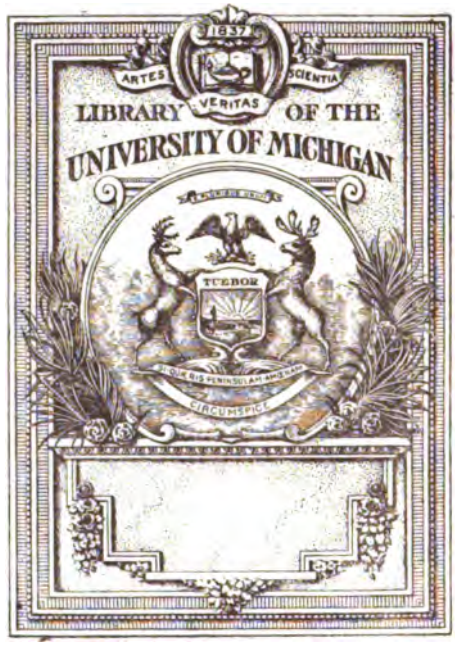
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

DJ
3
.H67

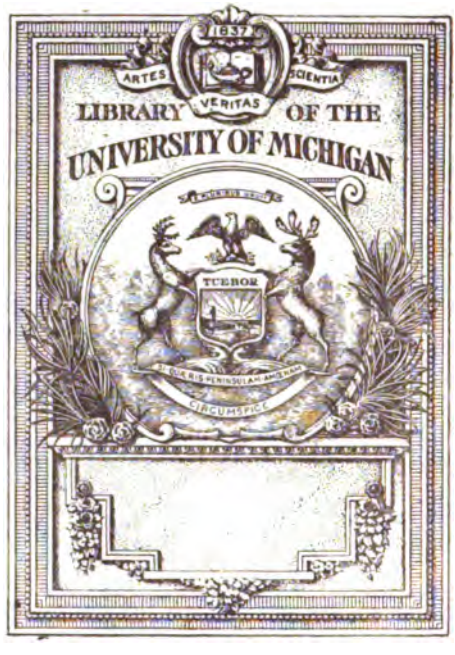
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

DJ
3
.H67

WERKEN,

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

DERDE SERIE.

N°. 2.

DE OUDSTE STADSREKENINGEN

VAN

DORDRECHT

1284–1424

UITGEGEVEN

DOOR

Mr. Ch. M. DOZY

's GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1891

949.2
14 67 w
MAR 17 1919

DE OUDSTE STADSREKENINGEN

VAN

DORDRECHT

1284–1424

UITGEGEVEN

DOOR

Mr. Ch. M. DOZY

's GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1891

50
402
bijpakken

BERICHT.

N° 1 der Derde Serie der Werken, inhouden
DUSSELDORPII ANNALES, uitgegeven do
Prof. Dr. R. Fruin, is ter perse en wordt in d
loop van dit jaar aan de leden verzonden.

VOORWOORD.

Dit voorwoord heeft geen ander doel dan de aanleiding tot deze uitgave mede te deelen en het uiterlijk der uitgegeven stukken te beschrijven. De historische waarde dezer rekeningen in het juiste licht te stellen, zou een studie der Dordrechtsche geschiedenis vereischen, die zeker niet op mijn weg ligt. Ik zou mij dan ook niet begeven hebben op historisch terrein buiten hetgeen mijne betrekking mij aanwijst, ware niet voor eenige jaren in mijn bezit gekomen een lijvig handschrift van den bekenden Wouter van Goudhoeven. Het bevat natuurlijk in de eerste plaats geslachtslijsten en genealogische opgaven, loopende tot 1622, *maar behalve dezen ook extracten uit Dordrechtsche tresoriersrekeningen, welke sinds dien verloren zijn of althans zich niet bevinden in het archief der Merwedestad.*

Behalve de nader te bespreken rekeningen uit het laatst der 13e *eeuw, zijn thans aldaar geen oudere stadsrekeningen aanwezig dan die van* 1408, *handelende over het beleg van Gorcum en uitgegeven in de Kroniek van het Historisch Genootschap van* 1856. *Uit de geheele* 15e *eeuw zijn er slechts zeven algemeene tresoriersrekeningen in originali bewaard gebleven nl. van de jaren* 1429, 1435, 1446, 1450, 1485, 1490, 1496; *bovendien vinden wij er de rekening van den tocht naar Utrecht en Deventer in* 1456, *die van den oorlog voor Montfoort en Sluys in* 1489/90, *geëxtraheerd in de Berigten van het Historisch Genootschap van* 1859, *en eindelijk die van* 1451, 1461 *en* 1462 *van het diepen der havens en het maken der bruggen. Buiten beschouwing blijven hier een opgave der inkomsten van het gasthuis van* 1310

337039

en rekeningen van eenige gilden uit de 15e *eeuw, meest allen na* 1450.

Veel is dit niet, vergeleken bij hetgeen er zou kunnen zijn. Men zou allicht vermoeden dat Goudhoeven de door hem geëxcerpeerde rekeningen te leen heeft ontvangen en zij daardoor verloren zijn gegaan. Deze verdenking blijkt evenwel onbillijk te zijn, want Balen doet in zijne Beschrijving van Dordrecht *van* 1677 *opgaven o. a. uit de rekeningen van* 1304, 1307, 1309, 1322, 1325, 1326, 1363, 1365, 1372, 1381, 1382, 1415. *Wel is waar kan hij die opgaven met vermelding der rekeningen bij oudere schrijvers hebben gevonden en ze van hen hebben overgenomen. Zelfs is het vreemd dat Goudhoeven niet meer rekeningen heeft geëxcerpeerd, indien alle genoemden er in zijn tijd nog waren. Maar van de oudste van deze is dit zeker, immers v. d. Wall verklaart in* 1790 *eene stadsrekening van* 1404 *in handen gehad te hebben* (Handvesten *I* 93) *en toch heeft Goudhoeven daarvan geen gebruik gemaakt.*

Hoe het ook zij, thans zijn geene rekeningen meer in originali aanwezig dan de bovengenoemden.

Daarentegen zijn oudere rekeningen in het Dordrechtsche archief bewaard nl. van 1284 *en volgende jaren. Geheel ongebruikt zijn zij niet gebleven, zelfs zijn er door Smits en Schotel in hunne* Beschrijving van Dordrecht *kleine fragmenten, wel is waar foutief, afgedrukt* [1]), *maar zij hebben toch minder de aandacht getrokken dan met het oog op hunne oudheid verwacht kon worden. Waarschijnlijk is dit te wijten aan hunne vermelding in deel I van den Inventaris van het archief door v. d. Brandeler bij de handvesten, terwijl men ze uit den aard der zaak in deel II bij de stadsrekeningen zoekt. De oorzaak der vermelding te dier plaatse zal wel deze zijn, dat die rekeningen van ouds bij de charters zijn bewaard in de „ijsere kaste ten Comptoire van beleyde der stede saecken." Jac. van Oudenhoven vermeldt ze dan ook in* 1666 *in zijn „Inventaris van oude privilegien en stucken", zijnde de inhoud dier kas* (*bl.* 343 *van zijn* Oud en Nieuw Dordrecht). *Aan de bewaring aldaar hebben wij het ook zeker wel te danken, dat deze bescheiden niet als zoovelen lateren verloren zijn. Het moge bevreemden dat niet meer* 13 *eeuwsche rekeningen in die zoo secure bewaar-*

1) I, 133, 306; II, 64.

plaats behouden zijn, vóor het jaar 1400, *immers in* 1293 *werd het beheer der stedelijke geldmiddelen aldus geregeld dat, mocht tot dusver de ijzeren kas de gewone bewaarplaats der rekeningen geweest zijn, deze voortaan wel elders zullen zijn gedeponeerd. In genoemd jaar nl. droegen Rechteren, Schepenen en Raad van Dordrecht aan vier personen op voor de stad de ontvangsten en uitgaven te doen en daarvan elken Zondag „op de Zale" rekening en verantwoording af te leggen. Voor de tresoriersrekeningen was voortaan allicht een afzonderlijke bewaarplaats bestemd, zoo er althans veel zorg voor gedragen werd. Als administratieve bescheiden, was hun belang na de goedkeuring er van voor een groot deel vervallen. De kans van behoud voor het nageslacht was echter vrij wat geringer, zoodra zij zich niet meer in het gezelschap bevonden van privilegebrieven en andere stukken, waarop prijs werd gesteld.*

Het lag voor de hand de uitgave der extracten van Goudhoeven te doen voorafgaan door die der rekeningen van 1284—'87. *Aanvankelijk was het mijn voornemen alle rekeningen vóor het jaar* 1500 *te doen afdrukken. Weldra bleek mij evenwel dat een uitgave in extenso van grooten omvang zou zijn en niet door het belang van den inhoud gerechtvaardigd werd. Mij tot een overzicht te bepalen zou een dieper ingaan in Dordrechts geschiedenis vereischen dan mij wenschelijk was, waar het archief onder eigen beheer uit het zelfde tijdvak rekeningen bevatte. Bovendien is de uitgave aller rekeningen vóor* 1428 *toch een afgerond geheel; is de omvang al betrekkelijk niet groot, het historisch belang vooral der bescheiden van* 1284 *en volgende jaren rechtvaardigt, naar ik vertrouw, die beperkte uitgave voldoende. Is het aantal der bronnen onzer geschiedenis in de* 13e *eeuw in het algemeen gering, rekeningen hebben wij, naar ik meen geen enkele voor het jaar* 1308. *Van dit jaar dagteekent de oudste rekening der Grafelijkheid van Holland. Die van het bisdom Utrecht gaan terug tot* 1325; *die van den landrentemeester van Gelderland tot* 1313. *Van de steden heeft Hulst de oudste van* 1326 [1]), *daarna volgen Deventer met het jaartal* 1337 *en Arnhem met* 1353; *Middelburg kent ze van* 1364, *Utrecht van* 1380 *en Leiden heeft er een van* 1391. *Alle anderen zijn, zoover mij bekend is, van jonger dagteekening. De hier gegeven rekeningen*

1) Uitgegeven in Archief Zeeuwsch Genootschap VII, 147.

van Dordrecht onderscheiden zich van de meesten der opgenoemden hierin, dat zij niet op bladen, maar op stroken perkament zijn geschreven, die aaneengehecht zijn. Hun vorm komt aldus overeen met die der rekeningen van Hulst van 1326 *en* 1341 *en die van 's Hertogenbosch van* 1399.

De lezer zal zien dat hij met geen afgesloten, ter goedkeuring gereed gemaakte rekening te doen heeft, maar met een reeks van aanteekeningen van inkomsten en uitgaven opgeteld alleen, voorzoover zij hetzelfde onderwerp betreffen. De inventaris van het archief vermeldt een stedelijke rekening over de jaren 1285 *en* 1286 *op een rol lang* 14 *Ned. ellen en onder drie nummers een niet aangeduid aantal kleinere rollen over die en het daaraan vooraf gaande jaar loopende. Ik heb uit deze laatsten allereerst de strooken afgezonderd, waarop de ontvangsten genoteerd zijn. Voor* 1284/85 *waren het negen, aan elkander gehecht; die van* 1285/86 *en* 1286/87 *zijn slechts ten deele bewaard gebleven, voor elk jaar eene strook. Eindelijk is er nog een strook met vermelding van inkomsten zonder tijdsbepaling; de naam van een der twee aan het hoofd daarvan genoemde ontvangers komt overeen met dien van een der tresoriers van* 1293.

De uitgaven van 1284/85 *zijn ten deele op zes aaneengehechtte stroken geschreven. Ik heb daarop laten volgen vijf eveneens aan elkander gehechte en elf losse stroken. Voor velen van deze is het zeker dat zij van* 1284 *of* 1285 *dagteekenen, te bewijzen is het niet voor allen. Ik vond evenwel geene vrijheid tot eene willekeurige splitsing. De uitgaven van* 1285/86 *geven in dit opzicht geene moeielijkheid; de stroken, waarop zij te boek zijn gesteld, zijn ten getale van* 26 *aaneengehecht gebleven. Er blijkt, althans voor verscheidene dezer aanhechtingen dat zij niet later geschied zijn. Scheuren in het parkement nl. zijn samengetrokken, vóordat de schrijver dit in gebruik nam en wel met draad, dat zich volstrekt niet onderscheidt van hetgeen, waarmede de meeste stroken aan elkander genaaid zijn. Ook hier is het mijn streven geweest den lezer zooveel mogelijk in staat te stellen zelf te oordeelen.*

Het schrift is klein maar zeer regelmatig en behalve wellicht enkele kleine inlasschingen overal van dezelfde hand. Het gelijkt zeer op dat van een acte van 1297, *gefacsimileerd op pl. XIV van Maur. Prou's* Manuel de paleographie; *enkele letters vertoonen een ouder type. Dat de* t *slechts zelden van de* c *en*

vaak niet van de e *te onderscheiden is, hebben deze stukken met andere middeneeuwsche gemeen. Afkortingen komen er niet velen in voor, meestal hoewel niet altijd waren zij gemakkelijk te ontcijferen. De rekeningen zijn overigens letterlijk afgedrukt met oplossing van afkortingen* [1]*, maar onveranderd, ook waar de spelling waarschijnlijk foutief was; alleen is het* Item *voor elke post vervallen. Voor de extracten van v. Goudhoeven bestond geen reden tot zulke nauwkeurigheid; enkele opmerkingen en bijvoegingen, klaarblijkelijk van zijne hand, zijn weggelaten.*

Ter bepaling van maand en dag, waar de heiligendag was opgegeven, is gebruik gemaakt van Kluit's Primae lineae; *het* Calendarium Trajectense *in Muller's* Bijdragen voor een oorkondenboek van het sticht Utrecht *heeft aanleiding gegeven tot enkele rectificatie's, die als Errata zijn afgedrukt.*

De geldsommen zijn geregulariseerd en achter de betrokken posten afgedrukt; de lezing wordt daardoor vrij wat gemakkelijker; een enkele maal is ter voorkoming van onduidelijkheid het bedrag ook in den tekst behouden.

Dat een mark 23 *solidi en een d. Engelsch gelijk aan* $2^1/_2$ *penning Hollandsch was, bleek uit de optelling. Het mocht mij niet gelukken eene verhouding te vinden tusschen de waarde van oud en nieuw geld (bl.* 54.) *Bij de extracten van Wouter v. Goudhoeven was het vaak onduidelijk of ponden Hollandsch dan wel ponden grooten bedoeld werden.*

Wat de registers betreft, zijn de persoonsnamen der rekeningen van 1284—'87 *gescheiden van die der lateren. Voor de* 13e *eeuw nl. achtte ik het, met het oog op de weinige gegevens voor dien tijd nuttig den index ook op de voornamen te vervaardigen. Er bestond geen reden voor de* 14e *en* 15e *eeuw evenzoo te handelen. Een enkele naam vereischt toelichting. Men zal wellicht de lezing Anesoete foutief achten, denkende aan het meer bekende Avesoete. De tweede letter geleek evenwel doorgaande zooveel meer op* n *dan op* u, *zonder teeken er boven dan ook, dat ik mij niet gerechtigd achtte den naam anders te lezen. Het woord Ghodwoud (blz.* 62) *is verkeerdelijk door mij als naam opgevat, zooals men uit de Errata kan zien. De woordenlijst heeft niet de pretentie van een glossarium; de bedoeling daarvan is de aandacht te vestigen op een aantal min gebruikelijke uitdruk-*

---

1) Een paar maal is dit bij abuis verzuimd.

kingen en tevens waar een woord de aandacht mocht trekken de blz. aan te wijzen, waar men het kan weervinden. Uit den aard der zaak is dan ook de omvang der woordenlijst willekeurig en zal de een er woorden missen, een ander er overbodig achten.

Ten slotte rest mij nog mijn hartelijken dank te betuigen aan de Heeren Verdam en Fruin. De eerste verklaarde mij verscheidene mij vreemde uitdrukkingen; de laatste had de goedheid mijne copie met het origineel te helpen collationneeren en mij inlichting te verstrekken, zoo vaak mij iets onzeker of duister was [1]).

---

1) O. a. de uitdrukking Boeck van Mere noot blz. 25.

Ch. M. DOZY.

ONTVANGSTEN.

1284/85 [1]).

	l.	s.	d.
I. Int jaer ons Heren als men scrivet m°cc° vierentachtich Sinte Servaes daghe [2]) doe finirden Scepenen ende Raet omme dat heme grote scult anquam vandien ghenen die voer heme Scepenen ende Raet waren ende coften rocke ieghens Coclike van Rostocke, daer of versceen 136 l. 16 s. 9 d. die Vastrard innam ende Claes die vrode van der stede weghen . . .	136	16	9
Finirse vort ieghens Haer Willame Dukinghe an wine daer si of innamen an enen sticke 24 ℔ die men gaf Haeren Wouter ver Truden sone van den Damme [3])	24	—	
Van Haren Willame die men gaf Heinricke Pruese	16	10	
Osterlinghen	98	—	
Van Bertelmeuse den lombarde die hi sculdich was der stede van tuen jaren	16	—	
Van Bertelmeuse die hi gaf van Pieterswe-ghen sHeren Tielemans sone die hi sculdich was der stede	8	—	
Van Jan den clerke die hi wederbrochte van Michiele baetselere [4])	7	11	8
Van Janne Malegyse die hi leende der stede	5	—	

1) Op 9 stroken, 14—19 c.M. breed en lang resp. 40, 25, 20, 20, 22, 22, 20°, 30° en 20 c.M.

2) 13 Mei. 3) damme? 4) Oorkondenboek, II, 499.

	l.	s.	d.
Van Janne Rembrechtssone	2	15	
Van Martine sHeren Martins sone	—	8	
Summe	315	1	5
Summe van den assys	2315	—	

II. *Dese assise ghinc in op desen dach des Vriendaghes* [1]) *na Sinte Odulfs daghe*

	l.	s.
Van den wine Piter sHeren Tielemans sone Tieleman sHeren Heinrics Vriesen sone met Pieter ghemene hant te betalen.	57	—
Van den biere Jan Maleghys Haer Willaem Dukinc syn borghe.	80	—
Corne Diederic die brouwer Symon Spaen met hem ghemene borghe	17	—
Soute Paulus f^us^ Th' Mach' Jan die Keyser borghe	17	—
Thout Jan ver Haedwien sone syn borghe Jan Putoc	12	—
Vlesch Helyaes die vleshouwer Vastraid sHéren Ghodskalcs sone syn borghe	9	—
Van vische Jan Putoc Haer Heyman Suus syn borghe	4	—
Hude Ghodevard scomaker G. de Scye syn borghe	8	—
Van den mele Jan ver Diewien sone	3	—
Boter casen Jan Putoc Wouterkyn Snellard borghe	2	—
Ghewant Haer Willaem Dukinc Jan Maleghys borghe	15	—
Yserie Coppyn Hubrechts sone Heinric backer borghe	6	—
Stael ende datter toe hoort Heinric Pollart Copsoete borghe	3	—
Pelserie Fays ver Nannen sone Martyn sHeren Martyns sone borghe	3	—
Summe 236 lib. van der erster maent, ende daer of ghinc 54 sol. doe men vercochte den assys	236	—

1) 16 Juni.

III. *Dyt es die ander maent van den assise die inghaet opte Aposteldach* [1])

	l.	s.
Van den wine Jan ver Hawien sone met hem borghe ghemene hant ende onghesceden Heinric van der Mase Willaem ver Anesoeten sone . . .	65	—
Van den bire Jan van Strine met heme borghe Pieter ende Paul sine broders	86	—
Monekyn ver Anesoten sone van corne Haer Harman van Warden borghe	12	—
Van soute Wouter Snellard Simon camaker met heme borghe	19	—
Van houte Heyne sHeren Alards sone Heyman Suus borghe	12	—
Van vlesche Hanne Hannen sone Heinric die snider borghe	5	—
Van den vische Piter Riemoden sone Heinric snider borghe	1	10
Van huden Heinric die snider Jan Keyser borghe	2	—
Van mele Haer Harman van Warden	2	10
Van boter casen Dukinghe Pieter Keyser borghe	1	—
Van wande Pieter sHeren Tielemans sone Jan Keyser borghe	4	—
Van yserie Th' brouwer Dukinghe met heme ghemene hant	3	—
Stael etc. Heyman Suus Keyser Jan borghe .	1	—
Van pelserie Pieter Riemoeden sone Heinric snider borghe	1	—
Summe 215 lib. daer ghinc af 4 lib. . . .	215	—

IV. *Die derde maent ghaet in des Sonnendaghes* [2]) *voer Onser Vrouwen Assumptioen*

Snellart van den wine Willaem Canen Jan sHeren Ghodscalcs sone ende Willaem Spanekyn ghemeene hant scaecweldigh	66	—

1) 15 Juli.
2) 13 Augustus.

	l.	s
Pieter sHeren Tielemans sone van den bire Jan syn broder ende Tonys ghemeene hant saecweldich	90	—
Clais Ome van den corne Brandekyn syn neve met heme saecweldich.	22	—
Jan ver Haedwien sone van den soute Jan Putoc borghe	22	—
Sysaris van den houte Diederic die brouwer borghe	12	—
Jan ver Diedwien sone van den wande Clais die vroede borghe	8	—
Wybel van der yserie Diederic die brouwer borghe	4	10
Duker van den mele syn borghe Pieter die Keyser	5	—
Vaprecht van den vlesche Willaem uten steenhuse borghe	5	—
Jan Weytins sone van den vische Heinric snider borghe.	2	10
Lammekyn van den huden Heinric Cater borghe	2	10
Heinric van der Mase van den yser ende datter toe behort Heinric snider borghe	2	—
Arnoud neve van den casen ende botter Wouterkyn Snellart borghe	1	10
Summe	243	—

V. *Die virde maent die ghaet in des Manendaghes* [1]) *na Onser Vrouwen daghe Nativites*

Van den wine Jo Strine Piter Pauels borghe .	72	—
Van bire Harman Kant Clais vrode borghe. .	85	—
Van corne Piter fus Th' Jo Strine borghe . .	22	—
Van soute Pauels fus Th' Jo Strine borghe . .	22	—
Van houte Jo fus Hadewidis Sysaries borghe .	7	—
Van wande Ghodscalc Hont [2]) Willaem uten steenhuse borghe.	8	—
Van yserie Dukinghe Ghodscalc fus Vastrards borghe	5	—

1) 11 September. 2) Hone?

	l.	s.
Van mele Heinric die backer Gilys van Molenbeke borghe	4	—
Van vlesche Jan Hannen sone Heinric die snider borghe	6	—
Van vische Abelkyn Poppensone Haer Heinric die Friese borghe	3	—
Van huden Heyne Douwen sone Gelis Molenbeke borghe	3	—
Van yser ende c' Dukinghe Clais die vrode borghe	1	—
Van casen botter Arnaud neve Ghodevard borghe	1	—
Summe	239	—

VI. *Die vichte maent ghaet in Sinte Victors daghe* [1])

Van den wine Jhan ver Diedinen sone Jhan Maleghys borghe	90	—
Bier Pauels Haren Tielemans sone Jhan syn broder borghe.	86	—
Corne } Jhan ver Haedinen sone Haer Hey- }	10	—
Soute } man Suus ende Jhan Putoc borghe . }	10	—
Houte Diederic Suus Haer Heyman Suus borghe	3	10
Want Martyn sHeren Martyns sone Symen Spaen borghe	7	—
Yserie Diederic Tielemans sone marsemans Ghodscalc die Hont [2]) borghe.	2	—
Mele Fays ver Nannen sone Her Heinric die Vrise borghe	1	10
Huden Fays Jacob sHeren Ghyben suagher borghe	2	—
Vlesche Heyne Douwen sone Willaem die Vos borghe	3	10
Vische Jhan Makedans Jhan die Keyser borghe	1	—
Ysere Heyne ver Lisebetten sone.	1	—

1) 17 October. 2) Houe?

	l.	s.
Haringhe Hughe Pauels Boye Pieter sHeren Tielemans sone borghe	8	—
Summe	225	10

VII. *Die seste maent die ghaet in Sinte Briesies* [1]) *daghe des Manendaghes na Sinte Martyns daghe van dien assise*

Van wine Jhan van Striene Snellard borghe .	81	
Van bire Harman Cant Claies vrode Pieter borghe	83	—
Corne Harman Cant } Jhan Putoc borghe . . .	11	—
Soute Bodyn Crice } Jhan Putoc borghe . . .	7	—
Houte Clais Ome.	2	—
Wande Pieter sHeren Tielemans sone Jhan Striene borghe	6	—
Yserie Ghybekyn Clais backers sone Haer Heinric borghe	2	—
Mele Heinric Cater Jhan Keyser borghe . . .	2	10
Vlesche Clais Ome Haer Heinric borghe . . .	3	—
Vische Haer Heinric Jhan die clerk borghe. .	1	10
Huden Lammekyn die vleshouwere Jhan Putoc borghe	2	10
Harinc Fayes ver Nannen sone Brandekyn borghe	2	—
Summe	203	10

VIII. Deze drie maende van assys waeren in nemers vander stede weghen Haer Heyman Suus ende Jan Putoc alse van der sevender, achtender ende neghender maent.

Die sevende maent [2]) *ghinc in des anders daghes* [3]) *na Sinte Lucyendaghe*

Van wine assys Pauels sHeren Tielemans sone Jan van Strine met heme ghemene hant te betaelne van wine ende van bire	68	—

1) S. Brictius, 13 November.

2) Van deze en de drie volgende maanden is een duplikaat strook met enkele varianten, zoo hier: „ghinc in van wine ende van bire ende van anders ghenen . . . ede des anders daghes" enz.

3) 14 December.

	l.	s.
Van bire Pieter sHeren Tielemans sone Haer Tieleman ende Harman Cant met heme ghemene hant	85	—
Summe	153	—

Die achtende maent ghinc in des Vriendaghes [1]) *voer Sinte Pontiaens daghe* van wine ende van bire

Symoen [2]) vern Anesoeten sone van wine met heme ghemene hant onghesceden borghe Jan sHeren Ghodscalcs sone Willaem syn broder ende Ghodscalc van Ratinghe	67	—
Van bire Jan van Striene borghe Heinric die snider	82	—
Summe	149	—

Die neghende maent ghinc in des Saterdaghes [3]) *voer Sinte Valentyns daghe* van wine ende van bire

Jhan Maleghys van wine	72	—
Harman Kant van bire Pieter sHeren Tielemans sone borghe met heme.	93	—
Summe	165	—
Summe van drien maenden . . .	467	—

IX. *Die tiende maent* [4]) van wine Symon [5]) Spanekyn	66	—
Van bire Harmane Cant.	84	—
Summe	150	—

1) 14 Januari.

2) „Symoen Spanekyn van wine" enz. (zie noot 2 vor. blz.)

3) 12 Februari.

4) „ghaet in des Sonnendaghes voer Sinte Gregorys" (12 Maart?) (zie noot 2 vor. blz.)

5) „ver Anesoten sone Jhan sHeren Ghodscalcs sone ende Willaem syn broder ghemene hant" enz. (zie noot 2 vor. blz.)

Die elfte maent.

	l.	s.
Van wine Symon Spanekyn	74	—
Jan sHeren Godscalcs sone ende syn ghesel-scepe van bire	96	—
Summe	170	—

Die twaelfte maent.

Van wine Harman Cant.	65	—
Jan sHeren Godscalcs sone ende syn ghesel-scepe.	101	—
Summe	166	—
Summe	486	—
Summe van twaelf maenden van assys . .	2315	—

Haer Heinric ende Willaem syn sculdich 31 ℔ 11 sc. ende 7 d.

1285/86 [1]).

	l.	s.	d.
Dese assys ghaet in int jaer ons Heren m°c°c° vive entachtich Sinte Baven avonde [2]) van wine ende van bire.			
Van den wine Jan vern Haedwien met heme ghemeene hant pape Hughe ende Jan die Hollandere	70	—	
Van den bire Pauels sHeren Tielemans sone Jan syn broder borghe.	94	—	
Summe.	164	—	

Die ander maent ghaet in des Manendaghes [3]) *na Sinte Symon ende Judendaghe* van wine ende van bire

---

1) Op een strook van 15 c.M. breedte en 21⁵ c.M. lengte.
2) 30 September.
3) 29 October.

	L.	s.	d.
Van den wine Pauels sHeren Tielemans sone borghe met hem Jan van Striene syn broder .	80	—	
Van den bire Hughe Paulus broder borghe Pieter sHeren Tielemans sone	92		
Summe.	172	—	

Die derde maent ghinc in des Dincsendaghes [1]) *na Sinte Katerinen daghe*

Pauels sHeren Tielemans sone van wine . .	78	—	
Harman Kant van bire.	98	—	
Summe.	176	—	
Summe per totalum	512	—	

1286/87 [2]).

Dese assys ghinc in inden jare ons Heren m°c°c° seesse en tachtich en Meye daghe [3])

Van den wine Arnoud Vekeldey	95	—	
Van den bire borghen Heer Tieleman ver Machtilden sone ende Claies die backer . . .	110	—	
Summe.	205	—	

Die ander maent ghinc in des Donresdaghes [4]) *vor Sincsene* [5]).

Van den wine Snellard borghen Colyn Crick ende Abelkyn Gilys sone.	96	—	
Van den bire Jan sHeren Ghodscalcs sone borghen met hem ghemeene hant Ghodscalc van Ratinghe ende Hanne van Vorne Apers sone .	116	—	
Summe.	212	—	

1) 27 November.

2) Op een strook van 17 c.M. breedte en ten hoogste 37 c.M. lengte.

3) 1 Mei.

4) 30 Mei.

5) Pinksteren.

	l.	s.	d.
Die derde maent ghinc in Sinte Pieters avonde ende Sinte Pauels [1])			
Van den wine Symon vern Anesoeten sone borghen Jan sHeren Ghodscalcs sone Willaem Spanekyn ende Hanne Vorne Apers sone . .	106	—	
Van den bire Haer Heinric die Vriese borghe Hare Tieleman ver Machtilden sone .	127	—	
Summe	233	—	
Die virde maent des Sat'daghes [2]) *na Sinte Jacobs daghe*			
Van den wine Colyn Cric Ghysebrecht ver Wyfgoden sone borghe	123	—	
Van den bire Pauels sHeren Tielemans sone Haer Tieleman borghe syn vader	127	—	
Summe	250	—	
Die vijfte maent des Sonnendaghes [3]) *na Sinte Bertelmeusdaghe*			
Van den wine Haer Heinric die snider borghe Haer Tieleman ver Machtilden sone .	106	—	
... den bire Snellart borghen Jan ... eren Godscalcs sone Symon Spanekyn ende Willaem syn broder	125	—	
Summe	231	—	
Die seste maent Sinte Symoe .... daghe			
Wout .... Snellards broder	100	—	
.... re a ....; borghe ghemene hant met W .... syn .... Gilys sone			
. . . . .			
ewer penninghe			
ꝓ ende			
Verder afgescheurd			

1) 28 Juni.
2) 27 Juli.
3) 25 Augustus.

Onbekend jaar.

	l.	s.	d.
Dit es in nemen van Haren Tielemanne ende van Haren Willame [1]).			
Van Janne van Woudrikem van der molne die hi cochte ieghen Heinriken den roeden .	1	5	
Van Hughen den molnare.	3	—	
Van Heinric den backere	3	—	
Van Claise den vroeden ende van Arnoude van den Grave.	7	10	
Van Tielmanne den Vriesen	6	—	
Vanden gheleenden ghelde	141	—	
Van den scrine [2]) ghelde	40	15	
Vander hille	10	10	
De Jo fo Ghodscalsi	3	1	10
De magno Hughoni	2	10	
De Hughoni dto pape	2	12	
De Harmanno Kant	30	3	
De Paulov 13th ℔ 13 s. ende 6 d. . . .	13	13	6
Van Janne Maleghyse 5 ℔ van Heinrics roeden weghen.	5	—	
Summe	269	18	4 [3])
Summe van in nemen	2004	5	4

1) Fragment in den inventaris dl. I bl. 87 nº. 78 opgenomen als: *eene rekening op perkament van geen belang;* strook van 20 c.M. lengte en 17⁵ c.M. breedte; zij vertoont geene sporen van aanhechting.

2) Scrieghelde? Zie Berns Stadsr van Harderwijk, bl. 5.

3) Volgens de optelling 270—0—4.

UITGAVEN.

1284/85.

	l.	s.	d.
I. *Dit es van alrehande utgheven int jaer ons Heren* 1284 *Sinte Servaes* [1]) *daghe* [2]).			
Haren Wouter ver Truden sone van granen halven van Holland	108	18	
Willame Canen van granen halven die men sculdich was Osterlinghe	36	—	
Heren Heinrike den Vriesen die Scepenen sculdich waren, die te voren Scepenen ghewest hadde van enen laghelene wyns	12	18	
Van den roeghe te lyfcope die men cochte jeghens die van Rostocke	—	7	
Bollarde van den sylinghe te vermakene .	2	—	
Janne den coewachtere van sinen loene. .	1	10	
Tileman Fierenblaise doe hi ontfinc den roeghe in den coeghe die hi doe utgaf . . .	—	1	6
Willame Hoeft van seghelwasse	—	7	3
Heinrike Prues van granen halven. . . .	16	10	
Willame Canen van der Osterlinghe weghen	93	19	
Haren Willame Dukinghe	100	10	1
Van den roeghe die ghecoft wort ieghens die van Rostocke daer gaf men of tassise . .	1	18	
Van den wine die men cofte ieghens Haren Willame Dukinghe tassise clene.	—	10	
Bollarde van den sylinghe te vermakene .	1	15	

1) 13 Mei.

2) Op zes stroken, 13 à 14 c.M. breed en lang respect. 62[8], 52[5], 45[4], 16, 35 en 13 c.M. tot bl. 24.

	l.	s.	d.
Van den assise die Jan Maleghys of sloech in Daniels ambochte	9	16	11
Gerard Holle van makelardie van den roeghe	—	10	
Heinric Cocke } doe men vercochte die assys in die erste maent	—	1	
Didden den bode } doe men vercochte die assys in die erste maent	—	1	
Th' Fierenblaise } doe men vercochte die assys in die erste maent	—	1	
Clais carmers wijf	—	—	8
Andriese van der hantvesten utescrivene .	—	1	
Van biedene van der erster maent. . . .	3	—	2
Didden den bode die men heme sculdich was van ouder scult	—	5	
Doe die niewe Scepenen rekenden op Brandenberg metten ouden van drinkene an wine	—	2	
Dien van Rostocke van roeghe die die stede ieghens heme cochten omme hare scult mede te verleeghenen.	138	8	
Meyster Claise van enen cannekine . . .	—	1	7
Van der hallen [1]) timmermans oppermans ende van den houte te voren ende van planken te metene ende van lyfcope	1	—	3[5]
Van enen tonnekine daer men wijn in dede die bleef van enen vate wijns dat tappe Lysebette Tiewards van draghen	—	1	8
Van wine die ghebrack an den tonnekine mede te vollen want te groet was.	—	3	4
Claise den vetten van ardē daer die halle mede verwornede wart	—	15	
Ghybe ver Wyfgoden sone die men hem ofsloch van 30 ℔ die men sculdich was heme.	7	11	8
II. Janne ver Diedwien sone die Scepenen ende Raet verterden mette Jans doe si Bartelmeuse den lombarde leesten	2	12	
Haren Willame Dukinghe	136	17	
Die seyle van den coeghen te vermakene ente beteren an lakene ende an garne . . .	—	2	9
Gilise sHeren Vrederics neve van houte dat men bedurfte ter hallen	—	17	6

1) Vgl. handvest van 14 September 1284. Oorkondenb. II, 519.

	l.	s.	d.
Bollarde van den zylinghe	1	7	
Janne den coewachtere van sinen arbeide van den seilen te beteren	—	2	6
Van hangelesse ten roedere an den sylinghe	—	1	8
Van de slotelen ten sylinghe	—	—	8
Van den sylinghe te waschene ende paweljon te hanghene.	—	—	8
Van tuen scievaten	—	—	8
Enen timmerman van ere dachure an die halle	—	1	6
Van den wine die gecochte waren ieghens Haeren Willame Ghine van assise 11 l. 4 s. groet assys.	11	4	
Vans Graven drinken wort ofgheslegen ieghens Blankarde	—	4	4
Pieter den Keyser van wine daer men mede presente den Grave ende van 15 halfcaken die Jan die Keyser dede vollen doe Haer Heinric die Vriese, Gerard van Scye ende Tileman Fiereblais teghaderen voren in die Haghe Onser Vrouwen avonde te latere [1]).	1	—	
Van tuen kannen.	—	1	4
Van bidene van der ander maent.	2	10	3
Van Dornixen stenen ter hallen	1	—	
Den mynrebrodere van wine.	—	1	6
Van enen scepe sans ter hallene	—	3	6
Haren Heymanne Suus van planken t'hallen	—	10	
Janne den coewachter van de stratene te makene	—	3	3
Andriese van enen brieve die hi scref . . .	—	—	6
Janne ver Diedwien sone die men hem sculdich was	8	—	
Th' Fierenblase van sinen dinste	3	—	
Willame Canen van der Osterlinghen weghen	52	10	
Den minrebrodere dat men sculdich es van lanthure iarlics [2]).	1	—	
Ghysebrechte van stienen die halle mede te paverne	—	3	8
Den mynrebrodere te wine	—	1	6

1) 8 September, zie bls. 20.
2) Zie bls. 48.

	l.	s.	d.
Meyster Gerarde van Leydene omme dat hi tstede vorderlike was om die antvesten te versegelen [1].	10	—	
III. Haren Gerarde van der Wateringhe een laghelen wyns	15	10	
Claise den vroden van lanthuren an dien torre [2].	3	10	
Doe men verscref die hantvesten op Brandenberg van ere maeltyt daer Haer Harman van Warden Haer Heyman Suus Jan die clerck bi waren ende aten ende Th' Firenbrais ende dronken	—	6	
Omme forsine daer men in scref die hantvesten	—	2	6
Van den pawelione op kerkhof te slane ende weder in die kerke te hangene	—	—	7
Janne den coewachtere van sinen arbeide an den sylinghe	—	8	6
Den materie ghietere(?)	—	5	
Bertelmeuse den lombarde	178	15	
Van der derden maent van bidene	2	9	6
Meyster Jacobe die fysiker van Ardenburg omme dat hi rike ende arme visiteren soude ende helpen.	12	10	
Van tuee vaten wijns die baliu tappen dede sonder assys daer sloch men assise of	6	—	
Ghybe den smit van sire quetsinghe in Vrieselant	3	—	
Broder Janne van Ermenye van sire cappen.	1	8	6
Janne Maleghyse die hi leende t'stede . . .	5	—	
Den minrebroder in alemoesene	1	10	
Van der virder maent van bidene	1	9	
Andriese van seghelwasse.	—	3	6
Janne Putocke vander Augustinen weghen dat men heme gaf in alemoesene.	1	—	—
Janne van der Marwede van assys in sijns neven ambochte Daniels	13	—	

1) Zie blz. 77.
2) Zie blz. 36, 49.

	l.	s.	d.
Ysebrande Duenenoete Graven cnape. . .	2	10	
Pieter Graven cock die men kerde van assys	—	10	
Trisen van haren huse dat ghebroken was van vreesen sbrans [1])	—	10	
Van der vijft' maent van biedene	1	15	
Claes carmers wive van haeren onluste . .	—	1	
Didden ende Henrike Cocke	—	1	
Haren Willame den baliu	10	—	
Janne ver Diedwien sone	7	19	
Willame uten steenhuse.	2	3	
Van Graven drinken dat men ofsloch van assys an Claes Omen	—	9	
An Ghodscalke van Ratinghe	—	3	1
An Symone den cammakere	—	1	3
IV. Haeren Heymanne Suus van der halle die hi dede verbeteren	—	15	—
Haren Heymanne an die grote brueghe. .	2	2	6
Van makene ende oppermans	—	15	11
Bertelmeuse den lombarden	20	19	
Van der clerck clederen	7	10	
Janne den coewachtere van sinen dienste .	1	10	
Den Grave van Holland 60 ℔ die Haer Ghyse ende Haer Willam innamen die men hem sculdich was van der stede ghemene .	60	—	
Janne den clerke van sinen dinste die heme Haer Willaem Dukinc gaf	4	—	
Haren Willame Dukinghe	156	—	5
Van der sester maent van biedene . . .	2	15	2
V. Summe	1302	—	—[2])
Van biedene in die sevende maent . . .	1	17	4
Haren Willame van Ecghemonde	12	—	
Haren Willame Duke	43	17	
Haren Arnst van Woluen	10	16	8
Van der achtender maent van biedene . .	1	9	9

1) Zie blz. 27.
2) De optelling geeft 3⁴ d. meer.

	l.	s.	d.
Van stroe dat men leide in dien coeghen doe Haer Gerard ende Willaem voren metten Grave	—	—	7
Van den ykere ende van maten	15	10	
Van biedene in die neghende maent. . .	1	3	6
Van kalke.	—	17	
[1]) Wouter Meylane 10 s. van enen sarke die men orbarde an den kerktorre [2])			
[1]) Meyster Janne den timmermanne 40 s. die hi verdiende an Onser Vrouwen core. .			
Van biedene in die tiende maent	1	2	
Van kalke.	2	9	4
Doe Scepenen ende Raet rekenden afst' sHeren Heinrics Vriesen an coste.	—	10	4
Bertelmeuse den lombarden	18	—	
Van biedene in die elft maent	1	—	10
Van Graven drinken te Clais Oms } dyt was	1	—	4
Mathys suster van Elden } ofghesle-	—	1	
Willame Spanekine } ghen van	—	15	
Borte } den assise.	—	1	6
Janne Putocke die hi vorde te Ghent met anderen ghelde dat die stede sculdich was [3]).	20	10	
Van bidene twaelfter maent	1	10	
Clais den vroden	8	10	
Van kalke.	2	3	
Van Machtilden sHeren Alards wedewe van erfhure.	1	17	
Jan Putocke van houte dat men beseghede ter hallen.	5	—	
VI. [4]) Summe	152	2	2
Summe van desen brieven.	1454	2	2 [5])

1) Deze posten zijn doorgehaald.
2) Zie blz. 38.
3) Zie blz. 23. Vgl. Oorkondenboek II, 500, 501.
4) Deze strook is blijkbaar later beschreven.
5) Zie blz. 24, noot 6.

I. *Van presente* [1].	l.	s.	d.
Den bischope van Dairens(?) van enen laghelen wyns	14	8	—
Van hekede	4	3	10
Van storen ende salme	6	10	11
Van bytere ende van reygheren	2	15	
Den cnapen van haren arbeide	—	6	11
Haren Janne van Fytsi an wine te presente	—	15	
Van kannen	—	—	11
Haeren Gerarde van der Wateringhe, Meyster Laurensee, Jacobe den valkenare ende Arnoudekine an wine	—	10	—
Van kannen ende bekeren.	—	1	6
Haren Janne van Lede	—	5	—
Van kannen ende bekeren.	—	—	9
Haren Wouter ver Truden sone an wine	—	3	2
Pieter den clerke, Haren Tielemanne Vrenken, Meyster Laurense, Diederike van Myddelberg ende Heinric Jans sone an wine ende an enen snoke	1	3	1
Haren Willame den lombarden an wine .	—	2	11
Den byschope die wihede die grote kerke ende kerkhof enten becghynen (sic) [2] van enen salme	1	—	
An wine den byschope	—	10	6
Van ere halve cake wyns die men haelde Meyster Laurense inte Ricward daer quam sitten biden Scepenen ende biden Rade . .	—	—	10
Haren Gerarde van der Wateringhe, Meyster Laurense ende Copparde an presente . .	—	15	
Die van Ypere an wine byteren ende an salme	1	4	2
Haren Betten den profste	—	6	8
Meyster Laurense ende Copparde an byteren	—	6	

1) Deze en de drie volgende hoofdstukken (tot blz. 24) op drie enkele en één driedubbele strook van circa 14 c.M. breedte, die van boven aan elkander vastgehecht zijn met ander soort van draad als gewoonlijk; deze strook is 44 c.M. lang.

2) Zie bl. 21.

	l.	s.	d.
Den byschope doe hi weder quam ute Zeland an wine	—	6	
Den abte van Myddelberg an wine . . .	—	5	
Haren Gerarde den Witten	—	14	2
Haren Janne den pape Lysen sone an wine	—	3	
Haren Gerarde van der Wateringhe ende Copparde an wine ende an reyghere. . . .	—	11	
An presente Th' Speyblode ende Costine .	—	6	
Heinric Abben sone van Zyericse [1]) . . .	—	8	
Summe	39	8	[2])
Meyster Laurence Copparde ende Heinric Jans sone.	—	13	
Heren Gerarde van der Wateringhe Meyster Laurence ende Copparde	—	5	
Heren Gerarde Meyster Laurence ende Copparde	—	6	8

IIa. *Dit es dat Scepenen ende Raet ghevaren hebben inder stede orbare ende boden van hore weghen* [3])

Haer Ghyse, Haer Gerard van Scie ende Jan die Keyser doe si voren omme die niewe hantfeste [4]) an den Grave Sinte Urbaensdaghe [5]) van teringhe	5	1	6
Westfalinghe, doe hi wederkondichde die finiringhe die men soude ghedaen hebben te Brueghe	—	6	
Vrode Jan Putocke van teringhe an den Grave Sinte Bonefaes [6]) avondé	—	13	10
Hare Heinrike die Vriese doe hi voer an den Grave omme te sprekene van den onrechte te Striemonde [7])	—	9	

1) Later ingelascht.

2) Hierin zijn de drie volgende posten begrepen.

3) Op drie aan elkander gehechte stroken van ongelijke breedte en lang resp. 52, 25 en 17⁵ c.M.

4) Zie noot 4 blz. 20.

5) 25 Mei.

6) 5 Juni.

7) Vgl. Oorkondenboek II, 503, 515.

	l.	s.	d.
Haren Harmanne van Warden ende Heinrike Pollarde doe si ghevaren waren t Utrecht an den Grave omme die scult die die Grave van Ghelre sculdich es onsen porteren van Dord' an teringhe [1]	1	12	11
Didden den bode doe hi voer omme enen brief an den Grave omme die assys van Daniels ambochte	—	7	6
Doe ghevaren waren in der stede orbare Onser Vrouwen avonde te later [2]) Haer Heinric die Vriese, Gerard van Scie, Jan die Keyser ende Tileman Fierenblais an den Grave in die Haghe van teringhe	5	—	
Sinte Matheus daghe [3]) doe voer Haer Gerard van Scie, Jan Putoc ende Jan die clerck metten niewen hantvesten [4]) te verseghelen van teringhe.	6	—	
Janne den clerke doe hi voer met Graven letteren an den Here van Striene ende anden monbare van Putte [5])	—	5	10
Haeren Heinrike den Vriesen ende Haeren Gerarde van Scie Sinte Victors [6]) daghe an den Grave omme der stede orbare	4	—	
Didden doe hi voer an den Grave omme die pandinghe van Braband	—	6	
Doe Jan van Hekelinghe ghelleghen was doe voer Haer Gerard van Scie ende Jan Berwouds sone met tueen coeghen 18 ℔ ende 16 s. des quam weder an wine ende an brode dat ghecoft hadde 6 ℔ 15 s.	18	16	
Janne den clerke doe hi voer an den Grave van Vlaendren omme dat men die van Dordrecht resteren wilde in Vlaendren omme bortochte			

1) Vgl. het bestand te Utrecht van 9 Augustus 1284 tusschen graaf Floris en graaf Reinout van Gelder Wagenaar, III, 34.

2) 8 Septb. zie bl. 14.

3) 21 September.

4) Die van 14 September 1284 (Oorkondenboek II, 517—524)?; zie noot 4, blz. 19.

5) Vgl. Oorkondenboek II, 503, 515, 516.

6) 17 October.

	l.	s.	d.
van ons Heren weghen Graven soe gafmen enen cnape van Ardenburg van sire teringhe . . .	2	4	
Sinte Pontiansdaghe [1]) Jan Putoc, Jan van Hosdeñe ende Pieter sHeren Wicghards sone ende met hem die baliu te Woudrikem omme tonrecht van Kuke of te done [2])	2	15	
Sinte Pauels avonde [3]) daer na van den selven sticke an den Grave in die Haghe Haer Gerard van Scie ende Pieter sHeren Wicghards sone .	3	—	
Haren Gerarde den pape doe hi voer omme den byscope die wihede Onser Vrouwen kore kerke kerkhof enten becghinen (sic) [4]) . . .	1	10	
Westfalinghe doe hi voer in die Haghe na Haren Willame den lombarden	—	3	
Tilekine Everaets sone doe hi ghinc Tonghela'e [5]) an den Here van Kuke [2])	—	8	
Tilekine 10 d. Eng doe hi ghinc ten Berghe.	—	2	1
Summe	53	—	8

II*b* [6]) Doe Haer Gerard van Scie ende Haer Willaem voren met tuen coeghen te Woudrikem metten Grave	15	—
Tilekine doe hi ghinc en Corsavende [7]) an den Here van Kuke tote Onghela'e [5])	—	10
Doe Haer Heinric die Vriese Haere Gerard van Scie voren an den Grave in Vlaendre . .	5	15
Jan Vlaminc doe hi ghinc te Woudrikem an Haren Willame van den Busche	—	5
Janne den clerke doe hi voer an den Grave van Vlaendren	2	7

1) 19 November.

2) Zie blz. 22, 24, 33, 36, 44, 46; Oorkondenboek II, 552, 564.

3) 30 Juni of 25 Januari.

4) Zie blz. 18.

5) Het kasteel Tongelaar bij Kuik.

6) Deze strook is veel smaller dan de vorige, heeft andere kleur van perkament en is op slordige wijze daaraan bevestigd; blijkens de optelling evenwel is zij het vervolg der vorige.

7) 24 December.

	l.	s.	d.
Janne den clerke doe hi voer met Snellarde te Zeland wart	1	—	
Doe Haer Gerard van Scie ende Jan Berwouds sone ghevaren waren an den Grave in Myddelburg	6	—	
Doe Haer Heinric die Vriese Haer Gerard van Scie Jan die Keyser ende Jan Berwouds sone ghevaren waren tote Utrecht an den Grave . .	5	—	
Doe Colyn die scote Clais die vrode ende Jan ver Didwien sone voren te Zeland wart omme den penninc te beteren an den Grave [1]) . . .	5	2	4
Doe Haer Heinric die Vriese, Haer Gerard van Scie, Haer Heinric die snider ende Jan Berwouds voren te Zeland wart an den Grave.	6	10	
IIc. Heren Gerarde van Scie, Heinric die snider Jan Berwouds sone in Zeland omme der stede orbare	4	2	5
Haren Henemanne Suus ende Lammekine doe si voren ten Bosche omme tonrecht van Kuke [2])	1	19	
Janne Putocke doe hi voer in die Haghe toten Here van Kuke van dien selven	2	5	
Haren Heinrike ende Willaeme uten steenhuse in die Haghe omme t' stede orbare . . .	1	—	
Haren Gerarde van Scie ende Heinricke den snider an den Grave in Westvorne omme t stede orbare	1	10	
Haren Heinrike den Vriesen ende Heinric die snider te Woudrikem an den Here van Kuke.	1	5	
Summe	112	11	5

Summe 12 ℔ ende 17 d.

III [3]) Janne van der Marwede van assys in Daniels ambochte	8	—	
Van enen groten potte die men cochte ter stede behoef	1	6	

1) Zie blz. 46.
2) Zie noot 2 blz. 21.
3) Deze strook is 33 c.M. lang.

	l.	s.	d.
An houten balifreie onder te dykene [1]). . .	—	3	6
Van den onrecht van dyke die men steken woude op onse porteren [2]) ende daer omme lach Clais die vrode ende Jan Putoc seven weken ende 3 daghe ende verterden soe oppe Graven huse ende op Brandenberg	14	7	
Van enen say te provene an ghelde. . . .	—	13	6
Van tue tinnen kannen	1	2	8
Van enen brande die vate mede tekene . .	—	1	
Van 24 hoet calkes die men cochte ieghens Lamme Carnau	4	16	
Van draghen van kalke die quam van Cats .	—	5	
Bertelmeuse den lombarde van Graven weghen 400 ℔ die men gaf omme tonrecht van Gervliete ter tolle	400	—	
Summe.	430	14	8

IV [3]) *Dit es s Heren Heinrics utgheven ende s Heren Willaems uten steenhuse.*

Janne Putocke	26	10	6
Die men dien assisers stade van Graven drinken an enen laghelen wyns dat gecocht was ieghens Coline den scoute	1	13	6
12 d. Engelsce die men gaf omme Gode enen armen wive	—	2	6
Van lynen an die banclocke.	—	2	1
Den baliu van den dyke	4	—	—
Den byschope te sconesse.	12	4	
Van tuen maelsloten doe men gelt vorde te Ghent	—	—	11
Pieter molemakere van lanthuren	2	10	
Janne den coewachtere van sinen dienste	1	10	
Janne Putocke } die hi vorde mede te payen te Ghent [4])	27	10	
Janne Putocke } die hi vorde mede te payen te Ghent [4])	226	10	
Janne Putocke } die hi vorde mede te payen te Ghent [4])	45	10	

1) Zie blz. 33.
2) Vgl. Oorkondenboek II, 522.
3) Deze strook is 59⁸ c.M. lang.
4) Zie blz. 17.

	l.	s.	d.
Tileman Fierenblase	1	10	
Haren Hughen ver Segherarden sone van lanthuren daer die clocke op hanghet [1]) . .	3	—	
Haren Gerarde den pape doe hi reet omme den byschope te sinen coste	1	16	
Haren vroden die men hem leende te gevene den Here van Kuke [2])	12	—	
Van seghelwasse	—	10	
Haren Kerstanse den deken van ghemenen banne	1	4	
Janne den ghoeden van de heymelichede [3])	—	1	6
Janne van der Marwede van assys in Daniels ambochte	3	—	
Segher den goudsmede $2^1/_2$ s. van den maten te tekene 1 d. van draghen	—	2	7
Van wine ende van brode case die Scepene ende Raet in gasthuus verterden doe men die vate ykede	—	4	6
Summe	371	12	1

[4]) Die men ghaf Haren Gerarde van Scie ende Heinricke den snidere tote der hallen . 31 —

[5]) Summe van desen brieve 1178 ℔ 4 s. ende 7 d.

Summe per tot. 2632 ℔ 6 s. ende 9 d. [6])

---

1) Zie blz. 44.

2) Zie noot 2, blz. 21.

3) Zie blz. 51.

4) Dit met andere hand bijgevoegd.

5) Dit met weêr een andere hand bijgevoegd.

6) Dit is de som van „desen brieve" en de blzz. 12—17; op de voorgaande drie einden is evenwel slechts 985—6—2 verantwoord of 192—18—5 minder dan het bedrag van „desen brieve."

Van der herevard die men voer opten Boeck van Mere. [1])

	l.	s.	d.
In den eersten voerde voer heme Haer Gerard van Scie ende Haer Heyman Suus in ghereeden ghelde	22	10	
Willame den tintemakere van der tinte te makene	—	10	
Van lappene	—	4	
Clayse den backere van brode ende van backene	1	3	
Clayse Pelegrims broder ende Hughen sinen suagher van bire	2	16	
Ver Volwi van Warden van broede	1	13	4
Pelegrime van asyne, lynen, scuttelen, backen, scievaten, loet(?)	1	2	1
Sophyen Wissen van wine, doe men ute der porte wechvoer ter herevard	—	14	6
Blankard ende Cornuit van den selven an wine	—	4	
Van arbursten ende van scutte	1	10	
Van casen	—	5	6
Van brode ent byr te scepene	—	1	6
Den scipman 10 d. Enghelsce die broet wech vorde	—	2	1
Van tueen matten daer men broet mede verliede	—	1	
Van den tintebome ende van den arbursten te draghene	—	—	3
Van den coeghe te vermakene	—	7	3
Willame sHeren Hughen sone van salmen	3	15	
Thieleman houtmaker van ryemen ende tue scachten	—	17	6
Heinrike Ghelinghe van mele	2	13	—
Denselven Heinrike van brode	1	6	6

1) Op een strook van 13 c.M. breedte en 46° c.M. lengte; zie Sloet Oorkondenb. van Gelre n° 927, 1071 „Johannes, dictus Boyc de Meren" en Chron. van Jan van Heelu, uitgegev. door Willems vers 2855:

„Dairtoe oec braken si
Dies bochuys doen van Mere" (in 1284)

Zie Wap, Gesch. v. Kuyk, Oork. Cuyk 1308; blijkbaar is dit Boksmeer.

	l.	s.	d.
Gilise van Molenbeke van brode	1	16	—
Van ere hulle andie banire	—	2	—
Rolekine van mostarde.	—	3	6
Hughe Boyen van wasse, lenement ende gharne.	3	—	
Jans papen sone van enen halven syndale ende van corde	1	1	
Van enen scepe daer men mede vorde broet ende byr.	—	6	
Janne den coewachtere die hi uteghaf . . .	—	3	6
Heinrike den gughelare van voet(?) lynen .	—	3	—
Clays Omen van enen laghelen wyns dat si met heme vorden in die herevard	10	16	—
Die men te coste dede doe men laghelen verliet in cleene laghelen.	—	2	5
Van wine dat ghebrack an enen laghelen. .	—	8	
Summe.	59	17	11

---

[1]) Den clerc doe hi voer omme den brief van Daniels ambocht ende van den quaedien uter porte te doene.	—	16	
Minre Vrouwen van Heneghouwen van hare sculd	150	—	
Den clerc doe hi voer omme Ghervliet ende Niemaghen	—	10	
Pieter den Keiser van 3 harenbersten die die oude Scepenen an ons brochten	1	1	
Van der boden cledere.	3	8	
Jan Putocke ende Wouter Benevente doe si voeren te Woudricheen ieghens die van Niemaghen	—	15	6
Omme ene ketene ten koeghen.	—	3	
Barthelmeuse den lombard van sHeren Willems weghen van ouder sculd	150	—	

---

1) Op een strook van 17⁵ c.M. breedte en 51 c.M. lengte.

	l.	s.	d.
Janne van Striene van sinen arenberstelen dat brochten die houde Scepenen an ons. . .	1	—	
Den clerc omme Thielekin Pollards scep te vaerne.	—	10	
Robrechte doe hi voer omme Jan den brassere in die Haghe	—	10	
Harmanne Bigordel van wine die men ieghen cofte	46	—	
Jan den koeghewachtere van siere hure . .	—	10	
Dat men Heren Bartoude van Machline te Berghe voerde.	2	9	4
Soeten ver Trisendochtere (20 sol.) die die houde Scepenen van den brande ane brochten [1])	1	—	
Jan den clerc doe hi voer te Niemaghen . .	1	1	8
Doe men die Gravinne ten Berghe voerde .	2	8	
Van den erve naest der vischbrueghen. . .	36	—	
Van dat si 4 laghen [2]) 4 daghen van Bigordels ghelde verteerden si.	—	18	
Van parkemente	—	2	3
[3]) Doe Haer Hughe Jan Putoc Jan ver Diewinen sone ghevaeren waren tote Niemensvrient an den Graven Raet	—	6	1
Doe men was ghevaren metten Grave ende metter Vrouwe van Holland te Berghe doe parlement was tieghens dien Herthoghe van Brabant	12	13	7
Willame Dukinghe van tue vaten wyns . .	46	16	
Ende van den lagheline ter Gravinnen behoef	15	6	
Den b.... ere doe hi ontliep van den Vriesen	1	—	
Vrederike.	1	—	
Den clercke doe di 58 ontboden waren an dien Grave	1	—	6
Janne den coewachtere van sire hure . . .	1	—	
Die Jan Putoc Jan ver Diewinen sone verterden doe di 58 omboden waren.	2	3	
Clays Omen 72 lib. van drie vaten wyns ende 20 lib. van den minrebrodere weghen	92	—	

1) Zie bl. 16.
2) Zie bl. 31.
3) Van hier tot aan 't slot met een andere hand geschreven.

	l.	s.	d.
Mester Wouter den scolmester	4	1	2
Die Haer Hughe verterde te Niwendamme [1]) van outs (?)	—	16	
Doe men vercochte den assys die inghinc des Saterdaghes [2]) na 11 dusent maghen daghe . .	2	8	
Ende die die Scepenen verdronken	—	2	6
Ende die men ghaf den minrebrodere . . .	—	3	4
Meester Heinrike Claes sone 9 ℔.... der scout	9	.....	
Janne Baiop 10 ℔ haddi der por... ent. .	10	—	—
Jan den clerc met .....ele batselere in die Haghe.	—	14	
Van der pelser brueghe te makene	....	....	
Didde den bode in die H....	—	8	
Van laghene inte Bigordels..... Jan Putoc ende.... ver Diewine 28.	1	8	
Summe.	..... [3])		

---

[4]) Van der clerke cledere 6.	.....		
Van lecghene te Wouter Benevents op Janne van Striene van 5 ℔..... houde Scepenen ane brochten	1	8	4
.... 20 sol. doe hi voer an den Grave doe di 58 omboden waren.	1	—	
Den baeliu van der port dyke.	7	1	
Den broderen te wine	—	1	6
Den clerc an den Grave omme die sticken die Here Thieleman ende die sine ghesellen waren hadden ghesproken	1	—	
Thieleman den Vriesen van vulle wine hadde die Grave	—	4	6
Van der vard die de 58 voeren an den Grave	19	8	6

1) Schiedam.
2) 28 October in 1284.
3) De som van het leesbare bedraagt 601—8—11.
4) Op een strook van 18 c.M. breedte en 41 c.M. lengte.

	l.	s.	d.
Van der vard Here Thieleman, Here Heinric, Jan Putoch ende Jan ver Diedine sone voren an den Grave	6	5	
Van enen lagheline dronken Scepenen ende Raet te Wouter Benevents in lecghene vore den Grave 4 ℔ ende 16 sol. ende 14 sol. te assise	5	10	
Heren Thielemanne ver Machtilden sone van sculde	58	—	
Van lecghene op den Grave te Wouter Benevents	20	3	6
Coline Kriec van siere hofstat die een half jaer ledich lach	1	10	
Van den lagheline wyns dat ghesent was Miere Vrouwen van Heneghouwen	14	17	
Hughelote ende ver Machtelden van siere weghen van ouder sculd	1	10	
Jehanne Putoch.			
Van lecghene sHeren Gherards ver Alien sone op den Grave	6	2	
Jehan den clerc in Kersavonde omme koucen ende scoen	—	5	
Aghete Roolfs van biere was ghenomen ten brande	—	6	
Omme tuee reepe ter clocken.	—	2	
Gherarde van Doveren van ouder pacd (?) huren	—	5	
Van der hole te rumene vore Harmans van Warden	—	1	1
Ver Yden Hollanders moye van haren huse te brekene	—	10	
Ase Roelfs van den brande.	—	1	
Den broderen omme wyn	—	2	1
Miere Vrouwen van Henegouwen van ouder sculd	100	—	
Willem van Waghenēe van makelardien . .	—	8	
Jan den clerc doe hi voer in Zeland . . .	1	10	
Clais Omen van lecghene op den Grave des Manendaghes [1]) vore vasten avont gherekent .	51	16	

1) 5 Februari in 1284.

	l.	s.	d.
Heren Hughen ende Heren Heinric den Vriesen, den Grave ten Busche te soekene Heren Hughen Wouter Benevente in die Haghe an den Grave	9	—	
Haren Ghisen, Heren Thielemanne, Jan Putoch, Tielemanne den Vriesen ende Jan ver Diedine sone doe si voeren in die Haghe	7	6	
Th. Fierenbras doe hi den Grave ten Busche voerde	6		
Harman den wevere van siere hoefstede na den brand van sinen huese te brekene .	1	10	
Summe	330	2	7 [1])

---

[2]) Den brodren te wine	—	1	6
Wouter Benevente van 2 vaten te kelrehuren	—	5	
Snellarde van coste dat men lach van Willem Ravene	1	10	
Bartholm..... van houder sculd . .	100	—	
Mere (vrouwen van Heneghou?)wen van houder sculd	83	—	
Den .... vaerne an Heren Wolfarde ende Meester Gherarde	....	....	....
Thie ..... te gane t Utrecht	....	3	
Arnoud Fekerdey rekende 6 ℔ ende 15 sol. die hem afterstelle bleven van den biere assise in Daniels ambacht	6	15	
Pieter s Heren Thielemans sone van den selven.	7	14	
Wouter Bene..... an sinen tornen . . .	....	....	
Thieleman.... van Miere Vrouwen van Heneghouwen lechame..... voerne [3]). . .	....	....	

---

1) De optelling met andere hand.

2) Op een strook van 17 c.M. breedte en 55 c.M. lengte, waarin groote gaten gevreten zijn.

3) Adelheid, Floris IV dochter, vrouw van Jan graaf van Henegouwen, overleden vóor 22 Juni en na 1 Maart 1284, zie Oorkondenboek II, 505, N. 62.

	l.	s.	d.
Van lecghene vor den Grave die Colyn gaf van den assise	10	....	..[4])
Clais Omen in lecghene vore den Grave. .	39	8	6
Heren Thiele .....lden sone Heren Gherarde ver Alyen sone Heren..... sone Jan den Keiser doe sie' voeren ten Berghe en ..... der hantvaste van den scependoeme [1]).	1	14	
Den clerc doe hi voer na den Grave te Vlaend' ward	1	—	
Hannekine Vlaminghe in die Haghe . . .	—	1	2
Der minderbroderen van horden.	—	1	8
Willem Ra..... t Utrecht omme fynement.	...	...	
Pieter ..... bi Scepenen ghehete	2	—	
Van sHeren .....rds coste doene Scepenen baden te hetene.	1	12	1
Van sHeren Jans coste van Leede te 2 stonden	2	2	4
Te ver L.... van enen lagheline wyns dat Scepen dronken	—	6	
Van teringh .....e Heinrics Friesen van Willem Ravene	7	9	4
In die selve herberghe dat Scepenen ende Raet laghen 3 maeltyde Michiele bacchelere .	1	12	
Haren Coppesoeten..... van sinen erve datter ledich lach ter steghe ter porten behoef	...	...	
Den clerc..... van den ghelde dat heme die Scepen pleghen te gheven alsi ut gaen .	...	...	
Die Th. de Vriese verteerde ende Jan ver Diedewien doe wi laghen op Willems Ravens scult	7	8	4
Die si viere [2]) van den Scepene ende van den Rade verterden in onse huus doe si laghen op Ghiben scult	—	2	11
Van da..... den lombarden laghen te Jans ver Diedinen soens	2	11	10
Summa	274	10	8

1) Deze post is doorgehaald.
2) Van 7 Juni 1284 (Oorkondenboek II, 503)?
3) Zie blz. 27.

Dit is van der vart sHeren Tielemans sHeren Gerards metten baeliu Syericse an den Grave [1]).

	l.	s.	d.
In ghereeden ghelde.	12	—	
Ver Volwinen van Warden van broede. . .	1	—	
Snellekine van wine.	—	16	
Bottekine van wine	—	11	4
Janne den Vlaminc van snoeken ende cabbeliauwe.	—	18	
Aghete Vinken van asyne mostarde ende casen	—	10	5
Alebrechte Cornute van tueen vollinckannen(?)	—	2	
Van tueen vate birs	—	10	
Aghete Poste van crude	—	1	3
Van loeke.	—	—	6
Bodekine van Bersele	—	1	8
Janne den coewachtere.	—	—	10
Wouter den Hoghen van bockinghe.	—	4	
Wouter den Hoghen van crude	—	10	4
Wouter den Hoghen van wasse	—	12	
[2]) Van den wasse te makene ende van lenemente	—	1	
Janne Dodyns sone van cannen	—	2	6
Hughe den Wale	—	6	
Clayse den backer van broede	—	5	
[1]) Van tueen vimmen stroes	—	1	
Van den coeghe te makene Syericse. . . .	—	4	6
Den mynrebroders die si leenden Syericse .	1	10	
Summe	20	8	4

Summe van utgheven 2040 ℔ 10 s. 6 d.

Dit es inghenomen an wine [3]).

Van enen lagheline tappede Andries... XII 5	.....		
Van den lagheline dat Here Heinric die Vriese tappede.	10	—	

1) Op een strook van 15 c.M. breedte en 30 c.M. lengte.
2) Dit is later ingevoegd.
3) Op een strook van 15 c.M. breedte en 35 c.M. lengte.

	l.	s.	d.
Van den lagheline dat Arnoud Fekerdei tappede	11	2	
Van den lagheline dat Abelkin tappede . .	10	6	
Ende van wine die hier of in bleef. . . .	—	13	10
Van Janne Baiop die hi der stede lenede .	10	—	
Van wine die men ter herevard voerde . .	38	—	
Van Harman Bigordel van 2 v	22	—	
Van 2 vaten wyns ieghens Here Willeme Dukinghe	47	17	
Van Heren Thielemanne ver Machtilden sone van 2 vaten wyns	58	—	
Van drien vaten wyns ieghens . . . . n 60 marc	69	—	—
Van enen vate jeghens Bigordele	24	—	
Van den lagheline dat Scepenen dronken te Wouter Benevent	4	3	4
Van Heren Heinric den Vriesen van 1 laghelin wyns.	10	1	8
Van den wine die ieghen Heren Willeme waren ghecoft ontfinc Jan van Clais Omen van $2^1/_2$ vate ende 17 vierdere	83	5	7
Van enen lagheline te Clais Oems dat Scepenen dronken helt 5 hamen ende 4 vierder	15	1	4
Van 5 vaten wyns die helden 5 roeden 24 marc van der roede summe	138	—	—
Summe van al sHeren Willems wine . . .	236	6	11
Van enen vaten wiens tote Ghiben. . . .	30	—	
Summe.	598	3	9

Dit hevet Haer Heyman Suus uteghegheven in der stede orbar [1]).

Haer Heinric die Vriese ende Haer Heyman Suus toten Bosche daer soe verterden . . .	2	3	9
An den dyke te makene onder balevrye [2]) .	—	4	
Blankarde van wine die men dranck doe men quam van der herevard te Kuke [3]) . .	—	13	6

1) Op een strook van 8 c.M. breedte en 21[5] c.M. lengte.
2) Zie bls. 23.
3) Zie noot 2, bls. 21.

	l.	s.	d.
Van 12 somer ander hallen	—	15	
Van tueen balken.	—	12	
Van enen style.	—	4	
Van vire balken	1	—	
Summe.	5	12	3

Van alrehande sticken in der stede orbare [1]).

Doe men den assys vercofte achte daghe vore Assencione [2]) ghinc daer	.....		
Doe Scepenen ende Raet laghen op die assieres (sic) van.	1	5	
Den clerc doe hi voer in Middelborgh . . .	—	15	
Van parde huren te tueen tyden	—	10	
Van Scepenen coste dat si laghen te Thielemans Friese.	.....		
Heren Janne van Husdene van houder scult	7	—	—
Here Hughe f. ver Zegheraden ende Wouter Benevent doe ..... an den Grave met Hughe Pauwels broder	5	10	
Thielemane Fierenbras van houder scult . .	3	—	
Clais den vos van makelardien.	—	4	
Hemen sHeren Alards sone van h.....	—	15	
Ghisebrechte sHeren Pieters sone.	1	6	
Here Hughe, Jan Putoc ende Heinric monbare ..... grote Hughen wille.	3	16	7
Here Ghise, Wouter Benevent, Thielman die Vr....., Diedine Zisaris Colin Here Heinric Gilis ..... grote Hughen	9	4	
Die Scepenen verdronken.	—	1	4
Jan den clerc van houder sculd	3	—	
Heren Hughen ver Zegheraden sone ende Thieleman den Vriese doe si voeren op Radenre velt	—	18	

---

1) Op een strook van 15 c.M. breedte en 48 c.M. lengte.
2) In 1284, 18 Mei.

	l.	s.	d.
Van cleenen assise van der porte wine . . .	—	4	
Jan den koeghewachter van siere jaer huren	1	5	
Van 2 vate wyns te scrodene	—	4	
Clais den vos an makelarien	—	3	
Jan den clerc doe hi voer met Diederic Raet.	—	10	
Daniele van der Mareweden 14 sol. van 11 daghen dat men assys nam in syn ambocht ende 8 ℔ van te varen, dies brochten die oude Scepenen 6 ℔ an ons		14	?
Hannekine Vlaminghe van sinen arbeide . .	—	10	
Van den zeile te vernaene.	—	—	8
Den broderen te wine te drien stonden. . .	—	4	
Thomase f. Alretieren	—	10	
In Sente Pieters daghe ende Sente Pouwels [1]) van den assise de men vercofte ende daer af ghinc	3	5	
Van den pawelianen op te hanghene. . . .	—	1	
Den clerc van 9 daghen dat hi ute was an den Grave	1	2	
Gherarde den portwarder van houder scult .	—	3	6
Harman den wevere van ouder scult. . . . :	3	—	
Van wine die ghecoft was ieghens Thielemanne den Vriesen ende Snellarde 72 marc ende 8 sol. Holl.	83	4	
Van steenen te werpene vore twerc	—	5	6
Van ere maeltyt in Henegouwen daer Scepenen ende Raet haten.	—	10	10
Heren Heinric den pape omme dat syn hus was te breken	1	—	
Heren Ghisebrechts Maleghys arfnamen van houder scult	—	15	6
Van vullewine ter porte wine.	—	5	
Westfalinghe do hi liep in die Haghe omme die Hoesterlinghe	—	3	
Van den assise die in ghenc des Donresdaghes [2]) na Sente Bartholomeus dach so ghinc daer of	3	16	4

1) 29 Juni.
2) 31 Augustus.

	l.	s.	d.
Vroeden f. Pollards van der huren van den torne	3	10	
Beydine ver Gheesen sone van sHere Vastraeds dike	5	—	
Summe	163	6	5

Clais die vrode hevet inghenomen [1]).

Van Harmanne Cant	12		
Van Copsoeten	8	10	

Dits hevet hi weder utghegheven:

Janne Putocke doe hi voer ten Bosche ende met heme Jan die clerck 2 ℔ Holl.	2	—	
Lammekine Clawards suagher 15 s. Holl. ende 5 d. doe hi lach ten Bosche omme te sprekene van den onrechte van der tolle te Kuke [2])	—	15	5
Haren Gerarde van Scie ende Jan Putock ende si metten baliu oppe ter stede cost gevaren waren te Woudrikem doe parlement ghewest soude hebben van den Grave van Holland ente Grave van Gelre.	4	—	
Janne Putocke van houte ter hallen . . .	8	—	
Van den torre te lanthure Clayse den vroden [3]).	3	10	
Coline den scoute van der tollenbreeghe te makene	2	5	

---

[4]) Van enen stellincbome die.... ne wart ghedraghen	—	—	3
Van enen buke die men hem naghesent soude hebben	1	—	

1) Op een strook van 9⁵ c.M. breedte en 23 c.M. lengte.
2) Zie noot 2, blz. 21.
3) Zie blz. 15, 49.
4) Op een strook van 20 c.M. lengte en 15 c.M. breedte.

	l.	s.	d.
Van enen vate daer hi in es ghesouten die buck	—	1	6
Van soute	—	—	6
Die den buck droghen	—	—	2
Den knecht enen Eng̃ diene soute	—	—	2[5]
Van vire matten.	—	—	11
Van lyse.	—	—	4
Van ere kannen	—	—	1
Havix sone van sire hure die die spyse vorde	—	15	
Van den brode dat men ghescep hadde ende wyn, byr, vleesch te draghene	—	1	8
Lone van sinen yeñe [1])	—	3	
Enen cnape die met hem soude ghevaren hebben	—	1	3
Van den brode was an verloren	—	8	
An den witinc verloren	—	9	
Andries ..... kine van neghen virdel wins.	3	3	

Summe 16 ℔ ende 27 d.
Summe 15[5] ℔ 6 s. ende 11 d.

1285/86 [2]).

I [3]). Dit es utgheven vanden Burgher meysters in den jare ons Heren m°cc° viue ende tachtich.

Tielemanne Fierenblase, doe men nam Borghermeystere ende men core verlas ende versach dat mense vort hil... ander spyse ende an brode ende an wine	—	13	2

---

1) Zie bls. 69.

2) De stroken ten getale van 26, waarop de volgende uitgaven zijn geschreven, zijn allen aan elkander gehecht en wel de 1e en 2e, 11e en 12e, 18e en volgg. tot de laatste met dezelfde soort grof blauw garen, de overigen met grijs of wit garen, dat minder duidelijk identisch is; de stroken zijn breed 12e à 14e c.M.; de lengte is bij ieder afzonderlijk vermeld.

3) Lang 49 c.M.

	l.	s.	d.
Doe Borghermeysters daer aten ende leesten ende Scepene in sHeren Heinrics Viresen (sic)	2	17	6
Heren Janne Putocke die men hem sculdich blef van der vairt te Tyele	5	—	
Tielemanne Fierenblaise van sinen dinste .	5	—	
Haren Tielemanne ver Machtilden sone van sire quetsinghe voer Clais oms huse	10	—	
Haren Tielemanne die hi ut gaf daer hi ghevaren was in der stede orbare	2	10	
Janne den Keyser van sire quetsinghe . .	10	—	
Clais Omen van sire vreesen	20	—	
Haren Willame Dukinghe die hi leende Scepenen ende Raet voren anden Grave omme der stede orbare.	6	15	
Claise den carmere van enen halsberghoele dat verloren blef in ene herevart	2	—	
Heren Janne van Hesdenne van wapene die hem verloren bleven in Graven herevart . .	2	10	
Jacobe sHeren Ghyben suagher van enen halsberghoele.	1	10	
Jacobe van Didden cledere der stede boode	2	10	
Meister Gerarde den timmerman van sinen arbeide an der hallen.	1	10	
Gerard Quanside die voer an die Haghe omme der stede orbare	—	10	
Janne ver Diedwien sone van Graven weghen ende Coppards van den dike	30	—	
2 ℔ 28 d. dat of ghinc ende die Brabandere dilder waren	2	2	4
Janne den coewachtere van sinere dinste .	1	10	
Den wachtere die beghan te wakene acht daghe voer Corsavende [1])	2	—	
Tielemanne ver Ghondekinen sone	—	15	
Meyster E'ndey } van sarklede an	—	10	
Alebaren den hoetman(?) } den kerktorre [2]).	—	10	
Ver Agheten Jans Keysers moeder. . . .	—	10	

1) 24 December.
2) Zie blz. 17.

	l.	s.	d.
Heinrics Tyblods erfnamen	—	10	
Hueesine.	—	2	6
Summe	111	15	6
Van presente den Hertoeghe	64		
Summe	175	15	6

II [1]). Meyster Janne den clocghietere . .	3	—	
Den wachtere	1	5	
Den doemproefste van enen salme an presente	—	12	8
An eneń hekede	—	10	5
An wine	—	15	
Jacobe sHeren Ghyben suagher van Clais cledere ende van Jans coewachters	9	—	
Van biedene in die erste maent	1	7	6
Pieter den wachtere	1	—	
Den anderen wachtere die beghan te wakene drie weken voer Sincsene [2])	—	10	
Arnoud Neuden van tueen voders	—	17	
Van biedene die ander maent	1	13	9
Van den Meye gerane 3 ℔ ende 6 s., die men Arnoude Vekeldey van den assys ofsloech	3	6	
Van Blankarde	—	6	
Summe	24	3	4

Van den pellorine van enen hoete van virtich voeten ende van tueen platen daer men die bande of makede ieghens Janne vern Haedwien sone	1	2	—
Van enen standarde ieghens Gilise	2	—	
Gilise van drien anders sticken houts. . .	—	12	
Van enen virtich voete houd van enen tuintich voete houd ende van tueen sluse poste ieghens Copparde Jan Dansen suagher . . .	1	—	6
Barnarde van planken.	—	7	4

1) Lang 50 c.M., slechts ten deele beschreven.
2) 13 Mei.

	l.	s.	d.
Barnarde van sceeden ende van banden . .	—	3	
Pinres	—	5	7
Den saghers	—	1	3
Heinrike den smit van yser	—	13	3
Pelegrine van lynen	—	8	10
Vier pinres	—	10	10
Tuen pinre	—	1	3
Meyster Janne te loene van tien daghen . .	1	—	
Sine gheselle	—	15	
Van dringhelde	—	5	
Summe	9	5	10

III [1]) *Dit es die cost van den ouden coeghe te vermakene ende van den niewen coeghe mede.*

Heren Heymanne Suse van enen viehtich voete hout ende van enen virtich voete hout toter visse ende te roeder borde	1	—	
Arnoude den Vriesen van enen hondert borde	3	10	
Willame Elseneghods van enen hondert borde	2	10	
Heren Janne Putocke van dertich poste . .	—	10	
Heren Janne van 36 sticken.	—	3	
Heren Janne van 8 sticken	—	5	4
Janne den roeden van slusposte ende van scodkoruen	—	11	
Sanders van tien voete poste	—	5	7
Arnoud Kint van acht voete poste	—	5	
Tieleman die smit van ysere	2	6	6
Clayse den scepmakere van Envliete methem virden van vyfdalven daghe.	—	19	10
Damase van vyf daghen met hem anderen .	—	12	6
Arnoude Sleptarse van vire daghen	—	6	9
Ocker van vyf daghen.	—	8	4
Gobel Colsebyle van drien daghen	—	5	
Janne van den tolle van vyf daghen . . .	—	8	4
Tielen van vyf daghen.	—	8	4

1) Lang 54 c.M.; deze strook is bovenaan aanmerkelijk breeder dan de vorige en met ander soort van draad daaraan vastgehecht als de twee eerste stroken onderling.

	l.	s.	d.
Jacob Sylos sone van vyftalven daghe. . .	—	4	6
Hughen van vijftalven daghe	—	8	4
Ockers cnape	—	2	6
Janne den tonelare van 4 daghen	—	7	4
Jacobe van vire daghen	—	6	
Pieter Coleman van vire daghen	—	5	
Everarde van saghen	—	5	5
Heinrike van Gulike van saghen.	—	11	6
Sybrands sone van posten	—	5	
Van enen vate birs dat die timmermans dronk	—	5	
Van draghen	—	—	1
Van dringelde.	—	4	2
Pollarde van tien daghen	—	16	8
Gheenemanne sinen sone van tien daghen .	—	16	8
Janne den Selandere van tien daghen . . .	—	15	
Damase van vyf daghen	—	7	6
Valken van tien daghen	—	10	
Clasekine van tien daghen	—	5	
Bollarde van niewe naghelhoud borde te voren ende van draghen.	1	1	
Pinres.	—	—	6
Ver Trisen van peke	—	3	
Van houte te draghene	—	—	6
Van beseme.	—	—	1
Van smare	—	12	6
Summe van den niewen coeghe. . . .	23	8	9

IV [1]). Bollarde van den ouden coeghe te vermakene	5	—	
Van smare den ouden coeghe	—	2	6
Van ere mast in den niewen coeghe . . .	—	7	6
Van vive ende tuintich riemen te verhouwene	—	5	2^5
Van ere ra ten niewen coeghe.	—	2	6
Die riemen te voren enen snelhalse. . . .	—	—	2^5
Diederic ende sinen broder van den coeghe te roeten	—	1	8
Van vire riemen	—	4	
Summe	6	3	7

1) Lang 53 c.M.

Dit es utgheven van den pawelionen.	l.	s.	d.
Vern Anesoeten van 200 ellen 9 (sic) ende 9 ellen slachdoeks.	6	6	—[1])
Janne sHeren Gheenekins sone van 200 ellen ende 7 ellen	6	—	10
Willekine sinen broedere van 153 ellen . .	4	9	3
Janne van 313 ellen	9	2	7
Voghel van Scoenhoven van 145 ellen . .	4	4	7
Buedin van Waes van tonelare	2	7	6
Buedine van $8^1/_2$ ellen ghistelsays	1	1	3
Buedine van $3^1/_2$ ellen wyts linwaeds. . .	—	2	6
B. van een half pont wyt tuyns	—	1	6
B. van tueen ponden blawes tuyns. . . .	—	8	
B. van roeden tuine ende ghelen	—	1	
B. van blawen ende witten tuyn	—	2	6
Ermegarden van blawen tonelare	—	11	
Ermegarden van tueen ponden was . . .	—	3	2
Piter Oudekine van tonelare	—	2	6
Claise den cock(?) van kaempe ende van roden tuine	—	1	
Van ghelen warpe ende van roeden . . .	—	1	6
B. van Waes van witten tuine	—	3	4
Van forsine	—	—	6
Willame den Vosse van capledere	—	8	
Van cleenen garne.	—	2	2
Van 400 sticken ende van acht sleeghen .	—	17	—
Van tueen scuttelen	—	6	6
Wouter Soeten die scuttelen te slechtene .	—	1	3
Van den tintebome een mast.	—	8	
Wouter den Hoghen van tonelare	1	5	
Van 24 ellen linwaets	—	14	
Dat linwaet ghele te verwene.	—	8	
Van dringelde	—	6	
Willame den tintemakere van sinen loene .	7	—	
Van den maste te draghene	—	—	4
Wouter den Hoeghen van een half pont blawes tuins	—	4	

1) Mogelijk slechts 6 l.

	l.	s.	d.
Wouter den Hoeghen van witten linwade ende van roeden hare te banieren oppe die pawelionen ende maste.	—	4	6
V [1]). Ermegarden van enen half pont was.	—	—	9
Meyster Heinrike den tinteboem te vittene.	—	1	3
Den tinteboem ten smede te draghene . .	—	—	2
Den kinderen te naelden	—	—	2^5
3 d. Engelse den kinderen te dringelde. .	—	—	7^5
Wouter den Hoeghen van tonelaere . . .	1	2	—
Jans papen sone van roeden garne . . .	—	3	6
Ermegarden van tueen ellen linwaeds . .	—	1	6
Van blawen tuine Wouter den Hoeghen ½ pont.	—	4	
Wouter den Hoeghen van tuintich ellen tonelars ende een verndeel	1	—	3
Wouter den Hoghen van vire ellen gystelsays.	—	8	8
Ermegarden van vire ellen linwaets . . .	—	3	
Van lapledere (sic) Willaem ballen man .	—	1	8
Oliuire van harinesmante	—	—	8
Van suarten	—	—	1
Diederike den horenblaser van den turelote te makene	—	2	6
Van tueen scachten daer men die turelote of makene	—	1	—
Van den tintebome te draghene van den smede op kerkhof.	—	—	2
Den tintebome te wasschene daer hi beslic lach voer smeds	—	—	2
Van den appelen te verwene ende die scuttelen.	—	7	6
49 bindele lynen ieghens Pelegrime . . .	3	6	
Janne sHeren Ghenekins sone van tuintich ellen te sacken.	—	9	2
Arnoude Boyes sone van den tintebome te beslane ende van allen ysere datter toe behordt.	—	17	6
Summe	56	7	1 [2])

1) Lang 46 c.M.

2) Volgens de optelling 56—7—7 of 56—1—7, soo de allereerste post slechts 6 l. bedraagt.

Van der tollenbrughe te vermakene.	l.	s.	d.
Copparde Jan Dansen suagher van planken .	1	5	
Van enen stile Copparde	—	4	
Stoechoute van achte sliuebome	1	8	
Martyn voer Pietersen sone van vier sticken houds	—	12	
Stoechoute van enen stic houds te ribben. .	—	2	
Van spikeren	—	4	2
Meyster Janne van sinen lone	—	7	
Janne den calsidemakere	—	5	
Oppermans	—	8	
Te dringelde.	—	1	
Summe	4	16	2

VI [1]). Haren Hughen ver Segherarden sone van der clocke [2]).	3	—	
Gerard Hillen van tuaalf arbursten die hi haelde te Brueghe	5	—	
Pinres die leyden drie vurne balken over die grote brueghe van horen lone	—	5	
Den Augustinen te hore capitele	20	—	
Pauelse van enen vate wyns dat hi leende der stede	24	—	
Janne ver Didwien sone, die hi geleent hadde Jan Putocke ende Clais den vroeden daer si mede betaelden den Heeren van Kuke [3]). . .	24	10	[4])
Summe	76	15	

VII [5]). *Dit es utgheven dat die stede anghaet van der herevaird die men voer te Scorle wairt van den wapenrocken ende van crude.* [6])		
Wouter den Hoghen $7^1/_2$ sindale	9	4
Van enen dobbel sindale te banieren . . .	2	5

1) Lang 19 c.M. 2) Zie blz. 24. 3) Zie noot 2, blz. 21.
4) Deze post is later tusschengevoegd, nadat het totaal der bovenstaande posten reeds was neêrgeschreven.
5) Lang 65 c.M. 6) Zie blz. 54.

	l.	s.	d.
Van 41 ellen gystelsays Bodikine Bertoude den horenblasers, tambureres ende coewachters.	4	8	10
Van linnenlakene	1	3	
Een half vel rotlas	—	—	6
Van ere scriftauele	—	1	3
Van snoeren ende van syde in die banieren.	—	3	7
Anderhalf ellen syndaels	—	2	
Van tueen sacken	—	4	
Van tuen paer casen Clase Omen ende Ghysebrechte	—	5	
Wouter den Hoghen van ses pont traytsye .	—	18	
Drie pont stomaticums	—	7	6
Vire pont kaneele ende ghenghenare . . .	—	11	
Een pont pepers	—	2	
Van moscaten ende van sedeware	—	5	
Een verndel ponts suffraens.	—	5	
Een verndel ponts folye ende kubeebe . .	—	3	6
Viere pont amandelen.	—	2	6
Een pont anys.	—	—	10
Die traitsye [1]) (?) stiet.	—	—	6
Van bossen.	—	1	7
Van ere dosyne hanscone	—	5	
Van sukere	—	6	
Van ghalyghane ende naghelen	—	4	
Van seghelwasse	—	8	
Janne papen sone van derdalf syndale. . .	3	—	
Clase van Spikenesse van tueen syndale . .	2	8	
Pieter Oudekine van syndale, was ende van witten linwade	7	10	10
Ermegarden van hondert ellen linwaets ende 11½ ellen	4	3	8
Buedyne van Waes van syndale	11	12	6
Clase den cocke van tueen hullen an die banieren.	—	4	
Tielemanne ver Ghondekinen sone van vier ellen linwaets.	—	3	
Summe	50	19	7

1) Titsye met een afkortingteeken boven de eerste lettergroep, zie blz. 61.

	l.	s.	d.
Van vive ende dertich tarsen Diederike den moel van planken	—	16	3
Th. moel van tuaelf borden.	—	2	
Van elf borden	—	1	4[5]
Engel van vire planken	—	10	—
Engel van tuaelf borden	—	2	
Heinric Errewede van tueen planken . . .	—	5	
Van elf hondert ende een half spikere . .	—	3	10
Van vyfhondert laschyser	—	2	6
Sprunghe van ere planke.	—	2	6
Arnoude van ere planke ende van vijf borden	—	3	4
Wouter den mouter van acht sticken houts te hant hauen	—	—	8
Meyster Clayse van hoepen	—	2	6
Den timmermans van horen lone	—	12	6
Van bire	—	1	6
Van lynen	—	1	3
Summe	3	7	2[5]

VIII [1]) Janne ver Diedwien sone, die men hem sculdich was van ouds	1	2	6
Van biedene in die derde maent.	2	—	
Den Augustinen tote hore capietele. . . .	5	—	
Den ersten wachtere	1	—	
Den lesten	1	—	
Clayse Omen doe hi voer an den Grave metten baeliu met Haren Ghysen ende met Jacobe s Heren Ghyben suagher omme dien penninc tordineren [2])	9	5	
Heren Tielemanne ver Machtilden sone van den ghelde dat men gaf den Here van Kuke [3]).	20	—	
Tielemanne den Vriesen van den selven. .	24	—	
Janne ver Diedwien sone „ „ „ . .	24	—	
Janne ver Diedwien „ „ „ „ . .	20	—	
Haren Willame Dukinc „ „ „ . .	24	—	

1) Lang 54 o.M.
2) Zie blz. 22.
3) Zie noot 2, blz. 21.

	l.	s.	d.	
Haren Willame van den selven	20	—		
Coline den scoete	20	—		[1])
Haren Heinrike den Vriesen van teringhe die Scepenen ende Borghermeystere daden van den vorseiden ghelde dat es vorscreven .	5	—		
Willame Virtich pont doe hi van hene voer.	1	10		[1])
Willame Virtich pont van vrachte die hi vorde int here an brode ende an bire doe hi weder quam	1	5		
Pauels Batten man van smare	—	10		
Damayse Langhebosen van riemen . . .	1	1		
Gerard Nellen man van ere mast in spiscip.	—	7		
Janne van der Marwede van ouden assys over een jaer	6	—		
Janne den clerke daer hi mede voer omme der stede orbare	—	10		
Willame den tintemakere van den pawelione.	5	—		
Janne den coewachtere van sine lone . .	1	14		
Engel van riemen.	1	11		
Stephen van riemen	—	18		
Van bieden in die virde maent.	1	10		
Meyster Janne den timmerman van ere spille ende van enen bande ten crane . . .	—	16		
Van tueen anderen banden	—	9		
Van ere plate	—	8		
Van ere ander plate	—	3		
Een ront spil	—	3		
Die asse	—	3		
Die esel	—	5		
Van yseren banden arens	—	4		
Van spekeren (?)	—	3	4	
Arbeiders.	—	1	3	
Meyster Janne van sinen loene	—	15		
Summe.	201	14	1	[2])

1) Deze post is later tusschengevoegd.

2) Summe 200 ℔ (31 ℔ ende 44 s. 54 ℔ 10 sol. 10⁵ d.) 34 s. 1 d.; het door mij tusschen haakjes gestelde is geroyeerd.

	l.	s.	d.
IX. [1]) Janne van der Marwede van den assys die men ghenomen hevet in desen jare . . .	4	15	
Den baeliu die men hem sculdich was van ouds	8	10	
Den baeliu	15	—	
Heynen sHeren Gerards sone 10 sol. die Scepenen ende Borghermeyster terden terwilen dat si leesten Janne ver Diedwien sone.	—	10	
Aghete Poste van seghelwasse	—	2	8
Den minrebroders van iarscarre van den steenen toeren [2])	1	—	
Den minrebroders in alemosene	1	4	
Den ersten wachtere	1	—	
Den lesten wachtere	1	—	
Van ere bosse	—	2	6
Janne ver Diedwien sone van Graven weghen	64	5	8
Van der vyfter maent van biedene	1	10	
Gilise van den riedyke die men hem sculdich was van der halle an hoete.	2	3	
Janne den coewachtere van scindelnagele. .	—	2	6
Van den pawelione op kerkhof te slane te draghene ende weder in die kerke te draghene ende te hanghene	—	1	9
Van ere ellen linnens lakens die pawelione mede te betere.	—	—	7
Janne den clerke doe hi ghesent was anden Grave in Seland van der stede weghen . . .	—	15	—
Heynen sHeren Alards sone 7½ sol. Eng. van ere seilrode die men orbairt an den coeghe .	—	18	9
Janne Putocke van drien vurne balken die leeghen over die grote brueghe	3	—	
Die van Harlame an presente ende van horen coste die men quite in hore herberghen . . .	—	14	
Doe men den Grave vorde met enen coeghe te Scoenreloe coste	2	5	
Jacobe 's Heren Ghyben suagher van Tielemans Fierenblais laken	4	4	
Van vodere ende caproen vodere	—	15	

1) Lang 65 c.M.
2) Zie blz. 14.

	l.	s.	d.
Janne den clerke doe hi voer anden Grave in die Haghe omme der stede orbare omme payement	—	15	
Van teringhe in sHeren Tielemans doe men coes die lude ter herevard	—	17	
Den ersten wachtere	—	15	
Clayse den vroden van iarscarre vanden torre [1])	3	10	
Die van Harlame an presente doe si quamen hyr binnen met tuen coeghen des Graven herevard te varen [2])	1	8	6
An presente die van Middelburg die van Syricze ende die van Leyden	2	18	4
Tielemanne den Vriesen van seghelwasse . .	—	10	
Gheynekine Andries sone van sinen arbeide ander halle	—	15	
Gheynekine van Suitvene van der halle . .	1	2	6
Van Gherlach weghen anden assys offghesleghen van enen laghelen dat Ghijsebrecht tappede	1	11	2
Van Graven weghen an Bettekine	—	1	2
Van Graven weghen an Clais Omen van $3^1/_2$ amen	1	1	
Van Jans weghen van Striene $2^1/_2$ amen tappede Daniel.	—	15	
Van Graven weghen an Ghodscalke van Ratinghe van ere ame.	—	6	
Van Graven weghen doe hi hyr binnen lach in die herevard 20 amen in Clais Omen ende vire virdel	6	2	4
Van Gherlach weghen 6 amen ende enen virdel	1	16	7
Van Janne van Striene 3 amen ende enen virdel	—	18	7
Van Janne 10 amen enen virdel myn in sHeren Ghysebrechts Maleghys 3 ℔ 7 d. m. .	3	9	8

1) Zie blzz. 15, 36.
2) Zie blz. 77.

	l.	s.	d.
Van Janne 11 amen ende drie virdel an Arnoude Vekeldey	3	7	9
Van Janne 11 1/2 amen an grote Pauelse . .	3	9	
Van Janne 6 1/2 amen an stasen (sic) . . .	1	19	
X [1]). Van enen repe anden crane	—	17	6
Deghen ende Clais den vetten van blinden stile te winnen ute der havene	—	5	
Doe Haer Ghyse voeren voer ende Clais Ome ende Jacob metten baliu na van sinen coste die hi dede	—	15	
Den ersten wachtere	—	10	
Den anderen	1	—	
Didden	—	10	
Hueesyne	—	7	6
Mense in der stede orbare anden Grave.	—	5	
Clasekine	—	5	
Didden	—	10	
Didden an Willame Sonderland	—	2	6
13 d. Eng. pinres an die grote brueghe ende an hoeft	—	2	8[5]
Den ersten wachtere	1	—	
Den anderen wachtere	1	—	
Die Scepenen, Borgermeyster en die Rechter verterde doe men pande in de weke voer Sinte Symon ende Juden daghe [2])	—	14	
Vern Agheten van houte doe men leeste Gilise in sHeren Heinricks Vriesen	—	2	6
Janne den coewachtere van den coeghen te voren achter sta... (sca...?) Hughen ende den enen in Suindrecht te halen	—	1	4
Janne den coewachtere van sinen dinste . .	1	—	
Van biedene van der sester maent 27 sol. Eng. ende 2 d. Eng.	3	7	11
Martine Cockine van planken an die grote brueghe ende van anderen hoete	2	1	8

1) Lang 62 c.M.
2) 28 October.

	l.	s.	d.
Pieter Wilbords sone van der breder planke daer men over ghaet	—	12	2
Martine van vire planken ter goote voer die tollen brieghe	2	5	
Meyster Janne van drien daghen an die grote brueghe	—	5	
Willame den timmerman van drien daghen an die selve	—	4	6
Meyster Janne van drien daghen an die goete.	—	5	
Janne ende Willame timmermans an die goete van drien dagen	—	9	
Heinric mombare an die goete	1	10	
Jan die ghoede an dien houede [1])	—	6	3
Janne	1	—	
Haren Heymanne Suus van ere balke an houet	—	12	6
Heinric mombare an die goete	1	10	
Florens f°. Dodinij van erè balke an houet	—	14	
Janne den goeden an houet	1	—	
Arent van ysere	—	12	
Meyster Janne den timmermanne	—	10	
Meyster Willame Mase ende Janne. . . .	—	18	
Gelise van vijf sticken hauts an der goete .	—	16	
Janne den calsieder	—	8	
Die men Snellarde kerde van sinen assys .	10	—	
Pauels Haren Tielemans sone die hi over betaelt hadde	3	—	
Van Graven boden van bire assys ofghesleghen	—	18	
Van Janne Hollen suagher dat hi ontvorde die assys	—	10	6
Van Graven drinken an Coline van tuen ame	—	12	
Van teringhe sHeren Heinrics Vriesen doe Scepenen leesten Pieter den Keyser	4	2	
In Clais Oms ter selver wilen	—	17	
In s Heren Gerards	—	12	
Van den spiscepe te meren onder die grote brueghe.	—	—	3
Van den pawelione dat ghelenet was den			

1) Zie bl. 24.

	l.	s.	d.
Here van Arkele te wasghene op te doene te voren ende te slane ende te vellen in die kerke te draghene ende te hanghene	—	6	6
Van ere ellen linnens lakens daer men die sac mede bete want hi was ghescort . . .	—	—	6
Summe	200	11	6^5 [1]

XI [2]). Ghysebrechte ver Wyfghoeden sone .	24	—	
Pieter den Keyser	24	—	
Clais Omen	24	—	
Heynen s Heren Gerards sone	24	—	
Coline den scote	24	—	
Gilise s Heren Jacobs sone	24	—	
Tieleman den Vriesen van sine wapene die verloren waren in der stede herevard . . .	2	10	
Den ersten wachtere.	1	—	
Den anderen	1	—	
Clais Omen 47 sol. die Scepenen Borghermeysters verterden in sinen huse doe si hem leesten en mede leende doe men den assys vercochte van der sevender maent	2	7	
Haren Heinrike den pape	1	—	
Van den laghelen te volne dat die stede toe behord	—	5	
Wolfrañe van Jans weghen van der Marwede	11	5	
Jan ver Diedwien sone dat men hem sculdich was van den gheleenden ghelde . . .	1	—	
Janne den coewachtere van sinen lone .	—	10	
Van den reepe die behort ten crane . .	3	5	6
In die kerke op te hanghene 7^5 d. Deghen, Clais den vetten ende Arnoude	—	—	7^5
Den wachtere	—	10	
Den anderen	—	10	
Summe	169	3	1^5

1) Volgens de optelling 201 l. 1 s. 9^5 d.
2) Lang 41 c.M., slechts ten deele beschreven.

XII [1]). *Dit es dat die kerkebrueghe coste ende die pelsers brueghe.*

	l.	s.	d.
Janne Werenbouds sone van planken van acht hondert planken ende een half. . . .	3	8	
Haren Heymanne Suus van virtien stansone van virentuintich voeten	2	16	
Gilise van tueen sparren van viehtich voeten.	1	—	
Van tueen stansone van dertich voeten. .	—	12	
Van seven stile	1	8	
Gilise van vire stansone van dertich voeten	1	4	
Martiene Cockine van ere viehtich voete sparre	—	10	
Martine van tueen posten.	—	2	6
Martine van planken ter tollenbrueghe. .	—	4	
Van enen brackone	—	1	1
Van der dore 9 d. Eng.	—	1	10[5]
E'ndey van dertienhondert planken. . .	5	4	
Arent van ysere	2	3	6
Meyster Janne den timmerman van sinen lone van achtien daghen.	1	10	
Mase, Janne Willame	3	7	6
Van dringelde	—	15	
Drie oppermans	1	13	9
Van saghen 20 d. Enghelsche	—	4	2
Van saghen 10 d. Holl.	—	—	10
Heinrike van Gulike van saghen	—	3	9
Pieter Wilbords sone van den hote op kerkhof te leveren dat ghecoft was ieghens Haren Heymanne Suus ende planken ieghens Jan Werenboudssone	—	5	
Van den hoete te slepene bider strate dat was ghecoft ieghens Gilise	—	2	11
Heinric mombare van der tollenbrueghe .	—	6	6
Summe	27	4	5 [2])

1) Lang 66 c.M., slechts ten deele beschreven.

2) Dit tot aan de volgende strook met een andere hand.

	l.	s.	d.
Van der boden cledere drie paer	8	6	6
Van den laghelen dat ghevort was in die herevart die Ghysebrechts ende Wolbrand hoofmans [1]) van ere ame	—	6	
Van Graven drinken van tueen amen doe hi voer der Berghe ieghens den Hertoghe . .	—	12	
Van den laghelen datter porte toehort te vollen	—	2	1
Summe.	9	6	7

Van den presente dat men sende Heren Florence van Heneghowen van wine 13 s. ende 4 d. niewe . . . . . .
Van broede ende van der cokene 12 s. niewe.
12 s. niewe van enen hekede . . . . . .
Van wasse 40 d. ende ene Enghelsce van makene . . . . . .
Van broede dat hi voer heme voerde 12 d. niewe . . . . . .
Claize den backer 6 d. niewe van broede . .
Hughe den Wale 16 d. van scuttelen die hi voer hem vorde met spisen . . . . . .
Harmanne van drie cappoenen 3 s. oude . .
Jan Dodins sone 5 d. van cannen . . . .
7 s. oude van sire parde cost . . . . . .
25 d. van stroe. . . . . .
10 d. van casen . . . . . .
30 d. niewe van drien half caken wyns . .
20 d. niewe van crude . . . . . .
Summe $3^1/_2$ ℔ ende 25 (45?) d. oude . . .

XIII [2]). *Dit es van der herevart die Clais Ome ende Ghysebrecht Omen.*

Dit es van der herevart die cost die ghedaen was te Scorle wart. [3])

Van wine die si vorden van Dordrecht. . .	37	4
Lauwarde an wine	20	—

1) Zie blz. 72.
2) Lang 65 c.M.
3) Zie blz. 44.

	l.	s.	d.
Maenyn Eyeron an wine	11	—	
An brode ende an mele	18	12	
Van backene Arnoude ende Gerard Vaelspaen.	1	1	
Van sestiene vate biers die si vorden voor heme.	4	16	
Van ommelanschen bire	4	15	
Van tueen baken	2	5	
Van arweten.	1	—	
Van botere	—	14	
Van scoederen	2	4	
Van vollene wine.	—	10	5
Den cnapen die spiscip waren ende hoeden .	—	1	3
Willame sHeren Hughen sone van salmen .	1	18	
Van casen	1	1	6
Hughe den Wale van cannen	—	15	
Heinric Gherbarens sone van tueen salmen .	1	—	
Van vire vaten Duseburgs birs die men sende van hene.	1	16	
Van tuaalf vate Dordrecht byrs die men hem sende van hene bi Willame Virtich ponde . .	3	12	
Van idelen laghelen daer men den wyn in verliet die si vorden van hene.	—	17	6
Meyster Claese van sinen arbeide.	—	4	2
Arbeiders van horen loene	—	5	8
Van vlesche Heinric Catere	2	7	
Van den brode te scepene	—	1	3
Van den vlesche te scepe te draghene . . .	—	—	10
An wine inte Clais carmers doe si van hene voren ter erster maeltyt	2	1	
Te sappelen iof hoede	—	1	6
An scoederen die men at in Clais karmers .	—	7	6
Van warmoese ende van mostarde ter selver maeltyt	—	1	10
Van vlesche ter selver wilen.	1	15	
Van asyne Clais Omen.	1	18	
Den coken	—	8	
Van vlesche.	—	16	
Van achtienhalve caken mostarts	—	9	
Erenboede van vlesche te Scorle	3	10	
Van hoenre	—	12	
Van bedhure	—	9	

	l.	s.	d.
Van case	—	3	11
Den cokemesters	3	2	6
Mighiele Elseneghoets	—	5	8
Van bedhure tEcghemonde	—	12	
Van borninghe tEcghemonde	—	10	
Van bire te Scorle	—	3	9
Delvers te Scorle	—	2	6
Willame sHeren Hughen sone van salmen	3	—	
Van bedstroe	—	1	6
Van broede ende van casen	2	2	
Van vlesche Helyase	3	5	
Van wederen vlesche	—	19	
Den cokemesters	1	—	
Van broede	2	9	7
Erenboede van vische	2	5	
Arbeiders te Scorle van horen lone	—	1	6

XIV [1]). Ter Ghoude van torue (corne?)	—	2	6
Pieter Riemoden sone ende Janne Werenbouds sone	—	10	
Den cokemesters	—	12	6
Van bedhure	—	3	6
Ghodscalke den Hont (Houc?)	2	10	3
Helyase van vlesche ende van vische	3	—	
Van wederen vlesche	—	15	6
Te cokene	—	3	9
Van hoenre	—	10	10
Van casen	—	7	9
Van sausen, corne ende van warmoese	—	9	
Den cokemestere	1	—	
Jan Werenbouds sone	—	5	
Van casen te halen	—	1	3
Van torue (corne?)	—	6	3
Heinric Gheylinc van broede	3	14	
Van pladisen	—	6	9
Van vlesche ende van vische Helyase	8	2	

1) Lang 61 c.M.

	l.	s.	d.
Hughe den Wale van broede	1	1	6
Van eyeren	—	—	6
Den cokemestere	2	10	
Van brode te backene dat men van hene sende	—	10	4
Van hoenre	—	11	
Den cokemestere	2	2	8
Hughe den Wale van cannen	—	18	3
Van herberghen ende van bedhure	—	18	3
Van toruen (coruen?)	—	2	6
Omme die cokene ter Ghoude	1	1	
Ter Ghoude	—	12	3
An broede ter Ghoude	—	12	6
Van bedhure	—	10	6
Van brode	—	17	7
Ter kokene	—	18	10
Van vlesche	—	17	
Van salmen ieghens Heinrike Gherbarens sone.	1	5	
Arnoude van brode	—	17	4
Van enen decclede die spise.	—	5	
Van pannen ende van crauelen	—	3	4
Van cockmessen	—	4	7
Van ene seyle te lyfcope	—	—	10
Van ere rechtbanke	—	1	8
Van micken ende van speten	—	1	11
Van stellinghen	—	1	6
Van tueen sticken houdts.	—	6	—
Van bire te voren an spiscip	—	1	8
Van acht dochten.	—	4	
Den camerlinghe	1	5	
Van ere rieme in den horne.	—	—	3
Van corue daer men die glase in dede. . .	—	—	5
Van tueen appullen	—	1	3
Van manden	—	—	8
Van cokeren ende garne ten arbursten . . .	—	13	9
Van quarele	—	4	.
Gerard Hillen van enen seyle	—	12	
Van enen scachte	—	—	6

	l.	s.	d.
XV.[1]) Mense	—	1	1
Van lichten uten spiscepe in scuten	—	7	6
Van den lendennieren te verbeteren	—	5	6
Van ere scriftavele	—	1	
Van lichten doer die Ghoude	—	4	3
Heinrike Vrialop van glaine scachten	—	10	
Van herberghye ter Ghoude	1	—	3
Ter Ghoude in ene ander herberghe	1	1	3
Van enen sticke lynen	—	—	8
Van waghenhure	2	2	
Sluke	—	2	9
Van enen pardhure	—	—	10
Van waghenhure	—	1	3
Hueesyne	—	2	6
Sluke	—	3	6
Van wahenhure (sic)	1	6	
Van ere rieme in den horne	—	—	3
Van garne te valken arburste	—	—	3
Van waghenhure	2	3	3
Hannekine Firenblase	—	2	6
Van scuttelen	—	1	8
Van speten	—	1	5
Van enen wetstene	—	—	5
Sluke	—	2	6
Van waghenhure	—	11	6
Mense	—	2	6
Pieter Sluke	—	2	6
Van waghenhure	—	11	
Van waghenhure	1	—	
Van ere dore daer men op sanck	—	—	6
Van waghenhure	5	5	9
Sluke omme tue scoen	—	1	3
Van waghenhure	—	5	
Van Meyster Heinrics wapenroc	—	2	6
Van ere scute te huren	—	—	10
Mense	—	1	3
Van den pawelione te wasghene ende op te draghen	—	3	4

1) Lang 61 c.M.

	l.	s.	d.
Van den ketel te makene	—	1	3
Van egherauden (egheranden?) te volle . .	—	1	6
Van den pawelionen te makene, te velne ende in die kerke te hanghene	—	1	10
Janne den wachtere van dat hi utghaf . .	—	4	
Van spikere die Jan vor heme vorde van hene.	—	1	
Stasen.	—	10	
Van wasse	—	14	6
Van waghenhure.	—	9	
Pieter filio Batten van sinen ghewande in spiscip	—	10	
Enen cnape van Harlame die leende Clais Ome ende Ghysebrechte.	4	15	6
Betten sHeren Hughen sone van visghe . .	2	—	
Bartoude ende Boudekine van horen lone .	1	5	
Clase ende Hannekine den leimplackere . .	—	10	
Diederike ende Hughekine horenblasers . .	—	10	
XVI [1]). Van den spiscepe Erst Cops . . .	3	—	
Jan Werenbouds sone van hoete dat men bedorfte ten spiscepe van vyf sticken hoets .	—	5	5
Janne van vire sticken hoets	—	2	4
Janne 4 sticken hoets.	—	—	6
Enen sticke houts	—	2	—
Van naghelhoete.	—	—	7
Van draghen	—	—	9^5
Van toruen (coruen?).	—	1	4
Van den roedere.	—	5	3
Jan Jordaenssone van den roderborde. . .	—	—	5
Van drincghelde.	—	—	5
Van vyf sticken essenhoets.	—	1	6
Van hoete	—	2	1
Janne den Vosse van achte planken . . .	—	15	
Janne den Vosse van tueen planken . . .	—	4	
Van ysere	—	8	
Van werken laken daer men den roef mede over vertoch	—	5	8

1) Lang 50 c.M.

	l.	s.	d.
Van vire waghen pekes	—	2	4
Enghel van ere planke	—	1	11
Den cnapen van dringhelde	—	—	4
Van enen borde	—	—	3
Heinrike Vrialop van planken	—	4	6
Van draghen	—	—	11
Van spiscepe scone te vaghene binnen ende buten	—	—	8
Van planken ieghens Clais Ome ghecoft werden	—	16	—
Pieter Riemoden sone	—	6	9
Van enen slote an spiscip	—	—	6
Summe	7	9	8 [1])
Summe	231	19	6 [2])

XVII [3]). *Die herevard die ghevaren was te Rynoyen Jacob sHeren Ghyben suagher ende Heinric die snider.*

An enen laghelen dat si voer hem vorden	12	19	
An wine ter erster maeltyt in Clais karmers	1	17	6
An broede	—	14	3
An broede dat si voer heme vorden tuaalf hondert	5	—	
An casen	—	18	
Tuaalf vate birs	3	—	
Tielemanne den Vriesen van saclakene	—	2	6
Harnoude van wine asyne	1	—	
Den coken an bire	—	—	6
Mense doe men sende opwart	—	1	3
Van hondert vademe lynen	—	7	
Van tueen haex scachte	—	1	3
Van roeder hake ander coeghen	—	1	3
Van striehoete ende stellinghe in spiscip	—	11	
Van enen ketele	2	10	

1) Volgens optelling 7, 9, 5½.
2) Volgens optelling 232, 4, 0[d].
3) Lang 64 c.M.

	l.	s.	d.
Reyboude ende Janne den bardemakere van scutte	2	10	
Van glavien	—	12	
Van scestien wapenrocke die men loeste .	2	—	
Bettensone van sinen touwe in spiscip . .	—	6	
Van ere tambure 10 d. Eng..	—	2	1
Roelf den mostardmakere van mostarde .	—	9	
Roelf van scuttelen	—	7	
Van enen tonnekine daer men die mostard in dede	—	—	8
Enen Eng. van tonnen te scepe te draghene	—	—	2[5]
Van enen sindale	1	5	
Van stomaticum ende traitsye van ses ponden	—	18	
Viere pont kaneele ende ghenghenare . .	—	12	
Een verndeel naghele	—	4	
Een verndeel galighaens	—	3	
Een verndeel cubebe ende folie	—	4	6
Een verndeel suffraens	—	6	
Een half pont mosscaten	—	4	
Een verndel sedeware	—	2	6
Twee pont sukere ende een verndeel. . .	—	6	
Een pont anys	—	1	
Ses pont amandelen	—	4	
Drie ellen lakens te scortcledere	—	2	
Mense te cousen van gystelsaye.	—	2	2
Van hantscone	—	2	
Den camerlinghen.	—	5	
Van bariseylekine daer men cruid in dede	—	—	6
Van sacken	—	2	6
Van cruit te stoetene [1]).	—	—	6
Van wasse Pieter Oudekine	1	13	
Hughen den Wale van cannen	—	12	6
Arnoude den roden ende Harnoude cokemesters.	2	10	
Van aiune ende loke.	—	5	
An brode dat men hem sende van hene .	4	5	
Van ses matten daer men broet mede deckede	—	2	

1) Zie blz. 45.

	L.	s.	d.
Van lyse	—	—	2[5]
Van den broede te draghene in den scepe	—	—	10
Enghele van vijftien riemen	—	15	
Arnoud den roeden cockemeestere. . . .	—	80	
Van enen halven rintsbuke	1	2	
Van neghen salmen	5	8	
Van enen rintsbuke die si voer heme vorden	2	10	
Van vive ende tuintich corpere.	—	18	
Van spiringhen.	—	5	
Van achte harderen	—	10	
Van casen.	—	6	
Ghodscalke den berfdraghere (borfdraghere?)	10	—	
Janne den coewachtere	—	2	6
Ghysebrechte ver Wyfghoenden sone van ydelen lagelen	—	2	6
Van ere scoete	—	2	4
Van tueen scievaten	—	—	8
[1]) Summe	73	2	5 [2])

XVIII [3]). Summe. . . . . 305 1 11 [4])
Ghodwouds

Die cost van der herevard die men voer opwart in den jare ons Heren m°c°c° sesse ende tachtich des Sonnendaghes [5]) voer Sinte Lambrechtsdaghe.

In dien ersten Coppyne Hubrechtssone	. . . . .	11	6	6
Heinrike den backere . .	van broede.	23	—	
Giliese van Molenbeke . .	. . . . .	27	—	
Ver Volqui van Warden .	. . . . .	5	8	8

1) De laatste regel: an wine die si vorden van hene 13 ℔ 5 sol. is geroyeerd en de optelling er naast geschreven, omdat onder aan de strook geene plaats meer was.
2) Volgens de optelling 72. 15. 8.
3) Lang 61 c.M., slechts ten deele beschreven.
4) Van de stroken XIII tot en met XVII.
5) 15 September.

		l.	s.	d.
Arnoude uten seesenhuse .	. . . . .	4	2	1
Ere vrouwen van seesen brode (sic)	van broede. .	—	8	4
Florence Douwen sone . .	. . . . .	—	12	6
Ver Douwen	. . . . .	—	8	4
Summe van brode		72	6	5
An wine Harman Cant.		12	17	6
Coline an wine.		14	—	
Haren Gerarde.		22	18	
Godscalke van Ratinghe		10	11	3
Haren Tielemanne ver Machtilden sone . .		25	—	
Heren Willame Dukinghe.		27	5	6
An wine ter erster maeltyt ieghens grote Pauelse		1	10	
Summe van wine die si van hene vorden ende die men hem nasende.		114	2	3
Van bire Godscalke ende Conrarde [1]) . . .		5	14	
Conrarde		4	10	
Godscalke ende Gerarde van 12 vate. . . .		3	12	
Ieghens Heinrike 's Heren Gherolf sone 12 vate.		3	12	
Van enen vate Duseburgs birs		—	9	
Summe.		7	—	7
XIX [2]). Van den vlesghe Volprechte . . .		6	2	6
Van vlesche dat men hem sende bi Willame Tielemanssone Fierenblais.		6	—	
Van 24 varkene Erst Coeps		11	8	
Heinrike Catere		19	15	
Hughen sinen sone		4	15	
Hannekine Everaeds sone.		5	—	
Wouter Tytebedde		9	6	8

1) Tusschen deze en de vorige regel is een groote spatie.
2) Lang 67 c.M.

	.	s.	d.
Pieter Clais Oudekins sone	—	19	
Van vire verndeel vleschbuke die cnapen aten die die spyse opwart vorden	—	17	
Van vire buke die men hem leesten sende .	6	16	
Gheeneman Ducghard van sinen lone dat hise cofte	—	10	
Summe.	71	9	2
Van visghe Abelkine	4	13	4
Willame Tlleboye [1])	6	17	
Copparde Jan Makedans sone	10	—	
Van 10 salmen ende 11 tale witincks die ghesent waren van heme	11	5	
Pieter 's Heren Hughen sone	5		
Abelkine	2	11	
Summe	40	6	4

Dit es van alrehande utgheven [2]).

Van vire rinsbuken te soutene ende van draghene	—	1	3
Van vire achtendeel souts daer men die buke mede soute	—	2	
Van enen vate souts dat men sende bi Tilekine Heylieghe vrouwe	—	2	
Van scroden van den laghelen van 8 amen ende drie virdel dat ghecoft was ieghens Heren Gerarde vern Alyen sone	—	1	6
Van windaesghelde	—	—	4
Van ydelen laghelen daer men dat laghelen in verliet.	—	9	
Van wine daer men een laghelen mede volde want wyn ghebrack.	—	8	
Meyster Clayse van sinen loene	—	3	4
Ludolve van sinen loene van den laghelen te spoelen ende te dragene	—	1	

1) Met afkortingteeken boven de T.
2) Hier begint een andere hand.

	l.	s.	d.
Van den laghelen te scepene	—	—	10
Van vyf laghelen daer men in verliet laghelen dat ghecoft was ieghens Ghodscalke van Ratinghe	—	8	4
Die laghelen te scepene	—	—	10
Van dien tueen laghelen die ghecoft waren ieghens Heren Tielemanne van scroden . . .	—	3	
Van den windase	—	—	4
Van den enen laghelen dat lack 25 halfcaken	—	12	6
Arnoude Agheten sone van sinen arbeide dat hi blis met enen blasebalghe den wyn ute enen vate in den anderen.	—	—	5
Van achtende viehtich vate birs te draghene	—	4	10
Van vire rinsbuke te draghene	—	—	8
Vire entuintich varkene te besine.	—	1	
Van den broyen ende scone te makene. . .	—	10	
Van elken varkene te draghene d.	—	2	
Van soute den varkene.	—	4	6
Den cnapen die die varkene droeghen in den scepe daer mense soute	—	1	
Van tueen laghelen daer men vlesch in soute	—	6	
Van den cupen te boenen ende te draghene	—	—	6
Van smare daer men die cupe mede dicht makede	—	—	5
Van 5 ydele laghelen daer men in verliet laghelen dat ghecoft wart ieghens Haren Willame	—	8	4
Meyster Niclase van sinen arbeide	—	1	4
XX [1]). Ludolve van sinen arbeide	—	—	10
Pelegrime van ses achtendeel erweten . . .	—	18	
Van loke	—	3	
Van aiune	—	1	
Ghodscalke van Ratinghe van ses halfcaken wyns daer men die lagheline mede vol houden soude ander weghe	—	3	
Hannekine den leimplackere $2^1/_2$ sol. die ghesent was van der stede weghen ant here [2]).	—	—	—

1) Lang 60 c.M.

2) Dit is geroyeerd; zie blz. 68.

	l.	s.	d.
Van tuen virdel bottere	1	—	
Van tuen potten	—	—	6
Hughe den Wale van casen	1	14	4
Pieter den suarten van casen	—	18	
Pieter van cannen	—	18	4
Alarde van casen	—	12	
Vern Yden van casen	—	10	
Enen cnape van Delf van casen	—	12	6
Den mynrebroders ende den Augustinen an wine in alemosene	—	6	
Janne den coewachtere omme scoen. . . .	—	1	8
Didden omme scoen.	—	1	3
Van enen forsine velle.	—	—	4
Willekine die van Dordrecht voer metten spiscepe ende sinen selle van dertich daghen harlike 1 l. 5 s.	2	10	
Janne den Keyser die hi verterde te Woudrikem doe hi weder quam.	1	—	
Gerarde den Hont (Houc?) van Woudrikem van teringhe Heinrics sniders ende Vranken doe si weder quamen	1	—	
Den bode die lettere brochte omme spyse ende omme dranck 6 d. st'lin'.	—	1	3
Van enen bigordel	—	—	6
Van vire ardene cannen	—	—	6
Van drien matten.	—	1	3
Van enen vate birs dat die cnapen dranken die laets opwart vorden broet wyn ende vlesch	—	6	
Segher den goudsmede van casen.	1	2	
Bartrude van casen	—	8	4
Pieter den suarten van casen	—	13	4
Gheldekine van casen	—	13	4
Vranke Berwoudssone van soute	—	2	
Mathyse Meynen van snoken doe si quamen avonds ende weder voren	—	6	
Janne den Vlaminghe van witinghe.	—	—	6
Van wine die men dranck ter selver wilen .	—	8	6
Rolekine van mostarde.	—	9	3
Van tuen hondert scuttelen	—	5	

	l.	s.	d.
Van dertich halfcaken mostarte	—	15	
Van tuen temsen	—	—	2
Van mostarde	—	11	3
Van tuen tonnekine daer men den mostard in dede.	—	1	6
Van allen brode te draghene.	—	10	
Betten van scelvische oppe den Wonsdach doe si weder waren comen van der herevard	—	9	
Willaeme Scotte van tuen snoken	—	8	
Jan Tlle [1]) van tuen snoken	—	6	6
Mathys Meyne van snoken	—	6	
Hannekine den vos van enen snoke . . .	—	1	3
Woutermanne van haringhe	—	8	
Hanneman Taye van snoken.	—	2	6
Junghe Harman Vinke van cannen . . .	—	3	6
Pelegrime van vire achtendel arweten . .	—	12	
Summe.	26	18	1 [2])

XXI [3]). Clais Ome an reden ghelde van Symone cammakere ende van Arnoude Vekeldey van den wine assys . . . . . 25 —

Snellard gaf van den bire assise Jans Werenbouds sone ende Willame vern Anesoeten sone bodeliere . . . . . 10 —

Arnoude den roeden ende Florence cokemestere. . . . . 5 —

Clais Omen . . . . . 6 —

Send men heme bi Janne Davite . . . . 20 —

Snellard ende Symon zonen Janne ende Willame bodeliere doe si comen waren ende weder voren. . . . . 4 —

Gaf Th. Firenblais Arnoude ende Florence oppe den selven avonde . . . . . 3 —

Ghaf Th. Firenblais Claise. . . . . 20 —

1) Met afkortingteeken boven de T.

2) Volgens de optelling 26. 18. 5.

3) Lang 32 c.M., slechts ten deele beschreven.

	l.	s.	d.
Van vire drachlinen	1	—	
Van sine heelinghe	—	—	4
Peligrine van tueen back	—	1	2
Bodwine van Waes van wasse	1	12	2
Janne papen sone van wasse	1	—	7
Tielemanne den Vriesen van wasse	—	4	9
Pieter Maes van wasse	—	15	
Wibele van enen halven dobbel sindale ter banieren	1	3	
Wouter den Hoghen van enen sindale. . .	1	6	
Pieter Oudekine van enen halven sindale. .	—	13	
Van drien hullen ter banieren	—	6	
Van snoren ende van side die banieren mede te nayene.	—	7	6
Van vyf banieren te makene	—	10	
Van wasse Pieter Oudekine	—	19	
Van makene was ende lenement	—	7	6
Wouter den Hoghen van 36 pont was tuintich d. pont.	3	—	
Wouter den Hoghen van drien pont kanele ende van drien ponden ghengenare	—	18	
Een pont pepers	—	2	2
Een verndel naghele.	—	4	
Een virdene sufraens	—	2	6
Een half pont moscaten	—	4	
Een verendel sedeware	—	2	6
Een verndel galigaens	—	2	6
Drie pont draitsye	—	9	
Drie pont stomaticums.	—	9	
Een verndel fulgye	—	4	
Een verendel cubebe	—	4	
Van enen sacke	—	1	8
Summe 64 ℔ 16^5 sol. ende 10 p. [1])			
Summe 65 ℔ ende 18 d. [1]) 2^5 s. .	66	12	6
Summe 65 ℔ ende 18 d. [1])			

1) Geroyeerd.

XXIV [1]). *Van utgheven na dien dat men rekede in sHeren Heinrics Vriesen.*	l.	s.	d.
Harnoude Otgyrs suagher 4 ℔ die hi leende int here	4		
Arnoude den roden van paeldinghe. . .	—	12	6
Tielekine Everaeds sone van sinen arbeide ter kokene	1	10	
Heinrike Tars van bire	2	—	
Diederike Arnouds Vekeldeys broder van roden wine.	2	5	
Ghodscalke van Ratinghe van wine doe si weder comen waren van der herevart. . .	4	7	
Alebrecht Cornute van enen verndel wyns	—	4	
Ymmekine Melys dochter van mede . .	—	3	
Tielekine Arnouds sone die Mene verloech 35 sol. ende 8 d. van vische die men at te Ryene.	1	15	8
Robbrechte sHeren Mathys sone	—	2	1
Florence Dodekins sone	—	17	
Gerard Hillen van sinen touwe ende van syns broder lone van sinen arbeide. . . .	3	12	
Die tebaten quamen den hoefmans ende die ghevaren waren metter herevart ende over quamen van tue sol. daghes	61	—	
Jan Weytins sone	—	17	6
Heinrike f° Otgeri van ere bile	—	3	
Bodwijn de Bersele van bire	—	1	10
Bodwine van gansen	—	2	2
Arnoude den backere van brode	—	2	4
Janne Truden suagher van brode ende van bire	—	15	
Bodwine Jans Ghoeden suagher van enen seyle te huren.	1	—	
Jan Blode van enen seile in sHeren Heinrics sniders coeghe.	—	10	
Jan Werenbouds sone die hi gaf ut omme visch te Bomele	—	15	
Willaem vern Anesoten sone	—	5	

1) Lang 52 c.M.

	l.	s.	d.
Franse van wine	—	5	
Th. Periaghē van tueen vate birs	—	11	6
Gerard Hillen van wine	—	5	5
Harnoude van wine	2	4	4
Buete dat hi verwarde touwe in Vranken coeghe	—	5	
Fransen van wine	—	6	6
Hilbrande den viscopere van sinen maste ende touwe	1	—	
Clais Omen van wine	—	7	
Summe 83 ℔ 14 s. ende 10 d. 19 s. 10 d. 4 s. ende 10 d. [1]			
Tieleman Nellen sone van ere drachlinen te huren	—	2	6
Summe	92	7	4
Summe van deser herevard . .	629	19	— [2]

XXV [3]. *Van der herevard die men voer alre Heylieghen avonde* [4] *daer ofmanne of waren Ghysebrecht ver Wyfgoden sone ende Wolbrand* [5].

Van brode dat ghecoft was ieghens Clais den backere	3	—
De vino Ghyselberto f° Wyfghoden empto.	17	10
Van bire ieghens Clais Pelegryms broder ghecoft was	1	10
Van tueen salmen ieghens Hannekine sHeren Hughen sone ghecoeft	1	12
Van scelvische ieghens Janne Vlaminghe ghecoft	1	12
Mathyse Meyne van snoeken.	—	12

1) Geroyeerd.
2) Volgens optelling 629. 17. 1.
3) Lang 57⁴ c.M.
4) Allerheiligendag den 1 November.
5) Zie blz. 51.

	l.	s.	d.
Poppen van snoeken.	—	5	
Tielekine Arnouds sone van haringhe . . .	—	12	
Wouter den Hoghen van bockinghe. . . .	—	15	
Van enen vate daer die bockinc inghedaen was.	—	1	3
Van bottere Alarde	—	7	
Aghete Vinken van mostarde	—	4	7
Pieter den suarten van asyne	—	8	6
Arnoude den vos van broede	—	1	6
Bodwyn van Bersele van bire	—	1	10
Vranken van arweten ende sout	—	9	
Van vische te Woudrikem	—	4	7
Te Woudrikem van teringhe.	—	6	
Van casen	—	7	6
Van brode	1	—	
Van mostarde	—	1	1
Ter cokene te Herewarden	—	3	9
Te Driele an broede.	—	10	
tAlem an brode	—	3	9
tAlem van vlesghe	—	19	
Van honre	—	8	9
Hanneman Tay	—	1	6
te Hosdenne an casen	—	3	6
Van enen laghe dat men daer dranck . . .	—	7	6
Van bire	—	1	8
Van mostarde	—	—	6
Te Woudrikem an hoenre.	—	7	6
Bette an wine	—	11	
Van mostarde	—	—	8
Grote Cauwen van loeke ende aiune. . . .	—	—	9
Van broede	—	8	4
Van vische Dordrecht	—	14	2
Aghete Poste van crude daer men die snoeke mede ghalentinde.	—	6	6
Den coken an bire	—	1	8
Van cannen	—	5	
Van enen sacke	—	1	3
Summe	36	17	7

	l.	s.	d.
Dit ghaet der stede an te gheldene			
Reimboude Raven 4 sol. Engelse	—	10	
Van ere scriftavele ende van ere borse. . .	—	1	
Van stroe.	—	—	10
Te Woudrikem vander herberghen	—	7	6
Den ioncwive	—	1	3
Van cannen.	—	2	11
Te Herewarden van der herberghen. . . .	—	2	9
Den ioncwive	—	1	3
Janne den coewachtere van tueen stasekine .	—	4	
XXVI [1]). tAlem van der herberghen . . .	—	3	4
Den ioncwive van den huse	—	—	10
Van wahenhure (sic).	—	—	15
Van den rodere te makene	—	—	15
Den horenblasere	—	3	4
Te Woudrikem vander herberghen drie nachte.	1	7	6
Van torven (corven?)	—	1	3
Bodwine van Bersele ende Claise sinen cnape van sinen arbeide ter kokene	—	7	6
Hanninc Hanken	—	2	6
Wolbrande 27 d. Eng	—	5	7^5
Sinen cnape 6 d. Eng	—	1	3
Ermegarden van wasse.	2	1	
Van den wasse te makene ende van lenemente.	—	3	4
Piter den suarten van scuttelen	—	3	
Wouter den Hoghen van crude vyf pont stomaticums ende traytsie	—	12	6
Een verndel galigaens	—	2	6
2^5 pont genghenare ende kaneele.	—	7	6
Een verndel naghele.	—	4	
Een verendel sedeware.	—	2	6
Een virdone suffraens	—	2	6
Een half pont fulgie ende cubebe.	—	8	
Een verendel pepers.	—	—	7
Van mosscaten.	—	2	

1) Lang 33 c.M.

	l.	s.	d.
Van ses par anscoen	—	2	6
De sacco	—	—	5
Daniele van wasse dat hi cofte te Woudrikem	—	12	9
Bodekine de Bersele	—	1	3
Van der ses vaten birs te scepene die si voer heme vorden	—	—	6
Van den vlesche ende van den bockinghe van draghene	—	—	10
	9	14	9[5]

I [1]). *In dien jare ons Heren m°c°c° vive entachtich doe betaelmen van den ghelde dat men leende achter porte.*

In den ersten Haren Willame Dukinghe daer Haer Jan Putoc mede betaelde te Ghent. . .	150	—
Ontfinc Jan ver Diedwien sone van Graven weghen van Holland van sinen jars sense . .	64	—
Haer Gerarde van Scie toter hallen	44	10
Coline den scoute van enen laghelen wyns daer men mede payde Gheynekine den cauersyn van kalke	15	—
Thileman den Vrisen 10 ℔ dat ghelt ghinc ter hallen.	10	—
Ten groten c̄te Gilyse sHeren Jacobs sone .	10	—
Heren Heinrike den Vrisen 6 ℔ die Scepenen ende Raet verterden doe sHer Willaem Dukinc lecghen dede omme die handerhalf hondert pont die hi gheleent hadde ter stede	6	
Heren Florence te sinen coste 5 ℔ van Heneghouwen	5	—
Haren Vastrardo ende Jan Putocke doe si voren anden Grave in die Haghe omme der stede orbare des Wonsdaghes [2]) na Sinte Baven daghe	2	—

1) Op twee stroken breed 12[5] & 13[6] c.M. en lang resp. 39 en 37 c.M.
2) 3 October.

	l.	s.	d.
Tilemanne Fierenblase doe hi voer in die Haghe anden Grave omme stede orbare Sinte Victors daghe [1])	1	—	
Van seghelwasse	—	5	
Haren Heymanne Suus.	5	12	3
Jan Putoc van houte dat men orbarde ter hallen	14	7	
Ontfinc Haer Gerard van Scie ter selver wilen	—	13	
Den cauersinen 3 ℔ daer mede voer Haer Gerard van Scie ende Jan Berwouds sone omme die stede orbare Sinte Lambrecht daghe [2]) an den Grave in die Haghe	3	—	
Jan Putoc enen leēde met 30 s. die op heme waren gheset	1	10	
Soe slochmen of van Janne van den Rine ende van Willame Scenkele 2 ℔ van teghelen van sHeren Pelegrims kinderen weghen die men orbarde ter hallen	2	—	
Clais Veene enen leēde met 1 ℔	1	—	
Van bidene	1	5	
Van Tilemans Firenblais voders ende capronvoders.	—	15	
Heren Heinrike den pape van Portegale . .	1	—	
II. Tileman Firenblase te torne	1	—	
Doe men gheleende ghelt ontfaen hadde doe verloes ment an payement	—	10	
Janne den coewachter doe men voer metten coeghen oppe die Maesdam	—	—	10
9 ℔ Eng. ten clocken	22	10	
Phylype des Graven durwardere ende Pitere	3	—	
Heren Jan Putocke ende Vroden	12	10	
Haren Tilemanne ver Machtilden sone die hi verterde an den Grave omme ter stede orbare.	1	11	

1) pp. 28 Juli, mr. 21 Juli.
2) 17 September.

	l.	s.	d.
Meyster Gerarde die men heme gaf omme die vordernisse die hi doet dor die stede [1]) . . .	10	—	
An presente den ghoeden luden van Harlame doe si quamen met tuen coeghen ende opwart voren Graven herevart an wine [2])	1	3	
3 s. Eng. die men voer heme betaelde daer si dronken ghelach inte Snellart	—	7	6
Die van Leydene terselver tijd.	—	11	6
Die van den Berghe an wine	—	12	
Van kannen ende bekeren	—	5	8
Heren Wouter ver Truden sone die hi gheleent hadde Jan den clerke in Vlaendren . .	2	10	
Summe.	395	8	9

1) Zie blz. 15.
2) Zie blz. 49.

Extracten uit de thesoriersrekeningen van 1311—1424, gemaakt door Wouter van Goudhoeven.

Extract uit de rekening van 1311.

	l.	s.	d.
H. Wouter van der Tympel van houte tot den steeghert.	22	—	
Tielman Keiser doe hy lest Dordt rumede	1	—	
Den minderbroeder ende den Awestynen tharen Vastenavonde	1	—	
3 mannen van den husekyn dat opt hoeft stoet achter s'Jan Putocs ende van een deels van den hordense, datter ontrent stoet alset nedergewayet was ende wech gedreven . .	0	14	
Die kost van der vleeshalle te maecken etc.	14	—	
Van de rente die men onse Heere den Graeve jaerlycx scoudich es alse van 5 iaeren.	300	—	
Van een brieve in Berendrecht an Jan Godynsz. dat hy te Dordrecht quaeme voer Scepenen, want si met hem te spreken hadde van Gillis saken van Berendrecht	0	1	4
Van een brieve aen Willaem Stoep . . .	0	2	
Van brieven die Meester Jan van Florense aen onsen Heere den Graeve sende om te besegelen ende te sendene an die coepmannen van Enghelant, van Oestland ende van Lombardyen tote Turenhout in die marct daer sy vergaderen zoude	0	4	
Cleys Onderwaeter van der stede paerde teringe doe hy tote Woudrichem in die marct om te vercoepene dede riden . . .	0	4	

	l.	s.	d.
Arent Suys	3	—	
Henrick Heren Gerritsz. ende Heer Wouter van den Tympel als sy van ons Heeren Graeven wegen met Haeren Daniel van der Marwede gereden waeren an den Heere van Arkel om een vreden te setten van den kijf die hy hadde iegens Heeren Harbaeren zynen broeder	4	—	
Van brieven aen Heer Gisebrecht van IJselsteine ende Heer Harbaeren van Arckel . .	0	5	
Van wyne gescenct Haren Janne van Duvenvoerde. Item Heeren Hugen van Sottegem als hy eerst te Dordrecht quam ende nae dat hy ridder worden was			
Van wyne alse Scepenen in die caemer vergadert waeren met Mr. Janne van Florense te sprekene om den stapel van der wolle te Dordrecht te gecrigene 4 s. ende 4 s. van crude	0	8	
Van wyne den Heere van Arckel, die hier quam om onsen Heere den Graeve te spreken die hem te Henegouwen wt ontriden was .	0	6	
Diertyt doe ons Heer de Graeve tSinte Geerdenberge jegens den Hertoge te dadinge gereden was wart gepresent den genen die nae gescreven staen die syns hier Dordrecht verbeiden tottien dat hy weder quam Otto van Hekelum, H. Herbaren van Arkel, den Heere van Arkel, Heere Witte van der Maerstede, den Scepenen van Sciedamme, van Leiden, van Haerlem, van Alcmare, van Delft, van Zierixee, Geerit van Assendelft, Jan Scene, der vrouwe van Putten der ouder ende der jonger.			
Somma van scencken.	14	14	
Van arbeytsloen ten statboemen als Clays van Houweningen 4 daegen 6 s.	43	6	
Gecocht van Meeus Neuden zoen van Amerongen van 212 voete plancken . . .	0	12	
Somme van hout ende arbeytsloen. .	76	19	

	l.	s.	d.
Van den goten van der Ammen toern dicht te maecken [1])	2	10	
Van 2 balcken weder in te doen achter Arnouds de Vriesen			
Item achter Jan Maddyns 1 balck an den stadtboemen			
Item an den hoofde achter Heren Jan Putocs 2 mannen, die in den ysgang die stylen verwaeden 28 d.			
Somme	34	0	
Somme van wtgeven der reeckeninge Cleys Onderwaeter ende Jans van Sloeten in 't jaer 1311	1149	14	
Den ontfang was	1149	4	10
Somme van dat men den ontfang scoudich blivet	0	10	4

Extract uit de rekening van 1312.

Innemen Heinrics Vriesen ende Tielman Oems in den jaere ons Heeren 1312 *van des Donrendaghes* [2]), *voer inghaende Meye tot*

In den eersten 7 ℔ Holl. van Hr Jacob die Kegelaere van 2 paerden.	7	—	—
Item 6 ℔ van een paerde dat Haer Jan Maleghys hadde	6	—	—
Van den asysen Sente Pieters ende Sente Pouwels daege ende naervolgende van wyn ende bier accyse ende hadde jonge Herman Vincke, Lauwekyn Vincke, Heyne van Waes, Jan Oem, Heer Jan Maleghys, Jan Gillysz., Abel Epen zoen, Diederyc de Vriese 820 ℔ Hollts.	820		

1) Nota bij dien toern was die groote brugge alsdoen genoemt.
2) 27 April.

	l.	s.	d.
Van wyne geleent om tappen boven coer.			
Van Jan Henricx Vriesen zoen 20 l.; van Cleys Scoute 10 l.; van Godscalc Cleys Oems zoen 10 l.; van Symon van Bysanten 10 l.; Henric Heren Geeritsz.			
Van der stede renten, daer mentie gemaect werdt van den amen toorne	7	—	
Innemen van den vleeshouwers Wormbout Taetersz., Hanne Wittekyn Hannen zoen, Mondekyn van Maldeghem, Lauwekyn Vincke			
Op die Vissebrugge Jan Marien man van 2 cameren	1	5	
Item op die Tollenbrugge			
Item voer den minderbroederen, Pieter Groete Pouwelsz., Jan van Maldegem, Pieter Maldeghem, Jan Allaerts Boeye			
Somma	63	8	
Somma sommarum totius recepti . .	1525	16	8

Uutgeven.

Van der maeltyt op der zaele, doe Cleys Onderwaeter ende Janne van Sloete haere reeckeninge daden	3	—	
Dat men haer schoudig bleef	0	10	
Van der maeltyt op der zaele, doe Scepenen ende Raet vergaedert waeren om 't soending van Clais Oemekyn ende Willaem 's Hugemans zoen te poentene.	1	6	
Van den asysen te vercoepene ende den 2 clercken thaeren frensyne etc.			
Somme	77	15	

Uutgeven van brieven.

Didderic Gheyling 13 l.; Heer Jacob Kegelaire 28 l.; Heer Geeraerde, Heeren Geeraedsz. 25 l.; Lauwekyn Vincke 20 l.; Tielman Alaertsz. 16 l.; Widderic den witten; Borwout Vincke 21 l.; Heer Jan Malegys 20 l.; Tielman Oem 20 l.; Godscalck Clays Oemsz.

	l.	s.	d.
20 l.; Jan Henricx Vriesenz.; Cleys Scoute 10 l. etc.			
Somma	79	6	
Uutgeven van renten, die de stede scoudig was.			
Jan Hilleman ende Pieter Vekerdey . .	4	—	
Tielman Wormboutsz, Heer Jan van Papendrecht ende Henric Poppe.	1	4	
Heer Jan Malegyse op Gyse Duking . .	1	2	
Tielemans Vriesen erfnamen van 5 jaeren	14	—	
Wormbouts erfnaemen van Raetingen van 5 jaeren	7	—	
Tielman Oem van 5 jaeren	5	—	
Gillis Gillysz, Henricx Vriesen erfnaemen	1	10	
Jacob Pollaert	1	8	
Tielman Pollaert.	0	15	
etc. etc.			
Somma	117	4	
Noch van renten.			
Den begynen te formerie van 5 jaeren. .	1	10	
Hannekyn Jan Malegys soen 10 l. Tielman Vriesen erfnaemen, Tielman Oem . .			
Somme	57	—	
Van den aelmoesen.			
Broer Willem Mey den Jacopyn	1	—	
Den 4 papen, die te Utrecht gevanget worden van o...eericheden thaeren koste . .	2	—	
Den minderbroeder thaeren petansie . .	1	—	
Den Auwestynen thaere petansie. . . .	1	—	
Baertien alse hy met ons Heeren sGraeven brief ons boetschap brochte van den peyse			
Somme	88	1	
Uutgeven van der Scepenen uutvaeren.			
Rycoude ende Godscalc Cleys Oemsz., doe sy met onsen bailliu gevaeren waeren an Heeren Hugen van Sottegem om eenen vrede tusschen hem ende Herbaeren van Riede .	2	9	

	l.	s.	d.
Vidderic den clercq ter selver oorsaecke gevaeren aen den Heere van Arckel . . .	0	8	
Pieter Sluyc tSinte Geerdenberge. . . .	0	4	
Deselfde tUtrecht met brieven an Heeren Pieter van Oudemonster gevaeren was om Haeren Pieter carnifex af te doen	0	8	
Jan Sweyne te Loevene	1	—	
Vidderic den clercq tUtrecht aen den bisschop dat hy onsen papen Meynesse verdraegen wilde van datse syn officiael van onhoersaemichede gedaeget hadde	0	8	
Somme.	13	18	
Scencken.			
Van wyn gescenct de vrou van Putte . .	0	8	
Den bailliou van Middelburg, Scepenen van Maezelant, Heer Jan van Steenvoorde, Heer Gysbert Maleghys, den paepe die diertyt zijn eerste misse sanc, Heer Herbaeren van Arckel, dien van der Dilge, een minderbroeder die zijn eerste misse sang, Jacob Ketel van Gent, Heer Otto van Bylande, den minderbroederen, den Heer van Putte, zoon der ouder vrouwe van Putte, Willem van Rodenborch			
Somma	9	8	
De kost van der saele te verdecken met tegelen ende latten van calck gelevert by Jan den Vriese 8 hoet	2	4	
Somma	17	—	
Heer Janne ver Dieduwenz. van den sloete op te rumen bij der hoele in Heeren Tielemans Vriesen straete iegens de nieuwe poerte	0	18	
Die kost van in die havene te delven ende den butters van draegene 28 s. etc. ende noch daernaer te saemen 11 l.			
Van den staepel te wachten.	6	16	
Aernoud Suys weduwe van des poorters teringe	0	8	

	l.	s.	d.
Van een dulleman uut der poerte te voeren	0	3	
Heyneman Vrederix z. van ouder scout .	0	4	
Van 7000 gebacken steens te ver Ghedelden straete.	1	17	
Van 3 booten keselingen	0	8	
Van den kost van den ghotiere voer der pelser brugge te vermaeken.			
Somma van Aernout Suys . .	26	11	
Van den kost van der straete opter sluys			
De kost van de straete te vermaecken tot der tollenbrug an d'poertsyde			
Van 3 stylen onder twaeter beneffens den gronde af te zaegen onder der begynen brugge			
van der stede hout te hemelen in den toerne, die achter staet opt slic			
Die kost van der hoele in de nieuwe straet s'Heeren van Putte.			
Heer Wouter van den Tympel van 3 sparren van 30 voeten			
Lammekyn van Orsoeyen van plancken .			
Van gevrocht an die hoele in s'Matthys stege			
Item an die heule in s'Henrix Vriesen straete.			
Item in der begynen straete.			
Somme.	13	8	
Somma Sommarum totius exdati.	1617	10	3
Somma Superstet	91	14	2

Henric den Vriese ende Tielman Oem van haeren arbeide van haren ontfangscheppe .	12	—	
Item Vastaerde 6 l. ende Dideric den clerq 3 l..	9	—	

Extracten uit de rekening van 1351.

	l.	s.	d.
Dits die kost van der reyse, diemen voer ten Berghe metten 4 *hoeftmans Boudyn Jan Boudyns s. s., Sanders Geerolfs s., Abel Ghisebrechtss. ende Diederic Heeren Jan Yden s. s. des Sondaegen* [1]) *voer Ascensy dach int jaer* 51.			
Bij den bottelgiers Jacob van Bysanten ende Wolwyc die Vriese.	165	1	8
Uutgeven der panetiers Willem Snellaertsz. ende Meeus Willem Aelbarenszz.	61	12	
Uutgeven der camerlinghen alse Willem Camerlinc ende Jan Fraet	20	10	
Uutgeven der kokenmeesters Neude Arentsz. ende jonge Geeraed Suys . . .	20 44 3	12 — —	
Van alrande particlen	13 6	15 —	
Gerekent by Jan van Wieldrecht van pauwelioenen ende alrande particlen	5	14	
Somme Sommarum van der herevaerd voorsz. loept.	343	17	

In die voorsz. reeckeninge werdt gementioneert:

Jacob van Bysanten, wyncooper; een ame wyns groeter maet 23 s. . . . . .

Wouter Kock, wyncooper ende Floris van den Tympel, wyncooper. . . . . .

Wouter Coc, korencooper; thoet tarwe tot 15 s. 6 d. gr. . . . . .

Willem van Waes, wasvercooper, Arent Suys Dogghaerd, vleeschhouwer, Cleys Quaetschalc, viscooper, Janneken van Bylande .

---

1) 22 Mei.

	l.	s.	d.
Mr. Jan van Wieldrecht 4 daegen dat hy uutwas 9 s. 4 d., sdaechs was 28 d. . . .	—	9	4
Gegeven den scutten ende den banierdragers ende glaindraegers 51 paer hantschoenen tpaar 5 d.	1	1	3

Dit es die kost van den herevaerd die men gevaren was te Zeelant waerd tegens d'Ingelsche daer men den stryt of hadde op den vyften dach in Julius over Maze int jaer 51, *daer hoeftmans waeren Gh. Hughen s. ende Wouter Koc.*

Eerst by den burgemeisters.

Hierin werdt vermelt Roelof Duyc, Wouter Tayaerd, Volquyn Canters, Jan die Vlaeminc, Geraed Boeye, Willem Wissenz., allen laeckencoopers.

Somme van laeken	114	—	
Jan Michielsz. ende Jan Snoy, pentiers 200 Barcwoudsche caesen	2	10	

Jan Hoddemont, Heyne Hallinc, caescoeper.

Keyser Heine Keiserssone ende Jan van Voerne, bottelgiers.

Tielman van Steenbergen, hoppenbiervercoper.

Kokenmeesters waeren Arent Wolbrantsz., Lam Arentsz. ende Hanne Witte Godschalcxz.

Gegeven van 75 zalmen 26 l.; 1500 eyeren 32 s.; 16 scaepen stic 14 s. loept 11 l. 4 s.; 1 aem asyns 48 s.

Van gewonden ende dooden luyden overtevoeren	—	1	4

Caemerlingen waren Lams..... Woutersz. ende Willem Jansz. van den Tympel.

Gegeven Roelof Gheraed Heeren Pieterszz., die borsdraeger was, daer Godt die ziele of hebbe, 100 schilden, die hy ontfinc te Wouter Blintmansz., daer hem die kokenmeesters of beken van 29 scilden ende die peyntiers 6 scilden, die sy van hem ontfingen, tander

	l.	s.	d.
bleef met hem verloren, loept 65 scilden maecken	52		
Gegeven Simon van Bysanten Woutersz. ende Jan die Goede swarte Geeraedsz. 32 s. dat syn 2 schilden	1	12	
Uutgeven by Jan van Wieldrecht.			
Van timmeringen an die coggen daermen voer	31	13	
Noude van Osse, houtkooper 6 sriene houts; Jan Putocx idem, Willem Kevelaer idem. .			
Van 4 bossen mede te scieten kosten . .	5	18	
Jan van Zanten van yserwerck 36 pont wegens tpondt 4 d. loept.	0	12	
Den Oesterlingen, den scipheeren ende horen knaepen van sciphuren, cost ende scade ende van alrande particlen als van 9 dozyn handtschoenen, die de banierdraegers, scutters ende glaindraegers hadden	2	5	
Pieter die tromper, doe men weder quam gegeven van zijn trompe die hij verloor . .			
Somme	84	13	
Noch alrande particlen.			
Van 9 banieren te versoemen	0	9	
Van 14 pendioenen	1	3	
Verdroncken die Oosterlingen, doe men die victaelge uut den scepen dede ende sy an lant quamen	0	12	
Somme	117	8	
Van timmeren an die groote cogge, doe sy weder quamen gerekent by Wouter Splinters ende Dierc Suys van.... styl.	0	8	
Heyne van Osse 16 knyen	1	—	
Somme	29	9	
Coppyn de wever dat hy liep te Vlaerdingen om te ziene tgestant van theire . .	0	4	
Nagel dat hy liep intlant van Pitte om tgestant aldaer te vernemen	0	8	

	l.	s.	d.
Hugekyn die wever dat hy liep int heer an onse hoeftmans ende voerd ten Briel an onsen heere	0	6	
Hannekyn Zeelander dat hy liep ter Goes ende te Cruningen tgestant te weten wie daer bleven was	0	16	
Willekyn die Vriese dat hy liep te Zierckzee om tgestant te weten der Keiserinnen 20 s., want hy lange uut was.	1	—	
Somme	3	—	
Somma Sommarum van alle deser reyse ende herevaerd	1164	12	

Ende dat binnen 12 daegen dat men uut was, strijdende die van Dordt voor hertoge Willem van Beyeren jegens die Keiserinne zijn moeder, maer zy wan dese stryt, ende int jaer te vooren stonden op de partyen van Houckx ende Cabbeliaux.

Dits die cost van de herevaerd, die men voer in Zeelandt op den dynxdaech na ingaende oegst, daer hoeftmans af waeren Tielman van Steenbergen Jansz. ende Jan van den Tympel Jansz. int jaer 51, *gerekent by den Ambt luden.* (*Ambachtsluden?*)

Van laeken gecoft jegens Roelof Duyc, Wouter Tayaerd, Geeraed Heren Jansz. ende andere	88	10	
Uutgeven by den bottelgiers Jan van Bysanten ende Willem van den Tympel Jansz. an Haemborger bier, hopenbier, kaersen, van waegenhure ter Goes, van waegenhure te Haemstede.			
Van alrande provansche mede te voeren van Zierixzee	—	12	
Somme	81	3	

	l.	s.	d.
Van wyn, hoppenbiers ende andere. . .	421	10	
Uutgeven der peyntiers Godevaerd Meynen soens ende Baernt Tielman Yfemanssoens.			
Van Jan van Aerssen ende andere meer van caesen ende broedt			
Een kiste met een slote, daer men alrande zaken in hemelde . . . :	0	4	
Van sciphuren, daer men die peyntiers nae mede voerde van den lande toe theere gevaeren was	0	5	
Van alrande cleyne foreynen	1	3	
Somma	64	6	
Gecoft jegens Wouter Cock 13 vaeten tarwen thoet 15 s. 6 d. gr..	10	1	6
Somma van andere peynterie . . .	85	—	
Uutgeven der caemerlingen Gysebrecht Pertorn̄ ende Jacob Splintersz. van cruyt ende was etc.	44	16	
Uutgeven der kokenmeesters Jan Graenmays ende Voppe Engheransz.			
Van zoeden te zetten om den haert ende van den haert te maecken			
Van 2 last 1 dusent torfs.	1	8	
Aen Cleys Coc 500 scotelen.	1	14	
Van 36 stoep mostaerd	2	8	
Van 18 zalmen.	5	16	
Van 3 koeyen, 3 rinder, 18 scapen ende 4 varcken te samen	35	4	
Den knechten, die die uuthaelden tAlblas.			
Een vat wynasyns	3	6	
Van verliesen van 60 scilden te wisselen .	1	—	
Somme	79	19	
Te Reymerswale 37 zalmen 200 paeldingen ende scaftelingen ende een m. z. haerincx te saemen	27	10	
16 scaepen	8	17	
41 entvogels.	1	2	
Alrande cruyt op tvlees te zieden . . .	—	2	
Noch 16 zalmen			

	l.	s.	d.
Ter Goes van huyshuren ende beelenchier	0	18	
TArnemuiden om 6 salmen	2	6	
25 salmen ende duysent haerinx	14	—	
Somme	113	17	
Van 80 hoenre kosten	2	15	
Aen Cleys Minnenbode van scryven den peyntiers ende ter kokene	1	10	
Ter maeltyt op die zaele van 105 hoenre tstic 10 d. loopt	4	7	4
Om torf ende re . . . . ys	—	12	
Om zuker optien tariken	—	12	
Verteert te Geervliet, doe men thuys quam	4	12	
Somme	139	5	
Uutgeven by den hoeftmans.			
Broeder Henric Keyser den Augwestyn, omdat hy in Zeelant was ende zynen gezelle	4	—	
	15	17	
Van alrande particlen ende sciphuren voor de 20 daegen	90	19	
14 scutten, die in dese herevaerd waeren van 20 daegen	14	—	
Van pauwelioenen als van caenevas om mede te stoppen voer Ziercxzee etc. . . .	14	7	
Van knechten reisen.			
Coppyn de wever dat hij liep te Reimerswaele te besien of onse luyden yet gebrac	—	8	
8 s. somme.	7	18	
Somme sommarum van alle uutgeven ende koste van deser herevaerd der stede van Dordt in Zeelant jegens die Keiserinne, die den slach verloor	1274	16	5

	l.	s.	d.
Extract uit de rekening van 1374.			
Dits die kost, die de stede van Dordt gedaen heeft om tlandt te dycken zeder dat eerst inbrac in den jare 74.			
Van reisen, die van der stede wegen zyn gedaen.			
Jan Maddyn ende Willem Remboutsz. ten Berge met den Ambachtshere te spreken van den moerdycken ende anders tslants orbaer 2 dagen uut metter wagenhure kost . . .	6	4	
Geeraed van den Steenhuse ende Henric Sas in den Haege ende te Werckendamme by de Ambachtsheer, hoe men die wael mochte dichten			
Geeraed van den Steenhuse met Gisebert van Cuynre in de Myle van der aerde te besteden	0	6	
Van een briefve in die Myle an den dycgraeve, heemraet ende waersluden. . . .	0	12	
Cleis Oem met Heer Jan van Zydewyde by onsen Heere in Henegouwen van der dikaetse 12 daegen uut, compt dat Cleis Oem voer der stede deel reeckende.	24	—	
Van paerdehure met synen knechte. . .	12	13	
Wouter Zas voer tUtrecht met Heer Jan van Zidewy by den Heere van Pitte met ons liefs Heren briefve			
Godscalc van Braeckel ende Wouter Zas met Willem Florensz. van den Tympel voeren eenen reise op die Wael int Broec . .	6	10	
Doemen den wael overginc int Broec voeren daer tgeheel gerechte coste overmits 2 vaten Hoemborchs biers ende 2 vate hoppenbiers ende case ende broet ende hoesheden den gesellen diet overgingen ende mits dat gerechte verteerde ende sciphure te saemen	27	—	
Somme van reisen	219	8	

	l.	s.	d.
Uutgeef van knechts reisen			
Eenen knecht der Marwede stroem langx te Heusden toe	0	12	
	9	—	
Die cost van den scepen int Broec op den wael gesent waeren, doe men overgaen zoude			
Jan die koc, die met den luden uut was om twerck te bestieren te hoesheden gegeven	1	10	
	24	—	
Die kost van reisen, diemen dagelyx dede een man oft 2 altoes te hebben int Broec om te siene hoemen dicte van tyde te tyde by der ordonnantiën, alse Scepenen desen cost setten wants vele viel.			
Als Jan van Itteren, Jacob Neve, Ricout Haec, Jan die Witte, Roelof Duic, Bouden Ydenz., Hugeman Cleysz., Henric van Dynslaecke, Jan Maddyn, Vrederic Dauwaert, Wouter Sas, Arent van Gheemonde, Cleis Oem, Jan Haes, Willem Vlaminc.			
Noch van Scepenen ende Raedt reisen.			
Jan die Witte te Geervliet met Heer Daniel van der Merwede by den Heere van Pitte .	2	8	
Hugeman Cleysz., Jan die Witte ende Cleys Buweel volchden onsen Heere van Dordrecht ten Berge by den Rade ende Ambachtshere op Sinte Jans dach decollatie [1]) te spreken op vele pointen ter dikaedse 2 dagen uut . .	12	—	.
Geraed van den Steenhuse, Jan die Witte, Cleis Oem, Wouter Sas ende Wouter van den Pitte voeren te Werckendamme om tgestant te sien koste met waegenhuyr . . .	1	17	
Heeft die stede noch uutgeleyt alse van 100 ponden groten, dier gebraken boven den 2000 scilden, diemen gefurneert hadde dat			

1) 29 Augustus.

	l.	s.	d
sy doe verleide voer haer derdendeel 33 l. 6 s. 8 d. gr. doen 200 ℔ Holl.	200	—	
Doe Wormboudt van den Wyngaerde ontfing van der stede om uut te leggen ter dikaedse in die Myle ende te Werckendamme ende voer synen kost ende dachgelt also hy bewysen sal met sire reeckeninge 30 l. gr. doen goeds gelts 180 l.	180	—	
Somma	404	—	

Extract uit de rekening van 1376.

Dese cost heeft die stede uutgeleit in den wiel te Werckendam int jaer 1376, *doet inbrac an der werff vor S. Catarine dach* [1]).

Eerst van scepen, die zoeden voerden, die men stac te Craeyensteine	162	15	
Cleis Oem uut den Gerechte gesent te Werckendam ende lach daer opt werc 20 daegen 56 l. lichts gelts doen goeds gelts	42	—	
Noch van Scepenen ende knechten reisen	35	—	
40 man 2 daegen lanc, die dycten . . .	6	—	
Jan van Itteren lach stadelyck 60 daegen by den wercke int Broec	27	—	
Somma van alles te dycken te Werckendamme dat de stede koste	832	—	

Extract uit de rekening van 1385.

Ontfaen by Willem Boengaerd, Hugeman Adaemssoen, Henryck van Aerssen ende Meeus Jodemaer, diere toe gevoecht waeren by gemeenen raede om tidighe leveranche den luyden te toen toter lester reyse, doe men den voer te Zevenbergen in den jaere 85.

1) 25 November.

	l.	s.	d.
Ontfaen van de tresoriers oude Willem Florensz. van den Tympel ende Henryck van Aerssen 25 gr.			
Van Jacob Lisse van een lyfrente op syn lyff den penning voor acht — 400 oude schilden tstick voor 44 groot	73	6	
Van Dierck van Alblaes	8	4	

Dits ontfangen van geleenden gelde dat in quam ten eerste ommegange van de poorteren van Dordrecht. . . . . .

Jacob Moelnaer	2	l.	gr.
Wouter van den Pitte	2	„	„
Pieter Hoddemont	2	„	„
Jacob Zamencoeper	2	„	„
Geeraerd Zamencoeper.	1	„	„
Huge Bott	5	„	„
Pieter Doude	1	„	„
Willem Scoreman.	1	„	„
Cleys Smit die Vlaminc	1	„	„
Henryck Naegel	1	„	„
Jan die Vos.	2	„	„
Cleys Buweel	5	„	„
Geeraed van den Steenhuse.	3	„	„
Heyn Ottenz.	3	„	„
Alaerd van den Wyngaerde.	3	„	„
Godschalck van Braeckel.	5	„	„
Joncfrou Liegaerd	2	„	„
Jan van den Wyngaerde	2	„	„
Henryck van Waes	3	„	„
Ghys Duyc	1	„	„
Willem Boemgaerd	3	„	„
Sarys Reynoutsz..	3	„	„
Colyn Boechout	2	„	„
Jan van Cassel.	2	„	„
Henryc Scoutate	3	„	„
Arent van Scoenhoven.	3	„	„
Harst van Duysborch	2	„	„
Philips van Beveren	5	„	„
Reynoud Minnebode	5	„	„
Gheerlac Hoeft	2	„	„

Meeus Jodemaer	5	l.	gr.
Sarys Clauwaertsz.	2	„	„
Berwout Meeusz.	2	„	„
Jacob Droechbeker	1	„	„
Meeus Raed.	1	„	„
Jan van der Wercke	2	„	„
Oude Willem Florensz. van den Tympel.	2	„	„
Dierc van Lent	2	„	„
Jan Kraes	2	„	„
Jan Raed.	1	„	„
Henryc Helman	3	„	„
Meeus Noyden soen van Amerongen . .	5	„	„
Cleys Fasout	1	„	„
Jacob Lisse	2	„	„
Jan Vlas	3	„	„
Dierc van Bouden	3	„	„
Tielman van Breederoede	1	„	„
Jan van Gheere	2	„	„
Jacob Brune	3	„	„
Ricout Kenemaer.	2	„	„
Hugeman Adaemsz..	3	„	„
Herman Vincke van Vinckenburg . . .	2	„	„
Ausse Matthysz.	1	„	„
Baertout Woutersz.	2	„	„
Jan van Dussen	2	„	„
Wouter van Godswegen	1	„	„
Jacob Kegelaer	1	„	„
Wouter van Genderen	3	„	„
Godschalc Fraet	1	„	„

Dit syn die ghene die geleent hebben ten anderen ommeganghe.

Jacob Noydensz.	1	„	„
Baertout van Engeland	1	„	„
Jan Post	1	„	„
Jacob van Waerden.	3	„	„
Heyne Jonge	1	„	„
Lysbet van Orssoyen	1	„	„
Gyse Vrancken soen	2	„	„
Gysbert Heeren Gisebrechtsz.	1	„	„

Wormboud van den Wyngaerde	1	l.	gr.
Baertout Haemert	1	„	„
Willem Raven.	1	„	„
Huge Haemert.	1	„	„
Jan van der Halle	1	„	„
Cleys Ocker.	1	„	„
Heyn die Vriese Heer Warboutsz. . . .	1	„	„
Lude Wilde.	3	„	„
Wermboud Bot Heynsz.	1	„	„
Dierc Wtenhamme	1	„	„
Jan Conincxhoven.	1	„	„
Gillis van der Brugge	1	„	„
Godtschalc van Eyedoc(?)	1	„	„
Henric ende Jan van der Wercke . . .	1	„	„
Jan Aker.	2	„	„
Jan van Take	1	„	„
Jan Speec	2	„	„
Pieter Stael	2	„	„
Jacomaer Landaes	1	„	„
Pieter van Rosebeeck	1	„	„
Oude en jonge Jan Harlebeec	2	„	„
Jan van Eydonc	1	„	„
Ricout Macharysz.	1	„	„
Jan die Jonge Diercxz.	2	„	„
Willem Bimons	1	„	„
Simon Keyt	2	„	„
Wiggher Wiggersz	1	„	„
Pauwels van Perme.	1	„	„
Herman Haec	2	„	„
Dierc van der Brugge	1	„	„
Jacob Buser	1	„	„
Jan van Steenbergen	2	„	„
Dierck van Ucht.	1	„	„
Jacob Isereel	1	„	„
Lambrecht Coc	2	„	„
Dierc van Gulpen	1	„	„
Pieter Kint.	1	„	„
Simon Boyster	1	„	„
Cleys Willemet	1	„	„
Willem Quaetvoet	1	„	„

Hanneken Cloeter	1	l.	gr.
Arent Moleman	1	„	„
Heyne Mol	1	„	„
Jan van Damatsch	1	„	„
Willem van der Spoye	1	„	„
Jan Stoep	1	„	„
Lambrecht van Waes	1	„	„
Willem van Besoyen	1	„	„

Dese hebben geleent ten derde omganck.

Willem van Binnen 10 s. gr.	10	s.	gr.
Heyne van Abstede.	„	„	„
Dierc Tant	„	„	„
Cleys Porre.	1	„	„
Swanelt Foyten	10	l.	„
Geeraed Bey	10	s.	„
Heyne Hallinc	„	„	„
Heyne Kodde	„	„	„
Pieter van Vucht	„	„	„
Vranc Penne	„	„	„
Godevaert van Steenberge	„	„	„
Haze Gemelicx	„	„	„
Arent van Cleve	„	„	„
Pieter Tolnaer.	„	„	„
Wouter Havic.	1	l.	„
Jan Mey	1	„	„
Jan Heys Godevaertsz.	1	„	„
Jan van den Tympele	1	„	„
Jonge Willem Florensz. van den Tympele	10	s.	„
Pieter Woutersz	1	l.	„
Margriete van Vellen	10	s.	„
Arent Weelken	„	„	„
Jan van Vieren	„	„	„
Arent van Ghemont	„	„	„
Willem van Namen.	„	„	„
Jan van Namen	„	„	„
Jan Dribbel.	„	„	„

Hugheman Clauwaertsz.	10	s.	gr.
Jan Vos Arentsz.	„	„	„
Jan van den Vliete	„	„	„
Cleys Dribbel	„	„	„
Geraerd van Culenburg	„	„	„
Tielman Godtschalcxz.	„	„	„
Bouden Reymboutsz	„	„	„
Dierc Raed	2	l.	„
Gise Pape	10	s.	„
Aerent Bloc.	„	„	„
Withman Clawaertsz.	1	l.	„
Aechte op Witmans toorn	10	s.	„

Vierde ommeganck.

Geeraed Koc	10	s.	gr.
Dierc Jonge.	„	„	„
Oude Jan van Houweninge	„	„	„
Lam Tielmansz	1	l.	„
Jan Brauwe.	2	„	„
Gijsbrecht Bartramsz	2	„	„
Witte Wittensz.	10	s.	„
Zander Jansz.	1	l.	„
Somme van ontfang . . .	664 l.	13 s.	8 d. gr.

	l.	s.	d.
Gegeven die hoeftmans, die op Swalewe laegen, Geeraed Boet, Wouter Bloc, Jan Jacobsz by eenen cedel, die zy brochten. .			
Betaelt Heeren Gijsbrechts kost van Nyenrode ende sHeeren lude van Yselsteine ende zynre gezellen, die hy mede brochte by eenen cedel, die Geeraed op Swartenborch ende die rekenaers overleverden 52 oudschilden ende 8 gr. compt	8	14	
Van een groote donrebosse	6	10	
Van een tonne scuts te vervederen (sic) .	—	4	
Den knape, die die grote bosse van Vyanen brochte gegeven te drincgelde 3 gulden . .	—	7	10

	l.	s.	d.
Betaelt Jan Raed voer 5 hoet haveren, die hy Gysebrechts peerden van Nyenrode vervoederde, thoet 9 s. 4 gr.; dit compt . . .	2	6	11
Gegeven Tielman Haec des daeges eermen uutvoer tot alle der hoefdmanne behoef 52 oude schilden	8	13	
Jan van Itteren, tresorier int heer 50 gulden	6	11	
Noch gegeven Jan van Itteren, soe hy quam uuten heer om alle zaken te bewaeren . .	13	2	
By Pieter Blanckert gecoft alrande zaken tUtrecht, des men behoufde ten oorloge van geschut ende cruyt alsoo als syn cedel hout, die hy daer of overlevert	16	—	
Jacob Lisse	18	—	
Voor 15235 eyeren	4	5	
Noch 3500 eyeren, thondert 7 gr. . . .	1	2	11
5 last corfharinck koste	3	15	
27 salmen kosten.	3	2	
Noch 19 salmen costen	2	4	
Noch 19 zalmen ende 200 kasen te voren	—	3	
Die salmen gesent op een waegen koste 12 gr.			
Die scute over die Mase te voeren 12 gr.			
29 tonnen om alle dinc in te beslaen, tstick 3 gr.			
Van bier met den cleynen assys, die betaelt was Geeraerd van den Steenhuse by synen cedel daerop overgelevert	130	—	
Betaelt aen broed, dat int heer gesent is Dierc Jonge, Jan van Houweningen, Meeus Raed, Geraedt Coc, Wouter van Gilse, Willem van Mulewyc, Jan Brawe, Wit Wittensz., Jan Raed, Jan Stoep, Jan Mode en andere meer 104500 broots	54	8	
Gegeven Pieter van Maldegem om vlees te coopen en andere meer	25	—	
Den steden, die te Dordt waeren als Delf, Haerlem, Leyden, Alcmaer, Aemstelredamme, Schiedamme, Rotterdamme elc 2 kannen wyns van 5 gr. compt met draeghen	—	13	

	l.	s.	d.
Heere Gysbert van Nieroede, Willem van Naeldwyck, Arent van der Dussen, Jan van Buren, Huge van Loenresloot, de Joncheer van den Vliete, Willem van Drymylen, de Heere van Oesterhout, de Heere van Vyaenen en andere meer aen wyn	9	19	
tSondaechs voor half oest Godschalc van Braeckel ende oude Willem Florensz. van den Tympel reden ten Berge an onser liever Vrouwen ende den Rade te bidden dat sy onsen lieven genadigen Heere baden, dat wy ter antwoorden komen mochten van synen mismoede; van waegenhuyre, wech ende weder ende veerschat ende Godschalcx peerden te saemen.	1	3	
Na half oegst voeren in den Haege by onsen lieven Heere ende den Raede Cleys Oem, oude Willem van den Tympel ende Wouter van den Waele uuten Rechte ende van den ouden Raede, die rentemeester, Jan Maddyn, Hugeman Adamsz. ende van de 12 Jan Paderoghe ende Geeraed Saemecooper met Jacob Neve om ons te bet te verantwoorden dan wy int eerst ten Berge deden, kost de reise 41 gl. .	5	7	
Noch daernae voeren weder in den Haeg uut gemeenre eendracht met alle der stede 19 mannen, dat waeren die rentmeester, Godschalck van Braeckel, Henryc Stoutaert, Geeraed van den Steenhuse, Jan Maddyn, Willem Boemgaerd, Allaerd van den Wyngaerde, Henric Geeraedsz., Wouter van den Waele, Sarys Clawaertsz., Henric Hugensz., Hugeman Adamsz., Henryk van Aerssen ende Tielman Haec, Jan Paderoge, Willem Ysbrantsz., Willem Scoreman, Geeraed Boemgaerd, Geeraed Samencoeper ende Jacob Neve, doe men daeding hielt van den zoene ende men tseggen zeide, [1]) waeren 11 daegen uut, overmits			

1) Vgl. v. d. Wall I blz. 330—332.

	l.	s.	d.
dat onse Heere ende Vrouwe of handt gereden waeren, koste die reyse met alle onkoste opgereeckent, waegenhure ende sciphure .	28	11	
Nota dese reyse van Sevenbergen kostte die van Dordt als blyct by den uutgeeff der reeckeninge.	713	5	gr.

Dit syn sommige onwillige die geboden waeren te leenen, daer men niet op ontfaen en heeft.

Roelof Duyck	3	l.	gr.
Mahieu van Leyse	3	„	„
Dierick Roever.	3	„	„
Jan Landaes	5	„	„
Pieter Keiser	1	„	„
Heyne Tater	10	s.	„
Heer Herbaren van Liesvelt.	3	l.	„
Willem Mande.	10	s.	„
Willem Wale	„	„	„
Noudeken Bruynoghe	„	„	„

Extract uit de rekening van 1399.

Dits tontfang van den geleenden gelde ter laetster Vriescher reysen, daermen toe diende met zoudye, geschreven op alle poorter also vele als hij geleent heeft.

Ende eerst int eerste quartier van den kerchove.

Dierc Lambrechtsz.	15	l.	gr.
Huge Boey	5	„	„
Jan van Barendrecht	10	„	„
Pieter Hoddemont	15	„	„
Machteld Gillis Blocx weduwe	5	„	„
Ghisebrecht Backer	10	„	„
Vop Daemsz.	10	„	„
Oude Jan van Dordt	5	„	„
Jacob van Haren.	5	„	„
Die vrou van Braekel	15	„	„

Heyn van Kuyc	5	l.	gr.
Jannes Hoelkoep	5	„	„
Cleys Porre	5	„	„
Dierc van Gennep	5	„	„
Aecht Jans weduwe van Itteren	10	„	„
Wouter Snider	15	„	„
Arent van Maldegom	15	„	„
Meeus Taeter	5	„	„
Willem van der Sluys	5	„	„
Reiner Stoep	10	„	„
Ghisebrecht van Gennep	5	„	„
Aerent Spierinc	5	„	„
Geerlec Hoeft	5	„	„
Damaes die Hondt	10	„	„
Herman Vinc	5	„	„
Lysbet Mombers ende haer kinders	10	„	„
Ricout Haec	10	„	„
Aper in den bonten esel	5	„	„
Gysebrecht Vranckenz.	15	„	„
Geeraed uuten leen	10	„	„
Jan Heys	5	„	„
Jacob van der Berc	5	„	„
Adriaen Ameronc.	5	„	„
Alyt van Brederode	15	„	„
Gillis van der Hallen	10	„	„
Margriet Naegels	15	„	„
Jacob die Buser	5	„	„
Pieter Haec	10	„	„

'T ander quartier.

Willem Stagge	10	„	„
Pieter Bierenbroet	15	„	„
Gysebrecht Heeren Gysebertsz.	5	„	„
Heyn van Vonden	5	„	„
Machteld Gys Duyx	5	„	„
Jonge Cleys Scoutaet	5	„	„
Jan die Woest	5	„	„
Engebrecht van Gansehusen	5	„	„
Geeraed Knobbout	5	„	„
Henric van Gelre	5	„	„

Huge Hamert	5	l.	gr.
Cleys Vrouwekyn	15	„	„
Engel Byl	5	„	„
Lambrecht Koc	10	„	„
Vrederic Tac	15	„	„
Herman Vinc van den Vinckenburg . .	15	„	„
Wormbout van den Wyngaerde	15	„	„
Cleys Buweel	15	„	„
Jacob But	5	„	„
Godtschalc Heeren Gyllys Oemsz. . . .	10	„	„
Allaerd van den Wyngaerde	15	„	„
Simon van Bisanten	15	„	„
Gysebrecht Florensz.	15	„	„
Daen Gebreman	5	„	„
Willem Raven.	10	„	„
Tielman van Raetingen	10	„	„
Herman Hermansz. Vinc van Brandenburg	10	„	„
Joncvrou Wolcwyc	5	„	„
Claes Scoutaet	15	„	„
Jan Henricxz. van den Wyngaerde . . .	10	„	„
Aerent van Haren	5	„	„
Jacob van Waerden	15	„	„
Lodewyc Bernaer.	10	„	„
Jacob Boysken	15	„	„
Jan van der Mast	10	„	„
Sarys Reynoutsz	15	„	„
Martyn op der Vogelenzanc	5	„	„
Cleys Specsteen	5	„	„
Wormbout But	10	„	„
Jan van Cassel	10	„	„
Rutgher van Houweningen	5	„	„
Jan Haelaer	5	„	„
Jacob Jacob Boydensznsz.	5	„	„
Gisebrecht Neyse	10	„	„
Henric Scoutaet	15	„	„
Gillis Gillisz syn neve	10	„	„
Philips van Beveren	15	„	„
Jan Boeye	10	„	„
Godtschalc van Braekel	15	„	„
Reynout Minnenbode	15	„	„

Jan van Stolwyc	10	l.	gr.
Geeraed Elssensoen	15	„	„
Meeus Jodemaer	10	„	„
Gysebrecht Ottenz.	15	„	„
Coenraed Zas	15	„	„
Pieter van den Zande	5	„	„
Dierc van Alblaes	5	„	„
Jan Heeren Maertenz. ende syn moeder	20	„	„
Sarys Clawaertsz.	15	„	„
Daem Pop	5	„	„
Henric van der Wercke	5	„	„
Jakob Bierenbroet	5	„	„
Wouter Jodemaer	10	„	„
Willem Leuwe.	5	„	„
Willem Vranckenz.	5	„	„
Aerent Meylant	5	„	„
Willem Langeraec	10	„	„
Jan van Steenbergen	15	„	„
Arent Vinc	10	„	„
Reiner van Calkeren	15	„	„
Hein Peel	5	„	„
Borwout Meeusz	15	„	„
Meeus Borwoutsz.	5	„	„
Pieter Hellenoert	5	„	„
Jan Meye	5	„	„
Roel Meye Jansz.	5	„	„
Tielman Haec Pietersz	10	„	„
Jan Woutersz.	5	„	„

Dat derde quartier.

Simon Geronxz	5	„	„
Baertout Willemsz	10	„	„
Dierc Speec Jansz.	5	„	„
Lysbet Jan Speex weduwe	5	„	„
Jacob van Allensteden.	5	„	„
Heyn Scenc	5	„	„
Jan die Vos	5	„	„
Lam Gobbenz.	10	„	„
Aerent Suys	5	„	„
Jan Fraet	10	„	„

Matthys Dierc Boyenz	5	l.	gr.
Tielman Oem	10	„	„
Pieter Heeren Jansz.	10	„	„
Pieter Voerkoep	10	„	„
Geerlof Alaertsz.	5	„	„
Mary Melys	5	„	„
Heyn Pas	5	„	„
Otte van Slingelant	10	„	„
Jacob Marre Jansz.	10	„	„
Florens van den Tympel	10	„	„
Alaerd Verloren ende syn moeder	10	„	„
Jan Willaemsz.	10	„	„
Jan van Slingelant	15	„	„
Heyn Jonge	5	„	„
Jan van Midelborg	5	„	„
Cleys van Haerssen	10	„	„
Geeraed van Nesse			
Pieter Scaert	10	„	„
Jan die Jonge	5	„	„
Huge Boey Heer Hugen Boeyenz.	5	„	„
Jan van Houweningen	10	„	„
Geraed van Beest	5	„	„
Pieter Scaert Henricxz.	10	„	„
Cleys Verloren.	5	„	„
Dierc Rakelman	10	„	„
Pieter Suys	10	„	„
Sander Vinc.	15	„	„
Martyn Sas	5	„	„
Cleys Druyt.	5	„	„
Willem Paedse.	10	„	„
Jacob die Hoghe	10	„	„
Cleys van Oeyen	5	„	„
Herman Haec	10	„	„
Jan Pietersz.	15	„	„
Henric van Haerssen	10	„	„
Cleys van Boechout	10	„	„
Pieter Zasse	5	„	„
Jan van Aerssen	15	„	„
Herman Haec Pietersz	10	„	„
Dierc van Brigge	5	„	„

Pieter van Cleve	5	l.	gr.
Cleys Moelnaer	10	„	„
Meeus van Amerongen Noydenz.	15	„	„
Cleys Vasout	10	„	„
Jan Vasout	5	„	„
Jacob Lisse	10	„	„
Wouter Vlas	15	„	„
Lysbet syn moeder	15	„	„
Jan Mouwe	5	„	„
Dierc van Uchten	5	„	„
Wouter van Gilse	10	„	„
Geeraed van Loyt	5	„	„
Cleys Wittebol	5	„	„
Geeraed van Stryen	5	„	„
Willem Haes	5	„	„
Jan van Gelre			
Pieter Scriver	5	„	„
Gisebrecht van Bommel	10	„	„
Wouter Vlas	5	„	„
Henric Ottenz.	15	„	„
Otto Henrix voorsz. z.	15	„	„
Geraed Goedlyf	5	„	„
Lysebet Brunen	5	„	„
Jan Storm	5	„	„
Jan van der Sluys	10	„	„
Aerent van Riederkercke	10	„	„
Adriaen van den Wyngaerde	5	„	„
Hugeman Adaemsz.	15	„	„
Arent van Gheemont	5	„	„
Dierck Kriec	15	„	„
Gillis Hugemansz.	15	„	„

Vierde quartier.

Heyn van Doen	10	„	„
Willem Quaetvoet	15	„	„
Gysbert van Schoonhoven	10	„	„
Jan van Namen	5	„	„
Willem van Mulewyck	10	„	„
Jan van Vucht	10	„	„
Wouter van Haeften	15	„	„

Jan Drussaet	10	l.	gr.
Baertout Woutersz.	15	„	„
Jan van Haerssen zyn zoen	10	„	„
Gramay Hugenz.	10	„	„
Jan Snackert.	5	„	„
Gysbert Moelnaer.	15	„	„
Henric Mol	10	„	„
Heyn Boengaerd	5	„	„
Cleys Drubbel	5	„	„
Geerit van Culenburg	10	„	„
Ermegaerd Molemans kinderen	5	„	„
Gillis van Rosedael	10	„	„
Jan die Witte	10	„	„
Tielman Godschalcxz.	10	„	„
Poulus Buser	5	„	„
Aerend Onderwaeter.	10	„	„
Willem Vinc	5	„	„
Cleys van Nessche	5	„	„
Aernt Schoonhout	5	„	„
Willem Arend Leckmansznsz.	5	„	„

Achterstraeten an die landzyde, beghonnen an den Ammentoorn in die Wyngaerdstraete.

Jan van der Kille	5	„	„
Pieter die Roede	3	„	„
De weduwe van Busoeyen	10	„	„
Willem van Besoeyen haer zoen	10	„	„
Jan van Kuyck	5	„	„
Pieter Oem	5	„	„
Jan van Brederode	10	„	„
Huge Loeff	3	„	„
Godschalc van Rosendael.	10	„	„
Hugeman But	5	„	„

Steechouersloet.

Ydeken van Braekel	10	„	„
Pieter Butendyck.	3	„	„
Heinric van Walschen	10	„	„
Thomas syn ghesel	10	„	„
Geeraed Taets wede	5	„	„

Cleys Malegys	5	l.	gr.
Margriet Herman Vincken wede	10	„	„
Die jonckfrouwe van Schoonhoven . . .			
Arent van Aelblas	5	„	„
Geeraed Wtenhaen	5	„	„
Vriesenstraet.			
Arent van der Dussen	10	„	„
Pieter Blanckert	5	„	„
Visstraete.			
Henric Borchgrave	15	„	„
Dierc van Dongen	10	„	„
Spoeystraet.			
Wouter van Genderen	15	„	„
Everdey zyn zoon	10	„	„
Cleys Maech	5	„	„
Jacob Wouter Maechsz.	5	„	„

Somme van alle der poorteren leeninge 3931 ℔ Holl., daerin begrepen alle d'andere ende noch 195 ℔ Holl. geleent in de ander leeninge maken, in pond grooten	491	7	6
Welcke geleende penningen int naervolgende jaer in een andere reeckeninge weder betaelt ende in uutgeeff gebracht werden			
Ende waeren de penningen gehaalt opt hoegen ende ymbrouwen vant bieraccys ende van den wyn voor 5 maenden ende bedroug in ponden grooten	479	10	
ende was in pachte genomen by Wormbout But, Jan Heer Martynsz., Huge Haemert, Ricout Haec, Jacob But, Sander Vinc, Henric van Dinslaecke etc.			
Betaelt den tromper, 3 pypers ende den horenblaeser	2	15	
Pieter Blanckert ende zyn gesellen van de tenten op den spelevelde te setten . . .	—	13	
Wormboud Henric Butsz van verlies van			

	l.	s.	d.	gr.
payemente van 50 nobelen, die hy de stede leende.	—	4		
Ot van Slingelant van vuren houten an de tenten verbesicht	—	7		
Betaelt Pieters Kaeters lossinge van zynre vangnesse 150 nieuwe gl.	13	13		
Somma van uutgeeff	537	—		

In de blaffaerd der voorsz. reeckening werden vermelt Willem Boemgaerd, Cerstiaen Meeus Jodemaersz., Coenraed van Heysterbach, Arent Suys.

Betaelt die vacatien, doe Sarys Clawaertsz. ende Jan van Aerssen voeren in den Haege by onsen lieve Heere van Hollant om die antwoorde te zeggen, die Sarys Clawartsz. ende Wouter van Genderen thuys gebrocht hadden uuten Haege. Item de vacatien van Geeraed van den Wyngaerde ende Willem die Vriese ende Noudeken Snackaerd op der stede kost. Item de kosten Arent van der Dussen ende zyn knechts 1 16

Cleys Moelnaer ende Jan van Slingelant, borghermeisters gegeven 10 Vranckerixe oude schilden, elc stic 50 gr., diese der stede in hoer reeckeninge bewisen zullen coemt . . 2 1 8

Godschalc Heeren Gillys Oemsz. ende Jan Heeren Martynsz. gesent in den Haege ende waeren uut 4 daegen op haer dachgelt. Item te sciphuyr ende waegenhuyr 6 s. 9 d. compt 1 13 9

Gesent Jan Stroem ende Pieter der stede lopers op den 6en dach in Meye met gelde, dat se den hoeftmans droegen in Vrieslant ende waeren uut elc 22 daegen op hoer dachgelt compt 1 7

Jan Lodewycxz. gegeven te heusheyt over-

	l.	s.	d. gr.
mits dat hy der stede bannier droech in Vrieslant.	1	—	
Tot Jan van Slingelants gehaelt 11 masten totten tenten ende een hout van 30 voeten, coempt	1	3	
Van tenten, die gehaelt waren tot Otte van Slingelant	0	7	
Etc.			
Nota dese reise koste der stede Dordt als blyct by haer reeckeninge			
	802	15	

Extract uit de rekening van 1400.

Dits die reeckeninge Gysbrecht Vranckensoen, Willem Dukinc, Jans van Aerssen ende Baertout Woutersz. als thesauriers vander Vriescher reyse [1]) *daermen toe voer des anderdaeghes, na Sinte Jans daech te middesomer int jaer ons Heeren* 1400.

In den eersten ontfaen van den geleenden gelde ter reyse voorsz. van de poorters van Dordrecht [2])		—	
Noch ontfaen van Wormbout Henric Butszoen, borghemeyster 400 ℔ Holl.			
Somma van den geheelen ontfang was 1709 ℔ 16 s. Holl., compt in pont groten . . .	213	14	6
Uutgeeff.			
Gegeven den drye hoetmans als Wouter van Genderen, Gysbrecht van Kuynre ende Jacob die Goede met haeren banierdragers.	9	14	
Gesent den hoetmans voorsz. an ghelden elke reyse 300 ℔ Holl., dat hoer thesauriers als Godscalc van Rosendael ende Jacob			

---

1) 25 Juni.

2) Hier volgen 63 namen, bijna allen ook in de lijst van 1399 voorkomende.

	l.	s.	d. gr.
Bierenbroet in hoere reeckeninge bewysen zullen, compt 2 reysen	75	—	
Om laken totten wapentuyrs caproens. .	10	—	
Om meel ende broot 7000 broets, elc m. 10 s. dat die sceep mede voerden	3	10	
Noch an broet ende arweten	10	—	
Jegens Vrederic Tack gecoft 3 aem wyns, d'aem om 11 oude scilden ende 10 gr., compt	5	12	
4 stoep wyns op der zaele gedroncken, doe men die waepentuyrs koes, ende een stoep, doe die voeren, de stoop 7 gr.			
Om bier	13	17	—
Om vleysch, t'pondt 11 d. Holl.	3	12	
Om drogen visch.	9	18	
Om boter, thalff vat 5 l. 10 s. Holl. . .			
Om sout, 't achtendeel 6 gr.			
Om eyer 3100 eyeren, thondert om 8 gr.			
Om scape kaesen 92, 't stuc 5 toerloers compt.	—	9	7
Twee kasen wegende 58 ℔, 't pondt 1 gr.			
Om cruyt ende anders alrande marserye			
't pondt poeders 32 gr.			
't pondt witte suycker 22 gr.			
't pondt witte gengenaers 22 gr.			
't pondt notemuscaeten 32 gr.			
't pont pypkaneels 32 gr.			
Een boec papier ende om een koker ende inthoeren, dat die thesauriers in Vrieslant mede voerden kost 10 grooten.			
Acht dousyn handtschoenen.	—	6	
Somme van merserye	3	9	11
Om asyn, mostaerd ende andere reeschip als gecoft jegens Damas die Hondt			
10 pond was an dobbelyssen ende 8 ℔ an torsyssen, elck pont acht groot	—	12	
Somme	2	12	
Om torcken ende ongelkaerssen	3	1	10
Om torf ende barninckhout.	1	12	

	l.	s.	d. gr.
Om schotelen, kannen ende tonnen. . .	2	18	
Van alrande arbeyt doe men voer . . .	—	10	
Van hout ende yser, datse mede voerden.	1	13	
Betaelt den schipluden voer haer schepen	28	—	6
Betaelt den officiers als die 2 caemerlings Pieter Suys ende Heyn Paeu Sandersz te hoesheyt, elc 6 s. gr.	—	12	
Item den drye pentiers als Vrederic van der Kerc, Jan van Hemmebric ende Lam Baertoutsz, elc 6 s. gr.	—	18	
Den drye bottelgiers Willem Jordynsz., Dierc van der Brig ende Pieter Scaert, elc 6 s.	—	18	
Item aen broeder Dierc van Veldsen . .	—	15	
Betaelt van arbeiden int wederkomen . .	1	2	
Den lopers, pipers, trompers ende horenblasers			
Myn Heere van Senghen gesent met gelde 30 gr.	—	2	6
Den 41 scuts, die Meester Willem in syn taefel heeft by naemen, elcx tot horen peesgelde 30 gr. compt	5	2	6
Den thesauriers verdroncken te wylen datse opter zaelen zaeten omt gelt te ontfaen ende doese hoere reeckeninge sloten . . .	—	5	
Gegeven die vier wiven te hoesheyt, die ons holpen die botter op slaen, die men op die marckt koft	—	1	8
Somme van allen uutgeven voorsz. coempt	217	2	4
Compt meer uutgegeven als ontfaen . .	3	7	9

De rekening van 1408 over het beleg van Gorcum bevindt zich in originali in het Dordtsch Gemeentearchief en is afgedrukt in de kroniek van het Historisch Genootschap van 1856.

Extract uit de rekening van 1418.

	l.	s.	d. Holl.
Van't hoegen van wyn voor acht maenden ende van't bier eenre maent gepacht by Heyne But, Bruyn Tack, Snellaerd Duyck, Wormbout van den Wyngaerde, Vrederyck Tack, Willem Boemghard, bedraegende . .	3318	—	
Van de leeninge omgeset binnen der stede om der reyse wille, gedaen te Gorchum int jaer 1417, bedraegende	766	5	
D'ander leeninge om der stede bolwercken te maecken ende was begonnen op den jaersavont 1417, bedraegende.	905	10	
Somma van ontfang	4989	15	

Volgt een lyst van 290 namen van de 970 in de origineele rekening (eerst de vier kwartieren, dan de Toernstrate, Halstrate, Heyman Suysstrate, Heeren Vredericstrate, Willem Osaensstrate, Steechouersloet, Nieustrate, Heer Mathysstrate, Tollebrugstrate, Vriesenstrate, Vistrate, Lombardstrate, den Hil, Speuystrate, Cleine Speuystrate, Butgensstrate, Vlaemincstrate, 's Baelyustrate, Vleyschhouwerstrate, 's Gravenstrate, Wyngaerdstrate, Nieupoort, Raemstrate, Breestrate, Pelsersstraetken, Swyndrechtstrate) .

Betaelt om de leeninge by den poorteren van Dordt gedaen om der reyse ende oorloge wille voer Yselstein int jaer 1417, 688 schilden tot 2 ℔ Holl. 'tstick, compt de 2 deelen betaelt	917	6	8
Betaelt van der reise te Gorinchem gedaen, doe die stede ingenomen was den hoeftmans,			

	l.	s.	d. Holl.
die waeren Everdey van Genderen, Gillis van Mitvelt ende Jan Gramay om den zoudeniers daer mede te betaelen, zoe voer ende nae, gelyc haere reeckeninge dat inhout. .	850	—	
Betaelt die mynen Heere in der nacht opwaert voerde te Gorinchem, met hem 17 uut sBurgemeesters vendel	14	4	—
Betaelt die gearbeyt hebben aen het naeste bolwerc op den rieddyc	2	—	
Doe men thout cochte om die Marwede over te palen, verdroncken aen bier . . .	2	2	
Betaelt van der stede graften te byten .	15	10	
Betaelt van een groot busse, wegende 1669 pont ende andere cleine	328	10	
Om donrecruyt te maecken	3	—	
Gecoft 1475 donreclooten, thondert om 6 l.	88	10	
Van busschietersloon Otto van Slingelant ende Pieter van Scarpenisse ende andere .	147	13	
Betaelt Jan Nemery van een rentebrief, die hy op de stede hadde spreken van 100 goude cronen, elcke croen voor 49 groot, ende Tielman Oem 25 croenen, elcke croen 50 gr. .	307	10	
Betaelt Snellaerd Duyc, dat hem van synen excys gebrac, doe de Keiser Segismond hier was.	2	—	
Somma van uutgeeff	5080	18	8

Extracten uit rekeningen van 1419.

Reeckeninge der wisselaers Gysbert Neyse ende Henric Feytop van de ses dusent schilden, die myn genadige Heer Hertoge Jan van Beyeren der stede betaelt heeft van de gevangen a° 1419.

Betaelt by bevel des burgemeesters Jan Fazout den zoudeniers, die tot Rotterdam laegen 97 l.

Gillis van Mitvelt ende Jonge Gillys van

	l.	s.	d.
Halle, doen zy laegen te Rotterdamme met haeren gezellen 400 Holl. schilden			
Tielman Oem, Noeyde van Amerongen ende Reynont Sarysz. gesent van der stede wegen tot de eerste dachvaerd tot Woudrichum.			
Den schout Aerent Sarysz., doe hy opvoer met Hertoge Jan van Beyeren tot Woudrichum 132 schilden			
Aen Mr. Jan Haesbeen, doe hy te Woudrichum zoude gevaeren hebben om de hantvesten der stede			
Tielman Oem, Huge Eelantsz. ende Jan Pietersz. als hoeftmans, doe sy met Hertoge Jan van Beyeren onse genadige Heer tot Gorinchem ende tot Lederdam voeren 151 Holl. schilden.			
Gegeven Meeus Tater ende Cors Symonsz. als hoeftmans, doe sy met onse genadige Heere van Beyeren in Hollant voeren 74 schilden			

Rekeninge Cleys van Hemevelt, Aerent Aerentsz., Baertout Geeritsz ende Willem Jansz. van sulcken gelde, als sy geheven hebben van Henric Feytop de wisselaer van 6000 schilden, die myn Heere Hertoge Jan van Beyeren gaf voer der stede gevangen, die hy cofte int jaer 1419.

	l.	s.	d.
Van Jacob Fraet	45	—	
Betaelt van meisteryegelt van gequetste luden	233	3	
Betaelt de houtkoopers van houte, dat sy totten oorloge over al tot der stede van Dordt vesting (geleverd hebben), elcken man betaelt naer zyne cedule daerof gelevert ende daer elx synen eet op gedaen heeft voer Schepenen, als:			
Tielman Schaert Pietersz.			
Jacob Fraet.			

	l.	s.	d.
Liedewy Wouter Haecx. Alaert Suys Mattheusz. Jan Fraet Jansz. Geeraed van Nesse. Arent van Lake. Godschalc Oem Godschalcz. Cleys Verloren. Huge Boeye. Jan van den Tympel.	605	7 Holl.	
Gegeven den gesellen van haere soudye in den bolwerck op den Dubbeldam . . .	210	12	
Vant bolwerck te bewaeren op den riedyck			
Gegeven Huge Eelantsz. voer de wapentuyrs, die met hem togen te Gorcum doe onse genaedige Heere van Beyeren dat innam	170		
Gilles van Mitvelt van verleide kosten int bolwerck.	49	—	
Van de boemen van den logenbrug ende van den nieuwerhaeven te sluten	12	—	
Van bier ende broet in 't bolwerc voer de mennebrug.			
Van die baertzen te wachten, doe men tbolwerck wan			
Gegeven Noyde van Amerongen van dat hy uutgeleyt hadde op de reyse, doe men uut was op de vlote, doe sy lach voer Schiedam	9	—	
Doemen den dyc doergroeff voer tbolwerck op den riedyck	6	—	
Gegeven Huge Eelantsz. van verliese van syn payement, dat die ponden nu erger zyn dan sy waeren, doe hy den luden in den oorloge thoer af borchde.	28	—	
Somma van uutgeven	4950	—	

Extracten uit rekeningen van 1420.

Reeckeninge der hooftmans in der oorloge ende besette voer Leyden als Aerent Sarysz. schout, Jan Gramay, Gillis van Mitvelt ende Martyn Jansz., int jaer 1420 *des Sonnendaechs* [1]) *voer Sinxen.*

Betaelt den waepentuyrs hiernae genoemt 343 int getaele, onder anderen:

Godschalc van Malburg.
Adriaen van Malburg.
Coenraet van Langenhusen.
Geeraed Boemgaerd.
Henric Maech.
Jan van Cuyl.
Tielman van den Wyngaerde.
Daem Winter.
Pieter Reyl (Keyl?).
Heyn van Gael.
Geeraet Haes.
Pieter Sas.
Pieter But.
Willem Heesinck.
Allaert Mattheusz. Suys.
Henric van Wyc Gysbertsz.
Jan die ons Godt gaff.
Geeraed van de Velde
Jan van den Molen.
Pieter de Rode.
Mr. Willem van Nes.
Clauwaert Zarysz.
Willem van den Molen.
Zander Suys.
Cleys Scoutaert.
Jacob Tack.
Wouter van Slyckenburg.
Dierck Suys.
Wouter Bokelaer.
Staes van Braekel.
Aerent van der Laec.

1) 19 Mei.

	l.	s.	d. Holl.
Jacob Fraet. Jan die Grave. Jacob Winter. Jan van Os. Martyn die Hondt. Adriaen Vinc. Herman Haec Woutersz. Henric van Wanrode. Adriaen Suys. Wouter van Schoenhout. Adriaen Boemgaerd. Floris van Bysanten. Claes van Clootwyck. Geraed van Dam.			
	800	6	
Andere wapentuyrs met boegen 99 int getaele. Adriaen van Eynde. Dierc Hoddemont. Dierc de Goeyer. Willem Keyser. Adriaen Blanckaert. Pieter Potter. Jacob van Gael. Gillys Oem. Jan van de Werve. Willem Butendyck. Gysbert Knobbout. van 6 daegen dachgelt voer haer peesgelt.	277	—	
Den pennetiers, buttelgiers ende kokenmeisters etc.	268	—	
Van een waegen, daer Jan die Wit ende die pypers op waeren	1	—	
Voer 2 stoep malevyseyen	2	—	
Van een caproen die myn Heer van Beyeren gegeven werdt, omdat hy der stede caproen draegen woude	2	—	
Int cloester tot Coninxvelt gegeven van bellezier den knechten ende maechden aldaer; item 2 priesters die ons misse deden.	.		

	l.	s.	d. Holl.
Gegeven den 4 hoeftmans voernoemt ende den 2 bannierdraegers Meeus Taeter ende Gillys van Halle 's daechs een halve schilt tot 29 budd. (raegers).	60	18	
Somma kostte de heerevaerd voer Leiden	1738	7	

Rekeninge Willem van Muylwycx, Gysbert Neyse, Eewout Laurentsz., Aerent Sarysz. ende Henric Feytops van de leeningen der poorteren van Dordt om des oorlochs wille van die van Utrecht, van 't bezette voer Leyden ende den oorloge wille des Graeven, van Sym pouwels ende van kost binnen Geertrudenberge gedaen int jaer 1420.

Der poorters leening in schilden.

Dierc van Riebeec	16
Cleys Muys.	24
Jan van den Tympel Floris	16
Adriaen van den Tympel syn broeder. .	8
Catalyn van Slingelant	16
Huge Boeye	16
Geeraedt van Nes	16
Melys van Echt	8
Jan van Naerssen Henricksz.	40
Geeraed Bogaerd.	8
Geeraed van Gelre	16
Everdey van Genderen	16
Jan Nemery	60
Vranc van Byland	24
Tielman die Rode	8
Jan van der Burch	16
De Lombaerden	40
Cleys van Gelre weduwe	8
Otto van Malburg	
Geerit Kemp	16
Herman But	16
Gysbert Queeckel	24
Jan de Vriese.	40
Willem Gramay	24

	schilden.
Syn dochter	16
Willem Haes	16
Gillys van Rosendael	24
Aechte Adriaan Blocks weduwe	8
Heyne But	16
Geerit van Zevenbergen	24
Huge Boeye	16
Willem van Muylwyc	16
Lysbet Pieter Hoddemonts	24
Govaert de Potter	16
Henric van Kuyc	8
Vastaerd van Kuyc	16
Reynnaert van Cloetwyck	8
Willem van den Molen	8
Damas die Hondt	8
Wischaerd van Hondswyck.	24
Gillis van Hal	24
Alyt van Brederode	16
Joffr. Machteld Gys Duycx	16
Snellaerd Duyc	16
Geraed van Houten	8
Neude van Amerongen Meeusz.	32
Willem van Eemkerck	16
Gysbert van Loen	24
Wermboudt van den Wyngaerde	8
Bruyn Tack	16
Henric de Jonge	8
Heyn Maech	16
Coenraet van Langenhusen	8
Herman Vinc op Brandeburg	16
Reynout van Braeckel	40
Joffr. van Kyfhouc	16
Willem Boemgaerd	8
Jan van der Nat	40
Thomas Bersy	32
Borchgaerd die groete	16
Aerent Vinc	8
Jan Mande	8
Arent van Uutwyc	2
Jan van Ryswyc	8

	schilden.
Jan van Steenbergen weduwe	8
Geerit Haes.	8
Delyaen Herman Haecx	4
Jan van Herpt	4
Jan van Zanten	2
Jacob van den Tympel	4
Jan Fazout	8
Meeus Tater	8
Mandeken van Maldegen 2 ℔.	
Margriet Hallincx 2 ℔.	
Dierc van den Eyck	25
Cleys van Nes 1 ℔.	
Jacob But	4
Ysbrand van den Coulster	2
Jan Snoey	1
Wouter van den Wael.	3
Reynout Sarysz.	6
Godscalc Oem Tielmansz.	6
Wouter van Genderen	6
Dierc van Houweningen	3
Gysbert Neyse van Genderen	6
Willem Bever Danielsz	3
Pieter Deen	1
Martyn op Beverenburg	2
Godscalc van Braeckel	4
Adriaen van Malburg	4
Wouter vau Doornic	2
Henric Feytop.	6
Gerrit van Muylwyck	6
Cleys Boegaert	2
Dierc de Goeyer	1
Godscalc Oem	25
Abel Pietersz	6
Cleys van Naerssen	3
Jan van Houweninge weduwe	3
Gillis van Mitvelt	3
Jan van Naerssen Baertoutsz	3
Jan de Wit Aertsz.	2
Govaert Smoerkoel 2 ℔.	
Tielman van Gelre	2

	schilden.
Geerit van den Hal.	2
Aerent van Rierken.	3
Adriaen Boemgaerd.	2
Mr. Jan Dongels 2 ee.	
Jacob Winter	4
Huge Loeff 2 ee.	
Adriaen Kegelaer 1 ee.	
Geert van Sevenbergen	25
Willem Pentinc	25
Wouter van Genderen.	25
Godscalc Godscalcz..	15
Jan van Naerssen Henricksz.	50
Jan Nemery.	50
Vranc van Bylande	25

Ende andere

Somme 4075 schilden, compt 3396 croonen 2 s. vlaems. . . . . .

Van Joncker Adriaen, bastaerd van Hollant van zyn correxie 400 schilden. . . .

Betaelt de hoeftmans van Dordt int belegge voer Leyden doer Hertoge Jan van Beyeren als Abel Pietersz., Cleys Symonsz, Wouter van Genderen ende Aert Aertsz. 3200 franse croonen.

Gysbert Neyse Woutersz. gesend int heer voer Leyden tot den waepentuyrs haer gelt te geven tot cleedinge ende waepenrocken, elcx een schilt Holl. ende waeren 480 man comt 400 croonen van goude

Betaelt de voorz. Neyse ende Jan Aertsz. kokenmr. int heer 5 croonen.

Gegeven Willem Gramay Hugensz., als hy met syne reeckeninge bewysen sal 383 croonen.

Gegeven den anderen hoeftmans voer Leyden mede van Dordt Tielman Humansz., Huge Eelantsz., Godscalck Oem ende Martyn Jansz. 2228 croonen.

Gegeven den hoeftmans int belegge voer Sint Geerdenberge a 1420 in den herfst doer

l. s. d.

Ott van Slingelant, Floris van der Dussen, Jan Gramay ende Huge Eelantsz. 1470 croonen.

Gegeven de tresoriers Melis van Echt ende Cleys Hugensz. ende haer gesellen om fictaelle te copen te senden voer den Berge int heer 125 cronen.

Aerent Sarysz. ende Aert Aertsz. voerden 100 gesellen met bogen ende piecken, die achter nae voer Leyden gesonden werden; waeren uut 5 daegen, verteerden met den gesellen scheephuyr ende waegenhuyr 9 cr. 3 sch.

Somma van uutgeeff 8330 croonen.

480 waepentuyrs met de 4 hoeftmans, 2 bannierdraegers, 2 paepen, 1 clerck, 1 kock, 3 pypers, 1 tromper, 1 horenblaser sand de stede van Dordt int beleg voer Leyden tot hulpe Hertoge Jans van Beyeren, die sy voer haeren Heer hadden genomen.

De besette van Leiden heeft in alles gecost de stede van Dordt luttel min oft meer dan 13000 Holl. schilden oft 8330 croonen ende de reyse voer den Berg 13000 ℔ tesaemen 26000 gulden Beyers.

Extract uit de rekening van 1421.

Betaelt het reces der reeckeninge der hoeftmans Tielman de Rode Jacobsz., Gerrit van Nesse, Claes Symonsz. ende Gerrit van Muylwyc van de reise ende heervaerd, die die van Dordt met den gemeenen stede van Hollant deden met Hertoge Jan van Beyeren tot Ziercxee, meer uutgegeven als ontfangen. . 248 —

Item het reces van der hoeftmans reeckeninge, doe die van Dordt Geertruideberg belegerden als Huge Eelantsz., Cleys Symonsz., Jan Gramay, Floris van der Dussen ende Martyn Jansz.. . . . . 22 —

Item Aerent Sarysz., Jan Gramay ende

	l.	s.	d.
Martyn Jansz. het recesse haerer reeckeninge van den reise voer Leiden	24	—	
Gesent een bode de Merwede stroom langs met eenen paerde om tvolck te waerschuwen, doe die van Utrecht te Houweningen waeren.			
Doe onse waepentuyren uut togen te Houweningen, doemen seide dat die van Utrecht daer waeren			
Doemen myn Heere van Beyeren tegenvoer ende van Goude quam, gehaelt vierdhalve stoep ypocras, zes d'halve stoep maleviseye, ende doe de steden hier waeren om t'ordonneren van Lecke over te paelen . .	7	2	
Geschenct den Raedt van de Keurvorsten, t'Dordt gesent roerende van de ongeloovigen van Beemenlandt 4 kannen.			
Den luden van Vlaerdingen, die hier quaemen om een vonnis 2 kannen.			
Den 4 nachtroepers ende den pyper 17 ellen roots ende 6 ellen wits ter boederyen (voederinge?)	38	10	
Van wachters gelde.	232	—	
Van dat de vuyrcloc heeft gecost opten Ammentoorn	254	Holl.	
Gesonden den hooftmans int besette voer den Berch Gillis van Mitvelt ende Jan Gramay, item Otto van Slingelant, die aldaer 9 weken 4 daegen de bussen bewaerde ende andere wercken regeerde.	2452	—	
Doemen na den gebode van de clocke uuttooch te Houweningen, daer men seide dat die van Utrecht waeren, koste aen victaelle ende anders in de vasten	48	—	
Den hooftmans, doemen de paelen stac voer de Lecke als Meeus Taeter ende Cleis Simons. Item van hout daer verbesicht ende van victaelle	631	Holl.	
Gegeven den gesellen van Eemkerck, die Aerntgen van Bent vingen ende hier te Dordrecht brochten	48	—	

	l.	s.	d.
NB. Arent voorsz. most betaelen van correctie 80 goude schilden, den schilt voer 32 leeuwen	170	13	
Betaelt de 56 luden die uut onse steden op den ongeloovigen Beemen voeren. Item den geestelycken personen, die hier preecten van de ongeloovigen	153	—	
Betaelt Huge Eelantsz., Godschalck Oem ende Tielman Humansz. ende Martyn Jansz., hoeftmans int beset voer Leyden het reces haerer reeckeninge	465	8	
Doe metten grooten waeter die staketten overal ontrent die stede wech geslegen ende gedreven waeren ende de stede daerby grootlike onbevest, gecocht om die stede weder te vesten 600 houts.	199	—	
Aen den dam, die gemaect is buten de mennebrug aen thooft aldaer van der brugge, zoot aldaer metten waeter wech geschuert ende gewielt was, betaelt van wercken . .	8	—	
Verteert by Willem Boemgaerd ende Martyn Sas, die over de ordonnantie van de brouwerie saeten.	1	16	
Van onkosten, doet brandt was op den Hil.			
Gegeven den pypers, trompers ende horenblasers van datsy op den korsnacht op den Tollebrugtoern pepen, blisen ende speelden	3	2	
Doet lant ingebroken was gegeven den armen luden over al in den lande van Zuyt-Holland aen brode, bier, caes ende anderen proviande	66	—	

Extract uit de rekening van 1424.

Gegeven om te vervolgen die personen, die Jannes van Dordt ende Coenraet van Langenhusen jammerlycke van lyve ter dood hebben gebrocht om die in sHeeren handen te brengen by heimelycke personen 17 goude schilden	45	6	

	l.	s.	d.
Gewrocht aent staecket langs den caedyck tusschen Robben hoec ende den Heysterbachsen dyck als die paelen te scherpen, te vaeren ende te steecken	42	—	
Betaelt van tymmeraege gedaen ten minderbroeders aen haeren reventer	308	—	
Doe by den grooten winde dat zoute waeter in die stede quam, hebben gewrocht aen die spoeye, aen die mennenbrug ende anders .	8	—	
Gewrocht aent bolwerc achter int stege oversloot ende aen een zyl, die leggen zal in die spoeye, ende aen die stellinge onder Puytocx daer die bussen op leggen			
Betaelt den onkosten van de reyse, die de stede dede, doe de coopluden van Duysborgh haeren wynen waeren genomen van die van Zevenbergen ende daertoe geboden waeren drie baerdzen mit gewaependen volck. . .	29	9	
Gegeven Meeus den Creeft, doe hy gesent was in den Haege om te rechten over Heer Jan van Vliet ende van dat vierendeel hier te brengen ende dat te hangen. Item een jaer weddens 20 cromsteert, facit	14	16	
Den tresoriers haer weddens, elcx 50 schilden.	266	13	4 Holl.
Somma van uutgeeff	10449		Holl.

REGISTERS.

PERSOONSNAMEN.

a. 1284—1287.

Abbensoon (Heinric). 19.
Abelkin (Abelkyn). 33, 64.
— Gilyssoon. 9.
— Poppensoon. 5.
Aghete (Ver). 50.
—, Jans Keysers moeder. 38.
— Post. 32, 48, 73.
— Roolfs. 29.
— Vink. 32, 73.
— nsoon (Arnoud). 65.
Alard. 66, 68, 73.
— ssoon (Heijne sHeren). 3, 34, 48.
— s weduwe (Ver Machtild, sHeren). 17.
Alebare. 38.
Alebrecht Cornuit. 32, 71.
Aliensoon (Heer Gerard, Ver). 29, 31, 64.
Alretieren (Thomas f.). 35.
Andries. 13, 14, 15, 32, 37.
— soon (Gheynekin). 49.
Anesoete (Ver). 42.
— nsoon (Symon, Monekyn). 3, 7, 10.
— (Willaem). 3, 5, 67, 71.
Aperssoon (Hanne van Vorne,). 9, 10.
Arent. 51, 53.
Arnoud (Harnoud, Arnoudekin). 18, 46, 52, 55, 57, 60, 67, 72.

Arnoud die backer. 71.
— Aghetensoon. 65.
— Boyessoon. 43, 68.
— Kint. 40.
— neve. 4, 5.
— Neude. 39.
— Otgyrs suagher. 71.
— die rode, cokemester. 61, 62, 67, 71.
— uten seesenhuse. 63.
— Sleptars. 40.
— Vekeldey (Fekerdey). 9, 30, 33, 39, 50, 67, 71.
— die Vos. 73.
— die Vriese. 40.
— ssoon (Tielekin). 71, 73.
Arnst van Wolven. 16.
Ase Roelfs, zie Aghete R. 29.

Baiop (Jan). 28, 33.
Barnard 39. 40.
Bartoud (Bertoud). 45, 59.
— van Machline (Heer). 27.
Bartrude. 66.
Batten (Pieter f.). 59.
— man (Pauels). 47.
Benevent (Wouter). 26, 28, 29, 30, 33, 34.
Bersele (Bodwin van, Bodekin de) 71, 73, 74, 75.
Bertelmeus die lombard. 1, 13, 15, 16, 17, 23, 26, 30.
Berwoudssoon (Jan). 20, 22, 76.
— (Vrank). 66.
Bette (Bettekin; Heer). 18, 49, 67, 73.
—, sHeren Hughensoon. 59.
— nsoon. 61.
Beydin, ver Gheesensoon. 36.
Bigordel. 27. 28, 33.
— (Harman). 27, 33.
Blankard. 14, 25, 33, 39.
Blode (Jan). 69, 71.
Bodwin (Buedin, Bodekin, Bottekin). 32, 45, 54, 68.
— de Bersele. 32, 71, 73, 74, 75.
— van Waes. 42, 45, 70.

Bodwin, Jans goeden suagher. 71.
Bodyn Crice. 6.
Bollard. 12, 14, 41.
Bort. 17.
Boudekin. 59.
Boye (Hughe). 26.
— (— Panels). 6.
— ssoon (Arnoud). 43, 68.
Brandekyn. 6.
—, neve van Clais Ome. 4.
Buet. 72.
Busche (Willaem van den). 15.

Damme (Heer Wouter, Ver Trudensoon van den). 1.
Daniel. 49, 75.
— van der Marwede. 35.
Damas. 40, 41.
— Langhebose. 47.
Davit (Jan). 67.
Deghe. 50, 52.
Didde. 16, 20, 50, 66.
— die bode. 13, 14, 28, 38.
Diederic, Arnoud Vekeldeys broeder. 71.
— die brouwer (Th. brouwer). 2, 4, 3.
— die horenblaser. 43, 59.
— die moel (Th. moel). 46.
— van Myddelberg. 18.
— die napbreker. 68.
— Raet. 35.
— Suus. 5.
— zie Th.
— Tielemanssoon marsemans. 5.
Diedwien (Diewien, Diedinen) soen (Jan, Ver). 2, 4, 5, 13, 14, 16, 22, 27, 29, 30, 31, 38, 44, 46, 48, 52, 75.
Dodekinssoon (Florens; Fl. f. Dodiny). 51, 71.
Dodynssoon (Jan). 32, 54.
Douwe (Ver). 63.
— nsoon (Florens). 63.
—— (Heyne). 5.
Doveren (Gherard van). 29.

Duenoet (Ysebrand), Graven cnaep. 16.
Duker. 4.
Ducghard (Gheeneman). 64.
Dukinghe (Duke, Dukinc; Heer Willaem). 1, 3, 4, 5, 12, 13, 16, 27, 33, 38, 46, 63, 75.

E'ndey (Meyster). 38, 53.
Eyeron (Maenyn). 55.
Ecghemonde (Heer Willaem van). 16.
Elden (Mathys suster van). 17.
Elseneghods (Elseneghoets, Michiel). 56.
— (Willaem). 40.
Engel. 46, 47, 60, 62, 69.
Erenboede. 55, 56.
Ermegard. 42, 43, 45, 74.
Ermenye (broeder Jan van). 15.
Errewede (Heinric). 46.
Erst Cops. 59, 63.
Everard. 41.
Everaedssoon (Everaetssoon, Hannekin). 63.
— (Tilekin). 21, 71.

Fays. 5.
— (Fayes), ver Nannensoon. 2, 5, 6.
Fekerdey zie Vekeldey.
Fellensoon (Willekyn). 68.
Firenblais (Firenbrais, Firenbras, Firenblas; Hannekin). 58, 68.
— (Jan). 68.
— (Tieleman). 12, 13, 14, 15, 20, 24, 34, 37, 38, 48, 63, 67, 76.
Fytsi (Heer Jan van). 18.
Florens cokemester. 67.
— Dodekinssoon (f. Dodiny). 51, 71.
— Douwensoon. 63.
— van Heneghouwen (Heer). 53, 75.
Frans. 72.

Gheldekin. 66.
Ghelingh (Gheylinc, Meester Heinric). 25, 56.
Gheeneman (Gheenekin, Gheynekin). 41.
— Andriessoon. 49.

Gheeneman Ducghard. 64.
— die cauersyn. 75.
— van Suitvene. 49.
— ssoon (Jan, sHeren). 42, 43.
Gherard (Gerard, Heer Gh., Meyster Gh.). 17, 30, 32, 51, 63, 77.
— (Heer), Ver Alien (Alyen) soon. 29, 31, 64.
— van Doveren. 29.
— Hille. 44, 57, 71, 72.
— Holle. 13.
— die Hont (Houc?). 66.
— van Leydene (Meyster). 15.
— Nellenman. 47.
— die paep. 21, 24.
— die portwarder. 35.
— Quanside. 38.
— van Scie (van Scye, de Scye; Heer). 2, 14, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 36, 75, 76.
— die timmerman. 38.
— Vaelspaen. 55.
— van der Wateringhe (Heer). 15, 18, 19.
— de Witte 19.
— ssoon (Heyne, sHeren) 48, 52.
Gherbarensoon (Heinric). 55, 57.
Gherlach. 49.
Gherolfssoon (Heinric, sHeren). 63.
Geesensoon (Beydin, Ver). 36.
Gilys (Gilis). 39, 50, 51, 53.
—, sHeren Jacobssoon. 52, 75.
— Molenbeke (van Molenbeke). 5, 26, 62.
—, sHeren Vrederics neve. 13.
— van den riedyk. 48.
— soon (Abelkin). 9.
— — (Heer Heinric). 25, 28.
Ghine (Heer Willaem). 14.
Ghysebrecht (Heer Ghyse, Ghise, Ghybe, Ghibe, Ghybekyn). 14, 16, 19, 30, 31, 33, 34, 41, 45, 46, 49, 50, 54, 59.
—, Clais backerssoon. 6.
— Maleghys. 35, 49.
—, sHeren Pieterssoon. 34.
— Ome. 54.

Ghysebrecht, Ver Wyfgoeden soon. 10, 13, 52, 62, 72.
— s suagher (Jacob, sHeren). 5, 38, 39, 46, 48, 60.
Gobel Colsebyl. 40.
Ghodekin. 69.
Ghodscalc. 63.
— die berfdragher. 62.
— die Hont (Houc?). 4, 5, 56.
— van Ratinghe. 7, 9, 16, 49, 63, 65, 71.
— fus Vastrards. 4.
— ssoon (Jan, sHeren). 3, 7, 8, 9, 10, 11
— — (Vastraid, sHeren). 2.
Ghodevard. 5.
— scomaker. 2.
Ghodwond. 62.
Gondekinensoon (Tieleman, Ver). 38, 45.
Gulike (Heinric van). 41, 53.

Haedwien (Haedinen, Hawiensoon; Jan, Ver). 3, 4, 5, 8, 39.
Hanken (Hanninc). 74.
Hanne (Hannekin). 69.
— Everaedssoon. 63.
— Firenblas. 58, 68.
— Hannensoon. 3.
— sHeren Hughensoon. 72.
— die leimplacker. 59, 65, 68.
— Vlaminghe. 31, 35.
— van Vorne, Aperssoon. 9, 10.
— die Vos. 67.
— nsoon (Hanne). 3.
—— (Jan). 5.
Hanneman Tay. 67, 73.
Harman. 54.
— Bigordel. 27, 33.
— Cant (Kant). 4, 6, 7, 8, 9, 11, 36, 63.
— Vink (jonghe). 67.
— van Warden (Heer). 3, 15, 20, 29.
— die wever. 30, 35.
Harnoud zie Arnoud.
Havixsoon. 37.
Heinric (Meyster). 43, 58.

Heinric Abbensoon. 19.
— die backer. 2, 5, 11, 62.
— Ghelingh (Gheylinc) 25, 56.
— Gherbarensoon. 55, 57.
— sHeren Gherolfssoon. 63.
— Gilissoon (Heer). 28, 34.
— die gughelaer. 26.
— van Gulike. 41, 53.
— Janssoon. 18, 19.
— Cater. 4, 6, 55, 63.
—— ssoon (Hughe). 63.
— Claessoon (Meester). 28.
— Cock. 13, 16.
— van der Mase. 3, 4.
— monbare. 34, 51, 53.
— f. Otgeri. 71.
— (Heer) die pape. 35, 52.
— — — — van Portegale. 76.
— Pollart. 2, 20.
— Porie. 68.
— Prues. 1, 12.
— die roede. 11.
— die smit. 40.
— (Heer) die snider. 3, 4, 5, 7, 10, 22, 24, 60, 66, 69, 71.
— Tars. 71.
— Tyblod. 39.
— Vrialop. 58, 60.
— (Heer) die Vriese. 5, 10, 12, 14, 17, 19, 20, 21, 22, 30, 31, 32, 33, 38, 47, 50, 51, 71, 75.
— s Vriesensoon (Tieleman, sHeren). 2.
Hekelinghe (Jan van). 20.
Helyaes. 56.
— die vleshouwer. 2.
Heneghouwen (Heer Florens van). 54, 75.
— (Minre Vrouwen van). 26, 29, 30.
Heylieghe vrouw (Tilekin). 64, 68.
Heyman (Heer Heyman) Suus. 3, 5, 11, 14, 15, 16, 22, 25, 33, 40, 51, 53, 76.
Heyne (Heine), sHeren Alardssoon. 3, 34, 48.
— Douwensoon. 5.

Heyne, sHeren Gerardssoon. 48, 52.
—, Ver Lisebetten soon. 5.
— Suancken. 69.
Hilbrand die viscoper. 72.
Hille (Gherard). 44, 57, 71, 72.
Hoeft (Willaem). 12.
Hoghe (Wouter die). 32, 42, 43, 44, 45, 70, 73, 74.
Hollander (Jan die). 8.
— s moye (Ver Yde). 29.
Holle (Gerard). 13.
— n suagher (Jan). 51.
Hont (Houc?; Gerard die). 66.
— — Godschalc die). 4, 5, 56.
Hubrechtssoon (Coppyn). 2, 62.
Hueesin (Hueesyn). 39, 50, 58.
Hughe (Heer Hughe). 27, 28, 30, 34, 41, 50.
— Boye. 26.
— (grote). 34.
—, soon van Heinric Cater. 63.
—, Clais Pelegrims suagher. 25.
— die molnare. 11.
— (pape). 8, 11.
— Pauels Boye. 6.
—, Paulus broeder. 9, 34.
— (Heer), ver Zegheraden (Segherarden) soon. 24, 34, 44.
— die Wale. 32, 54, 55, 57, 61, 66.
Hughekin horenblaser. 59.
Hughelote. 39.
Hughensoon (Bette, sHeren). 59.
— (Hannekin). 72.
— (Pieter). 64.
— (Willaem). 25, 55, 56.
Husdene (Hosdenne, Hesdenne; Heer Jan van). 21, 34, 48.

Yde (Ver). 66.
— —, Hollanders moye. 29.
Ymmekin Melysdochter. 71.
Ysebrand Duenoet, Graven cnaep. 16.

Jacob (Meyster), die fysiker van Ardenburg. 15.

Jacob, sHeren Ghyben suagher. 5, 38, 39, 46, 48, 60.
— Sylossoon. 41.
— die valkenare. 18.
— zie Cops.
— ssoon (Gilis, sHeren). 52, 75.
Jan Baiop. 28, 33.
— die bardemaker. 61.
— Berwoudssoon. 20, 22, 76.
— Blode. 69, 71.
— die brasser. 27.
— Dansen suagher (Coppard). 39, 44.
— Davit. 67.
—, Ver Diewin (Diedinen, Diedwin) soon. 2, 4, 5, 13, 14, 16, 22, 27, 29, 30, 31, 38, 44, 46, 48, 52, 75.
— Dodynssoon. 32, 54.
— (broeder) van Ermenye. 15.
— Fierenblais. 68.
— (Heer) van Fytsi. 18.
—, sHeren Gheenekinssoon. 42, 43.
—, — Ghodscalcs soon. 3, 7, 8. 9, 10, 11.
— die ghoede. 24, 51, 71.
—, Ver Hawien (Haedinen, Haedwien) soon. 1, 3, 4, 5, 8, 39.
— Hannensoon. 5.
— van Hekelinghe. 20.
— die Hollander. 8.
— Hollen suagher. 51.
— (Heer) van Husdene (Hosdenne, Hesdenne). 21, 34, 38.
— Jordaenssoon. 59.
— die calsidemaker (calsieder). 44, 51.
— Keyser (die Keyser), (Ver Aghetensoon). 3, 5, 6, 14, 19, 20, 22, 31, 38, 66.
— die clerck. 1, 6, 15, 16, 20, 21, 22, 27, 28, 29, 34, 35, 36, 47, 48, 49, 77.
— (Meyster) die cloeghieter. 39.
— die coewachter. 12, 14, 15, 16, 23, 26, 27, 32, 35, 38, 39, 47, 48, 50, 52, 62, 66, 74, 76.
— (Heer) van Leede. 18, 31.
— Maes. 53.
— Makedans. 5, 64, 68.
— Malegys (Maleghys). 1, 2, 5, 7, 11, 13, 15.

Jan van der Marwede. 15, 22, 24, 47, 48, 52.
— (Heer) die paep, Lysen soon. 19.
— papensoon. 26, 43, 45, 70.
— (Heer) Putock (Putoc, Putoch) 2, 4, 5, 6, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 36, 38, 40, 44, 48, 75, 76.
— (vrode) Putock. 19.
— Rembrechtssoon. 2.
— van den Rhine. 76.
— die roede. 40.
— die Selander. 41.
— Striene (van Striene, Strine), broeder van Pauels en Pieter sHeren Tielemans sonen). 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 27. 28, 49.
— Symonssoon. 67, 68.
— (Meyster) die timmerman. 17, 47, 51, 53.
— die tonelare. 41.
— Truden suagher. 71.
— Tīle. 67.
— Vlaminc (die Vlaminc) 21, 32, 66, 72.
— die Vos. 59.
— die wachter. 59.
— Werenboudssoon. 53, 56, 59, 67, 71.
— Weytinssoon. 4, 71.
— van Woudrikem. 11.
— ssoon (Heinric). 18, 19.
Jordaenssoon (Jan). 59.

Cane (Heer Willaem). 3, 12, 14.
Cant (Kant; Harman). 4, 6, 7, 8, 9, 11, 36, 63.
Carnau (Lamme). 23.
Cater (Heinric). 4, 6, 55. 63.
— — (Hughe, soon van). 63.
Cauwen (grote) (eigennaam?). 73.
Kerstans (Heer). 24.
Keyser (die Keyser; Jan). 3, 5, 6, 14, 19, 20, 22, 24, 31, 38, 66.
— (— ; Pieter). 3, 4, 14, 26, 51, 52.
Kint (Arnoud). 40.
Clais (Clasekin; Meyster). 13, 41, 46, 50, 55, 64, 67.
—, cnape van Bodwin van Bersele. 74.
— die backer. 9, 25, 32. 54, 72.
— — ssoon (Ghybekyn). 6.

Clais carmer (die carmer). 38, 55, 60.
— — s wyf. 13, 16.
— die cock. 42, 45.
— die linemaker. 68.
— Ome. 4, 6, 16, 17, 26, 27, 31, 33, 38, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 67.
— — (Brandekyn, neve van). 4.
— Oudekinssoon (Pieter,). 64.
—, Pelegryms broeder. 25, 72.
— die scepmaker van Envliete. 40.
— van Spikenesse. 45.
— Veen. 76.
— die vette. 13, 50, 52.
— die Vos. 34, 35.
— die vrode. 1, 4, 5, 6, 11, 15, 17, 22, 23, 36, 44, 49.
— ssoon (Meester Heinric). 28.
Clawards suagher (Lammekyn). 36.
Cockin (Martin). 50, 53.
Coclike van Rostock. 1.
Coleman (Pieter). 41.
Colin (Colyn). 31, 34, 51, 63.
— Crick (Cric, Kriec). 9, 10, 29.
— die scoute (scoete, scote). 22, 23, 36, 47. 52, 75.
Colsebyl (Gobel). 40.
Conrard. 63.
Coppard. 18, 19, 38, 44.
—, Jan Makedans soon. 64.
—, Jan Dansen suagher. 39, 44.
Coppyn Hubrechtssoon. 2, 62.
Copsoete (Heer Coppesoete). 2, 31, 36.
Cops (Erst). 59, 63.
Cornuit. 25, 71.
— (Alebrecht). 32, 54.
Costin. 19.
Crice (Bodyn). 6.
Crick (Kriec, Cric; Colyn). 9, 10, 29.

Lamme Carnau. 20.
Lammekyn. 4, 22.
—, Clawards suagher. 36.

Lammekyn die vleshoüwer. 6.
Langhebose (Damas). 47.
Laurens (Meyster). 18, 19.
Lauward. 54.
Leede (Heer Jan van). 18, 31.
Leyden (Meyster Gerard van). 15.
Ludolve. 64, 65.
Lysbeth Tiewards. 13.
Lisebettensoon (Heyne, Ver). 5.
Lysensoon (Heer Jan die paap,). 19.

Machline (Heer Bartoud van). 27.
Machtild (Ver). 29.
—, sHeren Alards weduwe. 17.
— (Paulus f^us Th'). 2.
— ensoon (Heer Tieleman). 9, 10, 29, 31, 33, 38, 46, 63, 76.
Maenyn Eyeron. 55.
Maes (Jan). 53.
— (Pieter). 70.
— (Willaem). 51, 53.
Makedans (Jan). 5, 64, 68.
Malegys (Maleghys; Ghisebrecht). 35, 49.
— (— ; Jan). 1, 2, 5, 7, 11, 13, 15.
Martin. 44, 51, 53.
— Cockin. 50, 53.
—, sHeren Martins soon. 2, 5.
Marwede (Daniel van der). 35.
— (Jan van der). 15, 22, 24, 47, 48, 52.
Mase (Heinric van der). 3, 4.
Matthys Meyne. 66, 67, 72.
— suster van Elden. 17.
— soon (Robbrecht, sHeren). 71.
Melysdr. (Ymmekyn). 71.
Mense. 50, 58, 60, 61.
Meylan (Wouter). 17.
Meyne (Matthys). 66, 67, 72.
Michiel bacchelere (baetselare). 1, 20, 31.
— Elseneghoets. 56.
Myddelberg (Diederik van). 18.
Moys. 69.

Molenbeke (van Molenbeke; Gilys). 5, 26, 62.
Monekyn zie Simon.

Nannensoon (Florys, Ver). 2, 5, 6.
Nellenman (Gerard). 47.
— soon (Tieleman). 72.
Neude (Arnoud). 39.
Niclaes (Meyster). 65.
— zie Clais.

Ocker. 40, 41, 68.
Olivier. 43.
Ome (Ghysebrecht). 54.
— (Clais). 4, 6, 16, 17, 26, 27, 31, 33, 38, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 67.
Otgeri (Heinric f.). 71.
Otgyrs suagher (Harnoud). 71.
Oudekin (Pieter). 42, 45, 61, 70.
— ssoon (Pieter Clais). 64.

Pauels Battenman. 47.
— (Hughe) Boye. 6.
— (grote). 50, 63.
—, Heren Tielemanssoon. 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 51.
—, broeder van Hughe. 9, 34.
—, broeder van Jan van Striene. 3, 4, 6.
Pelegrim (Heer Pelegrim). 25, 40, 43, 65, 67, 69, 70, 76.
— s broeder (Clais) 72.
Periaghē (Th.). 72.
Phylyp, des Graven durwarder. 76.
Pieter f^us Batten. 59.
— sHeren Hughensoon. 64.
—, Clais Oudekinssoon. 64.
— die clerck. 18.
— Coleman. 41.
—, Graven cock. 16.
— Keyser (die Keyser). 3, 4, 14, 26, 51, 52.
— Maes. 70.
— molemaker. 23.
— Oudekin. 42, 45, 61, 70.

Pieter Pauels. 3.
— Riemoedensoon (Riemodensoon). 3, 56, 60.
— Sluke. 58.
— die suarte. 66, 73, 74.
—, sHeren Tielemanssoon (f^us Th'). 1, 3, 4, 6, 7, 9, 30.
— — — , broeder van Jan van Striene. 3.
— die wachter. 39.
—, sHeren Wicghardssoon. 21.
— Wilbordssoon. 51, 53.
— ssoon (Ghysebrecht, sHeren). 34.
Pollard. 41.
— (Heinric). 2, 20.
— s (Thielekin). 27.
— (Vroede f.). 36.
Poppe. 73.
— nsoon (Abelkin). 5.
Porie (Heinric). 68.
Portegale (Heer Heinric, die pape van). 76.
Post (Aghete). 32, 48, 73.
Prues (Heinric). 1, 12.
Putock (Putoc, Putoch; Heer Jan). 2, 4, 5, 6, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 36, 38, 40, 44, 48, 75, 76.
Putten (die monbaer van). 20.

Quanside (Gerard). 38.

Raet (Diederic). 35.
Ratinghe (Ghodscalc van). 7, 9, 16, 49, 63, 65, 71.
Raven (Reimboud). 74.
— (Willaem). 30, 31.
Reimboud Raven. 74.
Rembrechtssoon (Jan). 2.
Reyboud 61.
Ricward. 18.
Riemodensoon (Riemoedensoon; Pieter). 3, 56, 60.
Rhine (Jan van den). 76.
Robbrecht. 27.
—, sHeren Matthyssoon. 71.
Roelf. 61.

Roelf die mostardmaker. 61.
— s (Aghete, Ase). 29.
Rolekin. 26, 66.

Sanders. 40.
Segher die goudsmid. 24, 66.
Segherarden (Zegheraden) soon (Heer Hughe, Ver) 24, 34, 44.
Selander (Jan die). 41.
Sybrandssoon. 41.
Sylossoon (Jacob) 41.
Simon (Symon, Monekyn) die cammaker. 3, 16, 67.
— Spaen (Spanekyn). 2, 5, 7, 8, 10.
—, Ver Anesotensoon. 3, 7, 10.
— ssoon (Jan). 67, 68.
Sysaris (Sysaries, Zisaris). 4, 34.
Scenkel (Willaem). 76.
Scie (Scye, Heer Gerard van). 2, 14, 19, 20, 21, 22. 24, 25, 29, 36, 75, 76.
Scoenhoven (Voghel van). 42.
Scot (Willaem). 67.
Sleptars (Arnoud). 40.
Sluke (Pieter). 58.
Snellard (Snellart). 3, 6, 9, 10, 22, 30, 35, 51, 69, 77.
— (Wouter, Wouterkyn). 3, 4, 10.
Snellekin. 32.
Soete, ver Trisen dochter. 27.
— n (Wouter). 42.
Sonderland (Willaem). 50.
Sophy Wisse. 25.
Spaen (Spanekyn; Symon). 2, 5, 7, 8, 10.
— — , Ver Anesotensoon. 3, 7, 10.
— (Willaem), Symons broeder. 3, 10, 17.
Speyblod (Th'). 19
Spikenesse (Clais van). 45.
Sprungh. 46.
Stephen. 47.
Stoechout. 44.
Striene (Strine; Jan van), broeder van Panels ende Pieter, sHeren Tielemanssonen. 3, 4, 6, 7, 9, 20, 27, 28, 49.
Suancken (Heyne). 69.

Suitvene (Gheynekin van). 49.
Suus (Diederic). 5.
— (Heyman, Heer Heyman). 3, 5, 14, 15, 16, 22, 25, 33, 40, 51, 53, 76.

Tars (Heinrik). 71.
Tay (Hanneman). 67, 73.
Th' Periaghē. 72.
— Speyblod. 19.
— Zie Diederic.
Tielekin Arnoudssoon. 71, 73.
— Everaetssoon. 21, 71.
— Heylieghe vrouw. 64, 68.
— Pollards. 27.
Tieleman (Heer). 7, 11, 28, 29, 30, 32, 38, 49, 65, 69.
— Fierenblais (Firenbrais, Firenbras, Firenblas). 12, 13, 14, 15, 20, 24, 30, 34, 37, 38, 48, 53, 63, 67, 76.
—, Ver Gondekinensoon. 38, 45.
—, sHeren Heinrics Vriesen soon. 2.
— die houteman. 69.
— houtmaker. 25.
— (Heer), Ver Machtilden soon. 9, 10, 29, 31, 33, 38, 46, 63, 76.
— Nellensoon. 72.
— die smit. 40.
— (Heer) Vrenk. 18.
— Tieleman (Heer) die Vriese (Friese). 11, 28, 30, 31, 34, 35, 46, 49, 52, 60, 70, 75.
— ssoon marsemans (Diederic). 5.
—— (Jan van Striene, broeder van Pauels ende Pieter, sHeren). 3, 4, 5, 6.
—— (Pauels, sHeren). 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 51.
—— (Pieter, sHeren). 1, 3, 4, 6, 7, 9, 30.
—— (Willaem) Fierenblais. 63.
Thomas f. Alretieren. 35.
Tyblod (Henric). 39.
Tiewards (Lysbeth). 13.
Tytebed (Wouter). 63.
Tīle (Jan). 67.
Tīleboye (Willaem). 64.

Tonys. 4.
Trise (Ver Trise). 16, 41.
— n dochter (Soete, Ver). 27.
— Truden suagher (Jan). 71.
— soon (Wouter, Ver). 1, 12, 18, 77.

Vaelspaen (Gerard). 55.
Valk. 41.
Vaprecht. 4.
Vastraed (Heer). 36, 75.
—, sHeren Ghodskalcssoon. 2.
Vastrard. 1.
— s (Ghodscalc f.^{us}). 4.
Veen (Clais). 76.
Vekeldey (Fekerdey; Arnoud). 9, 30, 32, 33, 39, 50, 67, 71, 72.
Vink (Aghete). 32, 73.
— (jonghe Harman). 67.
Virtich pont (Willaem). 47, 55, 68.
Vlaminghe (Hannekin). 31, 35.
— (die Vlaminc; Jan). 21, 32, 66, 72.
Voghel van Scoenhoven. 42.
Volprecht. 63.
Volwi (Volqui; Ver) van Warden. 25, 32, 62.
Vorne (Hanne van) Aperssoon. 9, 10.
Vos (Clais die). 34, 35.
— (Jan die). 59.
— (Willaem die). 5, 42.
Vrank. 66, 73.
— Berwoudssoon. 66.
Vrederik. 27.
— s neve (Gilys, sHeren). 13.
Vrenk (Heer Tieleman). 18.
Vrialop (Heinric). 58, 60.
Vriese (Arnoud die). 40.
— (Heer Heinric die). 5, 10, 12, 14, 17, 19, 20, 21, 22, 30, 31, 32, 33, 38, 47, 50, 51, 71, 75.
— (Heer Tieleman die). 11, 28, 30, 31. 34, 35, 46, 49, 52, 60, 70, 75.
Vrode (Heer Vrode). 24, 76.

Vroede f. Pollards. 36.
— (Clais die). 1, 4, 5, 6, 11, 15, 17, 22, 23, 36, 44, 49.

Waes (Buedin, Bodwin van). 42, 45, 70.
Waghenēe (Willem van). 29.
Wale (Hughe die). 32, 54, 55, 57, 61, 66.
Warden (Heer Harman van) 3, 15, 20, 29.
— (Ver Volwi van). 25, 32, 62.
Wateringhe (Heer Gherard van der). 15, 18, 19.
Werenboudssoon (Jan). 53, 56, 59, 67, 71.
Westfalingh. 19, 21, 35.
Weytinssoon (Jan). 4, 71.
Wibel (Wybel). 4, 70.
Wicghardssoon (Pieter, sHeren). 21.
Wilbordssoon (Pieter). 51, 53.
Willaem (Heer). 1, 16, 21, 26, 33, 47, 65.
—, Ver Anesoeten soon. 3, 5, 67, 71.
— ballenman. 43.
— (Heer) die baliu. 16.
— van den Busche. 21.
— (Heer) Dukinghe (Duke, Dukinc) 1, 2, 12, 13, 16, 27, 33. 38, 46, 63, 75.
— (Heer) van Ecghemonde. 16.
— Elseneghods. 40.
— (Heer) Ghine. 14.
—, broeder van Jan, sHeren Ghodscalcs soon. 7.
— Hoeft. 12.
—, sHeren Hughen soon. 25, 55, 56.
— (Heer) Cane. 3, 12, 14.
— (Heer) die lombard. 18, 21.
— Maes. 51, 53.
— Raven. 30, 31.
— Scenkel. 76.
— Scot. 67.
— Sonderland. 50.
— Spanekyn, Symons broeder. 3, 10, 17.
— uten steenhuse. 4, 16, 22, 23.
— Tielemanssoon Fierenblais. 49.
— die timmerman. 51.
— die tintemaker. 25, 42, 47.

Willaem Tlleboye. 64.
— Virtich pont. 47, 55, 68.
— die Vos. 5, 42.
— van Waghenēe. 29.
Willekyn (Willekin). 66.
— Fellensoon. 68.
—, broeder van Jan, sHeren Gheenekins soon. 42.
Wisse (Sophy). 25.
Witte (Heer Gerard die). 19.
Wolbrand. 54, 72, 74.
Wolfard (Heer). 30.
Wolfran. 52.
Wolven (Heer Arnst van). 16.
Woudrikem (Jan van). 11.
Wouter Benevent. 26, 28, 29, 30, 33, 34.
— die Hoghe. 32, 42, 43, 44, 45, 70, 73, 74.
— die mouter. 46.
— Meyhan. 17.
— (Mester) die scolmester. 28.
— (Wouterkyn) Snellard. 3, 4, 10.
— Soeten. 42.
—, Ver Traden soon. 1, 12, 18, 77.
— Tytebed. 63.
— man. 67.
Wyfgoedensoon (Ghybe, Ghysebrecht, Ver). 10, 13, 52, 62, 72.

Zegherade zie Segherarde.
Zisaris zie Sysaris.

---

b. 1311—1424.

Abstede (Heyne van). 97.
Adamsz. (Hugheman). 93, 95, 100, 106.
Aker (Jan). 96.

Alaertsz. (Garlof). 105.
— (Tielman). 81.
Alblaes (Arent van). 108.
— (Dierck van). 94, 104.
Aelbarenszz. (Meeus, Willem). 85.
Allensteden (Jacob van). 104.
Amerongen (Meeus Neudensoon van). 79.
— (Noeyde, Noyde van). 115, 116.
— (Noude van) Meeusz. 120.
Ameronc (Adriaen). 102.
Aper in den bonten esel. 102.
Aerentsz. (Aerent). 115.
— (Lam). 86.
— (Neude). 85.
Aerssen (Haerssen, Naerssen) (Henric van). 93, 94, 100, 105.
— — — (Jan van). 89, 105, 109, 110.
— — — (Jan van) Baertoutsz. 121.
— — — — , Baertout Woutersznsz. 107.
— — — — , Henricksz. 119, 122.
— — — (Cleys van). 121.
Aertsz. (Aert). 122, 123.
— (Jan). 122.
Arkel (Heer van). 79, 83.
— (Heer Harbare van). 79, 83.
Assendelft (Gerrit van). 79.

Backer (Ghisebrecht). 101.
Barendrecht (Jan van). 101.
Baertie. 82.
Baertoutsz. (Lam). 112.
Bartramsz. (Gysbrecht). 98.
Beest (Geraed van). 105.
Bey (Geeraed). 97.
Beyeren (Hertog Jan van). 114, 115, 118, 122.
Bent (Aerntgen van). 124, 125.
Berendrecht (Gillis van). 78.
Berc (Jacob van der). 102.
Bernaer (Lodewyc). 103.
Bersy (Thomas). 120.

Besoyen (weduwe van). 107.
— (Willem van). 97, 107.
Bever (Willem) Danielsz 121.
Beveren (Philips van). 94, 103.
Beverenburg (Martyn op). 121.
Byl (Engel). 103.
Bylande (Janneken van). 85.
— (Vranc van). 119, 122.
— (Heer Otto van). 83.
Bimons (Willem). 96.
Binnen (Willem van). 97.
Bierenbroot (Jacob). 104, 111.
— (Pieter). 102.
Bysanten (Floris van). 118.
— (Jacob van). 85.
— (Jan van). 88.
— (Simon van). 81, 103.
— — , Wontersz. 87.
Blanckaert (Adriaen). 118.
— (Pieter). 99, 108.
Blintmansz. (Wouter). 86.
Block (Aerent). 98.
— (Wouter). 98.
— s (Aechte Adriaen) weduwe. 120.
—— (Machteld Gillis) — . 101.
Boeye (Geraed). 86.
— (Huge). 101, 116, 119, 120.
— — , Heer Hugen Boeyenz. 105.
— (Jan). 103.
— — Allaertsz. 81.
Boyenz. (Matthys Dieric). 105.
Boydensznsz. (Jacob, Jacob). 103.
Boysken (Jacob). 103.
Boyster (Simon). 96.
Boechout (Cleys van). 105.
— (Colyn). 94.
Boemgaerd (Adriaen). 118, 122.
— (Geeraed). 100, 117, 119.
— (Heyn). 107.
— (Cleys). 121.

Boemgaerd (Willem). 93, 94, 100, 109, 120, 125.
Boet (Geeraed). 98.
Bokelaer (Wouter). 117.
Bommel (Gisebrecht van). 106.
Borchgrave (Henric). 108.
Borwoutsz (Meeus). 104.
Bouden (Dierc van). 95.
Boudynszz. (Boudyn, Jan). 85.
Braband (Hertog van). 79.
Braeckel (Godschalck van). 91, 94, 100, 103, 121.
— (Ydeken van). 107.
— (Reynout van). 120.
— (Staes van). 117.
— (die vrou van). 101.
Brauwe (Brawe; Jan). 98, 99.
Brederode (Alyt van). 102, 120.
— (Jan van). 107.
— (Tielman van). 95.
Brugge (Dierc van der). 96, 105, 112.
— (Gillis van der). 96.
Bruynoghe (Noudeken). 101.
Brune (Jacob). 95.
— n (Lysebet). 106.
Buren (Jan van). 100.
Burch (Jan van der). 119.
Buser (die Buser; Jacob). 96, 102.
— (Poulus). 107.
But (Heyne). 113, 120.
— (Herman). 119.
— (Huge, Hugeman). 94, 107.
— (Jacob). 103, 108, 121.
— (Pieter). 117.
— (Wormbout). 103, 108.
— — Henricksz. 96, 108, 110.
Butendyck (Pieter). 107.
— (Willem). 118.
Buweel (Cleys). 92, 94, 103.

Dam (Geraed van). 118.
Damatsch (Jan van). 97.

Daemsz. (Vop). 101.
Dauwaert (Vrederic). 92.
Deen (Pieter). 121.
Dideric die clerck. 84.
Diedrwens. (Heer Janne, Ver). 83.
Dilge (Heer van der). 83.
Dinslaecke (Henric van). 92, 108.
Doen (Heyn van). 106.
Dogghaerd (Arent Suys). 85.
Dongels (Mr. Jan). 122.
Dongen (Dierc van). 108.
Doornic (Wouter van). 121.
Dordt (Jannes van). 125.
— (oude Jan van). 101.
Doude (Pieter). 94.
Dribbel (Jan). 97.
— (Drubbel; Cleys). 98, 107.
Drymylen (Willem van). 100.
Droechbeker (Jacob). 95.
Druyt (Cleys). 105.
Drussaet (Jan). 107.
Duyc (Ghys). 94.
— (Roelof). 86, 88, 92, 101.
— (Snellaerd). 113, 114, 120.
— x (Joff. Machteld Gys) 102, 120.
Duking (Gyse). 82.
Dukinc (Willem). 110.
Duysborch (Harst van). 94.
Dussen (Arent van der). 100, 108, 109.
— (Floris van der). 123.
— (Jan van). 95.
Duvenvoorde (Heer Jan van). 79.

Echt (Melys van). 119, 123.
Eyedonc (Godtschalc van). 96.
— (Jan van). 96.
Eyck (Dierc van den). 121.
Eynde (Adriaen van). 118
Eelantsz. (Huge). 115, 116, 122, 123, 125.
Elssensoon (Geeraed). 104.

Eemkerck (Willem van). 120.
Engeland (Baertout van). 95.
Engheransz. (Voppe). 89.
Everdey. 108. zie van Genderen.

Fasout (Vasout; Jan). 106, 114, 121.
— (Cleys). 95, 106.
Feytop (Henric) 114, 115, 119, 121.
Florense (Meester Jan van). 78, 79.
Florensz. (Gysebrecht). 103.
Foyten (Swanelt). 97.
Fraet (Godschalc). 95.
— (Jacob). 115, 118.
— (Jan). 85, 104.
— — Jansz. 116.

Gael (Heyn van). 117.
— (Jacob van). 118.
Gansehusen (Engebrecht van). 102.
Gebreman (Daen). 103.
Gheyling (Didderic). 81.
Gelre (Geeraed van). 119.
— (Henric van). 102.
— (Jan van). 106.
— (Cleys van) weduwe. 119.
— (Tielman van). 121.
Gemelicx (Haze). 97.
Gheemonde (Ghemont, Gheemont; Arent van). 92, 97, 106.
Genderen (Everdey van). 114, 119.
— (Wouter van). 95, 108, 109, 110, 121, 122.
Gennep (Dierc van). 102.
— (Ghisebrecht van). 102.
Geeraerd (Heer), Heeren Geraedsz. 81.
— sz. (Henric). 100.
Gheraed (Roelof), Heeren Pieterszns zn. 86.
— sz. (Jan die Goede, swarte). 87.
Gheere (Jan van). 95.
Geeritsz. (Baertout). 115.
— (Henric, Heren) 79, 81.
Geerolfssoon (Sander). 85.

Geronxz. (Simon). 104.
Gillysz. (Gillis). 82, 103.
— (Jan). 80.
Gilse (Wouter van). 99, 106.
Ghisebrechtsz. (Abel). 85.
— (Ghysebrecht, Gysbert, Heren). 95, 102.
Gobbenz. (Lam). 104.
Godynsz. (Jan). 78.
Godscalcsz. (Godscalc). 122.
— (Tielman). 98, 107.
— (Hanne, Witte). 86.
Godt (Janne die ons) gaf. 117.
Gods wegen (Wouter van). 95.
Goede (Jacob die). 110.
Goedlyf (Geraed). 106.
Goeyer (Dierc de). 118, 121.
Gramay (Jan). 89, 114, 117, 123, 124.
— (Willem). 119.
— — Hugensz. 122.
Grave (Jan die). 118.
Groete (Borchgaerd die). 120.
Gulpen (Dierc van). 96.

Haeften (Wouter van). 106.
Haec (Herman). 96, 105.
— — Pietersz. 105.
— — Woutersz. 118.
— (Pieter). 102.
— (Ricout). 92, 102, 108.
— (Tielman). 99, 100.
— — Pietersz. 104.
— x (Delyaen, Herman). 121.
—— (Liedewy, Wouter). 116
Haelaer (Jan). 103.
Haemert (Baertout). 96.
— (Huge). 96, 103, 108.
Haren (Aerent van). 103.
— (Jacob van). 101.
Haes (Geeraet, Geerit). 117, 121.
— (Jan). 92.

Haes (Willem). 106, 120.
Haesbeen (Mr. Jan). 115.
Hal (Geerit van den). 122.
— (van der Hallen, van Halle; Gillis van). 102, 119, 120.
— (Jonge Gillis van). 115.
— (Jan van der). 96.
Hallinc (Heyne). 86, 97.
— x (Margriet). 121.
Harlebeec (Oude en jonge Jan). 96.
Havic (Wouter). 97.
Heesinck (Willem). 117.
Heys (Jan). 102.
— — Godevaertsz. 97.
Heysterbach (Coenraed van). 109.
Hekelum (Otto van). 79.
Hellenoert (Pieter). 104.
Helman (Henryc). 95.
Hemmebric (Jan van). 112.
Hemevelt (Cleys van). 115.
Henrix (Otto). 106.
Herpt (Jan van). 121.
Hilleman (Jan). 82.
Hoddemont (Dierc). 118.
— (Jan). 86.
— (Pieter). 94, 101.
— s (Lysbeth, Pieter). 120.
Hoeft (Gheerlac, Geerlec). 94, 102.
Hoghe (Jacob die). 105.
Holland (Joncker Adriaen, bastaerd van). 122.
Hondt (Damas die). 102, 111, 120.
— (Martyn die). 118.
Hondswyck (Wischaerd van). 120.
Houten (Geraed van). 120.
Houweningen (Dierc van). 121.
— (Jan van). 99, 105.
— (oude Jan van). 98.
— (Jan van) weduwe. 121.
— (Clays van). 79.
— (Rutgher van). 103.
Hugekyn die wever. 88.

Hugemansz. (Gillis). 106.
— (Willaem). 81.
Hughen (Gh.). 86.
— (Gramay). 107.
— (Henric). 100.
— (Cleys). 123.
Humansz. (Tielman). 122, 125.

Ydenz. (Bouden). 92.
— (Diederic, Heeren Jan). 85.
Yfemanssoensz. (Baernt, Tielman). 89.
Ysbrantsz. (Willlem). 100.
Isereel (Jacob). 96.
Ysselstein (Heer van). 98.
— (Heer Gisebrecht van). 79.
Itteren (Jan van). 92, 93, 99.
— (Aecht Jans weduwe van). 102.

Jansz. (Geeraed, Heren). 88.
— (Martyn). 117, 122, 123, 124, 125.
— (Pieter, Heeren). 105.
— (Zander). 98.
— (Willem). 115.
Jacobsz. (Jan). 98.
Jodemaer (Meeus). 93, 95, 104.
— (Wouter). 104.
— sz. (Cerstiaen, Meeus). 109.
Jonge (Dierc). 98, 99.
— (Henric de). 120.
— (Heyne). 95, 105.
— (Jan die). 105.
— — Dircksz. 96.
Jordynsz. (Willem). 112.

Calkeren (Reinier van). 104.
Camerlinc (Willem). 85.
Canters (Volquyn). 86.
Cassel (Jan van). 94, 103.
Kaeter (Pieter). 109.
Kegelaer (Adriaen). 122.
— (Jacob, Heer Jacob die). 80, 81, 95.

Keyser (broeder Henric) die Augwestyn. 90.
— (Pieter). 101.
— (Tielman). 78.
— (Willem). 118.
— ssoon (Keyser, Heine). 86.
Keyt (Simon). 96.
Kemp (Geerit). 119.
Kenemaer (Ricout). 95.
Kerc (Vrederic van der). 112.
Ketel (Jacob). 83.
Kevelaer (Willem). 87.
Kyfhouc (Joffr. van). 120.
Kille (Jan van der). 107.
Kint (Pieter). 96.
Clauwaertsz. (Hugheman). 98.
— (Sarys). 95, 100, 104, 109.
— (Withman). 98.
Cleysz. (Hugheman). 92.
Cleve (Aernt van). 97.
Cloeter (Hanneken). 97.
Cloetwyck (Claes van). 118.
— (Reynnaert van). 120.
Knobbout (Geeraed). 102.
— (Gysbert). 118.
Kodde (Heyne). 97.
Koc (Geeraed). 98, 99.
— (Jan die). 91.
— (Cleys). 89.
— (Lambrecht). 96, 103.
— (Wouter). 85, 86, 89.
Conincxhoven (Jan). 96.
Coppyn die wever. 87, 90.
Coulster (IJsbrand van den). 121.
Kraes (Jan). 95.
Creeft (Meeus die). 126.
Kriec (Dierck). 106.
Kuyc (Henric van). 120.
— (Jan van). 107.
— (Vastaerd van). 120.
Cuyl (Jan van). 117.

Cuynre (Gysbrecht van). 91, 110.
Culenburg (Geerit, Geraed van). 98, 107.

Laec (van Lake; Aerent van der). 116, 117.
Lambrechtsz. (Dierc). 101.
Landaes (Jan). 101.
— (Jacomaer). 96.
Langenhusen (Coenraet van). 117, 120, 125.
Langeraec (Willem). 104.
Laurentsz. (Eewout). 119.
Leyse (Mahieu van). 101.
Leckmansznsz. (Willem, Arend). 107.
Lent (Dierc van). 95.
Leuwe (Willem). 104.
Leen (Geeraad nuten). 102.
Liegaerd (Joncfrou). 94.
Lisse (Jacob). 94, 95, 99, 106.
Liesvelt (Heer Herbaren van). 101.
Lodewycxz. (Jan). 109.
Loeff (Huge). 107, 122.
Loen (Gysbert van). 120.
Loenresloot (Huge van). 100.
Loyt (Geeraed van). 106.

Macharysz. (Ricout) 96.
Maddyn (Jan). 80, 91, 92, 100.
Maech (Henric, Heyn). 117, 120.
— (Cleys). 108.
— sz. (Jacob, Wouter). 108.
Malburg (Adriaen van). 117, 121.
— (Godschalc van). 117.
— (Otto van). 119.
Maldegom (Maldegem, Maldegen; Arent van). 102.
— — — (Jan van). 81.
— — — (Mandeken, Mondekyn van) 81, 121.
— — — (Pieter van). 81, 99.
Maleghys (Heer Gysbert). 83.
— (Heer Jan). 80, 81, 82.
— (Cleys). 108.

Maleghyssoen (Hannekyn, Jan). 82.
Mande (Jan). 120.
— (Willem). 101.
Marienman (Jan). 81.
Marre (Jacob) Jansz. 105.
Maerstede (Heer Witte van der). 79.
Martynsz. (Jan, Heeren) 104, 108, 109.
Marwede (Heer Daniel van der). 79, 92.
Mast (Jan van der). 103.
Matthysz. (Ausse). 95.
Meeus (Berwout, Borwout). 95, 104.
Meye (Jan). 97, 104.
— (Roel) Jansz. 104.
— (Broer Willem) die Jacopyn. 83.
Meylant (Aerent). 104.
Meynensoon (Godevaert). 89.
Meynesse (pape). 83.
Melys (Mary). 105.
Michielsz. (Jan). 86.
Midelborg (Jan van). 105.
Minnenbode (Cleys). 90.
— (Reynoud). 94, 103.
Mitvelt (Gillis van). 114, 116, 117, 121, 124.
Mode (Jan). 99.
Mol (Henric, Heyne). 97, 107.
Moleman (Arent). 97.
— s kinderen (Ermegaerd) 107.
Molen (Jan van den). 117.
— (Willem van den). 117, 120.
Moelnaer (Gysbert). 107.
— (Jacob). 94.
— (Cleys). 109.
Mombers (Lysbeth). 102.
Mouwe (Jan). 106.
Muylwyck (Mulewyck; Gerrit van). 121, 123.
— (Willem van). 99, 106, 119, 120.
Muys (Cleys). 119.

Nagel. 87.
— (Henryck). 94.

Nagels (Margriet). 102.
Naaldwyk (Willem van). 100.
Namen (Jan van). 97, 106.
— (Willem van). 97.
Nat (Jan van der). 120.
Neyse (Gysbert, Gisebrecht). 103, 114, 119.
— — van Genderen. 121.
— — Wouterszz. 122,
Nemery (Jan). 114, 119, 122.
Nes (Nesse, Nessche; Geeraed, Gerrit van). 105, 116, 119, 123.
— — — (Cleys van). 107, 121.
— (Mr. Willem van). 117.
Neve (Jacob). 92, 100.
Nyenroede (Nierode; Heer Gysbert, Gysebrecht van), 98, 99, 100.
Noydensz. (Jacob). 95.
— (Meens) van Amerongen. 95.

Oeyen (Cleys van). 105.
Oem (Gillys). 118.
— (Godscalc). 121, 122, 125.
— — , Heeren Gillysz. 103, 109.
— — Godschalcsz. 116.
— — Cleysz. 81, 82.
— — Tielmansz. 121.
— (Jan). 80.
— (Oemekyn; Cleys). 81, 91, 92, 93, 100.
— (Pieter). 107.
— (Tielman). 80, 81, 82, 84, 105, 114, 115.
Oesterhout (die Heer van). 100.
Ocker (Cleys). 96.
Onderwaeter (Aerend). 107.
— (Cleys). 78, 80, 81.
Orsoeyen (Lammekyn van). 84.
— (Lysbet van). 95.
Osse (Os; Heyne van). 87.
— — (Noude van). 87.
— — (Jan van). 118.
Ottenz. (Gysebrecht). 104.
— (Henric, Heyn). 94, 106.
Oudemonster (Heer Pieter van). 83.

Paderoge (Jan). 100.
Paedse (Willem). 105.
Paen Sandersz. (Heyn). 112.
Pape (Gise). 98.
Papendrecht (Heer Jan van). 82.
Pas (Heyn). 105.
Peel (Hein). 104.
Penne (Vranc). 97.
Pentinc (Willem). 122.
Perme (Pauwels van). 96.
Pertorñ (Gysebrecht). 89.
Pieter (Heer) carnifex. 83.
— die tromper. 87.
— sz. (Abel). 121, 122.
—— (Jan). 105, 115.
Pitte (Wouter van den) 92, 94.
Pollaert (Jacob). 82.
— (Tielman). 82.
Poppensoon (Abel). 80.
Pop (Daem). 104.
Poppe (Henric). 82.
Porre (Cleys). 97.
Post (Jan). 95.
Potter (Govaert de). 120.
— (Pieter). 118.
Pouwelsz. (Pieter Groete). 81.
— (Sym). 119.
Putocks (Jan). 87.
Putte (de Heer van). 91, 92.
— — , soon der oude vrouw van Putten. 83.
— (die Vrouw van). 79, 83.

Quaatschalc (Cleys). 85.
Quaetvoet (Willem). 96, 106.
Queeckel (Gysbert). 119.

Raed (Dierc). 98.
— (Jan). 95, 99.
— (Meeus). 95, 99.
Rakelman (Dierc). 105.

Raetingen (Tielman van). 103.
— (Wormbouts erfgenamen van). 82.
Raven (Willem). 96, 103.
Reyl (Keyl?; Pieter). 117.
Reymboutsz. (Bouden). 98.
Reynoutsz. (Sarys). 94, 103.
Remboutsz. (Willem). 91.
Riebeec (Dierc van). 119.
Riede (Herbaere van). 82.
Riederkercke (Rierken; Aerent van). 106, 122.
Rycout. 82.
Ryswyc (Jan van). 120.
Rode (Pieter die). 107, 117.
— (Tielman die). 119.
— — Jacobsz. 123.
Rodenborch (Willem van). 83.
Roever (Dierick). 101.
Rosebeeck (Pieter van). 96.
Rosendael (Gillys van). 107, 120.
— (Godschalc van). 107, 110.

Samencoeper (Geeraed). 94, 100.
— (Jacob) 94.
Zande (Pieter van den). 104.
Santen (Jan van). 87, 121.
Sarysz. (Aerent). 115, 117, 119, 123.
— (Clauwaert). 117.
— (Reynout) 115, 121.
Sas (Heinric). 91.
— (Coenraed). 104.
— (Martyn). 105, 125.
— (Pieter). 105, 117.
— (Wouter). 91, 92.
Scenc (Heyn). 104.
Scene (Jan). 79.
Schoonhout (Aernt). 107.
— (Wouter van). 118.
Schoonhoven (die joncvrouw van). 108.
— (Arent van). 94.
— (Gysbert van). 106.

Zeelander (Hannekyn). 88.
Senghen (de Heer van). 112.
Sevenbergen (Geerit van). 120, 122.
Zydewyde (Heer Jan van). 91.
Sigismond (Keiser). 114.
Symonsz. (Cleys). 122, 123, 124.
— (Cors). 115.
Scaert (Schaert; Pieter). 105, 112.
— — — Henricks. 105.
— Pietersz. (Tielman) 115.
Scarpenisse (Pieter van). 114.
Scoreman. 94, 100.
Scoutaet (Scoute; Cleys) 81, 82, 103, 117.
— (Jonge Cleys). 102.
— (Henryc). 94, 103.
Scriver (Pieter). 106.
Slyckenburg (Wouter van). 117.
Slingelant (Jan van). 105, 109, 110.
— (Catalyn van). 119.
— (Otto van). 105, 109, 110, 114, 123, 124.
Sloeten (Jan van). 80, 81.
Sluyc (Pieter). 83.
Sluys (Jan van der). 106.
— (Willem van der). 102.
Smit (Cleys) die Vlaminc. 94.
Smoerkoel (Govaert). 121.
Snackert (Snackaerd; Jan). 107.
— — Noudeken. 109.
Snellaertsz. (Willem). 85.
Snider (Wouter). 102.
Snoy (Snoey; Jan). 86, 121.
Sottegem (Heer Huge van). 79, 82.
Speec Jansz. (Dierc). 104.
— (Jan). 96.
— x weduwe (Lysbeth Jan) 104.
Specsteen (Cleys). 103.
Spierinc (Aerent). 102.
Splinters (Jacob). 89.
— (Wouter). 87.
Spoye (Willem van der). 97.

Stael (Pieter) 96.
Stagge (Willem). 102.
Steenbergen (Godevaert van). 97.
— (Jan van) 96, 104.
— — weduwe. 121.
— Jansz. (Tielman van). 86, 88.
Steenhuse (Geeraed van den) 91, 92, 94, 99, 100.
Steenvoorde (Heer Jan van). 83.
Stoep (Jan). 97, 99.
— (Reiner). 102.
— (Willaem). 78.
— Stolwyc (Jan van). 104.
Storm (Jan). 106.
Stoutaert (Henryc). 100.
Stryen (Gersed van). 106.
Stroem (Jan). 109.
Suys (Adriaen). 118.
— Mattheusz. (Allaert). 116, 117.
— (Arent). 79, 104, 109.
— (Aernout). 84.
— — weduwe. 83.
— (Dierck). 87, 117.
— (jonge Geeraed). 85.
— (Pieter). 105, 112.
— (Zander). 117.
Sweyne (Jan) 83.

Tayaerd (Wouter). 86, 88.
Tack (Bruyn). 113, 120.
— (Jacob). 117.
— (Vrederick). 103, 111.
Take (Jan van). 96.
Taets weduwe (Geeraed). 107.
Taeter (Heyne) 101.
— (Meeus). 102, 115, 119, 121, 124.
— sz. (Wormbout) 81.
Tant (Dierc). 97.
Tielmansz. (Lam). 98.
Tympel (Adriaen van den), broeder van Jan Floriszoon. 119.
— (Florens van den). 85, 105.

Tympel (Jan van den). 97, 116.
— — Florisz. 119.
— — Jansz. 88.
— (Jacob van den). 121.
— (Willem Florensz.). 91.
— (jonge — —). 97.
— (oude — —). 94, 95, 100.
— (Willem Jansz.). 86, 88.
— (Heer Wouter van den). 78, 79, 84.
Tolnaer (Pieter). 97.
Thomas. 107.

Ucht (Uchten; Dierc van). 96, 106.
Uutwyck (Arent van). 120.

Vastaerd. 84.
Vekerdey (Pieter). 82.
Vellen (Margriete van). 97.
Velde (Geeraed van de). 117.
Veldsen (broeder Dierc van). 112.
Verloren (Alaerd). 105.
— (Cleys). 105, 116.
Vyanen (die Heer van). 100.
Vidderic die clerck. 83.
Vieren (Jan van). 97.
Vinc (Adriaen). 118.
— (Aerent). 104, 120.
— (Borwout). 81.
— (Herman). 102.
— — op Brandenburg. 120.
— — Hermansz. van Brandenburg. 103.
— — van den Vinckenburg. 95, 103.
— (jonghe Herman). 80.
— en weduwe (Margriet, Herman). 108.
— (Lauwekyn). 80, 81.
— (Sander). 105, 108.
— (Willem). 107.
Vlaminc (Jan die). 86.
— (Willem) 92.
Vlas (Jan). 95.

Vlas (Wouter). 106.
Vliet (Heer Jan van). 126.
Vliete (joncheer van den). 100.
— (Jan van den). 98.
Vogelenzanc (Martyn op den) 103.
Vonden (Heyn van). 102.
Voerkoep (Pieter). 105.
Voorne (Jan van). 86.
Vos (Jan die). 94, 104.
— Arentsz. (Jan). 98.
Vrankenz. (Gysebrecht). 95, 102, 110.
— (Willem). 104.
Vrederixz. (Heyneman). 84.
Vriese (Arnoud die). 80.
— (Diederyc die). 80.
— (Henrick die). 80, 84.
— n erfgenamen (Henricks die). 72.
— Heer Warboutsz. (Heyn die). 96.
— (Jan die) 83, 119.
— (—) Henrickszoon. 81, 82.
— n erfgenamen (Tielman). 82.
— (Willekyn die). 88.
— (Willem die). 109.
— (Wolwyc die). 85.
Vrouwekyn (Cleys). 103.
Vacht (Jan van). 106.
— (Pieter van). 97.

Wale (Willem). 101.
Wael (Wouter van den). 100, 121.
Walschen (Heinric van). 107.
Wanrode (Henric van). 118.
Waerden (Jacob van). 95, 103.
Waes (Henryck, Heyne van). 80, 94.
— (Lambrecht van). 97.
— (Willem van). 85.
Weelken (Arent). 97.
Wercke (Henric van der). 96, 104.
— (Jan van der). 95, 96.
Werve (Jan van de). 118.

Wiggersz. (Wiggher) 96.
Wyc Gysbertsz. (Henric van). 117.
Wilde (Lude). 96.
Wieldrecht (Jan van). 85, 86, 87.
Willem (Meester) 112.
Willemsz. (Baertout). 104.
— (Jan). 105.
Willemet (Cleys). 96.
Wyngaerde (Adriaen van den). 106.
— (Allaerd van den). 94, 100, 103.
— (Geeraed van den). 109.
— (Jan van den). 94.
— — Henricksz. 103.
— (Tielman van den) 117.
— (Wormbout van den). 93, 96, 103, 113, 120.
Winter (Daem). 117.
— (Jacob). 118, 122.
Wissenz. (Willem). 86.
Witte (Jan die). 92, 107, 118.
— — Aertsz. 121.
— (Widderic die). 81.
— nz. (Wit). 98, 99.
Wittebol (Cleys) 106.
Wittekyn (Hanne Hannenzoon). 81.
Woest (Jan die). 102.
Wolbrantsz (Arent). 86.
Wolcwyc (Joncvrou). 103.
Wormboutsz. (Tielman). 82.
Woutersz. (Baertout). 95, 107, 110.
— (Jan). 104.
— (Pieter). 97.
Wtenhamme (Dierc). 96.
Wtenhaen (Geeraed). 108.

PLAATSNAMEN.

a. *buiten Dordrecht.*

Alblas. 89.
Alem. 73, 74.
Alcmaer. 79, 99.
Aemstelredamme. 99.
Ardenburg. 15, 21.
Arkel. 52, 79.
Arnemuiden. 90.

Barcwoud. 86.
Beemenland. 124, 125.
Berendrecht. 78.
Bomel. 71.
den Bosche (Busche). 22, 30, 33, 36.
Brabant. 20, 27, 38.
Brueghe. 19, 44.

Dairens (?). 18.
Daniels ambacht. 13, 15, 20, 22, 24, 26, 30, 35.
Delft. 66, 79, 99.
Doornik. 14.
Driel. 73.
Duysborgh. 126.
Duseburg. 55, 63.

Eemkerck. 124.
Ecghemonde. 56.

Engeland. 78.
Envliet. 40.

Geertruidenberg (Sint Geerdenberg, den Berg) 21, 27, 31, 54, 77, 79, 83, 85, 91, 92, 100, 119, 122, 123, 124.
Geervliet (Ghervliet). 23, 26, 90, 92.
Ghelre. 20, 36.
Gent. 17, 23, 75, 88.
Goes. 88, 90.
Gorcum. 113, 114, 115, 116.
Gouda. 56, 57, 58, 124.

den Haag. 14, 20, 21, 22, 27, 28, 30, 31, 35, 38, 49, 75, 76, 91, 100, 109, 126.
Haemborg. 88, 91.
Haemstede. 88.
Haarlem (Harlame). 48, 49, 59, 77, 79, 99.
Henegouwen. 79, 91.
Herewarden. 73, 74.
Heusden (Husdenne, Husdene, Hesdenne.) 21, 34, 38, 73, 92.
Houweningen. 124.

Ypere. 18.
Ysselstein. 113.

Cats. 23.
Conincksvelt. 118.
Crayenstein. 93.
Cruningen. 88.
Kuik (Kuke.) 21, 22, 24, 33, 36, 44, 46.

Lederdam. 115.
Leyden. 49, 77, 79, 99, 117, 119, 122, 123, 124, 125.
Leck (die). 124.
Loeven. 83.
Lombardye. 78.

Maas (die). 76, 99.
Maezelant. 83.
Marwede (die). 91, 114, 124.
Mere. 25.

Middelborgh (Myddelburg). 19, 22, 34, 49, 83.
Myle (die). 91, 93.

Niemaghen. 26, 27.
Niemansvrient. 27.
Niwendam (Schiedam). 28.

Oestland, Oesterlingen. 1, 12, 14, 35. 78, 87.

Putten. 20, 79, 83, 87, 91, 92.

Radenrevelt. 34.
Reymerswael. 89. 90.
Ryene. 71.
Rynoyen. 60.
Rostock. 1, 12, 13.
Rotterdam. 99, 114, 115.

Schiedam (zie Niwendam). 79, 99, 116.
Zeeland. 19, 22, 29, 48, 86, 88, 90.
Zevenbergen. 93, 101, 126.
Sierickssee. 19, 32, 49, 79, 88, 90, 123.
Scoenreloe 48.
Scorle. 44, 54, 55, 56.
Striemonde. 19.
Suindrecht. 50.
Swalewe. 98.

Tyel. 38.
Tongelaer. 21.
Turenhout. 78.

Utrecht. 20, 22, 30, 31, 82, 83, 91, 99, 119, 124.

Vyanen. 98, 100.
Vlaenderen. 20, 21, 31, 77.
Vlaerdingen. 87, 124.
Vrieslant, Vriesen. 15, 27, 109, 110, 111.

Werckendam. 91, 92, 93.
Westvorne. 22.
Woudrikem (Woudrichem). 21, 22, 26, 36, 66, 73, 74, 75, 78, 115.

b. *te Dordrecht.*

Augustinen, te hore capitele. 44, 46.

Brandenburg [1]). 13, 15, 23, 103, 120.
bolwerken (der stede). 113, 114, 116, 126.
brugge (Begynen). 84.
— (grote). 16, 44, 48, 50, 51.
— (kercke). 53.
— (logen). 116.
— (menne). 116, 125, 126.
— (pelsers). 28, 53, 84.
— (tollen). 36, 44, 51, 53, 81, 84.
— (visch). 27, 81.

dyk (Heysterbachse). 126.
— ('s Heren Vastraeds). 36.
— (riet). 48, 114, 116.

graften (der stede). 114.

halle. 13, 14, 16, 17, 24, 34. 36, 38, 48, 49, 75, 76.
— (vleesch). 78.
haven (die). 50, 83.
— (nieuwe). 116.
Henegouwen. 35.
hil (die). 11, 113, 125.
hoeft (het). 50.
— achter 's Jan Putocs. 78, 80.
huis (gast). 24.
— (Graven) 23.
— („onse"). 31.
— (seesen). 63.

camer (die). 79.
kercke (die). 15, 21, 48, 52, 59.
— ? (Becghynen) 18, 21.
— (die grote) 18.

1) Zie Hamaker's uitgave der Grafel. rekeningen, I 141.

kerkhof 15, 18, 21, 43, 48, 53, 69
— (quartier van het). 101.
kerktorre (die) 17, 38.
clocke. 44, 76.
— op hanghet (lanthuren daer die). 24.
— (die ban) 23.
— (die vuyr). 124.
core (Onser Vrouwen) 17, 21.
crane (die). 47, 50, 52.

minderbroeders aan haeren reventer. 126.

pellorine (die). 39.
poerte (nieuwe). 83, 113.

Robbenhoeck. 126.

saele (die). 81, 83. 90, 111, 112.
sloet (Steechouer). 107, 113.
spoeye (die). 126.
stellinge onder Puytocx daer die bussen op leggen. 126.
strate. 14. vgl. 29.
— ('s baelyu). 113.
— (Begyne). 84.
— (breê). 113.
— (butgens) 113.
— (ver Ghedelden) 84.
— ('s Graven). 113.
— (hal). 113.
— (lombard). 113.
— (stege; Heer Matthys). 84, 113.
— (nieu). 113.
— (Willem Osaen) 113.
— (pelsers) 113.
— (nieuwe 's Heeren van Putten). 84.
— (raem). 113.
— (speuy). 108, 113.
— (cleine speuy). 113.
— (Heyman Suys). 113.
— (Swyndrecht). 113.
— (tollebrug). 113.

strate (toorn.) 113.
— (vis). 108, 113.
— (Vlaeminc). 113.
— (vleyshouwers). 113.
— (Heren Vrederics). 113.
— (Vriesen) 108, 113.
— ('s Henriks Vrisen). 84.
— ('s Heren Tielemans Vriesen). 83.
— (Wijngaerd). 107, 113.
Swartenborch. 98.

toren (torre; lanthuren, iarscarre an dien). 15, 36, 48, 49, 76
— (Wouter Benevent an sinen). 30.
— (Ammen). 80, 81, 107, 124.
— op 't slic. 84.
— (tollebrug). 125.
— (Witmans). 98.

Vinckenburg 95, 103.

windaes. 54, 65, 69.

WOORDENLIJST.

---

aiune. 65, 73.
ame. 49, 50, 54, 64. inhoudsmaat, vier ankers.
anscoen, *hantscone.* 61, 75. handschoen, zie 61.
appullen, *appelen.* 43, 57. kruiken.
assieres. 34. assiesers?

bake 55. zijde varkensvleesch.
balevreie, *balifreie* (houten) onder te dykene. 23, 33. vgl. belfroet.
banieren (van witten linwaden ende van roeden hare te) oppe die pawelionen ende maste. 43, 45, 70.
bardemaker. 61. bylmaker.
bariseylekine. 61. vaatje.
baertse. 116, 126. oorlogschip.
berfdragher (borfdragher). 62. briefdrager.
bigordel. 66. tasch.
bile. 71. bijl.
bytere. 18.
blasebalghe (dat hi blis met enen) den wyn ute enen vate in den anderen. 65. [1])
boederye (voederinge?). 124.
brackoen. 53. balk.
broyen (varkene). 65. zengen.
buke. 36, 37, 62, 64, 65. zijde van een geslacht dier.
butters. 83. l. botters, bottedragers.

---

1) Vgl. ter Gouw. Geschiedenis van Amsterdam, III, 277 „een blaesbalch. daer men die schepen, leggende in 't water mede up ende uyt dat water blaest."

dilder 38. minder.
dobbelyssen. 111. kaarsen met twee pitten.
docht. 57. roeibank.
dolle. 68. roeipen.
dore. 53. (daer men op sanck). 58.
draitsye (*traitsye*). 45, 61, 70, 74. dragie, speceryen.

egherauden (*egheranden*). te volle. 59. vgl. gierand; enegherande?

finieren. 1. betalen, leenen.
finiringhe. 19.
fynement. 32.
fysiker. 15. geneesheer.
folye, *fulgie*. 45, 61, 70, 74.
formerie. 82.
forsine. 15, 42, 66. l. francyn.

ghalenteinde. (crude daer men die snoeke mede). 73.
ghalyghaen, *galigaen*. 45, 61, 70, 74. welriekende wortel.
ghenghenare. 45, 61, 70, 74, 111. gember.
gerane (van den Meye). 39.
ghewand. 59. uitrusting.
gistelsay. 42, 43, 45, 61. saai uit Gistel in Westvlaanderen.
glain, 58, 86, 87. lans.
glavie. 61. lans, speer.
ghotier. 84. goot.
gughelaer. (Heinrik die). 26.

haex scachte. 60. bijlsteel.
halsberghoel. 38. pantser.
hantvesten. 13, 15, 19, 30, 31, 115.
harder. 62. barbeel.
harlike. 66, 68. ieder van hen.
harinesmante. 43.
heymelichede. 24.
hekede. 18, 39, 54. snoek.
hemelen. 34, 89. wegbergen.
hoetman, *houteman*. 38, 69. hoofdman.
horne (rieme in den). 57, 58.
horden. 31.
hordense. 78. staketsel.

iarscarre. (van den steenen toeren). 48, 49. landhuur.
yker. 17, 24. zie 23.
ymbrouwen. 108. binnen de stad brouwen.
yene, ynē (?). 37, 69.

cake, halfcake. 14, 18, 54, 55, 65, 67, 69 ton, vat.
calsidemaker, calsider. 44, 51. straatmaker.
kaempe. 42. hennep.
kaneel. 45, 61, 70, 74, 111.
caenevas. 90.
carnifex. 83. beul.
cauersyn. 75, 76. geldschieter.
keselingen. 84. keien.
clockghieter. (Jan die). 39.
knyen. 87.
coer. 81. wachttoren (?).
core (doe men) verlas. 37.
koucen ende scoen. 29.
erauelen. 57. haken (croc).
cromstaert. 126. muntsoort.
kubeebe. 45, 61, 70, 74.

laghelen, lagheline passim, vaten.
laschyser. 46. soort van spykers.
lecghene. 28, 29, 31, 75.
leede (Jan eenen) met 30 s. die op heme waren gheset. 76.
leede met 1 ℔ (Clais Veene enen). 76.
leesten 13, 38, 48, 50, 51, 52.
leimplacker. 59, 65, 68. stroodekker.
lendennieren (van een vaartuig). 58.
lenement. 26, 32, 70, 74. kaarsepit.
lyfcope (te). 12, 13, 57. drinkgeld.
liggen op .... 's schuld. 27, 30, 31.
lyse. 37, 62. kruik?
loeke, loke. 32, 65, 68, 73.

makelardie. 13, 29, 34.
maelslot. 23.
marc 33, 35. = 23 solidi.
materie ghietere. 15. kopergieter (?).

micken 57. onderstel van het spit.
moescate. 45, 61, 70, 111.

naghele. 45, 61, 70, 74.
naghelhout. 41, 59. hout voor nagels.
napbreker (Diderik die). 68.

ongelkaerssen. 111.
onluste. 16. rumoer.
ontvorde (dat hi) den assys. 51.

paeldingh. 71, 89. paling.
panden. 50.
parlement. 27, 36.
paverne (stienen die halle mede te). 14.
pellorine. 39. kaak (pilori).
pendioenen. 87. wimpels.
pentier. 85, 86, 89, 90, 112, 118. bakker.
peper. 45, 70, 74.
petansie l. pitansie. 82. mondkost.
pinre. 40, 41, 44, 50. sjouwerman.
pladisen 56. platte vischsoort.
poentene. 31. vaststellen.
portwarder (Gherard die). 35.
provene (enen say te). 23. keuren.

quadiën. 26. boosdoeners.
quarelen. 57. pylen.

repe. 50, 52. touw.
riem. 62. zeker stuk rundvleesch.
rotlas. 45. rood geverfde huiden.

saecweldigh, *scaecweldigh.* 3, 4. hoofdaansprakelijk.
sappel 55. hoed. (chapel).
sark, *sarklede.* (an den kerktorne). 17, 38.
scievaten. 14, 25, 62. l. schietvaten, die snel van hand tot hand gaan.
sedeware. 45, 61, 70, 74. geneeskrachtige wortel.
seesenbrode. 63.
sincsene. 9, 39, 117. Pinksteren.

syndale. 26, 44, 45, 61, 70. zijden stof.
scafteling. 89. aal.
scodcorven. 40.
scoete. 62.
scolmester. 28.
sconesse (te). 23. bate, voordeel.
scortclederen (laken te). 61.
scriftavele. 45, 58, 74.
scrinegheld. 11.
scroden. 35, 64, 65, 69.
slachdoeck. 42.
sliveboom. 44.
slusposte. 39, 40.
snelhals. 41, 69.
spekeren (?) 47.
spiscip. 47, 51, 55, 57, 58, 59, 60, 66.
stade (die men dien assisers) an Graven drinken. 23.
stansone. 53. houtpilaren.
steeghert. 78. trap, steiger.
stellincbome. 36.
stomaticum. 45, 61, 70, 74. specery.
striehoete. 60.
suffraen. 45, 61, 70, 74.

tamburе, *tamburere*. 45, 61.
tariken (optien). 90.
tarse. 46. schild?
temse. 67. zeef.
toerloers. 111.
tonelare. (Janne die). 41.
— 42, 43. een stof.
torcken. 111. toortsen.
torsyssen 111.
tuyn. 42, 43. twyn, garen.
turelote. 43. muziekinstrument.

vademe lynen. 60.
valken arburste (garne te). 58. vgl. het later faucounnet.
verwaeden 80 l. verwaerden.
verwornede (ardē daer die halle mede) wart. 13.
vim. 32. honderd bos.

vingerlinc. 68. platte ring.
visse. 40. deel van een schip.
voder. 39, 48, 76. voering.
wapentuyrs. 111, 117, 118, 122, 123, 124. gewapende mannen.
warp. 42.
warthusen van enen heercoeghe. 68.
wederenvleesch. 56. schapenvleesch.
werken laken 59. laken van werk gemaakt.
wien. (den herecoeghen te) ende te meren. 69.
witinck (tale). 37, 64, 66. een vischsoort.

ERRATA.

Bl. 5 noot 1 } : 17 October, lees: 10 October.
„ 20 „ 6 }
„ 7 „ 1: 14 Januari, „ 12 Januari.
„ 14 „ 1 } : 8 September, „ 7 September.
„ 20 „ 2 }
„ 19 „ 6: 5 Juni, „ 4 Juni.
„ 21 „ 1: 19 November, „ 14 Januari.
„ 21 „ 3: 30 Juni of 25 Januari, lees: 24 Januari.
„ 34 „ 2: in 1284 18 Mei, lees: 15 Augustus.
„ 62: Ghodwouds, abusievelijk als naam opgevat, staat soms boven middeneeuwsche rekeningen in de beteekenis van God besture het, beschikke er over; zie Spieghel's Hertspieghel door P. Vlaming 1730 bl. 30 („omtrent het jaar 1300" lees 1382.)
„ 76 noot 1: pp. 28 Juli, ms. 21 Juli, lees: 10 October.
„ 80: Abel Epenzoen, lees: Abel Poppenzoen.
„ 91: Wael, lees: wael.
„ 100: Sondaechs voor half oest = 13 Augustus.

BLADWIJZER.

Bl.

Ontvangsten 1284/85 1
" 1285/86 8
" 1286/87 9
" onbekend jaar 11
Uitgaven 1284/85. 12
van presente. 18
dat Scepenen ende Raet ghevaren hebben in der stede orbare 19
s Heren Heinrics utgheven ende s Heren Willaems uten steenhuse 23
van der herevard die man voer opten Boeck van Mere. 25
van der vart s Heren Tielemans s Heren Gerards metten baelin Syericse an den Grave 32
inghenomen an wine 32
Haer Heyman Suus utgheven in der stede orbar. . . 33
van alrehande sticken in der stede orbare. 34
Clais die vrode inghenomen en utghegheven 36
Uitgaven 1285/86. 37
die cost van den ouden coeghe te vermakene ende van den nieuwen coeghe mede 40
van den pawelionen 42
van der herevaird te Scorle wairt. 44
dat die kerkebrueghe coste ende die pelsers brueghe . 53
van der herevart te Scorle wart 54
van der herevart te Rynoyen 60
die cost van der herevard die men voer opwart in 1286 des Sonnendaghes voer St. Lambrechtsdaghe . . . 62
van alrehande utgheven 64

Bl.

dit es die stede sculdich te gheldene 68
van utgheven na dien dat men rekede in s Heren Heinrics Vriesen 71
van der herevard die men voer alre Heylieghen avonde. 72
Extract uit de rekening van 1311. 78
" " " " " 1312. 80
" " " " " 1351 van der reyse die men voer ten Berghe 85
van den herevaerd te Zeeland waerd in Juli 86
van de herevaerd in Zeeland op den dynxdaech na ingaende oegst 88
" " " " " 1374; die kost om 't landt te dycken 91
" " " " " 1376; die cost in den wiel te Werckendam doet inbrac an der werff 93
" " " " " 1385 93
" " " " " 1390; die cost ter laetster Vriescher reyse 101
" " " " " 1400; die cost der Vriesche reyse. 110
" " " " " 1418. 113
" " " " " 1419. 114
" " " " " 1420; van der oorloge ende besette voer Leyden enz. . 117
" " " " " 1421. 123
" " " " " 1424. 125
Registers.
Persoonsnamen 1284—1287 129
" 1311—1424 147
Plaatsnamen buiten Dordrecht 167
" te " 170
Woordenlijst 173
Errata 178
Bladwijzer 179

WERKEN DOOR HET HISTORISCH GENOOTSCHAP UITGEGEVEN.

KRONIJK.

2e jaargang.(*)	f (5.—)	1.50.	4e jaargang.	f (3.70)	2.50.
3e jaargang.	- (2.70)	1.50.	5e jaargang.	- (6.—)	2.50.

(*) De eerste jaargang is nimmer in druk verschenen.

KRONIJK.

2e *serie*					
6e jaargang .	f (6.—)	2.—.	19e jaargang .	f (7.40)	2.—.
7e jaargang .	- (6.40)	3.—.	20e jaargang .	- (7.20)	2.—.
8e jaargang .	- (6.80)	3.—.	5e *serie*		
9e jaargang .	- (6.80)	3.—.	21e jaargang .	- (7.60)	2.—.
10e jaargang .	- (6.80)	3.—.	22e jaargang .	- (7.20)	2.—.
3e *serie*			23e jaargang .	- (9.20)	2.50.
11e jaargang .	- (3.20)	1.—.	24e jaargang .	- (9.40)	2.50.
12e jaargang .	- (3.60)	1.—.	25e jaargang .	-(10.70)	3.—.
13e jaargang .	- (4.80)	1.50.	6e *serie*		
14e jaargang .	- (5.10)	1.50.	26e jaargang .	- (8.00)	2.50.
15e jaargang .	- (4.60)	1.50.	27e jaargang .	- (8.20)	2.50.
4e *serie*			28e jaargang .	- (6.20)	2.50.
16e jaargang .	- (5.40)	1.50.	29e jaargang .	- (8.30)	2.50.
17e jaargang .	- (5.80)	1.50.	30e jaargang .	-(10.30)	3.—.
18e jaargang .	- (6.60)	1.50.	31e jaargang .	- (8.40)	2.50.

BERIGTEN.

1e deel. 1e stuk.	f (3.40)	1.50.	4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 2e stuk. (Verhooren van Johan v. Oldenbarnevelt.)	- (3.80)	3.80.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
			6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
			6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	7 deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. - (5.20) 5.20.

2e *serie* in 8°.

1e deel. 1e afd.	f (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	- (3.40)	1.50.
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel . . .	- (1.20)	1.—.

REGISTER op de onderwerpen behandeld in de Kronijk, de Berichten en den Codex Diplomaticus . . . . . *f* (1.80) 1.50.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^e Deel	*f* (5.60)	2.50.		VIIe Deel	*f* (5.00)	5.-.
IIe Deel	- (5.20)	2.50.		VIIIe Deel	- (3.60)	3.60.
IIIe Deel	- (5.20)	2.50.		IXe Deel	- (6.10)	6.10.
IVe Deel	- (8.80)	4.—.		Xe Deel	- (5.80)	5.80.
Ve Deel	- (5.40)	3.—.		XIe Deel	- (6.60)	6.60.
VIe Deel	- (6.00)	6.—.		XIIe Deel	- (4.10)	4.10.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmundani . . . . . *f* (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de buitengewone Ambassade naar Engeland in 1685 . . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams, uitgeg. door Mr. J. T. Bodel Nyenhuis . . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko, uitgeg. door Mr. Feith en Dr. Acker Stratingh . . . - (3.70) 1.50.
5. Hortensius, over de opkomst en den ondergang van Naarden, uitgeg. door Prof. Peerlkamp en A. Perk. . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). - (2.30) 1.—.
7. Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594, uitg. door Mr. H. O. Feith. - (2.40) 1.—.
8. De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw, uitg. door Dr. E. Verwijs. - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de Ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den Koning van Denemarken, den Neder-Saxischen Kreits en den Koning van Zweden. 1625. . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal van de Ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. - (1.90) 1.—.
11. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Eerste Deel.* 1584—1618 . . . - (4.00) 1.50.
12. Hetz. *Tweede Deel. Eerste Afd.* 1618—1621. - (2.80) 1.—.
13. Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje, by Mrs. Davies . . . - (4.00) 1.50.

14. Verhooren en andere bescheiden betreffende het Rechtgeding van Hugo de Groot. uitg. door Prof. R. Fruin . . . . . *f* (4.80) 2.—.

15. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. uitg. door H. C. Rogge. *Tweede Deel. Tweede Afdeeling.* 1621—1626. . . . . - (5.50) 2.—.

16. Memoriën en Adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. . . . . - (4.90) 2.—.

17. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Eerste Afdeeling.* 1626, 1627 . . . . . - (6.50) 2.—.

18. Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche Beroerten van 1566 en 1567; naar 't oorspronkelijke handschrift uitg. door Dr. J. van Vloten . . - (3.40) 1.50.

19. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Tweede Afdeeling.* 1628, 1629 . . . . . - (8.20) 2.50.

20. Hetz. *Derde Deel. Derde Afdeeling.* 1630. - (6.10) 2.—.

21. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis. uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* . - (5.80) 2.50.

22. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Vierde Afdeeling.* 1631—1644. . . . . - (4.50) 1.50.

23. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696. *Eerste Deel* . . . . . - (6.70) 6.70.

24. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis. uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Tweede Deel.* . - (7.20) 2.50.

25. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon. *Tweede Deel.* . . . . . - (7.90) 7.90.

26. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis. uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Derde Deel* . . . - (6.20) 2.50.

27. Brieven van en aan Joan Derek van der Capellen van de Pol. Uitg. door Mr. W. H. de Beaufort. . . . . - (10.80) 3.—.

27*b*. Brieven van en aan denz. Uitg. door Mr. J. A. Sillem. Aanhangsel van de Brieven uitg. door Mr. W. H. de Beaufort. Met twee registers. . . . . - (1.40) 1.—.

28. Bellum Trajectinum Henrico Bomelio autore. - (1.40) 1.—.

29. De Rekeningen der Grafelijkheid van Zee-

	land onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* .	*f* (6.80)	3.—.
30.	Hetz. *Tweede Deel.*	- (5.30)	3.—.
31.	Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken. Met opgave van bestaande Handschriften en Litteratuur, door Mr. S. Muller. Fz. .	- (1.40)	1.—.
32.	Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678 . . .	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par M. le Prof. J. A. Wijnne. Tome premier.	- (8.00)	2.50.
34.	Hetz. Tome deuxième.	- (5.40)	2.—.
35.	Hetz. Tome troisième. (première partie).	- (5.60)	2.—.
36.	Hetz. Idem. (deuxième partie).	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano uit den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in de jaren 1616, 1617 en 1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Eerste Deel*	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek, Commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Eerste Deel.* (1652—1655)	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke, uitg. door Dr. W. G. Brill. *Eerste Deel*	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van 't krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650 en de handelingen van Prins Willem II, toegelicht met behulp van ongedrukte stukken uit het Huis-archief van Z. M. den Koning, door Dr. J. A. Wijnne.	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke, uitg. door Dr. W. G. Brill. *Tweede Deel.*	- (4.80)	2.50.
43.	Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Tweede Deel*	- (4.60)	1.50.
44.	Brieven en Onuitgegeven Stukken van Jonkheer Arend van Dorp, Hr. van Maasdam		

	enz., uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Eerste Deel*	*f* (6.60)	3.—.
45.	Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, vrijheer van Eethen en Meeuwen, heer van Babylonienbroek, Raad in de Vroedschap, burgemeester van Gorinchem enz. enz. 1734—1755. Uitg. met inleiding en aanteekeningen, door Theod. Jorissen . . .	- (4.50)	3.—.
46.	Journalen van Constantijn Huygens, den Zoon. *Derde Deel*	- (2.20)	2.20.
47.	Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten, verzameld door Dr. P. J. Blok .	- (2.90)	2.90.
48.	De kroniek van Sicke Benninge 1e en 2e deel (kroniek van van Lemego) uitg. en met kritische aanteekeningen voorzien door Mr. J. A. Feith, met eene inleiding van Dr. P. J. Blok	- (2.40)	2.40.
49.	Quedam Narracio de Groninghe, de Thrente de covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus, uitg. door Mr. C. Pijnacker Hordijk	- (2.10)	2.10.
50.	Brieven en Onuitgegeven Stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam enz., uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Tweede Deel* . .	- (7.80)	2.50.
51.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome I.* (1576—1578)	-	6.80.
52.	Resolutiën, genomen bij de Vroedschap van Utrecht, betreffende de Illustre School en de Akademie in hare stad. Uitgegeven door Dr. J. A. Wijnne. 1e stuk. (1632—1699.)	-	2.00.
53.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Deel I.*	-	7.30.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. Tom. I—IV. . . *f* 26.00.

Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, Een Woord in het belang van het Nederl. Archiefwezen. 1846. - 0.20.

Bepalingen over de uitgave van handschriften . . . . - 0.25.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, door de Leden tegen de helft van den prijs te bekomen.

949.2
H67w
MAR 17 1919

HET OUDSTE CARTULARIUM

VAN HET

STICHT UTRECHT

UITGEGEVEN

DOOR

MR. S. MULLER FZ.

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1892

WERKEN,

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

DERDE SERIE.

N°. 3.

HET OUDSTE CARTULARIUM

VAN HET

STICHT UTRECHT,

UITGEGEVEN

DOOR

MR. S. MULLER FZ.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1892.

INLEIDING.

Eén cartularium kondigt de titel aan: drie cartulariums worden in de inhoudsopgave vermeld! Inderdaad, dit schijnt met elkander te strijden; doch in werkelijkheid bestaat die strijd niet. Het oudste cartularium, dat de titel bedoelt, is het bekende Liber donationum van den Dom; de drie cartularia van den inhoud zijn de drie registers, die in dezen codex zijn afgeschreven. Ik zal u aanstonds in de gelegenheid stellen, daarmede nader kennis te maken; vooraf een enkel woord over de uitgave in haar geheel.

Zij brengt aan het geleerde publiek niets nieuws [1]: op enkele min belangrijke stukken na zijn alle hier uitgegevene oorkonden reeds door vroegere drukken bekend. Toch meen ik aan de Nederlandsche historiographie door deze publicatie een dienst te bewijzen en tevens mede te werken tot eene eereherstelling. Dit deeltje bevat niet alleen de oudste documenten onzer geschiedenis, maar bovendien nagenoeg de eenige keizeroorkonden, die ons vaderland bezit. Het scheen mij wenschelijk, dat eene zoo belangrijke verzameling toegankelijk werd gemaakt

1) Foltz, Die Kaiserurk. d. Bisth. Utrecht (N. Arch. d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Gesch. forschung. V p. 273) zegt, dat alle oorkonden van het cartularium voor 1024 op één na uitgegeven zijn. Met die eene bedoelt hij denkelijk die van 6 Juni 975 (N°. 30), uitgegeven door De Geer v. Jutfaas, in: Kron. Hist. Gen. 1857, p. 338. Ook de jongere oorkonden zijn nagenoeg zonder uitzondering gedrukt. Alleen onder de later bijgeschrevene stukken zijn nog enkele onbekende.

op eene daarvoor passende wijze: in eene nauwkeurige uitgave der beste handschriften, voorzien met alle varianten, die andere belangrijke teksten leverden, en voorafgegaan van eene beschrijving en kritische bespreking der codices, die deze bevatten. Tot nog toe moest men zich in hoofdzaak tevreden stellen met de geheel verouderde uitgave der meeste oorkonden in Heda's geschiedwerk. Wel waren de op Holland betrekking hebbende oorkonden door Van den Bergh op nieuw gedrukt volgens den jongen en afgeleiden tekst van het Liber catenatus; wel nam Sloet de Geldersche over in niet altijd nauwkeurige afdrukken naar het beste handschrift; wel vindt men de enkele stukken, die goederen buitenslands vermelden, in verschillende verzamelingen verspreid. Maar van de zuiver Utrechtsche stukken, die toch de kern der verzameling uitmaken, zagen alleen de oudste opnieuw het licht in de pijnlijk getrouwe maar onoordeelkundige uitgave van Van Asch van Wijck; juist het hoofdbestanddeel bleef dus moeielijk toegankelijk en werd onvoldoende gekend. Terwijl de Hollandsche en Geldersche oorkondenboeken ons cartularium ijverig plunderden, leed de geschiedenis van Utrecht, waarvoor het in de eerste plaats belang heeft, door het versnipperen van zijnen inhoud over tal van boekdeelen; het was onmogelijk, daarvan een overzicht te verkrijgen. Eerst thans, nu de geheele rijkdom van den codex aan het licht gebracht wordt, is het mogelijk eenen indruk te krijgen van de uitgebreidheid der macht van het Sticht en zich eene voorstelling te vormen van de indrukwekkende positie, die het van de 10e tot de 12e eeuw innam. Zoo moet ook deze uitgave van zijn oudste cartularium medewerken tot het opwekken der belangstelling in de te veel verwaarloosde geschiedenis van het sticht Utrecht.

Ik ga thans dadelijk over tot de bespreking van de drie cartularia en van de verschillende handschriften, waarin zij geheel of gedeeltelijk opgenomen en overgenomen zijn.

I. De codex van het British Museum.

In het jaar 1846, toen het Liber donationum, als zoovele andere codices, die de 18e eeuw gekend en gebruikt had, tijdelijk geheel vergeten in zijne onbekende bewaarplaats rustte, verrastte de Utrechtsche burgemeester Van Asch van Wijck, weinig vermoedende, welk een schat in zijne onmiddellijke nabijheid verscholen lag, den kring van Utrechtsche geschiedkundigen, aan wier hoofd hij stond, door het afdrukken in het 4e deel (p. 181 vlg.) zijner *Geschiedkundige beschouwing van het oude handelsverkeer der stad Utrecht* van een overouden codex, dien Pertz in 1827 in het British Museum ontdekt had en die de alleroudste oorkonden van de Utrechtsche geschiedenis, sedert Heda's uitgave slechts in onnauwkeurige teksten bekend, bevatte. Al mogen wij, sinds wij in het teruggevonden Liber donationum een anderen even volledigen en niet slechteren tekst dezer oorkonden bezitten, de verrukking van den ontdekker over zijne vondst [1]) niet meer deelen, toch blijft zij voor ons van belang als de oudste tekst van de eenige oorkonden, die ons land uit deze vroegste eeuwen bezit. Aan eene nieuwe uitgave, die na de door Van Asch van Wijck bezorgde niet onnoodig mag heeten [2]), moet daarom nog altijd deze tekst, hoe onzuiver ook, ten grondslag gelegd worden, en ik heb mij dan ook beijverd persoonlijk met het eerbiedwaardig gedenkstuk kennis te maken [3]).

---

1) Monum. Germ. hist. Scriptt. II p. 217. („Non facile jucundius aliquid..... mihi obvenire poterat, quam quod liber antiquus circumadustus.... in manus venit etc.")

2) Ter rechtvaardiging daarvan merk ik alleen op, dat het charter van bisschop Balderik (p. 47) in die uitgave in twee stukken is gescheiden, waarvan de eerste helft aan de goederenlijst gehecht is, terwijl de tweede helft een afzonderlijk stuk vormt. De billijkheid eischt mede te deelen, dat het 4e stuk van Asch van Wijck's boek, waarin de oorkonden opgenomen zijn, na zijnen dood verschenen en dus niet meer door hem zelven bij de uitgave gecorrigeerd is.

3) De uitgave van Asch van Wijck had plaats volgens een afschrift, ten zijnen behoeve in het British Museum gemaakt. (Gesch. besch. v. h. handelsverk. III p. 444, — IV Voorberigt.) Ditzelfde afschrift, alsnog in de bibliotheek der stad Utrecht berustende, is voor mijne uitgave gebruikt,

De codex, deel uitmakende van de verzameling handschriften van Cotton en genommerd Tiberius C. XI, is geheel op perkament geschreven en bevat (behalve eenige kleinere stukken) Einhards leven van Karel den Groote, — onzen oorkondenbundel, — de kronijk van Regino van Prüm, — de zoogenaamde Annales Xantenses — en eindelijk de bekende Annales Egmundani, het oudste document der Hollandsche geschiedenis [1]). Onze oorkonden, geschreven met eene hand van het laatst der 11e eeuw [2]), die overigens in den codex niet voorkomt, beslaan de folios 28—45 vs.

Het handschrift, dat bij den brand van Cottons bibliotheek in 1731 beschadigd werd, is voor eenige jaren opnieuw gebonden, doch in dezelfde volgorde als vroeger: het vormde dus vóór het binden, en, zoover wij kunnen nagaan, ook oorspronkelijk, een geheel. Voor de geschiedenis van

---

doch niet dan nadat ik het in het British Museum op het origineel gecollationneerd had, de goederenlijst zelfs tweemaal. Het is mij toen gebleken, dat het zéér nauwkeurig is: behalve de uitlating van een regel in N°. 10 vond ik slechts enkele onbeduidende fouten. De onjuistheden der eerste uitgave berusten meest op verkeerde oplossing der verkortingen, die het afschrift heeft overgenomen, en dergelijken meer. Tegen dit oordeel over de nauwkeurigheid van het afschrift kan niet aangevoerd worden de bewering van Van den Bergh (Bijdr. v. vaderl. gesch. N. R. I p. 115/6) over de onjuiste lezing van verschillende plaatsnamen. Immers, hoe vreemd het schijnen moge, bij opzettelijke vergelijking van het origineele handschrift is mij gebleken, dat in vele door Van den Bergh opgesomde gevallen de lezing van Van Asch van Wijck inderdaad juist is.

1) Zie de uitvoerige beschrijving van den inhoud van den codex: Monum. Germ. hist. Scriptt. II p. 217/8.

2) Ik wenschte bij dit gewichtige punt niet op eigen gezag te spreken en vroeg daarom het oordeel van de twee personen, die mij voorkwamen de beste deskundigen te zijn, een oordeel, dat mij met groote welwillendheid gegeven werd. Von Wattenbach noemt als den tijd de 11e eeuw, wellicht begin van de 12e eeuw, terwijl de directeur van het British Museum Maunde Thompson, door zijne palaeographische uitgaven welbekend, bepaald van de 12e eeuw spreekt. (Ook bij de bepaling van den tijd voor de beide codices van het Liber donationum wijst de heer Thompson een iets lateren tijd aan dan de heer Von Wattenbach, denkelijk omdat de verschillende schrifttypen in Engeland iets later optreden dan in Duitschland.) Ik neem den vroegsten datum aan, omdat abt Stephanus, die den codex voor Egmond verkreeg, in 1105 overleed.

den codex is dit feit van groot gewicht. Reeds de opmerking, dat de Egmondsche annalen zich in den band bevinden, doet ons vermoeden, dat deze abdij, de bakermat van Hollands geschiedenis, ons ook deze oudste bron van Utrechts geschiedenis heeft bewaard. Inderdaad is dit het geval: op het laatste blad van het gedeelte, dat onze oorkonden bevat, vinden wij ook eene blijkbaar gelijktijdige aanteekening over het bezoek, door Theoderik, bisschop van Verona en procurator van de Utrechtsche kerk, in 1250 gebracht aan de abdij van Egmond [1]), die daarin „monasterium nostrum" genoemd wordt, terwijl St. Adelbert „patronus noster" heet [2]). Gaan wij nu den bekenden catalogus der Egmondsche bibliotheek [3]) na, dan vinden wij ons handschrift daar ook inderdaad terug: immers de lijst vermeldt, dat abt Stephanus (1057—1105) voor de abdij verkreeg „Gesta Francorum, id est Cronica, cum vita Karoli" [4]).

De abdij stelde zich met de kennis, die de bundel oorkonden over de oudste Utrechtsche geschiedenis verschaffen kon, niet tevreden: blijkens eene aanteekening van het begin der 16e eeuw, die onder de laatste oorkonde geschreven werd [5]), vond men achter in het eerste deel van het handschrift der Moralia beati Gregorii super Job de „relique donationes ecclesie Trajectensis" [6]) en wel met „quedam antiqua cronica ejusdem dyocesis sive episcopatus" [7]). De „sex volumina librorum Moralium beati

1) Gedrukt: Annales Egmund. ed. De Geer. p. 98 vlg.

2) Het 15e eeuwsche opschrift op den ouden band van het HS. luidde ook vlg. Pertz (Monum. Germ. II p. 217): „Donationes ecclesie Trajectensis *et nostre* cum cronicis."

3) Het laatst uitgegeven met noten door H. G. Kleyn, in: Arch. v. Ned. kerkgeschiedenis. II p. 127 vlg.

4) Archief v. Ned. kerkgesch. II p. 145.

5) Zie hierna p. 50 Noot 3.

6) Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht (in: N. Archiv d. Gesellsch. f. ält. D. Gesch. forsch. V p. 270) maakt uit deze aanteekening de onjuiste gevolgtrekking, dat het handschrift uit Utrecht afkomstig is. Ook V. d. Bergh (Middelned. geogr. p. 267, en nog: Bijdr. v. vaderl. gesch. N. R. I p. 117) beweert dit ten onrechte.

7) Deze „antiqua cronica" is gewis de Utrechtsche bron der Annales

Gregorii pape", waarin reeds Kleyn de Magna moralia in Jobum herkende [1]), werden te Egmond geschreven onder abt Ascelinus (1124—1129); naar het schijnt is dus de kopie der oorkonden van het sticht te Egmond reeds spoedig aangevuld [2]). Het handschrift der Moralia is tot groote schade der geschiedenis verloren. Den ouderen codex, die nog in het begin der 16e eeuw te Egmond was, blijkens de toen achteraangevoegde verwijzing naar de Moralia Gregorii, ontmoeten wij daar het laatst in 1548, toen de Haagsche advocaat Cornelis Van Muyden er een afschrift van maakte, dat door Bockenberg gebruikt werd [3]). Hoe het handschrift na de verwoesting der abdij Egmond naar Engeland kwam en in Cottons bezit geraakte, is onbekend. Reeds in den catalogus dezer bibliotheek van 1696 wordt het vermeld [4]); met de geheele boekerij is het later aan het British Museum overgegaan.

Dat de Egmondsche monniken de verzameling Utrechtsche oorkonden, die voor hen geenerlei praktisch belang had, alleen om de daarin vervatte historische berichten hebben doen afschrijven, blijkt reeds uit het feit, dat zij haar eene plaats gaven in den band, die hunne oude vaderlandsche kronieken en annalen bevatte. Dergelijke overwegingen kunnen echter de Utrechtsche geestelijkheid niet bewogen hebben, om de verzameling bijeen te brengen. Voor hen vertegenwoordigde zij gansch andere belangen: zij gold hun als rechtstitel hunner privilegiën en bezittingen. Laat ons zien, of wij niet kunnen na-

---

Egmundani, waarvan Mr. Kappeyne (Hecmundensia, in: Bijdr. v. vaderl. gesch. 3e R. V p. 56 Noot 2) spreekt.

1) Arch. v. Ned. kerkgesch. II p. 155 Noot 4.

2) Wellicht door afschrijven van het origineel van het 1e cartularium van het Liber donationum, dat met een duplikaat van den Egmondschen codex begint.

3) Aanteekening van P. C. Bockenberg achter zijn afschrift van Radbods cartularium in het HS. V 72 der Koninklijke bibliotheek: „Subscriptum erat: *Hec ex Egmondano codice scripsimus A°.* 1548 33 *koris (?) circa Andree festum; reliquas (ut in eodem asserebatur) reperies Trajectensis ecclesie donationes ibidem in parva (sic!) parte Moralium beati Gregorii super Job in fine libri cum quadam alia (sic!) cronica ejusdem diocesis sive episcopatus.* Scriptor fuit Cornelius Mudenus advocatus Hagensis."

4) Ann. Egmund. ed. De Geer. p. 5.

sporen, hoe, waartoe en in welken tijd de kleine bundel is bijeengebracht. Vooraf ga de opmerking, dat de opneming van een afschrift van geheel dezelfde collectie in het Liber donationum van den Dom de gedachte uitsluit, dat de Egmonders zelven de verzameling hebben bijeengebracht of naar de te Utrecht aanwezige origineelen hebben doen afschrijven: aan de Egmondsche kopie heeft zonder eenigen twijfel ten grondslag gelegen eene verzameling, die reeds te Utrecht voor 1100 was aangelegd.

Hoe, waartoe en wanneer is dit geschied? Laat ons eerst den inhoud der verzameling overzien. Wij vinden daarin: 1°. 11 charters van Karolingische vorsten over 722—914 in chronologische volgorde [1]). 2°. 2 charters van Lotharius II en Lotharius I dd. 858 en 846. 3°. 5 charters van Hendrik I en Otto I dd. 919—953, niet chronologisch gerangschikt. 4°. 4 private charters dd. 828—850, zonder orde. 5°. de ongedateerde goederenlijst van het sticht. 6°. eene oorkonde van bisschop Baldric dd. 943, die in het Liber donationum geheel achter in den bundel staat [2]). 7°. eenige aanteekeningen van zekeren Radbod over gebeurtenissen van het jaar 900, met twee grafschriften, die hij voor zich zelven heeft opgesteld, en een gebed tot St. Maarten in versmaat.

Laat ons met het laatste nommer, dat ons alleen een bepaalden persoon aanwijst, aanvangen [3]). De „peccator Radbodus", die vermeldt, hoe hij in het jaar 900, kort voor den dood van koning Zwentibold, „inter famulos sancte Trajectensis ecclesie conscribi meruit", is steeds (en naar het mij voorkomt terecht [4])) gehouden voor

---

1) Alleen de niet gedateerde oorkonde N°. 4 staat wellicht niet op hare plaats; daardoor is N°. 3 herhaald als N°. 5, wijl de afschrijver aan deze blijkbaar aanvankelijk vóór, later na N°. 4 eene plaats had aangewezen.

2) De oorkonde van Zwentibold N°. 24 vermeld ik niet, daar zij in den Egmondschen codex niet voorkomt en dus blijkbaar later is ingevoegd.

3) Deze aanteekening is in den Egmondschen codex met eene andere hand als de rest geschreven; doch daar ook het Liber donationum haar in dit verband opneemt, moet zij toch in het origineel gestaan hebben.

4) Hij kwam bepaaldelijk van buiten en trad eerst toen tot de Utrechtsche kerk in betrekking (Moll, Kerkgesch. I p. 266); inderdaad werd hij dus eerst in 900 „inter famulos Trajectensis ecclesie" opgenomen.

denzelfden persoon als de Radbod, die in datzelfde jaar 900 als Utrechtsche bisschop optrad [1]). Deze omstandigheid is voor ons, waar wij den oorsprong van het cartularium bepalen willen, van groote waarde. Het is toch geheel onaannemelijk, dat men aan deze historische aanteekening en aan deze gedichten later eene plaats zal hebben aangewezen tusschen de rechtstitels van het sticht, waarbij zij geheel niet behooren. Daarentegen is het volstrekt niet vreemd, dat de bisschop zelf, die het cartularium onder zich had, op het schutblad [2]) eenige biographische aanteekeningen en vrome overpeinzingen neerschreef: het schutblad was volgens de gewoonte dier dagen voor zulke aanteekeningen de aangewezene plaats. Wij moeten dus aannemen, dat bisschop Radbod de aanteekening geschreven heeft achter in het reeds aangelegde cartularium. Dit cartularium zelf kan dus niet jonger zijn dan 917, toen bisschop Radbod stierf.

Indien wij met deze wetenschap het cartularium doorloopen, treft ons het feit, dat juist de oorkonden, die eindigen met het jaar 914, chronologisch gerangschikt zijn, terwijl al de rest eene verwarde massa schijnt. De conclusie is dus wel niet gewaagd, dat wij in de oorkonden N°. 1—11 de oude kern van het cartularium bezitten, — eene conclusie, overeenkomende met den titel van het stuk, die in het oorspronkelijke stuk zal geluid hebben: „Commemoratio de rebus sancté Trajectensis ecclesie, que olim *a regibus*, Domini nostri J. C. fidelibus, eidem ecclesie tradite sunt" [3]). Oorkonden van koningen, geene private charters (zooals N°. 19—22) en goederenlijsten (zooals N°. 23) bevatte dus het cartularium oorspronkelijk. Dit

---

1) Ook Waitz doet dit. (Monum. Germ. hist. Scriptt. XV p. 570 Noot 2.)

2) De aanteekening heeft blijkbaar op het schutblad gestaan, achter het veel jongere charter van bisschop Balderik. De Egmondsche codex heeft deze orde; het Liber donationum veranderde die blijkbaar, omdat het over het geheel zekere chronologische orde invoerde.

3) De woorden „et ab aliis" komen in het Liber donationum niet voor en zijn dus gewis in het Egmondsche handschrift ingelascht, om den titel van den bundel met den inhoud in overeenstemming te brengen.

is zoo waar, dat de goederenlijst, toen zij ingeschreven werd, van een met den hoofdtitel correspondeerend opschrift voorzien werd, dat echter ook op N°. 19—22 slaat en dus thans in de verzameling misplaatst is, terwijl het bovendien geen zin heeft, nu de hoofdtitel van het geheele stuk gewijzigd is.

Wat heeft bisschop Radbod bedoeld met het bijeenbrengen dezer elf Karolingische charters? De hoogleeraar De Geer van Jutfaas, die aan het cartularium eene afzonderlijke studie gewijd heeft [1]), meent, dat de bisschop de onder zijn bereik zijnde vorstelijke giftbrieven liet afschrijven met het doel, om daarvan de bevestiging door koning Conrad I te verkrijgen, en dat dus de verzameling eigenaardig afgesloten wordt met dien giftbrief zelven (dd. 9 Juli 914), dien de bisschop, hetzij als concept met de andere stukken heeft overgezonden, hetzij als hunne bevestiging later daarachter heeft doen schrijven. Eene conjectuur, niet onaannemelijk, maar geheel onbewezen! Inderdaad, maar de hoogleeraar maakt bij de verdere bespreking van het cartularium eene zeer scherpzinnige opmerking, die aan zijne gissing toch eene hooge mate van waarschijnlijkheid bijzet. Op de confirmatie van koning Conrad volgen de twee charters van Lotharius II en I dd. 858 en 846, die in het eigenlijke cartularium overgeslagen waren. Daarna vinden wij de confirmatie der koninklijke giftbrieven door Hendrik I. Deze vorst somt (in tegenstelling met zijnen voorganger) de door hem geconfirmeerde giften op: hij vermeldt, als aan hem door bisschop Balderik voorgelegd, giftbrieven van koning Pippijn, Karel den Groote, Lodewijk den Vrome, een tweeden Lodewijk (den Duitscher), Zwentibold en Conrad. Derhalve juist de giftbrieven, die de door ons aangeduide kern van het cartularium bevatte, *niet* de beide daarin overgeslagene charters der beide Lothariussen, waarvan althans het tweede in de rij bepaald behoorde. — De opmerking komt mij voor wel niet het voldingende bewijs

---

1) B. J. L. De Geer, Het oudste cartularium van Utrecht, in: Études archéol., linguist. et histor., dédiées à M. le Dr. C. Leemans. p. 287. Leide, 1885. *Niet in den handel.*)

te leveren, dat ons cartularium aan koning Hendrik I is voorgelegd, maar ons toch recht te geven, om tot nader bewijs aan te nemen, dat aldus geschied zal zijn. En dan is er geen reden om te betwijfelen, dat óok bij 's konings voorganger aldus gehandeld zal zijn. De algemeene bewoordingen, waarin koning Conrad (in afwijking van zijne voorgangers) spreekt, zouden dan te verklaren zijn uit de wetenschap, dat bisschop Radbod, die te Deventer residéerde, terwijl zijne diocese grootendeels in de macht der Noormannen was, niet in staat was al zijne giftbrieven over te leggen, — eene wetenschap, die later, bij het leven van zijnen opvolger, in vergetelheid kan zijn geraakt.

Uit het bovenstaande volgt derhalve met groote waarschijnlijkheid, dat ons cartularium in het jaar 914 door bisschop Radbod aangelegd [1]) en aan Udo en graaf Waldger medegegeven is, toen zij aan koning Conrad I 's bisschops verzoek om bevestiging der oude koninklijke giften overbrachten. De bisschop zelf voegde daaraan later op het achterste schutblad eenige historische aanteekeningen en vrome rijmen toe. — Laat ons thans zien, wat wij over de verdere lotgevallen van het stuk kunnen te weten komen. Radbods opvolger Balderik bracht zijnen zetel weder naar Utrecht over; de verstrooide kanunniken stroomden naar de herstelde kerken en brachten gewis uit de verbanning menigen schat mede, dien zij bij hunne vlucht voor de Noormannen gered of later gedurende hunne ballingschap verkregen hadden. Tot de laatste behoorde zonder twijfel de giftbrief van het klooster St. Odilienberg, dat Lotharius II in 858 aan den uit zijne hoofdstad verdreven bisschop Hunger als zetel had aangewezen; de giftbrief werd natuurlijk in het klooster bewaard, totdat hij in veiliger tijden naar Utrecht kon gebracht worden. Eerst toen was

1) De vraag, of de bisschop voor de samenstelling de origineele charters gebruikte, dan wel bij gebreke daarvan slordige en onvolledige afschriften, die hier en daar min gelukkig aangevuld werden, laat ik onbesproken. Zeker is het, dat de tekst der oudste oorkonden uiterst gebrekkig is en dat enkele mededeelingen zéér vreemd schijnen. Maar het blijft de vraag, of deze fouten reeds in het origineele cartularium van Radbod voorkwamen, dan wel door een slordigen afschrijver van dit wellicht zwaar beschadigde origineele cartularium gemaakt werden.

er gelegenheid, om hem in het cartularium bij te schrijven, en de omstandigheid, dat eerst daarna de oudere giftbrief van Lotharius I, die naar wij zagen door koning Hendrik I niet vermeld wordt, is ingeschreven, doet ons vermoeden, dat deze om onbekende redenen door een der vluchtende geestelijken medegenomen en eerst ten tijde van dezen vorst teruggekeerd is. Naarmate koning Otto I het sticht met voorrechten begiftigde, lag het voor de hand deze aan het cartularium toe te voegen, en te gelijk zal ook de giftbrief van zijnen vader Hendrik I daarin opgenomen zijn. Later kwam men op de gedachte, aan het stuk zekere afronding te geven, door daarin ook op te nemen de lijst van de bezittingen der kerk, die zij niet aan vorsten, maar aan private personen dankte: door de opneming der „commemoratio de rebus S. Martini, olim a fidelibus tradite," waren alle rechten van het sticht behoorlijk in den bundel vertegenwoordigd. Nog later [1]) schijnt men weder een stap verder gegaan te zijn door het kopiëeren in extenso op een paar opene bladen van vier private giftbrieven der 9e eeuw [2]). Eerst na langen tijd kwamen de twee laatste stukken bij de verzameling. Het charter van bisschop Balderik dd. 943 werd eerst opgenomen, toen het reeds op verscheidene plaatsen verteerd en onleesbaar geworden was, dus zeker niet voor de 11e eeuw, en de oude oorkonde van Zwentibold (niet zeer belangrijk en zeker eerst veel later te Elst ontdekt en als historische curiositeit afgeschreven) kan niet voor het einde dezer eeuw bijgevoegd zijn, daar de Egmondsche afschrijver haar nog niet in het cartularium aantrof [3]).

---

1) Zie hiervoor p. XII, XIII.

2) Zij hebben bij uitzondering, evenals de goederenlijst, hoofden, die de overige oorkonden (behalve de beide eerste) missen: eene aanwijzing, dat zij niet tegelijk met de andere oorkonden ingeschreven werden.

3) Of al deze bijvoegingen in het origineele cartularium, dan wel in een afschrift daarvan gemaakt werden, moet ik in het midden laten. Zeker echter is het Egmondsche afschrift niet naar het origineel zelf gemaakt, want daar in dit en in het Liber donationum de interpolaties der goederenlijst allen op dezelfde plaatsen (verkeerdelijk) zijn ingelascht, moeten beiden berusten op eenzelfde afschrift, waarin deze fouten reeds gemaakt

Nog éene zaak vereischt thans gezette bespreking. Van den Bergh [1]) bepaalde de dagteekening der ongedateerde goederenlijst op 960 [2]): het schijnt niet zeer aannemelijk, dat de Utrechtsche geestelijkheid tusschen de koninklijke giftbrieven en de gedenkstukken der oudheid een stuk zal opgenomen hebben, dat kersversch uit hare handen kwam. Immers daar het jongste stuk in den bundel van 953 is, zou de lijst onmiddellijk na hare vervaardiging moeten opgenomen zijn [3]). — Ik beaam deze opmerking, doch ik acht ze niet gevestigd op een stevigen grondslag. Alle hulde brengende aan de scherpzinnigheid van Van den Bergh, die uit de vermelding van verschillende goederen en rechten in verband met de koninklijke giftbrieven heeft aangetoond, dat de lijst niet ouder dan 953 kon zijn, moet ik toch mijne verwondering betuigen, dat de geleerde onderzoeker niet heeft ingezien, dat deze tijdsbepaling, onwederlegbaar voor de lijst *in haren tegenwoordigen toestand*, zonder twijfel onjuist is voor het oorspronkelijke stuk. Immers het springt in het oog, dat dit geïnterpoleerd is en wel op zeer vele plaatsen. Met het bewijs daarvan kan ik deze afdeeling besluiten.

Dat er interpolaties in de lijst voorkomen, behoeft geen uitvoerig betoog: ik kan volstaan met op twee plaatsen te wijzen, beide op p. 43 mijner uitgave voorkomende. De eene is die, waar de schrijver verhaalt, dat de tiend der vangst in de Almere aan St. Maarten behoort; „*sed modo*", aldus vervolgt hij dan, „ille alie partes novem proprie sunt sancti Martini" (= maar *thans* behooren ook

---

waren. Alleen ook door het aannemen van herhaalde overschrijving kan men de slordigheid van den tekst der oudste oorkonden voldoende verklaren.

1) Middelnederl. geographie. 1e ed. p. 267. (In de 2e editie is het betoog niet overgenomen: zie p. 23 dier editie.)

2) Van Mieris noemde het jaar 866 (regeeringsbegin van bisschop Odilbald), blijkbaar in (onjuiste) navolging van Heda, die (Historia. p. 64) opmerkt, dat de lijst de goederen der kerk bevat „usque ad tempora Odilbaldi episcopi." (Natuurlijk met terugslag op de mededeeling der lijst over de Texelsche goederen, die onder Odilbald verloren gingen.)

3) V. d. Bergh (Bijdr. v. vaderl. gesch. N. R. I p. 117) schijnt dit dan ook (als noodzakelijk gevolg zijner tijdsbepaling) aan te nemen.

de overige $^{9}/_{10}$ aan St. Maarten). Op de andere plaats worden de namen van verschillende hoorigen der kerk opgenoemd, en de schrijver vervolgt: „quidquid isti habuerunt *nunc* computatum est in XII mansa etc." (= de goederen, *vroeger* aan dezen behoorende, zijn *thans* berekend onder de 12 hoeven enz.) Ik behoef hier niets aan toe te voegen: de geciteerde woorden zijn evidente toevoegsels.

Gewapend met deze wetenschap lezen wij de goederenlijst oplettend door. En dan treft ons aanstonds het feit, dat reeds Van den Bergh's [1]) aandacht trok, namelijk het onsystematische van de geographische volgorde der besprokene plaatsen. Het is lang niet overal mogelijk, uit de vaak bedorvene plaatsnamen de localiteit te herkennen, door den schrijver bedoeld; ja niet altijd gelukt het ons, met zekerheid vast te stellen, in welke streek hij zich bevindt. Maar het is toch duidelijk, dat hij meermalen dezelfde plaats tweemalen bespreekt, en slechts enkele malen geeft de aard van het bezit der kerk eenige aanleiding tot eene herhaalde bespreking daarvan op eene tweede plaats. Laat ons deze plaatsen even bijeenzoeken:

p. 39. „In Turre mansa tres." En verderop p. 39: „In supradicta villa Turre mansum I, quem Herlulfus dedit."

p. 41. „In Suthrem IV mansa." p. 42. „In Suhtrem II (mansa)."

p. 41. „In Rothulfuashem medietas tocius ville S. Martini, et insuper hereditas Aldburge, quicquid ibi habuit." → p. 44. „In Hrothaluashem, *quod modo dicitur Rinasburg* (latere invoeging!), mansa XIII S. Martini, et de hereditate Radulfi et Aldburge, quos ipsi tradiderunt S. Martino etc." (herhaling!)

p. 42. „In Velesan II (mansa)." — p. 45. „Preterea sunt mancipia, que jure debentur propria fore almi Martini juxta Felisun etc."

p. 42. „In Tlex II mansa." Verderop: „In Texle tertia pars S. Martini .... cum ecclesiis terre." —

1) Middelnederl. geogr. 1e ed. p. 269.

p. 45. „In Tlex ecclesie omnes S. Martini et tocius terre, que ad regem pertinebat, tertia pars S. Martini, exceptis aliis terris, quas Christifideles tradiderunt ob sui amorem." (herhaling!)

p. 42. „In Uuiron due partes tocius terre S. Martini, cum ecclesiis terre." — p. 43. „De Uuiron in Aluitlo mansum dominicatum cum terra salaricia S. Martini cum servis in eadem villa commanentibus, quorum hec sunt nomina etc."

p. 44. „In Beuerhem VIIII mansa." En verderop p. 44: „In Beuorhem tradidit Gutha ecclesiam necdum consecratam in jus et dominium S. Martini, ea videlicet ratione etc."

Andere plaatsen vragen onze aandacht, namelijk zulke, waar een plaatsnaam geschoven is tusschen twee vermeldingen van eenzelfde andere plaats of van twee aangrenzende plaatsen, of wel midden in een zin, die daardoor niet goed doorloopt:

p. 39. „Suegon similiter (sc. totum S. Martini). *In Rudinhem IIII partes tocius ville.* Suegsna similiter (sc. totum S. Martini)."

p. 43. „In Almere regalis decima census, qui vocatur cogsculd. *In Nesse villa cum omni piscatione.* Decima etiam(!) in Almeri de sagenis S. Martini est."

In de eerste plaats merk ik op, dat de spelling van de namen der dubbel vermelde plaatsen meestal verschilt: Suthrem en Suhtrem, Rothulfuashem en Hrothaluashem, Velesan en Felisun, Tlex en Texle, Beuerhem en Beuorhem; terwijl de als bijvoegselen verdachte plaatsen tweemaal (p. 39 en p. 41) ingeleid worden met de woorden: „et insuper".

Eene tweede opmerking is van meer belang. Van de dubbel vermelde plaatsen is de eene gewoonlijk vrij uitvoerig, geeft allerlei bijzonderheden over de besprokene goederen of rechten en noemt zelfs nu en dan de namen der schenkers. Over het geheel vinden wij in de lijst zulke berichten niet, en dit was ook niet te verwachten; immers zij vermeldt volgens haar opschrift giften, „que *jam olim* a fidelibus tradite sunt." Het vermoeden ligt dus voor de hand, dat de plaatsen, waar namen van

schenkers of andere details vermeld worden, later, bij de ontvangst der gift, in de lijst zijn bijgevoegd. Zulke plaatsen nu zijn er vele in de lijst. Als schenkers treden op: Hagabard (p. 39), Herlulf (p. 39 tweemaal), Thiatlind de dochter van Aldbert met haren zoon Reginbert (p. 40), Elegsuind (p. 41), Erulf en Radulf (p. 41 en 44), Aldburg (p. 41 en 44), Gerulf (p. 41), Gutha (p. 44); het herhaaldelijk voorkomen van juist dezelfde namen bevestigt het vermoeden, dat wij hier met latere bijvoegingen te doen hebben. — Als plaatsen, die wegens hare uitvoerigheid verdacht zijn en die vooral op het einde voorkomen, noem ik:

p. 39. de vermelding van de $^2/_{10}$ in Germepi en Isla.
p. 42. de vermelding van den tiend der zeevonden, tollen en huslotho.
p. 43. de vermelding van de visscherij in de Vecht en de wateren in Niftarlaca.
p. 43. de beschrijving van de hoeve op Wiron en hare hoorigen.
p. 44. de opsomming der hoorigen.
p. 44. de beschrijving der erfenis van Radulf en Aldburg.
p. 44. de opgave van de voorwaarden bij de gift der kerk te Beverhem.
p. 45. de lijst der hoorigen in Felisun.
p. 45. de mededeelingen over de goederen op Tlex.

Doorloopen wij thans nog eenmaal onze lijst en gaan wij na, wat alzoo daaruit schijnt verwijderd te moeten worden, ten einde bij benadering het stuk in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen.

p. 39. de hoeve, geschonken door Hagabard.
de erfenis van Herlulf te Haltna.
de hoeve van Herlulf te Turre.
de $^4/_5$ deelen van Rudinhem.
de $^2/_{10}$ in Germepi en Isla.
p. 40. de gift van Thiatlind.
wellicht ook: de kerk van Holtsele, de tiend van Masaland, de kerk van Valcanaburg.
p. 41. de gift van Elegsuind.
de gift van Erulf en Radulf.
de gift van Aldburg.

p. 41. $^1/_6$ van de visscherij van Gerulf.
p. 42. de bezittingen op Texle, Wiron en Varoht.
de tienden van zeevonden, tollen en huslotho.
p. 43. eenige, wellicht alle visscherijen.
de hoeve op Wiron met hare hoorigen.
p. 44. de 12 mansa in Bante.
de lijst der hoorigen.
de goederen te Hrothaluashem of Rijnsburg.
de gift van Gutha.
p. 45. de hoorigen te Felisun.
de kerken op Tlex.
wellicht: de tienden aan het slot.

Bijzonder ingewikkeld zijn de bladzijden 43 en 44 der lijst, die blijkbaar, nadat men aan het einde de geheele beschikbare opene ruimte had beschreven, volgekrabbeld zijn geworden met allerlei marginale noten. Deze plaatsen behoeven dus nog eene afzonderlijke bespreking. Ik zeide reeds, dat ik vermoed, dat de geheele lijst der visscherijen ingelascht is, omdat aan het einde van p. 43 de lijst der hoeven weder begint. Doch in ieder geval is in die lijst later nog weder bijgevoegd: „Decima *etiam* in Almeri de sagenis S. Martini est", waarbij dan weder *nog* later (zooals ik reeds opmerkte) geschreven is: „sed modo ille alie partes novem proprie sunt S. Martini." Zonder twijfel is ook de vermelding der visscherij in de Fennepa later bijgevoegd, want zij staat in het Egmondsche handschrift op eene andere plaats dan in het Liber donationum, natuurlijk omdat zij boven of naast den tekst geschreven was, zoodat de afschrijvers weifelen konden, waar ze moest ingelascht worden. Ook de volzin: „sed et alia piscatio in flumine Feht etc." is blijkens haren aanhef een niet oorspronkelijk stuk. — De volzin over de hoeve op Wiron is onverstaanbaar geworden. Hij is geheel te beschouwen als kantteekening bij de lijst der hoeven. Ik merkte reeds op, dat de volzin „quicquid isti habuerunt nunc computatum est in XII mansa, quarum Poppo I habet," niet anders dan eene later bijgevoegde tusschenzin zijn kan. Doch die tusschenzin schijnt onvolledig: op p. 44 stuit men achter: „In Strude LX" op het in dit verband onverstaanbare „et XII mansa, quae fuerunt Dei, S. Martini, Bonifacii,

Willibrordi, Liudgeri, Landberti et domni regis in Bante"; ik vermoed, dat dit stuk behoort bij de eerste helft van den tusschenzin, die over 12 andere hoeven spreekt. De geheele ingevoegde passage over de hoeve in Wiron zou dan aldus geluid hebben: „De Wiron in Alvitlo mansum dominicatum.... cum servis.... quorum hec sunt nomina: Folkric.... Edo, Abbo.... isti sunt sancti Martini cum terra, quam habuerunt." Waarbij als latere randglosse te voegen ware: „Quicquid isti habuerunt, nunc computatum est in XII mansa, quarum Poppo I habet, et XII mansa, quae fuerunt Dei.... in Bante." — De *oude* tekst der lijst zou dan aldus moeten luiden: (p. 42) „In Beccanburen I. In Vranlo I. (p. 43) In Northanheri VI.... In Strude LX. (p. 44) In Wihtmundhem XIII mansa.... In Hlithum III mansa." Hiermede moet de goederenlijst oorspronkelijk geëindigd zijn.

Op deze wijze gezuiverd verkrijgen wij eene lijst, die enkel dorre opsommingen van plaatsnamen volgens vaste formules bevat, als: Bunninchem totum S. Martini. In Lonaralaca due partes ville. In Turre mansa tres. In villa Riswic aecclesia cum terris ad eandem pertinentibus enz. Deze hoeven en kerken zijn gelegen (ik loop de namen vluchtig door) te Duurstede, Doorn, Houten, Bunnik, Maarsen, Woerden, Alfen, Leiden, Voorschoten, Maasland, Oegstgeest, Poelgeest, Haarlem, Velsen, Texel, Huisduinen, Schoorl enz., eene orde, waarop bij de gebrekkige geographische kennis dier dagen weinig aan te merken valt. De visscherijen vindt men allen bijeen, hetzij aan het oude slot der lijst, hetzij in eene latere bijvoeging kort voor dat slot. Over het geheel worden alleen plaatsen in de tegenwoordige provinciën Holland en Utrecht vermeld; alles, wat daarbuiten ligt, wordt verzwegen, blijkbaar met opzet, en al kunnen wij de reden daarvan niet gissen, er is dus geene aanleiding, om ons met Van den Bergh te verwonderen (l. c. p. 269), dat eene enkele plaats in Gelderland ontbreekt.

Laat ons thans trachten den ouderdom van de aldus gezuiverde goederenlijst en van de vele bijvoegingen te bepalen. Van den Bergh merkte op, dat de vermelding van de „regalis decima census, qui vocatur cogsculd"

(p. 43) blijkbaar jonger is dan het charter van keizer Otto I dd. 948 Juni 30 (p. 26); niet geheel juist, want in dit charter wordt aan de kerk geschonken „*omnis* census, qui vulgarice cogsculd vocatur." Juister zou daarom geweest zijn, dat de vermelding *ouder* was dan dit charter; het tijdsverschil is echter niet groot, want de gift van de „decimae tributi, quod cogsculd dicitur," dagteekent van 1 April 948 (p. 28), zoodat de aanteekening in de lijst geschreven is in de weken tusschen 1 April en 30 Juni 948. — Volkomen juist is daarentegen Van den Bergh's opmerking, dat het noemen der „piscatio in flumine Feht cum omnibus stangnis ibi adjacentibus" (p. 43) duidelijk wijst op Otto I's oorkonde van 21 April 953 (p. 29) en dus bewijst, dat deze volzin eerst na 953 kan gesteld zijn. — Verder merkt Van den Bergh op, dat de volzin, waarbij „in Amuthon septem were ad piscandum" aan de kerk worden toegekend, ouder moet zijn dan het charter van 975 Juni 6 (p. 63), waarbij zij verkreeg „quantum villae, Amuda vocatae, prius ad prefatam non pertinebat ecclesiam"; volkomen juist, maar zij is ook ouder dan 30 Juni 948 (p. 26), toen Otto I aan de kerk schonk „*totam* piscationem, quam hucusque in Amuson ad nostrum regale jus habere videbamur." Tot verdere tijdsbepaling kunnen wij er nog bijvoegen, dat de schenking van de „decima de tributo, quod huslotho vocatur," (p. 42) eerst plaats had op 1 April 948 (p. 28), doch dat de vermelding van de tienden der vischvangst in de Almere (p. 43) ouder moet zijn dan 30 Juni 948 (p. 26), toen de kerk „*tota* piscatio, quam hucusque in Almere ad nostrum regale jus habere videbamur," van den koning verkreeg, — eene schenking, die op 21 April 953 (p. 29) door den vorst herhaald en daarna in de goederenlijst geboekt werd in de reeds besprokene aanteekening, dat *thans* („modo") ook de overige $^{9}/_{10}$ der visscherij aan St. Maarten behoorden.

Wij verkrijgen aldus geenszins de zekerheid, die Van den Bergh leidde tot de conclusie, dat de lijst van omstreeks 960 moest dagteekenen. Integendeel blijkt het, dat het geheele stuk op p. 42/43 op verschillende tijden onder de regeering van koning Otto I (omstreeks 950) is neergeschreven. Doch wat baat ons deze wetenschap,

sinds wij reeds vaststelden, dat dit gedeelte eene interpolatie is? Wij kunnen uit al het opgemerkte dus alleen leeren, dat het hoofdgedeelte onzer lijst *ouder* moet zijn dan dit tijdstip. Dus is zij wellicht uit den tijd van bisschop Radbod, die het cartularium deed samenstellen? kan hij zelf de lijst hebben doen opmaken en in zijn register opnemen? Ik geloof het niet. Van den Bergh merkte reeds op, dat twee van de namen, die in ons register genoemd worden, die van Gerulf (p. 41) en Othilbold (p. 45) ons vaste data aanwijzen; doch hij was ook hier niet bijzonder gelukkig. Gerulf, zegt hij, die eene piscatio bezat „in extrema parte Rheni fluminis", is zonder twijfel dezelfde graaf Gerolf, die in 889 van koning Arnulf verkreeg „inter Renum et Suithardeshaghe in comitatu ipsius sylvam unam et terram arabilem unam," en verder verschillende goederen, waaronder ook visscherijen. Reeds Kluit [1]) beweert bij de uitgave van dit charter hetzelfde, en ik wensch het geenszins te betwijfelen. Maar Van den Bergh's conclusie is toch onjuist: hij kon niet weten, dat Van Asch van Wijck de juiste kopie van het handschrift in het British Museum verkeerd afdrukte, toen hij sprak van „piscatio, quam Gerulfus hab*uit*". Het origineel heeft zeer bepaald: hab*et*, en eerst de latere afschrijver van het cartularium in het Liber donationum, terecht opmerkende, dat Gerulf reeds lang tot zijne vaderen vergaderd was, veranderde dit in: hab*uit*. De zaak treedt dus in een ander licht: daar Gerulf nog leefde, toen deze aanteekening in de lijst werd opgenomen, kan de plaats niet veel jonger zijn dan 889, en daar wij ook deze plaats als interpolatie signaleerden, is dus de lijst zelve nog ouder.

Nog verder terug brengt ons de andere plaats, waarin bisschop Othilbold vermeld wordt (p. 45). De zaak eischt eene eenigszins uitvoerige bespreking. Van den Bergh vindt de woorden „usque ad tempora bone memorie Othilboldi episcopi"; de bisschop overleed in 900, de lijst is dus jonger, zoo redeneert hij. Zeer juist, indien de

---

1) Kluit, Hist. critica. II 1 9 Noot 4.

passage niet later bij de lijst gevoegd was. Daar alles aankomt juist op deze plaats, mag ik het ditmaal bij deze bewering niet laten, maar ben verplicht haar eenigszins nader toe te lichten. Ten einde den lezer te overtuigen, zal het echter voldoende zijn, de plaats, waarvan de bedoeling niet zeer duidelijk is, uit het onbeholpene monniken-Latijn in gewoon Hollandsch over te zetten.

Het is reeds gebleken, dat de steller der lijst zich evenals al zijne collegas onderscheidt door groote beknoptheid, en met zeldzame eentoonigheid de tallooze hoeven der kerk registreert. Hij is bijna aan het einde gekomen en heeft juist vermeld, dat alle kerken op Texel en het derde van het domeingoed aldaar aan St. Maarten behoorde. Er is inderdaad in dit bericht niets, dat den goeden klerk aanleiding kon geven tot eenige bijzondere ontroering, te minder omdat hij hetzelfde feit reeds eenmaal vroeger in de lijst geboekt had. Doch de zaak komt anders uit: plotseling ontsteekt de registrator in fellen toorn. „Deze geheele administratie op Texle is sedert de dagen van bisschop Othilbold in de war," roept hij uit, en verspreekt zich in zijne boosheid bij den naam van het eiland, dat hij zooeven pas met den ouden naam „Tlex" had aangeduid. „Vroeger was dit alles uitnemend geregeld: een priester was met machtiging van den bisschop rector van al deze kerken. Maar de laatste van dezen was Sibrand: gij weet wel de broeder van Othravan en Liutravan! Onder zijn bewind ging alles verloren." Onze opgewonden klerk zal gewis zijne goede redenen gehad hebben, waarom hij niet duidelijker sprak; doch hij heeft genoeg gezegd, om de nagedachtenis van heer Sibrand door alle eeuwen heen te bekladden, en ik zou mij zeer moeten vergissen, indien niet andere motieven dan zekere hartstocht voor genealogische bijzonderheden hem leidden, toen hij ook de namen der beide broeders van den priester in het schandaal mengde. Sapienti sat! de tijdgenooten zullen wel geweten hebben, dat Othravan en Liutravan bij de verduistering der Texelsche goederen van St. Maarten geene fraaie rol gespeeld hadden.

Doch genoeg over deze knoeierijen, wier bijzonderheden

reeds tien eeuwen lang aan de vergetelheid zijn prijsgegeven. Tevreden ben ik, als ik u overtuigd heb, dat deze zenuwachtige verdediger van St. Maarten geenszins dezelfde persoon kan geweest zijn als de onverstoorbare registrator der „mansa" en der „ecclesiae cum terris ad easdem pertinentibus." Ik meen dus te mogen rekenen op uwe instemming, als ik verklaar, dat het stuk later ingeschoven werd. Indien dit waar is, klimt dus de oorspronkelijke lijst op tot de dagen van bisschop Othilbold (866—900). — Maar nog ben ik niet tevreden. Ik merkte reeds op, hoe de vermelding, dat de Utrechtsche kerk (toen nog ongestoord) op Texel de kerken en $^1/_3$ van het domein bezat, reeds vroeger in de lijst voorkomt (p. 42): deze aanteekening is dus mede uit den tijd van bisschop Othilbold of zelfs nog ouder. Maar ook deze plaats schijnt eene latere bijvoeging: immers Texel werd nogmaals vroeger in de lijst vermeld: „In Tlex II (mansa)" (p. 42). Had de schrijver van deze laatste aanteekening geweten, dat de kerk aldaar ook $^1/_3$ van het domeingoed en alle kerken bezat, hij zou het gewis daarbij vermeld hebben, en bovendien zeker het eiland niet de eerste maal „Tlex", de tweede maal „Texle" genoemd hebben [1]). Conclusie: de kerken op Texel en het $^1/_3$ van het domeingoed, die onder bisschop Othilbold verloren werden, zijn door de kerk verkregen *na* het stellen der goederenlijst. Wanneer? wij weten het niet. De terminus ad quem voor de samenstelling der lijst is dus het jaar 866, toen bisschop Othilbold optrad. Maar de terminus a quo? Ik kan hem niet dan bij benadering opgeven: slechts één zeker gegeven kan ik aanwijzen. Dadelijk in den aanhef der lijst, dus zeker in het oudste gedeelte, wordt de kerk Upchirica bij Duurstede en het eiland tusschen Rijn en Lek vermeld: wij weten, dat deze beiden door Karel den Groote in

---

1) Tlex = Texle: vgl. p. 42: „in Texle tertia pars S. Martini" met p. 45: „in Tlex tocius terre tertia pars S. Martini." Tlex schijnt de oude naam te zijn; het gebruik van den naam Texle door den verhaler van het Sibrand-schandaal schijnt mij nog een sterk bewijs, dat dit verhaal later is bijgeschreven bij de vermelding van het bezit der kerk.

777 (p. 12) aan de kerk geschonken werden. De lijst is dus opgesteld tusschen 777 en 866 [1]).

II. Het eerste cartularium van het Liber donationum.

Ik begin met eene beschrijving van het geheele handschrift, dat als het Liber donationum van den Dom bekend staat. Het is een codex geheel van perkament. De inhoud bestaat uit twee verschillende deelen. Het eerste deel bevat 51 bladen, waarop door eene hand van het laatst der 12e eeuw [2]) de keizeroorkonden van het sticht en enkele andere stukken zijn geschreven. Het geheele stuk is door dezelfde hand blijkbaar doorloopend geschreven [3]): wisten wij het niet door vergelijking met den Egmondschen codex van het British Museum, niets zou doen vermoeden, dat dit deel uit twee stukken bestaat, die eerst later samengevoegd zijn. — De tweede afdeeling van den codex heeft blijkbaar oorspronkelijk geheel op zich zelve gestaan. Zij bevat 24 bladen [4]), gefoliëerd door den schrijver zelven [5]) en beschreven met eene ongewone hand, naar het schijnt uit de eerste helft der 13e eeuw [6]), die vele

---

1) In den tekst heb ik het stuk verkeerdelijk gedateerd: 2e helft der 9e eeuw in plaats van: 1e helft. De samenhang der plaatsen over de Texelsche goederen was mij toen nog niet zoo duidelijk als thans.

2) Von Wattenbach schrijft mij: „ich möchte es noch dem 12en Jahrhundert zuschreiben", — Maunde Thompson verklaart (weder iets later): „about 1200."

3) Alleen het laatste stuk (No. 88) is met eene andere, doch nagenoeg gelijke hand als de rest geschreven.

4) Juist 3 quaterns. Het is ons compleet bewaard gebleven, want de laatste bladzijde is in blanco, terwijl op de twee laatste bladen (oorspronkelijk in blanco) later twee oorkonden zijn bijgeschreven.

5) Deze foliëering is alleen aan het begin goed zichtbaar: later is zij bij het verbinden afgesneden of uitgekrabd, en vervangen door eene doorloopende foliëering van beide cartularia.

6) Von Wattenbach schrijft, dat het schrift hem ongewoon voorkomt en dat hij het (op reis te Gastein) niet met zekerheid durft te bepalen,

charters uit het eerste deel herhaalde, maar daarnevens verscheidene nieuwe gaf, allen uitgevaardigd door de doorluchtige Hohenstaufen en van elders geheel onbekend. Ook deze codex is doorloopend geheel door denzelfden schrijver geschreven [1]); later voegde eene hand van het begin der 14e eeuw er een charter van den Dom van 1243 en de synodaalstatuten van 1236 aan toe, die de beide laatste bladen vullen.

De beide codices zijn blijkbaar geruimen tijd afzonderlijk van elkander bewaard geworden: de voorzijde van het eerste en de achterzijde van het laatste blad der eerste afdeeling zijn geheel vuil en halfversleten, en hebben dus blijkbaar langen tijd als onbeschermde voor- en achterzijden van eenen codex gediend. Kort nadat in de tweede afdeeling de bovenvermelde twee charters van 1236 en 1243 waren bijgeschreven, zijn echter de twee stukken in éénen band vereenigd: eene hand van het begin der 14e eeuw heeft toch reeds bij alle oorkonden van den tweeden codex, die ook in den eersten voorkomen, de woorden geschreven: „Scriptum est prius" (of: „Scriptum invenies ante" of: „Scriptum reperies ante" of: „Scriptum habetur"), en wij zullen later zien, dat reeds vóór het midden der eeuw het geheele vereenigde cartularium werd afgeschreven. Nog ééne transformatie heeft de codex later ondergaan: hij werd verbonden en wel niet voor de 16e eeuw, daar op fol. XXIXvs. kantteekeningen uit het begin dezer eeuw bij deze gelegenheid half weggesneden zijn. De binder heeft aan het begin en het einde van den codex toen nog eenige vellen perkament bijgevoegd, en op de bladen voor in den codex is een bladwijzer over de beide cartularia bijgeschreven, terwijl later eene andere hand, mede van de 1e helft der 16e eeuw, achterin nog eenige stukken schreef, die nog

---

doch „ich vermuthe ausgehendes 12e Jahrhundert", — Maunde Thompson plaatst het „early 13th century." Daar de afschrijver een stuk van 1226 opneemt, kan hij echter niet voor dat jaar geschreven hebben. Foltz (Die Kaiserurkunden. p. 271) stelt het handschrift op de 14e eeuw.

1) De vier laatste charters van den bundel *schijnen* echter *door dezelfde hand* iets later bijgevoegd te zijn.

niet op den bladwijzer voorkomen: het verhaal van de wijdingen van den Dom, de correspondentie met het kapittel van Tours en de grafschriften van paus Adriaan VI.

De 16e eeuwsche band beschermt het handschrift nog steeds: houten borden, overtrokken met bruin leder, waarin eenige versieringen gedrukt zijn. Op de voorzijde leest men, achter een hoornen plaatje in koperen rand, de woorden: „Liber continens donationes imperiales, factas in prima fundatione ecclesie Majoris Trajectensis." Binnen op den band is met dezelfde of eene dergelijke hand dit opschrift herhaald, onder bijvoeging van de woorden: „Pertinet Majori ecclesie Trajectensi", terwijl deze mededeeling achteraan op den band met dezelfde woorden herhaald wordt. Eene 18e eeuwsche hand schreef eindelijk onder de eerstgenoemde mededeeling: „Et nunc anno 1778 pertinet Reverendissimo Domino Archiepiscopo Trajectensi, ad quem redire debet."

Over de wijze, waarop de overgang van het eerste „pertinet" tot het tweede heeft plaatsgehad, blijkt niets; alleen weten wij, dat de codex nog in de 2e helft der 16e eeuw in de Kleine archiefkamer van den Dom bewaard werd [1]), terwijl hij twee eeuwen later in het archief der Oud R. C. Clerezy te Utrecht berustte. Nog Kluit in 1780 [2]) en Bondam in 1783 [3]) gebruikten hem daar; maar sedert

---

1) Dodt, Archief. III p. 103. (Vidimussen van verscheidene charters door den secretaris van den Dom Lamzweerde kort na 1562 „ex antiquo registro intitulato: Liber continens donationes imperiales, factas in prima fundatione ecclesiae Majoris Trajectensis, reposito et servato in parvis archivis ecclesiae praefatae.") — De conclusie, door Folts (Die Kaiserurkunden. p. 271 Noot 1) uit deze plaats getrokken, dat het handschrift in het archief van het kapittel van St. Jan berustte, is natuurlijk onjuist.

2) Hij nam er (blijkens de omschrijving van zijne bron) uit over No. XXIV en XXV in zijne: Hist. crit. comit. Holl. II 1 p. 157, 159.

3) De Geer van Jutfaas beweert (Kron. Hist. Gen. 1857 p. 343), dat Bondam in zijn Geldersch charterboek het handschrift onder zijne bronnen citeerde als „het MS. van den Heer A(arts) B(isschop)". (l.c. p. 44 vlg.) Ten onrechte, zooals de medegedeelde varianten bewijzen en ook de omstandigheid, dat (blijkens p. 97) het Memoriale Adelboldi in dit handschrift voorkwam. Het bedoelde handschrift is gewis hetzelfde, dat Bondam (l. c. p. 193 vlg.) aanhaalt als „de M.S. Heda van den Heer

werd het handschrift vergeten, totdat het in 1857 bij gelegenheid van de Utrechtsche tentoonstelling van oudheden uit het genoemde archief weder te voorschijn kwam [1]). Sedert eenige jaren is het kostbare stuk met alle middeleeuwsche stukken, in het bezit der Clerezy, door haar in bruikleen afgestaan aan het Rijksarchief in Utrecht, waar het nog berust.

Wij willen thans den inhoud van het eerste cartularium onderzoeken. Aan het begin ontmoeten wij een ouden kennis: het geheele cartularium van Radbod, gerangschikt geheel in dezelfde orde als wij het in den Egmondschen codex vonden, met uitzondering van het charter van bisschop Balderik (N°. 25), dat hier achter de aanteekeningen van Radbod (N°. 26) volgt, terwijl N°. 24, dat in den Egmondschen codex ontbreekt, hier bijgevoegd is. — Dan volgt zonder de geringste afscheiding, die zou kunnen doen vermoeden, dat hier eene nieuwe afdeeling begint, eene reeks andere oorkonden, beginnende met eenige van koning Otto I, allen ouder dan de in den ouderen codex opgenomene giftbrieven van dezen vorst, en verder geregeld doorloopende tot het jaar 1145 toe. De samensteller van het handschrift heeft blijkbaar getracht in dit deel eene chronologische orde te volgen. Hij was wel is waar te onervaren in de chronologie, om aan de volgens regeeringsjaren of indictie gedateerde stukken van denzelfden vorst steeds hunne juiste plaats aan te wijzen, — hij was zelfs wel eens in de war met de verschillende Otto's en Hendriken, — de stukken, waaraan de datum geheel ontbrak, kon hij slechts bij benadering op hunne plaatsen brengen; maar over het geheel is toch een streven merkbaar om de tijdsorde te volgen. Alleen het voorlaatste stuk van den bundel (het laatste werd later bijgeschreven) is geheel misplaatst en maakt den indruk bij vergissing overgeslagen en daarom aan het slot ingeschreven te zijn.

A. B." — Doch Bondam gebruikte ons handschrift toch wel, zooals blijkt uit zijne beschrijving daarvan op p. 96 Noot; hij citeert het als het „Lib. commemoration. de reb. Traject." (p. 82, 85, 153, 193 enz.)

1) Zie B. J. L. De Geer, in: Kron. Hist. Gen. 1857. p. 335 vlg.

Over het geheel vinden wij hier voornamelijk oorkonden van keizers en koningen, van Otto I tot Conrad III. Bijna allen zijn vertegenwoordigd: alleen de met het vijandelijke Hollandsche gravenhuis verwante Lotharius ontbreekt in de rij, terwijl daarentegen eene keizerin ons N°. 74 leverde. Eéne pauselijke bul (N°. 78) staat tusschen deze giftbrieven in, blijkbaar alleen wegens het in het slot aan den bisschop verleende voorrecht om een myter te dragen. Utrechtsche bisschopsoorkonden, in het begin zeldzaam, komen allengs meer voor: wij vinden er van Ansfrid (N°. 40), Bernold (N°. 56), Willem (N°. 63, 65), Conrad (N°. 72), Burchard (N°. 73), Godebald (N°. 76, 79, 88) en Andreas (N°. 83, 85). Zéér enkele schenkingen van private personen: N°. 35, 45, 46, 70. Eindelijk twee oorkonden van vreemde kerkvorsten (de bisschoppen van Doornik en Kamerijk): N°. 81, 82, en een brief van het Keulsche Domkapittel: N°. 80.

Bijna alle stukken bevatten schenkingen aan den bisschop en het bisdom Utrecht. Daarvan zijn echter uit te zonderen eenige nommers, die den Dom van Utrecht betreffen (N°. 45, 49, 70, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 81 en 88), terwijl enkele op de kapittelen ten Dom en Oudmunster gezamenlijk betrekking hebben (N°. 34, 40, 46, 57, 73, 82 en 85). Het voorkomen dezer laatste categorie heeft, daar zij toch ook den Dom betreft, niets méér verwonderlijks dan de aanwezigheid der tweede. Het zal echter den oningewijde gelijkelijk bevreemden de tweede en derde categoriën in dit cartularium van het bisdom aan te treffen. De oorspronkelijke eenheid van het vermogen van bisschop en Domkapittel verklaart dit feit niet voldoende: immers hoewel het tijdstip, waarop de scheiding tusschen beiden plaats had, volkomen onbekend is, is het toch zeer onwaarschijnlijk, dat deze niet voor 1126/1131 (zie N°. 85, 88) zal hebben plaatsgehad. Eene aannemelijker verklaring geeft ons eene plaats in Wstinc's rechtsboek van den Dom, die zegt: „Littere et privilegia, que statum universalem dyocesis et mensam episcopalem concernunt, sunt in archivo nostre ecclesie de jure et consuetudine reservanda, episcopo et illis, ad quos pertinent, sub cautela ydonea

necessitatis tempore exhibenda [1])." De oorkonden van het bisdom werden dus van ouds in het kapittelarchief ten Dom bewaard en hoewel zij, blijkens de signaturen der enkele daarin nog aanwezige oorkonden, in eene afzonderlijke afdeeling bijeenverzameld en dus voor de Domheeren volkomen als bisschoppelijk eigendom herkenbaar waren, is het niet al te verbazend, dat in het cartularium, dat de oudste oorkonden van het sticht bevatte, ook de oudste documenten van het kapittel (zeker destijds nog gering in aantal) opgeteekend werden. — Allervreemdst daarentegen is de aanwezigheid van enkele andere stukken: de N°. 55, 62, 65 en 83, die schenkingen aan zekeren Anselm, aan de Keulsche kerk, aan het Luiksche Domkapittel (of een ander geestelijk gesticht van dit bisdom) en aan de abdij van St. Truyen bevatten. Over deze vier stukken aanstonds meer.

Eindelijk verdient vermelding, dat alle stukken tot de categorie der oorkonden behooren en in extenso worden medegedeeld (al is hier en daar de dagteekening weggelaten), behalve N°. 46, dat slechts een excerpt eener oorkonde of eene aanteekening over eene rechtshandeling is, en N°. 65, dat een synodaal besluit van Luik bevat, al of niet in den oorspronkelijken vorm. N°. 80 eindelijk is wel zonder twijfel volledig, maar geene oorkonde: het is een brief van het Keulsche Domkapittel.

Dat het archief van den Dom den stof voor het cartularium geleverd heeft, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Eene andere vraag is echter, of de schrijver van het door ons besprokene cartularium de oorkonden zelf van de origineelen heeft afgeschreven. Ik geloof niet, dat dit het geval is; waarschijnlijk heeft hij eene andere, oudere verzameling voor zich gehad en die in chronologische orde gebracht en afgeschreven. Aanleiding tot dit vermoeden geeft mij de inhoud van het cartularium zelf: het schijnt mij niet gelijkmatig, niet volgens ééne leidende gedachte ontworpen te zijn.

In het cartularium zijn, naar het mij voorkomt, drie ge-

1) Wstine's rechtsboek van den Dom. (H.S. van het Domkapittel. fol. 2 vs.)

deelten te onderscheiden: 1°. het cartularium van Radbod (N°. 1—26), 2°. de oorkonden N°. 27—72, 3°. de oorkonden N°. 73—88. Over de eerste afdeeling behoef ik niet meer te spreken. De tweede sluit zich geheel daarbij aan en bevat nagenoeg uitsluitend giftbrieven van de keizers en koningen aan de Utrechtsche kerk, waartusschen zich slechts enkele andere stukken bevinden. De derde afdeeling, van de tweede door eene tusschenruimte van 20 jaren gescheiden, draagt echter een ander karakter. Met twee uitzonderingen vallen alle oorkonden tusschen de jaren 1118 en 1145, en de bisschopsoorkonden treden zeer op den voorgrond, terwijl de keizercharters nog slechts enkele malen daartusschen voorkomen. Het komt mij daarom voor, dat hier eene andere, latere hand aan het werk is geweest dan die van den compilator der eerste helft.

Reeds deze opmerking pleit er tegen, dat ons cartularium, zonder twijfel door éénzelfde hand achtereen geschreven, een werk uit de eerste hand zou zijn. Maar er is meer. Ik zeide reeds, dat een nommer der eerste afdeeling geene oorkonde, maar eene korte aanteekening of een excerpt is: het is onaannemelijk, dat iemand, die zich voorstelde de charters van het Domkapittel in een register af te schrijven, daartusschen plotseling een enkel stuk zal geplaatst hebben, dat van geheel anderen aard is. In mindere mate geldt dezelfde opmerking van den brief van het Keulsche Domkapittel (N°. 80), die ook geheel afwijkt van de rest der opgenomene stukken. Doch het vreemdst schijnen in dit verband de stukken, die niet voor Utrecht zijn uitgevaardigd: giftbrieven aan Anselm, aan de Keulsche en Luiksche kerk en de abdij van St. Truyen. Is het bij de vorige stukken zeer onwaarschijnlijk, maar toch mogelijk, dat de compilator zijne modellen in de charterkast van den Dom kan aangetroffen hebben, hier is dit geheel ondenkbaar. Het tweede en het vierde stuk moeten berust hebben in de archieven van den Keulschen aartsbisschop en van den abt van St. Truyen, de herkomst van het eerste stuk is geheel onzeker, en van het derde, dat althans op Utrecht betrekking heeft, kan men hoogstens een afschrift in het Utrechtsche archief bezeten hebben; immers het stuk is blijkbaar ontleend aan het

cartularium van het Luiksche geestelijke gesticht, dat met het bezit der Leinderkerk bevoorrecht werd: de uitdrukking, dat bisschop Balderik van Luik het goed, waarop die kerk gesticht werd, „fratribus *nostris*" geschonken had, is ons daarvoor borg.

Hoe moeten wij ons dus, na al het voorgaande opgemerkt te hebben, de wording van ons cartularium voorstellen? Naar het mij voorkomt aldus. Men bezat te Utrecht een afschrift van het cartularium van Radbod, zonder twijfel hetzelfde, waarnaar vroeger de Egmondsche codex was afgeschreven: de geheel overeenkomstige wijze, waarop deze codex en ons cartularium de talrijke randglossen der goederenlijst verwerkt hebben [1]), en de gelijkheid der door beiden daarbij gemaakte fouten levert ons hiervan het bewijs, terwijl de groote overeenkomst van den bedorven tekst der oorkonden ons reeds tot het vermoeden daarvan gebracht had [2]). Dit afschrift is denkelijk, nadat de Egmondsche kopie gemaakt was, vermeerderd met eenige vellen perkament, waarop de een of andere kopiïst het omstreeks 1100 vervolgde door het afschrijven van de sedert de samenstelling voor de Utrechtsche kerk verkregene oorkonden van keizers en koningen, geheel in den geest van bisschop Radbod, wiens in het Liber donationum onvervalscht opgenomen opschrift getuigde, dat zijn codex de giftbrieven bevatte, „a regibus Domini nostri J. C. fidelibus ecclesie tradite." Denkelijk heeft

---

1) Eéne uitzondering levert de omzetting van een volzin over de visscherij in de Fennepa (p. 43 Noot 6). Deze bijvoeging moet dus niet in het origineel, maar in het door den Egmondschen en den Utrechtschen afschrijver gebruikte afschrift daarvan later bovengeschreven zijn, zoodat men over de plaatsing daarvan in den tekst aarzelen kon.

2) Zoo ontbreekt b.v. in N°. 2 in beide HSS. de omschrijving van het geschonkene, waardoor het stuk onverstaanbaar wordt. In N°. 25 zijn in beide HSS. dezelfde uitlatingen, hoewel ze in het jongste niet als lacunes zijn aangeduid. — Als verschillen van de beide codices (die uit het Liber donationum in alle afschriften overgingen *en dus bewijzen, dat dezen met den Egmondschen codex niets te maken hebben*) noem ik p. 38 Fengrima-husonham — Fregima-husenhem; p. 39 In Rugrum totum S. Martini — In Rugrum S. Martini totum; p. 45 supranominatam—supradictam.

de afschrijver bij zijn werk geene strenge orde gevolgd [1]): hoe dit zij, na 1089 (N°. 69) vond hij niets meer te boeken. Het stuk zal toen eenigen tijd zijn blijven liggen, en eerst latere afschrijvers kunnen er nu en dan stukken uit hunnen tijd (1118—1145) bijgevoegd hebben. Dat men er toe gekomen is, om later op opene ruimten of schutbladen ook andere aanteekeningen en stukken neer te schrijven, die men om redenen van historischen of praktischen aard wenschte te bewaren, schijnt niet vreemd: zij behoorden zeker niet in het eerstbedoelde verband, maar het doel van den eersten afschrijver kan vergeten zijn en de codex was nu eenmaal de bewaarplaats geworden van alles, wat het Domkapittel van de oudheid wist; het moest dus niet al te misplaatst schijnen, daar ook andere belangrijke oorkonden of stukken te registreeren, die men toevallig in handen kreeg. Nadat de codex zoodoende tot het midden der 12e eeuw vervolgd was en denkelijk een onoogelijk aanzien gekregen had, zal het kapittel gewenscht hebben, het belangrijke stuk in netter en leesbaarder vorm te bezitten, en het zal daarom op het laatst der 12e eeuw aan een zijner leden de opdracht gegeven hebben het geheel over te schrijven. De stukken werden toen zoo goed men het vermocht in chronologische orde gebracht, en ook de heterogene stukken, die de afschrijver daarbij aantrof, heeft hij gewis onnadenkend in zijne verzameling ingelijfd [2]). Niet onmogelijk is het, dat ook de oude charters, die op het Domkapittel betrekking hebben, eerst later bijgevoegd en bij de tweede redactie in chronologische orde tusschen de keizercharters van het bisdom geraakt zijn.

---

1) Ook het tweede cartularium, dat een afschrift van origineelen is, is geheel zonder orde.

2) Geheel op dezelfde wijze zijn nu weder achter in het Liber donationum de beide brieven uit Tours enz. afgeschreven. Bezaten wij van onzen codex alleen eene late, geredigeerde kopie, wij zouden ons verwonderen, hoe deze stukken achter de andere geraakt zijn.

III. Het tweede cartularium van het Liber donationum.

De beschrijving van dit cartularium gaf ik reeds boven [1]); ik kan dus dadelijk beginnen met de bespreking van tijd en wijze van samenstelling.

Wij zagen boven, dat de verzameling volgens het schrift in de 1e helft der 13e eeuw is aangelegd: wij kunnen den tijd volgens den inhoud met groote waarschijnlijkheid bepalen op de jaren 1226—1243; immers het jongste stuk, dat met de hand van den compilator ingeschreven werd, draagt den datum 20 Februari 1226 (N°. 28), en onmiddellijk achter het laatste nommer volgt eene met latere hand geschrevene oorkonde van 9 September 1243 (p. 171) [2]).

Het is eene verzameling van oorkonden, door keizers en koningen aan het sticht Utrecht en aan den Dom [3]) geschonken, zonder eenige orde [4]), — een feit, dat reeds doet vermoeden, dat de codex een oorspronkelijk afschrift van origineelen, geene later geredigeerde kopie van een cartularium bevat. En dit vermoeden blijkt juist: immers bij het charter van Otto I dd. 944, houdende gift van Lake et Isla (p. 66/67) — trouwens het oudste, dat in den bundel voorkomt, — lezen wij aan het einde, waar het afschrift midden in den datum afbreekt, met de hand des afschrijvers de woorden: „Cetera consumpta," en bij de akte van 1124 over de O. L. V. kerk te Brugge (N°. 9) alweder bij den onvolledigen datum met dezelfde hand: „Hic nota de annis Domini plures fuisse, sed cartam consumptam." Ook vinden wij nog bij eenige in het cartularium opgenomene oorkonden (N°. 13, 20, 26, 30 en 33)

---

1) Zie hiervoor p. XXVI.

2) Het daarop volgende stuk, de synodaalstatuten van 1236, mag voor de tijdsbepaling niet mederekenen, daar het blijkbaar na het stuk van 1243, hoewel met dezelfde hand, werd ingeschreven.

3) Charters van den Dom: zie de nommers 3, 5, 9, 10, 27, 34.

4) Dit gebrek aan orde gaf aanleiding, dat de afschrijver zich vergiste door het charter van 1122 over Lake en Isla (N°. 5) nogmaals over te schrijven onder No. 27; de *eerste* maal bracht hij het afschrift echter niet ten einde.

op den kant met des afschrijvers hand het woord: „coll.", d. i. collatum [1]).

Zooals deze kantteekeningen reeds bewijzen, blijken de oorkonden, nadat het origineel van het 1e cartularium daarnaar afgeschreven was, veel geleden te hebben: in het charter van Otto II over de munt was de datum onleesbaar geworden (zie p. 63 Noot 10); in dat van Otto I over Lake en Isla (p. 66) ontbreken alle namen; erger is het met het charter van Hendrik IV over Staveren (p. 106), waar de datum ontbreekt en tal van lacunes voorkomen, terwijl in het charter van denzelfden vorst over Oostergo en Westergo (p. 108) zelfs tweemaal 2 regels en het geheele slot ontbreken. Al deze lacunes kunnen nog uit het 1e cartularium aangevuld worden [2]).

Reeds uit het zooëven medegedeelde kan opgemaakt worden, dat de afschrijver geheel onafhankelijk van het 1e cartularium gewerkt heeft; sterker bewijs levert het feit, dat hij op vele plaatsen in de door beiden medegedeelde oorkonden *meer* geeft dan zijn voorganger. Ik noem als voorbeelden slechts de charters van het 1e cartularium N°. 34, waar de jongere afschrijver de indictie bijvoegt, N°. 54, waar de vermelding van den kanselier nieuw is, en vooral N°. 49, waarvan het geheele slot (onderteekening, kanseliersnaam, datum en plaats) ons alleen door het tweede afschrift bekend zijn.

Hoe vreemd het ook schijne, wij moeten dus aannemen, dat het bestaan van het toen nog niet oude eerste cartularium, dat in het archief van den Dom berustte, den tweeden afschrijver, die zonder twijfel ook uit dit archief putte, onbekend gebleven is. Het kan ons daarom ook

---

1) Tegen de conclusie, dat het 2e cartularium een direct afschrift van origineelen is, pleit alleen, dat midden tusschen de bijeengeplaatste stukken van keizer Frederik II en zijnen zoon (No. 24—32) zich twee oorkonden van 1122 en 975 (No. 27 en 31) bevinden. Het heeft allen schijn, of deze later op opene plaatsen bijgeschreven en toen gedachteloos mede gekopieerd zijn. Doch de bewijzen van het tegendeel zijn toch te sterk om mij te doen aarzelen, vooral daar de geheele collectie niet chronologisch gerangschikt is.

2) Verdere lacunes: No. 52: eene lacune en het slot der oorkonde, — No. 57: het slot der oorkonde, — No. 75: verscheidene kleine lacunes.

niet verwonderen, dat hij — hoewel hij geenszins in zijn beter en meer verzorgd schrift daartoe aanleiding had — tal van oorkonden opnam, die reeds zijn uitnemende voorganger had afgeschreven. Evenmin dat hij zijne collectie verrijken kon met vele stukken, die ten tijde van zijn voorganger nog niet bestonden en die bijna allen van de keizers uit het huis Hohenstaufen afkomstig waren. Maar wat ons wèl verwonderen kan, is het feit, dat de latere afschrijver ons twee stukken heeft bewaard, die de vroegere had ter zijde gelegd, hoewel zij volkomen in zijne verzameling gepast zouden hebben: het charter van keizer Conrad II over Drente dd. 1025 (N°. 21), dat behoort bij dat van 1024 over hetzelfde onderwerp (p. 74), en de akte van 1124 over de O.L.V. kerk te Brugge (N°. 9), die zich geheel aansluit bij die van 1122 over de kerk van Sysseele (p. 124). Inderdaad dit feit is vreemd en ik kan het niet voldoende verklaren: kan in de afwezigheid van het contract over de Brugsche kerk, als niet buitengewoon belangrijk, des noods berust worden [1]), voor het ontbreken van het Drentsche charter kan ik alleen als verontschuldiging aanvoeren, dat wellicht de afschrijver van het eerste cartularium, die zooëven het woordelijk overeenkomende charter van 1024 had afgeschreven, gemeend heeft hier een dubbelganger te ontmoeten, dien hij gerustelijk kon weglaten, — eene dwaling, waarin ook de latere annotator van het tweede cartularium verviel, toen hij bij het charter van 1025, dat in het eerste cartularium ontbreekt, op den kant schreef de woorden „scriptum est", die steeds dienen om aan te duiden, dat de dus gewaarmerkte oorkonde reeds in den eersten bundel is afgeschreven [2]). Een bezwaar tegen de echtheid van het charter van 1025 kan zeer zeker niet aan het ontbreken daarvan in den oudsten bundel ontleend worden: immers

---

1) Het voorkomen van dit stuk in het 2e cartularium, dat overigens *uitsluitend* keizercharters bevat, is daarentegen zéér vreemd.

2) Eene dwaling in omgekeerden zin beging deze annotator, toen hij bij No. 31 van het 2e cartularium verzuimde de aanteekening „scriptum est" te plaatsen. Beide malen werd de latere afschrijver (van het Leidsche handschrift), zooals wij zien zullen, van deze dwalingen het slachtoffer.

zoowel het charter van 1024 als dat van 1025 komen in de tweede verzameling voor, en wij hebben boven gezien, dat juist de stukken van deze blijkbaar naar de origineele oorkonden zijn afgeschreven. Ik ben dan ook geneigd, om de echtheid van de nommers der jongste afdeeling voor *beter* gewaarborgd te houden dan die van de oudste.

Ook het omgekeerde van het zooëven vermelde feit komt voor: de compilator van het tweede cartularium nam vele stukken niet op, die zijn voorganger wèl had afgeschreven. In het algemeen kunnen daarvoor twee redenen geweest zijn: hij kan die stukken in zijne collectie misplaatst geoordeeld, of hij kan ze niet meer in originali in het archief van den Dom gevonden hebben. Maar geen van beide redenen past voor de oorkonden van 953 en 975 (N°. 18 en 32), die wij bij hem missen. Zij hadden in het kader gepast van den afschrijver, die de bevestiging van deze zelfde oorkonden door keizer Frederik I (p. 146) opnam, en zij bestonden nog eeuwen na zijnen tijd [1]), want zij staan *met het monogram van den koning* afgedrukt in Van de Water's Placaatboek II p. 321. Nu is het wel is waar niet geoorloofd [2]), uit dit feit de conclusie te trekken, dat de oorkonden door Van de Water zelven gezien werden en dus in 1729 nog bestonden; immers Van de Water zelf verklaarde op dezelfde bladzijde, dat hij de stukken ontleende aan de uitgave van den Utrechtschen oud-burgemeester Dr. C. Booth [3]), maar de conclusie is toch geoorloofd, dat derhalve in *diens* tijd (dus omstreeks 1660) de origineele charters nog bestonden [4]).

---

1) Foltz, Die Kaiserurkunden d. Bisth. Utrecht, p. 271 beweert hetzelfde van het charter van 975 No. 31, ik weet niet op welken grond.

2) Met Sickel, Diplomata. I p. 245.

3) Of Booth die stukken inderdaad „uitgegeven" heeft, betwijfel ik zeer; maar dat hij ze althans heeft laten drukken *met de monogrammen*, neem ik gaarne aan; immers tal van dergelijke afdrukken van keizeroorkonden met monogrammen, blijkbaar bestemd voor een door Booth ontworpen geschiedwerk, bevinden zich verspreid in zijne verzameling handschriften, thans het eigendom van het rijksarchief in Utrecht.

4) Ook van drie andere charters, met gouden keizerszegels bezegeld, blijkt het bestaan nog in de 16e eeuw uit kantteekeningen in ons cartularium: het zijn de nommers 32, 33 en 34 van het tweede cartularium.

Ik kan ook hier onzen afschrijver niet rechtvaardigen: immers de bewering, dat hij de bevestiging der beide oorkonden door keizer Frederik I, die hij opnam, voldoende gerekend en daarom de twee oudere concessies weggelaten zou hebben, zou niet afdoende zijn voor den persoon, die, naar wij zooëven zagen, de beide volkomen gelijkluidende giftbrieven van het graafschap Drenthe van 1024 en 1025 afschreef. Het geval levert ons echter het zeer welkome bewijs, dat ook uit het ontbreken bij den tweeden afschrijver van stukken, die de eerste had opgenomen, geen argument tegen de echtheid dezer oorkonden kan geput worden.

Ik wil thans de verschillende afschriften van de drie behandelde cartularia, die ik bij mijne uitgave gebruikt heb, bespreken en hunnen oorsprong en betrekkelijke waarde in het licht trachten te stellen. Er zijn er vier: een handschrift afkomstig van Bondam, het Liber catenatus van Oudmunster (beiden thans in het Utrechtsche rijksarchief), een cartularium in het Staatsarchiv te Hannover en een ander in de bibliotheek der Leidsche universiteit.

IV. Het cartularium van Bondam.

Bondam haalt in zijn Charterboek der hertogen van Gelderland nu en dan aan een „Liber privilegiorum Trajectensium" [1]), dat hij somtijds als „*mijn* perkamenten manuscript" [2]) aanduidt. Die codex was sedert Bondams tijd verdwenen. Dr. Foltz, die in 1877 te Utrecht persoonlijk een onderzoek ten behoeve van de Monumenta Germaniae instelde naar de handschriften der Utrechtsche keizerdiplomen en die alle bewaarders der verschillende archieven raadpleegde, kwam ongetroost terug: „ob der Codex noch erhalten ist, vermag ich nicht anzugeben" [3]).

1) l. c. p. 264 enz.
2) l. c. p. 193, 312 enz.
3) N. Arch. d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Gesch. forsch. V p. 273. (Foltz

Weinig hoop had hij, dat er nog iets over de door hem onderzochte zaak zou aan het licht komen: „einiges vermuthet man *wol mit Unrecht* in .... Cheltenham etc." Die mismoedigheid was zonder grond: inderdaad is het gezochte uit Cheltenham teruggekomen. Trouwens dit is niet vreemd: de codex was met het grootste deel van Bondams handschriften in Musschenbroeks bibliotheek overgegaan; op diens auctie had Sir Thomas Phillipps hem met vele andere nommers gekocht en uit zijne nalatenschap is hij onlangs naar Utrecht teruggekeerd. Zoo heb ik hem dus kunnen gebruiken, en zoo kan ik dus ook hier eene beschrijving van het teruggevondene handschrift leveren.

Het is een prachtige codex op perkament; hij bevat 71 bladen, keurig geschreven met groote fraaie letters uit de eerste helft der 13e eeuw; de opschriften van elk charter zijn in roode inkt geschreven. De inhoud vormt het eerste cartularium van het Liber donationum, dat geheel (N°. 1—88) is weergegeven, waarna de afschrijver zelf (doch naar het schijnt iets later) onmiddellijk achter het laatste charter heeft gevoegd eene aanteekening over de verleening der novale tienden in Gelderland door bisschop Otto van Gelder aan zijn broeder graaf Gerard (1212—1215). Eindelijk heeft eene andere hand nog in de 1e helft der 13e eeuw na het voltooien van den codex op het eenige witte blad aan de achterzijde ingeschreven den korten inhoud van een verdrag tusschen het sticht en Gelderland van onzekeren datum; beide later bijgevoegde stukken zijn hier afgedrukt op p. 185, 186. Toen was de codex vol en hij is blijkbaar lang in dien toestand gebleven: de achterzijde van het laatste blad is vuil. Eerst op het einde der middeleeuwen heeft men hem verbonden en bij die gelegenheid achteraan 8 bladen perkament gevoegd, waarop eene hand uit het laatst der 15e eeuw nog schreef 2 keizercharters dd. 1220 en 1196, het Memoriale Adelboldi [1]),

---

identificeert blijkbaar het Liber privilegiorum met het afschrift daarvan, den Codex traditionum, ook door Bondam gebruikt en eveneens uit Cheltenham teruggekomen.)

1) De twee keizercharters en een derde onder de Hollandsche oorkonden

verder 6 oorkonden dd. 1165—1257 over de betrekkingen van het sticht tot Holland, en eindelijk de 3 privilegiebrieven voor het sticht van koning Karel IV dd. 1349 en dien van koning Sigismund dd. 1416.

De oorsprong van den codex is uiterst eenvoudig. Het is zonder eenigen twijfel een afschrift van het eerste cartularium van het Liber donationum, voordat het met het tweede cartularium in eenen band gebonden was. Reeds de collatie van de drie eerste charters volgens beide handschriften laat daaraan nauwelijks twijfelen; ook de opschriften der charters, door den schrijver van het Liber donationum blijkbaar bijgevoegd (immers de Egmondsche codex had ze nog niet), vindt men steeds in Bondams codex terug, evenals het in Radbods cartularium later ingevoegde charter N°. 24 en de omzetting van N°. 25 en 26. Ook fouten neemt de afschrijver uit het Liber donationum over: zoo b.v. het noemen van de bisschoppen Frederik en Balderik in plaats van de bisschoppen Rixfrid en Bernold in de opschriften van N°. 8 en 48, — den schrijffout „his nominatis vocitatis" in N°. 23 (p. 45 Noot 2), die in den Egmondschen codex niet voorkomt, — den naam Ambalaha voor Umbalaha in het opschrift van N°. 53, — het noemen van Hendrik II en Conrad II in plaats van Hendrik V en Conrad III in de opschriften van N°. 75, 84 en 86, — het woord „adjacenti" en den naam Vpgoge voor Vpgoye in N°. 88. De weglating van eenen volzin uit de goederenlijst (p. 40 Noot 1), blijkbaar veroorzaakt door het met den vorigen volzin gelijkluidende slot, en de omzetting van twee volzinnen aldaar (p. 43 Noot 6), komen in het Liber donationum evenals in onzen codex voor. Niet anders gaat het in N°. 63, waar het Liber donationum (fol. XXXVI) op het einde eener bladzijde zeer verklaar-

---

kwamen reeds in het 2e cartularium van het Liber donationum voor, het Memoriale Adelboldi in den Hannoverschen codex. Alleen de varianten der latere teksten van Bondams codex zijn dus bij den druk opgegeven; de overige stukken zijn gedrukt p. 188 vlg., hoewel de Hollandsche stukken reeds allen bekend waren. De herhaalde mededeeling daarvan scheen mij niet *geheel* zonder belang, omdat wij hier de Utrechtsche, bij Van den Bergh de Hollandsche overlevering der stukken vinden.

baar een woord wegliet (p. 101); onze afschrijver beging dezelfde fout (fol. XLIX), hoewel ze bij hem niet gemotiveerd was. Zelfs latere veranderingen in het Liber donationum nam onze afschrijver over, zooals de verandering „Nouenich" in „Noruenich" (p. 133 Noot 6), en de verandering van „ad" in „ab" (p. 136 Noot 1). Eindelijk, wat alles schijnt af te doen: het charter N°. 88, dat in het Liber donationum later is bijgeschreven, komt in Bondams codex op dezelfde plaats voor; ware dus deze laatste afgeschreven naar een anderen codex van denzelfden inhoud als het Liber donationum, dan had dit latere bijvoegsel moeten ontbreken.

Het schrift van den codex leidde ons reeds tot de conclusie, dat hij in de eerste helft der 13e eeuw werd samengesteld. De inhoud strijdt niet met deze conclusie: wel moet de codex jonger zijn dan 1215, daar het door den afschrijver zelven achteraan ingevoegde stuk (p. 185) spreekt van „Otto bone memorie electus Trajectensis", terwijl Otto in 1215 overleed; maar hij moet toch ouder zijn dan de 14e eeuw, want bijvoegingen in het Liber donationum, die van dien tijd dagteekenen, ontbreken, zooals in N°. 18, waar de afschrijver, nog geen opschrift vindende, er zelf een bedacht, dat natuurlijk afwijkt van het later in het origineel geschrevene, — en in N°. 36 en 48, waar de 14e eeuwsche bijvoeging en verbetering in de opschriften „et Ercle" en „Bernoldo" niet mede overgenomen werden. Daarentegen komen in Bondams codex zelfs bijvoegingen uit de 14e eeuw voor in de opschriften van N°. 12, 18 en 36.

Er is in dezen stand van zaken geen reden om aan te nemen, dat de samensteller van den codex het later achter het Liber donationum gebondene 2e cartularium gekend zal hebben. Het tegendeel blijkt echter ten overvloede overtuigend uit de omstandigheid, dat in N°. 49, waaraan het slot eerst in het begin der 16e eeuw uit het 2e cartularium is toegevoegd, dit slot in den codex van Bondam ontbreekt.

De codex van Bondam is dus zonder twijfel een afschrift, en wel het oudstbekende afschrift van het eerste deel van het Liber donationum. Dat dit afschrift gemaakt werd op last van en voor het Domkapittel, ligt voor de

hand, en het schijnt bovendien te blijken uit de omstandigheid, dat zich in den band een geheel dergelijk opschrift achter een hoornen plaatje in koperen rand bevindt, als ook den band van het Liber donationum versiert. Dit opschrift luidt echter hier niet: „Liber continens donationes imperiales enz.", maar „Cronica Trajectensis", zoodat men blijkbaar bij het binden de identiteit der beide codices niet opgemerkt heeft. Hoe het stuk uit het archief van den Dom is gekomen, blijkt niet met zekerheid; in het midden der 16e eeuw schijnt het echter reeds in Duitschland vertoefd te hebben, daar in 1555 eene Duitsche hand daarvan een afschrift maakte, dat later mede in Bondams bezit was. Denkelijk heeft dus de hoogleeraar beide handschriften in Duitschland aangekocht. Zoover mij bekend is, werd ons handschrift voor of na Bondam door niemand gebruikt.

V. Het Liber catenatus van Oudmunster.

Het Liber catenatus van het kapittel van Oudmunster [1]) bezit van ouds eene reputatie, die het niet verdient. Terwijl het Liber donationum een tijd lang verloren was en de andere oude afschriften daarvan nooit zeer bekend blijken geweest te zijn, leverde het Liber catenatus den oudsten tekst der Utrechtsche keizercharters en het is daarom veel gebruikt, aan tal van uitgaven ten grondslag gelegd en daardoor beroemd geworden. Die roem moet thans tanen; het is te hopen, dat het nooit weder als bron zal gebruikt worden. Ik wil dit met argumenten staven. Doch vooraf ga eene beschrijving van den codex.

Het Liber catenatus, eigendom van het kapittel van Oudmunster (de oudste kerkelijke stichting der stad, met

---

1) Ten behoeve van vreemdelingen te Utrecht merk ik op, dat de kerk van het kapittel van Oudmunster blijkens onze oorkonden eerst aan de H. Maagd gewijd was, terwijl in de 12e eeuw St. Bonifacius, later steeds St. Salvator als patroon voorkomt. De vier namen duiden dus steeds hetzelfde kapittel aan.

den Dom nauw verwant en na hem de eerste in rang onder de Utrechtsche kapittelen) is een lijvige perkamenten codex, nog gevat in den ouden houten band, doch voor eene halve eeuw met nieuw leder overtrokken, zoodat hij de keten, waarnaar hij zijn naam draagt, mist. Het begin en het einde (fol. 1—13 en 105—128) is door verschillende latere handen beschreven met allerlei aanteekeningen, die ons niet verder behoeven bezig te houden. Doch de codex zelf (fol. 14—104) is geheel van eenzelfde hand uit het laatst der 14e eeuw, na 1380 [1]). De inhoud bestaat uit twee geheel verschillende deelen: het eerste (fol. 14—54) bevat eene verzameling stukken over de betrekkingen tusschen het kapittel en de proosdij, eindigende met de confirmatie van een daarover gesloten verdrag door den proost en den bisschop in 1380, en voorafgegaan van een beredeneerden inventaris der stukken, die daarop aangeduid worden met de letters A—K. Dan volgen twee bladzijden, oorspronkelijk in blanco, doch later beschreven met stukken, die met den overigen inhoud van den codex niets te maken hebben. Op fol. 55 vs. begint het tweede deel van den codex, met de hand des schrijvers gefoliëerd I—XLVII en dus blijkbaar bestemd om een zelfstandig geheel te vormen. Vooraf vinden wij daarin (fol. 55 vs.—57 vs.) eene (met dezelfde hand als de rest geschrevene) „Tabula per quam poteris invenire unumquidque privilegium infrascriptorum secundum numerum foliorum" (eene inhoudsopgave van het volgende cartularium) en daarna (fol. 58—62 vs., oude nommering fol. I—V) 8 oude, denkelijk de 8 oudstvoorhandene charters van het kapittel van Oudmunster (dd. 1108—1179 en 1247 [2])). Op fol. 63 begint dan het cartularium van Radbod en hetgeen daarop verder volgt in het 1e cartularium van het Liber donationum met inbegrip van het daar later bijgevoegde N°. 88, waaraan zich aansluiten (fol. 103 vs.—104, oude nommering fol. XLVI vs.—XLVII)

---

1) Op p. 54 komt nog voor een charter van 1380, geschreven door den schrijver van het geheele cartularium.

2) Gedrukt p. 210—221.

twee daar ontbrekende charters van de bisschoppen Balderik en Adelbold [1]).

Deze inhoudsopgave zegt ons reeds wat wij voor ons hebben: een afschrift van het 1e cartularium van het Liber donationum, herkenbaar zonder twijfel over te laten aan het daar later bijgeschrevene N°. 88. Deze conclusie wordt door den tekst der oorkonden bevestigd: reeds de vergelijking der afgedrukte varianten zal daarvoor spreken, en bovendien vinden wij hier allerlei kenteekenen terug, die ons ook bij de bespreking van Bondams codex troffen. In de goederenlijst vinden wij hier weder de omissie van een volzin op p. 39/40, de omzetting van een volzin op p. 43 en de fout op p. 45 („nominatis"), — in N°. 63 de omissie op p. 101 [2]); ook de beide latere veranderingen op p. 133 Noot 6 en p. 136 Noot 1 zijn hier weder mede uit het Liber donationum overgenomen. Dat de opschriften der oorkonden hier geheel anders luiden dan in het Liber donationum en in Bondams codex, geeft ons geen recht om onze conclusie te wijzigen. Maar er is een ander bezwaar.

Wij hebben vroeger vastgesteld, dat het Liber donationum voor de 14e eeuw of althans uiterlijk in het begin daarvan in één band vereenigd werd met het vroeger afzonderlijk bestaande tweede cartularium. Het Liber catenatus is geschreven na 1380. Hoe is dit te rijmen met het feit, dat alleen het eerste cartularium daarin voorkomt? Het is wel niet onmogelijk, maar toch uiterst onwaarschijnlijk, dat een afschrijver, die de keizerlijke giftbrieven der Utrechtsche kerk wenschte te verzamelen, halverwege met zijne kopie zou opgehouden zijn; en inderdaad zullen wij dan ook zien, dat de schrijvers van de Hannoversche en Leidsche codices, die met hetzelfde doel het Liber donationum na de bijvoeging van het tweede cartularium ter hand hebben genomen, dit tweede deel mede overnamen. Het is dus geheel onwaarschijnlijk,

---

1) Gedrukt p. 223—227. Over deze beide charters meer hierna, waar het Hannoversche cartularium behandeld wordt.

2) Zij is echter in het Liber catenatus door eene opene ruimte aangeduid.

dat de schrijver van het Liber catenatus, die alleen het 1e cartularium opnam, het Liber donationum zelf gekend en gebruikt zal hebben. Inderdaad blijkt dit niet het geval geweest te zijn. Ziehier hoe. Ik merkte reeds vroeger op, dat het 1e cartularium van het Liber donationum, voordat het met het 2e in éénen band gebonden werd, geruimen tijd zonder band schijnt geweest te zijn, en dat het laatste blad daardoor vuil en halfversleten is. Doch deze slordigheid had ergere gevolgen: het voorlaatste blad, door het halfversletene laatste niet meer voldoende beschermd, leed op zijne beurt en het schrift van de oorkonde N°. 87 werd daardoor hier en daar onleesbaar; eerst in lateren tijd werden de daardoor ontstane lacunes weder aangevuld, niet altijd volkomen juist. Zoo waren o. a. (p. 136) de woorden „abstulit" en „firma" onduidelijk geworden; de lacunes werden weder aangevuld, de eerste juist, maar de tweede door invoeging van het woord „rata". Nu heeft Bondams codex (de oudste) nog de woorden „abstulit" en „firma", de Hannoversche en Leidsche codices hebben „abstulit" en „rata", doch het Liber catenatus heeft voor het eerste woord eene lacune, voor het tweede „firma". Blijkbaar was dus „abstulit" niet meer leesbaar, „firma" nog wel; de latere aanvullingen der lacunes bestonden nog niet. In tijdsorde valt dus het afschrijven van het Liber catenatus tusschen Bondams codex (13e eeuw) en de Hannoversche en Leidsche codices, waarvan de eerste (zooals wij zien zullen) voor 1350 werd afgeschreven. De onvermijdelijke conclusie is dus, dat het Liber catenatus, geschreven na 1380, gekopiëerd werd niet naar het Liber donationum zelf, maar naar eene oude kopie. Naar welke? Het meest voor de hand ligt, om aan Bondams codex zelf te denken, die ook slechts het 1e cartularium bevat. Doch deze gissing is onjuist: wij zagen boven reeds, dat onze codex eene lacune heeft, waar Bondams codex nog het woord „abstulit" las. Reeds dit schijnt afdoende, maar nog duidelijker spreekt het voorkomen der schrijffout „Aldenthrorpe" in hetzelfde charter (p. 135) in navolging van het Liber donationum, terwijl Bondams codex ze reeds verbeterd had in „Aldenthorpe".

Het Liber catenatus bevat dus niet alleen niets beters dan een afschrift van het Liber donationum, maar zelfs een afschrift uit de tweede hand. Blijkbaar heeft het kapittel van Oudmunster om geschiedkundige redenen een afschrift van den ouden codex willen bezitten; immers slechts enkele van de daarin vervatte charters betreffen rechten van dit kapittel zelf. Het heeft daarvoor denkelijk door een schrijver uit zijn midden eene kopie van den codex, dien men wellicht in partikulier bezit vond, doen afschrijven. Daar de zucht tot kennis der oudheid de drijfveer van het kapittel was, zal het gretig de beide oorkonden van Balderik en Adelbold mede hebben opgenomen, die eene latere [1]) hand gewis achter aan de gebruikte kopie geschreven had. Ook het toevoegen aan de verzameling van de oudste oorkonden, die het kapittel zelf bezat, is in dit verband niet al te vreemd: de stukken behoorden wel geheel niet bij den verderen inhoud van den bundel, maar zij waren evenals dezen gedenkstukken der Utrechtsche oudheid.

Het Liber catenatus heeft dus als bron voor de kennis van onze cartularia geene waarde. Doch niettemin is het veel gebruikt, veel meer dan de hoofdbron. Buchelius raadpleegde het voor zijne uitgave van Heda [2]), Bondam ontleende er de teksten aan voor zijn Geldersch charterboek [3]) en nog Van den Bergh wist geene betere bron te vinden voor de samenstelling van zijn Oorkondenboek van Holland [4]).

VI. Het cartularium te Hannover.

Het bestaan van dit cartularium, eigendom van het Staatsarchiv te Hannover (aldaar genommerd D. XIV 1),

1) Waarom eene „*latere*" zal aanstonds blijken, als wij deze stukken bespreken.

2) Heda ed. Buchelius. p. 68.

3) Bondam, Charterboek. p. 4, 16, 18 enz.

4) V. d. Bergh, Oork.b. I p. 21, 22, 23 vlg. (Uit de laatste bladzijde Noot 1 blijkt, dat V. d. Bergh het oudere Liber donationum wel kende, doch in den regel niet gebruikte.)

werd mij het eerst bericht door de vermelding daarvan in het opstel van Karl Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht [1]). In Duitschland is het, als de eenige daar voorhandene goede oude codex der Utrechtsche keizeroorkonden, goed bekend: reeds Pertz Jr. maakte er een nauwkeurigen index op, die nog bij het handschrift bewaard wordt. Zoodra ik er kennis van kreeg, haastte ik mij inzage te nemen van deze nieuwe bron, die mij tweemaal met de grootste voorkomendheid ten gebruike werd overgezonden. Ziehier hare beschrijving.

Het handschrift bestaat uit 80 bladen papier in klein folio formaat. De tweede helft (fol. 53 vlg.) bestaat uit eene geheel andere soort papier dan de rest, en is in het midden der 15e eeuw beschreven met het *Memoriale de prerogativa Romani imperii* van Jacobus de Columpna, waarachter met dezelfde hand de gouden bul van keizer Karel IV volgt. Dit gedeelte behoort blijkbaar geheel niet bij het eerste en werd denkelijk eerst laat daarmede in den 17e eeuwschen perkamenten omslag vereenigd. De eerste afdeeling moet echter onze aandacht bezighouden.

Voorin vinden wij (fol. 2 vs.) met eene loopende hand uit de 1e helft der 14e eeuw eene Utrechtsche bisschopslijst tot Jan van Arkel, gevolgd door eene zeer korte bisschopskroniek [2]); dit stuk is vervolgd en vermeerderd met excerpten uit Beka's kroniek door eene hand der 15e eeuw, die ook vooraan eene Hollandsche gravenlijst schreef. Dan volgt (fol. 6, vroeger fol. V) met de hand der bisschopskroniek een register op het volgende cartularium en eindelijk (fol. 7 vs., vroeger fol. VI vs.) dit cartularium zelf. Het bevat in hoofdzaak de charters van de beide cartularia van het Liber donationum, chronologisch gerangschikt; uit het eerste ontbreken alleen N°. 12, 23 (de goederenlijst), 55, 62, 74, 75 en 81, — uit het tweede N°. 21, 26 en het later bijgevoegde stuk dd. 1243 (p. 171). Daarentegen zijn er bijgevoegd 4 charters van

---

1) N. Archiv d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Gesch.forschung. V p. 271.

2) Door mij uitgegeven in de Bijdr. en meded. v. h. Hist. Genootschap. XI p. 460.

940—1145 [1]) (dus uit den tijd, waarover de cartularia loopen) en 9 over de latere jaren 1231—1330 [2]).

Dat ook dit cartularium in het Liber donationum wortelt, blijkt reeds uit deze inhoudsopgave. Het is ook wel bepaaldelijk aan het ons bekende oudste handschrift van dezen codex, niet aan een anderen verwanten tekst ontleend, want niet alleen vinden wij hier ook het later in het Liber donationum ingevoegde charter N°. 88 terug, maar wij treffen er ook allerlei latere bijvoeging en uit den codex aan, zooals die in N°. 86 (p. 133 Noot 6) en 87 (p. 136 Noot 1) en de veranderingen, later in de opschriften van N°. 40 en 48 aangebracht [3]). De weglating der boven opgenoemde charters is grootendeels zeer verklaarbaar: de goederenlijst was geheel verouderd, de charters over Zevenaar en Esserden (N°. 55 en 62) hadden op het Sticht geheel geene betrekking, het charter over Drenthe (II N°. 21) is blijkbaar bij vergissing aangezien voor een duplicaat van het gelijkluidende N°. 41 van het eerste cartularium; bij de overige stukken moet aan eene vergissing gedacht worden, die te verklaarbaarder is, daar bij het veranderen der rangschikking allicht eene of meer oorkonden konden over het hoofd gezien worden. Die nieuwe rangschikking is (ik zeide het reeds) chronologisch; het is waar, dat hier en daar fouten begaan zijn, omdat de berekening der data den afschrijver blijkbaar moeielijk viel, maar de bedoeling is toch ontwijfelbaar: op fol. 20 vs. is het charter van Otto II over de munt (N°. 30) verkeerd geplaatst [4]), en nu vindt men op de plaats, waar het behoort (fol. 19), met de hand van den afschrijver eene verwijzing met de woorden: „verte duo folia et invenies."

---

1) Afgedrukt p. 222—233.

2) Afgedrukt p. 234—247.

3) De fouten in de goederenlijst, die bij de andere handschriften onze opmerkzaamheid trokken, vinden wij hier niet, omdat de geheele goederenlijst ontbreekt.

4) En wel blijkbaar omdat de afschrijver hier gedachteloos de orde van het Liber donationum volgde, daar hij (blijkens de varianten) hier bij het afschrijven van eene oorkonde den tekst van het 2e cartularium van het Liber donationum volgde.

De codex, die waarschijnlijk reeds een paar eeuwen in het buitenland vertoeft [1]), (hij is vroeger in het bezit geweest van een zekeren Von Ohr, kanunnik aan den Dom te Paderborn [2])) is evenwel zonder twijfel voor den Dom (of althans voor een lid van het Domkapittel) vervaardigd, want in het gedeelte der aan het begin ingelaschte bisschopskroniek, dat van de hand van den schrijver der oorkonden is, wordt de Dom eenmaal „ecclesia nostra Trajectensis" genoemd. Wanneer het handschrift geschreven is, kan nauwelijks twijfelachtig zijn: de bisschopskroniek eindigt met eene nauwkeurige beschrijving der keuze van bisschop Jan van Arkel, die in November 1342 plaats had, zoodat blijkbaar zeer kort daarna de tekst is vastgesteld. Is die tekst direct aan het Liber donationum ontleend? Dat schijnt zoo, want wij zagen, dat nog de 14e eeuwsche bijvoeging in het opschrift van N°. 48 mede werd overgenomen. Maar toch is het zeker niet het geval. De tekst toch biedt, zooals wij zien zullen, in zijne afwijkingen van dien van het Liber donationum eene zoo treffende overeenkomst met den tekst van den straks te bespreken Leidschen codex, dat het niet twijfelachtig kan zijn, dat beiden aan eenzelfde bron ontleend zijn. De Leidsche codex is veel jonger dan de Hannoversche, zoodat deze niet daarnaar kan afgeschreven zijn; omgekeerd heeft de Leidsche de volgorde der stukken van het Liber donationum behouden, zoodat de schrijver niet kan geput hebben uit den Hannoverschen tekst, waar de orde veranderd is. Het eenige mogelijke is dus, dat beiden afgeschreven zijn naar eenzelfden codex, die een afschrift van *beide* cartularia van het Liber donationum bevatte. Dit verloren afschrift kan niet ouder geweest zijn dan de 14e eeuw, daar het de bovenvermelde bijvoeging in het opschrift van N°. 48 nog mede overnam [3]). Met deze conclusie

---

1) Op het laatst der 17e eeuw werd daarvan een gedeeltelijk afschrift gemaakt, dat door Leibnitz gebruikt werd en van ouds te Hannover is. (Foltz, Die Kaiserurkunden d. Bisth. Utrecht. l. c. p. 272.)

2) Foltz, Die Kaiserurkunden. l. c. p. 271.

3) Het was echter denkelijk ook niet jonger dan 1322, daar (zooals wij zien zullen) het in dit verlorene afschrift voor het eerst voorkomende

stemt dan ook overeen het feit, dat de helft der in het afschrift later uit het archief van den Dom bijgevoegde en in de Hannoversche en Leidsche codices overgenomene stukken (N°. 8—13) uit de jaren 1322—1330 dagteekenen; twee andere (N°. 6 en 7) zijn niet veel ouder dan het begin der 14e eeuw (1293 en 1297), en wij zullen zien, dat ook de andere bijgevoegde stukken (dd. 940 en 1021) denkelijk van denzelfden tijd zijn.

De afschrijver van den Hannoverschen codex, die al deze stukken achter in zijn handschrift moet gevonden hebben, heeft ze natuurlijk volgens zijn systeem in de chronologische orde van zijn werk ingevoegd, zoodat het feit der latere bijvoegingen in het afschrift, dat hem als voorbeeld diende, ons onbekend zou zijn, als wij het Liber donationum niet meer bezaten, waarin ze ontbreken. Toch is dit feit voor ons van groot gewicht, nu wij de vier oudste der later bijgevoegde stukken nog opzettelijk bespreken willen, en trachten te verklaren, hoe deze oude stukken eerst in de 14e eeuw aan den dag gekomen zijn.

De inhoud der vrij wijdloopige stukken is zeer verschillend. In het eerste (dd. 940) verhaalt bisschop Balderik uitvoerig, hoe hij na zijne wijding door den aartsbisschop van Keulen, zijnen metropolitaan, een bezoek aan de hoofdplaats van zijn bisdom heeft gebracht en die geheel verlaten, de beide kerken van St. Maarten en St. Salvator verwoest en uitgebrand heeft gevonden. Fluks heeft hij eene brug over de gracht geslagen, de muren van den burg opgebouwd, de kerken hersteld en de kapittelen weder voltallig gemaakt door terugroeping der verspreide leden en aanvulling der vacante plaatsen; daarna heeft hij het geheele gebied van St. Maarten van vijanden gezuiverd. Het slot van het stuk vormt de gift van (alle?) novale tienden aan de beide kapittelen. — Vreemder is de inhoud der volgende oorkonde (dd. 1021). Bisschop Adelbold verhaalt ons daarin. hoe bij het verheffen der leenen van het sticht de leenmannen hem de oude leenbrieven zijner

---

valsche Memoriale Adelboldi in dat jaar overgenomen werd in de kanselarijregisters van graaf Willem van Holland.

voorgangers getoond hebben; hij oordeelde den inhoud daarvan zoo merkwaardig, dat hij dien in eene speciale oorkonde wenschte te vereenigen. En dan volgen de namen van de zeven groote leenmannen van het sticht; allen beleend met een der zeven groote hofdiensten, en de lijst hunner leengoederen; al deze leenmannen hebben volgens het stuk den bisschop hulde gedaan te Zülpich in tegenwoordigheid van keizer Hendrik II en vier aartsbisschoppen. — De derde oorkonde (dd. 1088) deelt ons mede, hoe het Domkapittel aan bisschop Conrad inzage heeft gegeven van zijne privilegiën, bepaaldelijk van eenige, aan de kanunniken verleend door de bisschoppen Frederik en Radbod, Balderik en Adelbold, en bovendien van een statuut, dat de eer eener woordelijke inlassching wordt waardig gekeurd. Dit statuut bevat het betoog, dat het Domkapittel het oudste van het bisdom is, en dat de andere later gestichte kapittelen (behalve dat van St. Salvator, met den Dom door broederschap verbonden,) daarom als teeken hunner onderwerping hunne proosten (die tevens aartsdiakens zijn) uit het Domkapittel moeten kiezen; ook bij de keuze van de verschillende waardigheidsbekleeders van het Domkapittel door den bisschop is deze aan de leden van dit kapittel gebonden. Verder zijn de leden der drie kapittelen in de stad verplicht, op de groote feesten den zang in den Dom te versterken; de Domdeken mag den bisschop, de aartsdiakenen en de kapittelen voor zich in de vergadering ontbieden; ook de abten van het bisdom moeten op de hooge feesten in den Dom verschijnen. Dit statuut, door „de heilige vaders en de eerbiedwaardige oudheid" vastgesteld, wordt bevestigd door den bisschop, die te gelijk het door hem pas gestichte kapittel van St. Marie aan den Dom onderwerpt en ook de overige niet nader omschrevene oude bisschoppelijke privilegiën vernieuwt. Het Hannoversche handschrift laat het hierbij; doch de Leidsche codex laat op het afschrift dezer oorkonde eene in excerpt medegedeelde bul volgen, waarbij paus Calixtus II in 1121 het bisschoppelijke privilege bevestigt. — De vierde oorkonde eindelijk is eene bul van paus Eugenius III dd. 1145, waarin hij op verzoek van koning Conrad III eene oorkonde, door dezen aan den

Dom verleend, en bovendien alle koninklijke en keizerlijke privileges van het sticht Utrecht bevestigt. Deze oorkonde van koning Conrad (eveneens dd. 1145), die in extenso in de bul is ingelascht, deelt ons mede, hoe de koning op verzoek van bisschop Herbert en den Domproost aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het koninklijke recht heeft geschonken, om voortaan bij vacature van het bisdom den nieuwen bisschop te kiezen.

Alle vier deze oorkonden hebben reeds lang bedenkingen gaande gemaakt. Heda gaf de beide eerste en de vierde in zijn geschiedwerk uit [1]), en toont nog geen wantrouwen. Maar Buchelius merkt bij de beide eerste [2]) reeds op: „de diplomatis hujus fide sunt qui dubitant" en „quibusdam suspitione non caret"; doch hij stelt zich gemakkelijk gerust met de opmerking, dat hij in het archief van den Dom verscheidene afschriften „antiquo satis charactere descripta" gezien had, terwijl de inhoud der stukken niet tegen de geschiedenis streed. Voor de vierde oorkonde was het Van Spaen [3]), die het eerst de echtheid ontkende; de derde bleef onaangevochten totdat Moll [4]) haar met beslistheid verwierp. Het was deze zelfde geleerde, die ook voor de onechtheid der vierde oorkonde nieuwe argumenten aanbracht [5]). Het tweede stuk, het zoogenaamde Memoriale Adelboldi, vindt, hoewel het (zooals wij zien zullen) eenen steun bezit in eene beter gewaarborgde overlevering in handschrift, tegenwoordig geene verdedigers meer, nadat Bondam [6]) zijne onechtheid uitvoerig betoogd had. De eerste oorkonde daarentegen, die van Balderik, schijnt op weg om zich uit hare vernedering te verheffen: Moll, voor hare zusters zoo ongenadig, verklaart „de echtheid aan geen twijfel onderworpen" [7]) en zelfs Waitz beslist, dat zij, „wenn auch in ihrer

1) l. c. p. 75, 111, 163.
2) l. c. p. 89, 117.
3) Inleid. tot de hist. v. Gelderl. I p. 248 vlg.
4) Kerkgesch. II 1 p. 309.
5) l. c. II 1 p. 311.
6) Charterb. v. Gelre. p. 93 vlg.
7) l. c. I p. 271.

Echtheit zweifelhaft, doch jedenfalls ein historisches Zeugniss" bevat [1]).

Eene hernieuwde bespreking van de echtheid der vier stukken schijnt niet overbodig, nu wij ze allen in het Hannoversche handschrift bijeen vinden, omdat het karakter van dit handschrift en zelfs de echtheid der geheele serie van door mij herdrukte oorkonden daarbij min of meer betrokken is. In hoofdzaak zal ik echter natuurlijk slechts kunnen herhalen, wat anderen voor mij opmerkten; doch ik hoop toch nu en dan iets nieuws daarbij te kunnen voegen.

Eerst trachten wij ons een oordeel te vormen over den inhoud der stukken. De nieuwsgierigheid van bisschop Balderik, die hem dreef om na zijne wijding den ouden zetel zijner voorgangers te bezoeken, is even verklaarbaar als zijn tranenrijke smart, toen hij op die gewijde plaats slechts de uitgebrande muren zijner twee kerken terugvond. Wij zijn den kerkvorst dankbaar, dat hij te midden zijner ontroering zich genoeg wist te beheerschen, om ons de belangrijke historische mededeelingen te doen, dat de aartsbisschop van Keulen metropolitaan van Utrecht was en dat het bisdom naar de stad Utrecht vernoemd was. Die dankbaarheid klimt, wanneer wij bemerken, dat inderdaad de ontroering hem eenigszins van streek heeft gebracht, want hij vergist zich in den naam der tweede kerk, die nog ten zijnen tijde evenals in de vroegste eeuwen de H. Maagd als hare patrones vereerde [2]); hij verspreekt zich en noemt met merkwaardige divinatie juist den naam, dien deze zelfde kerk sedert de 12e en 13e eeuw dragen zou. Ook verder speelt de ontroering

---

1) Jahrb. d. Deutschen Reichs unter Heinr. I. (3e Aufl.) p. 94 Noot 3.

2) Zie p. 67 (een charter van 944): „alterum sancte Dei genitricis omniumque sanctorum." Vgl. hiervoor p. XLIII Noot 1. In de oudste hier gepubliceerde oorkonden vindt men steeds de H. Maagd als patrones vermeld. In 1106 verschijnen voor het eerst te gelijk St. Bonifacius en St. Salvator als patronen (zie p. 115 en 210). Het patronaat van St. Bonifacius komt sedert het meest voor (het laatst in 1247: zie p. 211), terwijl dat van St. Salvator langzamerhand veldwint, om later algemeen te worden en St. Bonifacius geheel te verdringen. Het kapittelzegel vertoont echter steeds St. Salvator op de voorzijde, St. Bonifacius op de keerzijde.

den bisschop parten: immers als hij ons den herbouw van den burg Trecht in alle bijzonderheden beschrijft en die doet volgen door het herstel der beide kerken en hare kapittelen, vergeet hij blijkbaar, dat de Denen, die de zoozeer betreurde verwoesting hadden aangericht, nog in het land waren en eerst later door hem met behulp der toegestroomde geloovigen verdreven zouden worden. Wij willen aannemen, dat deze woeste heidenen den Christenbisschop zullen hebben laten begaan, toen hij zijne kerkjes weder optimmerde en bevolkte; maar voor zóó naief kunnen wij hen onmogelijk houden, dat zij geen argwaan zouden gekoesterd hebben, zoodra men onder hunne oogen ook de brug en den geheelen burg met poorten, muren en torens begon te herbouwen! Het meest echter verwondert ons bisschop Balderik, die er niet tegen opgezien heeft, ons zonder de geringste aanleiding op het nauwkeurige verslag zijner bouwondernemingen te vergasten, als hij zich van de schenking, die den hoofdinhoud zijner oorkonde zal zijn, afmaakt in enkele woorden, die de door hem beweldadigde geestelijken noodzakelijk moesten blootstellen aan voortdurende geschillen omtrent den eigenlijken inhoud en den omvang der gift.

Zooveel over bisschop Balderik. En wat zullen wij zeggen van zijn opvolger Adelbold, den gunsteling des keizers, die de pen even goed wist te voeren als het zwaard? Hoezeer valt deze beroemde man ons tegen! Hij heeft de leenbrieven zijner voorgangers gezien: inderdaad jammer, dat wij niet vernemen, uit welken tijd zij dagteekenden! Het ware interessant geweest te vernemen, hoever de serie, die met de 10e eeuw eindigde, wel terugging [1])! Doch wat kan den prelaat bewogen hebben deze als het ware te vidimeeren? welke denkbaar voordeel beoogde hij door het stellen van deze omvangrijke akte? Wij willen aannemen, hoewel hij het niet zegt, dat hij het stuk met zijn zegel voorzien heeft; doch wat kan deze bezegeling van zijne eigene rechten door hem zelven hem gebaat hebben?

1) Niet alles in het stuk is echter verdicht: zoo komt b.v. de heer van Gore in het onverdachte verhaal van den Anonymus (ed. Pijnacker Hordijk. p. 43) inderdaad als vaandeldrager van den bisschop voor.

Het is waar, hij wil ons doen gelooven, dat de zeven groote dienstmannen van het sticht hem naar Zülpich gevolgd zijn, om daar in tegenwoordigheid van den keizer en zijn hof hunne onderwerping aan den bisschop te betuigen. Inderdaad, het was allervoorkomendst van de zeven vorsten, bepaaldelijk van den graaf van Holland, die zijnen leenheer anders niet door te groote volgzaamheid verwend had! Doch zie nu eens, hoe slecht onze bisschop zijne maatregelen genomen heeft! De geheele stoet is goed en wel te Zülpich aangekomen, de leenmannen hebben hunne hulde gedaan: daar maakt echter de keizer bezwaar, om de daarvan op te maken akte te bezegelen en laat het aan den bisschop zelven over te verklaren, dat de vorst inderdaad tegenwoordig geweest is! Zoo was dan bisschop Adelbold de dupe van de geschiedenis; want het laat zich denken, dat de zeven heeren zich kostelijk zullen vermaakt hebben over de onnoodige moeite, die hun leenheer zich gegeven had!

Onnoozeler nog doet bisschop Conrad zich voor, de man, die toch door keizer Hendrik IV tot opvoeder van zijnen zoon en opvolger was verkozen. De strijdvaardige prelaat, steeds met woord en daad tot den aanval op zijne wederpartij bereid, wordt ons hier voorgesteld als gewillig op het opontbod van den Domdeken ten kapittel gekomen, om inzage te nemen van het archief van den Dom. Wondere zaken hebben hem daar de kanunniken volgens zijn zeggen vertoond: privilegebrieven van de bisschoppen, liefst uit overoude tijden, van Frederik en Radbod, Balderik en Adelbold. Ronduit gezegd houd ik het er voor, dat de bisschop zich heeft laten verschalken. Niemand heeft ooit van privileges van de bisschoppen Frederik en Radbod gehoord, en wat de twee andere kerkvorsten betreft, de omstandigheid, dat beiden hier versierd worden met de eeretitels van „reparator ecclesie a Danis destructe" en „fundator ecclesie gloriosus", doet mij vermoeden, dat men hunnen nazaat eenvoudig de twee oorkonden van Balderik en Adelbold zal voorgelegd hebben, die wij hierboven als uiterst verdacht hebben leeren kennen. Trouwens men kan het bisschop Conrad niet al te euvel duiden, zoo hij van deze ernstige quaestie niets bemerkt heeft,

want hij heeft blijkbaar nauwelijks het oog in de stukken geslagen: van den inhoud althans weet hij ons niets mede te deelen. Doch daar treft bij het snuffelen in de perkamenten een merkwaardig gedenkstuk zijn oog: een „statutum", vastgesteld door „sancti patres et veneranda antiquitas"! Zoo althans beschrijft hij ons met groote ingenomenheid den gevonden schat. Doch is u thans de aard en het karakter daarvan duidelijk? Mij geenszins! Een „statutum" is in de taal der kapittelen een besluit van het kapittel over het een of ander punt, dat de inrichting, het bestuur van de corporatie betreft. Nu zou het mij veel waard zijn te vernemen, *welk* kapittel dit statuut had vastgesteld en *wanneer* dit geschied was. Immers zoo het Domkapittel zelf *besloten* had, dat de andere kapittelen ondergeschikt zouden zijn aan den Dom en aan het zusterkapittel, dat weder met prophetischen blik aan St. Salvator toegewijd wordt, enz., enz., zou het ons recht gegeven hebben om een geringen dunk op te vatten van zijn praktischen zin. En de mededeeling, dat het stuk van de „veneranda antiquitas" afkomstig was, brengt ons geen stap verder met betrekking tot den datum daarvan. De bisschop echter vraagt naar niets: hij laat zich aanstonds het geheele stuk voorlezen en is over den inhoud blijkbaar voldaan. Maar de kanunniken van den Dom wenschen iets meer dan bloote belangstelling van den prelaat: zij mogen het hoogst aangenaam vinden, dat zij in het bezit zijn van een geschrift, waarbij aan hun kapittel allerlei preëminentiën worden toegeschreven, toch zijn zij slim genoeg om in te zien, dat dit bezit alleen hun een zeer platonisch genot verzekert, zoolang de andere kapittelen omtrent die preëminentiën hunne eigene gedachten kunnen koesteren. Daarom dringen zij bij den bisschop aan op bekrachtiging van het statuut, en te gelijk op aanvulling: immers daar de veneranda antiquitas niet weten kon, dat bisschop Conrad eene vijfde kapittelkerk zou stichten, maakt haar opstel wijselijk van die kerk geen gewag, en toch is het wenschelijk, dat zij niet aan de algemeene subjectio ontsnappe. En de bisschop? hij onderzoekt niet verder en is dadelijk bereid aan den wensch der kanunniken te voldoen. Pri-

vilegiën en statuten, bekrachtiging en uitbreiding worden nu in weinige regels afgedaan. De kerkvorst heeft blijkbaar haast om uit het stof der archieven te ontsnappen en de kanunniken zijn te verheugd, dat zij hem in goeden luim zien, om hem lastig te vallen met de praktische opmerking, dat zij met eene zóó algemeene bevestiging van oude privilegiën inderdaad niet veel gebaat zijn! — Dertig jaar later zal paus Calixtus de akte van bisschop Conrad bevestigd hebben; doch wie zou het *hem* kwalijk kunnen nemen, zoo hij niet bemerkte, dat men hem bedroog, nu de bisschop, die de stukken zelven voor zich had, niet aan hunne geloofwaardigheid getwijfeld heeft?

Veel slimmer en veel minder bescheiden dan Conrad toonde zich eene halve eeuw later bisschop Herbert. Het geval is vermakelijk om te vertellen. Den 18 October 1145 zat koning Conrad III met zijne gemalin Gertrud alleen in eene zaal van het Bisschopshof te Utrecht: het keizerlijk paleis was in 1131 verbrand en het hooge paar was dus te gast bij den bisschop. De vorst was naar Utrecht gekomen, om verschillende rijkszaken te behandelen en bepaaldelijk ook om aan den twist tusschen Utrecht en Holland over het bezit van Friesland een einde te maken. Juist was de zitting van het rijksgericht afgeloopen, waarin Oostergo en Westergo op de klacht van den bisschop aan hem waren toegewezen; de heeren hadden zich verwijderd en de koning was geneigd eenige rust te nemen, toen de deur geopend werd en bisschop Herbert alweder werd aangediend, ditmaal met een aanzienlijk gevolg. De prelaat trad binnen en na hem het Domkapittel met den deken aan het hoofd en ook met den Domproost, 's konings halfbroeder Conrad. Aanstonds begon de bisschop zijne rede: „Genadige heer!" klonk het, „als gij de kerken Gods doet toenemen in rijkdom en hare rechten met uw koninklijk gezag beschermt, dan volgt gij slechts het voorbeeld uwer voorgangers, en dan zal de eer van uw rijk verhoogd en uwe ziel de eeuwige gelukzaligheid deelachtig worden!" De koning staat eenigszins verbaasd: geheel dezelfde woorden heeft hij reeds zooeven uit 's bisschops mond vernomen, toen hij zijne klach

over de Friesche quaestie inleidde. Doch Herbert, wien de Egmondsche annalen niet ten onrechte een „stalen voorhoofd" toeschrijven, staart zijnen leenheer zonder blikken of blozen aan, en vervolgt zijne rede met er op te wijzen, dat het niet onbetamelijk zou zijn, zoo ook het Domkapittel, door vroegere keizers reeds met voorrechten begiftigd, bij deze gelegenheid eenig eerbewijs ontving. Niets wordt den vorst gespaard om dit verzoek aan te dringen: de bisschop herinnert aan de prebende, die de keizer in het kapittel bezat [1]), — aan de gastvrijheid, door hem aan den koning en zijne gemalin, de eerbewijzingen, door het kapittel aan het vorstelijk echtpaar bewezen, — ja zelfs aan de begrafenis van het ingewand der keizers Conrad II en Hendrik V in den Dom („als een onderpand", zegt de bisschop, die gaarne zijne belezenheid in de keizerlijke charters wil toonen, met toespeling op de oorkonden van Hendrik III van 1040 [2])). Als de rede geëindigd is, neemt de koningin het woord en dringt, evenals 's konings broeder de Domproost, er op aan, dat het verzoek zal ingewilligd worden.

De koning is zéér ontstemd: hem docht, de Utrechtsche gastvrijheid was met twee graafschappen voldoende betaald! Evenwel het ware onbeleefd, een verzoek van zijnen gastheer rondweg af te slaan, vooral nu ook de koningin en zijn broeder dit ondersteunen. De zaak is moeielijk, doch alras vindt de vorst, in de kronkelpaden der diplomatie weldoorkneed, eenen uitweg. Hij rijst op en verklaart zijne verplichting te gevoelen: door een koninklijk gunstbewijs zal hij het kapittel voor alle andere eeren en het eene bevoegdheid verleenen, die zijne positie invloedrijk zal maken als geene andere in het bisdom. Van ouds hadden de koningen en keizers het recht bezeten, om den bisschop van Utrecht te kiezen en aan te stellen; dit recht was op hem vererfd, en hij schonk het thans aan het Domkapittel

---

1) Merkwaardig genoeg ongeveer in dezelfde woorden, die keizer Hendrik VI in 1196 met betrekking tot deze prebende zou gebruiken in he stuk, vermeld op p. 249 sub No. 3.

2) Zie No. 47, 48.

en aan het tweede kapittel der stad, — welks naam den vorst begrijpelijkerwijze niet juist in het geheugen lag en dat hij daarom nu eens naar St. Bonifacius dan weder naar St. Salvator noemde, doch over welks identiteit geen twijfel kon zijn, daar het immers het eenige kapittel was, dat met den Dom door eene „specialis faternitas" verbonden was, zooals reeds het statuut der „veneranda antiquitas", waarmede wij vroeger kennis maakten, verhaald had. De schenking van den vorst werd aanstonds bevestigd door eene rij van getuigen, die blijkbaar in der haast samengeroepen en eenigszins onordelijk binnengedrongen waren, want behalve de prelaten, graven en dienstmannen, die de zitting van het rijksgericht hadden bijgewoond, vertoonden zich nog verscheidene andere hoogaanzienlijke personen, die allen toevallig in 1138 te Keulen getuigen waren geweest bij een ander voorrecht, door den koning aan bisschop Herbert verleend [1]). Warme belangstelling in den prelaat kan deze heeren genoopt hebben over te komen ter gelegenheid van het verwachtte nieuwe gunstbewijs; doch die belangstelling rechtvaardigde zeker niet de onbescheidenheid, waarmede verscheidene hertogen en graven zich voor de proosten plaatsten, zonder zich met hunne gewone plaats bij hunne edele standgenooten achter de geestelijken te vergenoegen. Doch er schijnt ditmaal niet op dezen inbreuk op het ceremoniëel gelet te zijn: de koning was blijkbaar vermoeid en wenschte de zaak spoedig af te doen. Niet onwaarschijnlijk heeft koningin Gertrud, zoodra zij met haren gemaal alleen was, hare ontijdige tusschenkomst met eene vermaning moeten boeten.

Hoogst verheugd verliet de Utrechtsche geestelijkheid het vertrek: de gift was waarlijk vorstelijk en haar onbescheiden verzoek had dus rijke vruchten gedragen. Doch de vreugde was van korten duur! Nauwelijks werd de mare van het koninklijke gunstbewijs verspreid, of alras hoorde men eerst fluisterend, allengs duidelijker mompelen, dat de zaak niet geheel in orde was. En inderdaad, bisschop en kapittel hadden zich door koning Conrad

1) Zie p. 128/9.

kostelijk laten beetnemen! Het recht van investituur der bisschoppen had inderdaad aan 's konings voorzaten behoord, maar het was geenszins op hem vererfd, want zijn voorganger Hendrik V had het in 1122 bij het concordaat van Worms aan den paus afgestaan. De koning had dus zonder eenige opoffering dit recht nogmaals kunnen wegschenken, en de Utrechtsche geestelijkheid oogstte voor hare hebzucht slechts den spot van alle verstandigen, omdat zij alleen onbekend gebleven was met een feit, dat de halve wereld in rep en roer had gebracht! Bisschop Herbert was niet zeer gesticht over het geval, maar toch niet uit het veld geslagen. Fluks moest de Domproost, 's konings broeder, met den giftbrief naar Rome, om te trachten van den paus de bevestiging daarvan te verkrijgen: gelukte dit, dan was de fout hersteld en de schenking geldig. Inderdaad, de zending slaagde. Hoe de Domproost het heeft aangelegd, bleef onbekend; maar zeker is het, dat paus Eugenius zich zelf en de belangen van zijnen stoel door de inwilliging van het verzoek allerbedenkelijkst gecompromitteerd heeft, al verdiende hij daarmede ook van een lateren Utrechtschen klerk den lof, dat hij „een heilig man" [1]) was geweest.

De aaneenschakeling van zotheden, die ons onze vier oorkonden opdisschen, moet ons reeds aan hare echtheid ernstig doen twijfelen. En die twijfel wordt zekerheid, als wij met een blik, door argwaan gescherpt, niet alleen den inhoud doch ook den vorm der stukken beschouwen. Nu wij het geheele cartularium, waaraan de stukken later toegevoegd zijn, voor ons hebben, kunnen wij als het ware een blik slaan in de werkplaats der vervalschers: immers wij hebben den toegang tot de voorraadschuur, waaruit zij geput hebben. Nemen wij reeds aanstonds het charter van bisschop Balderik. De Utrechtsche geestelijkheid bezat van dezen prelaat slechts ééne oorkonde [2]), die als voorbeeld kon dienen, en nog wel ongelukkig in zoo corrupten vorm, dat zij gedeeltelijk onverstaanbaar was.

---

1) Zie p. 233 Noot 6.
2) Zie p. 48.

Doch daarom den moed niet verloren! de aanhef kon dienst doen en de afschrijver begon evenals zijn model: „Baldricus, gratuita pietatis (ac) Dei clementia ecclesie sancte Trajectensis humilis presul"; hier liep de zin in het echte stuk dood, het adres was uitgevallen en de afschrijver vervolgde dus op eigen gezag (terwijl hij het onverstaanbare „nobilissime probateque Deo sacrate pacis locum, factum in Domino Jesu", ter zijde liet) aldus: „omnibus in Christo fidelibus, tam presentibus quam futuris, cum" (hier neemt hij den draad van zijn model weder op) „Domino Jesu continuum eterneque jocunditatis ineffabile tripudium". Doch wat nu aan te vangen met den overgeslagen tusschenzin over den „nobilissime probateque Deo sacrate pacis locus", die toch te fraai was om weggelaten te worden? De vervalscher weet raad: als hij straks van het herstel der kerken van St. Maarten en St. Salvator spreekt, zal hij den grond, waarop deze gebouwd zijn, als den „nobilissime probateque Deo sacrate pacis locus" betitelen! De volgende volzin van het model kan hem niet dienen: alleen de aanhef daarvan „opere precium fore" komt later te pas; doch de dan volgende volzin: „omnium Christi fidelium comperiatur industria, tam presentium quam futurorum, qualiter" wordt dadelijk overgenomen. Nu volgt het verhaal van 's bisschops bezoek te Utrecht, waarvoor bezwaarlijk een model kon worden verkregen. Doch met het slot is het anders gelegen: wel kon de oorkonde van bisschop Balderik, die geene schenking bevatte, niet dienen, maar men kon elders zoeken! Kieschkeurig was de samensteller niet: of de door hem gebruikte formule een paar eeuwen te oud was, kwam er niet op aan, mits zijn werk slechts een tintje van eerbiedwaardige oudheid verkreeg. Hij ging dus terug in ons cartularium en vond in de tweede oorkonde van Karel Martel (schenking van Elst) eene vervloeking, zoo uitvoerig als nergens elders, tegen den overtreder der gift, die daarin met het lot van Dathan en Abiron bedreigd wordt. Met deze bekrachtiging der schenking, die hij (toevallig evenals Karel Martel!) hoopt, dat „ibidem pro remedio anime (sue) omni tempore proficiat in augmentum", besluit dus de steller zijn stuk.

Van bisschop Adelbold vond onze vervalscher geene oorkonde en hij moest dus bij het vervaardigen van eene nieuwe zijne verbeelding te hulp roepen. Toch ontleende hij daarbij nog de vermelding van het leengoed van den hertog van Brabant te Tiel aan de oorkonde van koning Otto I van 950 (N°. 16), drie der vier getuigen denkelijk aan die van Hendrik IV van 1064 (N°. 64) en de plaats der uitvaardiging weder aan het charter van Karel Martel (N°. 2), dat hij reeds eenmaal voor bisschop Balderiks oorkonde geplunderd had.

Van bisschop Conrad was inderdaad een charter bewaard [1]); doch het kon den vervalscher niet dienen, althans hij schijnt er geen gebruik van gemaakt te hebben. De overeenkomst van den datum „IIII Kal. Novembris" moet toevallig zijn, daar overigens geene aansluiting bij het echte stuk op te merken is. Maar de getuigen (twee aartsbisschoppen, twee bisschoppen en drie hertogen) zijn allen overgenomen, en wel weder uit de bovenvermelde oorkonde van koning Hendrik IV dd. 30 April 1064 (N°. 64). — Veel duidelijker is de invloed van het cartularium merkbaar in den bevestigingsbrief van bisschop Conrads oorkonde door paus Calixtus [2]). De vervalscher vond slechts één enkel pauselijk charter in de collectie: de bul van Calixtus II van 1119 [3]). Doch tegen het gebruik van dit stuk als voorbeeld bestonden twee bezwaren: de inhoud was geheel vreemd aan het onderwerp der gewenschte bul, en de datum was meer dan dertig jaren te jong. Onze vervalscher schijnt geene kans gezien te hebben, om zelf eene nieuwe bul te scheppen: hij hielp zich dus op andere wijze. Het scheen wel wat vreemd, dat de pauselijke confirmatie eerst na dertig jaren zou zijn gevolgd, maar het was toch geenszins ongeloofelijk. Derhalve werd met den aanhef ook de datum van het stuk gemakshalve overgenomen: „datum Remis III Kal. Novembris", en om den schijn te redden, werd het jaar ditmaal niet naar de indictie maar naar het pontificaatsjaar berekend. Ongelukkig vergiste zich de kopiist bij die berekening en dateerde

1) Zie p. 114.
2) Zie p. 230 Noot 6.
3) Zie p. 121.

dus het stuk een jaar te laat, terwijl ook reeds het oorspronkelijke stuk een jaar te laat berekend was. Ware nu de paus bij het opmaken der echte akte te Rome geweest, dan zou de fout allicht geen bezwaar geleverd hebben; maar ongelukkig vertoefde de H. Vader toen te Reims, en hoewel hij daar in October 1119 eene synode gepresideerd had, was het geenszins waarschijnlijk, dat hij dit ook in October 1121 zou doen, en onze vervalscher liep dus in den val [1]). Ook verder wist hij zich, onbekend met den stijl der pauselijke kanselarij, niet te helpen: hij nam dus een kloek besluit en vergenoegde zich er mede, den inhoud der nieuwe oorkonde zéér verkort aan te duiden, hetgeen hem de moeite spaarde, niet alleen van het schrijven, maar ook van het stellen van het geheele stuk!

Het duidelijkst is echter de invloed van de studie van ons cartularium bij de vierde oorkonde. Niet bij de pauselijke confirmatie, waarvoor ik geen voorbeeld weet aan te wijzen, maar des te meer in de oorkonde van koning Conrad zelf. Men vergelijke slechts het stuk met eene der beide andere echte oorkonden van den koning, die ons cartularium bevat: N°. 86 [2]). Ik duidde boven reeds aan, dat het opschrift, de inleiding en het verhaal van bisschop Herberts bezoek woordelijk afgeschreven zijn; dan wijkt de steller van zijn model af, om met de woorden: „credantur ab omnibus et inconvulsa omni deinceps tempore conserventur" weder daarop terug te komen; de getuigenlijst is grootendeels, de onderteekening en datum woordelijk overgenomen. Ik merkte reeds op, dat ook aan eene andere oorkonde van den koning, aan twee oorkonden van de keizers Hendrik III en Hendrik VI en aan de valsche oorkonde van bisschop Conrad een paar zinsneden ontleend zijn.

Op tal van plaatsen had dus onze vervalscher slechts na te schrijven en is het werk, dat hij leverde, dan ook bevredigend. Doch hoezeer steken daarbij af de gedeelten, waar de modellen hem begeven! Reeds dadelijk in het charter van Balderik verliest hij den waren toon, zoodra

1) De paus vertoefde in October 1121 te Melfi.
2) Zie p. 131.

hij eigen werk levert. Is reeds de inlassching van een zoo uitvoerig geschiedkundig vertoog op zich zelf iets vreemds in eene oorkonde, de geheele wijze van verhalen is nog bovendien ongewoon. De tranen van den bisschop leveren geen overwegend bezwaar; maar het pralend verhaal van zijne daden is ongerijmd. Edelmoedigheid, vroomheid, geduld, ootmoed, dit waren de deugden, waarop de vorsten dier dagen zich in oorkonden gaarne iets lieten voorstaan; maar het was geheel geen stijl zich te verheffen op eigene daden, allerminst op goedgeslaagde bouwondernemingen! Men vergelijke de merkwaardige oorkonde van keizer Hendrik IV N°. 69 [1]), die een zeldzaam uitvoerig historisch overzicht geeft, met de onze, en het verschil zal aanstonds in het oog vallen. — De stijl van bisschop Adelbolds oorkonde is volkomen dwaas, en het is alleen omdat een dergelijk stuk geene wedergade in de oorkondenliteratuur heeft, dat ik u de ongerijmdheid van het stuk niet door vergelijking met eene echte oorkonde kan aantoonen. — Niet anders is het met het charter van bisschop Conrad. Het bezoek in het archief van den Dom is zoo onbeholpen mogelijk verhaald; de eenvoudige aanduiding van het ontdekte „statutum" zonder eenige nadere omschrijving daarvan schijnt iets ongehoords: geene kanselarij zou zich iets dergelijks veroorloofd hebben, allerminst eene geestelijke. Werd eene oorkonde gevidimeerd, men deed dit niet dan na eene beschrijving van haar uiterlijk, hoe zij was „quedam patens littera, sigillo unico illustris et generosi principis et domíni A, in rubea cera impresso, in cujus medio apparebant duo clipei, quorum quilibet habebat in se formam leonis, in ejusque circumferencia apparebant hec verba, uti melius legi poterant, videlicet....., in pressula franceni pendente, sigillata, sana et integra, non cancellata, non viciata, neque in aliqua sui parte suspecta, sed omni prorsus vicio et suspicione carens, ut apparuit" [2]). Op deze of dergelijke wijze trachtte men den nakomeling eenigen waarborg te

1) Zie p. 108.

2) Ik schrijf de eerste formule, die mij in handen komt, af uit eene oorkonde van 1466 in het Utrechtsche stadsarchief.

geven, dat inderdaad het vidimus naar een echt origineel was afgeschreven. — Alleen de vierde oorkonde, die van koning Conrad, laat uit het oogpunt van stijl weinig te wenschen over. Doch hoe zal ons dit verwonderen, nu wij weten, dat zij bijna geheel nageschreven werd volgens een echt voorbeeld?

Erger nog dan deze gebreken in den vorm zijn de fouten, die onze vervalscher begaat, als hij aan het slot der charters de onderteekeningen en dateeringen moet verzinnen: hier toont hij bij elke schrede zijne volkomene onbevoegdheid. Het charter van Balderik mist eene onderteekening en eene getuigenlijst: dit scheen het gemakkelijkst. Maar de dateering is in *alle* onderdeelen verkeerd. Zij luidt: in Trajecto anno 940 (volgens een ander handschrift: 840) Kal. Julii, ind. VII, regnante Henrico II rege. Hendrik II regeerde 1002—1024, Hendrik I is dus bedoeld; doch deze, inderdaad een tijdgenoot van bisschop Balderik, overleed in 936; 940 is niet het 7e, maar het 13e indictiejaar [1]). — Het charter van Adelbold is gedateerd: in Tulpiaco 1021. IV Non. Januarii in tegenwoordigheid van de aartsbisschoppen Aribo van Mainz, Anno van Keulen, Everhard van Trier, Adelbert van Hamburg, door den vicekanselier Udalric. Aribo van Mainz werd eerst in September 1021 gekozen, Anno van Keulen in 1056, Everhard van Trier in 1047 en Adelbert van Hamburg in 1043; de kanselier Udalric fungeerde inderdaad onder Hendrik II, doch slechts in Februari en Maart 1024, en later geruimen tijd onder zijnen opvolger. Voor zoover wij kunnen nagaan, is koning Hendrik nooit te Zülpich geweest. — Het charter van bisschop Conrad is gedateerd: 1088, regni Henrici IV 33, imperii 5, episcopatus 13, IV Kal. Novembris; getuigen waren Anno van Keulen, Everhard van Trier, Burchard van Halberstadt, Frederik van Munster en drie hertogen. 's Bisschops regeeringsjaren komen uit (hij werd gekozen in het voorjaar van 1076);

1) Buchelius (Heda, Hist. p. 76, 89), die deze tegenstrijdigheden opmerkte, veranderde daarom willekeurig het jaartal 940 in: 934 en Henrico II in: Henrico I, hoewel *alle* handschriften mijne lezing hebben.

onder de regeeringsjaren van Hendrik IV was 1088 het 12e, niet het 13e; het 5e keizerjaar komt weder uit. Doch de getuigen? Anno van Keulen stierf reeds in 1076, Everhard van Trier nog vroeger, in 1066, Frederik van Munster in 1084. — De dateering eindelijk van het charter van koning Conrad III komt natuurlijk uit, daar zij geheel overgenomen is. Als getuigen fungeeren echter tal van personen, gedeeltelijk uit het echte voorbeeld overgenomen, gedeeltelijk uit de andere echte oorkonde van den koning (van 1138), die het cartularium bevatte; niet onwaarschijnlijk zijn dus enkele dooden mede opgenomen, die tusschen 1138 en 1145 overleden waren; doch het lust mij niet, dit na te gaan [1]). De bevestigingsbul eindelijk van paus Eugenius III is verkeerd gedateerd, zoodat de oorkonde geconfirmeerd schijnt te zijn eenige maanden voordat zij verleend was.

Reeds te lang heb ik mij met de vier valsche charters beziggehouden. Doch eene opzettelijke bespreking van dit vraagpunt scheen mij gewenscht, nu wij hier de vier valsche stukken in éénen codex bijeenvinden, — een codex, die ons tevens den oudstbekenden tekst der stukken mededeelt [2]). Het met volkomene zekerheid vaststellen van de valschheid der stukken, maar tegelijk ook van het feit, dat zij in de oude handschriften van het cartularium dan ook niet voorkomen, integendeel grootendeels met behulp van de daarin bewaarde oude oorkonden ge-

---

1) Inderdaad is dit het geval: na het schrijven van het bovenstaande zie ik, dat Van Spaen (Inl. tot de hist. v. Geld. I p. 250) dezelfde ontdekking reeds gemaakt en met name paltsgraaf Willem en bisschop Udo van Osnabrug als in 1140 en 1141 overleden genoemd heeft.

2) Alleen het Memoriale Adelboldi komt reeds voor in de kanselarijregisters van graaf Willem III van Holland. Zooals de Algemeene Rijksarchivaris de goedheid had mij mede te deelen, is het stuk in het groote register E L 11 (dat voor dit gedeelte het origineel is van E L 3) geplaatst tusschen stukken van 1321 en 1322, en is het dus zeker na 1321, denkelijk in 1322 ingeschreven. Het register E L 11 is een afschrift van een verloren grondtekst (vgl. Van Riemsdijk, De registers van Gerard Alewijnsz., in: Versl. en mededeel. v. d. Kon. Acad. v. Wetensch. afd. Lett. 3e R. VII p. 124 vlg.); doch deze omstandigheid is voor ons onderzoek van geen belang: het staat vast, dat het Memoriale Adelboldi omstreeks 1322 reeds bestond.

fabriceerd zijn, scheen mij voor het oordeel over de authenticiteit der geheele door mij uitgegevene verzameling onmisbaar. De echtheid der in het Liber donationum opgenomene oorkonden is beter gewaarborgd, nu het blijkt, dat geen van de vier als valsch verdachte oorkonden van het sticht in dit register is opgenomen. En van den anderen kant is het van belang te constateeren, dat latere verzamelaars, zoekende naar stof om het Liber donationum aan te vullen, in de archieven niets van hunne gading gevonden hebben en zich hebben moeten behelpen met de vier genoemde valsche stukken. Elke oorkonde van het sticht van voor 1150, die niet in het Liber donationum voorkomt, moet dus reeds alleen daarom uiterst verdacht voorkomen. De bisschop zelf bezat (het bleek ons reeds) niets van dien aard, het materiaal van den Dom is uitgeput, dat van Oudmunster vinden wij denkelijk volledig in het Liber catenatus; er blijven dus (wanneer wij de stad Utrecht, die eene geheel zelfstandige ontwikkeling had, buiten rekening laten) alleen over de kapittelen van St. Pieter, St. Jan en St. Marie, die allen eerst gesticht zijn in de 2e helft der 11e eeuw en die, zooals te verwachten was, slechts zéér enkele oorkonden van voor 1150 bezitten.

Op grond van al het boven besprokene mogen wij aannemen, dat het door den schrijver van den Hannoverschen codex later in chronologische orde gekopiëerde afschrift van het Liber donationum de bron was, waaruit de vier valsche oorkonden in latere kopiën van het oude cartularium zijn opgenomen. Door die kopiën zijn ze algemeen bekend geworden en hebben zij, in tal van afschriften verspreid, haren weg in verschillende oorkondenboeken gevonden.

Wellicht moet echter deze conclusie in zooverre gewijzigd worden, dat de beide eerste stukken, al kwamen ze nevens de twee laatste in het aangeduidde handschrift voor, niet geheel denzelfden oorsprong hebben als deze. Ik heb voor dit vermoeden eene uitwendige reden in de omstandigheid, dat reeds het 14e eeuwsche Liber catenatus alleen de beide eerste stukken bevat, terwijl toch het kapittel van Oudmunster juist bij de beide laatste een direct belang had. Doch ook eene inwendige reden. De vier

stukken, zonder twijfel allen door het Domkapittel gefabriceerd, verraden een verschillend doel. Terwijl de twee laatste beoogen, voor de kapittelen van den Dom en Oudmunster zekere voorrechten te veroveren, schijnt het belang der beide eerste zuiver historisch te zijn. In beiden wordt blijkbaar meer gewicht gehecht aan, meer werk gemaakt van geschiedkundige uiteenzettingen dan van de rechten van het sticht of de kapittelen. De gift van Balderik is kort en onduidelijk geformuleerd; het was niet te verwachten, dat de rechten van den bisschop als leenheer door het Memoriale Adelboldi belangrijk zouden versterkt worden. Ik houd dan ook deze beide stukken voor vruchten van de belangstelling in de geschiedenis van het sticht, die in en kort voor Beka's tijd in het Domkapittel schijnt ontwaakt te zijn [1]), wellicht voor onschuldig bedoelde proeven van middeleeuwsche historiographie.

VII. Het cartularium te Leiden.

Het jongste der door mij geraadpleegde handschriften in een codex der Leidsche bibliotheek (genommerd 67 B). Het is een folio-handschrift op perkament uit het midden der 15e eeuw [2]), dat 88 bladen bevat, terwijl het aan het einde onvolledig is [3]).

---

1) Vgl. Muller, Drie Utrechtsche kroniekjes voor Beka's tijd. (Bijdr. en meded. v. h. Hist. Gen. XI p. 482.)

2) Bij mijne uitgave der *Bella campestria* (Bijdr. en meded. v. h. Hist. Gen XI p. 498) zeide ik verkeerdelijk, dat het HS. „dagteekent uit het midden der 14e eeuw." Bij die uitgave had ik het HS. niet ter hand: ik gebruikte eene vroeger door mij gemaakte nauwkeurige collatie van den gedrukten tekst op het HS. Daarbij had ik aangeteekend, dat blijkens den inhoud de verzameling kort na 1333 moest ontstaan zijn. Vandaar mijne vergissing.

3) Het handschrift werd reeds vermeld en beschreven in het: Archiv d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Geschichtsforschung. VIII p. 570 (waar de schrijver het verkeerdelijk voor een afschrift van het Liber catenatus houdt), — en door Weiland in de Monum. Germ. hist. Scriptt. XXIII p. 401.

De inhoud levert ons niets nieuws. Wij vinden er het cartularium van Radbod en de daaraan in het eerste cartularium van het Liber donationum toegevoegde oorkonden, terwijl daarachter zonder eenige afscheiding op fol. 40 begint de serie der oorkonden uit het tweede cartularium, voor zoover die niet reeds in het eerste voorkwamen [1]). Wanneer ook dit cartularium ten einde is, volgt (fol. 47) een der twee achteraangevoegde stukken: *De prebenda cellarii*, en daarna 43 charters, waaronder de in het Liber donationum achteraangevoegde synodaalstatuten [2]), de twee later in Bondams cartularium gevoegde oorkonden (gedrukt p. 135, 136), de 13 oorkonden, die ons in den Hannoverschen codex nieuw waren (gedrukt p. 222 vlg.), waaronder ook de vier valsche charters, en eindelijk 27 oorkonden, meest statuten van het Domkapittel, over 1196—1333 (vermeld p. 248—253). Op het laatste dezer stukken (het charter van den Domproost Lodewijk, N°. 27) volgen onmiddellijk [3]) twee oude Utrechtsche kroniekjes: de *Bella campestria inter episcopos Trajectenses et comites Hollandie* (fol. 72) [4]) en het bekende verhaal van de Drentsche oorlogen der bisschoppen door den Anonymus (fol. 75) [5]), waarvan het slot met de laatste bladen van het handschrift verloren is. — Over den oorsprong van den codex kan geen twijfel bestaan: op fol. 49 vs. wordt in eene aanteekening bij eene der oorkonden de Dom „ecclesia nostra" genoemd.

Dat wij in dit handschrift een afschrift van het Liber

---

1) Bij vergissing is No. 21 weggelaten en No. 31 dubbel overgenomen, blijkbaar omdat in het Liber donationum bij de eerste oorkonde abusivelijk staat „Scriptum est" (d.i. komt reeds vroeger voor), terwijl dit bij de tweede (evenzeer verkeerd) weggelaten is.

2) De vier geheel achteraangevoegde stukken (gedrukt p. 178 vlg.) ontbreken natuurlijk, daar zij eerst in de 16e eeuw in het Liber donationum werden ingeschreven.

3) Zóó onmiddellijk, dat de hoofdstukken der kronieken genommerd zijn met deselfde doorloopende nommers als de oorkonden.

4) Uitgegeven het laatst door mij: Bijdr. en mededeel. van het Hist. Gen. XI p. 497.

5) Uitgegeven het laatst door Pynacker Hordijk, in de: Werken van het Hist. Genootschap.

donationum voor ons hebben, en wel een afschrift, gemaakt nadat daarin de beide cartularia tot een geheel verbonden waren, behoeft geen betoog. Ten overvloede merk ik op, dat in de goederenlijst de omissie, de omzetting en de fout van het Liber donationum voorkomen, die wij reeds in het handschrift van Bondam en het Liber catenatus terugvonden, evenals de beide latere veranderingen van den tekst van het Liber donationum, op p. 133 Noot 6 en p. 136 Noot 1 gesignaleerd.

Maar toch kan het Leidsche handschrift niet *direct* van het Liber donationum afgeschreven zijn. Het is blijkbaar nauw verwant aan den Hannoverschen codex: de door mij afgedrukte varianten stellen dit buiten twijfel [1]), ik wijs slechts op enkele daarvan. Bij N°. 13 van Radbods cartularium voegen *beiden* bij het opschrift van het Liber donationum: „sub Tiatardo episcopo Trajectensi", — eene fout, want in den tekst wordt de bisschop zeer juist Egihardus genoemd; in N°. 3 van hetzelfde cartularium hebben *beiden* hetzelfde, van alle andere afschriften afwijkende opschrift. In N°. 88 staat onder de getuigen *bij beiden* Atholfus de Huvele achter den comes Paganus, terwijl het Liber donationum en alle andere handschriften hem eerst drie plaatsen verder noemen. Dergelijke kleinigheden wijzen reeds op een gemeenschappelijken oorsprong, die niet het Liber donationum zelf zijn kan. Waar is die gemeenschappelijke bron te vinden? Het Hannoversche handschrift, dat de volgorde van het Liber donationum veranderd heeft, kan het niet zijn, want het Leidsche behoudt deze orde nog; omgekeerd kan ook het jongere Leidsche niet de bron zijn van het oudere Hannoversche. Aan beide handschriften moet dus een verloren afschrift van het volledige Liber donationum ten grondslag gelegen hebben.

Het afschrift, dat de bron der Hannoversche en Leidsche codices was, is later vervaardigd dan het afschrift, dat

1) Gewoonlijk staat echter de tekst van den Hannoverschen codex iets nader bij het Liber donationum, dan die van den Leidschen, die dus een slordiger afschrift van de gemeenschappelijke bron bevat. Ook de opschriften der charters in het Liber donationum zijn gewoonlijk te Hannover overgenomen, te Leiden niet.

de bron was van het Liber catenatus. Immers niet alleen kende dit laatste het 2e cartularium van het Liber donationum nog niet en is het dus waarschijnlijk vóór het samenbinden der twee cartularia gemaakt, maar bovendien heeft het Liber catenatus in N°. 87 van het eerste cartularium nog de oude juiste lezing „firma", terwijl de Hannoversche en Leidsche handschriften reeds met de latere verandering „rata" lezen [1]). Bovendien bevatte de gemeenschappelijke bron van de Hannoversche en Leidsche codices reeds de in het begin der 14e eeuw ingevoegde stukken van 1243 en 1236 (gedrukt p. 171, 172). Die bron kan dus niet ouder geweest zijn dan het begin der 14e eeuw; doch ook niet veel jonger, want wij zagen, dat zij omstreeks 1342, toen de Hannoversche codex er naar gekopiëerd werd, reeds vermeerderd moet zijn geweest met 13 charters over 1231 (940)—1330, waaronder ook de vier valsche oorkonden zich bevonden. Kort na 1342 zal daarna het handschrift vermeerderd zijn met de 27 nieuwe oorkonden, die wij alleen in den Leidschen codex vinden, en die tot 1333 loopen. In dien toestand moet het gebleven zijn, totdat in het midden der 15e eeuw de Leidsche codex daaraan ontleend werd. Sedert is het verloren gegaan, en wij behoeven dit niet te betreuren.

VIII. Andere afschriften van het Liber donationum.

Er bestaan nog verschillende afschriften, die door middel der genoemde codices uit het Liber donationum zijn afgeleid; doch zij zijn te jong om bij deze uitgave in aanmerking te komen. Zelfs eene opzettelijke vergelijking daarvan in bijzonderheden scheen mij onnoodig; ik wil ze hier slechts kortelijk vermelden.

Van den Egmondschen codex bestaan twee afschriften. Het eene werd in 1588 vervaardigd door P. C. Bockenberg naar een afschrift, in 1548 van het origineel geno-

1) Vgl. hiervoor p. XLVI.

men door den Haagschen advocaat Cornelis Van Muyden. Het berust thans onder N°. V 72 in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage en was bekend aan Van Mieris [1]) en Van den Bergh [2]). — Een tweede afschrift, in 1842 op verzoek van burgemeester Van Asch van Wijck in het British Museum gemaakt, bevindt zich in de bibliotheek der stad Utrecht, en heeft voor de uitgave van Van Asch van Wijck gediend [3]).

Bondams cartularium schijnt zich in de 16e eeuw in Duitschland bevonden te hebben en is daar in 1555 afgeschreven in een klein-folio handschrift, dat 100 perkamenten bladen bevat. Dit stuk, geheel met eenzelfde Duitsche hand geschreven, bevat alle stukken van Bondams cartularium (ook alle latere bijvoegselen) in dezelfde orde als het origineel. Wellicht is het steeds daarbij bewaard geworden; althans het is evenals het origineel in het bezit van Bondam gekomen en van daar met de Musschenbroekiana naar Cheltenham verhuisd, van waar het onlangs in de Utrechtsche rijksarchieven kwam. Bondam citeert het in zijn Geldersch charterboek [4]) als „mijn perkamenten MS. Codex traditionum ecclesiae Trajectensis".

De Hannoversche codex werd in het laatst der 17e eeuw gedeeltelijk afgeschreven in een handschrift, dat 54 bladen papier bevat en thans onder N°. 1505 in de Koninklijke bibliotheek te Hannover berust. Het werd door Leibnitz gebruikt [5]).

Een handschrift, nauw verwant met den Leidschen codex [6]), werd gedeeltelijk afgeschreven door Scriverius achter een handschrift van Heda's kroniek, thans bewaard in de Leidsche bibliotheek onder de codices Vossiani als MS. Lat. fol. N°. 37. Het bevat echter slechts den Anonymus en drie der door mij thans uitgegevene charters, namelijk

---

1) Van Mieris, Charterb. I p. 19.

2) V. d. Bergh, Middelnederl. geogr. 1e ed. p. 267.

3) Zie hiervoor p. VII Noot 3.

4) Bondam, Charterb. v. Gelre. p. 4, 18, 153, 193 enz.

5) Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht. l. c. p. 272.

6) Dat de Leidsche codex zelf de bron niet was, blijkt uit: Pynacker Hordijk, Narracio quedam. Inl. p. XXV.

N°. 1 en 2 van de uit Bondams codex (op p. 185 en 186) en N°. 6 van de uit den Hannoverschen codex (op p. 235) overgenomene oorkonden, benevens Bonifacius' bekenden brief aan paus Stephanus [1]). Deze codex werd gebruikt door Sloet [2]).

Niet geheel zeker is de oorsprong van een anderen codex. Hij is gebonden achter den bovenvermelden codex V 72 der Koninklijke bibliotheek, geschreven door P. C. Bockenberg. Men vindt in dit stuk eerst het geheele 1e cartularium van het Liber donationum (behalve N°. 62, 76, 78, 80, 82 en 83) en de vier valsche charters, en dan geheel door elkander allerlei charters, die in bijna alle afschriften, die ik gebruikte (behalve in het Liber catenatus) verspreid staan. Het 2e cartularium van het Liber donationum is zoodoende, voor zoover de stukken niet reeds in het 1e cartularium voorkwamen, geheel overgenomen (behalve N°. 21, dat blijkbaar weder voor een duplicaat is aangezien). Uit de later in het Liber donationum opgenomene stukken vindt men N°. 1, 2 en 6, uit Bondams cartularium de bijgevoegde N°. 2, 5, 8—11, uit den Hannoverschen codex de bijgevoegde N°. 5—8 (N°. 1—4, de valsche charters, vermeldde ik reeds), uit den Leidschen de bijgevoegde N°. 1, 2, 4, 6—14, 17, 20—23, 26 en 27. Bovendien treft men er aan een charter van keizer Wenceslaus dd. 1380 voor de stad Utrecht, een eedsformulier voor de kanunniken ten Dom na afloop van hun residentiejaar, een charter van Henric Van Vianen over Ameyde dd. 1400 (naar het origineel in het archief van Oudmunster), en een charter van keizer Wenceslaus dd. 1382 voor den Dom. Het blijkt dus, dat slechts twee oorkonden voorkomen, die niet in de Hannoversche en Leidsche codices te vinden zijn: de grafschriften op paus Adriaan (p. 182) en de uitspraak van den legaat Conrad tusschen bisschop Otto en graaf Floris IV van Holland (p. 191). Het is niet onmogelijk, dat Bockenberg deze beide stukken evenals de

1) Vlg. vriendelijke mededeeling van Dr. S. G. De Vries te Leiden.
2) Zie: Sloet, Oorkondenboek. I No. 370, 435.

oorkonde van Oudmunster te Utrecht heeft gevonden. Nemen wij dit aan, dan kan hij een handschrift gebruikt hebben, dat tot dezelfde groep behoorde als de Hannoversche en Leidsche. De Hannoversche codex is echter het gezochte stuk niet, want daarin zijn de charters van het 1e cartularium van het Liber donationum niet meer van die van het 2e afgezonderd, zooals bij Bockenberg nog het geval is [1]). Het moet dus de Leidsche codex zijn, of waarschijnlijker de voor beide handschriften gebruikte verlorene bron. — Bockenbergs afschrift werd gebruikt door Van Heussen [2]), Van Mieris [3]) en Van den Bergh [4]).

Een handschrift van het Düsseldorfsche staatsarchief (A 110), afkomstig uit het Berlijnsche staatsarchief (N°. 19) en gebruikt door G. H. Pertz, behoort nauwelijks tot deze categorie van stukken, hoewel het somtijds daartoe gerekend wordt [5]). Het is een handschrift in folio op papier uit het laatst der 16e of begin der 17e eeuw, bevattende eene verzameling aanteekeningen over de geschiedenis van Cleve, waartusschen ook slordige afschriften van eenige oorkonden uit onze collectie voorkomen, bepaaldelijk de beide charters van Karel Martel en de valsche stukken van Balderik en Adelbold.

Een andere codex van het Düsseldorfsche archief (A 45) uit denzelfden tijd bevat dezelfde vier Utrechtsche oorkonden, en drie charters over het graafschap Teisterbant (N°. 59?) [6]). Het voorkomen der beide valsche stukken zou doen vermoeden, dat deze handschriften afgeleid zijn

---

1) Ook heeft Bockenberg de in het Leidsche handschrift in excerpt medegedeelde pauselijke confirmatie van het valsche charter van 1088, die het Hannoversche niet kent.

2) Kerkel. historie en outh. der 7 prov. I p. 137. (De schenking van Hese dd. 828 gedrukt „uyt de noch ongedrukte handvestbrieven van P. Bokkenberg.")

3) Van Mieris, Charterb. I p. 19.

4) V. d. Bergh, Middelnederl. geogr. 1e ed. p. 267.

5) Monum. Germ. hist. Diplom. I p. 98, 99. — Vgl. Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht. l. c. p. 272.

6) Een en ander volgens vriendelijke mededeeling van den staatsarchivaris te Düsseldorf Dr. Harless.

van den Hannoverschen-codex, die, naar wij zagen, sinds lang in Duitschland vertoeft [1]).

Een laatste handschrift zochten wij tot nog toe te vergeefs: den codex, door Heda gebruikt voor zijne afschriften der Utrechtsche keizercharters, die aan de uitgave van zijne kroniek ten grondslag liggen. Het is inderdaad verwonderlijk, dat, terwijl wij van alle uitgevers van oorkondenboeken kunnen nagaan, welke codices zij voor hunne edities der oudste Utrechtsche oorkonden gebruikt hebben [2]), er nog onzekerheid heerscht, welk handschrift aan Heda ten dienste stond. Van den Bergh (Middelnederl. geogr. p. 267) en na hem De Geer van Jutfaas (Het oudste cartularium van Utrecht. p. 1) zeggen bepaald, dat Heda het Liber catenatus gebruikt heeft. Doch Foltz spreekt dit tegen: Heda, zegt hij, gebruikt het Liber donationum of een afschrift daarvan, *niet* echter het Liber catenatus, evenmin als den Egmondschen codex. Zijne tegenspraak verdient te meer overweging, omdat zij de waarschijnlijkheid voor zich heeft: immers hoe zou het te verklaren zijn, dat Heda, kanunnik ten Dom en werkende in opdracht van het kapittel, dat denkelijk toen nog wel alle door mij gebruikte afschriften van het Liber donationum bezat, deze zou ter zijde gelaten hebben, om gebruik te maken van het aan het zusterkapittel van Oudmunster behoorende Liber catenatus, dat zich door niets boven de codices van den Dom aanbeveelt.

Er is nog eene omstandigheid, die het verklaarbaar maken zou, zoo Van den Bergh en De Geer in hunne

---

1) Foltz (l. c. p. 272) noemt nog als afschriften, op de eene of andere wijze met het Liber donationum verwant, twee handschriften van Hugo Wstinc's rechtsboek van den Dom. Het behoeft geen betoog, dat dit werk geheel niets met het Liber donationum te maken heeft; alleen met den Leidschen codex heeft het toevallig eenige late oorkonden van het Domkapittel gemeen.

2) Van Mieris alleen noemde ik nog niet. Van den Bergh (Middelned. geogr. 1e ed. p. 267) beweert, dat hij het Liber catenatus gebruikte; ten onrechte: hij haalde het alleen (I p. 19) aan volgens Buchelius' opgave. In zijne teksten drukte hij eenvoudig Heda en andere gedrukte bronnen na; eene enkele maal (I p. 19) noemt hij Bockenbergs handschrift als bron.

aanwijzing van het Liber catenatus als Heda's bron gedwaald hadden. Het is bekend, dat Heda's geschiedwerk niet tijdens zijn leven gedrukt werd, maar eerst in de 17e eeuw in het licht verscheen. De algemeen gebruikte uitgave is die van 1643, bezorgd door den Utrechtschen geschiedvorscher Arnold Van Buchell. Deze heeft den tekst van Heda versierd met tal van noten, waarin ook vele oorkonden zijn opgenomen, die Heda de eer der uitgave niet had waardig gekeurd. Reeds dadelijk behoort men dus, wil men Heda's bron leeren kennen, streng onderscheid te maken tusschen de oorkonden, die in Heda's tekst, en de stukken, die alleen in de noten voorkomen. Doch bovendien heeft Van Buchell den tekst van Heda's oorkonden gecollationneerd op hem ten dienste staande handschriften, en wij weten, dat *hij* bepaaldelijk het Liber catenatus gebruikt heeft [1]). Het is dus zeer mogelijk, dat Van den Bergh en De Geer, den gedrukten tekst van Heda raadplegende, die vervalscht en dus voor ons onderzoek waardeloos is [2]), daaruit ten onrechte de conclusie getrokken hebben, dat het Liber catenatus zijne bron was.

Er moet dus een nieuw onderzoek naar Heda's handschrift ingesteld worden. Reeds dadelijk kunnen wij ééne opmerking maken. De oorkonden van het tweede cartularium van het Liber donationum komen bijna allen bij Heda voor, evenals die van het eerste. Nu is het wel is waar niet bepaald onmogelijk, dat Heda, die de beschikking had over het archief van den Dom, al deze oorkonden van het tweede cartularium naar de origineelen heeft overgeschreven; maar ook al waren al deze oorkonden in zijn tijd nog in originali aanwezig, dan is het toch

---

1) Heda, Historia, ed. Buchelius. p. 68. — Vgl. echter p. 89 Noot 9: het daar aangehaalde „MS. antiquum" is het Liber donationum, waar oorspronkelijk II gestaan heeft. (Zie p. 61 Noot 2.)

2) Zoo zijn de varianten, op p. 84, 86 van Buchell's uitgave op den kant geplaatst, door hem bijgevoegd, — de dateering van het charter No. 37 is op p. 100 zijner uitgave *door hem* veranderd in 1003 en het indictiejaar (verkeerd) bijgevoegd, — ook de dateering van No. 45 is (p. 119) *door hem* veranderd. Heda's tekst is hier overal in overeenstemming met onze handschriften.

zeer onwaarschijnlijk, dat hij voor *deze* stukken die origineelen, voor de oudere een cartularium zal geraadpleegd hebben. Door deze opmerking wordt het reeds onaannemelijk, dat Heda hetzij Bondams cartularium hetzij het Liber catenatus gebruikt heeft, die beiden het tweede cartularium van het Liber donationum niet bevatten. Het Liber donationum zelf met de Hannoversche en Leidsche codices blijven dus over. Doch Heda drukt behalve de echte oorkonden ook drie der vier valsche charters af, die hij niet in het Liber donationum vond; deze althans *kan* hij niet in originali gezien hebben, en hij moet dus het Hannoversche of het Leidsche cartularium gebruikt hebben [1]). Inderdaad is het opmerkelijk, dat Heda niet alleen het valsche charter van 1145 zelf opneemt, maar ook juist de noot, door de Hannoversche en Leidsche codices daarachter gevoegd [2]); in die noot ontbreekt echter de bijvoeging over paus Eugenius III, door den Leidschen codex daarbij ingelascht [3]). Het Hannoversche handschrift, dat zich ook door de chronologische ordening der stukken voor het gebruik aanbeval, schijnt dus Heda's bron. Deze waarschijnlijkheid zou men allicht geneigd zijn in zekerheid te veranderen, als men zich herinneren wil, dat ik elders reeds opmerkte [4]), hoe Heda ook sommige plaatsen uit de in dit handschrift opgenomene bisschopslijst schijnt gekend te hebben. En toch zou zulk eene conclusie voorbarig en onjuist zijn: Heda drukt ook de goederenlijst af, die juist in den Hannoverschen codex ontbreekt. En er is meer. Ik heb mij de moeite gegeven, om, ten einde Heda's bron te ontdekken, den tekst van verschillende oorkonden met den onvervalschten tekst van een der vele handschriften van Heda's kroniek, die op de Utrechtsche

---

1) Het Liber catenatus bevat alleen de twee eerste valsche charters, niet dat van 1145, dat Heda ook mededeelt.

2) Afgedrukt p. 233 Noot 6.

3) De tekst van het charter bij Heda heeft beurtelings overeenkomst met het Hannoversche en het Leidsche handschrift.

4) Drie Utrechtsche kroniekjes voor Beka's tijd. (Bijdr. en mededeel. v. h. Hist. Gen. XI p. 484.) Zie ook het grafschrift van bisschop Balderik, door Heda (p. 79) overgenomen.

Academische bibliotheek berusten [1]), te vergelijken. Het resultaat was, dat Heda's tekst juist van dien van den Hannoverschen codex het verste afwijkt. Bij de collatie der drie oudste charters vond ik o. a. belangrijke verschillen in N°. 1, waar de Hannoversche codex in afwijking van de andere handschriften en ook van Heda spreekt van „castrum Trajectense" in plaats van „Trajectum castrum", van „divo" voor „divino", van „Dei celestis iram" voor „iram Dei celestis", van „auri" in plaats van „argenti", — en in N°. 2, waar hij zegt „nuncupatur" in plaats van „vocatur".

De Hannoversche codex is dus de gezochte bron niet. Maar toch bevestigde mijne collatie de eerste conclusie, dat ook geen der andere bekende handschriften Heda's bron kan geweest zijn. In dezelfde drie charters vond ik twee belangrijke afwijkingen van het Liber donationum in N°. 3, waar Heda met alle afschriften spreekt van „spectare", terwijl het Liber donationum (en de Egmondsche codex) „sperare" zegt; en waar Heda, sprekende van „de rebus", (met den Egmondschen codex) afwijkt van het Liber donationum en al zijne afschriften, die „rerum" hebben. Bondams codex vergeet in N°. 1 het woordje „omni" en in N°. 2 „in" en wordt daarin niet door Heda gevolgd. Het Liber catenatus heeft in N°. 1 de omzetting „possim peccata", die noch een ander afschrift noch Heda overneemt, in N°. 2 zegt het Liber catenatus alleen „modo" in plaats van „alio nomine". Het Leidsche handschrift eindelijk leest in N°. 1 „conscripsi" (Heda met de anderen: „subscripsi") en lascht in het woord „et", waar Heda dit weglaat. Ten einde raad zoekende naar overeenkomst met den Egmondschen codex (Heda was uit Egmond), vinden wij ook daarmede verschil: in N°. 2 leest deze alleen „remedio", „suas" en „manu propria", Heda met alle anderen „redemptione", „sue" en „manu sua", — in N°. 3 laat Heda met alle andere handschriften het woord „ipsa" van den Egmondschen codex weg.

Van den anderen kant vinden wij echter ook treffende

1) HS. 791 (vroeger Hist. 84) der Utrechtsche Acad. bibliotheek. Het is een papieren handschrift van omstreeks het midden der 16e eeuw.

overeenkomst bij Heda beurtelings met de *beide* oorspronkelijke codices. Zoo spelt hij met den Egmondschen codex in N°. 1 „Harastallio", waar alle andere codices „Arastallio" hebben, en spreekt hij in N°. 3 eveneens van „de rebus", terwijl het Liber donationum en zijne afschriften „rerum" zeggen. De lacune „renovare vellemus" in N°. 3 is daarentegen alleen in het Liber donationum later aangevuld, evenals bij Heda.

De conclusie uit al het voorgaande en vooral uit het laatst opgemerkte zou dus moeten zijn, dat Heda een afschrift gebruikte, dat onafhankelijk van den Egmondschen codex en van het Liber donationum naar beider origineel was afgeschreven. Eene conclusie, die te aannemelijker wordt, indien wij opmerken, dat Heda's tekst nu en dan afwijkt van de in *alle* ons bekende handschriften overgeleverde lezing, — ook al geven wij toe, dat die afwijkingen soms het gevolg kunnen zijn van de omstandigheid, dat wij zijn geschiedwerk slechts uit afschriften kennen. Maar toch verzet zich tegen deze conclusie weder het feit, dat Heda's teksten nu en dan onmiskenbaar verwantschap met verscheidene onzer handschriften vertoonen. Zoo luidt het opschrift van N°. 52 bij hem: „Expectativa ad comitatum Bozelonis *alias Bolhini* ducis in Trentia", waar hij de woorden „alias Bolhini" wel moet ontleend hebben aan de slordige lezing van het tweede cartularium van het Liber donationum „Bohlini (voor: Gozlini) ducis". Zoo neemt hij in N°. 87 de fout over, die eene latere hand in het Liber donationum maakte door het uitgewischte „firma" (dat Bondams codex en het Liber catenatus nog hebben) in „rata" te veranderen, — eene fout, die zoodoende, naar wij zagen, ook in de Hannoversche en Leidsche codices is overgegaan [1]). Eindelijk trekt het zeer de aandacht, dat in de beide oudste valsche charters Heda's tekst doorgaans opvallend overeenkomt met het Liber catenatus en afwijkt van de Hannoversch-Leidsche overlevering; toch is het onmogelijk, dat hij hier bij uitzondering het Liber catenatus gevolgd heeft, dat in Balderiks charter de fout

1) Ook van de formule „quod repetit evindicare non valeat" heeft Heda de goede lezing, die alleen in het Leidsche handschrift voorkomt.

„potencia fossatum" voor „pontem trans fossatum"[1]) maakt.

De eenige gissing, die dus schijnt over te blijven, is deze, dat Heda verschillende handschriften gebruikt en uit elk daarvan overgenomen zal hebben wat hem in elk voorkomend geval het beste scheen[2]). Eene dergelijke omzichtigheid zou in strijd zijn met de algemeene gewoonte van Heda's tijd, die aan woordelijke nauwkeurigheid bij het kopiëeren van geschiedbronnen geene groote waarde hechtte, en zij zou bovendien allerminst strooken met de antecedenten van Heda zelven, wiens geschiedwerk niet de reputatie van overgroote nauwgezetheid heeft. Ik erken dan ook, dat de gissing zeer onwaarschijnlijk is. Wil men ze dus niet aannemen, ik zal het niet wraken; doch men vergeve mij dan, dat ik dit onderzoek op zeer onbevredigende wijze besluit door het uitspreken van een „non liquet!"

Uit al het voorgaande volgt, dat men zich de genealogie der verschillende bekende handschriften van ons cartularium moet denken, zooals hierachter is aangeduid. Ik noem in deze genealogie, evenals in de noten onder den tekst der oorkonden, het Egmondsche handschrift E, het eerste cartularium van het Liber donationum D I, het tweede D II, Bondams cartularium B, het Liber catenatus C, den Hannoverschen codex H, den Leidschen codex L[3]), — de drie verlorene handschriften eindelijk, wier bestaan ik vaststelde, X^1, X^2 en X^3.

---

1) Eene fout, alleen verklaarbaar bij een met sterke verkortingen geschreven origineel (pōtē ̄tns fossatū).

2) Voor deze gissing pleit, dat in den tekst van het charter van 938 (No. 28) mijn handschrift van Heda zegt: „anno regni Ottonis VII *alibi II*", terwijl in het Liber donationum de II later verkeerdelijk in VII veranderd is. Het trekt ook de aandacht, dat in hetzelfde stuk Heda's tekst twee woorden heeft (zie p. 60 Noot 1), die in het Liber donationum ontbreken, doch zonder twijfel in den tekst behooren. Het is echter mogelijk, dat Heda ze volgens den zin heeft aangevuld. (De boven op p. LXXX geciteerde woorden „*alias Bolkini*" in het hoofd van No. 52 bewijzen niets voor het gebruik van twee handschriften, daar het stuk in de beide cartularia van het Liber donationum en dus tweemaal in dit handschrift zelf voorkomt.)

3) Tot mijn leedwezen heb ik te laat bemerkt, dat ik door deze nomenclatuur wellicht verwarring zal stichten: de Monumenta Germaniae

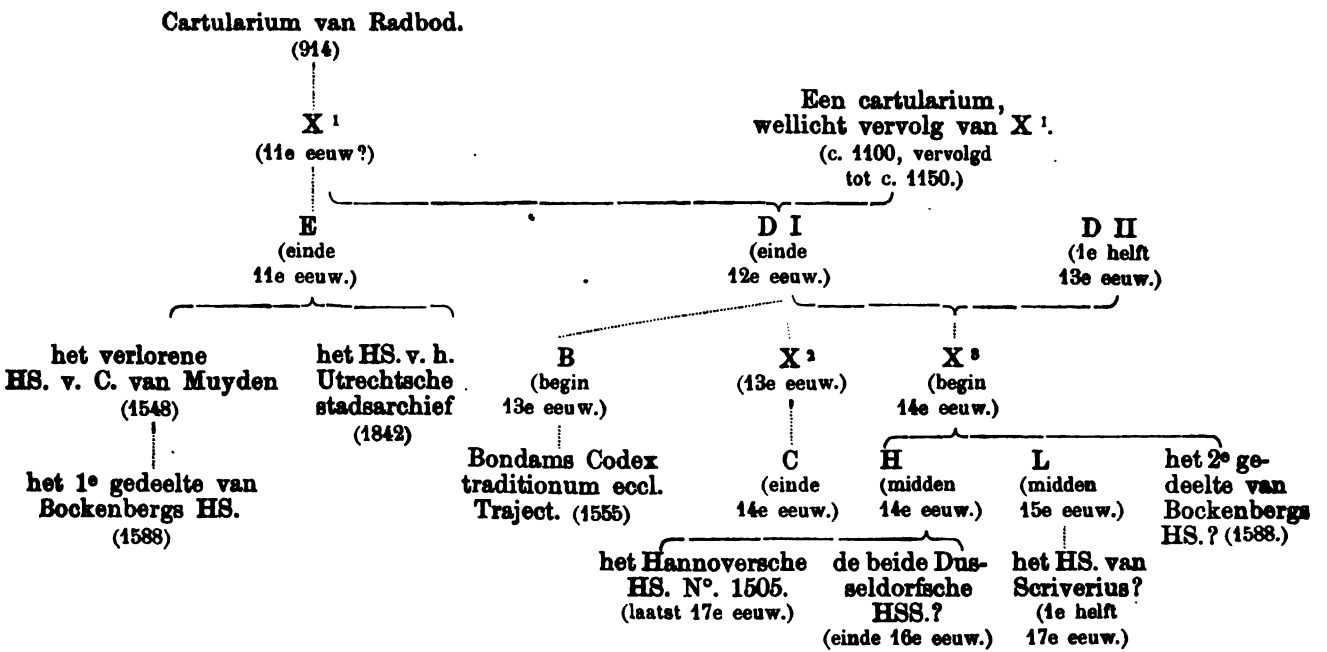
Cartularium van Radbod.
(914)
X 1
(11e eeuw?)
Een cartularium, wellicht vervolg van X 1.
(c. 1100, vervolgd tot c. 1150.)
E
(einde 11e eeuw.)
D I
(einde 12e eeuw.)
D II
(1e helft 13e eeuw.)
het verlorene HS. v. C. van Muyden
(1548)
het HS. v. h. Utrechtsche stadsarchief
(1842)
B
(begin 13e eeuw.)
X 2
(13e eeuw.)
X 3
(begin 14e eeuw.)
het 1e gedeelte van Bockenbergs HS.
(1588)
Bondams Codex traditionum eccl. Traject. (1555)
C
(einde 14e eeuw.)
H
(midden 14e eeuw.)
L
(midden 15e eeuw.)
het 2e gedeelte van Bockenbergs HS.? (1588.)
het Hannoversche HS. N°. 1505.
(laatst 17e eeuw.)
de beide Dusseldorfsche HSS.?
(einde 16e eeuw.)
het HS. van Scriverius?
(1e helft 17e eeuw.)

Op deze rangschikking is mijn systeem van uitgave der handschriften gebouwd. Ik heb aan den afdruk van het cartularium van Radbod het Egmondsche handschrift ten grondslag gelegd, onder inlassching van N°. 24, dat alleen in D voorkomt. De Egmondsche codex is wel is waar niet beter dan het Liber donationum, maar heeft gelijk gezag als dit, daar hij uit dezelfde bron is afgeleid, terwijl hij zich door zijn hoogeren ouderdom aanbeveelt. De varianten in den tekst van het Liber donationum zijn allen in de noten medegedeeld.

Voor den tekst van de overige in het Liber donationum vervatte oorkonden is natuurlijk die van dezen codex gebruikt: voor die van het eerste cartularium dit cartularium zelf, voor die van het tweede eveneens dit tweede. Dit behoeft geen betoog: ik heb echter een oogenblik geweifeld, hoe te handelen bij de oorkonden, die in *beide* cartularia voorkomen. De tekst van het tweede, die zonder twijfel direct naar de origineelen is genomen, scheen aanvankelijk de voorkeur te verdienen boven dien van het eerste, dat waarschijnlijk een afgeleiden tekst bevat. En bovendien scheen tot aanbeveling van den tweeden codex te strekken, dat hij verscheidene oorkonden vollediger mededeelt, bepaaldelijk aan het slot, waar de eerste codex dikwijls de dateeringen weglaat. Ten slotte heb ik echter toch den tekst van den eersten codex gekozen, niet alleen omdat de origineele stukken, toen D II ze gebruikte, blijkbaar in zeer beschadigden toestand verkeerden en vele lacunes vertoonden [1]), maar ook omdat D II, wellicht

---

toch noemen den Egmondschen codex A, het Liber donationum B (de eerste afdeeling, identiek met E: B^1, het verdere van het 1e cartularium B^1, het 2e B^2), den Hannoverschen codex C, het Liber catenatus D, het moderne Utrechtsche afschrift van den Egmondschen codex E. Zeer zeker had ik deze chronologisch gerangschikte nomenclatuur overgenomen, ten einde de uniformiteit in het citeeren te bevorderen, had ik daaraan tijdig gedacht. Zelfs heb ik overwogen, of ik mijne wijze van citeeren der handschriften niet nog geheel daarnaar zou omwerken; doch ik heb het niet gewaagd, want het veranderen der tallooze E's in A's, D I in B^2 enz. is een arbeid, waarbij men het allergrootste gevaar loopt zich te vergissen en zoodoende de verwarring te bevorderen in plaats van ze te vermijden

1) Zie hiervoor p. XXXVI.

daardoor, misschien ook door slordigheid van den afschrijver, dikwijls minder juist schijnt gelezen te hebben dan D I. De bedoelde oorkonden zijn dus afgedrukt volgens D I, terwijl de ontbrekende gedeelten uit D II zijn aangevuld; de varianten van D II zijn in de noten vermeld en daar, waar ze *blijkbaar* juist waren, in den tekst opgenomen met vermelding van den afwijkenden tekst van D I in de noot. Zoodoende maakt het slechts voor enkele onbeteekenende woorden verschil, welke der beide teksten aan de uitgave ten grondslag gelegd is. Varianten in de spelling heb ik alleen bij eigennamen in de noten vermeld: de mededeeling der overige zou den omvang der noten zeker verdriedubbeld hebben, terwijl zij alleen belang zou gehad hebben voor de bepaling van den leeftijd van het betrokkene handschrift.

De varianten der overige handschriften (B C H en L) heb ik niet opgegeven, daar ik die handschriften had herkend als afschriften van D: de mededeeling der afwijkingen verloor door deze opmerking haar nut. Ten bewijze echter van de juistheid der opmerking zelve heb ik opgenomen de varianten van *alle* handschriften bij de drie eerste en de drie laatste nommers van D I (N°. 1—3, 86—88) en bij de drie eerste afgedrukte oorkonden van D II (N°. 9, 13, 19 [1])). Bovendien zijn opgenomen de varianten van alle handschriften (behalve H, dat het stuk niet heeft) bij de goederenlijst, waar door de vele eigennamen, in tal van boeken overgenomen, de opgave van alle verschillende spellingen eenig belang kon hebben, ten bewijze, dat alle in de noten medegedeelde varianten, waar ze in boeken voorkomen, *geenerlei gezag* hebben.

De in de verschillende handschriften later bijgevoegde charters heb ik allen afgedrukt, behalve die van den Leidschen codex, waarvan ik alleen den inhoud vermeld heb. De bijvoegselen van dit late afschrift wijken toch in tijd en inhoud geheel af van die der andere codices: zij behooren allen tot het archief van den Dom, niet tot dat van het sticht. Reeds over het afdrukken der bij-

---

1) In B en C komen, zooals men weet, de oorkonden van D II niet voor.

voegselen van den Hannoverschen codex heb ik om dezelfde reden geaarzeld, en slechts de omstandigheid, dat ik hier alle vier de valsche charters het eerst bijeenvond, — eene omstandigheid, voor de beoordeeling dier stukken en van het geheele cartularium van gewicht, — heeft mij doen besluiten ze allen op te nemen. Tegen het afdrukken van de veel talrijker bijvoegselen van den Leidschen codex bestond echter grooter bezwaar, te meer omdat deze bijna zonder uitzondering in extenso zijn opgenomen in Hugo Wstinc's rechtsboek van den Dom uit het midden der 14e eeuw, met welks uitgave voor de Vereeniging tot uitgave van oudvaderlandsche rechtsbronnen ik mij bezighoud.

Bij den afdruk dier later in de verschillende handschriften bijgevoegde charters heb ik de varianten vermeld, voorzoover de stukken ook in andere codices voorkomen [1]): bij die van het Liber donationum N°. 2 de varianten van H en L, — bij die van Bondams cartularium N°. 1 en 2 die van H en L — en bij die van den Hannoverschen codex N°. 1 die van C en L, bij N°. 2 die van B, C en L, bij de overige (N°. 3—12) die van L.

Van het geven van toelichtende noten heb ik mij onthouden: alleen plaatste ik, waar dit noodig scheen, eenige aanteekeningen over de dateering der stukken en zéér enkele aanwijzingen, wanneer de identiteit der plaatsen *buiten ons vaderland*, waarover sommige oorkonden handelen, niet aanstonds bleek.

S. MULLER Fz.

---

1) De nommers D II No. 23, 32 en 33, die voorkomen *onder de bijvoegselen* in B, heb ik natuurlijk niet op nieuw afgedrukt, doch alleen de varianten van B in de noten opgenomen.

CARTULARIUM VAN RADBOD.

CARTULARIUM VAN RADBOD.

COMMEMORATIO DE REBUS SANCTE TRAJECTENSIS ECCLESIE, QUE OLIM A REGIBUS ET AB ALIIS [1]) DOMINI NOSTRI IESU [2]) CHRISTI FIDELIBUS EIDEM ECCLESIE TRADITE SUNT.

1. *Karel Martel schenkt aan het klooster in den burg Trecht het castrum Trecht en de villa Vechten.* 722 *Januari* 1 [3]).

DE TRAIECTO [4]). — Ego in Dei nomine [5]) illuster vir Karolus, majorum [6]) domus, filius Pippini [7]) quondam, cogitans casum humanę fragilitatis, qualiter peccata possim [8]) abluere et donante Deo ad aeterna gaudia pervenire, idcirco donamus a die presenti per hanc paginam testamenti et donatum in perpetuo [9]) esse volumus, hoc est ad monasterium, quod est infra muros Traiecto castro situm constructum, ubi apostolicus vir domnus et in Christo pater noster Vuillibrordus archiepiscopus sub sanctę conversationis cęnobitali ordine custos preesse videtur, omnem rem fisci ditionibus quicquid in ipso Trajecto castro, tam infra muros quam et [10]) a foris, cum

1) „et ab aliis" ontbreekt in D, B, C, L en H. 2) „Jesu" ontbreekt in C. 3) Wellicht 723 Januari 1, daar de juiste tijd, waarop koning Theoderik IV de regeering aanvaardde, niet bekend is. 4) D „Traditio Karoli de Traiecto et Fethna sub Willibrordo episcopo." Ook B en H. — L „Tradicio Karoli Marcelli de Traiecto et Fethna sub sancto Willibrordo primo episcopo." 5) L en H lasschen in: „amen." 6) D, B, C, L en H „maior." 7) C en H „Puppini." 8) C „possim peccata." 9) H „perpetuum." 10) „et" ontbreekt in D, B, C, L en H.

omnibus adjacentiis vel appenditiis, cum illo pascuę Graueningo vel quicquid ibidem [1]) fiscus ad presens esse videtur, omnia et ex omnibus, totum et ad integrum, cum omni re quesita et inquisita; et similiter villam vel castrum nuncupante Fethna [2]), sitam in pago Nifterlaco [3]), cum omni mero et soliditate sua, omnes adjecentias vel appendities [4]), tam ad ipsam villam Fethnam [5]) castro vel ętiam ad jamdictum Trajectum castrum [6]), ut diximus, aspicere vel pertinere videtur, quantumcumque ad partem fisci vel ad nostram presens esse videtur, cum omni [7]) integritate eorum, quicquid dici aut [8]) nominari potest, hoc est una cum mansis, terris, casis, domibus, ędificiis, accolabus, litis, mancipiis [9]), campis, pratis, pascuis, silvis, aquis, aquarumque [10]) decursibus, greges cum pastoribus utriusque generis sexus, mobilibus et inmobilibus, totum et ad integrum, ut diximus, a die presenti [11]) ad ipsum monasterium vel ad ipsam casam Dei tradimus atque delegamus [12]) perpetualiter in Dei nomine ad possidendum, ita ut ibidem omni tempore pro nostra mercede proficiat in augmentis. Et quicquid exinde patres antejamdicti monasterii vel rectores pro eorum [13]) obportunitate facere decreverint [14]), liberam [15]) et firmissimam in omnibus habeant potestatem. Si quis vero, quod futurum esse non credimus, si nos ipse aut [16]) aliquis de heredibus vel pro heredibus seu quislibet [17]) ulla opposita aut extranea persona, qui contra hanc donationem, quam nos pro divino [18]) intuitu et animę nostrę remedio ad instar testamenti fieri et adfirmare decrevimus, venire aut agere vel eam infringere conaverit, inprimis iram Dei cęlestis [19]) incurrat et a liminibus sanctorum vel consortio Christianorum efficiatur extraneus, et insuper inferat unacum socio fisco auri libras V,

---

1) D, B, C, L en H „ibi." 2) H „Fetna." 3) L „Insterlaco." 4) D, B, C en L „adjacentias vel appendicias." — H „adjacencias suas vel appendicias." 5) B, C en H „Fithnam." 6) H „castrum Trajectense." 7) „omne" ontbreekt in B. 8) D, B, C, L en H „vel." 9) L „mansipiis." 10) B „aquarum." 11) L lascht hier in: „et." 12) D, B, C, L en H „deligamus." 13) H „earum." 14) In ons HS. niet geheel duidelijk, wellicht: „accrenerint." — D, B, C, L en H „decreverint." 15) „liberam" ontbreekt in B. 16) D, B, C, L en H „vel." 17) C „quilibet." 18) H „divo." 19) H „Dei celestis iram."

argenti [1]) pondera X coactus exsolvat, et quod repetit evindicare non valeat [2]). Sed presens donatio, ad instar testamenti a me facta, omni tempore firma et stabilis permaneat cum stipulatione subnixa. Actum Harastallio [3]) villa publice in ipsa die Kal. Januarii, anno secundo regnante glorioso domno Thiedrico [4]) rege. Signum inlustri [5]) viri Caroli majorum [6]) domus, qui hanc donationem fieri et adfirmari rogavit. Signum Carlomanni filii ipsius [7]). Signum Gariaonis. Signum Odonis. Signum Baldrici. Signum Abbonis. Signum Engilbaldi. Signum Adalhardi. Signum Thiedoldi [8]) nepotis ipsius [9]). Signum Bosonis. Signum Widonis [10]). Signum Grimfridi [11]). Ego Ruotbertus [12]) subscripsi [13]). Hariradus [14]) subscripsi. Audoinus presbiter subscripsi. Chelmoinus [15]) subscripsi. Chaldo cancellarius rogatus a Karolo supradicto scripsi et subscripsi.

2. *Karel Martel schenkt aan het klooster van St. Salvator en St. Maria (in den burg Trecht) de villa Elst en de andere goederen van Everhard in de gouw Betuwe.* 726 *Juni* 9.

DE ELISTE [16]). — Ego in Dei nomine inluster [17]) vir Karolus, major domus, filius Pippini [18]) quondam, cogitans casum humanę fragilitatis, qualiter peccata abluere possim et donante Deo ad ęterna gaudia pervenire, idcirco trado a die presenti per hanc paginam [19]) testamenti

---

1) H „auri." 2) „non valeat" is in C met eene 16e eeuwsche hand bijgeschreven. 3) D, B, C, L en H „Arastallio." 4) D en B „Theodrico." — C, L en H „Theoderico." 5) D, B, C, L en H „illustris." 6) D, B, C en H „Karoli majoris." 7) D en L „Karlomanni filii eius." — B „Karlomani filii eius." — C „Karolimanni filii eius." — H „Karlomannii filii ejus." 8) C „Tiedoldi." — L en H „Thiodoldi." 9) D, B, C, L en H „ejus." 10) B „Vidonis." 11) D, B, C en H „Gimfridi." — L „Ginfridi." 12) D, B en C „Rotdbertus." — L „Rothbertus." — H „Robertus." 13) L „conscripsi." 14) C „Harinadus". — L „Harirardus." — H „Harrirardus." 15) C „Thelmoinus." — L en H „Celmonius." 16) D, B en L „Item Karoli traditio de Maridbaime sub Willibrordo." — H „Item Karoli tradicio sub Willibrordo." 17) D B en H „illuster." 18) C „Pyppini." — H „Puppini." 19) H „pagine."

pro remedio [1]) animę meę donatumque in perpetuum esse volo in loco nuncupante [2]) Marithaime [3]), ubi castrum fuit, ad basilicam, quę est constructa in honore Salvatoris domini nostri Jesu Christi et beatę Marię genitricis Dei, sed et beatorum apostolorum Petri et Pauli omniumque apostolorum, sanctique Johannis Baptistę vel ceterorum sanctorum noscitur esse aedificata [4]), quę est sita in pago Batuvua [5]), villa juris nostri, nuncupante Helistę [6]), in ipso loco Marithhaime [7]), quantumcumque ibi habuit vel possedit Euerhardus [8]), dum ipse infidelis regi apparuit et in regis Francorum infidelitate foris patria ad infideles se sociavit, et propter hoc omnes res suas [9]) in fisco regali fuerunt [10]) redactę, quas gloriosus rex Hildebertus genitori nostro Pippino [11]) de suo fisco et ex largitatis [12]) suę munere concessit, mihique genitor meus Pippinus jure hereditario in proprietatem concessit. Supranominatam villam Helistę [13]), quod alio nomine [14]) Marithhaim [15]) vocatur [16]), quicquid supradictus Euerhardus ibi possedit, unacum mansis, terris, casis, domibus, silvis, campis, mancipiis utriusque sexus, pratis, pascuis, aquis, aquarumve [17]) decursibus, mobilibus et inmobilibus, totum et ad integrum, hęc omnia tradimus ad prefatam ęcclesiam, et quicquid Euerhardus habuit in Batuuua [18]) vel possedit, ea ratione ut domnus Vuillibrordus episcopus [19]) prefatas [20]) res in jus et in [21]) dominium suum recipiat suorumque successorum in Dei nomine ad possidendum, ita ut ibidem omni tempore proficiat in augmentum pro remedio animę meę. Si quis vero, quod futurum esse non credo, contra hanc tradicionis cartam aliquam injus-

---

1) D, B, C, L en H „redemptione." 2) H „nuncupato." 3) C „Marithhaime." — L „Marithanne." 4) Hier schijnen eenige woorden uitgevallen te zijn. 5) D, B en L „Batua." — C en H „Bathua." 6) D, B en C: „Eliste." — L en H „Elste." 7) D, B en C „Marithaime." — L en H „Marithanne." 8) L „Everardus." 9) D, B, C, L en H „sue." 10) C „erant." 11) C „Pyppino." 12) L „largitate." 13) L en H „Elste." 14) C „modo." 15) D, B en L „Marithaim." — C „Marithain." — H „Meritaim." 16) H „nuncupatur." 17) D, C, L en H „aquarumque." — B „aquarum." 18) D, B, L en H „Batua." — C „Bathua." — 19) C „episcopo." 20) D, B, C, L en H „prefatas." 21) „in" ontbreekt in B.

tam interpellationem [1]) facere voluerit, inprimitus [2]) iram Dei omnipotentis incurrat et a liminibus sanctae Dei ęcclesię efficiatur extraneus, et sit anathematizatus sitque maledictus eadem maledictione, quę descendit super Dathan et Abiron [3]), quos terra vivos absorbuit, et quod repetit evindicare non valeat. Sed presens traditio, ad instar testamenti a nobis facta, omni tempore firma et stabilis permaneat stipulatione subnixa. Actum Tulpiaco castro publico mense Junio [4]) VIIII die, anno VI regnante glorioso rege Francorum Theodorico [5]). Signum Karoli illustris viri, qui hanc traditionem fecit et affirmare rogavit. Signum Saleconis comitis. Signum Folkarii [6]) comitis. Signum Bergethosienis [7]) comitis. Signum Maginharii [8]) comitis. Signum Liudulfi [9]). Signum Odonis. Signum Agilonis. Signum Herigeri comitis. Signum Erkanfridi [10]), qui advocatus fuit episcopi et hanc traditionem manu propria [11]) cum domino suo recepit. Aldo clericus, jussus a domino meo Karolo, scripsi et subscripsi hanc testamenti cartam in Dei nomine feliciter amen.

3. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23 [12]).

Pippinus [13]) rex Francorum, vir inluster [14]). Si peticionibus sacerdotum in omnibus non negamus, Dominum exinde retributorem habere confidimus. Ideoque venera-

---

1) H „interposicionem (?)." 2) D, B, C, L en H „inprimis." 3) C, L en H „Abyron." 4) D, B, C, L en H „Julio." 5) D en B „Theodrico." — C, L en H „Theoderico." 6) D, B, C, L en H „Folcarii." 7) L en H „Berghetosienis". 8) C, L en H „Magniharii." 9) D, B en H „Liudolfi." — C „Ludolfi." — L „Lindolfi." 10) D en B „Erkenfridi comitis." — C „Erhenfridi comitis." — L en H „Herkenfridi comitis." 11) D, B, C, L en H „sua." 12) D en B „Traditio Pippini de mancipiis vel de theloneis sub Bonifacio." — L „et de theloneis sub Bonifacio episcopo." — H „et theloneis sub Bonifacio episcopo." — De oorkonde komt in alle cartulariën nogmaals voor onder N°. 5; ik geef dus ook de varianten van dezen tekst (als E 5 en D 5). Het hoofd luidt in D 5: „Confirmatio Pippini sub Bonifacio." 13) C „Pyppinus." 14) D, B, C, L en H „illuster." Ook E 5 en D 5.

bilis vir Bonefacius [1]) archiepiscopus nobis expeciit [2]), ut confirmationem de rebus [3]) aecclesię suae sancti Martini, quae est constructa in vico, qui dicitur Treiecto [4]), super fluvium Reno, eo [5]) quod Pippinus donavit sancto Martino seu Carlus [6]) vel Carlomannus [7]), ideoque et quod Pippinus rex Francorum ad ipsa [8]) casa [9]) Dei concessit vel ad illo episcopatu [10]), ut omnem decimam de terra [11]) seu de mancipia [12]) aut de toloneo [13]) vel de negotio [14]) aut undecumque ad [15]) partibus [16]) fisci census yperare [17]) videbatur, sicut diximus omnia decima [18]) partem, ad ipsa casa [19]) Dei sancti Martini, quem [20]) domnus Bonefacius [21]) archiepiscopus custos [22]) preesse videtur [23]), concessimus vel confirmamus, in luminaribus seu in stipendiis monachorum vel canonicorum, qui ibidem gentiles ad christianitatem convertunt et Domini misericordia ipsos conversos, quem [24]) habent [25]), doceant juxta quod alii Christiani eorum christianitatem conservant et in eorum perceptiones continere videntur. Que [26]) antecessores nostri sepedicti Pippinus et Carlus [27]) vel [28]) Karlomannus ad

---

1) D, B, C, L en H „Bonifacius." Ook C 5 en D 5. 2) C „expetivit." 3) D, B, C, L en H „rerum." 4) D, B, C, L en H „Trajecto." Ook E 5 en D 5. 5) E 5 en D 5: „et." 6) D, B, C, L en H „Karolus." Ook D 5. 7) D, C, L en H „Karlomannus." — B „Karolomannus." — Eene oude hand voegde in D op den kant bij: „renovare vellemus." — D 5 „Karlomannus." Met oude hand daarboven: „renovare vellemus." 8) „ipsa" ontbreekt in D, B, C, L en H. — E 5 en D 5: „ipsam." 9) C, L en H „casam." Ook E 5 en D 5. 10) D, B, C, L en H „illum episcopatum." Ook E 5 en D 5. 11) E 5 en D 5: „terris." 12) D, B, C, L en H „mancipiis." Ook E 5 en D 5. 13) D, B, L en H „theloneo." — C „thelonio." — E 5: „toloneis." — D 5: „theloneis." 14) E 5 en D 5: „negotiis." 15) E 5 en D 5: „a." 16) D „partis", later veranderd in: „partes." — B, C, L en H „partes." 17) B, C, L en H „spectare." — E 5 en D 5: „sperare." 18) D 5 „decimam." 19) D, B, C, L en H „ipsam casam." Ook E 5 en D 5. 20) H „que." — E 5 en D 5: „in qua." 21) D, B, C, L en H „Bonifacius." Ook E 5 en D 5. 22) E 5: „custodem." — D 5: „domnum Bonifacium archiepiscopum custodem." 23) „videtur" ontbreekt in E 5 en D 5. In D 5 is het echter met 16e eeuwsche hand bovengeschreven. 24) D, B, C, L en H „quos." Ook E 5 en D 5. 25) D 5 lascht in: „conversos." 26) E 5, D 5, B 5, C 5, L 5 en H 5: „quod." 27) D en B „Karlus." — C, L en H „Karolus." — E 5: „Karlus." — D 5: „Karolus." 28) L „seu."

ipsa casa [1]) Dei per eorum instrumenta [2]) condonaverunt juste et rationabiliter, nos per nostram confirmationem et [3]) gratante [4]) animo concessimus vel confirmamus cognosciter [5]). Et ut hęc auctoritas confirmationis nostrae firmior habeatur et per tempora melius conservetur, manus nostrę signaculis subter eam decrevimus roborare. Signum Pippini gloriosi regis [6]). Widmarus [7]) jussus [8]) recognovi et subscripsi [9]). Datum quod fecit mense Maio die XXIII, anno secundo regni [10]) ipsius gloriosi regis. Actum Virmeria palacio publico in Dei nomine feliciter.

4. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk (in de wijk Trecht) in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* (752—768.) [11])

Pippinus rex Francorum. Notum sit omnibus agentibus nostris, tam presentibus quam et futuris. Principalis quidem clementię cunctorum decet accommodare aurem benignam, precipue que per compendium animarum a precedentibus regibus parentibus nostris ad loca aecclesiarum probamus esse indulta devota debemus mente perpendere, et congrua beneficia, ut mereamur ad mercedem participis, non negare, sed robustissimo jure nostris oraculis confirmare. Igitur apostolicus vir et in Christo patri [12]) Bonifacius [13]), Traiectensis episcopus, clementiae regni nostri suggessit, eo quod antecessores nostri vel parentes Clotharius quondam rex et Theodebertus quondam per eorum auctoritates, eorum manu superscriptas, de villis ęcclesię sancti Martini, quod ad presens possidebat

---

1) D en C „ipsam casam." Ook E 5 en D 5. 2) E 5 en D 5: „strumenta." 3) E 5 en D 5: „ei." 4) E 5 en D 5: „gratanti." 5) E 5 en D 5 „cognoscite." In D 5 met 16e eeuwsche hand bovengeschreven: „cognoscetur." 6) E 5 en D 5 lasschen in: „Francorum." 7) L en H „Didinarus." — E 5 en D 5: „Vuidmarus." 8) „jussus" ontbreekt in D, B, C, L en H. 9) „et subscripsi" ontbreekt in E 5 en D 5. In D 5 is het echter met 16e eeuwsche hand ingevoegd. 10) „regni" ontbreekt in E 5 en D 5, doch is in D 5 met 16e eeuwsche hand ingevoegd. 11) D „Regale preceptum Pippini sub Bonifacio de rebus ecclesie sancti Martini." 12) D „pater." 13) D voegt in: „urbis."

vel quod a Deo timentibus hominibus ibidem inantea delegabant, integra inmunitati concessissent, ut nullus judex publicus ad causas audiendum vel freda exigendum, nec mansiones aut paratas faciendum, nec fidejussores tollendum, nec homines ipsius ęcclesię de qualibet causa distringendum, nec ulla redibitione requirendum ingredere non debeant. Unde et ipsa preceptione jamdicti principes seu et confirmatione illorum regum vel eorum manibus roboratas [1]) antedictus pontifex Bonifacius nobis ostendit relegendas, et ipsum beneficium circa eandem aecclesiam sancti Martini, sicut a supradictis principibus fuit indultum, moderno tempore asserit esse conservatum, sed pro affirmantis studio petiit celsitudinem nostram, ut hoc denuo circa eandem supramemoratam ęcclesiam [2]) sancti Martini nostra debuerit auctoritas generaliter confirmare. Cujus peticionem pro reverentia ipsius, ut mereamur ad mercedem sociare [3]) plenissimam, voluntati nisi fuimus prestitisse vel in omnibus confirmare cognoscite. Precipientes ergo jubemus, ut sicut constat ab antedictis principibus de villis prefatę ęcclesie domni Martini integra inmunitate absque introitu judicum fuit concessum, ita et inantea auxiliante Domino inspecte priorum principum auctoritates omnimodis conserventur, et neque vos neque juniores successoresque vestri nec ullus quislibet de judiciaria potestate in villas antedictę ęcclesie, quas [4]) moderno tempore ubicumque in regno nostro noscuntur vel inantea a Deo timentibus hominibus ibidem fuerint conlatę aut conlaturę, tam de ingeniis quam de servientibus vel de qualibet natione hominum, in predictis ipsius aecclesię villis commanentibus, quod legitime ad ipsum episcopatum vel ad ipsam ęcclesiam sancti Martini legitimo redibent mitio [5]), nec ad causas audiendum nec fidejussores tollendum nec mansiones aut paratas faciendum nec homines ipsius ecclesię de qualibet causa distringendum nec ulla redibitione requirendum ibidem ingredere non presumatis; sed sicut ipsa beneficia ab jamdictis

---

1) „roboratas" ontbreekt in D. 2) „ecclesiam" ontbreekt in D. 3) D „sociari." 4) D „que." 5) D „inicio."

principibus ad supranominatam ecclesiam [1]) fuit indultum et usque nunc conservatum, ita et deinceps conservetur. Qualiscumque superfluus per [2]) hanc nostram auctoritatem generaliter confirmatam in Dei nomine perhennem muniat inconvulsam, et quicquid exinde fiscus noster poterat sperare, illuminaribus aecclesię in perpetuum proficiat in augmentis. Et ut hęc auctoritas tam presentibus quam et futuris temporibus Deo adjutore possit constare, subter eam manu propria decrevimus roborare. Signum gloriosi Pippini regis Francorum. Winiramnus [3]) jussus [4]) recognovi.

5. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23.

Zie: Cartularium van Radbod. N°. 3.

6. *Koning Karel (de Groote) bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 769 *Maart* 1 [5]).

Carolus [6]) gratia Dei [7]) rex Francorum, vir illuster. Si peticionibus sacerdotum in omnibus non negamus. Dominum exinde retributorem habere confidimus. Ideoque venerabilis vir Gregorius episcopus confirmationem bonę memorię domni genitoris nostri Pippini quondam regis de rebus ęcclesie suę sancti Martini, quę est constructa in vico Traiecto super fluvium Hreni [8]), nobis protulit relegendam de rebus, quod [9]) antecessores nostri, Pippinus anterior seu Carolus [10]) vel Karlomannus, itemque et prefatus etiam [11]) genitor noster ad ipsam casam Dei concesserunt vel ad illud episcopatum, ut omnem decimam de terris seu de mancipiis aut de toloneis [12]) vel de ne-

---

1) D „ecclesiarum." 2) D „super." 3) D „Wineramnus." 4) „jussus" ontbreekt in D. 5) Hoofd in D: „Confirmatio Karoli sub Gregorio." 6) D „Karolus." 7) D „Dei gratia." 8) D „Reni" 9) D „quas." 10) D „Karolus." 11) „etiam" ontbreekt in D. 12) D „theloneis."

gotiis aut undecumque ad partes fisci census sperare [1]) videbatur, sicut diximus omnem decimam partem, ad ipsam casam Dei sancti Martini condonaverunt vel confirmaverunt, ut in luminariis seu stipendiis monachorum atque canonicorum, qui ibidem gentiles ad christianitatem convertuntur [2]) et Domini misericordia ipsos conversos, quos habent, doceant juxta quod alii [3]) Christiani eorum christianitatem conservant. Unde et prefatus Gregorius nobis petiit [4]), ut ipsam confirmationem renovare deberemus, quod et [5]) libenti animo visi fuimus et fecisse. Propterea [6]) per hanc preceptionem nostram decernimus atque jubemus, ut quicquid antecessores nostri sepedicti ad ipsam casam Dei per eorum *in*strumenta [7]) condonaverunt juste et rationabiliter, per nostram denuo confirmationem absque alicujus contradictionis [8]) memoratus pontifex Gregorius ad ipsam casam Dei habeat indultum atque concessum. Et ut hęc auctoritas confirmationis nostre firmior habeatur vel per tempora melius conservetur, manus nostrę signaculis subter eam decrevimus roborare. Signum Caroli [9]) gloriosissimi regis. Data Kal. Martii anno primo regni nostri [10]). Actum Aquis palatio publico.

7. *Koning Karel (de Groote) schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht de villa Leusden, vier bosschen aan de Eem, de kerk Upkirika bij Dorestad, het ripaticum op de Lek en een eiland tusschen Rijn en Lek.* 777 *Juni* 8 [11]).

Carolus [12]), gratia Dei [13]) rex Francorum et Longabardorum [14]) ac patricius Romanorum. Si enim ex his, quę divina pietas nobis affluenter [15]) largire [16]) dignata est, locis venerabilibus concedimus, hoc nobis ad aeternam

---

1) D „spectare." 2) D „convertunt." 3) „alii" ontbreekt in D. 4) D „expetiit." 5) „et" ontbreekt in D. 6) D „preterea." 7) „in" is later voorgevoegd. —: In D is met oude hand veranderd: „testamenta." 8) D „contradictionibus." 9) D „Karoli." 10) „anno primo regni nostri" ontbreekt in D. 11) Hoofd in D: „Traditio Karoli de Lisiduna sub Albrico." 12) D „Karolus." 13) D „Dei gratia." 14) D „Longobardorum." 15) „affluenter" ontbreekt in D. 16) D „largiri."

beatitudinem procul dubio pertinere confidimus. Igitur compertum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, qualiter donamus ad basilicam sancti Martini, quę est constructa Traiecto Veteri subtus [1]) Dorestato [2]), ubi venerabilis vir Albricus presbiter atque electus rector preesse videtur, hoc est villa nostra nuncupante Lisiduna in pago, qui vocatur Flethite, super alveum Hemi, cum omni integritate vel adjacentiis seu appendiciis suis, id est tam terris, mansis, domibus, aedificiis, mancipiis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et inmobilibus, omnia et ex omnibus, quantumcumque Vuiggerus comes ibidem per nostrum beneficium tenuit; ętiam et forestes illas, quorum [3]) vocabula sunt Hengistscoto [4]), Fornhese, Mocoroht, Vuidoc, quę sunt de ambas partes [5]) Hemi. Similiter donamus ad ęcclesiam sancti Martini, quę est super Dorestad constructa et appellatur [6]) Vpkirika [7]), de omnique parte centum perticas de terra, ut omni tempore predicta basilica spacium terrę centum perticas habere debeat, et cum ripaticum illum super Lokkia, et insulam illam prope ipsam aecclesiam ad partem orientalem inter Hrenum [8]) et Lokkiam. Hęc vero omnia tradimus a die presente [9]) ad prefata sancta loca perpetualiter ad possidendum. Ideo hanc preceptionem auctoritatis nostrę conscribere [10]) jussimus, ut ab hac die tam memoratus Albricus presbiter sive sui successores, qui fuerint rectores ejusdem sancti loci, predicta loca ad opus jamdictę ęcclesię habeant, teneant, regant, gubernent [11]) atque disponant, et quicquid exinde ad profectum ipsius sancti loci facere elegerint, liberum perfruantur arbitrium [12]). Et nullus quislibet de judiciaria potestate aut qualibet persona predicto Albrico presbitero neque successoribus suis de jamdictis rebus inquietare aut contra rationis ordinem vel calumpniam generare quoque tempore non [13]) presumat, sed per

---

1) D „subter." 2) D „Dorestado." 3) D „quarum." 4) D „Hengestscoto." 5) D „de ambabus partibus." 6) D „vocatur." 7) D „Ubkirica." 8) D „Renum." 9) D „presenti." 10) D „scribere." 11) D „gubernent, regant." 12) Met oude hand in D veranderd: „libero arbitrio." 13) „non" is in D uitgekrabd.

nostrum largitatis preceptum predictas basilicas [1]) jure valeant [2]) obtinere firmissimum [3]). Et ut hęc auctoritas firmior habeatur vel diuturnis temporibus conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare vel de anulo nostro jussimus sigillare. Signum Karoli gloriosissimi regis. Data VI [4]) Idus Junii, anno VIIII ejusdem gloriosi regis. Actum Niumaga [5]) palacio publico in Dei nomine feliciter.

8. *Keizer Lodewijk (de Vrome) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad.* 815 *Maart* 18 [6]).

In nomine domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Hludovuicus [7]), divina ordinante providentia imperator augustus. Imperialem celsitudinem decet predecessorum suorum pie [8]) facta non solum inviolabiliter [9]) conservare, sed ętiam censurę suę auctoritate confirmare. Unde noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, qualiter [10]) Hrikfredus [11]) venerabilis vir, Veteris Traiecti ecclesię episcopus, que est constructa in honore sancti Martini Confessoris vel ceterorum sanctorum, detulit mansuetudini nostrę quasdam auctoritates constitutionis, qualiter domnus et genitor noster Karolus bonę memorię piissimus imperator et avus noster Pippinus et antecessores eorum ad ipsam ęcclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et de teloneis [12]) vel de negotio vel de omni re, undecumque ad partem regiam fiscus teloneum accipere aut exigere videbatur; et ut homines ejusdem ecclesie sub mundeburdo et tuitione ipsius aecclesię existerent; necnon et

---

1) Met oude hand in D veranderd in: „predicta basilica." 2) Met oude hand in D veranderd in: „valeat." 3) D „firmissimo." 4) D „VII." 5) D „Numaga." 6) Hoofd in D: „Confirmatio Lothowici sub Frederico," met oude hand veranderd in: „Rixfredo." 7) D „Lodewicus." 8) D „pia." 9) D „inviolabiter." 10) D „quia." 11) D „Rikfredus." 12) D „theloneis."

in ripis in Dorestado, ut nec bannum nec fredum aut conjectum, quę [1]) ab ipsis *giscot* [2]) vocatur, contingere aut [3]) exactare presumeret, et quisquis ex negotiatoribus in eorum ripas intrare voluissent nullam contentionem ex hoc eis fecisset, nec mansiones in eorum domibus sine permissu eorum accipere auderent, nec eorum res dum advixerint [4]) auferre aut post mortem eorum contingere, nec ullo modo eis in aliqua re calumpniam generare quis presumeret, qui in illa decima parte vel sub mundeburdo aecclesię sancti Martini consistunt, videlicet ut sicut illi de illis novem partibus aliquid accipere aut [5]) usurpare nec velint nec possunt [6]), ita et [7]) procuratores reipublicę de eadem decima parte accipere aut usurpare ad fiscum non presumant, qualiter presul ipsius aecclesię, cum omni clero secure atque quiete residens, liberius atque quietius eidem clero et populo sibi subjecto alimoniam ministrare et luminaria in eadem sede concinnare atque gentiles, qui ad christianitatem convertuntur, alere et docere possit. Ob firmitatem tamen [8]) rei postulavit [9]) nobis predictus episcopus, ut, paternum seu predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostrę autoritatis preceptum ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus. Cujus peticioni libenti animo aurem accommodare placuit et per hanc nostram auctoritatem confirmare, ut omnem decimam, tam de mancipiis quamque [10]) de terris aut de teloneo aut de negotio vel undecumque ad partem regiam jus fisci censum exigere debet, vel de omnia [11]), quę suprascripta sunt [12]), quis contingere aut injustam interpellationem facere presumat, sed sicut a domno [13]) imperatore et avo nostro et antecessoribus regibus et a nobis per hanc nostram [14]) auctoritatem constitutum est atque confirmatum, ita omni tempore inviolabiliter conservetur atque custodiatur, qua-

---

1) D „quod." 2) D „gescot." 3) D „vel." 4) D „vixerint." 5) D „vel." 6) D „possint." 7) D „ut." 8) D lascht in: „hujus." 9) D lascht in: „a." 10) D „quam." 11) D „omnibus." 12) De oude hand voegde in D op den kant bij: „prefata ecclesia libero et in perpetuum jure possideret." Eene andere oude hand schreef in den tekst daarachter boven den regel: „Et ne." 13) D „domino." 14) In D ontbreekt: „nostram."

tenus [1]) ipsos servos Dei, qui ibidem consistunt, cum eorum pontifice, et illos, quos a gentili ritu ad Christi veram converterint fidem, pro nobis conjuge proleque nostra et omni populo Christiano jugiter Domini misericordiam [2]) exorare delectet. Et ut hęc autoritas ab omnibus melius [3]) credatur et diligentius conservetur, manu propria subscripsimus et anuli nostri inpressione signari jussimus [4]). Signum Hludovuici [5]) serenissimi imperatoris. Data XV Kal. Aprilis, anno secundo Christo propicio imperii domni Hludovuici piissimi augusti, indictione VIII. Actum Aquisgrani palatio regio in Dei nomine feliciter amen. Helisachar recognovit.

9. *Koning Lodewijk (de Duitscher) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 854 *Mei* 18 [6]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Hludouuicus [7]), divina favente clementia rex. Cum peticionibus sacerdotum Dei justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna nos gratia muniri [8]) non diffidimus. Noverit interea industria seu utilitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, qualiter [9]) Hungerus, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris autoritatem [10]) inmunitatis domni et genitoris nostri bonę memorię Hludovuici [11]) piissimi augusti, in qua erat insertum, quod non solum idem domnus et genitor noster, verum etiam predecessores ejus, reges videlicet Francorum, eidem aecclesię, cui ipse Hungerus auctore Deo preest, sub tuitione et defensione eorum cum omnibus sibi subjectis et rebus vel hominibus, ad se pertinentibus vel aspicientibus [12]), consistere fecerant, et eorum inmunitatum auctoritatibus acte-

---

1) D „quatinus." 2) D „misericordiam Dei." 3) D „melius ab omnibus." 4) D „fecimus." 5) D „Lodowici." 6) Hoofd in D: „Confirmatio Lodowichi sub Hungero." 7) D „Lodowicus." 8) D „muniri gratia." 9) D „quia." 10) D „auctoritatem." 11) D „Lodowici." 12) D „aspicientibus."

nus [1]) ab inquietudine judiciarię potestatis eadem munita atque defensa fuisset ecclesia; sed pro rei firmitate postulavit [2]) nobis predictus episcopus, ut paternum seu predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostrę inmunitatis preceptum erga ipsam aecclesiam inmunitatis atque tuitionis gratia, ob amorem Dei et reverentiam ipsius sancti [3]) loci, circa ipsam aecclesiam fieri censeremus. Cujus peticioni libenter assensum prebuimus et hoc nostrę auctoritatis preceptum fieri decrevimus, per quod precipimus atque jubemus, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judic(i)aria [4]) potestate aut nullus ex fidelibus nostris in ecclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis vel territoriis infra dicionem regni nostri juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel [5]) ea, que deinceps jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas augeri, ad causas audiendas aut freda exigenda aut mansiones vel paratas faciendas vel fidejussores tollendos aut homines ipsius aecclesię, tam ingenuos quam et servos, super terram ipsius commanentes, injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, nostris et futuris temporibus ingredi audeat, vel ea quę supra [6]) memorata sunt penitus exigere presumat; sed liceat memorato presuli suisque successoribus res predictę ecclesię cum omnibus sibi subjectis sub tuitionis atque inmunitatis nostrę defensione quieto ordine possidere et nostro fideliter parere imperio, atque pro incolomitate [7]) nostra, conjugis ac prolis, seu etiam tocius regni, a Deo nobis conlati et ejus clementissima miseratione per inmensum conservandi, unacum clero et populo sibi subjecto Domini inmensam misericordiam [8]) exorare. Et quicquid de prefatis rebus aecclesię jus fisci exigere poterat, integrum eidem concessimus ecclesię, scilicet ut [9]) perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servicium augmentum et supplementum fiat. Hanc

---

1) D „hactenus." 2) D lascht hier in: „a." 3) „sancti" ontbreekt in D. 4) D „judiciaria." 5) D „et." 6) D „superius." 7) D „incolumitate." 8) D „clementiam." 9) D lascht in: „in."

itaque auctoritatem ut pleniorem in Dei nomine optineat vigorem et a fidelibus sanctae Dei aecclesię et nostris diligentius conservetur, manu propria subter firmavimus et anuli nostri impressione signari jussimus [1]). Signum domni Hludouuici [2]) piissimi regis. Hadebertus subdiaconus [3]) ad vicem Radleici recognovi. Data XV Kal. Junii, anno XXI domni et serenissimi regis Hludouuici [4]) in Orientali Francia regnante, indictione II. Actum Franconofurd palatio regio in Dei nomine feliciter amen.

10. *Koning Zwentibold bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad, Deventer, Tiel en andere plaatsen.* 896 *Juni* 24 [5]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Zuentibolchus gratia divina rex. Cum peticionibus sacerdotum justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna nos gratia muniri [6]) non diffidimus. Quapropter noverit industria seu utilitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, qualiter Odilbaldus, Traiectensis ęcclesię Veteris venerabilis episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris et aliorum Dei sanctorum, obtulit obtutibus nostris auctoritatem inmunitatis domni et parentis nostri Hludovvici [7]) piissimi augusti, in qua erat insertum, qualiter domnus et genitor suus Karolus, bonę memorię clementissimus imperator, et avus suus Pippinus rex et antecessores eorum ad ipsam aecclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et de teloneis [8]) vel de negotio [9]), et de omni re undecumque ad partem regiam fisci teloneum accipere aut [10]) exigere videbatur; et ut homines ejusdem ecclesię sub mundburdio et tuitione ipsius aecclesię consisterent; necnon in ripis Dorestado ut nec bannum nec fredum

---

1) D „fecimus." 2) D „Lodouuici." 3) „subdiaconus" ontbreekt in D 4) D „Lothouuici." 5) Hoofd in D: „Confirmatio Zuentibolchi sub Odilboldo." 6) D „muniri gratia." 7) D „Lodouuici." 8) D „theloneis." 9) D „negociis." 10) D „vel."

vel conjectum, quem [1]) ab ipsis *giscot* vocatum esse comperimus, contingere aut exactare presumeret, et quisquis ex negotiatoribus in eorum ripas intrare voluissent, nullam eis contentionem ex hoc fecissent, nec mansiones (in) eorum domibus sine permissa eorum accipere auderent, nec eorum res dum vixerint auferre aut post mortem eorum contingere, nec ullo modo eis in aliqua re calumpniam generare quis presumeret, qualiter presul ipsius ecclesię liberius eidem clero et populo sibi subjecto alimoniam ministrare et luminaria in ipsa sede concinnare atque gentiles, qui ad christianitatem convertuntur, alere et docere possit. Hęc rogavit celsitudinem nostram jamdictus episcopus, ut ob nostrę mercedis augmentum illi concedissemus [2]), ut ipsam legem, quam in Dorestadio antecessores nostri, reges videlicet et augusti, antecessoribus suis, presulibus scilicet et episcopis, ad jam nominatam sanctam Traiectensem ęcclesiam concesserunt, in omnibus huic sanctae Traiectensi sedi ob amorem Dei et reverentiam [3]) sancti Martini, in Dauantre [4]) scilicet et Tialę universisque aliis locis in ipso episcopatu consistentibus, concedissemus [5]). Cujus peticioni libenti animo aurem accommodare placuit et per hanc nostram auctoritatem confirmare, ut sicut in Dorestadio in terris sancti Martini residentibus vel cum navibus adripantibus aut ibi commanentibus nec teloneum aut conjectum seu mansionaticum aut fredus a ministerialibus nostris exigetur [6]), sic in Dauentra villa et Tialę [7]) omnibusque aliis locis, in terris et possessionibus ejusdem Traiectensis aecclesię consistentibus vel commanentibus, de cetero ab exactoribus nostris non expetentur; sed hęc omnia ob mercedis nostrę augmentum [8]) aeternam remunerationem in jus et donationem [9]) jamdicte Traiectensis aecclesie redeant, ut sanctus Martinus, in cujus veneratione ista contulimus, pro nobis dignetur intercedere, ut veniam peccatorum nostrorum a Domino [10]) mereamur habere. Et qui-

---

1) D „quod." 2) D „concessissemus." 3) „et reverentiam" ontbreekt in D. 4) D „Daventre." 5) D „concessissemus." 6) D „exigatur." 7) D „Thile." 8) D lascht in: „et." 9) D „dominationem." 10) „a Domino" ontbreekt in D.

cumque hanc donationem nostram [1]) infringere aut immutare per malivolentiam temptaverit, in iram omnipotentis Dei et sancti Martini se incurrere sciat. Et ut verius credatur et diligentius conservetur, manu propria nostra subtus hoc confirmavimus et sigillo assignari nostro [2]) jussimus. Signum domni Zuentibolchi gloriosissimi regis. Vualdgerus notarius ad vicem Radbodi archicancellarii recognovit. Data VIII Kal. Julii, anno incarnationis DCCCXC [3]), indictione XIIII, anno vero regni domni Zuentibolchi secundo. Actum Niumaga regali palatio [4]) in Dei nomine feliciter amen.

11. *Koning Conrad I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van de immuniteit.* 914 *Juli* 9 [5]).

In nomine sanctae et individuę Trinitatis. Chuonradus [6]) divina auxiliante clementia rex. Cum peticionibus sacerdotum justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, remunerationem hujus rei a Christi misericordia [7]) expectamus. Quocirca notum fieri volumus omnibus s[anctę] Dei aecclesię fidelibus, tam presentibus quam futuris, Radbodonem, venerabilem episcopum Veteris Traiecti aecclesię, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris aliorumque sanctorum, suggessisse majestati nostrę per quosdam nobis familiares, ut constituta regum, qui nos precesserunt, quibus prefata ęccleeia nobiliter ampliata atque ditata, scripto [8]) renovari juberemus, idemque scriptum nominis nostri signo nostręque imaginis sigillo cum nostrę manus inscriptione firmaremus. Cujus peticioni, quam per Vdonem consanguineum nostrum, Vualdgerumque comitem nobis obtulerat [9]), libenter aurem accommodantes, regali auctoritate statuimus firmiterque jubemus, ut ab hac die et deinceps, sicut in ceteris immunitatibus antecessores nostri, reges videlicet vel impe-

---

1) „nostram" ontbreekt in D. 2) D „nostro assignari." 3) Lees: DCCCXCVI. Zwentibold werd eerst in 895 koning; de indictie en het regeeringsjaar wijzen op het jaar 896. 4) D „palacio regio." 5) Hoofd in D: „Confirmatio Conradi sub Radbodo." 6) D „Conradus." 7) D „gratia." 8) D „scripta." 9) D „optulerat."

ratores, ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus inmunitatis predictę sanctę Dei aecclesię concedimus et jure perpetuo delegamus. Hanc itaque auctoritatem ut nostris successorumque nostrorum temporibus inviolabilem obtineat firmitatem, manu propria subter firmavimus et sigilli nostri inpressione jussimus roborari. Signum domni Chvonradi [1]) serenissimi regis. Salomon cancellarius ad vicem Pigrimi archicapellani recognovi. Data VII Idus Julii, anno incarnationis Domini DCCCCXIIII, indictione II, anno vero regni gloriosissimi regis Chuonradi [2]) tertio. Actum apud Wilinaburg [3]) in Dei nomine feliciter amen.

12. *Koning Lotharius II schenkt aan het Utrechtsche sticht het klooster Berg aan de Roer.* 858 *Januari* 2 [4]).

In nomine omnipotentis Dei et domini nostri Jesu Christi. Hlotharius [5]) divina preveniente clementia [6]) rex. Si locis divino cultui mancipatis quippiam muneris confirmamus, id nobis procul dubio ad ęternam beatitudinem nanciscendam adfuturum esse confidimus. Igitur comperiat [7]) omnium fidelium sanctę Dei ecclesię et nostrorum, presentium scilicet et futurorum, industria, quia ex relatu Guntharii sacri palacii nostri summi capellani et Hungarii venerabilium episcoporum didicimus, quod Traiec[tensi]s [8]) ęcclesia, quę in honore Christi confessoris Martini constructa esse dinoscitur, barbarica inminente nequicia pęne destructa et ad nihilum [9]) redacta sit, canonicique olim in ea Domino militantes passim per diversa loca quidam dispersi, quidam etiam [10]) interempti sint [11]). Hac denique maxima incumbente [12]) necessitate deprecati sunt celsitudinem nostram, ut memoratę sanctę [13]) sedi infra regnum nostrum quietum et pacificum locum ad consola-

1) D „Conradi." 2) D „Conradi gloriosissimi regis." 3) D „Willinaburg." 4) Hoofd in D: „Traditio Lotharii de Berg." In B met eene hand der 14e eeuw daarboven: „Odellenberg apud Roremunde." Deze oorkonde ontbreekt in H. 5) D „Lotharius." 6) D „gratia." 7) D „comperiatur." 8) D „Traiectensis." 9) D „nichilum." 10) Aldus D; ons HS. heeft: „et non." 11) D „sunt." 12) D „incumbente maxima." 13) D „sancti."

tionem et refugium canonicorum tribueremus. Quorum saluberrimis et sincerissimis suggestionibus pro amore Domini protectoris nostri, ob emolumentum ętiam ac remedium animę avi nostri Hludouuici [1]) et pię memorię genitoris nostri Hlotharii [2]), quondam augustorum, necnon genitricis nostrę Hermengardę seu pro salute nostra regnique stabilitate, libentissimum prebentes assensum, hos clementię nostrę apices fieri jussimus, per quos in pago Maso super fluvium Rure monasterium in honore sancti Petri constructum, quod Berg nuncupatur, ad prefatam sedem Traiectensem sub omni integritate tradimus, ei per omnia tempora ad consolationem et tutamentum rectorum ejusdem sedis vel cleri famulaturum, conferimus, quatinus presignati servi Dei nostra precepta liberali munificentia eos Domini misericordia pro nostra et predecessorum patrum nostrorum salute libentius [3]) exorare delectet. Et ut hęc nostrę traditionis seu piętatis largitio per futura tempora inviolabilis perseveret, manu propria subter eam firmavimus et anuli nostri impressione adsignare jussimus. Signum Hlotharii [4]) gloriosi regis. Daniel notarius recognovi scripsi et subscripsi. Data IIII Non. Januarii, anno Christo propicio regni domni Hlotharii [5]) gloriosi regis tertio, indictione VI. Actum Prumia monasterio in Dei nomine feliciter amen.

13. *Keizer Lotharius I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 846 *Maart* 21 [6]).

In nomine Domini nostri Jesu Christi aeterni. Hlotharius [7]) divina ordinante providentia [8]) imperator augustus. Cum peticionibus sacerdotum Dei justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna gratia muniri non diffidimus. [Nov]erit [9]) interea industria seu utilitas omnium fidel[ium nostrorum, t]am [10]) presentium quam et futuro-

---

1) D „Lothouuici." 2) D „Lotharii." 3) D „liberius." 4) D „Lotharii." 5) D „Lotharii." 6) Hoofd in D: „Preceptum immunitatis Lotharii imperatoris." 7) D „Lotharius." 8) D „clementia." 9) D „diffidimus. Noverit." 10) D „fidelium nostrorum tam."

rum, quia Hegiha[rdus, V]eteris [1]) Treiecti [2]) aecclesię vocatus episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris auctoritatem immunitatis domni et genitoris nostri bonę memoriae Hludovvici [3]) piissimi augusti, in qua erat insertum, quod non solum idem domnus et genitor noster, verum etiam predecessores ejus, reges videlicet Francorum, eidem ęcclesię, cui ipse Heginardus [4]) autore Deo preest, sub tuitione et defensione eorum cum omnibus sibi subjectis et rebus vel hominibus, ad se pertinentibus vel aspicientibus, consistere fecerant, et eorum immunitatum autoritatibus actenus [5]) ab inquietudine judiciarię potestatis eadem munita atque defensa fuisset ęcclesia; sed pro rei firmitate postulavit nobis [6]) predictus vocatus [7]) episcopus, ut paternum seu predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujusmodi nostrae immunitatis preceptum erga ipsam ecclesiam immunitatis atque tuitionis gratia, ob amorem Dei et reverentiam ipsius sancti loci, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus [8]). Cujus peticioni libenter adsensum prebuimus et hoc nostrę auctoritatis preceptum fieri decrevimus, per quod decernimus atque jubemus, ut nullus judex publicus judiciaria potestate aut ullus ex fidelibus nostris in ęcclesias aut loca vel [9]) agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis aut territoriis infra dicionem imperii nostri juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti [10]) loci voluerit divina piętas [11]) augeri, ad causas audiendas aut freda exigenda aut mansiones vel paratas faciendas vel fidejussores tollendos aut homines ipsius ęcclesiae tam ingenuos quam et servos, super terram ipsius commanentes, injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, nostris et futuris temporibus ingredi audeat vel ea, quę supra memorata sunt, penitus exigere presumat; sed liceat memorato presuli suisque successori-

---

1) D „Egihardus Veteris." 2) D „Traiecti." 3) D „Lodouuici." 4) D „Egihardus." 5) D „hactenus." 6) D „nobis." 7) „vocatus" ontbreekt in D. 8) Aldus D; ons HS. heeft: „senseremus." 9) D „aut." 10) „sancti" ontbreekt in D. 11) D „sancta ecclesia."

bus, res predictę aecclesię cum omnibus sibi subjectis sub tuicionis at[que in]munitatis [1]) nostre defensione quieto ordine possidere et [nostro fideliter p]arere [2]) imperio, atque pro incolomitate nostra, conjugis ac prolis seu [etiam] ejus [3]) imperii, a Deo nobis conlati et clementissima miseratione per immensum conservandi, unacum clero et populo sibi subjecto Domini misericordiam exorare. Et [4]) quicquid de prefatis rebus ęcclesię jus fisci exigere poterat, in integrum eidem concessimus ęcclesiæ, scilicet ut [5]) perpetuo tempore ad peragendum Dei servitium augmentum et supplementum fiat. Hanc itaque auctoritatem ut pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem et a fidelibus sanctae Dei ęcclesię et nostris diligentius conservetur, manu propria subter firmavimus et anuli nostri impressione adsignari jussimus. Signum Hlotharii [6]) serenissimi augusti. Rodmundus [7]) notarius ad vicem Hildilini [8]) recognovi. Data XII Kal. Aprilis, anno Christo propicio imperii domni Hlotharii [9]) pii imperatoris in Italia XXVI et in Francia VI. Actum Aquisgrani palatio regio in Dei nomine feliciter amen.

14. *Koning Hendrik I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestat, Deventer, Tiel en andere plaatsen* [10]). (919—931.) [11])

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Cum peticionibus sacerdotum lugis [12]) et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna nos gratia muniri [13]) non diffidimus. Quocirca noverit omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet

---

1) D „atque immunitatis." 2) D „nostro fideliter parere." 3) D „etiam ejus." 4) D „ut." 5) D „ut in." 6) D „Lotharii." 7) D „Rothmundus." 8) Ons HS. heeft: „Hildilim." D „Hildelini." 9) D „Lotharii." 10) Hoofd in D: „Preceptum immunitatis Heinrici sub Baldrico." 11) Koning Hendrik I regeerde 919—936. Sickel, Diplomata regum. I p. 63 plaatst het stuk voor 931, omdat de notaris Simon na Februari 931 niet meer voorkomt. 12) D „justis." 13) D „muniri gratia."

et futurorum, industria, qualiter Baldricus, Traiectensis ęcclesię Veteris episcopus, quae est constructa in honore sancti Martini et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, Pippini videlicet et Karoli bonę memorię imperatoris augusti, necnon Hludouuici [1]) piissimi cesaris, ejusque equivoci, Zuentibolchi quoque et Chuonradi [2]), in quibus continebatur, quod illi ad ipsam aecclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et de theloneis, vel de negotio et de omni re, undecumque ad partem regiam jus fisci censum aut [3]) exigere videbatur; et ut homines ejusdem ecclesię sub mundeburdo [4]) et tuitione ipsius ecclesię consisterent; necnon in ripis in Dorestato [5]), Dauentre, Tiele universisque aliis locis, in ipso episcopatu consistentibus, ut nec bannum, nec fredum aut conjectum, quod ab ipsis *giscot* vocatur, contingere aut exactare quis presumeret; precipientesque firmiter jusserunt, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judiciaria potestate aut procuratores reipublice in ęcclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis territoriis infra dicionem regni illorum juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas augeri [6]), ad causas audiendas aut freda exienda [7]) aut mansiones vel paratas faciendas vel fidejussores tollendos aut homines ipsius ecclesię, tam ingenuos quam et servos, injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, suis futurisque temporibus ingredi audeat vel ea quę supra memorata sunt penitus exigere presumat; et quicquid de prefatis rebus ecclesię jus fisci exigere poterat, integrum eidem concesserunt, ecclesie scilicet, ut perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servicium augmentum et supplementum fiat. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur firmiusque recolantur, postulavit nos predictus

---

1) D „Lothouuici." 2) D „Cônradi." 3) „aut" outbreekt in D. 4) D „mundiburdo." 5) D „Dorestado." 6) D lascht hier in: „aut." 7) D „exigenda."

episcopus, ut predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum, ob [1]) amorem Dei et reverentiam sancti Martini, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus. Cujus peticioni libenti animo aurem accommodantes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die ac deinceps, sicut in ceteris immunitatibus antecessores nostri, reges etiam vel imperatores, ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus inmunitatis sepedictę ecclesię concedimus ac jure perpetuo delegamus. Hanc itaque auctoritatem ut nostris successorum [2]) nostrorum temporibus inviolabilem optineat firmitatem, manu propria subter firmavimus et sigilli nostri impressione jussimus roborari. Signum domni Heinrici serenissimi [3]) regis. Simon [4]) notarius.

15. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de visscherij te Muiden en in de Almere, en den cijns, cogsculd genaamd.* 948 *Juni* 30 [5]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Oddo Dei gratia rex. Notum sit omnibus fidelibus nostris, presentibus atque futuris, qualiter nos, pro remedio animę nostrae vel ętiam dilectissime conjugis nostrę beatę memorię Aetgidis [6]), totam piscationem, quam hucusque in Amuson et in Almere ad nostram [7]) regale jus habere videbamur, omnemque censum, qui vulgarice *cogsculd* vocatur, hoc nostrę auctoritatis precepto ad aecclesiam sancti Martini, quę est in loco Treht [8]) vocato constructa, ubi venerabilis Baldricus episcopus [9]) preesse disnoscitur [10]), in proprium concessimus jure perhenni. Et [11]) ut hęc nostrę largitionis condonatio [12]) firma et inconvulsa per succedentium temporum curricula perduret, manu propria nostra subtus [13]) eam firmavimus et anuli nostri impressione sigillari [14]) precepimus. Signum domni Oddonis in-

---

1) Aldus D; ons HS. heeft: „ab." 2) D „tam nostris quam successorum." 3) D „invictissimi." 4) D „Symon." 5) Hoofd in D: „Traditio Ottonis de piscatione in Amuson et Almere sub Baldrico." 6) D „Etgidis." 7) D „nostrum." 8) D „Thret." 9) „episcopus" ontbreekt in D. 10) D „videtur." 11) Aldus D; ons HS. heeft: „est." 12) D „condonationis largitio." 13) D „subter." 14) D „signari."

victissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Rodberti archicapellani recognovi. Data I Kal. Julii, anno Domini DCCCCXLVIII [1]), indictione VII, regnante pio rege Oddone anno XIII. Actum Nivmaga in Domino feliciter amen.

16. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht het klooster te Tiel met zijne bezittingen, en een wilgenbosch bij de stad Tiel.* 950 *April* 20 [2]).

In nomine sancte et individue Trinitatis. Oddo divina favente clementia rex. Notum sit omnibus fidelibus nostris, presentibus scilicet et futuris, qualiter nos ob amorem Dei nostręque remedium anime monasterium in loco Tiala constructum cum nova atque lapidea in eodem loco civitate, omnibusque ęcclesiis, prediis, familiis, mancipiis, silvis, aquis, piscationibus, pascuis, pratis, omnibusque, ad prefatum monasterium vel ad ęcclesias, a Waldgero et a [3]) filio ejus Radbodone necnon et Hattone [4]) et illorum antecessoribus ad jamdictum monasterium in proprium concessis, jure pertinentibus, ad episcopalem sedem Traiectensem in honore sancti Martini constructam, cui nunc venerabilis episcopus Baldricus [5]) preest, insuper etiam salictum, juxta supradictam civitatem Tiala [6]) situm, jure perhenni in proprium [7]) donavimus. Jussimus quoque inde hoc presens preceptum conscribi, per quod volumus firmiterque jubemus, ut nullus successorum nostrorum, videlicet regum, aliquid de his, nostro dono collatis prelibatę Traiectensis sedis ecclesię, auferre habeat potestatem, manu nostra subtus firmatum anulique nostri impressione roboratum. Signum domni Oddonis serenissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Wicfridi [8]) archicapellani recognovi. Data XII Kal. Mai, anno dominicę incarnationis DCCCCL, indictione VII, anno vero regni Oddonis regis XV. Actum Quidilingaburg [9]) in Dei nomine feliciter amen.

---

1) D „DCCCCXLVII." 2) Hoofd in D: „Item traditio Ottonis de Tiela sub Baldrico." 3) „a" ontbreekt in D. 4) D „Attone." 5) D „Baldricus episcopus." 6) D „Tiele." 7) D „perpetuum." 8) D „Wigfridi." 9) D „Quidelingeburg."

17. *Koning Otto I bevestigt de kerk van Trecht in het bezit van den tiend van de domeingoederen binnen de grenzen van het bisdom, en van goederen te Wijk en elders.* 948 *April* 1 [1]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina propiciante clementia rex. Ecclesiasticis profectibus cunctos opere [2]) est, religiosorumque fideles precibus obtemperare virorum. Per hinc venerabilis sanctae Traiectensis ecclesię Baldrici presulis rogatui annuentes, omnia a decessoribus [3]) nostris regibus eidem collata ęcclesię seu etiam a ceteris quibuslibet fidelibus, videlicet decimam partem omnium regalium prediorum et theloneorum et monetarum [4]), quę intra sui episcopatus terminos exiguntur, insuper et tributorum, quę *huslatha* [5]) et *cogsculd* dicuntur, res ętiam in villa [6]), quondam Dorsteti [7]), nunc autem Uuik nominata, et in ceteris omnibus locis a predicta villa usque ad mare et in insulis ceterisque mari contiguis provinciis ab imperatoribus vel regibus tradita prescriptę Traiectensi ecclesię, hoc immunitatis nostrę precepto firmamus [8]), precipientes, ut nullus habeat potestatem aliquid horum auferendi, sed perpetua firmitate inconvulsa permaneant. Et ut haec nostrę concessionis auctoritas firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem, manu nostra firmavimus et anulo nostro sigillari [9]) precepimus. Signum domni Ottonis invictissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Rodberti archicapellani recognovit. Data Kal. Aprilis, anno dominicę incarnationis DCCCCXLVIII [10]), indictione V, regnante pio rege Oddone [11]) anno XII. Actum Quitilingeburg [12]) in Domino feliciter amen.

18. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de domeingoederen en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de*

---

1) Hoofd in D: „Item traditio Ottonis de monetis et theloneis sub Baldrico." 2) Met oude hand in D bovengeschreven: „precium." 3) D „predecessoribus." 4) D „et monetarum et theloneorum." 5) D „huslata." 6) D lascht in: „que." 7) D „Dorstad." 8) D „firmavimus." 9) D „signari." 10) D „DCCCCXLVIIII." 11) D „Ottone." 12) D „Quidilingeburg."

domeingoederen langs de Vecht, het goed van graaf Hatto te Eck aan den Rijn en de munt te Trecht. 953 *April* 21 [1]).

In nomine sanctae et individuę Trinitatis. Otto divina propiciante clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, presentium necnon et futurorum, sollertia, quod nos, interventionibus Brunonis nostri dilectissimi germani et Baldrici venerabilis episcopi nostri optemperantes [2]), quasdam res juris nostri ad ęcclesiam sancti Martini, quae est constructa in loco Treht vocato, ubi prefatus episcopus Baldricus preesse dinoscitur, in proprium concessimus, id est quicquid in villa Amuda habere videbamur, theloneum quoque ad eandem villam juste pertinentem [3]), quod Uualdgero jam olim in [4]) beneficium concessum habuimus [5]). Omnem vero piscationem, quam in Almere ad nostram regalitatem habuimus pertinentem, jure perhenni illuc relaxavimus. Insuper ętiam terram, quam Hatto comes in Lona habuit, firmiter illuc delegamus. Quin ętiam quicquid in utraque parte fluminis habere dinoscebamur, quę [6]) dicitur Feht, cum omni integritate transfundimus, terris, silvis, aquis aquarumve [7]) decursibus, piscationibus, et stagna et lacus, que ex eodem flumine Feht dirivantur [8]). De cetero terram, quam Hatto in loco Eki habere videbatur et ad nostrum regale jus judiciario more pro sui ipsius commissu fiscata erat, ad sepedictam ęcclesiam tradidimus, quae etiam sita est super ripam fluminis Reni. Prelibato quippe episcopo licentiam concedimus [9]), in prescripto loco, Treht nominato, monetam faciendi, et ut nullus comes neque quęlibet alia persona [10]) judiciaria potestatem habeat, theloneum vel aliud

---

1) Hoofd, door eene hand der 14e eeuw in D onder op de bladzijde geschreven: „Tradicio Ottonis ejusdem de Amuda, de comitatu de Lona et de comitatu Ecke et de moneta Traiectensi." — B „Item Ottonis ejusdem," en met eene 14e eeuwsche hand op den kant: „[de] Amuda, de comi-[ta]tu in Lonen, item de [c]omitatu Ecke [et] de moneta Tra[ie]ctensi." 2) D „consentientes." 3) D „pertinens." 4) D „ad." 5) Eene oude hand voegde in D op den kant bij: „ad prelibatam ecclesiam perpetualiter in proprium donavimus." 6) D „quod." 7) D „aquarumque." 8) D „derivantur." 9) D „concedimus episcopo licentiam." 10) D „alia persona quelibet."

quodlibet debitum sive quesitum ex ipsa moneta exi*g*endi [1]), nostrę serenitatis regia auctoritate omnino interdicimus; sed quicquid inde exi*g*endum [2]) erit, ad integrum episcopo predicte urbis et ęcclesię eidem potestative in posterum habendi concessimus. Et ut hęc nostrę concessionis auctoritas firmius veriusque a fidelibus nostris in Dei nomine credatur [3]), manu propria nostra subtus [4]) eam firmavimus anuloque nostro sigillarii [5]) jussimus. Signum domni Ottonis invictissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Rodberti [6]) archicapellani recognovi. Data XI Kal. Maji, anno Domini (DCCCC)LIII [7]), indictione VI, regnante pio rege Ottone anno XV. Actum Quitilingeburg [8]) in Domino feliciter amen.

19. *Geroward schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht verschillende goederen en hoorigen.* 828 *Februari* 7.

DE HESE [9]). — Dum unusquisque presens seculum inhabitat, necessitate nimia cogitur, ut finem suum Dei solo judicio previdere et preoccupare bonis operibus studeat, ne eum inopinata et *in*provisa [10]) mors inveniat. Idcirco ego Gerouuardus filius Landuuardi trado ad ęcclesiam sancti Martini, in Traiecto Veteri constituta, quicquid mihi hereditatis jure accessit in villa Langhara et in Ęllenuuih [11]) et in Aladna et in Uuazefelde et in Humelle et in Theodon et in Hesim [12]) et in [13]) Asnon, cum omnibus adjacentiis, pratis, pascuis, silvis, aquis aquarumve decursibus, necnon et mancipia, quorum hęc existunt [14]) vocabula: Feginuuard et uxor ejus Liutburn, Meginrauan et uxor ejus Vuerinhild [15]), Albuuard et mater ejus Sigiuuih [16]), Uulfbald et Hadagrim [17]), Grimbald et uxor ejus Adaluuih [18]), Garoberd [19]) et uxor ejus Folcuuihc [20]), Arnolf et uxor ejus Adalgard, Saxani et uxor ejus Harduuih [21]),

1) D „exigendi." 2) D „exigendum." 3) D „habeatur." 4) D „subter." 5) D „sigillari." 6) D „Rotberti." 7) D „DCCCCLIII." In ons HS. staat DCCC met kleinere letter op den kant. 8) D „Quidilenburg." 9) Hoofd in D: „Traditio Gerwardi de Hese." 10) D „improvisa." 11) D „Hellenwich." 12) D „Hesin." 13) „in" ontbreekt in D. 14) D „sunt." 15) D „Feginward et uxor ejus Werenhild." 16) D „Sigiuui." 17) D „Adagrim." 18) D „Adalwi." 19) D „Gerolf." 20) D „Folcwic." 21) D „Arduih."

Vuerinbald [1]) et mater ejus Gerild [2]), Helegbrath [3]) et uxor ejus Meginfrid, Vuarbald et uxor ejus Geruuih [4]), Adalgod et Marcuui [5]), Saxini et Radini, Vulfini et uxor ejus Liuduuar [6]), Odilgard et filius ejus Heriman [7]), Aldric et filius ejus Landric, Gelo et Marcrad, Hungrim et uxor ejus Liuduuih, Aluuih et Seolo [8]), Egbald et Tadhild. Acta est autem publice in villa Embrici, anno XV imperii domni Hludouuici [9]) imperatoris [10]), incarnationis vero Dominicę anno DCCCXXVIII, die VII Idus Februarii, coram testibus, qui hanc traditionem presentialiter confirmatam viderunt similiter et vestituram, quorum nomina subter notantur. Signum Gerouuardi, traditionem hanc peragentis. Signum Hrauanuuardi [11]). Signum Egisgeri. Signum Sigiberti [12]). Signum Gerberti. Signum Theodansi. Signum Albrici. Signum Albuuardi. Signum Ildiradi. Signum Odilbaldi. Signum Otberti. Signum Roduuigi [13]). Signum Uuerinherdi. Signum Friduberti [14]). Signum Vuibodonis. Signum Ledradi [15]). Signum Geroldi [16]). Signum Gerici. Signum Vuendilberti. Signum Gerharii [17]). Signum Hildirad [18]). Signum Reinheri. Signum Rodberti. Signum Uuarmundi. Signum Aldgeri [19]). Signum Vualonis. Signum Rodhardi [20]). Signum Meinhardi. Signum Hrauaningi [21]). Signum Egelberti [22]). Signum Gerbodi. Ego Geraccarus jubente domno meo Friderico episcopo [23]) scripsi et subscripsi.

20. *Graaf Rodgar schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht verschillende goederen en ontvangt andere goederen der kerk levenslang in gebruik tegen betaling van cijns.* 838 *Maart* 23.

TRADITIO RODGARII DE THVUINA [24]). — In nomine sanctę

1) D „Werenbold." 2) D „Gerid." 3) D „Alegbrath." 4) D „Gerwi." 5) D „Adelgod et Maruui." 6) D „Liuduward." 7) D „Hereman." 8) D „Selo." 9) D „Lothouuici." 10) „imperatoris" ontbreekt in D. 11) D „Rauenuuardi." 12) D „Sigeberti." 13) D „Rotuuigi." 14) D „Frideberti." 15) D voegt hier nog in: „Signum Ledardi." 16) D „Gerondi." 17) D „Gerahrii." 18) D „Hilderadi." 19) D „Algeri." 20) D „Rothardi." 21) D „Raueningi." 22) D „Egilberti." 23) D „episcopo Frederico." 24) Hoofd in D: „Epistola Albrici episcopi ad Rodgarium comitem."

et individuę Trinitatis. Albricus, divina favente gratia Traiectensis ecclesię episcopus, dilecto in Christo Rodgario comiti. Dum et omnibus non habetur incognitum, sed pluribus manifestum, qualiter tu Rodgarius [1]) res tuas proprias donasti ad ęcclesiam sancti Martini, quę est infra muros jamdictę civitatis constructa, hoc est in pago Leomeriche [2]) in villa, quę dicitur Thuuina [3]), ęcclesiam dedicatam cum curte terra salaricia et mansum I cum mancipiis supermanentibus, et in alia villa Alatinge curtem dominicatam cum casa vel quicquid ibidem visus fuisti habere, et in Uuestarhesi [4]) mansum I cum mancipiis, et in pago Islo in villa Ductinghem ęcclesiam dedicatam cum mancipiis seu quicquid illuc [5]) habuisti, et in pago Felua in villa Luona [6]) et in villa Suluelda [7]) et in villa Uuaganuuega [8]) et in villa Uuerdupa quicquid in illis locis habuisti, et in pago Hintingoe in villa Herodna ęcclesiam dedicatam et curtem dominicatam cum terra salaricia vel quicquid ad ipsam curtem pertinet cum hominibus desuper commanentibus, et in Uttarlo [9]) mansum I cum homine desuper commanente, et in Bracola et Thulere [10]) quicquid ibidem visus eras habere cum hominibus commanentibus, hęc omnia tradidisti, tam terris, edificiis, mancipiis, silvis, campis [11]), pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, totum et ad integrum, mobile et inmobile, vel quicquid in supradictis habuisti, ad ęcclesiam prefati sancti [12]) confessoris, ita ut ibi proficiant in augmentum perpetualiter in Dei nomine possidendum. Unde postea tua fuit peticio et nostra decrevit voluntas, ut aliquas res sancti Martini in his locis, hoc est in villa Gruosna ęcclesiam dedicatam et curtem dominicatam et terram salariciam [13]) vel quicquid ad nostrum opus ibidem [14]) habuimus, seu totum quod habuimus in villa Fumarhara, et in villa Heoa aecclesiam dedicatam et terram ad ipsam ecclesię [15]) pertinentem et in ipsa villa ho-

---

1) D „Rotgarius." 2) D „Leomerike." 3) D „Thuuine." 4) D „Uuesterhesi." 5) D „illic." 6) D „Lona." 7) D „Suluenda." 8) D „Wagenuuega." 9) D „Uttallo." 10) D „Thullere." 11) D „campis silvis." 12) „sancti" ontbreekt in D. 13) D „salaciam." 14) D „ibi." 15) D „ecclesiam."

mines II Vuerinbaldum et Theodgarium cum familia eorum, et in villa Seist familia VI cum terris et edificiis earum, et in Lisidinon familiam I cum ędificiis et terris illius [1]), et in Hesi familiam I cum edificiis et terris ipsius, et in Theothornę dimidium mansum, tibi ad beneficium prestare debuissemus, quod ita et fecimus, ea vero ratione, ut nullum prejudicium sine diminutione aliqua exinde nobis ęcclesieque nostrę generare debeat, nisi tantum fructuario ordine tibi liceat excolere et censum persolvas annis singulis [2]) solidum I X Kal. Aprilis, et quandoquidem Deus voluerit tuum de hac luce discessum, res suprascripta [3]) ad nostram ęcclesiam [4]) cum omni emelioratu valeant reverti. Et ut hęc prestaria omni tempore stabilis firmaque permaneat, stipulatione est adnixa. Acta est autem publice in villa Thuuina sub die X Kal. Aprilis, anno XXV Hludouuici [5]) gloriosissimi imperatoris, in Dei nomine feliciter amen. In Dei nomine ego Albricus episcopus firmavi. Signum Frigdagi presbiteri. Signum Sigiberti. Signum Herifridi. Signum Geruuardi presbiteri. Signum Egilgarii [6]). Signum Alfuuihi. Signum Godeberti. Signum Heriberti. Signum Geri. Signum Liudrici. Signum Alfgeri. Signum Gerbodi. Signum Buoduuini. Signum Berengarii. Signum Suidgeri [7]). Signum Gerberni. Signum Geronis. Signum Berneuoris. Signum Gettonis. Signum Vuillibaldi. Signum Liudradi. Signum Uuidhardi [8]). Signum Suuedonis [9]). Signum Gerberti. Ego in Dei nomine Hungarius indignus [10]) presbiter hanc prestariam scripsi et subscripsi.

21. *Baldric schenkt aan de kerk van Trecht verschillende goederen en hoorigen en ontvangt eenige goederen der kerk tegen betaling van cijns en andere uitkeeringen in gebruik voor zijn leven en dat van verscheidene zijner nabestaanden.* 850 *Augustus* 12.

DE UUADE TRADITIONE BALDRICI [11]). — In nomine Do-

1) D „ipsius." 2) D „singulis annis." 3) D „supradicte." 4) D „ecclesiam nostram." 5) D „Lothouuici." 6) D „Edelgarii." 7) D „Suitgeri." 8) D „Uuildradi." 9) D „Suedonis." 10) „indignus" ontbreekt in D. 11) Opschrift in D: „Liudgeri episcopi de Baldrico, qui res suas dedit sancto Martino."

mini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Liudgerus, divina favente gratia Traiectensis ecclesię (episcopus). Notum fieri cupio tam presentibus quam et futuris, qui suavi Christo jugo [1]) colla humilium summittent [2]) cordium, qualiter Baldricus res proprietatis suę ad ęcclesiam, cui indignus presum episcopus, dare disposuit, quod et fecit, ea vero ratione, ut nos aliquas ei res ejusdem ecclesię in precariam concederemus, quod ut fieret utile fore considerantes, cum consultu et consensu dari nobis commissi fideliumque laicorum libenti concessimus animo. Tradidit namque jamdictus Baldricus ad memoratam ęcclesiam in villa Vuada [3]) mansum dominicatum et ęcclesiam dedicatam cum his, quę in ea sunt divino cultui abta [4]), cum ceteris aedificiis ac mansos XXV, in his villis inter Ermkina [5]) et Uberanmalsna mansos duos, in Uelgassę II, in Thrimnithi II, in Auansati [6]) I, in villa jamdicta id est Uuadahe [7]) mansos V excepto manso dominicato, in Sinuinum V, in Bomala [8]) I, in Hellouua I, in Heriuuinna III, in Teratina et Medua II; et si forte in aliquo manso deficit, statim qui requirere desiderat in alio plenitudinem inveniet; insuper mancipia ipsis mansis cohęrentia, his nominibus vocitata: Geruuala et uxor ejus Vuelaca [9]) cum uno infante nomine Bernheri, Liudulf [10]) et uxor ejus Reginlind [11]) cum uno infante nomine Ricger, Vuigrada [12]) cum uno infante nomine Vulfbald, Helprad et uxor ejus Ricgard cum uno infante nomine Geruui, Landbrath et uxor ejus Uuana cum uno infante nomine Engilrad, Oduuala et uxor ejus Gelburg [13]), Alfheri [14]) et uxor ejus Vuerinburg [15]) cum uno infante [16]) Letheri, Bola et uxor ejus Uuenda cum uno infante, Adaco et uxor ejus Odilrad [17]) cum uno infante nomine Folcheri, Benno et uxor ejus Betta cum uno infante nomine Richelm, Hundolf et uxor ejus Maga, Liofolf [18]) et uxor

---

1) D „jugo Christi." 2) D „summittunt." 3) In D later veranderd in „Uuadake." 4) D „apta." 5) D „Ermerkina." 6) D „Auensate." 7) In D later veranderd in: „Uuadake." 8) D „Bomela." 9) D „Weleka." 10) D „Ludold." 11) D „Regenlend." 12) D „Wigrad." 13) D „Gerburg." 14) D „Alfri." 15) D „Uuerenburg." 16) D lascht in: „nomine." 17) D „Odelrad." 18) D „Liefold."

ejus Alfrad et filius suus [1]) Odolf, Liofans [2]) et uxor ejus Vuenda cum uno infante nomine Asuui, Richard et uxor ejus Meginsuind [3]) cum uno infante nomine Sigihard [4]), Wlfrauan [5]) et uxor ejus Oduui cum uno infante nomine Helithans; traditumque in perpetuum esse vult, ut memorata ęcclesiam [6]) usum de fructuario perpetualiter augeatur. Ea vero ratione ut a me vel successoribus meis, rectoribus videlicet ęcclesie Traiectensis, res, pertinentes ad supramemoratam ęcclesiam Traiectensem, illi in precariam concederentur, quod et fecimus: hoc est Hesola, Hamaritthi [7]) atque Uuia cum integritate et quicquid ad ea loca pertinere videtur, ut firmiter quamdiu vixerit et sine ulla mutabilitate permaneant, et ut ipse omni anno III Idus Novembris X solidos in precariam persolvat, postque ejus discessum supramemorate res in Hesola atque Hamaritthi [8]) et in Uuia ęcclesie in Uuadahe [9]) subjectę sint, et ut propinqui ejus easdem res accipiant et regant, unus post unum, ego si ei superstes exstitero [10]) et post me Kraft, si tunc temporis vixerit, post illum Immo, et post Immonem nepos ejus Baldric, si tonsuram clericatus et gradum accipere voluerit; et ut omni anno, quisquis nostrum tunc rector jamdictarum ęcclesiarum exstiterit, ad Traiectensem ęcclesiam D modia ordei [11]), fabę L, frisgingas XXV persolvat, et semel in anno episcopum Traiectensem recipiat et caballum ei donet valentem XX solidos, scutum cum lancea valentes solidos V [12]), si ostilitatis [13]) incursio hoc fieri non prohibuerit, et ut jamdicti propinqui ejus cum rebus prescriptis ęcclesias ornent, aedificia restaurent et clericos in Uuadahe [14]), qui canonicas horas ibi frequentent, pia sollicitudine procurent, ut sui suorumque parentum fratrum et sororum fusis ad Deum precibus memores existant. Si quis vero, quod futurum esse non credo, si ego ipse, quod absit, aut ullus de successoribus meis, qui contra hanc prestariam venire aut

1) D „ejus." 2) D „Liefans." 3) D „Meinsuind." 4) D „Sigehard." 5) D „Wlfrauen." 6) D „ecclesia." 7) D „Hamarithi." 8) D „Hamaritha." 9) In D later veranderd in: „Uuadake." 10) D „extitero." 11) D „hordei." 12) D „valentem V sol." 13) D „hostilitatis." 14) In D later veranderd in: „Uuadake."

eam frangere voluerit, sciat se divina ultione feriendum, nisi se meliore sensu et sententia correxerit, et nec sic [1]) quid est quod injuste repetit evindicare non valeat, sed presens prestaria ista firma et stabilis omni tempore permaneat stipulatione subnixa. Acta est ac data haec prestaria publicę in villa Uuadahe [2]) II Idus Augusti, anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi [3]) DCCCL, indictione XIII, regni [4]) ętiam domni Hlotharii [5]) imperatoris anno VIIII, coram testibus infra notatis. Signum Liudgeri episcopi, qui hanc prestariam scribere jussit. Signum Kraft [6]). Signum Friderdagh [7]). Signum Liudric. Signum Gerber. Signum Odilfridi [8]). Signum Vuiggot [9]). Signum Aldgeri [10]). Signum Gelonis. Signum Immonis. Signum Folobrath [11]). Signum Geldolfi. Signum Erkinolfi [12]). Item [13]) nomina laicorum: Signum Heribreth [14]). Signum Friduric [15]). Signum Hildibaldi [16]). Signum Reginolfi [17]). Signum Immonis. Signum Suaf. Signum Odilgrep. Signum Radolfi. Signum Abbonis. Signum Vuibrath. Signum Hruodbald [18]). Signum Snelbrath. Signum Bernhard.

22. *Ovo en anderen schenken aan de St. Maartenskerk in den burg Trecht voor de zielsrust van Wibrecht al wat deze bezat te Oosterbeek en op de Praast.* 834 *December* 26.

TRADITIO VUIBERTI FILIIQUE EJUS UUALDBERTI [19]) DE OSTARBEKE [20]). — Constat quidem omnibus sanūm sapientibus, ideo terrigenis a Deo temporalia esse concessa, ut his quoque fideliter erogatis munera mercantur aeterna; quamvis enim omnium bonorum sit ipse largitor, etiam nostrę tamen fructum querit industriae, ut si dona ipsius non irrita fecerimus, mereamur accipere [21]) premia, quę

---

1) D „si." 2) In D later veranderd in: „Uuadake." 3) „nostri Jesu Christi" ontbreekt in D. 4) D „regno." 5) D „Lotharii." 6) D „Craft." 7) D „Friderdac." 8) D „Odelfridi." 9) D „Uuidgod." 10) D „Aldger." 11) D „Folobrat." 12) D „Erkennolfi." 13) „Item" ontbreekt in D. 14) D „Herebreth." 15) D „Frederic." 16) D „Hildeboldi." 17) D „Reginoldi." 18) D „Thrudbold." 19) D „Walberti." 20) D „Hosterbeke." 21) D „habere."

promisit [1]), transcendentia scilicet sensus estimationem humani. Idcirco nos, his vocitati nominibus: Ouo, Addo, Hrodhard [2]), Theodbald [3]), Bern [4]), Knut, ab ipso non despici sperantes allata, cui non nisi quę dedit conferuntur, sed pro labentibus credentes dari mansura, tradimus ad ęcclesiam sancti Martini, que constructa est in castello Traiecto in pago Niftarlaca [5]), pro remedio animę Uuihbrehtti [6]), sicut nobis ipse ac [7]) filius ejus Vualdbrehitus [8]) ad perficiendum legitime contradiderunt, quicquid in Ostarbac [9]) et in Prast isdem Uuihbreht [10]) videbatur possidere, omnique quod sub lege Francorum in eorum erat dominio, cum mancipiis, curtilibus, aedificiis, silvis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, et cum omnibus adjacentibus, quę nę congesta fastidium legenti generarent, quia in diversis sunt speciebus, in presenti traditione [11]) numerare vitavimus. Hanc vero traditionem stabilem fieri volumus omnibusque presentibus ac futuris notam esse desideramus. Si vero aliquis ex nobis, quod absit, qui hujus traditionis [12]) peregimus sanctionem, seu quolibet [13]) apposita persona eam perversa [14]) ordine cessare [15]) temptaverit, inprimis, nisi se meliore sententia correxerit, sciat se apud Deum districtum inire judicium, insuper fisco multatus auri libras III, argenti V coactus, et nec sic quod injuste conaverit valeat evindicare, sed firma et inmobilis hęc traditio semper [16]) permaneat stipulatione subnixa. Acta est autem haec traditio publicę in villa Ostarbac [17]) VII Kal. Januarii, anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCXXXIIII, indictione XII, regni ętiam gloriosissimi imperatoris augusti [18]) Hludouuici [19]) anno XXI, coram testibus infra notatis. Signum Theodans. Signum Odbreht [20]). Signum Egilbreht [21]). Signum Banager. Sig-

---

1) D lascht in: „Deus." 2) D „Rothard." 3) D „Thitbald." 4) D „Beren." 5) D „Niftarlake." 6) D „Uuibrathti." 7) Aldus D; ons HS. heeft: „hac." 8) D „Uualbertus." 9) D „Osterbac." 10) D „Uuibrath." 11) „in presenti traditione" ontbreekt in D. 12) D voegt in: „quam." 13) D „qualibet." 14) D „perverso." 15) D „cassare." 16) „semper" ontbreekt in D. 17) D „Hosterbac." 18) D „augusti imperatoris." 19) D „Lothouuici." 20) D „Otbrath." 21) D „Egilbreth."

num Uuilbald. Signum Hrodbald [1]). Signum Ricbreht [2]). Signum Frideric. Signum Hunlef. Signum Sigiric [3]). Signum Bernold. Signum Godin. Signum Gerbold [4]). Signum Reginold. Signum Adaluuard [5]). Signum Alfric. Item Saxonum: Theodolf [6]), Euerhard, Abbo, Alfheri [7]), Eilo, Hadogrim, Siger, Boso, Vddo [8]), Uuerinhold [9]). Ego Bernoldus indignus presbiter libenter Friderico episcopo scripsi et subscripsi.

23. *Lijst van de goederen en hoorigen der St. Maartenskerk te Trecht* [10]). (2e *helft der* 9e *eeuw*, *met latere bijvoegselen* [11]).)

COMMEMORATIO DE REBUS SANCTI MARTINI TRAIECTENSIS ECCLESIE, QUE JAM OLIM IBIDEM A FIDELIBUS TRADITE SUNT. — In Dorstado [12]) ęcclesia, quę vocatur Vpchirica [13]), cum omnibus apendiciis, terris, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus, omnia hęc cum insula, quę jacet juxta ęcclesiam sancti Martini circumquaque inter Renum et Loccham [14]), et insulam quoque juxta Buosinhem [15]), quę proprior [16]) ville Risuuic [17]), hęc omnia sancti Martini. De vico ętiam supranominato decima pars sancti Martini in omnibus rebus. Et inter Holanuuehg [18]) et Fengrima-husonham [19]), sive quod vulgo dicitur Vec [20]), terra illa sancti Martini. In villa Risuuic [21]) aecclesię cum terris ad eandem [22]) pertinentibus et tres mansa alia [23]). In Lote ęcclesias tres [24]) cum terris ad easdem pertinentibus [25]) et VII alia mansa [26]), excepta

1) D „Radbold." 2) D „Ricbreth." 3) D „Sigeric." 4) D „Gelbold." 5) D „Adeluuard." 6) D „Theodold." 7) D „Alferi." 8) D „Yddo." 9) D „Werinbold." 10) Dit stuk ontbreekt in H. 11) Zie over de tijdsbepaling de inleiding. 12) L „Dorestado." 13) D, B, C en L „Ubkirica." 14) B en C „Leccham." L „Lecoam." 15) In D met oude hand veranderd: „Buosinkhem." Ook in B „Buosinkhem." C „Bosinchem." L „Buosinchem." 16) D, B, C en L „propior." 17) D „Risuuich." B „Riswich." C „Rijswich." L „Rijswic." 18) D „Holanuuegh." B „Holanwegh." C „Holanwech." L „Holaniunegh." 19) D, B, C en L „Fregrima-husenhem." 20) D, B, C en L „Rec." 21) C „Rijswijc." L „Rijswic." 22) In D met latere hand veranderd in „easdem." Ook in B, C en L „easdem." 23) D „mansi alii." Ook B en C. 24) B „ecclesie ters." C „ecclesie tres." 25) De woorden „et tres mansa alia — pertinentibus" ontbreken in L. 26) D „alii mansi." Ook B, C en L.

regali decima. Et in Hasehem [1]) tertia pars tocius villę et super [2]) mansum [3]) I, quam [4]) Hagabard [5]) dedit. Villa Thorhem [6]) cum ęcclesia et omni integritate sancti Martini. Villa Galana similiter. In villa Uuefrisse [7]) mansum [8]) I. In Turre mansa [9]) tres. In villa Ubburon [10]) mansum [11]) I. In Gestnipemutha [12]) I, virgę simul jacent. In villa Simile [13]) mansum [14]) I. In villa Haltna quicquid Herlulfus ibi habuit [15]), et ęcclesiam [16]) cum quinque mansis. In Lanthem [17]) I juxta fluvium Laca [18]). In supradicta villa Turrę mansum I, quem Herlulfus dedit. In Helspenni [19]) IIII et dimidium mansum. In Lorek [20]) III mansiones. In Rugrum totum sancti Martini [21]). In Ruperst similiter. In Uuerken [22]) duę ecclesię cum terris, ad easdem pertinentibus, et octo mansa alia. In villa Iodichem [23]) tercia pars villę. In Fresdore ęcclesiam [24]) cum IIII mansis. Bunninchem [25]) totum sancti Martini. Feedna [26]) similiter. Nesseshort [27]) similiter. Suegon [28]) similiter. In Rudinhem IIII partes [29]) tocius villę. Suegsna [30]) similiter. Marsna similiter. In Lonoralaca [31]) duę partes tocius villę sancti Martini. In Merchishem [32]) similiter IIII partes tocius villę. In pago Germepi tam terris quam etiam pascuis seu piscationibus vel de omnibus rebus V pars sancti Martini; sicut etiam Isla aqua currit, in silvis et in pascuis seu piscationibus, V pars

---

1) L „Hasahem." 2) In D met oude hand veranderd: „insuper." Ook in B, C en L „insuper." 3) D, B, C en L „mansus." 4) D, B, C en L „quem." 5) C „Haghabard." 6) B „Therhem." 7) L „Nuefrisce." 8) D, B, C en L „mansus." 9) D, B, C en L „mansi." 10) L „Ubbiron." 11) D, B, C en L „mansus." 12) C „Gesturpenurcha." L „Gestnipeninca." 13) D „similiter" (?) Ook B en C „simil" met eene verkortingstreep door de *l*. L: „villa simil similiter." 14) D, B, C en L „mansus." 15) D, B, C en L „habuit ibi." 16) B, C en L „ecclesia." 17) L „Lathem." 18) D, B, C en L „juxta fluvium Laca I." 19) D, C en L „Helpinni." B „Helppini." 20) D, B, C en L „Lorech." 21) D, B, C en L „sancti Martini totum." 22) L „Nuerken." 23) L „Iodachem." 24) B, C en L „ecclesia." 25) L „Bunnichem." 26) D, B, C en L „Feetna." 27) C „Hesehort." 28) Met oude hand in D veranderd: „Suegsnon." Ook in B „Suegsnon." C „Swegion." 29) D „IIIIa pars." Ook B „quarta pars." C „IIII pars." L „quarta pars." 30) D, B, C en L „Sueana." 31) D, B, C en L „Lonaralaca." 32) C „Merchissem."

sancti Martini [1]). In Uurdin [2]) totum sancti Martini [3]). In Potarnem [4]) V mansa [5]). In Uualricheshem [6]) V pars [7]) villę. In Hermeshe IIII pars. Villa Ginnele propria sancti Martini. In Calmere IIII partes [8]) tocius ville. In Alfna duę partes villę. In Braacanhem [9]) similiter. In Uilishem VII mansa [10]). In Macteshem [11]) mansa II [12]). In Upuuilcanhem [13]) tres mansa [14]). In Suetan similiter. In Hanatce [15]) similiter. In Holtlant [16]) IIII mansa [17]). In prima Leithon [18]) II, in secunda I, in tertia I. In Rodanburg [19]) quinque mansa [20]). In Legihan V. In Loppishem duo. In Lippinge similiter. In Uuatdinchem [21]) tres. In Fore similiter. In Foreburg [22]) II. In Forschate [23]) tres. In Galinghem I. In Hosteppinheri mansum unum [24]). In Uuesteppinheri II. In Corscan tres mansa [25]). Thiatlind [26]) filia Aldberti [27]) cum filio suo Reginberto tradiderunt quicquid habuerunt in Uphuson sancto Martino. Ecclesiam [28]), quę dicitur Holtsele [29]), cum omnibus appendiciis sancti Martini. In Masalandæ [30]) omnis decima sancti Martini [31]), et Suinoverit [32]) totum. Ostburon [33]) totum. Similiter ęcclesiam [34]), quę dicitur Ualcanaburg [35]), cum omnibus appendiciis [36]) sancti Mar-

---

1) De volzin: „sicut etiam — sancti Martini" ontbreekt in D, B, C en L. 2) D „Uurdan." B en C „Wrdan." 3) De volzin „In Uurdin totum sancti Martini" ontbreekt in L. 4) C „Potarnen." 5) C en L „mansi." 6) C „Walrichelhem." 7) C „partes." 8) L „quarta pars." 9) D „Bracanhem." Ook B, C en L. 10) D „mansi." B en C „IIII mansi." L „quatuor mansi." 11) D „Marcishem." B, C en L „Martishem." 12) D „II mansi." Ook B, C en L. 13) D „Ubuuilkanhem." Ook B, C en L. 14) D „III mansi." Ook B, C en L. 15) D „Hanesce." Ook B, C en L. 16) D en B „Holtland." C „Holcland." 17) D „mansi." Ook B, C en L. 18) L „Lerchon." 19) D, C en L „Rodenbrug." B „Rodenburg." 20) D „V mansi." Ook B, C en L. 21) D „Uuadinghem." B, C en L „Wadinghem." 22) D, B en C „Forenburg." L „Forenbrug." 23) L „Forscate." 24) D „Hosteppinheri I." Ook B, C en L. 25) D „mansi." Ook B, C en L. 26) D „Thialind." Ook B, C en L. 27) D „Adelberti." Ook B, C en L. 28) D „ecclesia." Ook B, C en L. 29) D „Holtsole." Ook B, C en L. 30) D „Maselande." Ook B, C en L. 31) D voegt bij: „totum et ad integrum." Ook B, C en L. 32) L „Sninoveric." 33) C „Astburon." 34) D „ecclesia." Ook B, C en L. 35) L „Ualcanaburch." 36) „appendiciis" ontbreekt in L.

tini totum et ad integrum. Houerathorp totum. In Suthrem quattuor mansa [1]). In Helnere [2]) V. In Uabbinghem [3]) tres. In Gintasstrip [4]) II. In Pillinghem [5]) I. In Marandi I. In Epbaradum [6]) II. In Elfnum II. In Uuirthvm II. In Masamuthon [7]) quicquid Elegsuind ibi hereditatis habuit vel ejus videbatur esse possessio totum tradidit ad sanctum Martinum. In Ler III. In Rufinghem [8]) III. In Hustingest III. In Litlongest [9]) III. In Langongest [10]) mansus et dimidius. In Houarathorpa medietatem tocius villę, quicquid ibi tradiderunt Erulfus et Radulfus hereditatisque habuerunt. In Rothulfuashem [11]) medietas tocius villę sancti Martini, et insuper hereditas Aldburge, quicquid ibi habuit. Piscatio, quam Gerulfus habet [12]) in extrema [13]) parte Rhem [14]) fluminis, VI pars pertinet ad sanctum Martinum. In Heslem [15]) mansa [16]) V. In Osbragttashem [17]) II. In Heslemaholta [18]) III. In Lux III. In Hostsagnem [19]) V. In Scata II. In Osfrithhem-taglingthos [20]) tercia pars et mansa [21]) VI. In Uuestsagnem totum [22]) absque II mansa [23]). In Liusna [24]) V. In Uuarmelde III. In Osgeresgest [25]) II. In Polgest II. In Husingesgest III. In Oslem [26]) II. In Uuilkenhem cum omnibus apendiciis [27]) sancti Martini; similiter in Burem [28]) cum omnibus apendiciis [29]), et in Taglingi [30]) similiter totum sancti Martini. In Brokhem [31]) II. In Limbon

---

1) D „mansi." Ook B, C en L. 2) D „Hellere." Ook B, C en L. 3) D „Uabbighem." B en C „Vabbighem." L „Uabbigem." 4) D „Gittastrip." Ook B, C en L. 5) B en C „Pillenghem." 6) D „Epharadum." Ook B, C en L. 7) D, B en L „Masamusan." C „Masamusam." 8) C „Rusinghem." 9) L „Liclongest." 10) D „Lanlongest." Ook B, C en L. 11) C „Rothulfuahem." L „Rotulfnashem." 12) D „habuit." Ook B, C en L. 13) B „exterma." 14) D, B en L „Reni." 15) C „Hellere." L „Hellem." 16) D „mansi." Ook B, C en L. 17) D „Osbrattashem." Ook B, C en L. 18) D, B en C „Heslemaholte." L „Hesmelaholte." 19) D „Ostsaghem." Ook B, C en L. 20) D en B „Osfrithem-thaglingthos." C „Osfirichem-thaglingthos." L „Osfrithem-thalingthos." 21) D „mansi." Ook B, C en L. 22) C „Westsagnem"; „totum" ontbreekt. 23) D „mansis." Ook B, C en L. 24) C en L „Luisna." 25) D „Osgeresgeist." Ook B, C en L. 26) C „Ollem." 27) D „appendiciis." Ook B, C en L. 28) D „Inburem." B, C en L „in Buren." 29) D „appendiciis." Ook B, C en L. 30) D „Thaglingi." Ook B, C en L. 31) D „Broghem." Ook B, C en L.

ecclesiam [1]) cum mansis X. In Norhtgo [2]) VII. In Lethem totum et ad integrum sancti Martini cum silvis et omnibus adjacentiis. Similiter Axmeriscota totum sancti Martini. In Haralem [3]) III. In Uelesan [4]) II. In Suattingabvrim X. In Scranaholt X. In Uennapan [5]) totum sancti Martini. In Tlex [6]) II. In Bredhem [7]) III. In Batchem [8]) II. In Landei III. In Beinhem VI. In Uuesterburghem V. In Osterburghem [9]) II. In Brokhem [10]) I. In Cunulfhem III. In Godolfhem II. In Pischem I. In Ganga VII. In Gnisingo totum sancti Martini. In Uuiutmundhem [11]) V. In Husidina [12]) III. In Lidum II. In Uagarafelda II. In Edesthorpa [13]) III. In Pathem [14]) II. In Suhthusum [15]) totum sancti Martini. In Haragum [16]) III. In Suhtrem [17]) II. In Blectinghem [18]) II. In Scoronlo [19]) IIII. In Bergum V. In Benetfelda II. In Campthorpa I. In Beccanburen [20]) I. In Uranlo I. In Texle [21]) tertia pars sancti Martini; in Uuiron duę partes tocius terrę sancti Martini, cum ęcclesiis utriusque terrę; et in Uaroht [22]) similiter; decima quoque navium, que illuc procellarum impetu feruntur, ac inventionis ad sanctum Martinum pertinet, quia [23]) teloneum [24]) non habetur [25]). De teloneis [26]) quoque et [27]) de negotio aut undecumque ad partem regiam jus fisci censum exigere debet omnis decima sancti Martini est; similiter et de tributo, quod *huslotho* [28]) vocatur. In Uueromeri [29]) omnis piscatio et in Uteromeri

---

1) D „ecclesia." Ook B, C en L. 2) C „Nortgho." L „Northgo." 3) B „Harlem." L „Hamlem." 4) D „Uelsan." Ook B, C en L. 5) D, B en L „Uennapen." C „Vennapen." 6) C en L „Dex." 7) B „Bredehem." 8) C „Baetchem." L „Bacchem." 9) D „Hosterburghem." Ook B en C. 10) C „Brokgerhem." 11) L „Wincmundhem." 12) B „Husidinia." 13) D, B en L „Edestorpa." C „Edestorp." 14) D „Padhem." Ook B, C en L. 15) D „Suthusum." Ook B, C en L. 16) D „Hagarum." Ook B, C en L. 17) D „Suthrem." Ook B, C en L. 18) C „Bectinghen." 19) L „Scouronlo." 20) D en B „Becchenburen." C „Becchemburen." L „Beccenburen." 21) B „Texele." 22) D en B „Uaroth." C „Varoch." L „Naroth." 23) D lascht in: „ibi." Ook C en L. 24) D „theloneum." Ook B, C en L. 25) D, C en L „est." B „ibi non est." 26) D „theloneis." Ook B, C en L. 27) D, B en L „aut." C „au." 28) D en B „husloto." C en L „husloco." 29) D, C en L „Weremere." B „Wermere."

laxatio retium [1]), quod *tragal* [2]) dicitur, omnis, et dimidium piscationis ad sanctum Martinum pertinet. In Dalmersce [3]) tota piscatio sancti Martini. In Getzeuuald [4]) in flumine Fennepa [5]) omnis piscatio sancti Martini [6]). In Amuthon [7]) septem were ad piscandum. In Almere regalis decima census, qui vocatur *cogsculd* [8]). In Nesse villa cum omni piscatione. Decima etiam [9]) in Almeri [10]) de sagenis sancti Martini est, sed modo illę alię partes novem proprię sunt sancti Martini; sed et alia piscatio in flumine Feht [11]) tota sancti Martini cum omnibus stangnis [12]) ibi adjacentibus; omnesque aquę in Niftarlaca [13]) cum omni piscatione sancti Martini. De Uuiron in Aluitlo [14]) mansum dominicatum cum terra salaricia sancti Martini cum servis in eadem villa commanentibus [15]), quorum hęc sunt nomina: Folkric, Hoffo [16]), Redbald [17]), Saxger, Thietmer [18]), Redger, Redulf [19]), Sinath [20]), Reingerd [21]), Saxbraht [22]), Aldo, Ricbald [23]) diaconus, Vuibald, Tiebo [24]), Huno, Vulfbold [25]), Aldolf, Geldulf [26]), Hildulf, Oatbald [27]), Garhelm [28]), Betto, Saxger, Euorbald [29]), Oslef [30]), Osbruht [31]), Tatto, Edo; quicquid isti habuerunt nunc [32]) computatum est in XII mansa, quarum [33]) Poppo I habet. In Northanheri [34]) VI. In Luddingem [35]) et in Stene [36]) VI. In Huuuido III [37]). In Eddingem [38]) sunt

1) D „rethium." Ook C en L. 2) C „traghal." 3) D, Darmersce." Ook B, C en L. 4) B „Gerzewald." (?) C „Getzermald." L „Getsewald." 5) D „Uennapa." Ook B, C en L. 6) Deze volzin staat in D achter de volgende. Ook in B, C en L. 7) D „Amuson." Ook B, C en L. 8) D „cogscult." Ook B, C en L. 9) C „enim." 10) D „Almere." Ook B, C en L. 11) D „Feth." Ook B, C en L. 12) D „stagnis." Ook B, C en L. 13) D en B „Nifterlaca." L „Insterlaca." 14) B en C „Aluido." L „Aliudo." 15) D „manentibus." Ook B, C en L. 16) D „Offo." Ook B, C en L. 17) D, B en C „Redberth." L „Ratberch." 18) D „Thiemar." Ook B, C en L. 19) L „Redulph." 20) C „Simach." 21) D en L „Reimger." B en C „Reinger." 22) D „Saxbrath." Ook B, C en L. 23) C „Richad." 24) C „Thicho." 25) D „Wlfbald." Ook B, C en L. 26) L „Gelfdulf." 27) C „Oathald." 28) D „Gerhelm." Ook B, C en L. 29) D „Everbald." Ook B, C en L. 30) D „Ostlef." Ook B, C en L. 31) D „Osburg." Ook B, C en L. 32) L „nec." 33) D, B en L „mansos, quorum." C „quatuor mansos, quorum." 34) D, B en C „Nothanheri." L „Notanheri." 35) C „Ludingem." L „Luddinghem." 36) D „Strene." Ook B, C en L. 37) C „VII." 38) D, B en C „Heldengem." L „Heldenghem."

mansa [1]) regis III, et quod superest totum sancti Martini, quod fiunt mansa [2]) XXXII. In loco, qui vocant [3]) Beostan-uuestanne [4]), XXV mansa [5]). In Strude sexaginta et XII mansa, quae [6]) fuerunt Dei, sanctorum Martini, Bonifacii, Vuillibrordi, Liudgeri, Landberti et domni regis, in Bante. Abbo, Aldchrafan [7]), Thrudlaf, Liudrad [8]), Garhard [9]), Siburg, Refnulf [10]), Bulo, Folkolf [11]), Garburg, Saxbald [12]) et frater ejus, qui Thangburgam habuit: isti sunt sancti Martini cum terra, quam habuerunt. In Uuihtmundhem [13]) XIII mansa [14]). In Ellunhthem [15]) II mansa [16]). In Uuemminge [17]) V mansa [18]). In Landiage [19]) III mansa [20]). In Uuestarburghem [21]) IIII mansa [22]). In Ostarburghem [23]) II [24]). In Beuerhem VIIII mansa [25]). In Hlithum [26]) III mansa [27]). In Hrothaluashem [28]), quod modo dicitur Rinasburg [29]), mansa [30]) XIII sancti Martini et [31]) de hereditate Radulfi [32]) et Aldburge, quos ipsi tradiderunt sancto Martino; et mansa [33]) jacent Binorthanflieta, sidilia [34]) autem, quę [35]) *ofstedi* [36]) dicuntur, Bisuthan-flieta [37]), in quibus ętiam supranominati [38]) manserunt. In Beuorhem tradidit Gutha ęcclesiam necdum consecratam in jus et dominium sancti Martini, ea vide-

---

1) D „mansi." Ook B, C en L. 2) D „mansi." Ook B, C en L. 3) D „vocatur." Ook B, C en L. 4) B „Beostan-westante." 5) D „mansi." Ook B, C en L. 6) D „mansi, qui." Ook B, C en L. 7) D „Alchrafan." Ook B, C en L. 8) L „Lindrach." 9) L „Gerhard." 10) C „Gefnulf." 11) D „Folcolf." Ook B, C en L. 12) D „Saxburg." Ook B, C en L. 13) C „Withmundhem." L „Wichmundhem." 14) D „mansi." Ook B, C en L. 15) D en B „Ellunthem." C „Ellunchem." L „Ellinchem." 16) „mansa" ontbreekt in D, B, C en L. 17) C „Wenninghe." L „Wenminghem." 18) D „mansi." Ook B, C en L. 19) C „Landiaghe." L „Lancgiade." 20) D „mansi." Ook B, C en L. 21) D, B en C „Westerburghem." L „Westerburgem." 22) D „mansi." Ook B, C en L. 23) D, B en C „Hostarburghem." L „Hosterburgem." 24) L lascht in „mansi." 25) D, C en L „mansi." B „m̄." 26) D „Litum." Ook B, C en L. 27) D „mansi." Ook B, C en L. 28) D en C „Roteluashem." B „Rotelueshem." L „Roteluassem." 29) D „Rinesburg." Ook B, C en L. 30) D, C en L „mansi." In B ontbreekt dit woord. 31) D „sunt." Ook B, C en L. 32) C „Radulphi." 33) D „mansi." Ook B, C en L. 34) D „sedilia." Ook B, C en L. 35) „que" ontbreekt in C. 36) D „hofstedi." Ook B, C en L. 37) D „Bisusanflieta." Ook B, C en L. 38) L „supranominata."

licet ratione, ut post consecrationem ejusdem ęcclesie decime darentur ad supranominatam [1]) aecclesiam de villis, his nominibus [2]) vocitatis: Beuerhem, Gisleshem [3]), Hegginghem [4]), Schupildhem [5]). Preterea sunt mancipia, que jure debentur propria fore almi Martini juxta Felisun [6]): Tetta et filius ejus Abbo filięque ejus III, Betto etiam et soror ejus, necnon et Frithesuind et soror ejus Erinburg [7]) cum illorum infantibus. In Tlex [8]) ecclesię omnes sancti Martini, et tocius terrę, que ad regem pertinebat, tertia pars sancti Martini, exceptis aliis terris, quas Christifideles tradiderunt ob sui amorem; que omnia inconvulsa permanserunt usque ad tempora bone memoriae Othilboldi [9]) episcopi, cujus ętiam temporibus erat [10]) quidam presbiter nomine Sibrand [11]), qui jussu supranominati [12]) episcopi regebat omnes ęcclesias in eadem insula Texlae [13]), cujus fratres his nominibus erant nominati: Othrauan [14]) et Liutrauan [15]). In Nȯrhtuualde [16]) regalis decima, sicut in aliis locis; et insuper Accasthorp [17]) totum sancti Martini. In Medemolaca [18]) regalis decima, et insuper sicut [19]) continentur aque, quę vocantur Uiuuuarflet [20]), totum sancti Martini; necnon ętiam Fresionouuic totum sancti Martini, in terris, silvis [21]), pascuis, aquis et piscationibus.

24 [22]). *Koning Zwentibold laat, op verzoek van bisschop Odilbold, Odburg, eene hoorige van de kerk te Elst, vrij.* (896? [23])).

PRECEPTUM ZUENTIBOLDI SUB EGILBOLDO. — In nomine

1) D „supradictam." Ook B, C en L. 2) D „nominatis." Ook B, C en L. 3) D, B en L „Gileshem." C „Gilelhem." 4) D en C „Egginghem." B „Eggenhem." L „Egginhem." 5) D, B en L „Scupildhem." C „Scupilhem." 6) D „Feilsun." Ook B, C en L. 7) L „Ermburgh." 8) C „Oex." L „Judex", later veranderd in: „in Texle." 9) D „Othilbaldi." Ook B, C en L. 10) D „fuit." Ook B, C en L. 11) D „Sibrant." Ook B, C en L. 12) D „supradicti." Ook B, C en L. 13) C „Texale." 14) D, B en C „Otrauan." L „Otranan." 15) L „Lintranan." 16) D, B en C „Nortwalde." L „Nordwalde." 17) D „Accastorp." Ook B, C en L. 18) D „Medemelake." Ook B, C en L. 19) „sicut" ontbreekt in C. 20) D en B „Uiuwarflit." C „Viuwarflit." L „Niuwarflit." 21) C „silvis, terris." 22) Deze oorkonde ontbreekt in E. 23) Sloet brengt deze oorkonde tot het jaar 896, omdat

sanctę et individuę Trinitatis. Zuentibolcus divina preveniente clementia rex. Cum fidelium nostrorum petitiones ac defectum [1]) perducere curamus, omnino animos eorum erga nostram utilitatem reddimus promptiores. Ideo noverit omnium sanctę Dei ęcclesię fidelium, futurorum videlicet et presentium, nostrorum universitas, quamquidem fidelis noster, nomine Egilboldus [2]), episcopus, aures pietatis nostrę adiit, humiliter deposcens, ut unam e famulę [3]) jure ęcclesię sancti Martini in Elste, Odburg videlicet, liberam ac ingenuam fecissemus. Nos quoque petitioni ejus acquiescentes, datis postea in mutationem, ut lex Salica docet, duobus mancipiis prefatę ęcclesię, prius et postea, secundum legem Francorum, denarium ejus excutientes, et sic eam servitutis vinculo liberavimus et ingenuitatis ei confirmationem tribuimus. Hos quoque eminentię nostrę apices ei fieri atque conscribi jussimus, per quos notamus atque firmissime precipimus, ut memorata Elburg ingenua sit et sub ingenuitatis nomine secura atque illesa omni tempore firmiter permaneat ita, quasi ab ingenuis parentibus creata vel nata. Et ut nostrę confirmationis auctoritas inviolabilem obtineat firmitatem, anuli nostri inpressione subter signari jussimus. Signum domni Zuentibolchi regis. Walterus notarius ad vicem Fretboldi archiepiscopi summique capellani recognovi. Actum Niumaga regali palacio in Dei nomine feliciter amen.

N°. 10, eveneens te Nijmegen gegeven, van dat jaar is. Ik betwijfel de juistheid hiervan, omdat hier een andere aartskapellaan genoemd wordt; doch Mühlbacher (Böhmers Regesten d. Karol. p. 713) neemt ook het jaar 896 aan, terwijl hij den naam des kapellaans Fretbold eene schrijffout voor Ratbod noemt. Inderdaad is dit niet onmogelijk, daar ook de andere namen in deze oorkonde zeer slordig gespeld zijn en een aartskapellaan Fretbold onder Zwentibolds regeering in andere oorkonden niet voorkomt. 1) In B met roode inkt: „ad effectum." 2) Lees: Odilbaldus; zie: Moll, Kerkgesch. I p. 265 Noot 5. Elders (Lacomblet, Urkb. des Niederrheins. I p. 36) heet de kerkvorst Athilbold (874). 3) Met oude hand in D veranderd in: „familie."

25. *Bisschop Baldric geeft aan den zoon van graaf Rainer* [1]) *en aan zijne zonen Baldric en Rodulf tegen betaling van cijns in levenslang gebruik eenige goederen van het St.*

---

1) De naam van den persoon, tot wien de brief gericht was, is blijkbaar uitgevallen. Men vergelijke echter den inhoud met een grafschrift, vroeger (volgens het kalendarium der kerk) aanwezig in de krypt der St. Salvatorskerk:

„VERSUS INFRASCRIPTI SCRIPTI SUNT IN CRIPTA ECCLESIE SANCTI SALVATORIS TRAIECTENSIS:

Mole sub hac lapidis nativo pulvere pulvis,
Qui jacet hic torpens fulsit in orbe potens.
Nomine Ricfridus, hoc nomine Dodo vocatus,
Nam comes eximius extitit atque pius.
Foverat hic gentem Christo sub pace fidelem,
Paganos stravit hinc et eos pepulit;
Namque loci istius mansit defensor amandus,
Germine de cujus crevit et ipse locus.
Is fuerat stirpis radix preclara decoris,
Presul Baldricus unde fuit genitus.
Monstrat et ista domus, qualis fuit ille patronus.
Preses Rodolphus duxit et unde genus,
Victor Yrmifridus, pariterque comes Nevelongus;
Hic modo qui pausat hiis pater extiterat.
Corpus Hernisinde, quorum matris generose,
Confovet hoc antrum, huic simul appositum.
Amborum busco cineres clauduntur in uno:
Quos junxit Dominus non separat tumulus.
Hunc tulit October, vocat hanc ex carne November;
Nempe sub undenis hominem exiit ille kalendis,
Idibus octovis sidus et illa subit.
Hunc violare locum pietas vetet ipsa bonorum,
Quo pariter maneat qui cinis hic latitat.
Qui tumulum religis, lector, miserando sepultis,
„Hiis, Christe! optatam", dic, „age, da veniam!"
Hic, age, siste precor, recitans epygramma, viator!
Quod videas titulo qui jacet in tumulo:
Hic pariter fratrum clauduntur membra duorum."

Het blijkt daaruit, dat aldaar begraven lag graaf Ricfrid of Dodo (vlg. Van den Bergh, Middelnad. geogr. 2e ed. p. 273 wordt een graaf Dodo in 897 in de Betuwe vermeld), wiens gemalin Hernisinde heette, terwijl zijne zonen waren bisschop Balderik zelf, „preses" Rodolphus, Yrmifrid en graaf Nevelong. Uit onze oorkonde blijkt, dat de persoon, tot wien zij gericht was, de zoon was van graaf Rainer, en dat hij twee zonen had, Balderik en Rodulf, terwijl *wellicht* de oudste overleden zoon Nevelung heette. (*Kan* „senior" hier deze ongewone beteekenis hebben?) Zonder twijfel bevinden wij ons dus in dezelfde familie, van wie het

Pieterskloster te Berg, en ontvangt daartegen verschillende goederen voor de St. Maartenskerk ten geschenke. 943 Juni 24 [1]).

Baldricus, gratuita pietatis Dei clementia sanctae Traiectensis ecclesię humilis presul,..... nobilissime probatęque Deo sacratę pacis locum, factum in Domino Jesu, continuum aeterneque jocunditatis ineffabile tripudium. Opere precium fore omnibus constat, devocioni fidelium Christianorum rationabiliter consulendo, aliquas res sanctę aecclesie eis pro tempore regaliter commodare [2]), uti in posterum eidem bene auctę et in melius uberrime restaurate recipi queant, absque alicujus fraudis diminutione [3]) fideliter pleniterque ecclesię cuivis restitutę [4]) cum omni restauratione et augmentatione. Hujus rei gratia comperiat [5]) omnium fidelium Christi industria, tam presentium quamque futurorum, qualiter vos, accedentes ad meę auctoritatis presentiam, petistis humiliter seu devote, quatinus vobis usufructuario concederem quasdam res, sancti Martini mei episcopi [6]) proprias, hoc est de abatia vocabulo Heriberc [7]) unacum monasterio, in honore beati Petri dedicato, mansos serviciales numero LXV, in fundis conjacentes. ita nuncupantibus: Rura, Liethorp, Linne, Suletheim, Flothorp, Assclon [8]), Malicanieol [9]), Curnilo [10]), simul cum mancipiis CCCLXXXIII. Ego autem precatui vestro rationabili juxta utilitatem ecclesię meę..... [11])

---

grafschrift spreekt. Doch hoe de verwantschap in elkander zit, blijkt niet. Het is niet waarschijnlijk, dat bisschop Balderik zich zelven in den derden persoon zal noemen als opvolger zijns vaders in het vruchtgebruik van het besprokene goed. Wil men den variant „genitor noster" overnemen en aannemen, dat een van bisschop Balderiks broeders (Rodolph of Yrmifrid; de derde Nevelong was overleden) twee zonen heeft gehad, die de familienamen Balderik en Rodulf droegen, dan staat de vermelding van den naam des vaders graaf Rainer in den weg, daar bisschop Balderiks vader Ricfrid heette. 1) In D staat deze oorkonde achter de onder N°. 26 volgende aanteekening. 2) D „commendare." 3) D „immunitione." 4) D „cuivis restaurate." 5) D „comperiatur." 6) Met oude hand in D bovengeschreven: „episcopii." 7) D „Hereberc." 8) D „Ascolon." 9) D „Malicalieol." 10) D „Curnelo." 11) De opene ruimten ontbreken in D.

annuere dignum ducens,..... [1]) consensu clericorum atque laicorum su..... [1]) sancti Martini, per manus advocati mei.... [1]) Folberti, per licentiam senioris mei regis.... [1]), eo utique tenore, ut eisdem quietę fruamini quamdiu vixeritis, atque post discessum vestri de hac luce filius vester nomine Baldricus in vita nihilominus sua, necnon insuper post eum Rodulfus frater suus eatenus donec metam humani contigerit aevi, quotannis de respectu denariis XII persolutis ad ęcclesiam sancti Martini, sitam Traiecti [2]), in festivitate ipsius, que contingit III Idus Novembris. Deinde vos, in recompensatione meriti hujus sanctae, tradidistis per manus advocati mei supradicti ad prefatam abbatiam sancti Martini de alode juris vestri curtem unam in villa vocabulo Uuilere [3]) sitam, ad quam respicit ęcclesia una cum dote, quę posita est in fundo nomine Buochem, et ętiam medietas alterius aecclesię, sitae in villa nuncupante Fiscolo [4]), mansique serviciales numero XLV, unacum mancipiis C nonaginta. Preterea, ut liberius salubriusque rebus sancti Martini potuissetis frui, necnon etiam pro ablutione peccaminum genitoris vestri [5]) Raineri comitis et insuper Neuelungi senioris vestri [6]), XXXIII mansis legaliter in redibitione ususfructuarii sancto Martino traditis, XII mansos, qui supersunt, divino instinctu commonita sponte tradidistis, eo utique tenore, ut fratres..... [1]) monasterio beati Petri in jamdicta..... quięte quandoque pociantur, pro quibus ętiam..... [1]) filiique vestri supranominati usu fue [7])..... [1]), XII necesse est singulis annis persolvan..... [1]) ipsum [8]) sancti Petri monasterium, in festivitate videlicet ejusdem, quę evenit VIII Kal. Martii. Hoc igitur totum eo jure actum [9]) est, ut, rebus utrimque traditis vel acceptis, tam vos quam prefati liberi vestri quięte vita comite fruamini, velud [10]) paucis prelibatum est. Hęc autem precaria simul cum tradicione legali acta est in presentia mei, qui hanc noticiam fieri jussi et manu propria firmavi, necnon etiam coram idoneis

---

1) De opene ruimten ontbreken in D. 2) D „si tamen in festivitate ipsius Traiecti." 3) D „Willere." 4) D „Fischelo." 5) D „nostri." 6) D „nostri." 7) D „fuerunt." 8) D „persolvant ad ipsum." 9) D „factum." 10) D „velut."

testibus, quorum nomina subter habentur annotata. Actum Traiecti VIII Kal. Iulii, anno octavo regni Oddonis gloriosissimi regis, ab incarnatione autem Domini DCCCCXLIII, indictione I. Signum Baldrici gloriosissimi presulis. Signum Ragembaldi [1]) prepositi. Signum Sicboldi [2]) decani [3]).

26. *Aanteekening over luchtverschijnselen en over verschillende gebeurtenissen.* 900 [4]).

Anno ab incarnatione Domini DCCCC apparuit in celo mirabile signum: stelle enim visę sunt undique tamquam ex alto in orizontis ima profluere, circa poli cardinem omnes fere inter se invicem concurrere. Quod prodigium secutę sunt tristes rerum kalamitates, aeris videlicet maxima intemperies, crebrique ventorum turbines, fluminum quoque te(r)minos suos transgredientium terribilis quedam quasi kataclismi imago, et, quod his pestilentius est, dirę hominum adversus Deum se extollentium tempestates. Hoc eodem anno, priusquam tamen epactę mutarentur, Folko Remorum metropolitanus et Zuendiboldus rex interfecti sunt; ac non multis antea diebus ego peccator Radbodus inter famulos sanctę Traiectensis ęcclesię conscribi merui, atque o utinam cum eisdem ęternę vitę consorcium merear adipisci!

Hoc ergo erit ephitaphium [5]) meum de viatico Christi:

Aesuries te Christe Deus sitis atque videndi,
  Jam modo carnales me vetat esse dapes.
Da mihi te vesci, te potum haurire salutis,
  Unicus ignotę tu cybus [6]) esto vię.
Et quem longa fames errantem amhesit [7]) in orbe,
  Nunc satia vultu patris imago tuo.

---

1) D „Ragemboldi." 2) D „Sigboldi." 3) Hieronder staat in E met eene hand van het begin der 16e eeuw: „Reliquas donationes ecclesie Traiectensis require in prima parte Moralium beati Gregorii super Job in fine libri cum quadem antiqua cronica ejusdem dyocesis sive episcopatus etc." 4) In E is dit nommer geschreven met eene gelijktijdige, doch andere hand als de rest van het handschrift. — Eene hand van de 14e eeuw schreef in D onder aan den rand der bladzijde: „Unum mirabile." B: „Unum de mirabilibus mundi." 5) D „epitaphium." 6) D „cibus." 7) D „ambesit."

ITEM ALIUD [1]) DE POSCENDA PECCATORUM REMISSIONE.

O Deus omnipotens, cujus pietate redemptus
Subsistit melius quam [2]) generatus homo.
Respice me miserum, peccati mole gravatum,
Et nimio [3]) pressum pondere Christe leva.
Ereptumque gregis dira de sorte sinistri,
Judicii inter oves tempore siste tuas.

ITEMQUE [4]) ORATIO AD SANCTUM MARTINUM.

Sis pius oro mihi, Martine, habitator Olimphi [5]),
Solamen miseri sis pius oro mihi.
Porrige queso manum, ne me trahat ecce profundum
Portus navifragum [6]), porrige (queso manum).
Imminet umbra necis necnec mihi proximus assis,
Res nimium tristis: imminet (umbra necis).
Eripe me tenebris Cocyti et subtrahe flammis,
Dilector lucis, eripe (me tenebris).
Me quoque redde polo [7]), regnum quo permanet agno,
Qui frueris cęlo me quoque (redde polo).

---

1) „aliud" ontbreekt in D. 2) D „mundus, qua." 3) D „nimium." 4) „Itemque" ontbreekt in D. 5) D „Olimpi." 6) D „naufragium." 7) „polo" in D later bijgeschreven.

HET EERSTE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

HET EERSTE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

---

1. *Karel Martel schenkt aan het klooster in den burg Trecht het castrum Trecht en de villa Vechten.* 722 *Januari* 1.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 1.

2. *Karel Martel schenkt aan het klooster van St. Salvator en St. Maria (in den burg Trecht) de villa Elst en de andere goederen van Everhard in de gouw Betuwe.* 726 *Juni* 9.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 2.

3. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 3.

4. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk (in de wijk Trecht) in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* (752—768.)
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 4.

5. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 5.

6. *Koning Karel (de Groote) bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 769 *Maart* 1.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 6.

7. *Koning Karel (de Groote) schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht de villa Leusden, vier bosschen aan de Eem, de kerk Upkirika bij Dorestad, het ripaticum op de Lek en een eiland tusschen Rijn en Lek.* 777 *Juni* 8.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 7.

8. *Keizer Lodewijk (de Vrome) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad.* 815 *Maart* 18.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 8.

9. *Koning Lodewijk (de Duitscher) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 854 *Mei* 18.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 9.

10. *Koning Zwentibold bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad, Deventer, Tiel en andere plaatsen.* 896 *Juni* 24.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 10.

11. *Koning Conrad I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van de immuniteit.* 914 *Juli* 9.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 11.

12. *Koning Lotharius II schenkt aan het Utrechtsche sticht het klooster Berg aan de Roer.* 858 *Januari* 2.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 12.

13. *Keizer Lotharius I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 846 *Maart* 21.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 13.

14. *Koning Hendrik I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestat, Deventer, Tiel en andere plaatsen.* (919—931.)
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 14.

15. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de visscherij te Muiden en in de Almere, en den cijns, cogsculd genaamd.* 948 *Juni* 30.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 15.

16. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht het klooster te Tiel met zijne bezittingen, en een wilgenbosch bij de stad Tiel.* 950 *April* 20.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 16.

17. *Koning Otto I bevestigt de kerk van Trecht in het bezit van den tiend van de domeingoederen binnen de grenzen van het bisdom en van goederen te Wijk en elders.* 948 *April* 1.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 17.

18. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de domeingoederen en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de domeingoederen langs de Vecht, het goed van graaf Hatto te Eck aan den Rijn en de munt te Trecht.* 953 *April* 21.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 18.

19. *Geroward schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht verschillende goederen en hoorigen.* 828 *Februari* 7.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 19.

20. *Graaf Rodgar schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht verschillende goederen, en ontvangt andere goederen der kerk levenslang in gebruik tegen betaling van cijns.* 838 *Maart* 23.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 20.

21. *Baldric schenkt aan de kerk van Trecht verschillende goederen en hoorigen en ontvangt eenige goederen der kerk tegen betaling van cijns en andere uitkeeringen in gebruik voor zijn leven en dat van verscheidene zijner nabestaanden.* 850 *Augustus* 12.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 21.

22. *Ovo en anderen schenken aan de St. Maartenskerk in den burg Trecht voor de zielsrust van Wibrecht al wat deze bezat te Oosterbeek en op de Praast.* 834 *December* 26.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 22.

23. *Lijst van de goederen en hoorigen der St. Maartenskerk te Trecht.* (2e *helft der* 9e *eeuw, met latere bijvoegselen.*)
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 23.

24. *Koning Zwentibold laat, op verzoek van bisschop Odilbold, Odburg, eene hoorige van de kerk te Elst, vrij.* (896?).
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 24.

25. *Bisschop Baldric geeft aan den zoon van graaf Rainer en aan zijne zonen Baldric en Rodulf tegen betaling van cijns in levenslang gebruik eenige goederen van het St. Pieterskloster te Berg, en ontvangt daartegen verschillende goederen voor de St. Maartenskerk ten geschenke.* 943 *Juni* 24 [1]).
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 25.

26. *Aanteekening over luchtverschijnselen en over verschillende gebeurtenissen.* 900.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 26.

27. *Koning Otto I geeft verlof om munt te Trecht te slaan en schenkt de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk.* 936.

PRECEPTUM REGALE DE MONETA IN TRAIECTO OTTONIS PRIMI SUB BALDRICO EPISCOPO. — In nomine Domini nostri Jesu Christi. Summę divinitatis nutu disponente Otto rex. Cunctorum fidelium noverit universitas, qualiter nos interventu dilectę conjugis nostre Edgidę necnon et fidelis nostri Kiselberti ducis Lothariorum licentiam concedimus monetam fiendi in civitate Traiectensi, in qua modo venerabilis vir Baldricus episcopali officio fungi dinoscitur; et ut nullus comes, neque aliqua judiciaria potestas licentiam habeat, teloneum vel aliud quodlibet debitum [1]) sive quesitum ex ipsa moneta exigendi, nostrę serenitatis regia auctoritate omnino interdicimus; sed quicquid inde exigendum erit [2]) ad integrum episcopo predictę urbis et ęcclesię eidem potestative in posterum habendi, et in elemosinam nostri simul et divę memorię patris nostri Heinrici serenissimi regis damus et concedimus. Et ut hęc concessio veracius a fidelibus nostris credatur et firmiorem sui tenoris stabilitatem in futuras populorum successiones obtineat, preceptum hoc inde conscribi jussimus et anuli nostri impressione illud sigillari precepimus, manuque nostra propria illud confirmavimus. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Adaldagus notarius ad vicem Rodberti archicapellani recognovi. Anno regni ejus V, anno incarnationis DCCCCXXXVI, indictione X. Actum Brugheim curte regio, in nomine Dei feliciter amen.

28. *Koning Otto I bevestigt de Utrechtsche kerk in het haar door vroegere koninklijke privilegiën geschonkene genot van tienden, tolvrijdom en immuniteit.* 938 *Januari* 2.

PRECEPTUM IMMUNITATIS OTTONIS PRIMI IMPERATORIS ANNO DOMINI [3]) DCCCCXXXVIII SUB BALDRICO EPISCOPO. — In nomine sancte et individuę Trinitatis. Otto divina

1) Het HS. heeft „deditum." 2) Het HS. heeft „erat." 3) B „dominice incarnationis."

annuente clementia rex. Cum petitionibus sacerdotum justis et rationa(bi)libus divini cultus amore favemus, superna nos muniri gratia non diffidimus. Quocirca noverit omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet et futurorum, industria, qualiter Baldricus, Traiectensis ęcclesię Veteris episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, Pippini videlicet et Karoli bonę memorię augusti, necnon Lothowici piissimi cesaris, ejusque equivoci, Zuentibolchi quoque et Conradi, in quibus continebatur, quod ipsi ad prefatam ęcclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et theloneis, vel de negocio, et de omni re, undecumque ad partem regiam (pertinentibus, unde [1])) jus fisci censum accipere aut exigere videbatur; et ut homines ejusdem ęcclesię sub mundiburdio et tuitione ejusdem ęcclesię consisterent, necnon et in ripis Dorstadii, Dauentre, Tielę universisque aliis locis in ipso episcopatu consistentibus, nec bannum, nec fredum, nec conjectum, quod ab ipsis *giscot* vocatur, contingere aut exigere presumeret; precipientesque firmiter jusserunt, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judiciaria potestate aut procuratores reipublicę in ęcclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis vel territoriis infra ditionem regni eorum juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ecclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti loci divina pietas voluerit augeri, nos causas audiendas aut freda exigenda, mansiones paratas vel faciendas, aut fidejussores tollendos, sicut homines ipsius ęcclesię tam ingenuos quam et servos injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut illicitas occasiones requirendas, suis futurisque temporibus ingredi audeat vel que supramemorata sunt penitus presumat exigere; et quicquid de prefatis rebus jus fisci exigere potest integrum eidem concessere ęcclesię, scilicet ut perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servitium augmentum et sublementum fiat. Ob firmitatem

---

1) De woorden „pertinentibus unde," voorkomende in Heda's uitgave, ontbreken in het HS.

tamen rei, ut ista verius credantur, firmius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut predecessorum nostrorum regum necnon et beatę memorię patris nostri, qui hoc idem ei concessit, morem sequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus; cujus petitionibus libenti animo aurem accommodantes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die et deinceps, sicut in cęteris immunitatibus antecessores nostri vel imperatores ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus immunitatis sepedictę ęcclesię concedimus ac jure perpetuo delegamus. Et hęc auctoritas ut firmior sit, manu nostra illam firmavimus et anulo nostro sigillari jussimus. Signum domni Ottonis invictissimi regis. Poppo cancellarius ad vicem Rodberti archicappellani recognovi. Data IIII Nonas Januarii anno Domini DCCCCVIII [1]), indictione XI, anno regni Ottonis II [2]). Actum Tulehem in Dei nomine feliciter amen.

29. *Koning Otto I verbiedt om in den pagus forestensis in het graafschap van Everhard te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 944 *November* 26 [3]).

REGALE PRECEPTUM OTTONIS [4]) DE FORESTE IN THRENTE SUB BALDRICO EPISCOPO. — In nomine sanctę et individuę

---

1) Met latere hand veranderd: „DCCCCXXXVIII". 2) Met latere hand veranderd: „VII". 3) Deze oorkonde schijnt een onjuist afschrift van die, voorkomende hierna onder N°. 33. De pagus forestensis (daar pagus Thriente) kan dan eene verwarring zijn met het later genoemde jus forestense. Terwijl de oorkonde N°. 33 voortdurend door latere keizers bevestigd wordt, is dit met die betreffende den pagus forestensis niet het geval. Men zou dan echter moeten aannemen, dat de vermelding van het bosch Fulnaho in N°. 33 uitgevallen was; dit schijnt echter niet onwaarschijnlijk, daar uit den tekst dezer oorkonde blijkt, dat het bosch (Vollenhove) buiten de gouw gelegen was, en het inderdaad onmiddellijk bij de in N°. 33 genoemde gouw Thriente ligt. Reeds Waitz (Verf. gesch. VIII p. 257 Noot 3) houdt de beide oorkonden voor identiek. Ook Sickel (Diplom. regum. I p. 143) twijfelt niet aan de identiteit van den hier bedoelden pagus forestensis met Drente, doch neemt aan, dat wij met twee uitvaardigingen van dezelfde oorkonde te doen hebben. 4) B „Ottonis II."

Trinitatis. Otto divina favente clementia rex. Noticię omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam futurorum, significamus, quoniam venerabilis Baldrici Traiectensis ęcclesię presulis voluntati obtemperantes, exhoc inantea presenti privilegio auctoritatis nostrę interdicimus, ut nullus comitum aliorumve hominum in pago forestensi, quod est in comitatu Euerhardi, cervos, ursos, capreas, apros, bestias insuper, que Teutonica lingua *elo* aut *scelo* appellantur, venari absque prelibatę cathedrę presulis permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago ac in silva, que nuncupatur Fulnaho, ac universis finibus ejus ac prefati pagi adusque adjacentes ceteras regiones predictę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense [1]) utpote nobis in nostris. Ac ut hęc traditionis nostrę concessio firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem, veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur, inviolabi(li)terque servetur ac incorrupta jugiter perduret, manus nostrę scripto illud firmavimus ac anuli nostri impressione jussimus corroborari. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Frethurici archicapellani recognovi. Data VI Kal. Decembris, anno Domini DCCCCXLIIII, indictione I, anno domni Ottonis invictissimi regis VIIII. Actum in loco, qui dicitur Walahusan.

30. *Keizer Otto II hernieuwt het door zijne voorgangers gegevene verlof om te Trecht munt te slaan en de schenking van de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk.* 975 *Juni* 6.

DE MONETA IN TRAIECTO SUB (BALDRICO). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina favente clementia imperator [2]) augustus. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et per futura tempora succedentium, industria, qualiter nos ob remedium beatę [3]) memorię genitoris nostri, simul et anime nostrę et interventu [4]) dilectissimę conjugis nostrę Theophanu atque

1) Het HS. heeft: „forentense." 2) D II lascht in: „semper." 3) D II „pro remedio bone." 4) D II „interventu etiam."

venerabilis Geronis archiepiscopi rogatu, licentiam, ab antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus jam antea datam, renovavimus atque concessimus monetam faciendi in civitate Traiectensi, in qua modo venerabilis vir [1]) Baldricus [2]) presulis officio fungi dinoscitur. Et ut nullus comes neque [3]) alia quelibet judiciaria potestas licentiam habeat theloneum vel aliud quodlibet debitum [4]) sive questum ex ipsa moneta exigendi, nostrę serenitatis regia auctoritate omnino [5]) interdicimus; sed quicquid inde exigendum erit ad integrum episcopo predictę urbis et ęcclesię eidem potestative in posterum habendum [6]) tradidimus atque concessimus. Et ut eadem concessio perpetuum obtineat vigorem [7]), jussu nostro conscriptam atque signatam manu nostra cartam hanc subtus notavimus. Signum domni Ottonis imperatoris augusti. Folcmarus [8]) cancellarius ad vicem Willigisi archicappellani [9]) recognovi. Data VIII Idus Junii [10]), anno Domini [11]) DCCCCLXXV, indictione III, anno regni domni Ottonis XIIII, imperii autem VIII. Actum Erpesfort.

31. *Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk al wat zij nog niet bezat in de villa Muiden, benevens den tol aldaar.* 975 *Juni* 6.

OTTONIS II DE AMUDA ET DE THELONEO ET DE PISCATIONE. — In nomine summi Dei. Otto omnipotentis Dei clementia instimulante [12]) imperator augustus. Dinoscant omnes fideles nostri, presentes scilicet et futuri, qualiter nos ob nostrę animę remedium debitorumque nostrorum, necnon et dilectę conjugis nostrę [13]) Theophanu interventu atque venerabilis episcopi Geronis, ad sanctum Martinum Traiectensemque ecclesiam in proprium damus in pago

---

1) „vir" ontbreekt in D II. 2) D II „Baldericus." 3) D II „seu." 4) D II „exactum." 5) „omnino" in D bovengeschreven. 6) Ons HS. heeft: „habendi." D II „ut nostrum habendum." 7) D II „perpetuam obtineat firmitatem." 8) D II „Folckmarus." 9) D II „vice Villigisi archicancellarii." 10) In plaats van „VIII Idus Junii" eene lacune in D II. 11) D II: „dominice incarnationis." 12) Zoo leest D II. Ons HS. heeft: „instimulantis." 13) D II „nostre dilecte conjugis."

Nifterlake [1]) in comitatu Ruotbodonis [2]) villam, Amuda vocatam, quantum ejus prius ad prefatam non pertinebat ęcclesiam, cum omnibus ad hęc pertinentibus, cum curtilibus, edificiis, mancipiis, pratis, pascuis, silvis, aquis, piscationibus, mobilibus et immobilibus, taleque theloneum, quale prius Walger [3]) comes in eodem [4]) exigebat loco, et ut ejusdem Traiectensis ęcclesię episcopus potestatem habeat, utrum illud teloneum totum velit in Traiectum sumere, vel totum in Amuda, vel partem ejus in Traiecto [5]), partem in Amuda. Quod scripto confirmari jussimus, per quod precipimus, quatinus ita ut datum habemus perpetualiter permaneat; et ut verius credatur, manu nostra illud firmavimus [6]) et anulo nostro sigillari jussimus. Signum domni Ottonis magni imperatoris [7]). Folmarus [8]) cancellarius ad vicem [9]) Willigisi archicappellani notavi. Data VIII [10]) Idus Junii, anno Domini [11]) DCCCCLXXV, indictione III, anno [12]) regni domni Ottonis XV, imperii VIII. Actum Erpesfort.

32. *Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk zijn domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, aan de rivier de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht.* 975 *Juni* 6.

OTTONIS II DE AMUDA ET DE OMNIBUS TERRIS, SILVIS, PRATIS, PISCATIONIBUS ET DE THELONEO, ET IN ALMERE QUICQUID ANTEA REGES IBI HABUERUNT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina preveniente clementia imperator augustus. Noverit omnium fidelium nostrorum, presentium necnon et futurorum, sollertia, quod nos interventionibus dilectissimę conjugis nostrę Theophanu atque Keronis archiepiscopi, necnon pro remedio animę nostrę atque pro regni nostri statu, quasdam res juris nostri ad ęcclesiam sancti Martini, quę est constructa in loco, Thret vocato, ubi episcopus Baldricus preesse dinos-

1) D II „Nifterlaca." 2) D II „Ruotbotonis." 3) D II „Valger." 4) Zoo heeft D II. Ons HS. leest: „in eodem comes." 5) D II lascht in: „et." 6) D II „firmamus." 7) D II lascht in: „augusti." 8) D II „Falmarus." 9) D II „vice." 10) D II „VII." 11) D II „Dominice" en met eene hand der 16e eeuw daarboven: „incarnationis." 12) D II lascht in: „vero."

citur, in proprium concessimus. Id est: quidquid in villa Amuda habere videbamur, theloneum quoque ad eandem villam juste pertinens, quod Waldgero jam olim in beneficium concessum habuimus, ad prelibatam ęcclesiam perpetualiter donavimus. Omnem vero piscationem, quam in Almere ad nostram regalitatem habuimus pertinentem, jure perenni illuc relaxavimus. Insuper etiam terram, quam Atto comes in Lona habuit, firmiter illuc delegamus. Quin etiam quicquid in utraque parte fluminis habere dinoscimur, quod dicitur Feth, cum omni integritate transfundimus, terris, silvis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, et stagna et lacus, quę ex eodem flumine derivantur. De cetero terram, quam Hatto in loco Eki habere videbatur (et que) ad nostrum regale jus judiciario more pro sui ipsius commissu fiscata erat, ad sepedictam ęcclesiam tradidimus, quę etiam sita est super ripam fluminis Reni. Prelibato quippe episcopo licentiam in prescripto loco, Tret nominato, monetam faciendi concedimus. Et ut nullus comes neque alia quelibet persona judiciaria potestatem habeat theloneum vel aliud quodlibet debitum sive quesitum ex ipsa moneta exigendi, nostrę auctoritatis regia serenitate omnino interdicimus. Quicquid autem inde exigendum erit, ad integrum episcopo predictę urbis et ecclesię eidem potestative in posterum habendum [1]) concessimus. Et ut hęc nostrę concessionis auctoritas firmius veriusque a fidèlibus nostris in Dei nomine credatur, manu propria nostra subtus eam firmavimus anuloque nostro sigillari jussimus. Signum domni Ottonis imperatoris augusti. Folmarus cancellarius ad vicem Willegisi archicappellani recognovi. Data VIII Idus Junii anno Domini DCCCCLXXV, indictione III, anno vero regni Ottonis XIIII, imperii VII. Actum Erpesfort.

33. *Koning Otto I verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 944 *November* 26 [2]).

OTTONIS I DE FORESTE IN THRENTE SUB BALDRICO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina

1) Ons HS. „habendi." 2) Zie de noot bij N°. 29.

favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, industria, qualiter nos, interventu dilecti fratris nostri Heinrici, venerabilis etiam Baldrici sanctę Traiectensis ęcclesię presulis voluntati obtemperantes, exhoc inantea presenti regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve hominum quorumcumque in pago, Thriente vocato, quod est in comitatu Euerhardi, cervos, ursos aut apros, bestias insuper, quę Theutonica *elo* et *scelo* appellantur lingua, venari absque prelibatę pastoris ęcclesię permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago et universis finibus ejus, adusque adjacentes cęteras regiones, prefatę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut traditionis nostrę concessio firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur inviolabiliterque servetur ac incorrupta jugiter perduret, manus nostrę scripto illud firmavimus et anuli nostri impressione jussimus corroborari. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Fritharici archicappellani recognovi. Data VI Kal. Decembris, anno Domini DCCCCXLIIII, indictione I, anno domni Ottonis serenissimi regis VIIII. Actum palacio regio, quod dicitur Walehusan, in Dei nomine.

34. *Koning Otto I schenkt het leen, dat Waltger en zijn zoon Ratbot van hem in de gouw Lek en Ysel bezeten hadden, aan de kerken van St. Maarten en St. Maria te Utrecht.* 944 *Juli* 17.

OTTONIS I DE LAKE ET ISLA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina favente clementia rex. Nosse cunctos sanctę Dei ęcclesię nostrique fideles ambimus, carissimum fratrem nostrum (germanum [1])) unacum reverentissimo [2]) preceptore illius domno Baldrico, sanctissime Traiectensis ęcclesię episcopo [3]), nostram subplicasse [4]) regalitatem, quo, quia a domino vel [5]) genitore

1) Aldus D II; „germanum" ontbreekt in ons HS. 2) Aldus D II; ons HS. heeft: „carissimo." 3) Ons HS. „sanctissimo." D II „sancte ecclesie Traiectensis pontifice." 4) D II „flagitare." 5) D II „ac".

nostro, pię memorię Heinrico rege, ad prefatam collatus est ecclesiam, ibidemque famulatui Salvatoris nostri et beatissimi confessoris ejus Martini, in cujus etiam honore prefatę presulatus urbis habetur dedicatus, est suppeditatus, quasdam fisci regalis [1]) proprietates illuc donaremus. Quorum obsecrationi pro eterna (libentissime [2])) obtemperantes remuneratione, in elemosina prelibati germani fratris nostri, usibus fratrum [3]) prememoratę pontificalis cathedrę, in duobus monasteriis inibi Deo famulantium, unum in honore sancti Martini dedicatum, alterum vero sanctę Dei genitricis omniumque sanctorum, totum, quod in pago Lake et Isla [4]) hactenus habuimus, quod Waltgerus [5]) et postea filius ejus Ratbotus [6]) ex nostra parte in beneficium [7]) habuerunt, cum omnibus illic legaliter [8]) pertinentibus, agris, mancipiis, pratis, pascuis, silvis, aquarumve [9]) decursibus, terris cultis et incultis, piscationibus, cunctisque quesitis et inquirendis, hoc precepto jure perenni in proprium donavimus, manu nostra signato [10]) et anuli nostri impressione roborato. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Brun [11]) cancellarius [12]) ad vicem Fridurici [13]) archicapellani [14]) recognovi. Data XVI Kal. Augusti, anno Domini [15]) DCCCCXLIIII, (indictione I [16])), anno domni Ottonis (invictissimi regis [17])) VIII. Actum in Renin in Dei nomine feliciter amen.

35. *Frethebold schenkt aan de Utrechtsche kerk al zijne landerijen in het graafschap Teisterbant.* 996 [18]) *September* 20.

ANSERIDI EPISCOPI DE PREDIO FRETHEBALDI MILITIS. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Opere precium

1) D II „regales." 2) Aldus D II; „libentissime" ontbreekt in ons HS. 3) Aldus D II; ons HS. voegt hier in: „ter." 4) D II „Lacke et Ysla." 5) De naam is in D II opengelaten. 6) De naam is in D II opengelaten. 7) D II „beneficio." 8) D II „illuc regalitati." 9) D II „aquarumque." 10) D II „sigillato." 11) De naam is in D II opengelaten. 12) Aldus D II; ons HS. heeft: „cancenlarius." 13) D II „Frithirici." 14) D II „archicancellarii." 15) D II „anno incarnacionis Domini nostri Jesu Christi." 16) D II „DCCCXLIIII, indictione I." De beide laatste woorden ontbreken in ons HS. 17) Aldus D II; de woorden „invictissimi regis" ontbreken in ons HS. Al hetgeen volgt na „regis" ontbreekt in D II; op den kant daarbij: „Cetera consumpta." 18) De regeeringsjaren en de indictie bewijzen duidelijk, dat niet 993 maar 996 bedoeld wordt.

duximus, quę subsequuntur scriptis inserere, ne posteros lateret quid pr(i)or ętas faceret. Quapropter desideramus notum esse cunctis sanctę Dei ęcclesię fidelibus, tam futuris quam modo presentibus, quod quidam miles, nobili parentum prosapia progenitus, nomine Fretheboldus, amore Dei salubriter instigatus, nil dubitans cum transitoriis acquirere perennis vitę gaudia, omnem sui juris hereditatem, quam habuit infra comitatum, Testerbant [1]) nuncupatum, cum omnibus ad ea pertinentibus, exceptis tribus mansis et mancipiis in eis manentibus, quin et viginti, quę erant suę curtili mancipata servituti, pro animę suę suorumque parentum remedio, tradidit et donavit sancto Martino, suo speciali patrono, ad stipendialem videlicet usum fratribus Traiecto sub castris Christi commorantibus. Ea scilicet ratione, ut pontificalis cathedrę fratres curtim ex integro in Here cum edificiis, mancipiis, agris, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, et [2]) quicquid in Ine habuit, et id totum, quod de ęcclesia, in Ukele structa, suę subjacuit potestati, semotim haberent; cętera, quę supersunt rebus in omnibus, cultis et incultis, utriusque monasterii fratres, ibidem Deo servientes, equa et pari communiter dividerent inter se divisione; post discessum vero hujus vitę prepositi monasteriorum ejus anniversarium non immemores preterirent, ęcclesiis pro eo luminaria presentando, cibo potuque fratres letificando quotannis. Domnus autem presul Ansfridus, pia memoria recolendus, pro hujuscemodi traditionis remuneratione, ut firmior et stabilior esset hujusmodi traditio, concessit ei singulis annis de sua parte dari XII libras in beneficium, dum viveret; quinetiam addidit, ut, si ipse vel ejus, quod absit, successor hęc concessa neglexerit, ipse prefatus miles de suo, quod dedit, faciat ut velit. Anno Dominicę incarnationis DCCCCXCIII, indictione X, anno vero tercii Ottonis regnantis XIII, imperii autem ejus I, XII Kal. Octobris et in V feria. Actum est in Traiecto in presentia domni pię recorda-

---

1) Hierbij op den kant met eene hand der 14e eeuw: „De comitatu Testerbant, qui fere totus est fratrum sancti Martini, secundum quod hic continetur." 2) Het HS. heeft: „ut."

tionis Ansfridi presulis, suique presulatus anno II; coram testibus quampluribus, quorum quorundam hic subnotantur nomina: Wlfhere, Godefrit, Wiroc, item Godefrit, Erolf, Gouo, Ribrat, Himezo, Lanzo, Ansfrit, Gerbold, Engris, Hildebold, Adalhard, Atto, Poppo, item Poppo, quin et his multo plures. Mox post hec subsequenti IIII die, ut firmius et stabilius esset, infra terminum predicti comitatus, in villa quoque Thrile nuncupata, isdem prenominatis testibus et aliis nonnullis asstantibus, sine alicujus retractione, cum ramo et cespite, jure rituque populari, sanccitum est romabiliterque firmatum, ut hujusmodi traditio intacta et inconvulsa permaneat feliciter in Christo, stipulatione subnixa.

36. *Keizer Otto III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant, met den tol, de munt en de gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel.* 999 *April* 11.

OTTONIS III DE BOMELE [1]) SUB ANSFRIDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto superna favente clementia Romanorum imperator augustus. Si locis, divino cultui mancipatis, alicujus honoris seu proprietatis supplementum prebere studuerimus, in nostrę animę et carnis felicitate nobis divinitus remunerari procul dubio credimus. Quapropter optamus, ut omnibus nostris fidelibus, presentibus atque futuris, notum sit, qualiter nos, ob remedium animę nostrę parentumque nostrorum, necnon interventu et supplici [2]) rogatu Ansfridi, sanctę Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopi, et Franconis, reverendi presulis nostri, predictę sedi Traiectensis ęcclesię, in honore sancti Martini confessoris constructę, dedimus, largiti sumus et omnino concessimus omnem districtum super villam Bomele et super cuncta, quę ad eandem villam pertinent, videlicet publicę rei subjecta, theloneum vero, monetam et negocium

1) Eene hand van de 14e eeuw schreef onderaan de bladzijde: „et Ercle." Hetzelfde is met eene 14e eeuwsche hand in B bovengeschreven.
2) Het HS. heeft: „simplici."

generale fermentatę cervisię, quod vulgo *grut* nuncupatur, immo quicquid in jamdicta villa ad publicum bannum sive districtum pertinere visum est, in comitatu Hunrōgi comitis, in pago, Testerbantia dicto, situm; atque eundem districtum cum moneta, banno et theloneo et totius publicę rei functione, prelibato cęnobio sancti Martini confessoris penitus in proprium tradidimus. Insuper sibi donavimus quicquid Poppo, filius Wedigeri, habuit in ministerium in eodem comitatu et in villa Arclo, proprietario jure habendum, tali ordine, ut prefatus Ansfridus, venerabilis presul, suique successores easdem res, per nostram confirmationem traditas, teneat, disponat, ordinet et perfruatur, nostra omniumque nostrorum perpetualiter remota contradictione. Et ut hęc nostrę auctoritatis pagina firma permaneat, hanc manu propria corroboravimus et sigillari precepimus. Signum domni Ottonis cesaris invicti. Heribertus cancellarius vice Willegisi archiepiscopi recognōvi. Data III Idus Aprilis, anno Dominicę incarnationis DCCCCXCVIIII, indictione XII, anno III Ottonis regnantis XVI, imperantis III. Actum in Romano palatio filici manu.

37. *Koning Hendrik II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1002 *September* 3.

HEINRICI II DE SERVIS VEL LIBERIS VEL DE ADVENIS PRESBITERIS. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, quia Ansfridus venerabilis vir, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini confessoris cęterorumque sanctorum, adiit celsitudinem nostram, deprecans ut concederemus predictę sanctę Dei ęcclesię ob amorem Dei et sancti Martini, ut nullus servus aut liber prelibatę ęcclesię coram ullo preside aut judice nostro ad causas audiendas aut freda exigenda

coactus veniat, sed coram advocato ipsius ęcclesię finiantur; homines quoque, qui ceram ad predictam ęcclesiam solvunt per annos singulos, et ingenuos, qui sub mundiburdo et tuitione ipsius ęcclesię consistunt, tali lege fruantur, sicut Coloniensi ęcclesię concessum est cęterisque in regno nostro constitutis. Insuper etiam predictus honorabilis episcopus Ansfridus deprecatus est nostram imperialem clementiam, ut res presbiterorum advenarum, quos Teutisca lingua *overmerke* nominamus, post obitum eorum nostrę ditioni relictę supranominatę ęcclesię concederemus. Cujus petitioni per interventum dilectę conjugis nostrę, videlicet regine Cunegundę, libenti animo aurem accommodare placuit; et idcirco hoc preceptum jam sepedictę ęcclesię concedimus ob amorem Dei sanctique Martini, et precipiendo jubemus, ut nullus judex publicus aut aliquis ex judiciaria potestate in suprascriptis rebus ęcclesię Dei aut rectoribus ejus aliquam calumpniam gerere presumat. Et ut a fidelibus nostris verius et firmius observetur, hoc presens preceptum conscribi jussimus et sigilli nostri inpressione muniri, manuque nostra, ut infra videtur, signavimus. Signum domni Heinrici regis invictissimi. Egilbertus cancellarius vice Uuilligisi archicappellani recognovi. Data III Non. Septembris anno Dominicę incarnationis MII, indictione (I [1])), anno vero domni Heinrici I. Actum Elista.

38. *Koning Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant met den tol, munt en gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel.* 1002 *September* 3.

HEINRICI II DE BOMELA ET ARCLO ET DISTRICTU IN TESTERBANT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus superna favente clementia rex. Si locis, divino cultui mancipatis, alicujus honoris seu proprietatis sublementum prebere studuerimus, in nostrę animę et carnis felicitate

1) Het indictiejaar is uitgevallen; zeker heeft er, evenals in de volgende oorkonde, verkeerdelijk I gestaan (= 1003), dat gemakkelijk over het hoofd gezien kon worden.

nobis divinitus remunerari procul dubio credimus. Quapropter optamus, ut omnibus nostris fidelibus notum sit, presentibus atque futuris, qualiter nos ob remedium animę nostrę parentumque nostrorum, necnon interventu et supplici rogatu Ansfridi, sanctę Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopi, et Franconis, reverendi presulis nostri, predictę sedi Traiectensis ęcclesię, in honore sancti Martini constructę, dedimus, largiti sumus et omnino concessimus omnem districtum super villam Bůmela et super cuncta, que ad eandem villam pertinent, videlicet publicę rei subjecta; tel(on)eum vero, monetam et negocium generale fermentatę cervisię, quod vulgo *gruit* nuncupatur, immo quicquid in jamdicta villa ad publicum bannum sive districtum pertinere visum est, in comitatu Unrochi comitis in pago, Testerbant dicto, situm, atque eundem districtum cum moneta, banno, teloneo et totius publicę rei functione prelibato cenobio sancti Martini confessoris tradimus. Insuper sibi donavimus quicquid Poppo filius Weigeri habuit in ministerium in eodem comitatu et in villa Arclo, proprietario jure habendum, tali ordine, ut prefatus Ansfridus venerabilis presul suique successores easdem res, per nostram confirmationem traditas, teneat, disponat, ordinet et perfruatur, nostra omniumque nostrorum perpetualiter remota contradictione. Et ut nostrę auctoritatis pagina firma permaneat, hanc manu propria corroboravimus et sigillare precepimus. Signum domni Heinrici regis invictissimi. Engelbertus cancellarius vice Willegisi archiepiscopi recognovi. Data III Non. Septembris, anno Dominicę incarnationis MII, indictione I, anno vero domni Heinrici regis I. Actum Elista.

39. *Koning Hendrik II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1006 *April* 24.

HEINRICI II DE VORSTE IN THRENTE SUB ANSFRIDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, industria,

qualiter nos, interventui [1]) venerabilis Egilberti presulis obtemperantes, nec minus et voluntati Ansfridi, Traiectensis ęcclesię antistitis, accommodantes, exhoc inantea presenti regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve quorumcumque hominum in pago, Thrente [2]) nominato, quod est in comitatu Baldrici, cervos, ursos aut apros, insuper et [3]) bestias, quę Teutonice *elo* et *scelo* appellantur, venari absque prelibatę pastoris ęcclesię [4]) permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago universisque finibus ejus adusque adjacentes cęteras regiones prefatę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut hęc traditionis nostrę concessio firmiorem obtineat vigorem veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur inconvulsiusque in ęternum observetur, hanc cartam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione insigniri jussimus. Signum domni Heinrici regis invictissimi. Bruno cancellarius vice Willigisi archicapellani recognovi. Data VIII Kal. Mai, anno Dominicę incarnationis MVI, indictione III, anno vero domni Heinrici II regis IIII. Actum in Glineheim [5]).

40. *Bisschop Ansfrid schenkt aan de kerken van St. Maria en St. Maarten te Utrecht een landgoed in het graafschap Rien* [6]). (994—1008.)

DE PREDIO ANSFRIDI EPISCOPI [7]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Opere precium duximus que subsequuntur scriptis inserere, ne posteris lateret quod presens ętas faceret. Quapropter desideramus notum esse cunctis sanctę Dei ęcclesię fidelibus, tam futuris quam

1) D II „interventu." 2) D II „Thrient." 3) „et" ontbreekt in D II. 4) D II „cathedre." 5) D II „Glinheim." 6) Zie over de gouw Ryen of het graafschap Antwerpen: Piot, Les pagi de la Belgique (Mém. couronnées publ. p. l'Acad. roy. des sciences. XXXIX). p. 79 vlg. Op p. 82 worden alle hier genoemde plaatsnamen terechtgebracht. — Vgl. met deze oorkonde de hierna onder N°. 82 gedrukte. 7) Met latere hand bijgevoegd: „Traiectensis et comitis traditio." — Op den kant bij dit charter met 16e eeuwsche handen: „Comitatus de Rien. — Jo. de Mera habet in pactum."

modo presentibus, quod ego Ansfridus, Dei solummodo gratia sanctę Traiectensis ęcclesię presul indignus, jure confisus in Domino cum transitoriis acquirere perennis vitę gaudia, quandam mei juris hereditatem, quam antea potestative possederam infra comitatum, Rien nuncupatum, quorum locorum hęc sunt nomina: Westerlo, Odlo, Bolo, Mierbeke, Honbeke, Buronte, pro me meorumque parentum remedio, cum omnibus ad hęc pertinentibus ęcclesiis, ędificiis, mancipiis, agris, pascuis, pratis cultis et incultis, silvis, aquis aquarumve decursibus, trado ad ęcclesiam sanctę Marię semper Virginis, sanctique Martini in Traiecto, ad restaurandum ibidem Dei servicium. Si quis hujus rei traditionem infringere [1]) nititur, laqueum omnipotentis Dei irę ejusque genitricis Marię sanctique Martini incidat, et quasi profanus a sanctę ęcclesię liminibus sequestratus existat. Et ut verius credatur firmiusque observetur, sigilli nostri impressione propria manu designavimus.

41. *Keizer Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1024 *Januari* 3.

PRECEPTUM HEINRICI II DE COMITATU IN THRENTE SUB ADELBOLDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus. Cuncta, quę aut possidemus aut possidere videmur, ab ipso accepimus, qui nos et potenter ex nichilo fecit et misericorditer usque ad hoc, quod nunc sumus, perduxit; ipse dator, ipse nutritor, ipse noster est provector. Ex acceptis autem aut condempnabimur aut glorificabimur, nam si eis secundum suggestionem inimici ad pompam nostram abutimur, ex eis quasi commissi talenti defraudatores infeliciter condempnabimur; si autem eis ad gloriam et laudem nominis illius, qui dedit, utimur, ex eis ut fideles dispensatores feliciter glorificabimur [2]). Nichil quippe quod prosit habemus, quod ab ipso non acceperimus [3]), qui ideo [4]) dat ut recipiat, et [5]) non ideo recipit, ut indigeat,

1) „infringere" later bijgevoegd. 2) Aldus D II; ons HS. heeft: „gloriabimur." 3) D II „acciperemus." 4) Aldus D II; ons HS.: „quod immo." 5) ‚et" ontbreekt in D II.

sed ut nos earundem rerum, quas recipit, possessores ęternaliter faciat; nam quicquid ei damus non amittimus, sed hinc nobiscum portamus, quod autem retinemus non hinc nobiscum portamus, sed hic amittimus. Quapropter notum sit omnibus sanctę Dei ęcclesię fidelibus, tam futuris quam [1]) presentibus, quod nos, ob perpetuale remedium antecessorum nostrorum et nostri ac dilectissimę [2]) conjugis nostre Cunigundę [3]), sanctę Traiectensi ęcclesię, nostris temporibus constructę et nobis presentibus dedicatę sub patrocinio beatissimi Martini archiepiscopi, interventu conjugis nostrę et Adelboldi ejusdem ęcclesię episcopi ac Heimmonis [4]) Uerdunensis episcopi et comitis Bertolfi fidelis nostri, comitatum de Thrente [5]) per hanc imperialem paginam, nostra jussione conscriptam, deinceps habendum [6]) damus et concedimus. Quę donatio ut stabilis et inconvulsa nunc et in perpetuum permaneat, hanc paginam, inde conscriptam, manu propria corroboravimus [7]) et sigilli nostri impressione insigniri curavimus. Signum domni Heinrici Romanorum invictissimi imperatoris augusti. Aribo archiepiscopus et archicapellanus recognovi. Data III Non. Januarii, anno Dominicę incarnationis MXXIIII, indictione VI, anno (vero [8])) domni Heinrici regni [9]) XXII, imperii (autem [10])) X. Actum Babenberg [11]) feliciter amen.

42. *Koning Conrad II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1025 *Juli* 26.

REGALE PRECEPTUM CŌNRADI II DE VENATIONE IN THRENTE SUB ADELBOLDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Cōnradus [12]) divina favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et [13]) futurorum, industria, qualiter nos interventu dilectę conjugis

1) In D II bovengeschreven: „et." 2) D II „dilecte." 3) D II „Chunnigundae." 4) D II „Heimonis." 5) D II „Trente." 6) Aldus D II; ons HS.: „habendam." 7) D II „roboravimus." 8) Aldus D II; „vero" ontbreekt in ons HS. 9) Aldus D II; ons HS. „regis." 10) Aldus D II; „autem" ontbreekt in ons HS. 11) D II „Babenberc." 12) D II „Chuonradus." 13) „et" ontbreekt in D II.

nostre, Gisilę [1]) videlicet reginę, et Aribonis Magonti(n)ę [2]) sedis archiepiscopi, nec minus et voluntati Adalboldi Traiectensis ęcclesię antistiti(s) [3]) obtemperantes, exhoc inantea presenti regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve quorumcumque hominum in pago Thriente vocato [4]), quod est in comitatu Temmonis [5]), cervos, ursos aut apros, insuper et [6]) bestias, quę Teutonice *elo* et *scelo* appellantur, (venari [7])) sine [8]) prelibatę pastoris ęcclesię [9]) permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis [10]) edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago universisque finibus ejus usque ad [11]) adjacentes cęteras regiones, prefatę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut hęc traditionis nostrę concessio firmiorem obtineat vigorem veriusque per succedentium curricula [12]) temporum ab omnibus credatur inconvulsiusque in ęternum observetur, hanc cartam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Conradi [13]) regis invictissimi. Vdalricus [14]) cancellarius vice Aribonis archiepiscopi [15]) recognovi. Data VII Kal. Augusti, indictione VIII, anno Domini [16]) MXXV, anno autem domni Cōnradi [17]) II regnantis I. Actum Triburie.

43. *Koning Conrad II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1025 *Juli* 26.

ITEM PRECEPTUM CONRADI II DE SERVIS VEL LIBERIS ET DE ADVENIS PRESBITERIS ECCLESIE SANCTI MARTINI. — In

---

1) D II „Gislae." 2) D II „Mogontine." 3) Aldus D II; ons HS. heeft: „antistiti." 4) D II „Thrient nominato." 5) D II „Temnonis." 6) „et" ontbreekt in D II. 7) Aldus D II; in ons HS. ontbreekt: „venari." 8) D II „absque." 9) D II „cathedre." 10) Aldus D II; ons HS.: „regelis." 11) „ad" ontbreekt in D II. 12) D II „curriculum." 13) D II „Chuonradi." 14) D II „Adalricus." 15) D II „Alonis archicancellarii." 16) D II „Dominice incarnationis." 17) D II „Chuonradi."

nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus [1]) divina favente clementia rex. Noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, quia Adalboldus venerabilis vir, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini confessoris cęterorumque sanctorum, adiit celsitudinem nostram, deprecans, ut concederemus predictę sanctę Dei ęcclesię ob amorem Dei et sancti Martini, ut nullus servus aut litus prelibatę ęcclesię coram ullo preside vel judice nostro ad causas audiendas aut freda exigenda coactus veniat, sed coram advocato ipsius ęcclesię finiantur; homines quoque, qui ceram ad predictam ęcclesiam solvunt per annos singulos, et ingenui, qui sub mundiburdio et tuitione ipsius ęcclesię consistunt, tali lege fruantur, sicut Coloniensi ęcclesię cęterisque in regno nostro constitutis concessum est. Insuper etiam predictus honorabilis episcopus Adalboldus deprecatus est nostram regalem clementiam, ut res presbiterorum advenarum, quos Teutisca lingua *overmerke* nominamus, post obitum eorum [2]) relictę nostrę ditioni, supranominatę ęcclesię concederemus. Cujus petitioni per interventum dilectę conjugis nostrę, Gisilę videlicet reginę, et Aribonis, Magontinę [3]) sedis archiepiscopi, libenti animo aurem accommodare placuit, et idcirco hoc preceptum jam sepedictę ęcclesię concedimus ob amorem Dei sanctique Martini, et precipiendo jubemus, ut nullus judex publicus aut aliquis ex judiciaria potestate in suprascriptis [4]) rebus ęcclesię Dei aut rectoribus ejus aliquam calumpniam gerere presumat. Et ut a fidelibus nostris verius ac firmius observetur, hoc presens preceptum conscribi jussimus et sigilli nostri impressione muniri, manuque propria, ut infra videtur, signavimus. Signum domni Cŏnradi [5]) regis invictissimi. Vdalricus [6]) cancellarius vice Aribonis archicappellani [7]) recognovi. Data VII Kal. Augusti, indictione VIII, anno Dominicę incarnationis MXXV, anno domni Conradi [8]) secundi regnantis I. Actum Triburię feliciter amen.

---

1) D II „Chuonradus." 2) D II „illorum." 3) D II „Mogontine." 4) Aldus D II; ons HS. heeft: „subscriptis." 5) D II „Chuonradi." 6) D II „Ŏdalricus." 7) D II „archicancellarii." 8) D II „Chuonradi."

44. *Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk een graafschap in Teisterbant.* 1026 *Juni* 14.

DE COMITATU IN TESTERBANT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus [1]) divina favente clementia rex Francorum, Longobardorum [2]) et ad imperium designatus Romanorum. Quoniam non dubitamus, multum proficere peccatricibus nostris animabus, ecclesiasticas res humanis augeri beneficiis et honorificis sublimari dignitatibus, regalem decet personam minimum renuere, cum ab aliquo fidelium suorum pro hac eadem re quid commonetur aut petitur facere, sed omni intentione commonita ac petita largiter adimplere. Talibus enim saluberrimis intentionibus antecessores nostros semper vidimus invigilare et ad hujuscemodi beneficium (facillime [3])) commoneri posse; inde etiam sensimus illos temporaliter multum vigere et, quod est multo melius, inde nunc ęternaliter cum Christo gaudere confidimus. Hujus ergo desiderii fomite cordetenus accensi, voluntas constat nobis illorum exemplis eadem ratione eodemque modo sanctorum suffragia promereri, ut, dum nobis eadem subsistit promerendi facultas, similium succedat eventuum, sanctorum interventu [4]), prosperitas. Cęterum ne nostra voluntas omnino verbis inhereat, sed saltim aliquo modo factis appareat, notum fieri volumus omnibus in Christo fidelibus, pręsentibus scilicet atque postvenientibus, qualiter nos, interventu ac petitione dilectę [5]) conjugis nostre, videlicet Gislę, necnon familiarium nostrorum Aribonis, archiepiscopi sedis Magontine [6]), et Adelboldi, episcopi Traiectensis ęcclesię, comitatum, in Testerbant [7]) situm, ad Traiectum sancto Martino et ejusdem sedis episcopo suisque successoribus postfuturis cum omni utilitate, que pertinet ad eundem comitatum, perpetualiter habendum tradidimus, ea videlicet ratione, ut nullus posthac in illo comitatu potestatem aliquam exerceat [8]) extra presulis

1) D II „Chuonradus." 2) D II „Longabardorum." 3) Aldus D II; „facillime" ontbreekt in ons HS. 4) De woorden „sanctorum interventu" in D II met eene hand der 16e eeuw bovengeschreven. 5) Ons HS. „delecte." 6) D II „Mogontine." 7) D II „Thesterbant." 8) D II „exerceat aliquam."

prescripti licentiam, quia sibi totum [1]) concessimus quicquid utilitatis in illo habuimus. Et [2]) ut firmiora sese inibi haberent jura legalia, bannum statuimus illi dare, quemcumque vellet episcopus ad regendum eligere. Ut hęc auctoritas nostra [3]) firma et inconvulsa omni permaneat ęvo, hanc paginam, inde conscriptam, propria manu roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri. Signum domni Cŏnradi [4]) regis invictissimi. Vdalricus [5]) cancellarius vice Aribonis archicappellani recognovi. Data XVIII Kal. Julii, indictione VIIII, anno Dominicę incarnationis MXXVI, anno vero [6]) domni Conradi [7]) secundi regnantis II. Cremone actum est.

45. *De edelvrouw Berta schenkt bij haar huwelijk met den klerk Gezo zich zelve en hare nakomelingschap aan de St. Maartenskerk te Utrecht, en bepaalt de uitkeeringen, door hare nakomelingen te geven.* 1050 [8]) *Juli* 21.

TRADITIO BERTE SUB BERNOLDO [9]). — Qui se ad tempus humiliaverit in hujus seculi area, exaltabitur salva mercede infra regni celestis palacia. Quapropter ego Berta, cum sim nobilis et ingenua, suggestione et exortatione domni gloriosi episcopi Bennonis, in accipiendo satis valentem clericum, nomine Gezonem, legitime ductum, cum omni hereditate patrimonii et matrimonii sui, nulla necessitate coacta, humilio et dono caput meum liberum ad altare sancti Martini in Novo monasterio ad Uttret, eo tenore, lege et conditione, ut ego et omnis parentela mea, ex me profutura, persolvamus singulis annis pro

1) D II „totum sibi." 2) D II „Sed." 3) D II: „nostra autoritas." 4) D II „Chŏnradi." 5) D II „Ŏdalricus." 6) D II „autem." 7) D II „Chuonradi." 8) Het in het stuk genoemde jaar 1026 is onmogelijk, daar Hendrik III eerst in 1046 keizer werd en hertog Gozelo, de vader van hertog Godfrid, eerst in 1044 overleed. De indictie wijst op het jaar 1050. Ook de aanwijzing „luna XVIIII" wijst op dit jaar: immers de maan was volgens den cyclus decemnovennalis op den Paaschdag van dit jaar (15 April) 19 dagen oud. (Vgl. Grotefend, Handb. d. hist. Chronol. p. 5, 9, 10.) — Ook in 1026 viel echter volgens deze berekening op Paschen (10 April) het getal 19: kan derhalve het jaartal in de origineele oorkonde uitgewischt zijn en in het afschrift verkeerd zijn berekend en ingevuld? 9) Met eene hand der 14e eeuw op den kant: „Bennone."

censu II denarios sponte nostra, sic tamen ut me vivente nemo filiorum aut filiarum mearum solvat; me autem viam universe carnis ingressa, senior, qui est majoris ętatis filiorum aut filiarum, unus solvat, ceterorum autem nemo, et sic ea lege utantur in ęvum stabili lege, et sic liberi permaneamus secundum libitum ab omni servitutis nota. Mundebordem vero vel defensorem alibi non requiramus, nisi ad supradicti sancti altare, ad defendendum scilicet, non ad inclinandum, et ab omni servitio permaneamus liberi atque illesi stabili lege. Iterum ne omnimodis sine respectu videatur sancta Dei ęcclesia, pro licentia nubendi infra sive extra potestatem dentur VI denarii. Nullum placitum servare, exactorem census nostri nullum, nisi quem ipsi ex cognatione nostra elegerimus. Post obitum cujusque dentur XII denarii lege continua; et si non suppetit facultas habendi, dentur vel VI, si fieri potest. Si quis hanc ingenuitatis cartam infringere temptaverit vel molitus fuerit, iram Dei omnipotentis et sanctę Dei genitricis Marię et sanctę Crucis sanctique Martini incurrat et omnium sanctorum, et excommunicatus et anathematizatus sit ex parte Patris et Filii et Spiritus sancti et sancte Crucis et sanctę Marię et sancti Michaëlis et omnium angelorum et archangelorum et sancti Petri et omnium apostolorum et sanctorum martirum et confessorum et sanctarum virginum et a domno papa Leone et glorioso episcopo pię memorię Bennone cum sancte et universalis matris ęcclesiis. Actum loco publico Utrect XII Kal. Augusti, sub presentia memorati episcopi et Godefridi ducis, filii Gozelini ducis, et Luzonis advocati et nobilium judicum, Novo monasterio beati Martini asstantibus testibus: Heremannus et frater ejus Gerardus, Robertus comes castellaneus, Franco et frater ejus Wlfhard, Rothardus de Ambersoi et frater ejus Wiricus, Herardus Candidus, Reinzo et Wiwo de Ueno, Franco Rufus, Wlfardus de Alburg, Herardus de Heiregen [1]), Eppo et frater ejus Lanzo de Alburg, Thrutheken de Alburg, Gerung de Aspert [2]),

1) Er staat „Heigen" met een teeken boven de *i*, dat in het HS. voor verschillende verkortingen wordt gebruikt. 2) Hierbij met eene 16e eeuwsche hand op den kant: „Veno. Ailborch. Hegen in den lande van Altena. Asperen."

Gerondus advocati filius, Vda prepositus, Liuthard custos ęcclesię. Ego Blidger vidi et ex precepto jamfati pontificis et ducis Godefridi et advocati Liuzonis et fratrum nostrorum scripsi et subscripsi, et his asstantibus et audientibus et cum eis pluribus legi atque relegi testimonium perhibentibus hanc ingenuitatis cartam. Anno ab incarnatione Domini MXXVI, indictione III, luna XVIIII, regnante glorioso imperatore Heinrico, duce Godefrido.

46. *De proost Odo, door Immo gevangen genomen, ontvangt van hem tot genoegdoening twee hoeven in de villa Wamel, en draagt die over aan de twee kapittelen van Utrecht.* (1026?[1].)

DE II MANSIS IN WAMELO. — Odo prepositus tempore Adelboldi venerabilis episcopi captus est ab Immone, pestilente et profanõ; ob hoc idem Immo, ab episcopo sepe vocatus, eidem preposito pro satisfactione tradidit II mansos in villa Wamelo. Unde statim prepositus per manus advocati sui Popponis eosdem mansos tradidit fratribus duarum congregationum in Traiecto, secundum condictum ejusdem Immonis, in Thrile, coram presentia supradicti presulis atque ducis Godefridi ejusque fratris, scilicet marchionis Gozelonis, omniumque nobilium et ingenuorum in circuitu commanentium, ea conditione, ut, si idem Immo vel aliquis coheredum ejus fratribus supradictis persolveret XX libras Thielenses, hoc sunt XL marce, et VII equos totidemque scuta et totidem lanceas cum totidem tunicis, in ejus jus sepedictum predium redire posset.

47. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Uffelt, Wittelt en Peelo in het graafschap Drente, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.

HEINRICI TERCII DE PREDIO VFFONIS IN THRENTE SUB

1) De Domproost Odo wordt op 1026 vermeld door Drakenborch (Aanhangsel. p. 5), denkelijk echter alleen op grond der oorkonde N°. 45 („Uda prepositus"), die tot het jaar 1050 behoort. In ieder geval is dit stuk ouder dan 1027, toen bisschop Adelbold stierf.

BALDRICO [1]). — In nomine sanctę et individuę [2]) Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si loca Deo devota terrenis rebus augere studuerimus, cęlestibus bonis nos a Deo remunerandos nullo modo ambigimus; etiam nostrę celsitudinis dignitatem [3]) credimus stabilius permanere, si sanctarum ęcclesiarum honorem toto nisu laborabimus augere; et, si Deo ejusque sanctis divina officia pro vivis et mortuis offerentes, nostro fuerint adjuti [4]) juvamine, omnipotentis Dei auxilio et consilio nos carituros non credimus in nostro regimine. Quocirca ne talium bonorum omnino expertes videamur, omnium sanctę Dei ęcclesię fidelium et nostrorum, presentium scilicet et futurorum, universitas agnoscat [5]) eorumque industrię pateat, quod nos, pro ęterna Dei gloria atque bonę memorię patris nostri Conradi [6]) imperatoris anima, sanctę Traiectensi ęcclesię ad honorem beati Martini confessoris dicatę, cujus sedi Bernoldus venerabilis episcopus merito preesse videtur, et in cujus ęcclesia quasi pro pignore paterna sepelivimus viscera, ut beatus Martinus nobis quasi debitori nostra requirat servicia, omnia predia, scilicet Uphelte, Withelte, Pithelo, que Uffo et fratres ejus in comitatu Thrente [7]) tenere et possidere visi fuerunt et postea, pro nefanda temeritate in judicio victi, digne et laudabiliter perdiderunt, cum areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, campis, aquis aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, viis, inviis, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis, et cum omnibus suis pertinentiis et utilitatibus, que unquam inde provenire possunt, nostra preceptali auctoritate concedimus et stabiliter donamus; et ut hoc nostrum donum perpetualiter inconvulsum permaneat, corroborando confirmamus. Preterea ut hęc nostra concessio omni tempore inviolata persistat et hujus nostrę confirmationis nemo violator existat, presentem paginam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Theoderi-

---

1) Met 14e eeuwsche hand veranderd in: „Bernoldo." 2) Aldus D II; ons HS. „dividue." 3) D II „dignitatis celsitudinem." 4) D II „adjuti fuerint." 5) D II „cognoscat." 6) D II „Ch." 7) D II „Trente."

cus cancellarius vice Bardonis archicappellani [1]) recognovi. Data XII Kal. Junii, anno Dominicę incarnationis MXL, indictione VIII, anno autem domni Heinrici tercii regis ordinationis XIII, regni I. Actum Traiecto feliciter amen.

48. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Leermens en Eenum in het graafschap van Rodolf en tusschen de Eems en de Lauwers, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.

ITEM DE PREDIO VFFONIS IN FRESIA PRECEPTUM HEINRICI III SUB BALDRICO [2]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Honor nostri regni in hoc debet vigendo [3]) florere, si justis ac venerabilibus locis aliquid de nostris bonis [4]) videamur prebere, quia, sicut legitur, si Deo servire regnare est, ergo nos esse regnaturos nullo modo ambigimus, si ęcclesiasticas res augendo honorare studuerimus. Quapropter omnium sanctę Dei ęcclesię fidelium et nostrorum, tam presentium quam [5]) et futurorum, sagacitas cognoscat, quod nos, pro honoranda Dei gloria atque bonę memorię patris nostri Conradi [6]) imperatoris anima, sanctę Traiectensi ęcclesię, ad honorem beati Martini confessoris dicatę, cujus sedi Bernoldus (venerabilis [7])) episcopus digne et laudabiliter preesse videtur, et in cujus ęcclesia quasi pro pignore paterna sepelivimus viscera, ut beatus Martinus a nobis nostra devotius habeat servicia, hęc predia, videlicet Lintherminge [8]) (et) Enon, que Uffo et fratres ejus in comitatu Rodolfi [9]) tenere et possidere visi fuerunt et postea, pro nefanda temeritate (in [10])) judicio convicti, juste perdiderunt , et quicquid de eodem predio est [11]) inter Emese et Laueke [12]), cum areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, campis, aquis aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, viis, inviis, quesitis et inquirendis, et cum

1) D II „archicancellarii." 2) Met 14e eeuwsche hand veranderd in: „Bernoldo." — D II „De Letheringe et Enon." 3) D II „augendo." 4) Aldus D II; ons HS. herhaalt: „locis." 5) „quam" ontbreekt in D II. 6) D II „Ch." 7) Aldus D II; „venerabilis" ontbreekt in ons HS. 8) D II „Letherminge." 9) D II „Rodulfi." 10) Aldus D II; „in" ontbreekt in ons HS. 11) „est" ontbreekt in D II. 12) D II „Emesa et Lauelte."

omnibus suis pertinentiis et utilitatibus, quę unquam provenire possunt, nostra preceptali auctoritate concedimus et stabiliter donamus; et ut hoc nostrum donum perpetualiter inconvulsum permaneat, corroborando confirmavimus [1]). Preterea ut hec nostra concessio omni tempore inviolata persistat et hujus nostrę confirmationis nemo violator existat, presentem paginam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri. Signum (domni [2])) Heinrici tercii regis invictissimi. Theodricus cancellarius vice Bardonis archicappellani [3]) recognovi. Data XII Kal. Junii, (indictione VIII [4]),) anno Dominicę incarnationis MXL, anno autem domni Heinrici regis tercii ordinationis XIII, regni I. Actum [5]) in loco, qui dicitur Traiectum, feliciter amen.

49. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk ten behoeve der kanunniken een goed in de villa Groningen met het rechtsgebied, de munt en den tol aldaar.* 1040 *Mei* 21.

PRECEPTUM HEINRICI IIII DE GRONINGE SUB BERNOLDO [6]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Cuncta, que aut possidemus aut possidere videmur, ab eo [7]) accepimus, qui nos et potenter ex nichilo fecit et misericorditer usque ad hoc, quod nunc sumus, perduxit; ipse dator, ipse nutritor, ipse noster est provector. Ex acceptis *autem* [8]) aut condempnabimur aut glorificabimur, nam si eis secundum suggestionem inimici ad pompam nostram abutimur, ex eis quasi commissi talenti defraudatores infeliciter condempnabimur; si autem eis ad laudem et gloriam *nominis* [9]) illius, qui dedit, utimur, ex eis ut fideles dispensatores feliciter glorificabimur. Nichil enim quod prosit

1) D II „confirmamus." 2) Aldus D II; „domni" ontbreekt in ons HS. 3) D II „archicancellarii." 4) Aldus D II; in ons HS. ontbreekt: „indictione VIII." 5) D II „Acta." 6) Eene hand van de 1e helft der 16 eeuw schreef hierbij op den kant: „(D)onatio ville Groningen (p)er Henricum tertium, regem Romanorum, (s)igillatum sigillo aureo." 7) Met latere hand veranderd in: „ipso." — D II „ipso." 8) „autem" met latere hand. — D II „autem." 9) „nominis" met latere hand. — D II „gloriam et laudem nominis."

habemus, quod ab ipso non acceperimus [1]), qui ideo dat ut recipiat, non ideo recipit ut indigeat [2]), sed ut nos earundem rerum, quas recipit [3]), possessores eternaliter [4]) faciat; nam quicquid ei damus non amittimus, sed hinc nobiscum portamus, quod autem retinemus non hinc nobiscum portamus, sed hic amittimus. Quapropter ne nos videamur abuti bonis, nobis divinitus concessis, omnium Christi nostrique fidelium, tam pręsentium quam futurorum, universitati [5]) notum fieri volumus [6]), qualiter nos sanctę Traiectensi ęcclesię, in honore sancti Martini constructę, pro Deo animęque patris nostri pię memorię Conradi [7]) imperatoris remedio, cujus ventris interiora in eadem sepelivimus ęcclesia, cui venerabilis Bernoldus episcopali dignitate dinoscitur decenter et utiliter preesse, necnon ob ęternum nostri nominis memoriale, tale predium, quale visi fuimus tenere in villa, Groninga [8]) nuncupata, in comitatu Thrente [9]) situm, (cum) areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, campis, pascuis, aquis aquarumve [10]) decursibus, piscationibus, viis, inviis, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis, cum omni ejusdem comitatus strictione, monetis, theloneis, causis agendis et discutiendis, cum omnibus appenditiis et pertinentiis, quę ad presens retineri videntur aut quicquid in posterum ibi Deo adjuvante acquiri potuerit, libera manu *donando* [11]) concedimus et concedendo stabilimus, eo videlicet tenore, ut supradictum predium perpetualiter respondeat servicio et utilitati fratrum, ibi Deo [12]) incessabiliter servientium, scilicet ut ex [13]) ejusdem predii utilitate quotannis habeant XXX carradas vini, et quicquid remanserit in usus ipsorum a preposito fide-

---

1) D II „acciperemus." 2) Ons HS. heeft: „rapit ut indulgeat," met latere hand veranderd in: „recipit ut indigeat." — D II „recipit ut indigeat." 3) D II „recipit"; ons HS. „reciperit." 4) Ons HS. heeft „carnaliter," later veranderd in: „eternaliter." — D II „eternaliter." 5) Later veranderd in: „universalitati." — D II „universitati." 6) D II „volumus. — fieri." 7) D II „Chuonradi." 8) Met latere hand op den kant daarbij: „Cruoninga." — D II „Cruoninga." 9) D II „Trente." 10) D II „aquarumque." 11) „donando" is later bijgevoegd. — D II „donando." 12) „ibi Deo" in D II later bijgeschreven in eene opene ruimte. 13) „ex" ontbreekt in D II.

liter expendatur [1]); verum volumus atque immutabiliter statuimus [2]), ut ex eisdem proficuis nemo aliquid prius auferre presumat aut in aliqua(m) [3]) partem distribuere audeat, donec illud speciale tributum de carradis vini fratribus persolvatur. Et ne aliqua imperialis vel regalis aut episcopalis persona vel aliquis publicus exactor hujus donationis nostrę auctoritatem presumat infringere, presentem paginam inde conscribi, manuque propria, ut subtus videtur, corroborantes, aurea nostrę imaginis bulla jussimus insigniri [4]). Signum domni Henrici [5]) tertii regis invictissimi. Theodericus cancellarius vice Bardonis archicapellani recognovi. Datum [6]) XII Kal. Iunii, indictione octava, anno Dominice incarnationis MXL, anno autem domni Henrici [7]) regis tertii ordinationis XIII, regni primo. Actum Traiecto feliciter amen.

50. *Koning Hendrik III schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1046 *Augustus* 23.

DE SERVIS VEL LIBERIS SEU DE ADVENIS PRESBITERIS SUB BERNOLDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, quia Bernoldus venerabilis vir, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini confessoris cęterorumque sanctorum, adiit celsitudinem nostram deprecans, ut concederemus more antecessorum nostrorum, scilicet regum vel imperatorum, predictę sanctę ęcclesię Dei ob amorem Dei

1) D II „expandatur." 2) D II „instatuimus." 3) Ons HS. heeft: „aliqua." — D II „aliquam." 4) Hier eindigt de tekst; het volgende is met eene hand van de 1e helft der 16e eeuw bijgeschreven en ontbreekt ook in B. Het geheele stuk komt echter met de oude hand voor in D II en is gewis daaruit door de latere hand in ons HS. opgenomen. 5) D II „Heinrici." 6) D II „Data." 7) D II „Heinrici."

et sancti Martini: ut nullus servus aut litus prelibatę ęcclesię coram ullo preside vel judice nostro ad causas audiendas aut freda exigenda coactus veniat, sed coram advocato ipsius ęcclesię finiantur. Homines quoque, qui ceram ad predictam ęcclesiam solvunt per annos singulos, et ingenui, qui sub mundiburdio et tuitione ipsius ęcclesię consistunt, tali lege fruantur, sicut Coloniensi ęcclesię cęterisque in regno nostro constitutis concessum est. Insuper etiam predictus honorabilis episcopus deprecatus est nostram regalem clementiam, ut res presbiterorum advenarum, quos. Teutisca lingua *overmerke* nominamus, post obitum illorum relictę nostrę ditioni, supranominatę ęcclesię concederemus. Cujus petitioni per interventum dilectę conjugis nostrę, Agnetis videlicet reginę, libenti animo aurem accommodare placuit, et idcirco hoc preceptum jam sepedictę ęcclesię concedimus ob amorem Dei sanctique Martini et precipiendo jubemus, ut nullus judex publicus aut aliquis ex judiciaria potestate in rebus ęcclesię Dei supradictis et in aliis bonis, a nobis vel antecessoribus nostris eidem ecclesię concessis aut rectoribus ejus, aliqua(m) calumpniam gerere presumat. Et ut a fidelibus nostris verius et firmius observetur, hoc presens preceptum conscribi jussimus et sigilli nostri impressione manuque propria, ut infra videtur, signavimus. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Teodricus cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Actum X Kal. Septembris, anno Domini MXLVI, indictione XIIII, anno autem domni tercii Heinrici ordinationis ejus XVIII, regni vero VIII. Actum Spire.

51. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied met munt en tol te Deventer met een graafschap in Hameland, waarvan de grenzen worden omschreven.* 1046 *Augustus* 23.

HEINRICI TERCII DE DISTRICTU IN DAVENTRE ET COMITATU IN AMELAND. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit omnium Christi nostrique fidelium sollers industria, tam presentium quam et futurorum, qualiter nos ob Dei omnipo-

tentis amorem nostrique patris dilectissimi, Conradi [1]) videlicet imperatoris augusti, necnon interventum ac petitionem nostrę dilectę contectalis reginę Agnetis, jugeque Bernoldi Traiectensis ęcclesię, in honorem sancti Martini constructę, venerabilis episcopi servicium fideliter nobis persepe adhibitum, talem proprietatem eidem supradictę ęcclesię, qualem visi sumus manu sub potestate [2]) tenere in loco, Dauentre [3]) dicto, in moneta, teloneis, placitis, cum omni regali districtu omnique utilitatis commoditate, quę ullo modo inde poterit provenire, et cum comitatu, in Amelande [4]) sito, termino ejusdem comitatus hic subtus denotato [5]): de Rathnon [6]) ad Hunne, de Hunne ad Weggestapolon [7]) et inde ad Westerfle, de Westerfle ad Agastaldaburg [8]), de Agastaldaburg [9]) ad Stenere [10]) per silvam, et in alia parte Islę de Lovenem [11]) usque ad Erbeke, de Erbeke ad Suthempe [12]), et item ex alia parte Islę ad Ascete [13]), in proprium tradidimus et stabilivimus, eo scilicet tenore, ut nullus judex aut exactor, major aut [14]) minor persona, ullam potestatem habeat inde aliquid exigendi absque licentia episcopi, sed ut predictus presul ejusque successores de his supradictis regiis donis liberam dehinc potestatem habeat obtinendi, commutandi, precariandi vel quicquid sibi placuerit ad usum prenominatę ęcclesię inde faciendi. Et ut hęc regię nostrę donationis auctoritas stabilis et inconvulsa per succedentium momenta temporum maneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria corroborantes, ut infra poterit videri, sigilli nostri jussimus impressione signari [15]). Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Teodricus [16]) cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Data X Kal. Septembris, anno Dominicę incarnationis MXLVI, indictione XIIII, anno autem domni Heinrici tercii ordinationis ejus XVIII, regni vero VIII. Actum Spire (in Dei nomine feliciter amen [17])).

---

1) D II „Chŏnradi." 2) D II „potestativa." 3) D II „Thaventre." 4) D II „Hamalanda." 5) D II „notato." 6) D II „derbatnon." 7) D II „Weicggestapolen." 8) D II „Bagastaldaburg." 9) D II „Bagastadburg." 10) D II „Stenhere." 11) D II „Louene." 12) D II „Suhtempe." 13) D II „Ascethe." 14) D II „vel." 15) D II „insigniri." 16) D II „Theodericus." 17) Aldus D II; „in Dei nomine feliciter amen" ontbreekt in ons HS.

52. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap in Drente.* 1046 *Mei* 22.

ITEM HEINRICI III DE TRENTE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si locis Deo dicatis quiddam [1]) beneficii juxta petitiones Dei servorum ex nostrę liber(ali)tatis [2]) munere conferimus, id nobis profuturum liquido credimus, et ad mortalem vitam temporaliter transigendam et ad ęternam feliciter obtinendam. Quapropter notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos pro remedio animę nostrę parentumque nostrorum, necnon interventu et petitione dilectissimę conjugis nostrę Agnetis reginę, Traiectensi ęcclesię, sub honore [3]) sancti Martini constructę, atque Bernoldo, ejusdem sedis venerando presuli, comitatum, qui post obitum Gozlini [4]) ducis nostrę dicioni in Thrente [5]) visus est subjacere [6]), regia nostra benivolentia et auctoritate, cum omni integritate et utilitate [7]), que ad eundem pertinet comitatum, perpetualiter habendum tradidimus, ea videlicet [8]) ratione, ut presul prenominatus, quem etiam nostrę servituti satis famili(ari)ter [9]) invigilare agnovimus [10]), omnesque successores ejus eundem comitatum sic potestative teneant, ut neque comes, neque aliquis major aut minor persona posthac in illo comitatu potestatem exerceat aliqua(m) [11]) extra presulis prenominatę sedis licentiam, quia totum sibi [12]) concessimus quicquid utilitatis in illo habuimus. Et ut hęc nostrę regię concessionis auctoritas stabilis et inconvulsa per succedentium momenta [13]) temporum maneat, hanc cartam inde conscriptam manu propria, ut infra poterit videri, roborantes [14]), sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Theo-

---

1) D II „quicquam." 2) D II „liberalitatis"; ons HS: „libertatis." 3) D II lascht in: „quippe." 4) D II „Bohlini." 5) „in Thrente" ontbreekt in D II. 6) In plaats van „est subjacere" eene lacune in D II. 7) D II „cum utilitate et integritate." 8) „videlicet" ontbreekt in D II. 9) D II „familiariter." 10) D II „agnoscimus." 11) D II „aliquam." 12) D II „quoniam sibi." 13) D II „processum." 14) D II „corroborantes."

dricus cancellarius vice Bardonis archicancellarii [1]) recognovi. Data XI Kal. Junii, anno Dominicę incarnationis MXLVI, indictione XIIII, anno autem domni Heinrici tercii ordinationis ejus XVIII [2]), regni VIII. Actum Aquisgrani palatio in Dei nomine feliciter amen.

53. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Agridiocensis of Umbalaha.* 1042 *December* 13.

HEINRICI III DE COMITATU IN AMBALAHA SUB BERNO(L)DO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si in amplificandis ęcclesiis temporalia bona regia nostra benivolentia donare studuerimus, pro perituris mansura, pro defectibilibus ęterna nobis comparare non dubitamus. Quapropter omnium Christi nostrique fidelium industria noverit, tam futurorum quam presentium, qualiter nos ob fidele et nobis acceptabile servicium Bernoldi [3]), sanctę Traiectensis ęcclesię pastoris, et ob remedium genitoris nostri, felicis memorię imperatoris Conradi [4]), et dilectę conjugis nostrę Cunehildis [5]) reginę, et ob nostrę utriusque vitę felicitatem, comitatum quendam, Agridiocensem [6]) sive Umbalaha [7]) dictum, ad sanctum Martinum regali auctoritate donavimus atque tradidimus, ea videlicet ratione, ut prenominatus episcopus ac successores sui de prefato comitatu, quem prius comes Ecrehardus [8]) obtinuit, liberam dehinc potestatem habeant obtinendi, prestandi vel quicquid illis placuerit inde faciendi, cum omnibus utensilibus, quę inde possunt [9]) provenire. Et ut hęc nostrę traditionis auctoritas stabilis et inconvulsa perenniter permaneat, hanc cartam inde conscriptam manu nostra, ut infra videtur, corroborantes, sigilli nostri jussimus impressione insigniri [10]). Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Adelgerus cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Data Idus Decembris [11]), indictione X, anno Dominicę incarna-

---

1) „archicancellarii" ontbreekt in D II. 2) Het volgende ontbreekt in D II. 3) D II „Pennonis." 4) D II „Chuonradi." 5) D II „Chŏnihildis." 6) D II „Agridiogen." 7) D II „Umbalahe." 8) D II „Eckehardus." 9) D II „poterunt." 10) D II „signiri." 11) Zoo leest D II ons HS.

tionis MXLII, anno autem domni Heinrici tercii ordinationis ejus XV, regni vero IIII. Actum Northuson feliciter amen.

54. *Keizer Hendrik III schenkt aan bisschop Bernold het voorrecht, om eene weekmarkt en eene jaarmarkt te hebben te Oldenzaal.* 1049 *Juli* 11.

ITEM HEINRICI III DE MERCATO IN ALDENSELE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Noverint quique sanctę ęcclesię nostrique fideles, tam futuri quam presentes, quia nos ęcclesiasticas res ob remedium animę nostrę desiderantes augendo dilatare, per interventum nostri thori et regni [1]) consortis Agnetis imperatricis [2]) auguste, necnon ob devotum famulatum nostri fidelis et dilecti Traiectensis ęcclesię episcopi Bernoldi, collaudavimus atque concessimus eidem episcopo et successoribus suis jus et potestatem habendi mercati rerum venalium per totum annum omni ebdomada in V feria, scilicet in loco, Aldensele [3]) nominato, in pago Tuente [4]) sito. Ad hoc prefati episcopi petitionibus secundum voluntatem ipsius satisfacientes, quotannis XI Kal. Novembris in eodem loco nundinas haberi permisimus in dedicatione ęcclesię, in honore sancti Plechelmi confessoris consecratę, precipientes quidem, ut duobus diebus ante dedicationem incipiant et post dedicationem duobus permaneant. Et ut hęc nostrę imperialis auctoritatis concessio firma et inconvulsa et presenti et futuro permaneat ęvo, hoc preceptum, inde nostro jussu conscriptum [5]), manu propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi, secundi Romanorum imperatoris augusti. (Winitherius

---

heeft: „Octob." Stumpf (Reichskanzler. II p. 184), die de afwijkende lezing van D II nog niet kende, noemt de lezing „Octob." onmogelijk, naar het schijnt omdat de kanselier Adelger eerst 8 November 1042 voorkomt. 1) D II „thori nostri ac regni." 2) „imperatricis" ontbreekt in D II. 3) D II „Audensele." 4) D II „Tuwente." 5) D II „scriptum."

cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi [1]).) Data V Idus Julii, anno Dominicę incarnationis MXLVIIII, indictione II, anno domni Heinrici tercii regis, imperatoris secundi, ordinationis ejus XXI, regni quidem XI, imperii (autem [2])) III, in nomine Domini. Actum Aquisgrani palacio fèliciter amen.

55. *Keizer Hendrik III schenkt aan zijnen getrouwen Anselm een goed in de villa Zevenaar in de gouw Hameland.* (1047—1056.)

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Omnium Christi nostrique fidelium, tam futurorum quam presentium, sollers noverit industria, qualiter nos, ob interventum et dilectionem contectalis nostrę Agnetis imperatricis, cuidam fideli nostro, Anselmo nomine, jugis servicii illius memores, tale predium, quale nos habuimus in villa, quę dicitur Subenhara, in pago Hamaland in comitatu Wecelonis comitis situm, cum omnibus suis pertinentiis, hoc est utriusque sexus mancipiis, areis, ędificiis, terris cultis et incultis, pratis, pascuis, compascuis, silvis, venationibus, molis, molendinis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, viis, inviis, exitibus et reditibus, cum banno et omni jure et utilitate, que nos habuimus, queque ullo modo scribi aut nominari potest, in proprium tradimus, ea videlicet ratione, ut prenominatus Anselmus de prefato predio liberam dehinc potestatem habeat tenendi, vendendi, commutandi vel quicquid sibi placuerit inde faciendi. Et ut hęc nostrę traditionis auctoritas omni ęvo stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

56. *De vrije klerk Adolf schenkt met goedvinden zijner erfgename, Wicburga, abdis van Freckenhorst (bij Munster), aan de Utrechtsche kerk het goed Goor in het graafschap*

---

1) De tusschen haakjes geplaatste woorden ontbreken in ons HS., doch komen voor in D II. 2) Aldus D II; „autem" ontbreekt in ons HS.

Twente, terwijl bisschop Bernold hem in precarie geeft een tiend van 10 *Deventersche ponden in Twente en een tiend van* $7^1/_2$ *pond in Drente.* (1027—1054.)

BERNOLDI EPISCOPI DE REBUS ADOLFI MILITIS [1]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Ego Bernoldus, sanctę Traiectensis ęcclesię presul, notum esse cupio cunctis fidelibus, tam futuris quam modo presentibus, quod quidam ingenuus clericus nomine Adolfus, militis officio functus, quandam sui juris hereditatem, quam habuit infra comitatum Godescalci comitis, Tuente nuncupatum, id est Gore, tradidit sancto Martino cum convenientia heredis suę, Wicburgę abbatissę videlicet de Frikenhurst, per manum advocati sui Walonis, cum omnibus ad eundem locum pertinentibus, curtilibus, ędificiis, mancipiis, agris, pascuis, silvis, aquis aquarumve decursibus, quesitis et inquirendis, cum omni districtu, quicquid fratres ejus Liudolfus et Werinus ibidem in vita sua visi sunt habere in servicio et redditibus, et ipse Adolfus per successionem hactenus in sua potestate tenuit; postea in benivolentia prestiti ei in beneficium infra Tuente decimam decem librarum Dauentriensium, et infra Thrente decimam ad septem libras et dimidiam. Quod si forte alicui successorum nostrorum hęc precaria displicuerit et concessa prestare neglexerit, ipse prefatus Adolfus de suo, quod dedit, faciat quod velit. Acta sunt hęc juxta Gora in placito supranominati comitis, coram testibus quamplurimis. Et hęc traditio ut firma et inconvulsa in futurum permaneat, hanc cartam sigilli nostri impressione roborari jussimus.

57. *Koning Hendrik III bevestigt de broeders der kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van al hetgeen in de gouw Lek en Ysel tot het domein behoort.* 1046 *Mei* 22.

HEINRICI TERCII DE LAKE ET ISLA SUB BERNOLDO [2]). —

---

1) In B op den kant met eene 14e eeuwsche hand: „scilicet Ghore."
2) In B het onjuiste opschrift: „De comitatu in Stavero sub Conrado."

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Nosse cunctos sanctę Dei ęcclesię nostrique fideles ambimus, carissimum nobis Traiectensis ęcclesię presulem Bernoldum unacum venerabili ejusdem ęcclesię preposito Foccone [1]) nostram flagitare regalitatem, quatinus [2]) in nomine Domini, ad similitudinem pię memorię imperatoris augusti Heinrici, ad prefatam ęcclesiam, in honore sancti Martini confessoris Christi constructam et consecratam, quasdam fisci [3]) regalis proprietates dignaremur confirmare. Quorum obsecrationi pro ęterna libentissime obtemperantes remuneratione, totum, quod in pago Lake et Isla [4]) visum est ad regales pertinere manus, traditum commanentibus in eodem loco fratribus, in duobus scilicet monasteriis, uno quidem [5]) in honore sancti Martini dedicato, altero vero sanctę Dei genitricis Marię omniumque sanctorum (sub honore [6])) consecrato, nostra regali auctoritate confirmavimus [7]), eo tenore quo(d) [8]) deinceps fratres predictorum monasteriorum eadem predia in perpetuum ad serviendum Deo postestative teneant cum omnibus pertinentiis suis atque possessionibus, cum mancipiis utriusque sexus, agris, ędificiis, terris cultis et incultis, aquis aquarumque decursibus, pratis, pascuis sive compascuis, molis, molendinis, piscationibus, silvis, viis et inviis, cunctisque quesitis et inquirendis, hoc precepto perhenni jure confirmavimus in proprium [9]). Et [10]) hęc traditio nostrę auctoritatis ut firma [11]) et inconvulsa permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri [12]). Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Teodricus [13]) cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Data XI Kal. Junii, anno Domini [14]) MXLVI, indictione XIIII [15]), anno vero [16])

---

1) D II „Focchone." B „Francone." 2) D II lascht in: „nos." 3) D II „visci." 4) D II „Ysla." 5) „quidem" ontbreekt in D II. 6) Aldus D II; „sub honore" ontbreekt in ons HS. 7) D II „confirmamus." 8) D II „quod." 9) D II „in proprium confirmamus." 10) D II lascht in: „ut." 11) D II „auctoritatis nostre firma." 12) D II „insigniri jussimus." 13) D II „Theodericus." 14) D II „Dominice incarnationis." 15) D II „XIII." 16) D II „autem."

domni Heinrici [1]) tercii ordinationis ejus XVIII, regni vero octavo. Actum Aquisgrani palacio.

58. *Koning Hendrik IV verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* (1056—1062 [2]).)

PRECEPTUM HEINRICI DE THRENTE SUB WILLELMO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, industria, qualiter nos, ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini, necnon ob interventum dilectę matris nostrę Agnetis imperatricis auguste, fidelis nostri Willihelmi Traiectensis ęcclesię pontificis voluntati et precibus libentissime annuentes, sicut per antecessoris nostri felicis memorię Heinrici secundi imperatoris augusti munificentiam ęcclesię Traiectensi, in honore sancti Martini constructę, concessum et stabilitum est, ita et nos ex hoc et in omne tempus regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve quorumcumque hominum in pago, Thrente nominato, cervos, ursos aut apros, insuper bestias, quę Teutonice *helo* et *scelo* appellantur, venari absque prelibatę cathedrę pastoris permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto magnificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago et universis finibus ejus adusque adjacentes cęteras regiones prefatę ęcclesię Traiectensi jus firmetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut hęc confirmationis nostrę auctoritas firmiorem obtineat vigorem, hanc cartam inde conscriptam manu propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

---

1) Het volgende ontbreekt in D II. 2) De oorkonde is blijkbaar gegeven door koning Hendrik, die in 1056 optrad, tijdens de voogdij zijner in het stuk genoemde moeder Agnes, dus niet later dan 1062. Op 7 April 1059 en op Pascha (31 Maart) 1062 was de koning te Utrecht: denkelijk is dit charter en de drie volgende op een dezer beide dagen uitgevaardigd. Zij kunnen ook gegeven zijn in 1057, tegelijk met N°. 66.

rex. Si erga loca divinis cultibus consecrata bonam voluntatem habuerimus, id ad ęternam beatitudinem nobis profuturum liquido credimus. Quocirca omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet ac futurorum, noverit industria, qualiter Willehelmus, Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopus, quę est consecrata in honore sancti Martini, obtulit [1]) obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, in quibus continebatur, quod ipsi ad prefatam ęcclesiam quasdam res juris sui in proprium concessissent, id est quicquid in villa Amutha habere videbantur, theloneum etiam, juste pertinens ad eandem villam, quod Waldgero jam olim in beneficium concessum fuerat, omnem vero piscationem in Almere, quam ad suam regalitatem habuerunt pertinentem; insuper etiam terram, quam Atto comes in Lona habuit, quinetiam quicquid in utraque parte fluminis, quod dicitur Feth, habere dinoscebantur, cum omni integritate, terris, silvis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus, stagna etiam et lacus, quę ex eodem flumine Feth derivantur; de cętero terram, quam Atto in loco Eki habere videbatur et ad regale jus judiciario more pro sui ipsius commisso fiscata erat. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur, fimius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut antecessorum regum morem exequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum, ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus [2]). Cujus petitionibus et nos pro divinę retributionis desiderio et patris nostri Heinrici et avi nostri Conradi imperatorum remedio, necnon ob interventum nostrę dilectę matris Agnetis imperatricis augustę, libentissime acquiescentes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die ac deinceps, sicut antecessores nostri reges seu imperatores ęcclesiis Dei concesserunt, ita et per nostre regalitatis auctoritatem in omnibus prenominatis rebus prefatę ęcclesię sit concessum ac jure perpetuo delegatum. Et ut hęc auctoritas firmior sit, manu nostra illam firmavimus et sigillo nostro insigniri jussimus.

---

1) Ons HS. herhaalt „obtulit." 2) Ons HS. heeft: „cesseremus," met oude hand veranderd in: „censeremus."

62. *Koning Hendrik IV schenkt aan de Keulsche kerk den tol te Esserden (bij Rees) in de gouw Hetter* [1]. (1062—1065 [2].)

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos pro devoto servicio fidelis nostri Annonis Coloniensis archiepiscopi eidem Coloniensi ęcclesię, in honore sancti Petri principis apostolorum constitutę, quoddam theloneum in villa, que dicitur Escherde, in pago Hatteron et in comitatu Godescalci comitis sita, consensu et collaudatione ducis Oddonis, ad cujus jus idem theloneum ante pertinebat, donavimus, ea videlicet ratione ut predictus Anno archiepiscopus suique successores liberam potestatem amodo habeant de prefato teloneo tenendi, dandi, commutandi vel ad alium locum transferendi, seu etiam quicquid eis placuerit ad utilitatem dumtaxat inde faciendi. Et ut hęc regalis nostrę traditionis auctoritas nunc et per omne ęvum stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscriptam, ut subtus cernitur, signantes et corroborantes, ut verius et certius habeatur, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

63. *Bisschop Willem erkent het recht van den abt van Echternach op de helft van verschillende kerken in Holland, door koning Karel aan St. Willibrord geschonken en door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen in bezit genomen.* 1063 *December* 28.

CONVENTIO WILLELMI EPISCOPI ET REGINBERTI, AFTERNACENSIS ABBATIS, DE ECCLESIIS IN HOLLANT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis hęc carta consignata et in sinodo confirmata, banno episcopali corroborata:

---

1) De gouw Hetter (Hettero) wordt ook in eene andere oorkonde van Hendrik IV genoemd: Lacomblet, Urkb. d. Niederrheins. I p. 134. Wellicht moet ook in onze oorkonde Hettero gelezen worden. 2) Deze oorkonde schijnt het best te passen in de dagen van het groote aanzien van aartsbisschop Anno van Keulen als voogd van koning Hendrik IV.

quam si quis sancto Willibrordo infringere voluerit, episcopi Traiectensis est banno confirmare, armis, quibus potest, defendere, ad communem utilitatem sancti Martini sanctique Willibrordi quibuscumque modis potest retinere. Notum sit omnibus in Christo fidelibus, tam presentibus quam futuris, qualiter ego Wilhelmus, sanctę Traiectensis ęcclesię licet indigne vocatus episcopus, per manus advocati mei Gerolfi, Reginberto, venerabili sanctę Afternacensis ęcclesię abbati, ejusque advocato Theodrico in sancta synodo recognovi mediam partem ęcclesiarum earum, que infra nominatę sunt, quarum matres, videlicet hę: Flardinge, Kiericwerve, Velsereburg, Heilegelo, Pethem, aliquando a Karolo et orthodoxis patribus aliis beato Willibrordo, patrono nostro ac primę sedis nostrę archiepiscopo, ad eandem ęcclesiam Afternacensem traditę fuerant, sed a Theodrico comite ac filio ejus Theodrico fratreque ejus Florentio invasę atque propter continuam bellorum seditionem, omni episcopali jure neglecto, in potestatem episcopi synodali auctoritate redactę fuerant, cum capellis infra nominatis: Harago, Sche, Rinesburg, Warmunde, Liethemuthon, Rinsaterwald, Asclekerualdi, Agathenkyrica, Hemezenkyrica, Ascmannedilf, Spirnereuuald, Sloten, Ecmunde, Alcmere, Scirmere, Alisnen, Woggungen, Aldenthorp, Vronlo, quę neque in termino earum, quę modo matres sunt, quippe ubi neque consecratio neque terminatio ulla erat, neque ipsę consecratę erant, atque ideo omnis decima secundum constituta canonum in manibus episcopi erat. Ea scilicet conditione, ut idem venerabilis abbas omnesque ejus successores ad eandem ęcclesiam Afternacensem medietatem habeant earundem ęcclesiarum omnium, liberam ab omni servitio episcopali, neque circaturam neque oblationes episcopo neque servicium preposito neque ad ędificandas sive consecrandas vel ad terminandas easdem ęcclesias ullum supplementum prebeant, neque ad synodum coacti veniant; ipsi ministros locare, qui suam partem colligant, ipsi presbiteros ponere, qui ad easdem ęcclesias serviant, similem cum episcopo potestatem habeant; ipsi in omni utilitate, que de eisdem ecclesiis provenire potest, sive in redemptione earum, sive in acquisitione decimarum, sive in compositione illati

dampni, excepto episcopali banno, in omnibus mediam partem accipiant; si quid vero culpa presbiterorum neglectum fuerit, nullum inde dampnum incurrant. Et ut hęc nostra conventio inconvulsa permaneat, ad petitionem utriusque advocati in sancta synodo bannum fecimus, paginam istam transscribi jussimus et ipsi subscripsimus. Signum Wilhelmi Traiectensis episcopi. Signum Gerolfi ejus advocati. Signum Reginberti Efternacensis abbatis. Signum Theodrici ejus advocati. Hi sunt testes: Ansfridus prepositus, Blidgerus prepositus, Lambertus prepositus, Liudolfus prepositus, Balduinus prepositus, Anselmus prepositus, Engilbertus et frater ejus Folcardus, Rotbertus, Heremannus et frater ejus Werenhere, Rodbertus, Herradus, Baldricus, Ascolf, Gomeno, Adalardus, Tiemo, Heremannus et frater ejus Gerhardus, Gerung, Hubertus, Rauengerus prepositus, Bezellinus, Fredericus, Adalbertus, Aluezo, Hezel, Ozelin, Werenger, Odolt, Winethere, Werenhere, Ostekin, Eueruuin. Ne quis autem hanc paginam falsam putet, eam sigillo nostro utrinque signavimus. Postremum vero ad majorem successorum fidem regali etiam auctoritate confirmari postulavimus. Si quis eam irritam facere....., iram omnipotentis Dei, sanctorumque patrum nostrorum, Martini, Willibrordi, omniumque simul sanctorum incurrat, et quod temptaverit numquam efficiat. Fridericus cancellarius vice Sigefridi archicancellarii recognovi. Data V Kal. Januarii, anno Dominicę incarnationis MLXIII, indictione II, anno autem ordinationis domni Heinrici quarti regis VIIII, regni vero VII. Actum Colonię in Dei nomine feliciter amen.

64. *Koning Hendrik IV schenkt het graafschap in Westfriesland en bij de Rijnmonden, benevens de abdij van Egmond aan de Utrechtsche kerk.* 1064 *April* 30.

REGALE PRECEPTUM HEINRICI IIII DE COMITATU IN WESTFLINGE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Patrum nostrorum orthodoxorum exempla secuti, qui rebus suis ęcclesias Dei ędificaverunt, ędificatas non minus rebus ad fiscum regium pertinentibus quam propriis hereditatibus honora-

verunt, pensantes quoque benignum remuneratorem Deum, preciosaque commertia [1]), dum temporalibus mercamur ęterna, terrenis cęlestia, caducis in ęternum mansura; ęquum et honestum duximus, primitias adolescentię nostrę hujuscemodi studiis iniciare, ut vita longevior sit in tempore et tempora jocondiora in tranquilla pace. Unde notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos ob remedium animę nostrę et pię memorię patris nostri Heinrici imperatoris augusti, interventu quoque et consilio fidelium nostrorum, scilicet Annonis Coloniensis archiepiscopi, Euerhardi Treverensis archiepiscopi, Adelberti Hammaburgensis archiepiscopi, Burchardi Haluerstedensis episcopi, Freterici Mimegartewrtensis [2]) episcopi, Gotefridi, Frederici, Gerhardi ducum, necnon et ob fidele servicium Welhelmi Traiectensis episcopi, comitatum omnem in Westflinge et circa horas Reni, quem Theodricus comes habuit, cum omnibus, ad bannum regium pertinentibus, universisque ad eundem comitatum respicientibus, hoc est abbatia Ekmunde, utriusque sexus mancipiis, areis, ędificiis, agris, pratis, pascuis, terris cultis et incultis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, exitibus et reditibus, viis et inviis, quesitis et inquirendis, marcatis, monetis, theloneis, forestis, eidem sanctę Dei ęcclesię Traiectensi in proprium tradidimus, et in ęternum, omnium contradictione remota, possidendum concessimus. Et ut hęc nostra traditio stabilis et inconvulsa omni permaneat ęvo, hanc cartam inde conscribi, manuque propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici quarti regis. Sigehardus cancellarius vice Sigefridi archicancellarii recognovi. Data II Kal. Mai, anno Dominicę incarnationis MLXIIII, indictione II, anno autem ordinationis Heinrici quarti regis VIIII, regni vero VIII. Actum Werede in Dei nomine feliciter amen.

---

1) Er staat: „commentia", met latere hand veranderd in: „commertia." 2) Met eene hand der 14e eeuw daarboven: „i. e. Monasteiensis."

65. *Dietwin, bisschop van Luik, en Willem, bisschop van Utrecht, bevestigen de overeenkomst, tusschen hunne voorgangers Baldrik en Adelbold aangegaan, waarbij de eerste de kerken van Berg en Linne, in zijn bisdom gelegen, doch behoorende aan de Utrechtsche kerk, bevrijdt van alle servicium aan den bisschop, terwijl hem vergund wordt op het aan het Domkapittel van Luik (?) geschonkene goed Leinden* [1]) *eene kerk te stichten, waaraan de bisschop van Utrecht den daarbij behoorenden tiend schenkt.* 1057 *October* 30.

DE BERGA ET DE LINNA. — Pię memorię domnus Baldricus episcopus, omnibus modis hujus loci honori consulens et utilitati, cum in quodam predio suo, quod ipse fratribus nostris dederat, ęcclesia non esset, et episcopus Traiectensis, eo quod in suo episcopatu idem predium jaceat, decimam sibi vendicaret, conditionem subiit hujusmodi. Duas ęcclesias, pertinentes ad episcopatum Traiectensem, quarum alteri Berga nomen est, alteri Linna, sitas autem intra hujus parrochię terminos, has idem domnus Baldricus emancipavit et liberas reddidit ab omni servitio episcopali, quod deberent vel sibi vel successoribus suis. Quamobrem permissum est ei a predicto episcopo, domno vidilicet Adelboldo, ęcclesiam in illo predio construere, cujus nomen est Leinderkirca, ad quam ab ipso invitatus, eam consecravit, omnemque illam decimam, emancipatam et absolutam ab omni jure, quod vel ipse in ea habere vel successores sui habituri viderentur, ad eandem ęcclesiam episcopali auctoritate et perpetua immunitate determinavit, constituto tamen, ut servicium suum solveretur episcopo. Placuit autem successoribus eorum, domno Dietwino, item Traiectensi pontifici domno Wilhelmo, pię fraternitatis amore in unum coadunatis, conditionem illam renovare et in presente synodo in auribus cleri et populi publice recitare, (et ne [2])) res

1) Welk goed hier bedoeld wordt, blijkt niet. Er was een dorp Lindekerke (thans Groote Lindt) in de Zwijndrechtsche waard; doch dit is gewis niet bedoeld, daar het eerst in 1331 bedijkt werd. Blijkbaar heette niet het kerkelooze goed Leinderkirca, maar de daarop gestichte kerk.
2) Eene opene ruimte in ons HS.; ook in B.

apud successores in dubium et contentionem veniat, scripto firmatam memorię tradere posterorum. Testes: Gerardus, Godbertus, Godezo, Bernerus, Godescalcus, Humbertus archidiaconi; ex laicis: comes Emmo, Otto, Godefridus, Lambertus, Reginardus, Humbertus, Wigmannus, comes Unrůch, Heremannus, Warnerus, et quicumque synodo interfuere, tam clerici quam laici. Actum est hoc anno incarnationis Domini MLVII, indictione X. Ego Franco cancellarius recognovi. Data III Kal. Novembris, in ęcclesia sanctę Marię.

66. *Koning Hendrik IV bevestigt de privilegiën van vroegere koningen, waarbij de Utrechtsche kerk den domeintiend, de voogdij over hare mannen, tolvrijdom te Dorestad, Deventer en Tiel, en immuniteit verkrijgt.* 1057 *Februari* 21 [1]).

PRECEPTUM IMMUNITATIS HEINRICI IIII SUB WILLELMO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si erga loca, divinis cultibus consecrata, bonam voluntatem habuerimus, id ad ęternam beatitudinem nobis profuturum liquido credimus. Quocirca omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet ac futurorum, noverit industria, qualiter Willelmus, Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopus, que est constructa in honorem sancti Martini et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, Pippini videlicet et Karoli bonę memorię imperatoris augusti, necnon Lŏdowici piissimi cęsaris ejusque ęquivoci, Zuentiboldi quoque et Cŏnradi, Ottonis quoque et Heinrici imperatorum, in quibus continebatur: quod ipsi ad prefatam ęcclesiam sancti Martini concessissent omnem decimam de mancipiis, terris, theloneis et de negocio vel de omni re, undecumque ad partem regiam censum jus fisci exigere videbatur; et ut homines ejusdem ęcclesię sub mundiburdio et tuitione ipsius ęcclesię consisterent, necnon et in ripis Dorestatu, Dauentrię, Tielę, universisque aliis locis, in ipso episcopatu consistentibus;

1) Indictie en regeeringsjaren bewijzen, dat niet 1056, maar 1057 bedoeld wordt. Kan hier de Paaschstijl gebruikt zijn?

ut nec bannum nec fredum aut conjectum, quod ab ipsis *giscot* vocatur, contingere aut exactare presumeret. Precipientes quoque firmiter jusserunt, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judiciaria potestate aut procuratores reipublicę in ęcclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis vel territoriis infra ditionem regni illorum juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti loci divina pietas voluerit augeri, ad causas audiendas aut freda exigenda, mansiones paratas vel faciendas aut fidejussores tollendos aut homines ipsius ęcclesię, tam ingenuos quam et servos, injuste distringendos neque ullas redibitiones aut illicitas occasiones requirendas, suis futurisque temporibus ingredi audeat vel ea, quę supra memorata sunt, pęnitus exigere presumat; et quicquid de prefatis rebus jus fisci exigere potest integrum eidem ęcclesię concesserunt, scilicet ut perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servicium augmentum et sublementum fiat. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur, firmius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut prenominatorum regum morem exequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum, ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus. Cujus petitionibus et nos, pro divinę retributionis desiderio et remedio patris nostri Heinrici et avi nostri Cōnradi imperatorum, qui hęc eadem preceptis suis confirmaverunt, necnon ob interventum nostrę dilectę matris Agnetis imperatricis augustę, libentissime acquiescentes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die ac deinceps, sicut in cęteris immunitatibus antecessores nostri vel imperatores ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus emunitatis sepedictę ęcclesię concedimus ac jure perpetuo delegamus. Et ut hęc auctoritas firmior sit, manu nostra illam firmavimus et sigillo nostro insigniri jussimus. Signum domni Heinrici quarti regis. Winitherius cancellarius vice Liudboldi archicancellarii et archiepiscopi recognovi. Data VIIII Kal. Martii, anno Dominicę incarnationis MLVI, indictione X, anno autem domni Heinrici IIII regis ordinationis III, regni I. Actum Werede in Dei nomine feliciter.

67. *Koning Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Staveren.* 1077 *October* 30.

DE COMITATU IN STAVERO SUB CONRADO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Lex est et jus gentium [1]), inimicos regis aperte deprehensos aperte communem [2]) totius regni persecutionem pati, ut, sicut perjurii infamia sunt exleges, ita bonorum suorum omnium fiant exhęredes [3]), insuper tam ipsi quam possessiones eorum [4]) regali sententię puniendi subjaceant; justum est enim, ut summa nequitia deprehensi summa [5]) vindicta multentur et regni dominum insequentes regni persecutionem patiantur. Hęc sententia principum nostrorum judicio super Ekbertum [6]), quondam marchionem, dicta [7]) est, ut quod in nos exercere non timuit in se recipiat, videlicet ut in regno partem non habeat, qui nos integro regno privare laborabat. Unde de bonis, justo judicio sibi ablatis, beato Martino, speciali Traiectensis ęcclesię patrono, cui fidelis noster Conradus episcopus [8]) presidet, comit(at)um [9]) quendam de Stauero in proprium tradendo firmavimus, firmando tradidimus, ea ratione ut idem Conradus episcopus eundem comitatum possideat suisque successoribus possidendum custodiat. Cujus traditionis testem cartam presentem scribi jussimus, quam, ut infra videtur, nostra manu corroboratam et sigilli nostri impressione insignitam [10]) omnibus seculis reliquimus [11]). Signum domni Heinrici quarti regis invictissimi. Gebehardus cancellarius recognovi. Anno Dominicę incarnationis MLXXVII, indictione I. Data III [12]) Kal. Novembris, anno autem domni Heinrici ordinationis [13]) XXIIII, regni XXII. Actum W(o)rmatię [14]) in Christi nomine feliciter amen.

---

1) In plaats van „lex est et jus gentium" eene lacune in D II. 2) D II „communi." 3) In plaats van „omnium fiant exheredes" eene lacune in D II. 4) D II „ipsorum." 5) In plaats van „summa" eene lacune in D II. 6) D II „Eggebertum." 7) D II „data." 8) D II „Cuonradus pontifex." 9) D II „comitatum." 10) In plaats van de woorden „testem cartam" tot hiertoe is er in D II eene lacune. 11) D II „relinquimus." 12) In plaats van „Data III" eene lacune in D II. 13) D II „ordinationis domni Henrici quarti regis." 14) D II „Wormatie"; in plaats van „in Christi nomine" eene lacune.

68. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Oostergo en Westergo in Friesland.* 1086 *Februari* 7.

ITEM CUJUS SUPRA DE COMITATU IN OSTROGOWE ET WESTROGOWE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia tercius Romanorum imperator augustus. Universis Dei nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, notum esse volumus, qualiter nos Ekberto marchioni rebellionem, quam ipse adhuc puer cum cęteris Saxonibus adversum nos exercuerat, cum ad requirendam gratiam nostram humiliatus fuisset, respectu ętatis ejus et consanguinitatis, qua nos contingebat, indulsimus, sua sibi misericorditer restituentes et alia superaddere meditantes. Qui denuo non ratione, non aliqua inductus vel justa vel probabili causa, sed solo superbię spiritu elatus, contra pietatem, justiciam, fidem et facta nobis sacramenta fidelitatis, non solum honorem, sed et vitam nostram impugnare conatus est, adeo ut recon(ci)liatos nobis Saxones et Turingos quoscumque potuit adversus nos concitaret et erecto vexillo Saxoniam [1]) et Turingiam, nobis quam obtinere juraverat, prohiberet. Ob ejusmodi culpam illius comprovinciales, tam Saxones quam Turingi, cum cęteris principibus nostris coram nobis ex jure gentium inde sententiam proferentes, ipsum, sicut manifestum hostem regni et imperii Romani, persequendum censuerunt, predia vero ejus et quę a nobis habuerat beneficia imperiali nostrę ditioni ac potestati adjudicaverunt. Ex eisdem beneficiis beato Martino ad ęcclesiam Traiectensem, tum pro remedio animę nostrę, tum ob fidele servicium dilecti nostri Cònradi ejusdem sedis episcopi, quendam comitatum Fresię, nomine Ostrogowe et Westrogowe, cum omni jure et utilitate, quam Eggebertus in hoc comitatu habuit, in proprium tradidimus, cujus nostrę donationis auctoritas ut in perpetuum stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscribi, quam, sicut infra apparet, manu nostra roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii Romanorum [2]) imperatoris augusti. Heremannus cancel-

1) Ons HS. heeft: „Saxogiam." 2) Ons HS. heeft: „Romonorum."

larius vice Wezelonis archicancellarii recognovi. Data VII Id. Februarii, anno ab incarnatione Domini MLXXXVI, indictione VIIII, anno autem domni Heinrici imperatoris regni quidem XXXI, imperii vero II. Actum in villa Thuringe, que dicitur Wehemar, presente domni Heinrici imperatoris exercitu, mox ut in Eggebertum fuerat judicium pronunciatum. In Christi nomine feliciter amen.

69. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk op nieuw het graafschap Westergo en Oostergo in Friesland, dat hij vroeger aan markgraaf Ekbert teruggegeven had.* 1089 *Februari* 1.

HEINRICI IIII DE HOSTROGOWE ET WESTROGOWE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Regum vel imperatorum persona sicut inter homines est altissima, ita ad deponendum vel judicandum hominibus est periculosissima; quod considerantes sancti patres, regum vel imperatorum persecutores, sicut Dei ordinationi resistentes, inremediabili penę decreverunt subjacere, altitudini [1]) reatus comparantes altitudinem vindictę, vix et non nisi multum pęnitentibus relinquentes spem venię in futuro, quam negant in presenti seculo. Quorum sententiam Ekbertus [2]), quondam marchio, non timuit, dum in nostram et depositionem et mortem consilium et auxilium Saxonibus et aliis nos persequentibus dedit, non recordatus, quod noster miles, marchio et consanguineus, et quod majus est noster juratus fuit. Nos autem consanguinitatis memores simulque puericię ejus parcentes, nullam vindictę vicem ei [3]) rependimus, sed pęnitentem statim recepimus et omnia sua, quę lege perdiderat, ex gratia sibi reliquimus, et ne denuo in nos peccaret credidimus. Ille vero hac de spe nos ejecit, quia mox, ut Saxoniam de Roma revertentes intravimus, eundem marchionem, quem prediximus, tanto crudeliorem quanto occultiorem inimicum invenimus. Qui enim nobis venientibus cum exercitu verbis pacificis amicum (se [4])) mentitus fuit; recedente a nobis

1) Aldus D II; ons HS. heeft: „altitudinem." 2) D II „Eggebertus." 3) „ei" ontbreekt in D II. 4) Aldus D II; „se" ontbreekt in ons HS.

exercitu, sicut in terra pacificata, manentibus statim inimicus indicio Judę apparuit, dum nos nil mali timentes imparatos occidere voluit. Quod ubi compertum habuimus, quod faciendum erat fecimus, videlicet nos cum nostris Saxoniam relinquentes ad alia regna nostra transivimus, velociterque collecto exercitu copioso Saxoniam intraturi prius Duringiam [1]) intravimus, ubi congregati principes Saxonię et Thuringię [2]) et aliorum regnorum in loco, qui dicitur Wehemar [3]), Ekgeberti [4]) predicti, quondam marchionis, omnia bona nostrę potestati adjudicaverunt, dicentes regni vastatorem et in regno regnantis domini sui persecutorem regni bonis recte privari debere, ipsumque a regni finibus [5]) persequendum fore. Quorum justo judicio confirmationem asstipulantes, bona ejus in nostram potestatem accepimus, de quibus comitatum quendam in Fresia, qui vocatur Westrogowe et Ostrogowe [6]), sancto Martino ad ęcclesiam Christi ejusque nomini in Traiecto dicatam, sub confirmatione cyrographi nostri firmando tradidimus, tradendo firmavimus, pro amore Domini Ihesu [7]) ejusque dilecti confessoris Martini, et pro petitione ac servicio dilectissimi ac fidelissimi nostri Cŏnradi [8]), ejusdem ęcclesię episcopi. Dolens ergo Ekbertus [9]), idem quondam marchio, se privatum comitatu tanto, pęnitentia ductus, per principes nostros nobis mandavit multumque supplicavit, ut eundem comitatum sibi redderemus tali tenore, ut numquam eum nobis infidelem sentiremus et per eum regni principes dispersos in unitatem cogeremus. Quod ita verum sperantes, comitatum, quem prediximus sancto Martino dedisse, invito episcopo Cŏnrado reddidimus Ekberto [10]), cui in Saxonia vel in Duringia commisimus omnia nobis servanda, ut intrantibus vel exeuntibus nobis cuncta forent prospera. At ille, statim ut de [11]) Saxonia eximus, ad antiquam perfidiam

---

1) De woorden van „Saxoniam relinquentes" tot hiertoe ontbreken in D II: er is slechts eene kleine opene ruimte gelaten. 2) D II „Duringie." 3) D II „Wnemar." 4) D II „Eggeberti." 5) D II „fidelibus." 6) D II „Westergowe et Ostergowe." 7) Met latere hand daarboven: „Ihesu"; evenzoo in D II. 8) D II „Chuonradi." 9) D II „Eggebertus." 10) D II „Çhuonrado reddimus Eggeberto." 11) „de" ontbreekt in D II.

revertitur, omnia nobis impedimenta machinatur. Iterum ergo in Saxoniam reversi sumus [1]), ubi collecti principes Ekbertum [2]) fugientem, nec pro justicia nec pro misericordia satisfacere volentem, prescripto judicio dampnaverunt. Nam Sigefridus, Ottonis quondam ducis filius, Ekbertum [3]), ut publicum regni hostem et domini sui imperatoris inimicum, persequendum judicavit [4]); Heinricus autem marchio suique equales marchia aliisque bonis suis privari debere Ekgebertum [5]) eundem judicaverunt, sibique ablata nostrę potestati assignaverunt, presentibus ibi, videlicet Quitilineburg [6]), regni principibus assensumque prebentibus: Hardwigo Mageburgensi [7]), Liemaro Hammaburg(ens)i [8]) archiepiscopis, Erphone Monasteriensi, Guntero Numburgensi [9]), Volmaro Mindensi, Hemezone Halberstedensi [10]), Utone Hildinesheimensi [11]), Wernhero [12]) Merseburgensi episcopis, Roberto [13]) Babenbergensi episcopo; laicis: Diemone, Diederico [14]), Ottone, cęterisque fidelibus nostris, diversarum dignitatum nomina sortientibus. Sed nos adhuc expectantes, castella ejusdem Ekgeberti [15]) obsedimus, magis respectu ad nos eum [16]) recolligendi quam de nobis repellendi. Ille vero apposuit iniquitatem super iniquitatem, ausus contra nos levare gladium et [17]) erecto vexillo nos impugnando, quod Deus permisit, in nos et in [18]) nostros commisit, qui etiam episcopum et alios clericos trucidavit, quod jam non tantummodo [19]) bonis suis sed etiam vita [20]) privari meruit. Unde auferentes ei omnia bona sua sine spe recuperandi, comitatum, quem Ekberto [21]) juste ablatum sancto Martino Traiectensi dedimus, sancto Martino postea injuste [22])

---

1) D II „fuimus." 2) D II „Eggebertum." 3) D II „Eggebertum." 4) Aldus D II; ons HS. heeft: „judicaverunt." 5) D II „Eggebertum." 6) D II „Quitelineburc." 7) D II „Hartwigo Magedebursi." 8) Met latere hand in ons HS. veranderd: „Hammaburgensi"; zoo ook D II. 9) D II „Gunthero Nuinburgensi." 10) D II „Haberstatensi." 11) D II „Hildenesheimensi." 12) D II „Wernnero." 13) D II „Ruoperto." 14) D II „Difmone, Ditderico." 15) D II „Eggeberti." 16) D II „eum ad nos." 17) De woorden na „Ille vero" tot hiertoe ontbreken in D II; er is eene halve regel opengelaten. 18) „in" ontbreekt in D II. 19) „tantummodo" ontbreekt in D II. 20) In plaats van „etiam vita" eene lacune in D II. 21) D II „Eggeberto." 22) D II „juste."

ablatum Ekberto [1]) reddidimus, nunc et in ęternum Ekberto [2]) justissime ablatum sanctoque [3]) Martino Traiectensi redditum, Cŏnrado [4]) Traiectensi episcopo suisque successoribus episcopis perpetualiter tradidimus, ea ratione ut nullus successorum nostrorum regum vel imperatorum nec nostra ipsissima persona, etiam si velimus [5]), nullo modo Traiectensi ęcclesię umquam [6]) auferre possimus. Cujus rei testem hanc cartam [7]) scribi jussimus; quam, ut infra videtur, manu propria corroboratam [8]) nostrique sigilli impressione [9]) insignitam, omnium seculorum noticię reliquimus. Signum domni Heinrici tercii Romanorum imperatoris augusti. Heremannus cancellarius vice archicancellarii recognovi. Data est autem Kal. Februarii, anno Dominicę incarnationis MLXXXVIIII, indictione XII, anno ordinationis domni Heinrici XXXV, imperii quidem VI. Actum Ratispone in Dei nomine feliciter amen.

70. *Gravin Adelheit, dochter van graaf Everhard en echtgenoote van Hendrik, schenkt aan de St. Maartenskerk te Utrecht en aan bisschop Conrad het goed Ortina* [10]), *en ontvangt het in beneficium en daarbij in precarie de hoeven Weurd bij Ewijk en Wadenoien bij Tiel.* (1075—1099 [11]).)

TRADITIO ATHELEIDIS COMITISSE DE ORTINA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Sciant omnes Christi fideles, tam futuri quam presentes, quod Adelheit comitissa, co-

---

1) „Ekberto" ontbreekt in D II. 2) D II „Eggeberto." 3) D II „sancto." 4) D II „Chuonrado." 5) In plaats van „si velimus" eene lacune in D II. 6) In plaats van „umquam" eene lacune in D II. 7) D II „cartam hanc." 8) D II „roboratam." 9) Al het volgende ontbreekt in D II. 10) Onder Ortina wordt gewoonlijk verstaan Orten bij 's Hertogenbosch. Doch deze oorkonde past niet goed in de toestanden aldaar. (Zie: Bondam, Ortensche verwikkelingen. p. 11 vlg.) Ik vestig daarom de aandacht op het gehucht Orden bij Apeldoorn, waar de door bisschop Conrad zelven te Utrecht gestichte St. Mariakerk goederen bezat. 11) Conrad was in de aangewezene jaren bisschop van Utrecht; daar de in 1081 gestichte vijfde Utrechtsche kapittelkerk van St. Maria niet genoemd wordt, is de oorkonde denkelijk ouder dan dit jaar.

mitis Euerhardi filia, ob remedium animę suę ac mariti sui Heinrici parentumque suorum, per manum Heremanni, quem ab imperatore advocatum acceperat, tradidit ęcclesię beati Martini in Traiecto super altare ipsius atque Conrado episcopo predium suum, Ortinam nominatum, cum omnibus appendiciis, hoc est mancipiis, areis, ędificiis, pratis, pascuis, terris cultis et incultis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis, et cum omni utilitate, quę inde provenire poterit; servientes autem, ad idem predium pertinentes, ibidem in presentia sua fecit jurare sancto Martino fidelitatem et episcopo Conrado, concessa eis lege, qualem habent meliores in tota familia sancti Martini servientes. Post hęc statim datis manibus episcopo facta est ipsius atque predictum predium ab eo in beneficium recepit, dans ei XII denarios Tielensis monetę, in signum quod idem predium jam non esset suum, sed ęcclesię proprium; interposita est autem conditio hujusmodi, ut nulli episcoporum umquam liceat idem predium alicui dare in beneficium. Domnus vero Conradus episcopus comitissę dedit in precariam duas curtes, Verdam scilicet in Batue, juxta Awich sitam, et Waticam, prope Tielam positam, cum omni utilitate, qua ipse antea ibi usus fuerat, et cum domo lapidea; IIII prebendas Traiecti apud sanctum Martinum, sanctum Bonifacium, sanctum Petrum, sanctum Johannem, ita ne subtrahantur ei, sive presens sive absens fuerit; ipsa vero comitissa tres libras denariorum, quas censuales in Ortina solvunt, ad predicta monasteria singulis annis fratribus dari constituit. Cui si quis episcoporum de his, quę concessa sunt, aliquid abstulerit, potestatem habeat ipsa recipere sua. His omnibus absque omni contradictione peractis, episcopus banno interdixit, ne quis sive de bonis ęcclesię a comitissa traditis, sive de his, quę comitissę concesserat, se intromitteret ac violenter in suos usus redigeret; quicumque vero hoc presumeret banno suo subjaceret, atque omnipotentis Dei et sanctorum omnium contra se iram sentiret. Ut autem omnia firma et inviolata permaneant, interfuere testes idonei: Rogerus de Malsena, Heremannus de Merehem, Theodricus de Herlar

et filius ejus Poppo, Heimericus de Mera, Gerung de Asspera, Johannes de Impla, Winimarus et frater ejus Adelardus, filii Adalardi, Rotgerus de Drutena, Albero de Batenburg, Theodricus de Batenburg, Albertus de Essuic, Theodricus frater ejus, Lambertus de Isendra, Werenbertus de Oia, Giselbertus de Medela, Hatbertus de Buxtem, Rodulfus de Batenburg, Willelmus de Flagence, Snellardus de Gamerthe, Hamulgerus de Riswic.

71. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Islegowe (Salland?).* 1086 *April* 3.

HEINRICI IIII DE COMITATU ISLEGOWE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum tercius imperator augustus. Universis Dei nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, notum esse volumus, qualiter nos marchionem Ekbertum post priorem rebellionem, quam ipse adhuc puer cum cęteris Saxonibus in nos exercuerat, gratiam nostram requirentem, data venia ad nos benigne recepimus, receptum omnino sicut filium amplexi sumus, magis videlicet ętati ejus et consanguinitati condescendentes quam impietatis facta pensantes. Deinde cum universa Turingia et Saxonia nobis reconciliata obędire cępisset, ecce de improviso adoptivus ille noster filius Ekbertus, quasi ex ipso dilectionis nostrę sinu prosiliens, arma corripuit, pietate, fide, legibus et sacramentis suis promiscue violatis, Saxones et Turingos quoscumque potuit in societatem furoris ac sceleris attrahens, absque omni justa vel probabili causa non solum exinanire dignitatem nostram, sed et vitam erecto vexillo moliebatur extinguere. Ob hujusmodi culpam comprovinciales ejus Saxones et Turingi, presentibus nobis ac principibus nostris, in ipsum judiciario ordine quesitam sententiam proferentes, eum sicut manifestum inimicum imperii nostri persequendum censuerunt, predia vero et quę a nobis tenuerat beneficia nostrę ditioni ex jure gentium et consensu omnium, qui aderant, adjudicaverunt. Ex eisdem bonis nos comitatum quendam nomine Islegowe cum omni jure et utilitate, quam Ekbertus exinde habuerat, tum pro remedio animę nostrę

tum ob fidele servicium dilecti nostri Conradi Traiectensis episcopi, beato Martino ad ęcclesiam Traiectansem in proprium tradidimus. Cujus donationis auctoritas ut in perpetuum stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscribi, quam, sicut infra apparet, manu propria roborantes, impressione sigilli nostri jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii Romanorum imperatoris augusti. Heremannus cancellarius vice Wezelonis archicancellarii recognovit. Data III Non. Aprilis, anno Domini MLXXXVI, indictione VIIII, anno autem domni Heinrici regni quidem XXXI, imperii vero III. Actum Ratisbone in Christi nomine feliciter amen.

72. *Bisschop Conrad schenkt aan de St. Maartenskerk een hem toebehoorend grondstuk* [1]), *waarvan Rotbertus en zijne opvolgers, die het in erfelijk bezit hebben, jaarlijks op St. Maartensdag* 3 *onsen Utrechtsch geld als cijns zullen betalen voor het jaargetijde van den bisschop.* 1081 *October* 29.

CONRADI EPISCOPI DE TERRA SUI JURIS. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Ego Conradus, Traiectensis episcopus, ob spem futurorum et animę meę respectum, terram mei juris sancto Martino dedi et fratribus; sed quoniam eadem terra noviter parum utilis per Rotbertum accrevit, ejus expensę aliquid providimus et labori. Constituimus enim, ut eandem terram Rodbertus in sua vita et post eum obtineant quos voluerit successores, nullamque redemptionem, requisitionem, servicium et exactionem, nisi trium unciarum Traiectensis monetę persolvant censum, sitque singulis annis idem census in festo sancti Martini nostrum memoriale et remedium peccatrici animę. Itaque ne quis hoc infringere temptaverit, sigilli nostri impressione istud manuscriptum confirmavimus, ita ut fratres eandem scripturam in libro vitę retineant, et ipsi successores hoc manuscripto, si necesse est, tueantur se in testimonium, quoniam, si quid per oppressionem ex-

---

1) Waar dit goed gelegen was, blijkt niet: het necrologium van den Dom en de rekeningen der Kleine kamer geven geen licht.

torquebitur ab eis, tunc eorum arbitrio relinquimus eundem censum reportari ad episcopum. Facta est igitur hęc traditio anno Dominicę incarnationis MLXXXI, indictione IIII, anno Heinrici quarti regis XXV, episcopatus autem Conradi VI, IIII Kal. Novembris, Traiecti in Christi nomine feliciter, sub auctoritate cleri et populi; presentibus: preposito Luidolfo, et Egiberto decano, et Siccone et Tietboldo, Wezelino decano, cęterisque fratribus, et comite Rodberto, Werenhero comite, Stephano de Oge, Giselberto, Arnoldo, Ansfrido sculteto, Athelboldo, Alberone, Folcquino, Imilino.

73. *Bisschop Burchard verdeelt het goed tusschen Lek en Linge tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius, Arnold van Rothe en Alvaradis, weduwe van Hendrik van Kuch, die daarover langen tijd in geschil waren, en schenkt aan de beide kapittelen den cijns, den tiend en het gerecht aldaar en het recht om er eene kerk te stichten.* 1108 *Augustus* 9.

BURCHARDI EPISCOPI DE PREDIO INTER LECCAM ET LIGNIAM. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis et in honore sancti Salvatoris, sancti Martini et omnium sanctorum. Cum discordię seminatores prophetica Deus asseratur attestatione detestari, multo magis ab eodem pacis auctore credendum est concordię emulatores approbari. Ego igitur Burchardus, Dei misericordia episcopus, quia de predio, quod inter Leccam et Ligniam flumina situm est, non minimas litium flammas, diutissime ad meum tempus usque deductas, inter duas congregationes sancti Martini et sancti Bonifacii et inter Arnoldum de Rothe et Heinricum de Kuch ipsorumque cohęredes invaluisse consideravi, ut illas extinguerem, meorum fidelium, tam clericorum quam laicorum, quanto ullum sanius inveniri potuit, inii consilium. Facta itaque ejusdem divisione predii, sub hujus probata conditione consilii: postquam quid his duabus ęcclesiis et Arnoldo de Rothe et Alvaradi viduę Heinrici de Kuch jam mortui determinatum est deberet contingere, ego cum earundem ęcclesiarum, Rodolfo scilicet sancti Martini, Heremanno vero sancti

Bonifacii prepositis, per manum Willelmi legitimi mei advocati, idemque Arnoldus et eadem Alvaradis cum ipsorum, ut dictum est, coheredibus, quicquid nobis cum eis ipsisque nobiscum disconvenerat invicem exfestucavimus, facta inter nos et ipsos firma et immutabili ejusdem predii disjunctione. Ego vero, et respectu retributionis divinę, et ea, quam eidem ęcclesię in hoc predio antiquitus habuerant, justicia exigente, censum, decimam et omnem secularem justiciam, cum omnibus, quę de cultis et incultis postmodum possent ibidem provenire, ad has duas ęcclesias in perpetuum usum predictorum prepositorum contuli et fratrum earundem congregationum; insuper hanc eis concedens potestatem, ut ubicumque in hoc predio ibi eligerent matrem ęcclesiam et ab omni episcopali jure liberam ędificarent. Quod ut ratum maneat et stabile, cartam et sigillo confirmavi, et hos fideles testes adhibui: prepositos Rodulfum sancti Martini, Heremanum sancti Bonifacii, Ansfridum sancti Petri, Rodulfum de Aldensele; canonicos sancti Martini: Albertum, magistrum Lanbertum, Blidgerum, Lvzonem; sancti Bonifacii: Razonem, Dodonem, Theodricum; laicos liberos: Willelmum advocatum, Giselbertum de Werdere, Frethericum de Hauekesdret, Theodricum de Traiecto, Giselbertum de Welle, Hubertum de Utwic, Heremannum Uisc, Gerardum de Oie, Hezelonem de Helmund, Hugonem de Uorne, Razonem et fratrem ejus Wezelonem de Treth, Gerardum de Puueke; servientes: Galonem, Ansfridum Knif, Gerfridum, Lantfridum, Gelpradum, Ensfridum de Muthen, Wlfgerum, Ludbertum, Werenboldum. In omnium istorum presentia nulli penitus, comiti nec advocato, in supradicto predio et ipsius cultoribus aliquam concessi potestatem, nisi tantum harum ęcclesiarum prepositis et suis quos ibi constituerint villicis. Actum est publice anno Domini MCVIII, indictione I, V Id. Augusti, sub regno Heinrici quinti, presidente sanctę Romanę ęcclesię Paschale.

74. *Mathilde, weduwe van keizer Hendrik V, schenkt aan de St. Maartenskerk het goed Richterich (bij Aken* [1]*), om uit*

1) Vgl. Lacomblet, Urk.b. d. Niederrheins. I p. 283: „Ricterka."

de opbrengst verschillende uitdeelingen te doen voor de zielerust van haren gemaal. 1125 *Mei* 26.

MATHELDIS REGINE DE RICHTERKO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Matheldis Dei gratia Romanorum regina. Quę ęcclesiis et Deo famulantibus conferuntur, conferentibus ad ęternam retributionem proficiunt. Hoc ego Matheldis considerans, tradidi sancto Martino proprietatem, quę dicitur Richterko, cum omni utilitate et appendiciis, sicut dominus meus imperator et ego hereditaria possessione habuimus sancto Martino in Traiecto pro remedio animę dilecti domini mei imperatoris Heinrici, cujus viscera ibidem sepulta sunt in tumulo, quo et atavi ejus Conradi imperatoris intestina condita sunt, ad perpetuam memoriam eorundem imperatorum et meę peccatricis animę. Ea conditione ut perpetua observantia hęc inde exhibeantur: jugiter die ac nocte lumen cerę ad idem sepulchrum in medio choro permaneat, ęcclesiis canonicorum, scilicet beati Petri, sancti Johannis, sanctę Marię, elemosina in anniversario dilecti domini mei imperatoris conferatur secundum arbitrium episcopi et priorum ęcclesię, et quicquid superfuerit habeant canonici sancti Martini duas partes in eodem anniversario, et terciam partem canonici sancti Bonifacii. Ut autem hęc traditio nostrę auctoritatis rata permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria roborantes, sigillo nostro insigniri jussimus. Signum domni Heinrici quinti imperatoris invictissimi. Philippus cancellarius vice Adelberti archicancellarii recognovi. Data VII Kal. Junii, anno Domini MCXXV, indictione III, anno autem domni Heinrici quinti regni quidem XXVI, imperii vero XV. Actum est apud Wachoningon.

75. *Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar.* 1122 *Mei* 26.

HEINRICI II DE ISLA ET LAKE [1]). — In nomine sanctę et

1) Met latere hand in ons HS. veranderd aldus: „Heinrici V de Isla et Lake contra Vuilhelmum comitem."

individuę Trinitatis. Heinricus divina favente gratia [1]) Romanorum imperator augustus. Quę a predecessoribus nostris pię memorię imperatoribus sive regibus sanctis ęcclesiis Dei [2]) collata sunt et postea imminuta sive neglecta comperimus, decet regalem justiciam ea supplere et restaurare ob spem ęternę remunerationis, et hoc acceptabile credimus coram Deo et hominibus. Quia igitur ex antiquis primum ęcclesiarum munimentis, deinde renovantibus et confirmantibus hoc ipsum paginis et sigillis suis pię memorię imperatore augusto Heinrico secundo et avo nostro Heinrico tercio, totum, quod in pago est Isla et Lake [3]), cognovimus regali munificentia traditum duobus monasteriis in Traiecto, uni in honore sancti Martini, alteri in honore sanctę Dei Genitricis Marię omniumque sanctorum dedicato, placuit nobis eandem piorum regum traditionem regali (nostra [4])) auctoritate [5]) confirmare [6]), hoc addentes, ut quod a Willelmo [7]) comite [8]) ejusque predecessoribus aliquibus [9]) violenter usurpatum est, amodo supradictis ęcclesiis [10]) stabili et perpetua regalitatis nostrę [11]) traditione inconvulsum permaneat; scilicet ut, sicut terra et homines et census [12]) ad predictas ęcclesias attinent, ita omnis justicia ad prepositos earumdem ęcclesiarum et villicos eorum pertineat, et nullus ibi comes vel advocatus preter prepositos sit, sed omnis justicia ad illos pertineat, sive in furtis sive in aggeribus sive in bellicis navibus, quod vulgo *silinc* vocantur, vel quibuscumque aliis negociis, ad seculare placitum pertinentibus. Notum quoque sit omnibus regni fidelibus, quod idem Willelmus [13]) comes in presentia nostra in ipsa civitate Traiect(ens)i [14]) contra nos bello et armis manum levavit,

---

1) D II „Dei gratia." Evenzoo de tweede maal. 2) D II „Dei ecclesiis." 3) D II „Lacke." Evenzoo de tweede maal. 4) Aldus D II; „nostra" ontbreekt in ons HS. 5) „regali auctoritate" ontbreekt de tweede maal in D II. 6) Al het volgende van de oorkonde ontbreekt in het eerste afschrift in D II. 7) D II (de tweede maal) „Wilhelmo." 8) Eene lacune (de tweede maal) in D II. 9) D II (de tweede maal) „a quibus." 10) De 6 laatste woorden ontbreken (de tweede maal) in D II. 11) D II (de tweede maal) „nostre regalitatis." 12) In plaats van „et census" eene lacune (de tweede maal) in D II. 13) D II (de tweede maal) „Wilhelmus." 14) Aldus D II (de tweede maal); ons HS: „Trajecti."

et ob hoc judicio principum et liberorum hominum eundem comitatum prepositis predictarum [1]) ęcclesiarum, favente et assistente eis jure ex antiquis regum traditionibus, inconvulsa auctoritate confirmavimus. Ut autem hęc traditio nostrę auctoritatis rata permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria roborantes sigillo nostro insigniri jussimus. Signum domni Heinrici quarti [2]) imperatoris invictissimi. Bruno cancellarius vice Adelberti archicancellarii recognovi. Data VII Kal. Junii, anno Domini [3]) MCXXII, indictione XV, anno autem domni Heinrici quinti, regni quidem (ejus) XXII(I) [4]), imperii vero XII. Actum est Traiecti in nomine Domini [5]) feliciter amen.

76. *Bisschop Godebald schenkt zijne prebende in het Domkapittel aan den Domdeken.* 1118.

TRADITIO GODEBOLDI EPISCOPI DE PREBENDA, QUAM CONSTITUIT DECANO MAJORIS ECCLESIE. — Notum sit fidelibus sanctę ęcclesię et huic congregationi, Deo et beato Martino devotę, quia placuit domno ac venerabili episcopo Godebaldo misericorditer cotidianam sollicitudinem decani Majoris ęcclesię attendere, cujus volens laborem aliqua temporali consolatione relevare, juxta commune consilium prioratus sui, prebendam suam in eadem ęcclesia ei perpetuo locavit. Decrevit siquidem hoc beneficium prebendalis stipendii per singulas successiones, tam presulum quam decanorum, ita firmare, ut post discessum unius sine omni contradictione alterius in eandem sedem succedentis decanus prescriptum beneficium stabiliter obtineat. Quodsi etiam is, qui in episcopum eligendus erit, non fuerit ibidem canonicus, quod fieri potest, nichilominus tamen decanus prebendam illius, qui obiit, scilicet beneficium suum, firmiter tenebit donec ille fiat canonicus, qui episcopus successit; cui iterum substituetur decanus, quasi

---

1) D II (de tweede maal) „earundem." 2) Aldus D II (de tweede maal); ons HS. „quinti." 3) D II (de tweede maal) „Dominice incarnationis." 4) Aldus D II (de tweede maal); ons HS. heeft: „quidem XXII." 5) D II (de tweede maal) „Dei nomine."

hęres prebendalis et lege perpetua vicarius. Dispositum est preterea ordinabiliter ab eodem episcopo G. unanimi assensu prioratus et eorum, qui presentes aderant, quatinus ipse decanus prefatę ęcclesię generalem sinodum ad honorem Dei et eruditionem Christianę religionis observet ad dexteram abbatis sancti Pauli synodaliter indutus. Ut autem stabiles sint et inconvulsę hujusmodi traditiones, sigilli ejusdem episcopi presenti cerę impresso firmatę sunt. Factę sunt autem hę traditiones anno Dominicę incarnationis MCXVIII, indictione XII, quarto vero ordinationis anno G. pię recordationis episcopi, coram idoneis testibus: Meingodo Majoris ęcclesię preposito, Wibrando sancti Pauli abbate, Heremanno sancti Bonifacii preposito, Theodrico sancti Petri preposito, Rodolfo preposito, Lutardo preposito, Athelwino archidiacono, Razone sancti Bonifacii decano, Ottone sanctę Marię decano, Alteto, Luzone, Martino, Bernhardo, Hartberto, Reinoldo, Athelberto, Baldrico, Rauenoldo, Atholfo, Ottone.

77. *Keizer Hendrik V bevestigt de gift van het graafschap van Friesland (Oostergo en Westergo), door zijnen vader aan de Utrechtsche kerk gedaan.* (1123—1125 [1].)

HEINRICI V DE COMITATU IN FRESIA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Notum sit omnibus Christi fidelibus, tam futuris quam presentibus, quod ego Heinricus quintus Romanorum imperator augustus donum, quod pater meus, tum pro remedio animę suę tum pro amore et servicio felicis memorię Cōnradi, episcopi Traiectensis, nutricii mei, dederat beato Martino in Traiecto de comitatu Fresię, renovavi, renovando confirmavi et iterum dedi fideli meo Godebaldo, supradictę ęcclesię episcopo, ut amplius libere et sine omni contradictione possideant tam ipse quam successores ejus, ea videlicet ratione, ut nullus successorum nostrorum regum vel imperatorum nostrorum nec nostra ipsissima persona,

1) Hendrik V was keizer 1111—1125; de kanselier Philippus trad echter eerst in 1123 op.

etiam si velimus, nullo modo Traiectensi ęcclesię umquam auferre possimus. Cujus rei testem hanc cartam conscribi jussimus, quam, ut infra videtur, manu propria corroboratam nostrique sigilli impressione insignitam, omnium seculorum noticię reliquimus. Testes, qui viderunt et audierunt, hi sunt: Theodricus episcopus Monasteriensis, episcopus Uercellensis, comes Gerardus, filius ejus Gerardus, Godefridus de Malsne, Heremannus frater ejus, Stephanus de Oie, Heremannus Piscis, Arnoldus de Rothe, et alii quamplures testes idonei. Signum domni Heinrici tercii [1]) Romanorum imperatoris augusti. Philippus cancellarius vice archicancellarii recognovi.

78. *Paus Calixtus II neemt genoegen met de verontschuldigingen van bisschop Godebald voor zijne afwezigheid op de synode te Reims, en schenkt hem en zijnen opvolgers het recht om een myter te dragen.* 1119 *October* 30 [2]).

DE MITRA EPISCOPI. — Calixtus episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri G. Traiectensi episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Nos quidem personam tuam interesse concilio sperabamus; cęterum, sicut ex fratrum tuorum, quos ad nos misisti, assertione cognovimus, in itinere adeo impeditus es, ut ad nos sine graviore periculo minime potueris pervenire, propter quod absentię tuę paternę dilectionis intuitu parcimus, confidentes quod in Dei et ęcclesię tuę servicio deinceps secundum facultatem tuam perseverare fideliter debeas. Porro prepositos illos, qui a te nostra vice invitati ad concilium se minime presentaverunt, discretioni tuę committimus, quatinus canonicam de eis justiciam exequaris; quod enim auctore Deo inde a te factum fuerit, hoc ratum habebimus. Preterea pro commissę tibi ęcclesię reverentia et nostrę diutinę ad invicem dilectionis affectu, episcopalem mitram tibi tuisque successoribus deferendam concedimus. Datum Remis III Kal. Novembris, indictione XIII.

---

1) Met latere hand in ons HS. bovengeschreven: „quinti." 2) Het 13e indictiejaar is 1120; doch de synode te Reims werd gehouden in October 1119 (zie de stukken bij: Jaffé, Regesta pontif. Roman. I p. 788), zoodat het indictiejaar zonder twijfel verkeerd is.

79. *Bisschop Godebald schenkt de kerk van Medemblik aan de kerk van St. Maarten, om uit de opbrengst zijn jaargetijde te vieren.* 1118.

GODEBOLDI EPISCOPI DE MEDENBLEC. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Sanctę ęcclesię rectoribus summopere annitendum est subditorum necessitati subvenire commodis temporalibus, ut possint vacare spiritualibus; corpus enim, dum artatur penuria, haud facile contemplatur celestia. Unde ego Godeboldus, Dei gratia Traiectensis episcopus, fraternę caritati condescendens et pro spe futurorum imposterum consulens, ęcclesiam quandam in Occidentali Fresia in villa, que Medenblec vocatur, cum omnibus suis appendiciis et censu, ad cameram episcopalem pertinente, et circatu et oblationibus utilitati fratrum, in ęcclesia beati Martini Deo famulantium, in memoriam mei concessi, ita ut hęc omnia per manus eorum ad arbitrium suum disponantur. Data anno Dominicę incarnationis MCXVIII, indictione XI, anno episcopi Godebaldi IIII et ordinationis eodem. Hanc autem traditionem litteris presentibus firmavimus, sigilli nostri impressione signavimus, presentibus idoneis testibus: Meingodo preposito, Lutberto decano, Heremanno preposito, Alwino archidiacono, Alteto, Blidgero, Gelmaro, Hardberto, Fraberto decanis, Lamberto, Anselmo, Tietboldo, Wichaldo, Athelardo, Jalone sculteto, Giselberto, Isbrando, Gerardo, Meinteto, Arnoldo castellano.

80. *Brief van het Domkapittel van Keulen aan het Domkapittel van Utrecht, in antwoord op een verzoek om mededeeling over de daar van kracht zijnde gebruiken omtrent de verhouding der kanunniken tot den bisschop en andere aangelegenheden.* (*omstreeks* 1120 [1])?)

DECRETUM COLONIENSIS ECCLESIE. — Dominis et fratibus sanctę Traiectensis ęcclesię, tam majoribus quam minori-

1) De inhoud van het stuk geeft geene aanleiding tot het noemen van een bepaalden datum; alleen het feit, dat het tusschen stukken van omstreeks 1120 geplaatst is, doet vermoeden, dat het van dien tijd is.

bus, Coloniensis ęcclesia salutem et fraternę karitatis integritatem. Non ambigimus causas, unde nos consuluistis, vestrę sanctitatis prudentiam nosse sapienter examinare; sed vestrę humilitatis discretio per caritatem voluit nostrę [1]) devotionis consilium experiri. Itaque quod nobis secundum antiqua nostrę consuetudinis instituta congruum videtur dilectioni vestrę breviter respondemus. Quod decanus vel aliquis canonicus episcopo de aliquo claustrali negocio habeat respondere, nisi in capitulo confratrum suorum judicio, remotis omnibus laicis nisi communi consensu advocatis, non concedimus. Ut prepositura, decania vel aliqua claustralis obędientia pro beneficio habeatur vel beneficium nominetur, ęcclesię nostrę consuetudo non patitur. Si quis serviens claustralis, cujuscumque sit conditionis, aliquid foris fecerit, si levis causa fuerit, a domino suo, a quo educatus est, corrigatur; sin autem causa gravior extiterit, a decano ejusdem ęcclesię fratrum consilio et judicio claustraliter puniatur. Quod si in ipsam domini episcopi personam deliquerit et inde ab episcopo interpellatus fuerit, pro debita reverentia non ex justicia, episcopo presentetur, ita tamen ut ipso presente sicut absente a domino suo omnis justicię ordo exequatur. Hęc omnia usu antiquitatis instituta antiquitus habemus et pro privilegio tenemus; et in hac consuetudine invaluimus, attendentes sanctissimos patres, qui cum Christo viventes nobis in suis scriptis loquuntur. Augustinus ad Casulanum presbiterum: „Mos populi Dei et instituta majorum pro lege tenenda sunt, et sicut prevaricatores legum divinarum, ita contemptores consuetudinum ecclesiasticarum cohercendi sunt." Primus et magnus Gregorius Maurentio magistro de clericis Firmanis scribens dicit: „Privilegia eorum quolibet modo non calcentur, sed omnia, que usus antiquitatis eis statuit, intemerata serventur in omnibus." Item ex epistola Pii pape ad eosdem: „Petistis per Ilarium cartularium nostrum a beatę memorię predecessore nostro, ut omnis vobis retro temporum consuetudines servarentur, quas hactinus vetustas longa servavit; et nos quidem

---

1) Ons HS. heeft: „vestrę."

juxta seriem relationis vestrę consuetudinem laudamus, quę tamen contra fidem nil usurpare dinoscitur." Sed hęc hactenus. De cętero autem monemus prudentiam vestram, ut si quę alia inter vos fuerint exorta, pie et fraterne magistra caritate terminentur, et sicut beatus Augustinus ait: „Ubi controversię malum oritur ibi moriatur."

81. *Lambert, bisschop van Doornik, verkondigt het besluit der synode van Doornik, waarbij Reinfrid veroordeeld wordt de kerk van Sysseele, die eenige klerken van het kapittel van St. Maria te Brugge aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht ontweldigd hebben, terug te geven.* 1122 [1]).

LANTBERTI TORNACENSIS EPISCOPI DE SISELE. — Ego Lambertus, Dei gratia Tornacensis episcopus, notum facio cunctis fidelibus Christi, tam presentibus quam futuris, Traiectensem ęcclesiam diu spoliatam fuisse a sua legitima possessione, quę est in Sisele, et appendiciis ejus, per violentiam quorundam Brugensium clericorum, Bertolfi scilicet et Gummari filii ejus, et per multos annos non potuisse consequi justiciam suam, licet tam Ratbodum quam Baldricum, predecessores meos, super hujusmodi injuria interpellaverit. Novissime vero in diebus nostris frater L.tardus, supradictę ęcclesię canonicus, ad capitulum Brugis pro hujusmodi negocio communi consilio venit, qui Reinfridum, heredem hujus injurię, ad audientiam domini cardinalis invitavit. Quod cum factum fuisset, postea idem frater L.tardus me Parisius convenit, et in audientia domini Cononis et mei ac totius sacri conventus causam suam seriatim exposuit. Ubi percepta veritate expositę causę, ipse cardinalis presens mihi presenti proclamatorem cum causa sua sub certo die, scilicet termino Tornacensis synodi, commendavit, ubi et Reinfridus invasor et L.tardus proclamator representarentur, ut dis-

1) Vgl. hiermede de oorkonde hierna: Lib. donationum II N°. 9. — Sysseele is een dorp ten oosten van Brugge. Vgl. over de in deze oorkonde behandelde zaak: Warnkönig, Hist. de la Flandre (trad. p. Gheldolf). IV p. 45/46, die echter den inhoud der beide stukken niet geheel juist schijnt terug te geven, en ook het tweede stuk (dd. 1124) nogmaals vermeldt met het jaar 1116.

cussa utriusque causa synodali jure cuncta terminarentur. Cum ergo ventum esset ad synodum, in facie totius Tornacensis ęcclesię acclamante justicia, cognita ibidem veritate, Reinfridus judicio canonico compulsus est, recognoscere et reddere quod diu violenter tam ipse quam predecessores sui in usus suos contraxerant, et emendare in facie ęcclesię quod sub anathemate tanta temeritate possederant. Hujus tam manifestę et comprobatę veritatis ego testis et assertor sub anathemate interdico, ne quis presumat ęcclesiam Traiectensem in predicta possessione tamdiu afflictam ulterius contra jus inquietare. Ego vero timore Dei et fraterna caritate ammonitus, hanc legem preposito sanctę Marię in Brugis et concanonicis suis de capitulo sancti Martini in Traiecto jure perpetuo concessi, ut unum de canonicis sanctę Marię in Brugis vel quemlibet alium idoneum responsalem habeant, et per eum synodalia jura vel quecumque canonica justicia exigit, tamquam per legitimam personam, peragant. Acta sunt hęc anno Dominicę incarnationis MCXXII, indictione XV, regnante Lothowico rege Francię, Lamberto Noviomis pontificante, Calixto papa universalem ęcclesiam sub Christo regente. Hęc sunt nomina testium, qui huic actioni interfuere: Signum Rotberti archidiaconi. Signum Gotheri decani. Signum Walcharii thesaurarii. Signum Teodrici prepositi. Signum Thiberti cantoris. Signum Heinrici decani. Signum Liberti. Signum Gerici. Signum Walteri. Signum Hugonis. Signum Albrici capellani. Signum Bernardi. Signum Nicholai. Signum Thancmari decani. Signum Amalrici decani. Signum Hunradi decani. Signum Fulcardi decani. Ego Hugo cancellarius interfui et subsignavi.

82. *Lietard, bisschop van Kamerijk, schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius de kerken van Westerlo en Oulo tegen eene jaarlijksche uitkeering van 2 Antwerpsche solidi door den dienstdoenden priester.* 1133 [1]).

TRADITIO LIETARDI EPISCOPI DE WESTERLO ET OULO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis, Patris et Filii et

1) Vgl. hiervoor N°. 40.

Spiritus sancti. Ego Lietardus, Dei gratia Cameracensis ęcclesię episcopus humilis, omnibus tam futuris quam presentibus salutem. Si dominus noster precipit, ut odientibus nos bene faciamus, sibi quidem displicere non credimus, si diligentibus nos benefacere studeamus. Quapropter ego sub obtentu dilectionis, pro Dei amore et salute animę meę seu predecessorum seu successorum meorum, atque pro magna gratia domini mei Andreę, venerabilis Traiectensium episcopi, insuper pro nimia caritate et fraterna dilectione dominorum meorum canonicorum utriusque ęcclesię sanctorum Martini et Bonifacii, altaria duo, Westerlo scilicet et Oulo, concessi et imperpetuum tradidi ipsorum fratrum usibus, libera inquam ab omni persona et conditione alia, excepto quod ibi cantaturus sacerdos duos Anturpensis monetę solidos in festivitate sancti Lucę Evangelistę per annos singulos mihi et successoribus meis persolvet, measque synodos et successorum meorum et capitula archidiaconi et decani statutis diebus custodiet. Hanc vero concessionem, quam carissimis dominis meis et piis confratribus feci, carta mea et sigillo, anathemate et subsignato canonico testimonio inconvulse confirmavi. Signum Gerardi eorundem altarium archidiaconi. Signum Erleboldi prepositi. Signum Johannis, Theodrici, Alardi, Thedrici archidiaconorum. Signum Oilardi decani, Rotberti cantoris, Widonis presbiteri, Werenboldi diaconi, Herewardi, Lanberti, Bernardi, Hugonis subdiaconorum, Anselmi, Hugoti acolitorum, Walteri, Stephani, Adę pu(er)orum [1]), amen. Actum anno incarnati verbi MCXXXIII, indictione X, presulatus domini Lietardi III. Ego Werenboldus scripsi et recognovi.

83. *Bisschop Andreas staat aan de abdij van St. Truijen af eenige novale tienden in de villa Babilonienbroek.* 1131.

ANDREE DE VILLA QUE DICITUR BABILONIA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Notum sit omnibus Christi fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter ego Andreas, Dei gratia Traiectensis episcopus, causam quandam

1) De letters „er" in ons HS. later bovengeschreven.

inter me et abbatem sancti Thrudonis et monachos ejus, quorundam amicorum meorum suggestione ortam, timore Dei et amore justicię reliquerim et a fatigatione eorum penitus cessaverim. Habet enim idem abbas et monachi infra nostri episcopatus terminos ęcclesiam quandam, stipendiis ipsorum deputatam, in villa, quę vocatur Alburg, infra cujus terminos in villa, que vocatur Babilonia, quędam fuere novalia, quorum decima nostri juris esse videbatur. Nos vero, licet justicia aliquatenus nobis favere videretur, viros religiosos nequaquam fatigare presumentes, eandem decimam libere eis possidendam remisimus, et ut Domini misericordiam pro peccatis nostris cotidianis orationibus interpellerent, si quid juris habere videbamur, in manus eorum tradidimus. Illud quoque firma traditione decrevimus, ut nullus nostrę sedis episcopus eidem decimę manum inferat, sed eam predictis monachis libere possidendam permittat. Et ut hoc ratum et inconvulsum permaneat, hanc cartam scribi jussimus et sigilli nostri impressione eam signavimus. Datum [1]) anno Dominicę incarnationis MCXXXI, indictione VIIII, anno regni Lotharii VI, episcopatus nostri IIII, tempore Teodrici advocati comitis Hollandię, et domni Rotberti abbatis. Huic traditioni testes interfuerunt idonei: Meingotus prepositus, Heremannus prepositus, Athellelmus prepositus, Rodulfus prepositus, Philippus prepositus, Albero scolasticus de sancto Petro, Alwinus corepiscopus, Libertus decanus, Ingelbertus scolasticus, Godescalcus decanus; monachi de sancto Thrudone: Folcardus et Humbertus; Gozuinus de Ualcanberch, Dodekinus presbiter, Egenoldus, Athalardus, laici.

84. *Koning Conrad III geeft het graafschap Oostergo en Westergo terug aan de Utrechtsche kerk.* 1138 *April* 9.

CONRADI II [2]) DE COMITATU IN FRESIA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus largiente clementia rex Romanorum II. Scimus et vere credimus, quia qui co-

1) Ons HS. heeft: „Datam." 2) Met latere hand in ons HS. bovengeschreven: „III."

piosus est in misericordia, per quem et reges regnant, propter hoc suos constituit rectores in hujus peregrinationis et seculi via, ut beňe se regentes et alios postmodum secum regnent in patria; quod nobis utique juste et misericorditer eventurum speramus, si unicuique [1]) suam justiciam pro viribus nostris conservemus. In ipsam itaque justiciam pro Dei amore fideliter intendentes, notum esse volumus, quam futuris tam presentibus, cunctis Christi nostrique fidelibus, qualiter comitatum quendam Fresię, nomine Hostrogowe et Westrogowe, beato Martino ad ęcclesiam Traiectensem monitu et petitione venerabilis et fidelis nostri Andreę, ejus sedis episcopi, juste resignavimus, quem injuste eidem ęcclesię ablatum pro certo comperimus. Dederat sane predictum comitatum Traiectensi ęcclesię divę recordationis Heinricus tercius imperator augustus, tum pro remedio animę suę tum propter amorem et servicium venerabilis viri et fidelis sui Cŏnradi, ejusdem sedis episcopi. Cujus donum filius ejus Heinricus bonę memorię quintus, quartus vero imperator augustus, iterando renovavit et renovando auctoritate et privilegio suo confirmavit. Nunc igitur quia aliquandiu sub predecessore nostro Lothario imperatore predicta ęcclesia suo jure et predicto comitatu caruit, ulterius eam suo jure carere nolumus, sed secundum monitionem fidelium nostrorum in debitum statum reddendo ei comitatum, eam reformamus secundum hoc, quod in privilegiis ęcclesię veritatem invenimus. Ut igitur antiquę donationis et nostrę resignationis auctoritas immobilis et inconvulsa per succedentia tempora permaneat, hujus attestationis paginam conscribi et sigilli nostri impressione insigniri jussimus, testes quoque subnotari precepimus, quorum nomina hęc sunt: Thitwinus sanctę Rufinę cardinalis episcopus et apostolicę sedis legatus, Arnoldus Coloniensis archiepiscopus, Albero Treuirensis archiepiscopus, Embrico Wizeburgensis episcopus, Albero Leodiensis episcopus, Warnerus Monasteriensis episcopus, Vdo Osenbruggensis episcopus, Stephanus Metensis, Nicholaus Cameracensis episcopus, Walarammus dux, Willelmus comes Palatinus, Godefridus comes Namucensis,

---

1) Hiertusschen staat in ons HS. het doorgehaalde woord: „secundum."

Heinricus comes de Suthfene, Arnoldus comes de Cliuo, Adolfus comes de Saphenberch, Adolfus comes de Monte, Conradus comes de Bŏnna, Arnoldus comes de Lon, Conradus de Hagen, Heinricus de Hirsceshusan, Theodricus et frater ejus Rŏtgerus de Duira, et alii quamplures. Data V Idus Aprilis, indictione I, anno Dominicę incarnationis MCXXXVIII, regnante Cŏnrado rege Romanorum II, primo anno regni ejus. Actum Colonię in Christo feliciter amen. Signum Conradi Romanorum regis II. Ego Arnoldus cancellarius recognovi et recensui vice archicancellarii Maguntini.

85. *Bisschop Andreas beslist als scheidsman de geschillen tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator over het gezamenlijk verrichten van den dienst in de kerk van St. Salvator op den tweeden Paaschdag, den tweeden Pinksterdag en den tweeden Kerstdag, en over het verzuim der vier kapittelen betreffende het beantwoorden van den zang in den Dom op Paschen* [1]. 1131.

ANDREE EPISCOPI DE ORDINE MINISTERII IN PASCHA ET PENTECOSTE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Ego Andreas, Dei gratia Traiectensis episcopus, notum facio presenti scripto presentibus et futuris, qualiter unionem pacis, quę inter canonicos ęcclesię Majoris beati Martini et confratres eorum canonicos sancti Salvatoris propemodum deformata languebat, ad antiquum decorem in spiritu et virtute Dei nostri reformavi. Dissensio enim gravis propter multas causas utrobique verisimiles inter predictas congregationes aliquandiu agebatur. Maxime vero inter alia discordię malum ingravabat, quod canonici Domus majoris confratribus sancti Salvatoris in proximis feriis Paschę et Pentecostes et Nativitatis Domini, in legitimis scilicet ipsorum stationibus, ordinem episcopalem comministrare noluerint. Conquerebantur item canonici predicti beati Martini episcopali sedi contemptum fieri usque quaque intolerabilem, eo quod cantum, Deo et sedi episcopali debitum, in die Paschę IIII reliquę con-

1) Vgl. over deze pretensiën meer in de hierna af te drukken oorkonde H N°. 3.

gregationes non redderent. Igitur cum ex his querimoniis judicialis determinatio molesta secutura videretur, rogavi omnes commune, ut jure suo cederent et meo arbitratu rem totam diffiniri consentirent, et in voluntate ejus, qui nutu suo voluntates inclinat universas, petitio mea tam facilem quam felicem habuit eventum; unanimes enim et uno ore quicquid de predictis querimoniis statuerem ęquanimiter laudaverunt. Consilio itaque priorum meorum decrevi, ut predictum ordinem episcopalem, quem canonici sancti Salvatoris sibi diminutum querebantur, canonici sancti Petri feria secunda Paschę in uno diacono et subdiacono supplerent; in secunda vero feria Pentecostes canonici sancti Johannis Baptiste item in uno diacono et uno subdiacono comministrarent; in Nativitate autem Stephani Prothomartiris canonici beatę Matris in duobus diaconis fratribus sancti Salvatoris in eodem ordine collaterarent. Et ne contrarius legis infrenarem os bovi trituranti, debet enim qui arat in spe arare, statui, ut VI solidi, qui dantur in rationem meam pro oblationibus de Putta et Ermello, in tres congregationes predictas deinceps et in omne tempus dividantur hoc modo: in Pascha diacono et subdiacono de sancto Petro ordinem prefatum supplentibus II solidi, in Pentecosten de sancto Johanne diacono et subdiacono eundem ordinem comministrantibus II solidi, in Nativitate Prothomartiris de beata Matre duobus diaconis in eodem ordine collaterantibus solidi II. Nec hoc tacendum, quod, sive sit presens episcopus sive non et sive ministrent sive non, non minus predicti denarii predictis temporibus predictis diaconis et subdiaconis vel qui ministrant vel ministraturi erant a manu prepositi sancti Petri reddentur. Inquisitionem vero vel querimoniam Domus majoris de contemptu prememorato ęterno silentio tacendam firmavimus, et caritate mutua hincinde firmata nulla remordente conscientia corde et ore concordi amplius audiatur in nobis. Ecce quam bonum et quam jocundum habitare fratres in unum! Gesta sunt hęc anno Dominicę incarnationis MCXXXI, indictione VIIII, episcopatus mei III, presentibus his prepositis Meingodo, Heremanno, Lvzone, Liuthardo, decanis Liudberto, Wichardo, Wazone, Arnoldo, Gerardo.

86. *Koning Conrad III bevestigt volgens rechterlijke uitspraak de Utrechtsche kerk in het bezit van het graafschap Oostergo en Westergo.* 1145 *October* 18.

CONRADI II [1]) DE COMITATU IN FRESIA SUB HARBERTO [2]) EPISCOPO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus divina favente clementia Romanorum rex secundus. Si ęcclesias Dei amplificamus [3]) et earum jura regali auctoritate tuemur et firmamus [4]), antecessorum nostrorum, piorum regum vel imperatorum, exempla imitamur, et hoc nobis ad regni nostri celsitudinem et precipue ad animę [5]) nostrę salutem profuturum non ambigimus [6]). Eapropter tam futurorum quam presentium Christi nostrique regni [7]) fidelium noverit industria, quod nobis, apud Traiectensem [8]) civitatem considentibus et de pace ac de statu regni tractantibus, fidelis noster [9]) Hardbertus [10]), ejusdem lóci venerabilis episcopus, ante presentiam nostram venit et instrumenta privilegiorum avi nostri Heinrici [11]) tercii et avunculi nostri Heinrici [12]) quarti imperatorum nobis presentavit, in quibus continebatur, qualiter ipsi, prefati scilicet imperatores, comitatum Ostrogowe et Westrogowe cum omnibus appendiciis suis beato Martino et ęcclesię Traiectensi contulerint [13]). Rogavit itaque excellentiam nostram idem venerabilis episcopus, unacum clero, beneficiatis et universa ejusdem ęcclesię familia, quatinus, juxta [14]) privilegiorum tenorem et imperatorum donationem, predictum comitatum ei et ęcclesię suę lege in perpetuum valitura confirmaremus. Et quoniam benivolentia regalis [15]) nulli in justicia sua [16]) deesse debet et nos sine judiciario ordine nichil hujusmodi facere consuevimus, perlectis privilegiis, quid super hac re nobis esset faciendum, judicio principum a comite

---

1) Met latere hand in ons HS. bovengeschreven: „III." 2) L en H „Herberto." 3) B „amplicamus." 4) L en H „confirmamus." 5) C „precipue et anime." 6) C „ambiguimus." 7) „regni" ontbreekt in B. 8) L „Traiectum." 9) De woorden „fidelis noster" staan in L achter „episcopus." 10) L „Hertbertus." — H „Herbertus." 11) L en H „Henrici." 12) L en H „Henrici." 13) C „contulerunt." 14) „juxta" ontbreekt in B. 15) „regalis" ontbreekt in B. 16) „sua" ontbreekt in L.

Heinrico [1]) de Gelre [2]) sententiam exquisivimus. Ille vero, communicato tam principum quam aliorum plurium nobilium consilio, judicavit, quod nos jure possemus et deberemus antiqua privilegia renovare et pristinas imperatorum donationes nostro privilegio corroborare. Eundem igitur comitatum, Ostrogowe [3]) scilicet [4]) et Westergowe [5]), quem predicti imperatores beato Martino et ęcclesię Traiectensi tradidisse ac [6]) concessisse noscuntur, nos quoque dictante judicio, interventu etiam dilectę conjugis nostrę Gerthrudis [7]) reginę et petitione fidelis nostri Hardberti [8]), ejusdem loci venerabilis episcopi, aliorumque fidelium nostrorum, beato Martino [9]) et ęcclesię Traiectensi perpetualiter possidendum sanctientes, per [10]) presentis privilegii paginam ob spem futurę retributionis confirmamus. Et ne alicui mortalium nunc vel in posterum facultas aut occasio contradicendi valeat suboriri, omnem, quę aliquo modo moveri posset, calumpniam edicto regali submovemus, statuentes, ne aliqua umquam persona, magna sive parva, imperatorum donationem et nostram confirmationem aliquo ingenio infringere presumat, sed ęcclesia Traiectensis libere ac sine omni contradictione prefatum comitatum cum omnibus suis pertinentiis omni deinceps tempore possideat. Si quis vero, quod absit, hujus nostre confirmationis edictum infringere temptaverit, mille libras auri purissimi componat, quarum partem dimidiam fisco nostro, reliqua vero predictę Traiectensi ęcclesię persolvat. Ut autem hęc ab omnibus credantur et inconvulsa omni deinceps tempore conserventur, hanc inde cartam scribi et aurea bulla nostra insigniri jussimus, manuque propria, ut infra videtur, corroborantes, idoneos testes, qui presentes aderant, subter [11]) notari fecimus, quorum nomina hęc sunt: Anselmus [12]) Hauelbergensis [13]) episcopus, Conradus frater noster [14]) et ejusdem ęcclesię prepositus, Temo prepositus sancti Salvatoris, Conradus Tielensis [15])

1) C, L en H „Henrico." 2) L en H „Ghelre." 3) H „Astrogowe." 4) „scilicet" ontbreekt in C; in L staat het achter „Westrogowe." 5) B, C, L en H „Westrogowe." 6) H „et." 7) C en H „Gertrudis." — L „Ghertrudis." 8) L en H „Herdberti." 9) Ons HS. heeft: „Martini"; B, C, L en H „Martino." 10) C „et." 11) C „subtus." 12) L en H „Ancelmus." 13) C, L en H „Havelburgensis." 14) H „ejus." 15) L en H „Tyelensis."

prepositus, Arnoldus prepositus sanctę Marię, Liudbertus sancti Petri prepositus, Anselmus [1]) decanus sancti Johannis, Symon camerarius, Heinricus [2]) comes de Gelra [3]), Godefridus de Arnesberg [4]) et frater ejus comes Heremannus, Teodricus de Altena [5]), Adelbertus comes de Nouenich [6]), Godefridus prefectus Nurenbergensis [7]), Rotbertus [8]) comes de Lurenburg [9]), Godefridus de Rinen et filius ejus Hugo, Giselbertus [10]) filius Hugonis advocati, Gerardus de Marten [11]), Alardus de Megene, Jordanus de Windesheim, Godefridus de Wekene, Peregrinus de Campfelde [12]), Litardus de Difenhem [13]), Alardus de Wisenhurs [14]) et frater ejus Winemarus, Teodricus de Bokeshorst [15]) et frater ejus Werenboldus [16]), Wilhelmus comes Gorensis, Rodulfus [17]) de Wia, Otto de Malberg [18]), Euerhard [19]) Crichelman [20]), Heinricus [21]) de Papenheim marescalcus [22]) noster, Heinricus [23]) Freso et frater ejus Wigerus, Heinricus [24]) de Boninge [25]), Arnoldus de Rodenburg [26]) dapifer noster, Conradus Pris [27]) pincerna, Tibertus [28]) camerarius, Walterus de Louenhusen, Marquardus de Grumbath [29]), Conradus de Walrestein, Tibertus de Spileberg [30]), Otto prefectus Traiectensis, Albertus thelonearius [31]), Rodulfus [32]), Wernerus, Walterus et filius ejus [33]) Heinricus [34]), Ekkebertus [35]) de Amestele [36]), Bertolfus [37])

---

1) L en H „Ancelmus." 2) C, L en H „Henricus." 3) B „Gelre." — L „Ghelrea." — H „Ghelra." 4) L „Arnesberch." — H „Arnsbergh." 5) B „Theodericus Altena." — C, L en H „Theodericus de Altena." 6) Met latere hand in ons HS. veranderd: „Noruenich." Ook B, C, L en H „Noruenich." 7) B „Godefridus Nurenberg." 8) B „Robertus." 9) H „Lurenborch." 10) L „Ghiselbertus." 11) H „Marcen." 12) H „Campvelde." 13) L „Lietardus de Diephenhem." — H „Lietardus de Diphenhem." 14) L „Wisenhura." — H „Wifenhurs." 15) C „Theodericus de Bokeshorst." — L „Theodericus de Bokeshurst." — H „Theodericus de Bokeshorst." 16) C „Weremboldus." 17) L „Rodolfus." — H „Rodolphus." 18) L „Malburg." — H „Malburgh." 19) B „Everard." — L en H „Euerhald." 20) L „Chrichelman." — H „Crikelman." 21) C, L en H „Henricus." 22) L „marscalcus." — H „marchalcus." 23) C, L en H „Henricus." 24) C, L en H „Henricus." 25) H „Boninghe." 26) C „Rodeburg." — L „Rodenburgh." 27) H „Prijs." 28) C „Tybertus." 29) C, L en H „Grumbach." 30) L en H „Spilebrech." 31) H „theolenarius." 32) L „Rodolfus." — H „Rodulphus." 33) H „ejus filius." 34) C, L en H „Henricus." 35) B „Ekebertus." — L „Egbertus." — H „Ecbertus." 36) C en H „Amestelle." — L „Aemstelle." 37) C „Bertoldus."

de Aldenselon [1]), Jacob [2]) de Saterslo [3]). Signum domni Cŏnradi Romanorum regis II. Ego Arnoldus cancellarius vice Heinrici [4]) Moguntini [5]) archiepiscopi et archicancellarii recognovi. Anno Dominicę incarnationis MCXLV, indictione VIII, XV [6]) Kal. Novembris, regnante Cŏnrado Romanorum rege II [7]), anno vero regni ejus VIII. Data est apud Traiectum in Christo filiciter [8]) amen.

87. *Koning Hendrik IV geeft aan de Utrechtsche kerk de goederen terug, haar door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen ontnomen, en bevestigt de immuniteit van de goederen der twee Utrechtsche kapittelen tusschen de Ysel en de Lek.* 1064 *Mei* 2.

DE COMITATU IN HOLLAND [9]) HEINRICI [10]) QUARTI SUB WILLELMO [11]) EPISCOPO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus [12]) divina favente clementia rex. Notum esse volumus omnibus in Christo fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos ea dona, quę injuste ablata fuerant sanctę Dei ęcclesię Traiectensi a Theodrico [13]) comite ejusque filiis a tempore Heinrici [14]) secundi et Adelboldi [15]) ejusdem sedis episcopi, pro quibus et idem imperator Heinricus [16]) et avus noster Conradus et pater noster pię memorię Heinricus [17]) plurimum laboraverunt, multa bella fecerŭnt, nos quoque nostrique fideles multum laboris impendimus, notum inquam esse volumus, qualiter ea ob remedium animę nostrę et pii patris nostri Heinrici [18]) aliorumque antecessorum nostrorum [19]), interventu quoque et consilio principum nostrorum Annonis Coloniensis archiepiscopi, Sigefridi [20]) Moguntini [21]), Adalberti [22]) Bremensis, Euerhardi Treueren-

---

1) L „Aldensele." — H „Aldenzele." 2) L en H „Jacobus." 3) H „Zaterslo." 4) C, L en H „Henrici." 5) L en H „Maguntini." 6) „XV" ontbreekt in H. 7) „II" ontbreekt in L. 8) L en H „feliciter." 9) L en H „Hollandia." 10) L en H „Henrici." 11) B, L en H „Wilhelmo." 12) C, L en H „Henricus." 13) B, C, L en H „Theoderico." 14) C, L en H „Henrici." 15) B „Adelbodi." 16) C, L en H „Henricus." 17) C, L en H „Henricus." 18) C, L en H „Henrici." 19) „nostrorum" ontbreekt in C. 20) C „Sygefridi." 21) L „Maguntini." 22) C en H „Adelberto."

sis, Burchardi [1]) Halberstatensis [2]), Fretherici [3]), Godefridi [4]), Gerhardi [5]) ducum aliorumque fidelium nostrorum, necnon ob fidele servicium Willelmi [6]), ejusdem sedis [7]) episcopi, reddimus [8]) et restituimus et regali auctoritate eidem sanctę ęcclesię confirmamus. Sunt autem hęc: in loco, qui dicitur Crempene, IIII mansi de fine fluminis Alblas [9]) usque Merewede [10]), inde usque Menkenesdreth [11]) dimidietatem totius terrę cum omni districtu; item de Riede juxta Merewede [12]) usque Sclidreth [13]); item juxta Merewede [14]) in Thuredrit [15]), inde in Duble, inde in Duuelhara [16]), inde in Wal [17]), inde [18]) iterum in Merewede [19]) usque Thuredrith [20]) cum capella noviter constructa, de Thuredrith [21]) ad orientem usque Godekineshofstat [22]), quod est juxta Wirkenemunde [23]); in Holtreca [24]) VII mansi, in Ualkenburg [25]) XVI curtilia [26]) cum terra ad ea pertinenti, ibidem III mansi [27]); silva quedam propria inter Balkenberg [28]) et Grotere-heuekestegron usque Litte, in cedendis lignis et venatione et pascuis et omni utilitate; in Hemstede [29]) mansus I; ęcclesia in Flardinge [30]) cum capellis; Kiricwerua [31]) cum capellis; Voreholte [32]) et Northgo [33]) cum capellis; Velesen [34]) cum capellis [35]); Heligelo cum capellis; Pethem; Aldenthrorpe [36]) cum capellis; ad hoc comitatus omnis in Holland [37]) cum omni-

1) L en H „Burgardi." 2) C, L en H „Halverstadensis." 3) B, L en H „Frederici." 4) „Godefridi" ontbreekt in C. 5) B, L en H „Gerardi." 6) B, L en H „Wilhelmi." 7) „sedis" ontbreekt in H. 8) H „reddidimus." 9) L en H „Alblaes." 10) B en H „Merwede." — L „Marwede." 11) B „Menkenesdret." — C en H „Menkenesdrech." — L „Mekenesdrecht." 12) C, L en H „Merwede." 13) C en H „Slidrech." — L „Sclidrecht." 14) B, C, L en H „Merwede." 15) L „Thordrecht." — H „Thordracht." 16) L en H „Duuelhaer." 17) L en H „Wael." 18) „inde" ontbreekt in C. 19) C, L en H „Merwede." 20) C „Thuredrich." — L en H „in Thordrecht." 21) C „Thuredrich." — L en H „Dordrecht." 22) L „Godekenes-hoftstad." — H „Godekenes-hofstat." 23) L en H „Werkenemunde." 24) C „Holtreka." 25) C „Walkenburg." 26) H „curticula." 27) De woorden „in Ualkenburg—mansi" ontbreken in L. 28) L „Balkenberch." 29) L en H „Heemstede." 30) L en H „Flardinghe." 31) L en H „Kerewerue." 32) C „Verehoute." — L en H „Vorholte." 33) L en H „Nortgo." 34) L en H „Velsen." 35) De woorden „Kiriewerue—Velesen cum capellis" ontbreken in B. 36) B „Aldenthorpe." — L en H „Aldendorpe." 37) C „Hollandt." — L en H „Hollant."

bus ad bannum regalem pertinentibus; preterea beneficium, quod comes Unroch ab [1]) episcopo Adelboldo tenuit, ab eo [loco, qui [2])] dicitur Sigeldrith [3]), usque in Rinesmuthon, inde sursum ab occidentali parte Reni usque in [4]) Bodengrauen, post Unroch Godezo, post Godezonem Theodricus [5]) Baue filius, quem Theodricus comes [6]) expulit [7]) et vi [8]) sancto Martino [abstulit [9])]. Precipimus etiam, ne quis comes aut aliqua sub comite persona [juxta] Islam [10]) et Lake, in locis ad duo monasteria pertinentibus, ullam [potestatem] habeat, sed propria fratrum sint [11]) ad duo monasteria servientium, [sicut continetur] in immunitatibus Ottonis primi [12]), qui ea primus sancto Martino [tradidit], aliorumque antecessorum nostrorum. Et ut hęc nostrę confirmationis auctoritas [firma [13])] et inconvulsa permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria [corrob]orantes, sigilli nostri impressione insigniri jussimus. Signum domni Heinrici [14]) quarti regis. Sigehardus cancellarius vice Sigefrigi [15]) archicancellarii recognovi. Data VI Non. Mai, anno Dominicę incarnationis MLXIIII, indictione II, anno autem ordinationis domni Heinrici [16]) quarti regis VIIII, regni vero VIII. Actum Werede in Dei nomine feliciter amen.

88. *Bisschop Godebald geeft, volgens uitspraak van het rijksgerecht, aan het Domkapittel terug het broek, behoorende bij Amerongen, Doorn en Coten, en schenkt het bovendien den tiend, den cyns en het gerecht daarover, benevens aan den Domproost de synodale rechten over dit broek en dat van Werkhoven en Zeist.* 1126.

In [17]) nomine sanctę et individuę Trinitatis. Quę per-

---

1) Ons HS. „ad," met latere hand veranderd: „ab." — B, C, L en H „ab." 2) De tusschen [ ] geplaatste woorden zijn uitgewischt en met latere hand hersteld. 3) C „Sigeldrich." — L „Sigisdrit." — H „Sigisdrich." 4) „in" ontbreekt in H. 5) C, L en H „Theodericus." 6) H „Theodericus." 7) L „Theodericus expulit comes." 8) C en H „in". 9) „abstulit" opengelaten in C. 10) H „Yslam." 11) B „sint fratrum." 12) L „tercii." 13) Dit woord, in ons HS. onleesbaar geworden, is daar met latere hand veranderd: „rata." — B en C „firma." 14) C, L en H „Henrici." 15) B en C „Sigefridi." — L en H „Sigifridi." 16) C, L en H „Henrici." 17) Hoofd in L: „Reddicio jurium prepositure Majoris de Coten, Ameronghen et Doerne, quam fecit Godebaldus episcopus."

peram a potestatibus per negligentiam sive per suggestionem aliquorum geruntur, cognita veritate in melius commutanda sunt; hoc enim beneplacitum est coram Deo et coram hominibus. Igitur ego Godebaldus, Dei gratia Traiectensis episcopus, paludem, pertinentem ad Amerungon [1]) et Thornen [2]) et Coten [3]), quam semper prepositi [4]) quidem Majoris ęcclesię cum fratribus suis possederant, nos autem [5]) pro necessitate nostra extraneis vendideramus, cognita veritate et justicia illorum coram domino rege Lothario et principibus regni ejus recognovimus et reddidimus; precepto quoque domini regis, dictante justicia et judicio principum, proprietate sua reinvestiti sunt. [Nos vero decimam [6])] cum censu et justicia de tota supradicta palude illis tradidimus, [excepta sola] decima, quę pertinet ad ęcclesiam de Ameru(n)gon [7]), tam in paludibus [quam in montibus; sinodalem] autem justiciam, tam de illa palude quam de nostra pertinente, [scil]icet Wercunden [8]) et Seist, adjacenti supradicte [9]) paludi ex eadem parte Rheni [10]), [preposi]to Majoris ecclesie perpetua traditione concessimus. Ut autem hec rata permaneant, cartam hanc eis conscripsimus et sigilli nostri impressione consignavimus. Testes hujus traditionis fuerunt: episcopus Monasteriensis Theodricus [11]), episcopus Leodicensis [12]) Albero, episcopus Uerdenensis [Thi]etmarus [13]), dux Saxonię gener regis Heinricus [14]), comes Paganus [15]), comes Arnoldus de Lon [16]), comes Gerhardus [17]) de Gelre [18]), [comes Ar]noldus de Cliue, comes Atholfus de Huuele, comes Theodricus de Vpgoge [19]), dominus Gerhardus [20]) de Hostade, dominus

1) L en H „Ameronghen." 2) L „Dorne." — H „Doerne." 3) C „Cothen." 4) „prepositi" ontbreekt in H. 5) „autem" ontbreekt in H. 6) Al het tusschen [ ] geplaatste is door het slijten van het laatste blad min of meer onleesbaar geworden en gedeeltelijk later weder hersteld. 7) Ons HS. heeft: „Amerugon." — L „Amerongen." — H „Ameronghen." 8) H „Werconden." 9) L en H „supradicti." 10) B, C, L en H „Reni." 11) B, C, L en H „Theodericus." 12) C en L „Leodiensis." 13) B, C, L en H „Thietmarus." 14) C, L en H „Henricus." In ons HS. volgt hier met dezelfde hand, doch doorgeschrapt: „de Vpgoge, dominus Gerh[ardus]." 15) In L en H volgt hier eerst „comes Atholfus de Huuele." 16) H „Loen." 17) B en H „Gerardus." — L „Gherardus." 18) L „Ghelre." 19) C „Opgoge." — L en H „Theodericus de Ypgoge." 20) L en H „Gerardus."

Godefridus de Malsen et frater ejus dominus Hermannus [1]), dominus Riquinus de Maltberge [2]), dominus Godefridus de Rienen, Arnoldus castel[lanus], Wlfgerus de Amestelle [3]), Werenboldus de Wercunden [4]), Wilbe(l)mus [5]), Hugo et quamplures alii, tam liberi quam servientes ęcclesię. Data anno Dominicę incarnationis millesimo CXXVI [6]), indictione III, anno episcopatus domini Godebaldi episcopi [7]) XII. Actum Traiecti feliciter [8]).

---

1) B „Heremannus." 2) L en H „Maltberghe." 3) B „Amestela." — L „Aemstelle." 4) H „Werconden." 5) B, C, L en H „Wilhelmus." 6) L „MCXXV." 7) H „domini G." 8) Dese oorkonde is met eene andere, jongere hand dan de rest in ons HS. ingeschreven.

HET TWEEDE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

HET TWEEDE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

---

1. *Keizer Hendrik III schenkt aan bisschop Bernold het voorrecht, om eene weekmarkt en eene jaarmarkt te hebben te Oldenzaal.* 1049 *Juli* 11.
   Zie: Liber donationum. I N°. 54.

2. *Koning Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Staveren.* 1077 *October* 30.
   Zie: Liber donationum. I N°. 67.

3. *Koning Hendrik III bevestigt de broeders der kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van al hetgeen in de gouw Lek en Ysel tot het domein behoort.* 1046 *Mei* 22.
   Zie: Liber donationum. I N°. 57.

4. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1046 *Mei* 22.
   Zie: Liber donationum. I N°. 52.

5. *Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar.* 1122 *Mei* 26.
   Zie: Liber donationum. I N°. 75. (1e afschrift.)

6. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk op nieuw het graafschap Westergo en Oostergo in Friesland, dat hij vroeger aan markgraaf Ekbert teruggegeven had.* 1089 *Februari* 1.
Zie: Liber donationum. I N°. 69.

7. *Koning Conrad II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1025 *Juli* 26.
Zie: Liber donationum. I N°. 42.

8. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Leermens en Enum in het graafschap van Rodolf tusschen de Eems en de Lauwers, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.
Zie: Liber donationum. I N°. 48.

9. *Overeenkomst, waarbij het kapittel van St. Maria te Brugge op zekere voorwaarden bevrijd wordt van de onderhoorigheid aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht.* 1124 [1]).

INSTRUMENTUM SUPER RESTITUCIONE ECCLESIE IN SISELE, QUE NUNC EST ECCLESIA BEATE MARIE IN BRUGIS. — In nomine sancte et individue Trinitatis et beate Dei Genitricis Marie. Notum sit omnibus fidelibus, tam presentibus quam futuris, quia precepto Godebaldi venerabilis episcopi et communi consilio prioratus sui, Luthardus [2]) prepositus ecclesiam, que est in Sisela, cum suis appendiciis, diu

1) De oorkonde, dagteekenende uit het jaar 112., is blijkbaar jonger dan die van 1122 (Lib. donationum N°. 81), die hierin vermeld wordt. Het getal II, dat op het einde van deze oorkonde op den kant geschreven is, kan dus niet slaan op de regeeringsjaren van bisschop Godebald, die volgens de hiervóór afgedrukte oorkonden in 1114 optrad; het moet dus bij de indictie behooren: het jaar der oorkonde is derhalve 1124. — Kluit (Hist. crit. II 1 p. 157 Noot) neemt verkeerdelijk *twee* oorkonden van bisschop Godebald dd. 1116 en 1124, doch van denzelfden inhoud, aan; het jaartal 1116 is blijkbaar door hem berekend volgens de foutief ingevulde regeeringsjaren van den bisschop. 2) L „Luitgardus." — H „Lutgardus."

injuste et per surreptionem a suo capite alienatam, ad proprios usus fratrum requisivit, quam annuente Deo et manifestata justicia attestante sub testimonio proba(bi-)lium [1]) personarum [2]) in Tornacensi synodo pristino honori suo reformari fecit. Ut autem indissolubili pacis vinculo supradicta possessio sancte congregacioni beati Martini perpetuo stabiliretur, ecclesia sancte Marie in Brugge [3]), que erat prius in Sisela, matri sue subjecta, communi assensu capituli sancti Martini libertati [4]) est assignata et tradita, quam libertatem qualicumque ratione prius confirmaverat apostolica auctoritas. Est autem hujus traditionis talis condicio [5]): Siquando canonici ejusdem ecclesie sancte Marie priventur [6]) suo preposito, unus ex eis cum assensu suorum confratrum Traiectum [7]) veniens in capitulo sancti Martini, prepositum sibi dari orabit, quem decanus et fratres communiter successione perpetua, omni respectu episcopi et Majoris prepositi excluso, tamquam super propria et speciali possessione sua providebunt [8]) et illius electioni tradent. Statutum est etiam in capitulo, ut idem frater Bruggensis, donec expectacione prepositi sui pendebit, communi providentia fratrum procuretur; tradito autem sibi preposito ei tantum adhereat, etiam, si necesse fuerit, sumptum in repatriando sufficientem ab eodem [9]) suscipiat. Preterea ad majoris concordie unitatem visum est fratribus pium et honestum, ut quandocumque aliquis fratrum illorum huc venerit, more claustrali se habeat, chorum frequentet et obedientiam decano tamquam ceteri servet. Quia igitur sic est unita et incorporata huic ecclesie illa, quotienscumque aliquis ex istis vel illis fratribus obierit, utriusque obitus utrique congregacioni denuncietur, ut tricesimus dies deposicionis ejus et anniversarius vigiliis [10]), oracionibus, psalmis et missis statutis rite celebretur. Ut autem hec

---

1) L en H „probabilium." 2) H „virorum." 3) H „Brugis." 4) L „liberata," later veranderd in: „libera". — H „libertate." 5) Hierbij op den kant: „Hec est confirmacio appostolica, facta per dominum Calixtum papam, incerta huic instrumento publico." 6) L en H „privarentur." 7) H „Trajectēn." 8) Aldus L en H; ons HS. heeft: „previdebunt." 9) L „eo." 10) L en H lasschen in: „et."

rata et inconvulsa maneant [1]), communi assensu fratrum jussa est hec carta conscribi et sigilli sui impressione firmari, ut si quis voluit [2]) dissipare, anathemati perpetue dampnationis subjaceat [3]). Tradita est anno incarnacionis Dominice MCXX.... [4]), indictione *II* [5]), anno vero *secundo* [6]) episcopatus Godebaldi [7]). Hujus rei testes fuerunt hii: Traiectensis ecclesie Lidbertus decanus, Altetus, Theodericus archidyaconus, Luthardus prepositus, Hugo, Luzo [8]), Hardbertus [9]), Blidgerus, Gelmarus, Baldricus et ceteri fratres, Rodbertus [10]) Tornacensis archidyaconus, Bertulfus Brugensis prepositus, Helyas [11]) decanus, Litera, Blitro, Balduinus [12]).

10. *Koning Otto I schenkt het leen, dat Waltger en zijn zoon Ratbot van hem in de gouw Lek en Ysel bezeten hadden, aan de kerken van St. Maarten en St. Maria.* 944 *Juli* 17.
Zie: Liber donationum. I N°. 34.

11. *Keizer Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1024 *Januari* 3.
Zie: Liber donationum. I N°. 41.

12. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Uffelt, Wittelt en Peelo in het graafschap Drente, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.
Zie: Liber donationum. I N°. 47.

13. *Koning Philips vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen het*

---

1) L „maneat." 2) „voluit" met eene hand der 14e eeuw ingeschreven in de opengelatene plaats. — L en H „voluerit." 3) H „subjaceat, met oude hand perpetue dampnacionis." 4) Hierbij op den kant: „Hic nota de annis Domini plures fuisse, sed cartam consumptam." De tweede X is echter later bijgevoegd. 5) „II" is later ingevuld. 6) „secundo" met eene hand der 14e eeuw bovengeschreven. Op den kant met oude hand: „vero II." Dit laatste kan echter ook behooren bij de indictiejaren. 7) L „Godebaldi." 8) L „Lijso." — H „Liigo." 9) L en H „Herdbertus." 10) L „Robbertus." 11) H „Elias." 12) L en H „Baldwinus."

schoutambt van Utrecht over te brengen. 1200 *September* 30.

PRIVILEGIUM PHILIPPI REGIS DE THEOLONEO IN GHEYN TRANSFERENDO IN ALIUM LOCUM PER EPISCOPUM [1]). — Philippus secundus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus. Regalis excellentie nostre deposcit benignitas, ut eos ampliori favore et gratia in agendis suis respiciamus, quos ad exaltationis nostre gloriam [2]) ferventes invenimus et fideles. Quapropter noverint universi fideles imperii, presentes et futuri, quod nos, considerantes puram fidem et ferventem devotionem, quam dilectus consanguineus noster Didericus [3]) Traiectensis episcopus ad sublimitatis nostre promotionem constanter exhibet et est exhibiturus, de consueta majestatis nostre clementia damus et concedimus ei plenam auctoritatem et licenciam, ut theloneum, quod ex concessione imperatorum sive regum ab antiquo tenuit in loco, qui Geyn [4]) dicitur, in alio [5]) sibi commodiori loco, ubi voluerit infra terram, que pertinet ad officium sculteti civitatis Traiectensis, locet et constituat, et super hoc nullius unquam persone habeat impedimentum. Ad cujus rei certam in posterum evidentiam hanc cartam inde conscribi jussimus et bulla nostra communiri. Testes hii sunt: Conradus imperialis aule cancellarius, Wolfgerus [6]) Pictaviensis episcopus, Conradus Spirensis episcopus, comes Fridericus de Zolre [7]), comes Lodwicus [8]) de Helfinstein, comes Hartmannus de Wirtinburc [9]), Henricus marscalcus de Kallindin [10]), Henricus dapifer de Walpurc [11]) et alii quamplures. Datum apud Norinburc [12]) anno Dominice incarnationis MCC, indictione IIII, II Kal. Octobris.

---

1) Op den kant: „coll." — Hoofd in L en H: „Privilegium de transferendo theloneum de Geino (H „Gheno") in alio loco oportuno." 2) L en H „gloriam nostre." 3) L en H „Theodericus." 4) L en H „Ghein." 5) H lascht in: „qui." 6) L en H „Wolgerus." 7) L en H „comes Fredericus de Zolren." 8) L en H „Lodewicus." 9) L en H „comes Hermannus de Wirtinburg." 10) L „Kalindin." 11) H „Walpruc." 12) L en H „Norinburg."

14. *Koning Hendrik II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1006 *April* 24.
Zie: Liber donationum. I N°. 39.

15. *Koning Conrad II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1025 *Juli* 26.
Zie: Liber donationum. I N°. 43.

16. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Agridiocensis of Umbalaha.* 1042 *December* 13.
Zie: Liber donationum. I N°. 53.

17. *Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk al wat zij nog niet bezat in de villa Muiden, benevens den tol aldaar.* 975 *Juni* 6.
Zie: Liber donationum. I N°. 31.

18. *Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk een graafschap in Teisterbant.* 1026 *Juni* 14.
Zie: Liber donationum. I N°. 44.

19. *Keizer Frederik I bevestigt den bisschop van Utrecht in het bezit der door keizer Otto II geschonkene goederen, namelijk: het domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, langs de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht.* 1171 *October* 12.

FREDERICI IMPERATORIS CONFIRMATIO DE THEOLONEO IN MUDA ET DE PISCARIA IN ALMERE ET CIRCA EX UTRAQUE PARTE FLUMINIS, QUOD DICITUR VECHT, JACENCIA, SCILICET TERRIS, SILVIS, AQUARUM DECURSIBUS [1]). — In nomine sancte

1) L en H „De theloneo in Amuda et de piscaria in Almere et terra in Lona et omnia ex utraque (H „ex utraque parte") fluminis, quod dicitur Vecht, jacencia."

et individue Trinitatis. Fredericus Dei gratia Romanorum imperator augustus. Si ecclesias Dei amplificamus et earum jura regali auctoritate tuemur et firmamus, antecessorum nostrorum, piorum [1]) regum vel imperatorum, exempla sequentes, hoc nobis et ad regni nostri prosperitatem et precipue ad anime nostre salutem profuturum non ambigimus. Eapropter tam futurorum quam presentium noverit industria, quod nobis, apud Novimagium [2]) considentibus et de pace atque de statu regni tractantibus [3]), fidelis noster [4]) Godefridus, Traiectensis ecclesie venerabilis episcopus, ante presentiam nostram venit, et instrumenta privilegiorum bone memorie Ottonis secundi nobis presentavit, in quibus continebatur, quod ipse, pro remedio anime sue ac suorum parentum, quasdam res juris sui ad prefatam ecclesiam sancti Martini in proprium tradiderit, videlicet quicquid ipse in villa Muda [5]) habuerat; theloneum quoque, ad eandem villam juste pertinens, eidem ecclesie perpetualiter donaverit, et [6]) insuper addidit omnem piscationem, que in Almere ad suam regalitatem pertinebat, et [7]) terram, quam Otto comes in [8]) Lona habuit, et preterea quicquid in utraque parte fluminis, quod dicitur Vecht, habebat cum omni integritate sibi delegaverit, scilicet cum terris, silvis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, stagnis et lacubus, ex eodem flumine derivantibus; terram quoque, quam Otto in loco, Eki vocato, possederat sed pro commissis ipsius ad regale jus judiciario ordine fiscata erat, sepememorate ecclesie libere donaverit, et episcopo monetam in Traiecto faciendi potestatem concesserit; et quod omnino regali auctoritate interdixerit, ne aliquis comes seu alia quelibet persona judiciaria potestatem haberet, theloneum vel aliud quodlibet debitum sive quesitum ex ipsa moneta exigendi, sed ipse episcopus ex integro hec omnia potestative possideret. Idem itaque presul Godefridus regalitatem nostram suppliciter efflagitavit, ut hujus regie donationis munifi-

---

1) H „priorum." 2) L en H „Novomagium." 3) Aldus L en H; ons HS. „tarctantibus." 4) „noster" ontbreekt in H. 5) In L later veranderd: „Amuda." — H „Amuda." 6) „et" ontbreekt in L en H. 7) L en H „item." 8) H „de."

centiam majestatis nostre auctoritate confirmare et privilegii nostri attestatione renovare et stabilire vellemus. Cujus petitioni, interventu dilecti ac fidelis nostri Arnoldi Treuerensis metropolitani aliorumque fidelium nostrorum et precipue spe superne remunerationis, annuentes, presentis pagine sigilli nostri impressione insignite testamento id confirmavimus et perpetua stabilitate observandum, sicut prescriptum est ab Ottone donatum, decrevimus. Acta sunt hec coram (testibus [1])) idoneis: domno Phylippo [2]) Coloniensi metropolitano et domno Cristiano [3]) Mogontino et domno Arnoldo Treuerensi, Luodulpho [4]) Leodiensi episcopo, Boscelmo [5]) camerario, Ottone, Egberto [6]) de Amestel [7]) et aliis quampluribus. Signum domni Frederici Romanorum imperatoris invictissimi. Ego Henricus cancellarius vice Christiani Moguntini [8]) archiepiscopi et archicancellarii recognovi. Anno Dominice incarnationis MCLXXI, indictione IIII, regnante domno Frederico Romanorum imperatore invictissimo, anno regni ejus XX, imperii vero XVIII. Datum Aquisgrani IIII Idus Octobris filiciter amen.

20. *Keizer Frederik I vergunt, dat door de Neude eene waterleiding gegraven worde tot afvoer van het water van den Rijn naar zee, en dat een dam, bij Wijk in den Rijn gelegd, zal blijven bestaan, en beveelt den dam te Zwammerdam op te ruimen.* 1165.

PRIVILEGIUM DOMINI FRE(DE)RICI IMPERATORIS DE TRANSFODIONE IN NUDA, UT AQUA TRANSEAT IN MARE, ET DE OBSTRUCTIONE RENI APUD WICH ET DE OBSTRUCTIONE APUD SVADEBURG [9]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Fredericus divina favente clementia Romanorum imperator et semper augustus. Dignitas imperii Romani hoc exigit et ad hoc imperialis honoris culmen regendum a Deo suscepimus, ut necessitates reipublice semper pre [10]) oculis et manibus habeamus et in cunctis operibus justi-

1) „testibus" opengelaten. In L en H komt het woord voor. 2) L en H „Philippo." 3) L „Christiano." 4) L „Ludolfo." — H „Ludolpho." 5) H „Boscelino." 6) H „Ecberto." 7) L en H „Aemstel." 8) L en H „Mogontini." 9) Op den kant: „coll." 10) „pre" met latere hand bovengeschreven.

cie ipsa clementia, sine qua Deo placere non possumus, omni tempore nos comitetur; tunc enim honor imperii recto tramite incedit et in meliorem statum roboratur, quando et saluti tocius patrie utiliter providetur et necessitatibus pauperum misericorditer subvenitur. Eapropter cognoscant universi fideles imperii, presentes et futuri, quod nos, primitus amore Dei, deinde pro petitione fidelium principum nostrorum, Godefridi videlicet episcopi Traiectensis, et Florentii comitis Hollandie, Heinrici etiam comitis Gelrensis, et Theoderici comitis de Cleue, et pro fideli servicio aliorum hominum plurimorum de episcopatu Traiectensi, quibus cotidie in terris et bonis eorum gravis destructio et intolerabilis vastacio per assiduas aquarum inundaciones, quasi mors cotidiana, imminebat, ipsis hominibus predictis, sic afflictis tamque miserabiliter ad nichilum redactis, hanc gratiam indulsimus eisque nostra imperiali auctoritate benigne concessimus, ut terra illa, que vulgo Noda dicitur, ad faciendum aqueductum ab incolis provincie, qui tanto dampno et periculo aquarum subjacebant, ita perfodiatur, quod aqua Rheni, per eumdem meatum effluens in mare, quod ibi vicinum est, sine lesione in perpetuum fluat et decurrat, quod nos imperiali auctoritate nostra confirmamus et, ut in perpetuum ita permaneat et observetur, presenti privilegio roboramus. Preterea obstructionem illam Rheni, que vulgo dicitur *dam*, prope villam sive in villa, que appellatur Wich, que ad removendam tam gravem aquarum perniciem antiquitus facta est, nos, pro petitione predictorum principum et pro fideli servicio hominum illorum, qui *huic* [1]) generali malo aquarum participabant, ratam habemus et nostro imperiali edicto confirmamus et, ut eternaliter inconcussa in eodem statu permaneat et conservetur, presenti jussione decernimus. Aliam quoque obstructionem Rheni, quam comes Hollandie in loco, qui dicitur Steckede sive Svadeburg, injuste et violenter erexerat et fecerat, per quam etiam innumerabilium hominum et locorum submersiones frequenter evenerunt,

---

1) „huic" met latere hand bovengeschreven.

nos ex judicio curie nostre cassavimus et penitus destrui precipimus, statuentes et imperiali jussione confirmantes, quatenus, predicta clausura destructa, aqua Rheni libera et regia strata sine omni obstaculo ibidem omni tempore fluat et decurrat, sicut antiquitus solebat. Quod ut verius credatur et ab omnibus diligentius observetur, presentem inde paginam conscribi et sigilli nostri impressione insigniri jussimus, adhibitis idoneis testibus, quorum nomina sunt: Hermannus Fardensis episcopus, Evrardus Ratisponensis electus, Phylippus decanus Majoris ecclesie in Colonia, Arnoldus prepositus *ecclesie* [1]) sancti Andree, Adelous Goslariensis prepositus, Reignardus prepositus, Vlricus dux de Boemia, Marquardus de Grumbach, comes Emicho de Liningen, comes Folmarus de Sarewerde, Heinricus marscalcus de Papeneheim, Cv̊nradus Colbo pincerna, Wilhelmus Skeluwe, Rodulfus de Stenvorde, Constantinus de Berge, Cûno camerarius, Bertolfus Tris camerarius, Cuno de Malberg, Heinricus Friso, Meinardus comes de Nuemage, Folbertus, Gerardus Traiectensis scultetus, Willelmus de Scalcwic [2]), Lutbertus de Odike, Helyas, Egbertus de Amestel, Hermannus de Wordene et frater Godescalcus et alii, *Theodericus* [3]) de Judifax, Albertus Pavo et alii quamplures clerici et laici. Signum domni Frederici Romanorum imperatoris invictissimi. Ego Christianus, Mogontine [4]) sedis electus et sacri pallacii archicancellarius, recognovi. Acta sunt hec anno Dominice incarnationis MCLXV, indictione XIII, regnante domno Frederico Romanorum imperatore victoriosissimo, anno regni ejus XIII, imperii vero XI, feliciter amen.

21. *Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1025 *Juli* 26.

TRADICIO [5]) DOMINI CONRADI REGIS SECUNDI DE COMITATU

---

1) „ecclesie" met latere hand bijgeschreven. 2) Met latere hand veranderd in: „Scalkewic." 3) „Theodericus" met latere hand op den kant geschreven. 4) Met latere hand veranderd in: „Magontine." 5) Deze oorkonde ontbreekt in L. De afschrijver is blijkbaar in de war gebracht door de opmerking „scriptum est," die met eene 14e eeuwsche hand

IN TRENTE SUB ADELBOLDO EPISCOPO TRAIECTENSI [1]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Chŏnradus divina favente clementia rex. Cuncta, que aut possidemus aut possidere videmur, ab ipso accepimus, qui nos et potenter ex nichilo fecit et misericorditer usque ad hoc, quod nunc sumus, perduxit; ipse dator, ipse nutritor, ipse noster est provector. Ex acceptis autem aut condempnabimur aut glorificabimur, nam si eis secundum suggestionem inimici ad pompam nostram abutimur, ex eis quasi commissi talenti defraudatores infeliciter condempnabimur; si autem eis ad gloriam et laudem nominis illius, qui dedit, utimur, ex eis ut fideles dispensatores feliciter glorificabimur. Nichil quippe quod prosit habemus, quod ab ipso non acciperemus, qui ideo dat ut recipiat, non ideo recipit, ut indigeat, sed ut nos earundem rerum, quas recipit, possessores eternaliter faciat; nam quicquid ei damus non amittimus, sed hinc nobiscum portamus, quod autem retinemus non hinc nobiscum portamus, sed hic amittimus. Quapropter notum sit omnibus sancte Dei ecclesie fidelibus, tam futuris quam et presentibus, quod nos, ob perpetuale remedium antecessorum nostrorum et nostri ac dilect*ae* [2]) nostre conjugis, Gisilae videlicet regine, sancte Traiectensi ecclesie, dedicate sub patrocinio beatissimi Martini archiepiscopi, interventu supradicte conjugis nostre et Aribonis Mogontine sedis archiepiscopi necnon Piligrini Coloniensis ecclesie archipresulis et Adelboldi ejusdem ecclesie episcopi, comitatum de Trente per hanc regalem paginam, nostra jussione conscriptam, deinceps habendum damus et concedimus. Que donatio ut stabilis et inconvulsa nunc et in perpetuum permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria corroborantes sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Chŏnradi regis invictissimi. Vdalricus cancellarius vice Aribonis archicancellarii

---

naast het hoofd geschreven is, evenals bij alle andere oorkonden, die reeds in D I voorkomen. Beiden hielden dus de oorkonde zonder twijfel verkeerdelijk voor identiek met N°. 41. 1) Daarbij op den kant: „Henrici imperatoris hoc idem." 2) De „ae" van „dilectae" later ingevuld in de plaats van eenige uitgekrabde letters; er heeft denkelijk vroeger „dilectissime" gestaan.

recognovi. Data VII Kal. Augusti, indictione VIII, anno Dominice incarnationis millesimo XXV, anno autem domni Chuonradi secundi regnantis I. Actum Triburie.

22. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied met munt en tol te Deventer met een graafschap in Hameland, waarvan de grenzen worden omschreven.* 1046 *Augustus* 23.

Zie: Liber donationum. I N°. 51.

23. *Keizer Frederik I beslist de geschillen tusschen bisschop Godefrid en graaf Floris III van Holland over het graafschap in Friesland.* (1165 [1]).)

ORDINACIO [2]) PER DOMINUM FREDERICUM IMPERATOREM DE COMITATU FRISONUM INTER EPISCOPUM TRAIECTENSEM ET COMITEM HOLLANDIE. — In nomine sancte et individue Trinitatis. Fredericus divina favente clementia Romanorum imperator [3]) et semper augustus. Controversie, que sentencia vel concordia sopiuntur, ratio suggerit, ut scriptis et testificationibus designentur, ne forte diuturnitate temporum [4]) discordia recidiva resurgat, et habeat secutura posteritas quid de statu precedencium fraudibus malignancium convenienter opponat. Eapropter controversiam, que inter Godefridum venerabilem Traiectensem episcopum et Florentium comitem Hollandie de comitatu Frisonum agitabatur, nos de consilio curie et fidelium eorum [5]) concorditer decidentes, eosque favorabili amicicia reconciliantes, dignum duximus, ut universus tenor concordie describeretur [6]) quemadmodum subnixa videntur. Statuimus igitur, ut eque participent predicto comitatu Frisonum, episcopus videlicet [7]) et comes, et neuter eorum majorem habeat in hoc comitatu [8]) commodum vel proficuum; ambo concorditer eligent sibi comitem, qui vices eorum gerat in predicto comitatu, qui presentatus ab eis domno imperatori

1) Reeds Kluit (Hist. crit. I p. 111 Noot) nam in overeenstemming met het Chron. Egmondanum het jaar 1165 voor deze oorkonde aan; zoo ook Stumpf, Reichskanzler. II p. 360. 2) Het afschrift van deze oorkonde in B dagteekent uit het begin der 16e eeuw. 3) B „imperator Romanorum." 4) B „temporis." 5) B „meorum." 6) B „describetur." 7) B „scilicet." 8) B „in hoc comitatu habeat."

bannum et potestatem judicandi a manu domni imperatoris accipiat et juramentum prestabit, quod pro dilectione vel odio vel pro argento vel auro vel alicujus rei gratia in predicto comitatu neutri [1]) faciet injuriam, nec unius magis promovebit commodum et [2]) proficuum quam alterius. Episcopus etiam [3]) et comes ordinabunt de utilitate electi comitis eorum in predicto comitatu; quod si ipsi concorditer comitem eligere non poterint [4]), domnus imperator pro consilio suo comitem eliget et illi dabit bannum et ordinabit de sua utilitate; si vero [5]) displicebit episcopo vel [6]) comiti vel utrique comes [7]), quem vel ipsi elegerint [8]) vel quem imperator eis dederit, mutare possunt eum, quando [9]) voluerint. Cum vero [10]) intrandi in predictum comitatum et judicandi Maji tempus advenerit, episcopus videlicet et comes [11]) Hollandie simul intrabunt, uterque cum XXX militibus vel si forte in majori vel minori numero militum [12]) convenerint, et postquam intraverint, eque divident omnes redditus curtium ad comitatum pertinentium et omnia commoda et emolumenta, que de comitatu vel de judiciis comitatus provenerint; equaliter impartientur dampna et defectus comitatus, et separatim uterque in hospicio suo faciet expensas pro voluntate sua; communi quoque consensu et dono investiture locabunt et ordinabunt officia sua. Uterque autem pro libito [13]) suo accipiet sibi advocatum, communibus tamen negociis idoneum; si autem advocatus episcopi comiti displicuerit, ad nutum comitis episcopus illum deponet et substituet alium qui comiti placeat; si vero [14]) advocatus comitis episcopo displicuerit [15]), deponet eum comes et alium qui placeat episcopo substituet. Ab introitu amborum, episcopi videlicet et comitis, exercebit comes eorum judicia et justicias comitatus, donec peragantur VIII septimane. Infra has VIII septimanas episcopus non exercebit aliqua synodalia vel ecclesiastica judicia. Transacto autem hoc spacio, comes Hollandie, si vult, exire

1) B „neuter." 2) B „vel." 3) „etiam" ontbreekt in B. 4) B „poterunt." 5) B „non." 6) B „et." 7) B „uterque"; „comes" ontbreekt daar. 8) B „eligunt." 9) B „cum." 10) B „non." 11) Ons HS. heeft: „cocomes." 12) „militum" ontbreekt in B. 13) B „libitu." 14) B „non." 15) B „placuerit."

poterit, et si vult, remaneat ad negocia, si qua sunt, plenius peragenda; et episcopus similiter remaneat ad ecclesiastica judicia facienda. Ambo autem in Majo debent intrare, ut expeditis secularibus negociis et judiciis, synodalia quoque negotia ante incommoditatem hiemis valeant promoveri. Verum si alter eorum, episcopus videlicet et comes, commonitus ab altero, vel in servicio imperatoris vel alterius domini sui vel gravi infirmitate occupatus vel qualibet inevitabili causa detentus vel pro voluntate sua, comitatum [1]) non intraverit, mittet condictam miliciam vel quantam tunc oportunitas temporis exigit et ipsi inter se convenerint, et equalem portionem accipiet [2]) et, sicut supradictum est, omnia simul bona et mala parcientur. Si vero [3]) neuter eorum comitatum intrare poterit vel communi consensu intrare vitaverint [4]), mittent comitem suum ad exercenda judicia comitatus, et cum illo mittent milites quotquot voluerint vel nuncios; et quicquid super sumptus illorum residuum fuerit, equaliter divident inter se. Preter(e)a comes Hollandie juvabit episcopum per werram vel obsidionem, quam cum ipso faciet, vel per querimoniam recuperare castrum Bintheim [5]); et si quocumque modo illud recuperaverit, concedet illud comiti in feodum salva uniuscujusque justicia. Et episcopus habebit in eodem castro domum et [6]) cappellam et granarium et coquinam, et ponet in eodem castro unum liberum hominem suum et duos ministeriales suos, et libere ingredietur et egredietur [7]), quando voluerit; comes autem habebit omnem munitionem et fortitudinem castri et juvabit inde episcopum. Si autem episcopus werram habuerit cum aliquo amico vel homine comitis, contra quem comes salvo honore suo episcopum juvare non potest, dabit castrum in potestatem episcopi, ut habeat illud quamdiu werra duraverit, accepta tamen [8]) securitate, ut finita werra ei restituat. Ut autem universam concordiam episcopus et comes perpetuo teneant et observent, fide data in manu nostra firmiter compromiserunt,

---

1) B „comitatus." 2) B „accipient." 3) B „non." 4) B „nutaverint." 5) B „Benthem." 6) „et" ontbreekt in B. 7) B „egredietur et ingredietur." 8) B „cum."

et nos, ad majorem hujus concordie firmitatem, sub obtentu gratie nostre et sub pena quingentarum marcarum argenti eis inju(n)ximus omni tempore [1]) observandam. Ceterum si alter ipsorum hanc concordiam violaverit, et commonitus ab altero infra XII ebdomadas non emendaverit, nos comitem, qui bannum a nobis habet, in presentiam nostram vocabimus, et ab ipso et ab aliis sex boni testimonii viris, tribus videlicet ex parte episcopi et tribus ex parte comitis, quos ad hoc eligemus, quis in hujus violatione concordie reus sit, investigabimus; hii septem jurabunt, quod bona fide veritatem dicent; qui [2]) autem ab hiis septem viris, vel, si discordes fuerint, a majori parte reus esse censebitur, quingentas marcas argenti infra XX ebdomadas camere nostre persolvet et reatum suum digne emendabit.

24. *Koning Frederik II vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen zijn gebied over te brengen.* 1220 *April* 19.

PRIVILEGIUM DOMINI FREDERICI IMPERATORIS DE THELONIO IN GEYNE LOCANDO IN ALIO LOCO, UBI EPISCOPO TRAIECTENSI PLACUERIT. — Fredericus secundus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus et rex Sicilie. Regalis excellentie deposcit benignitas, ut eos ampliori favore et gratia in agendis suis respiciamus, quos ad exaltationis nostre gloriam ferventes invenimus et fideles. Quapropter noverint universi fideles imperii et futuri, quod nos, considerantes puram fidem et ferventem dilectionem, quam dilectus consanguineus noster Otto, Traiectensis episcopus, ad sublimitatis nostre promotionem constanter exhibet et est exhibiturus, de consueta majestatis nostre clementia damus et concedimus ei plenam auctoritatem et licentiam, ut theloneum, quod ex concessione imperatorum sive regum ab antiquo tenuit in loco, qui Geyne dicitur, in alio sibi commodiori loco, ubi voluerit infra territorium suum, locet et constituat, et super hoc nullius umquam persone habeat impedimentum. Ad cujus

1) B „injunximus"; „omni tempore" ontbreekt. 2) B „sin."

rei certam in posterum evidentiam hanc cartam inde conscribi jussimus et bulla nostra communiri. Testes hii sunt: domnus Sifridus Mogontinensis archiepiscopus, domnus Enkelbertus Coloniensis archiepiscopus, domnus Theodericus Treuerensis archiepiscopus, domnus Albertus Magedeburgensis archiepiscopus, domnus Chŏnradus Metensis et Spirensis episcopus, imperialis aule cancellarius, Hugo Leodiensis episcopus, Theodericus Monasteriensis episcopus, Chŏnradus Ratisponensis episcopus, Hartuicus Eistadensis episcopus, Lŭdewicus dux Bauwarie, Heinricus dux Brabantie, Walrammus marchio Namucensis, marchio de Bathen, Gerhardus comes Gelrensis, Willehelmus comes Hollandie, Theodericus comes Cliuensis, Arnoldus comes de Los, Gerhardus comes de Are, Heinricus comes de Seyna, Otto comes de Tekeneburg, Herman de Lippia, Wernerus de Bonlant, imperialis aule dapifer, Anselmus de Instinkin marscalcus, Heinricus et Hartuicus, magistri coquine, Phylippus de Bonlant et alii quamplures fideles imperii. Datum apud Frankevord, anno verbi incarnati millesimo ducentesimo vicesimo, tercio decimo Kal. Maji, indictione octava. Data vero per manus domni Chŏnradi Metensis et Spirensis episcopi, imperialis aule cancellarii.

25. *Koning Hendrik VII keurt het vredesverdrag tusschen bisschop Otto van Utrecht en graaf Gerard van Gelre goed, en geeft aan den bisschop in leen eene voogdij in Salland.* 1226 *Februari* 20.

DONACIO DOMINI HENRICI REGIS DE COMITATU BOCHORST. — Henricus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis in perpetuum. Notum esse volumus, tam presentibus quam futuris, quod formam compositionis et pacis, per venerabilem dominum C., Portuensem et sancte [1]) Ruffine episcopum, apostolice sedis legatum, inter dilectum principem nostrum Ottonem, episcopum Traiectensem, et G., comitem

1) Ons HS. heeft het onverstaanbare „itm", het oorspronkelijke stuk in het Alg. Rijks-archief (vlg. Sloet, Oork. b. I. p. 496) echter: „sancta."

Gelrensem, ordinatam, ratam et firmam habentes, ad petitionem ejusdem domini legati, advocatiam, quam Gerardus miles de Buchurst habuit in Sallandia et dictus comes Gelrensis ab ipso emerat, in manus nostras ab eis libere resignatam, nobis vacantem, prefato episcopo et successoribus suis et ecclesie Traiectensi contulimus, cum aliis beneficiis et feodis, que ab imperio optinet, perpetuo possidenda. Ad hujus igitur nostre donationis firmitatem et evidentiam perennem, hanc paginam, sigilli nostri appensione munitam, ecclesie et episcopis Traiectensibus perpetuo fecimus assignari, sub obtentu gratie nostre inhibentes, ne quis hominum huic nostre donationi audeat contraire. Datum apud Frankenvort, anno Domini millesimo CCXXVI, decimo Kal. Marcii.

26. *Keizer Frederik II bepaalt op nieuw, dat graaf Gerard van Gelre, niettegenstaande eene vroegere vergunning, van die van Deventer en Salland geen tol zal mogen heffen te Lobith.* 1223 *Januari* 4 [1]).

PROHIBICIO FREDERICI IMPERATORIS, NE COMES GELRENSIS STATUAT THEOLONIUM APUD AERNHEM OESTERBEECK AUT LOBEDE [2]). — Fredericus Dei gratia Romanorum imperator semper augustus et rex Sicilie universis presentes litteras inspecturis, fidelibus suis, gratiam suam et omne bonum. Quia, cum apud Frankenvort in curia solempniter indicta judicio presideremus, per principes, qui ibidem aderant, talis data fuit sententia et ab eisdem approbata, quod nullam auctoritatem sive warandiam thelonei in dampnum vel prejudicium alicujus nostra prestare serenitas potuisset, quare, cum de comite Gelrensi super theloneo, quod

1) Dat het jaar 1223 (niet 1238) met het 11e jaar der indictie bedoeld wordt, blijkt uit het verband met andere stukken. In 1220 April 26 was te Frankfort besloten, dat de keizer geene nieuwe tolprivilegiën zou geven (zie N°. 32). In overeenstemming daarmede was 1220 April 30 (N°. 30) het vroeger aan den graaf van Gelder verleende tolprivilegie ingetrokken en hem dus verboden verder tol te heffen. Dit verbod werd nu 1223 Januari 4 (N°. 26, 29) herhaald. De keizer verbleef inderdaad blijkens andere uitgevaardigde stukken in Januari 1223 te Prechina. (Zie: Böhmers Regesten ed. Ficker. p. 300/1.) 2) Op den kant: „coll."

se a nobis asseruit tenere clamor conquerentium non modicus aures excellentie nostre pulsaverit, sub obtentu gratie nostre eidem comiti dedimus in mandatis ac penitus prohibuimus, quod nullum theloneum apud Arnheim vel Osterbeke seu Lobedde vel in quocumque loco super Rhenum deinceps acciperet vel haberet, non obstante aliqua warindia, si quam se dixit habere, nec aliquibus litteris obviantibus, a nobis vel predecessoribus nostris impetratis, super hiis litteras apertas universis *eas* [1]) inspicientibus destinantes. Verum quia idem comes in hiis mandato et scripto nostro temere contraire presumens, postmodum theloneum sibi prohibitum non solum extorquere, immo etiam, quod gravius est, in dispendium episcopi Traiectensis et ecclesie sue homines suos de Dauantria et Sallandia novis theloneorum exactionibus apud Lobedde presumpsit aggravare, nolentes igitur, ut per violentiam comitis prefati episcopo jamdicto et ecclesie ipsius, occasione premissi thelonei, aliquod prejudicium fiat ulterius, litteras, quas super inhibitione ejusdem thelonei indulsimus, confirmantes innovamus, ac iterato imperiali auctoritate warandiam thelonei apud loca memorata et in aliis locis super Rhenum sepedicto comiti contradicimus et, ne theloneum deinceps accipiat, penitus inhibemus. Si vero idem comes, quod non credimus, huic nostre contradictioni ac inhibitioni contrarius exstiterit, ipsum et indignationem nostri culminis incurrisse et a gratia majestatis nostre exclusum penitus cognoscatis. Actum [2]) apud Prechinam II Non. Januarii, XI indictione.

27. *Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar.* 1122 *Mei* 26.

Zie: Liber donationum. I N°. 75 (2e afschrift).

28. *Koning Hendrik VII draagt aan Johannes, kanunnik van St. Pieter en notaris van den Utrechtschen bisschop,*

---

1) „eas" later bijgeschreven in de plaats van een uitgekrabd woord.
2) „Actum" met latere hand bijgeschreven.

ten behoeve van dezen, eene voogdij in Salland op. 1226 [1]) *Februari* 20.

DONACIO, QUAM FE(CIT HEN)RICUS REX (EPISCOPO) TRAIECTENSI DE ADVOC(ACIA) SALLANDIE, QUAM POSSE(DIT GE)RARDUS DE BUCHORST. — Henricus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus universis presens scriptum inspecturis salutem et omne bonum. Notum sit omnibus, quod advocatiam Sallandie, quam habuit Gerardus de Buchorst et quam Gerardus comes Gelrensis ab ipso emerat, ab eisdem nobis resignatam et libere nobis vacantem, dilecto principi nostro Ottoni, episcopo Traiectensi, et ecclesie sue suisque successoribus in perpetuum contulimus possidendam, et Johannem, notarium ipsius, canonicum sancti Petri Traiectensis, nomine predicti episcopi et ecclesie Traiectensis de manu nostra protestamur recepisse. Datum apud Frankenvord anno Domini millesimo CCXXV, X Kal. Marcii.

29. *Keizer Frederik II verbiedt graaf Gerard van Gelre op nieuw, om van die van Deventer en Salland tol te heffen te Lobith.* 1223 *Januari* 4 [2]).

PROHIBICIO THEOLONEI APUD LOBEDDE, QUAM FECIT FRIDERICUS. — Fridericus Dei gratia Romanorum imperator semper augustus et rex Sicilie fideli suo G. comiti Gelrensi gratiam suam et omne bonum. Intelleximus, quod tu, post inhibitionem mandati nostri apud Frankenvorde in sollempni curia sentencialiter factam, venerabilem Traiectensem episcopum, dilectum consanguineum et principem nostrum, et ecclesiam ipsius indebitis exactionibus thelonei apud Lobedde et aliis gravaminibus multipliciter aggravas et molestas, immo, quod gravius est, ab hominibus castri sui Dauantre et terre sue Sallandie de novo theloneum extorques, in ipsius et ecclesie sue prejudicium et gravamen. Cum igitur ex officio commissi nobis regiminis ecclesiarum jura defendere teneamur ac conservare, fidelitati tue sub optentu gratie nostre firmiter precipiendo mandamus, quatinus ab hujusmodi exactionibus thelonei

1) Het jaar is 1226: zie hiervoor No. 25. 2) Zie de noot bij No. 26.

et aliis gravaminibus, que eidem episcopo et ecclesie sue hactenus irrogasti et adhuc inferre non formidas, omnino desistas, theloneum, maxime ad gravamen episcopi et hominum terre sue per te de novo institutum, penitus abolendo; indubitanter sciturus, quod, si in hujusmodi mandati nostri executione iterato tibi facti contra tenorem litterarum, quas super hiis omnibus eas inspicientibus de novo direximus, negligentem te gesseris, non solum majestatem nostram offendisse, sed a gratia nostra te scias penitus alienum. Datum apud Prechinam IIII Januarii, XI indictione.

30. *Koning Frederik II draagt den aartsbisschop van Keulen op, om graaf Gerard van Gelre, niettegenstaande vroegere vergunning, te verbieden, om tol te heffen te Arnhem, Oosterbeek of Lobith.* 1220 *April* 30 [1]).

SCRIPTUM FREDERICI REGIS AD ARCHIEPISCOPUM COLONIENSEM, UT PROHIBEAT COMITEM GELRYE, NE STATUAT THEOLONEUM APUD ARNEHEIM VEL APUD OSTERBEKE [2]). — Fridericus secundus Dei gratia Romanorum rex semper augustus et rex Sicilie fideli et dilecto principi suo E. sancte Coloniensis ecclesie archiepiscopo gratiam suam et omne bonum. Nobis apud Frankenvorde in curia sollempniter indicta judicio presidentibus, talis data est sententia et a principibus approbata, quod nullam auctoritatem thelonei sive warandiam in dampnum vel prejudicium alicujus prestare possimus. Cum igitur super theloneo, quod nobilis vir comes Gelrensis se asserit tenere a nobis, querimoniam non modicam audiverimus, regia majestate tibi mandamus, quatinus auctoritate nostra et sub optentu gratie nostre eidem comiti firmiter precipias, ut nullum theloneum apud Arnheim vel Osterbeke seu Lobedde vel in quocumque loco super Rhenum deinceps accipiat, non obstante aliqua warandia, si quam se dicit habere, nec litteris aliquibus obviantibus, a nobis vel antecessoribus nostris impetratis. Datum apud Frankenvorde in curia nostra sollempniter indicta, II Kal. Mai.

---

1) Het rijkshof te Frankfort werd in 1220 gehouden. (Zie No. 32.)
2) Op den kant: „coll".

31. *Keizer Otto II hernieuwt het door zijne voorgangers gegevene verlof om te Utrecht munt te slaan en de schenking van de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk.* 975 *Juni* 6.

Zie: Liber donationum. I N°. 30 [1]).

32. *Koning Frederik II schenkt aan de geestelijke vorsten des rijks verschillende voorrechten.* 1220 *April* 26.

CONFEDERATIO IMPERATORIS, QUOD NOVUM THEOLONEUM VEL NOVAS MONETAS NUMQUAM STATUET [2]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Fridericus secundus divina favente clementia Romanorum rex et semper augustus et rex Sicilie [3]). Digna recolentes animadversione, quanta efficacia et fide dilecti fideles nostri principes ecclesiastici nobis hactenus astiterint, ad culmen imperii nos promovendo, promotos in ipso firmando et demum filium nostrum Henricum in regem sibi et dominum benivole atque [4]) concorditer eligendo, censuimus eos, per quos promoti sumus, semper promovendos, et per quos firmati sumus unacum ipsorum ecclesiis [5]) semper fore nostra defensione contra noxia queque firmandos. Igitur quia in eorum gravamina quedam consuetudines et, ut verius dicamus abusiones, ex longa perturbatione imperii, que per gratiam Dei nunc quievit et quiescet, inoleverant in novis theoloneis et monetis, que se invicem ex similitudinibus ymaginum destruere consueverant, in guerris advocatorum et aliis malis, quorum non est numerus, statutis quibusdam eisdem abusionibus obviavimus [6]). Primo promittentes, quod numquam deinceps in morte

1) Ook in L volgt hier deze oorkonde. In ons HS. ontbreekt de gewone 14e eeuwsche bijvoeging „scriptum est": het is dus aan den 14e eeuwschen klerk (en daardoor ook aan den schrijver van L) ontgaan, dat de oorkonde reeds in D I voorkomt. 2) Daarbij met eene hand van het begin der 16e eeuw: „Et est littere sub aureo sigillo in ecclesia Traiectensi." — Het opschrift in B, waar de tekst geschreven is met eene hand van de 1e helft der 16e eeuw, luidt: „Confederacio imperatoris cum principibus ecclesiasticis et ecclesiis Almanie." 3) B „Cicilie." 4) Later veranderd in: „ac." — B „et." 5) B „ecclesiis ipsorum." 6) B „obviamus."

cujusquam principis ecclesiastici reliquias suas fisco vendicabimus, inhibentes etiam ne laicus quisquam [1]) aliquo pretextu sibi eas vendicet, sed cedant successori, si antecessor intestatus decesserit [2]), cujus testamentum, si quid inde fecit, volumus esse ratum; si quis vero contra hanc constitutionem reliquias sibi vendicare presumpserit, proscriptus et exlex habeatur et feodo [3]) sive beneficio, si quod habet, permaneat destitutus. Item nova thelonea et novas monetas in ipsorum territoriis sive jurisdictionibus, eis inconsultis seu nolentibus, non statuemus de cetero; sed antiqua thelonea et jura monetarum, eorum ecclesiis concessa, inconvulsa et firma conservabimus et tuebimur, nec ipsi ea infringemus, nec ab aliis ledi permittemus modis aliquibus; utpote monete turbari et vilificari solent similitudinibus ymaginum, quod penitus prohibemus. Item homines, quocumque *genere* [4]) servitutis ipsis attinentes [5]), quacumque causa se ab eorum obsequiis alienaverint, in nostris civitatibus non recipiemus in eorum prejudicium; et idem ab ipsis inter se, eisque a laicis omnibus universaliter volumus observari. Item statuimus, ne quis ecclesiam aliquam in bonis suis dampnificet occasione advocati eorundem bonorum; sed si dampnificaverit, dampnum in duplo restituet et centum marcas argenti camere nostre solvet. Item si aliquis eorum vassallum suum [6]), qui forte eum offendit, jure feodali convenerit et sic feodum [7]) evicerit, illud suis usibus tuebimur, et si ipse feodum de bona et liberali sua voluntate nobis conferre voluerit [8]), recipiemus, amore vel odio non obstante; quocumque autem modo, sive etiam [9]) ex morte infeodati, principi ecclesiastico feodum aliquod vacare contigerit, illud auctoritate propria, immo violentia, nullatenus invademus, nisi de [10]) bona voluntate [11]) liberalique concessione sua potuerimus [12]) obtinere, sed cum effectu suis usibus studebimus defensare [13]). Item, sicut justum est, excommunicatos eorum,

---

1) B „quisquam laycus." 2) B „decessit." 3) B „fredo." 4) „genere" met latere hand bovengeschreven. — B „cujuscumque servitutis." 5) B lascht in: „qui." 6) B „sumet." 7) B „feodem." 8) B „noluerit." 9) B „et." 10) In B ontbreekt „de." 11) B „volunta." 12) B „poterimus." 13) Op den kant met latere hand: „De excommunicatis vitandis."

dum tamen ab ipsis viva voce vel per litteras eorum vel per honestos nuncios fidedignos nobis denunciati fuerint, vitabimus, et nisi prius absolvantur, non concedemus eis personam standi judicio; sic distinguentes, quod excommunicatio non eximat eos a respondendo impetentibus, sed sine advocatis, perimat autem in eis jus et potestatem [1]) ferendi sententias et testimonia et alios impetendi. Et quia gladius materialis constitutus est in subsidium gladii spiritualis, excommunicationem [2]), si excommunicatos in ea ultra sex septimanas perstitisse predictorum modorum aliquo nobis constiterit, nostra proscriptio subsequatur, non revocanda nisi prius excommunicatio revocetur. Sic utique aliisque modis omnibus, justo videlicet et efficaci judicio, ipsis prodesse atque preesse firmiter compromisimus; et ipsi versavice fide data promiserunt, quod contra omnem hominem, qui tali nostro judicio ipsis exhibendo violenter restiterit, nobis pro viribus suis efficaciter assistent. Item constituimus, ut nulla edificia, castra videlicet seu civitates, in fundis ecclesiarum, vel occasione advocatie vel alio quoquam pretextu, construantur; et si qua forte sunt constructa contra voluntatem eorum, quibus fundi attinent, diruantur regia potestate. Item inhibemus ad imitationem avi nostri felicis memorie imperatoris Friderici [3]), ne quis officialium nostrorum in civitatibus eorundem [4]) principum jurisdictionem aliquam, sive in theloneis sive in monetis seu aliis officiis quibuscumque, sibi vendicet, nisi per octo dies ante curiam nostram ibidem publice indictam et per octo dies [5]) post eam finitam, nec etiam per eosdem dies in aliquo excedere presumant jurisdictionem principis et consuetudines [6]) civitatis; quotienscumque autem ad aliquam civitatum eorum accesserimus sine nomine publice curie, nichil in ea juris habeant, sed princeps et dominus ejus plena in ea gaudeat potestate. Sane quanto fidem ampliorem predictorum principum circa nos intelleximus, tanto excellentius eorum

---

1) B „potestas." 2) B „excommunicationis." 3) B „Frederici." 4) B „eorum." 5) De woorden „ante curiam — octo dies" ontbreken in B. 6) Er stond vroeger „consuetudinem", doch reeds de schrijver zelf veranderde dit in: „consuetudines."

profectibus semper intendemus prospicere; et quoniam acta hominum oblivio inimica memorie per longam temporum evolutionem sepelire solet, diligentia vigilantiori adhibita hec nostre gratie beneficia ecclesiis inpensa perpetuari volumus, statuentes, ut heredes nostri et successores in imperio ea rata conservent et exsequantur et faciant in subsidium ecclesiarum a laicis universaliter observari. Et ut futuris innotescant et a presentium non excidant memoria sive noticia, ea fecimus huic pagine annotari et paginam subnotatione nominum eorum, qui interfuerunt, principum videlicet, et sigilli nostri munimine insigniri. Testes hii sunt: Sifridus Maguntinensis [1]) archiepiscopus, Theodericus [2]) Treuerensis archiepiscopus, Engelbertus Coloniensis archiepiscopus, Albertus Magdeburgensis [3]) archiepiscopus, Hugo Leodiensis episcopus, Otto Traiectensis episcopus, Egbertus Babenbergensis [4]) episcopus, Conradus Ratisbonensis [5]) episcopus, Hertwicus [6]) Egesdedensis episcopus, Theodericus Manasteriensis [7]) episcopus, Heinricus Wormatiensis [8]) episcopus, Engelhardus Nuwemburgensis [9]) episcopus, Heinricus Basiliensis episcopus et alii quamplures. Signum domni Friderici [10]) secundi Romanorum regis invictissimi et regis Sicilie [11]). Ego Conradus Mettensis et Spirensis episcopus, imperialis aule cancellarius, vice domni Sifridi Maguntine [12]) sedis archiepiscopi et totius Germanie archicancellarii recognovi. Acta sunt hec anno Dominice incarnationis MCCXX, indictione IX, regnante domno Friderico [13]) secundo Romanorum rege et Sicilie [14]) gloriosissimo anno regni ejus in Germania VIII, in Sicilia [15]) vero XXIII [16]). Datum apud Frankenwurt [17]) VI Kal. Maji.

33. *Keizer Hendrik VI beslist de geschillen over het graaf-*

---

1) B „Megoncinensis." 2) B „Theodoricus." 3) B „Madeburgensis." 4) B „Egbertus Balburgensis." 5) B „Ratisponensis." 6) B „Herewicus." 7) B „Theodoricus Monosteriensis." 8) B „Wormensis." 9) B „Nuwenbergensis." 10) B „Frederici." 11) B „Cicilie." 12) B „Mogontine." 13) B „Frederico." 14) B „Cicilie." 15) B „Cicilia." 16) B „XXII." 17) B „Franckenvoerdt."

schap Veluwe tusschen den bisschop van Utrecht en den hertog van Lotharingen en wijst het toe aan den bisschop, die het den hertog in leen geeft. 1196 *Maart* 6.

COMPOSICIO, QUAM FECIT HENRICUS IMPERATOR INTER DUCEM LOTHARINGIE ET EPISCOPUM TRAIECTENSEM DE COMITATU DE VELOWE [1]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Heinricus [2]) sextus divina favente clementia Romanorum imperator semper augustus et rex Sicilie [3]). Imperatorie majestatis nostre debitum expostulat et requirit officium, ut ea, que inter fideles et principes imperii causam et fomitem dant discordie, lima correctionis et diligentie omnimodis enervantes, ad firmam pacis concordiam vigilanti studio ipsos satagamus [4]) reducere. Quaprópter notum facimus universis imperii nostri fidelibus, presentibus et futuris, quod nos questionem illam, que jam diu vertebatur inter dilectos consanguíneos nostros Baldewinum [5]) Traiectensem episcopum et Heinricum ducem Lotharingie [6]) super comitatu de Velewe [7]), in eo videlicet, quod ipse episcopus comitatum illum de concessione imperatorum sibi et ecclesie Traiectensi asserebat pertinere, et econtra dux Lotharingie [8]) dicebat, quod ipsum comitatum de manu nostra teneret in feodo, ad hunc finem deduximus, quod ipse dux, injuriam suam recognoscens, omne jus, quod in comitatu illo videbatur habere, in manus nostras libere resignavit. Nos itaque predictum comitatum cum omnibus suis pertinentiis imperiali clementia predicte ecclesie Traiectensi [9]) et dilecto consanguineo nostro Baldwino, ejus episcopo, sollempniter contulimus et imperiali auctoritate presenti majestatis nostre privilegio in perpetuum confirmavimus; ipse vero episcopus eundem

---

1) Met eene hand van het begin der 16e eeuw in ons HS. daaronder op den kant: „Ista littera est sub aureo sigillo imperatoris in ecclesia Traiectensi." Op den kant: „coll." — B „Lothoringie — super comitatu Velue." Het stuk is in B geschreven met dezelfde 16e eeuwsche hand als het voorgaande. 2) B „Henricus." 3) B „Cicilie." 4) B „satagamur." 5) B „Baldwinum." 6) B „Henricum ducem Lothoringie." 7) B „Velue." 8) B „Lothoringie." 9) Op den kant met latere hand: „quod tenetur Veluam ab episcopo Traiectensi."

comitatum cum pertinentiis suis et omni jure predicto consanguineo nostro Heinrico [1]) duci Lotharingie in presentia nostra benigne concessit, sub eo tenore, ut idem comitatus ad ejus heredem, filium suum vel filiam, libere transeat et integre. Statuimus igitur et imperiali edicto sanccimus [2]), ut nulla omnino [3]) persona in posterum hanc nostram ordinationem et confirmationem aliquatenus infringere [4]) audeat vel perturbare; quod si quis attemptaverit, centum libras auri pro pena componat, dimidium camere nostre et reliquum passis injuriam. Ad cujus rei certam in perpetuum evidentiam presentem paginam inde conscribi jussimus et majestatis nostre sigillo aureo communiri. Hujus rei testes sunt: Ludolphus Magdeburgensis [5]) ecclesie archiepiscopus, Hartwicus [6]) Bremensis archiepiscopus, Hermannus lantgravius Thuringie [7]), Otto comes de Bentheim [8]), comes Lambertus de Erfordia, Guichardus burgravius de Magdeburg [9]), comes Albertus de Wernningerode [10]), Rubertus de Clûrne [11]), Cuno de Mincemberc [12]), Marquardus dapifer, Drushardus de Kesteneburc [13]), Heinricus camerarius de Groiz [14]), Heinricus pincerna de Lutra [15]), Gerardus de Grimberc [16]), Arnoldus de Wisemal [17]) et alii quamplures. Signum domni Heinrici [18]) sexti Romanorum imperatoris invictissimi et regis Sicilie. Ego Conradus Hildenshemensis [19]) electus, imperialis aule cancellarius, vice Conradi Maguntine [20]) sedis archiepiscopi et totius Germanie archicancellarii recognovi. Acta sunt hec anno Dominice incarnationis MCXCVI, indictione XIIII, regnante domno Heinrico [21]) sexto Romanorum imperatore gloriosissimo, anno regni ejus XXV, imperii vero quinto et regni Sicilie secundo. Datum apud Geilenhusen [22]) II Non. Martii.

---

1) B „Henrico." 2) B „sanxiuntur." 3) B „omnis." 4) B „infringere." Ons HS. heeft: „infirgere." 5) B „Madubergensis." 6) B „Harewicus." 7) B „Turingie." 8) B „Benthem." 9) B „Madeburg." 10) B „Werningerode." 11) B „Robertus de Duerne." 12) B „Nuerenburg." 13) B „Kestenebert." 14) B „Henricus camerarius de Groye." 15) B „Henricus pincerna de Lucra." 16) B „Grumbert." 17) B „Wesemael." 18) B „Henrici." 19) B „Hildenesemensis." 20) B „Moguntinensis." 21) B „Henrico." 22) B „Gelenhusen."

34. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk ten behoeve der kanunniken een goed in de villa Groningen met het rechtsgebied, de munt en den tol aldaar.* 1040 *Mei* 21.

Zie: Liber donationum. I N°. 49.

BIJGEVOEGDE OORKONDEN

IN VERSCHILLENDE HANDSCHRIFTEN VAN HET CARTULARIUM.

I. LIBER DONATIONUM.

1. *De Domproost Diederik schenkt vier prebenden, behoorende tot het officium coquine van den Dom, die vroeger tot zijne collatie stonden, aan het Domkapittel.* 1243 *September* 9.

NOTA DE PRE[BEN]DA CELLARII [ET] COQUINE [1]). — Universis Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, Theodericus, Dei gracia Major in Traiecto prepositus et archydiaconus, in perpetuum. Universitati vestre sub forma presentium duxi declarandum, quod maturo consilio et sana prehabita deliberacione, pro predecessorum meorum felici memoria et mee salutis augmento, de consensu capituli mei quatuor prebendas, videlicet cellarii, magistri coquine et duas alias minores similiter ad officium coquine spectantes, quarum donacio ad me pertinet et que indifferenter ante mea tempora, quandoque canonicis infra ecclesiam quandoque eciam laycis, sunt collate, meo contuli capitulo. Ita ut, cum prebenda cellarii vacaverit, ego prepositus conferam vel successor meus, qui pro tempore fuerit, conferet sacerdoti, qui celebret ad altare sancte Marie, quod est in superiori parte ecclesie versus occidentem. Prebendam autem, quam habet magister coquine, dum vacaverit, similiter conferam vel successor meus conferet sacerdoti, qui celebret in capella sancti Laurencii in domo prepositi; insuper idem sacerdos

1) Deze oorkonde is geschreven op de quaterns, behoorende tot het 2e cartularium van het Liber donationum, met eene hand van de 14e eeuw.

habebit redditus, nunc ad ipsam capellam pertinentes. Et duas alias prebendas, que sunt sub magistro coquine, simili modo conferam vel successor duobus clericis conferet. Et hii quatuor loco vicariorum deservient in choro et exsequentur officium, quod de prebendis fieri consuevit, et subditi erunt decano ecclesie ad coercionem discipline, et in absencia decani majori de capitulo, qui presens fuerit. Cum autem aliquam predictarum prebendarum vacare contigerit, si ego vel successor meus a tempore vacacionis infra mensem non contulerimus, decanus, si presens fuerit, infra octo dies conferet eam; alioquin major de capitulo, qui presens fuerit, sine dilacione conferet eandem loco prepositi. Quilibet vero predictorum vicariorum, qui sacerdos fuerit, ad minus semel in septimana missam dicet pro defunctis, pro animabus videlicet predecessorum meorum, mea et successorum meorum. Nos vero capitulum huio pio facto memorati Theoderici, prepositi nostri, consensum prebemus et ad firmamentum ejus sigillum ecclesie nostre unacum sigillo ipsius prepositi presentibus duximus apponendum. Acta sunt hec in capitulo nostro feria quarta post Nativitatem beate Marie Virginis anno Domini M. ducentesimo quadragesimo tercio.

2. *Synodaal-statuten van het Utrechtsche bisdom.* 1209, *vernieuwd* 1236.

HEC SUNT STATUTA, PER DOMINUM THEODERICUM DE ARE, EPISCOPUM TRAIECTENSEM, IN SANCTA SYNODO DE [1]) CONSENSU [2]) PRELATORUM ET CLERI EDITA [3]) ANNO DOMINI M°.CC°. NONO; ITEM A DOMINO WILBRANDO [4]) EPISCOPO INNOVATA ANNO DOMINI M°.CC°.XXX°. SEXTO [5]). — § 1. Si capiatur prelatus vel canonicus vel socius chori vel aliquis clericus de familia prelati vel canonici, episcopus, qui nunc est

1) L en H hebben: „et." 2) H „consensu." 3) „edita" ontbreekt in L en H. 4) L „Willibrando." 5) Deze oorkonde is geschreven met dezelfde 14e eeuwsche hand als het vorige stuk op de quaterns, behoorende tot het 2e cartularium van het Liber donationum. De verdeeling in paragraphen is in het HS. aangegeven, zooals zij hier is overgenomen, behalve op de plaatsen, waar dit in de noten is opgegeven.

vel [1]) pro tempore fuerit, ipsum liberabit, si potuerit, aliquo modo. Si vero dixerit, quod eum liberare non possit et hoc sub juramento, quod in primo introitu suo prestabit, comprehenderit [2]), ecclesia credet ei; et extunc ecclesia resumet divina, et depositis crucibus et compulsacione legetur malediccio. Si vero capiatur in terra Hollandie vel Gelrie [3]), ab ipsis comitibus vel ab aliquo commoranti in terra ipsorum, sive detineatur, ecclesia quatuordecim diebus cessabit a die notificacionis; infra monebitur comes, ut captivum liberum remittat cum emenda competente; quod si non fecerit, terra ipsius, que est in nostra dyocesi sita, ab episcopo et archydiacono ponetur sub interdicto, et ecclesia resumet divina, et observabit formam malediccionis supradictam, et episcopus per totam dyocesim suam faciet illum denunciari excommunicatum.

§ 2. Si vero aliqua personarum predictarum ledatur in persona a layco, et enormis fuerit lesio manifesta, ecclesia cessabit donec denunciatus fuerit malefactor, sicut hactenus est observatum. Si levis fuerit injuria et non manifesta, non cessabit ecclesia, sed vocabunt injuriatores; si se expurgare voluerint, audietur eorum expurgacio, nisi actor possit probare in contrarium per duos testes ydoneos.

§ 3. Si bona alicujus ecclesie vel persone ecclesiastice, ad ecclesiam spectancia, a laico rapiantur vel per violenciam detineantur, moneatur, ut infra XIIII dies restituat et impedimentum removeat; quod si non fecerit, episcopus et archydiaconus loci ipsum excommunicabunt et excommunicatum denunciabunt absque citacione; et si in excommunicacione perseveraverit per VI ebdomadas, ecclesia, in qua moratur, ponetur sub interdicto; et si nec sic resipuerit, in omnibus ecclesiis ipsius decanatus, accensis candelis, denunciabitur excommunicatus; quod si idem in malicia sua nichilominus perseveraverit, dominus, in cujus terra moratur, monebitur, ut infra mensem ipsum [4]) ad restitucionem compellat; alioquin decanatus [5]) ponetur sub interdicto.

---

1) L lascht hier in: „qui." 2) Aldus L; ons HS. heeft: „comprehenderint." 3) L en H „Ghelrie." 4) „ipsum" ontbreekt in L en H. 5) L en H lasschen in: „ille."

§ 4. Si prior vel canonicus subtrahat vel detineat prebendam fratrum, vel impediat, quominus [1]) bona ecclesie debito more locentur, excommunicetur per ebdomadarium ad mandatum decani vel majoris de capitulo, si decanus presens non fuerit, et redditus ipsius subtrahantur; et si ad annum in malicia sua perseveraverit et ad unitatem redire noluerit, ipso jure sit dignitate sua vel prebenda privatus. Si a laico impediatur, de eo observetur, quod a raptore vel detentore superius [2]) expressum.

§ 5. Si pactionarii ecclesiarum statuto tempore non solverint, sive sint de anno in annum sive sint perpetui [3]), excommunicentur publice et excommunicati denuncientur; et si in malicia sua [4]) perseveraverint, nisi justiciarius monitus infra mensem de bonis suis ecclesie satisfecerit, ecclesia, in qua moratur, ab episcopo et archydiacono loci ecclesiastico ponetur sub interdicto.

§ 6. Si episcopus vel suus justiciarius violenciam in bonis ecclesie fecerit, occupando vel alio modo invadendo bona, que hactenus habuit in quieta possessione, monebitur, ut infra XIIII dies restituat vel restitui faciat; quod si non fecerit, cesset ecclesia, et si per hoc ad restitucionem duci non poterit, ecclesia lesa cum communibus expensis coram papa vel archyepiscopo suam injuriam prosequetur [5]).

§ 7. Si aliquis, qualiscumque vel undecumque, contra libertatem et consuetudinem Traiectensis ecclesie hactenus observatam, aliquod beneficium petierit vel optinere voluerit, communibus expensis universalis ecclesia resistet eidem, et, si aliquis in suum hospicium ipsum collegerit vel auxilio vel consilio [6]) astiterit, postquam ecclesie innotuerit [7]) ipso jure a percepcione ipsius beneficii sit suspensus, donec resipuerit et ecclesie universali V libras persolverit cum corporali disciplina, coram universali suscipienda ecclesia [8]). Si vero aliquis suspectus fuerit et ab ecclesia, cui gravamen incumbit, coram universali

---

1) Ons HS., L en H hebben allen: „quod minus." 2) L en H lasschen in: „est." 3) Ons HS. heeft: „in anno." 4) „sua" ontbreekt in H. 5) H „persequetur." 6) H „vel consilio vel auxilio." 7) L lascht in: „ipsius." 8) Hierbij op den kant met latere hand: „De inobediencia."

ecclesia de hoc impetitus fuerit, cum duobus fratribus sui capituli se expurgabit [1]) vel pro reo habebitur.

§ 8. Si aliquis canonicus penitus fuerit inobediens, suspendatur per decanum a beneficio et per capitulum, et, si monitus tribus vicibus infra annum, incorrigibilis permanserit, beneficium abjudicetur ei per decanum et per [2]) capitulum [3]).

§ 9. Si canonicus intestatus decesserit, capitulum disponat [4]) de omnibus bonis suis, que a capitulo tenet, nisi forte fideicommissarios acceperit coram capitulo vel alias sub bono testimonio.

§ 10. Mortuo prelato vel canonico, in nocte sive in die, significetur campa(na)riis [5]) omnium ecclesiarum, ut, audito signo ecclesie, in qua mortuus est, compulsacio fiet [6]) in omnibus ecclesiis. Idem fiat [7]), cum effertur vel sepelitur. Hoc eciam fiat in septimo [8]), in tricesimo et in anniversario primo. Fideicommissarii dent cuilibet campanario XII denarios. Candele in vigiliis exequiarum IIII ponantur, et in missa IIII. Candela plus non habeat quam libram cere; alie novem sint de tribus libris. Omnes conveniant ad psalterium, qui sani sunt; infirmi mittant pro se. Qui sanus est et non venerit, camerarius accipiat XII denarios de prebenda sua et faciet legi psalteria [9]); si infirmus non misefit nuncium, simili pena puniatur. Omnes remaneant, donec sepulcrum sit clausum. De qualibet ecclesia habeatur legenda et stola, et hoc per custodes ecclesiarum procuretur. Quilibet canonicus infra tricesimum legat vel legi faciat pro anima defuncti psalterium et collecta in missa defunctorum et vigiliis; in matutinis dicatur per tricesimum in qualibet ecclesia. Omnes conveniant ad septimum, tricesimum et anniversarium primum. Compulsacio non fiat pro laico in conventualibus ecclesiis, nisi cum effertur. Conventualis ecclesia non ibit ad domum laici ad funus; sed si ecclesia invitata fuerit, sicut hactenus consuetum est, ad

---

1) L „excusabit." 2) „per" ontbreekt in H. 3) L en H lasschen hier in een hoofd: „De canonicis non facientibus testamentum." 4) L en H „disponit." 5) L en H „campanariis." 6) L en H „fiat." 7) H „fiet." 8) H lascht in: „et." 9) L en H „psalterium."

ecclesiam, ubi sepeliendus est, convenient et ad cepta cimiterii occurret [1]). Si scolaris vel famulus prelati vel canonici moritur [2]) in platea, ad capellam defertur [3]) vel ad domum claustralem, et ibi ecclesia occurret.

§ 11. Si episcopus gravatus fuerit, ecclesia ei assistet auxilio et consilio [4]) preterquam in expensis. Si ecclesia gravata fuerit, episcopus ei assistet auxilio et consilio et [5]) in [6]) expensis.

§ 12. Si aliquis in periculis constitutus et timore mortis ad ecclesiam vel emunitatem confugerit, ecclesia ipsum [7]) defendet, donec ei securus conductus fuerit prestitus exeundi. Si per violenciam fuerit extractus [8]), publice in omnibus ecclesiis denuncietur excommunicatus et pena triginta marcarum puniatur; nec episcopus malefactorem absolvat, nisi satisfactum fuerit ecclesie universali. Publicum vero latronem et nocturnum agrorum populatorem et qui (s)celus [9]) committit ea intencione, ut ab ecclesia defendatur, alias non commissurus, et eum, qui delinquit in ecclesiam, ecclesia non defendet [10]).

§ 13. Si qui ausu temerario intrare ecclesiam voluerint, et si discenciones vel bella exinde movere [11]) contenderint [12]), excommunicentur publice et ab episcopo per secularem potenciam eiciantur. Similiter et adjutores eorum, sive sint clerici sive sint layci, excommunicentur et pena XXX marcarum puniantur; et si episcopus ipsos eicere neglexerit, ecclesia cessabit donec ejecti fuerint et ecclesie satisfactum.

§ 14. Nullus in una ecclesia duo vel plura habeat beneficia, nec episcopus scolastriam vel custodiam alicui conferet, nisi canonico ipsius ecclesie.

§ 15. Canonici [13]), qui sunt in percepcione [14]), in expensis suis vel aliorum non sint, nisi in domibus claustralibus.

§ 16. Postquam canonicus electus fuerit et in percepcione fuerit, ecclesiam parrochialem non regat.

---

1) L „occurrent." Hierachter volgt in ons HS. eene nieuwe paragraaph. 2) „moritur" ontbreekt in H. 3) L en H „deferetur." 4) L „consilio et auxilio." — H „concilio." 5) L „ei auxilio assistet et concilio, preterquam." 6) „in" ontbreekt in H. 7) H „eum." 8) H „abstractus." 9) L „scelus." 10) L „defendit." 11) L „moveri." 12) H „contendinerint." 13) Dese volzin wordt door ons HS. bij § 14 gevoegd. 14) L „percepcionem."

§ 17. Canonici tonsuras et coronas habeant congruentes. Quicumque recusaverint [1]), per subtractionem sui beneficii ad hoc faciendum compellantur [2]).

§ 18. In Assumpcione et in Nativitate beate Virginis et in Nativitate Johannis Baptiste et in Passione Petri et Pauli omnes ecclesie convenient ad ecclesiam, in qua est festum. Ad sanctum Martinum in obitu sancti Martini, ad sanctum Bonifacium in die Bonifacii, ad sanctum Petrum in Passione Petri et Pauli, ad sanctum Johannem in Nativitate Johannis Baptiste, ad sanctam Mariam in Assumpcione fient sollempnes processiones. In Annunciacione unumquidque capitulum maneat in sua ecclesia, et celebret duplex festum; *Te Deum* et *Gloria in excelsis* cantetur. Alie sollempnitates serventur, sicut hactenus sunt servate.

§ 19. Quicumque canonicus habet causam cum suo concanonico in sua ecclesia vel contra vicarium, qui est de jurisdictione decani, ad alienos judices ipsum non vexet citacionibus, sed coram suo decano ipsum conveniat et jus ibi accipiat; si decanum non habuerit, jus suum querat ubi voluerit [3]).

§ 20. *Hystoria* in Septuagesima cum *Alleluja* reprobata est ab ecclesia Traiectensi.

§ 21. Condictum est eciam, quod commune capitulum ter debet celebrari in anno: primum est feria quarta proxima post *Quasimodo geniti*, secundum est feria quarta proxima post Remigii, tercium est in festo Blasii, nisi cadat in diem Dominicum, et tunc celebrabitur proximo die sequenti. In istis capitulis tractabitur de animarum salute,

---

1) L „recusaverit." 2) L „compellatur." — Al het volgende ontbreekt in L en H. In D II volgt een regel in blanco, waarna dezelfde hand vervolgt. In het Liber pilosus van St. Marie (p. 168) loopt de tekst door, evenals in het HS. N°. 2 (p. 152 vlg.) van St. Pieter. Dit laatste dateert wel eerst van 1634, doch is een notariëel afschrift van een „originale in pergameno scripta et quatuor sigillis, duobus reliquis abolitis et detractis, in cera viridi cum duplicibus caudis dependentibus sigillato." Het laatste stuk behoort dus zeker bij de synodaalstatuten; waarschijnlijk is het een gedeelte, dat in 1236 bijgevoegd werd. 3) § 20 en § 21 worden in het HS. bij § 19 gevoegd.

morum honestate et ecclesiarum concordia et utilitate, et ut laudabiles consuetudines retro servate de cetero observentur.

3. *Verhaal van de wijdingen van den Dom en zijne altaren; met opgave der in elk altaar geplaatste reliquiën.* 1173 *Juli* 22.

NOTA DE CONSECRATIONE MAJORIS ECCLESIE TRAIECTENSIS [1]). — Majorem ecclesiam beati Martini in Traiecto ter fuisse dedicatam cognovimus. Primo tempore domini Athelboldi episcopi, qui fundator extitit ejusdem ecclesie; quibus autem cooperantibus episcopis hoc gestum sit, ignoratur, quia scriptum non invenitur. Secundo a domino Brunone archiepiscopo Coloniensi, cooperantibus episcopis Alexandro Leodiensi, Andrea Traiectensi, Wernero Monasteriensi et Auharco Cameracensi. Tertio a domino Philippo archiepiscopo Coloniensi, cooperantibus episcopis Godefrido Traiectensi, Raimundo Ypporiensi.

Principale autem altare, in honore sancti Johannis Baptiste et sancti Thome Apostoli et sancti Martini Archiepiscopi dedicatum, in quem modum et nunc est a secundariis dedicatoribus constructum inventum est. Prima plantatio est super calumnam quandam cavam, in qua preciosiora sunt sanctorum sancta, quam nullus episcoporum, qui aderant post ecclesie combustionem in secunda vel tertia dedicatione, presumpsit aperire. Eadem columna in superficie septem habet cavernulas cum septem loculis reliquiarum; que autem vel quorum sunt reliquie, ignoratur, quia scriptum non invenitur. Super quam columnam atque reliquias altare quadrangulum positum est, unam habens plantationem, sub cujus signaculo continentur hee reliquie: sancti Petri Apostoli, sancti Thome Apostoli, sancti Stephani prothomartiris, Georgii Martiris, Marcellini et Petri Martirum, gloriosi domini Martini Archiepiscopi, Severi Episcopi et Confessoris, Agnetis

1) Dit stuk is (evenals de volgende) geschreven met eene hand uit het midden der 16e eeuw op de witte bladen, bij het samenbinden der beide cartularia van het Liber donationum achteraan gevoegd.

Virginis, Lucie Virginis; foras plantationem ad austrum sa(n)guis est sancti Johannis Baptiste; in cristallo ad aquilonem reliquie sunt beati Martini Archiepiscopi, ossiculum videlicet de spina dorsi ejus, quod solum in tertia dedicatione Godefridus episcopus predictus addidit. Hec autem omnia tertio altari, quod videmus, circumdantur.

In hac siquidem tertia dedicatione alia tria altaria simul consecrata sunt, videlicet sancte Crucis et sancte Marie et sancti Dionisii. Altare vero sancte Crucis, a domino Martino cardinali consecratum, patrocinia conservat ipsius sancte Crucis et sancti Bertholomei Apostoli, cum reliquiis Marcellini et Petri Martirum, Blasii Martiris, Stephani Martiris, Pancratii Martiris, Romani Martiris, Juliane Virginis, Concordie Virginis. Altare beate Marie Virginis, a domino Godefrido consecratum et postea a domino Wilbrando pie memorie episcopo Traiectensi consecratum et sicuti nunc apparet in alium locum translatum, de vestimentis beate Matris continet et reliquias Maurorum Martirum cum ceteris. Altare sancti Dionisii, a domino Raimundo Ypporiensi consecratum, patrocinia conservat sancti Pauli Apostoli, et reliquias continet Dionisii Martiris, Urbani Pape et Martiris, Stephani Martiris et Brigide Virginis, de presepio Domini. Hec autem gesta sunt XI Kal. Augusti, anno Dominice incarnationis MCLXXIII, indictione VI.

Creduntur interfuisse consecrationi [1]) inter alios Piliganus archiepiscopus Coloniensis, Aribo archiepiscopus Maguntinensis; et isti enim etiam interfuerunt consecrationi ecclesie sancti Michaelis Banbergensis anno MXXI, et similiter Eberhardus primus episcopus Banbergensis ac Geberhardus Ratisponensis, patruus, et Bruno Augustensis episcopus, frater Henrici imperatoris, et Reginboldus Sperensis episcopus, Bruno Tullensis episcopus, Euerardus Treuerensis, Walbodus Leodiensis, Adelbertus Hammelburgensis, Heimanus Verdunensis.

---

1) Namelijk bij de eerste wijding van den Dom in den tijd van bisschop Adelbold. — Deze aanteekening, hoewel met deselfde hand geschreven, is natuurlijk eene latere bijvoeging.

4. *Het kapittel van St. Maarten te Tours bericht aan het Domkapittel te Utrecht, dat het op verzoek overzendt eenige reliquiën van St. Maarten.* (1175 [1]).)

DE RELIQUIIS, PER ECCLESIAM TURONENSEM MISSIS ECCLESIE NOSTRE TRAIECTENSI [2]). — G. ecclesie beati Martini thesaurarius et alii ejusdem ecclesie concanonici Turonensis A. decano cum omnibus prioribus et canonicis de Traiecto, fratribus et amicis suis a salutis auctore salvari. Amicorum justa petitio studio prosequente debet compleri, quatenus et utilitas impetrata proveniat et devotionis integritas elucescat. Et quoniam a priscis temporibus ecclesia nostra universitatem vestram speciali quodam vinculo dilectionis amplectitur, condignum est, ut pia petitio vestra prout possumus votivo compleatur effectu; repulsa enim justa petitionis spetiem non amantis representat. Presenti ergo scripto fraternitati vestre directo mandamus et in verbo veritatis testificamur, quia vobis transmisimus de vestimentis, que beata principis confessorum Martini membra texerunt, necnon de pulvere sepulchri, in quo sacrosanctum ejusdem patroni corpus collocatum est, felicis illius anime olim sedes olim receptaculum. Preciosiores hiis reliquias, quas vobis mittere debeamus, apud nos non habemus. Hoc unum pro certo

---

1) De Domdeken Anselm komt voor 1154—1164, de deken Arnoud 1164—1174. (Drakenborch, Aanhangsel. p. 49—51.) De thesaurier Giraudus van het kapittel van Tours wordt vermeld in 1149—1169, zijn opvolger Gaufridus in 1175—1176. (Mabille, La pancarte noire, in: Mém. de la soc. archéolog. de Touraine. XVII p. 348—355.) Denkelijk is het jaar 1163 of 1175, toen het dekanaat van Tours vacéerde, het gezochte, en wel waarschijnlijk 1175, daar volgens het voorafgaande stuk in 1173 een wervel uit de ruggegraat van St. Maarten in het hoogaltaar van den Dom geplaatst werd. De hier volgende brief (N°. 5) is denkelijk het antwoord van het Toursche kapittel (dd. 1176) op het uit dankbaarheid voor de zending der reliquiën gedane aanbod van confraterniteit. (De Domdeken Diederik, Arnouds opvolger, wordt eerst in 1176 vermeld.) — Wel noemt Drakenborch (l. c. p. 53, 54) nog de Domdekens Amelis in 1250 en Aemilius in 1267—1282; doch dezen kunnen niet bedoeld zijn, daar in deze jaren te Tours de thesauriers Philippus en Simon de Brione vermeld worden. (Mabille l. c.) 2) Dit stuk is geschreven met eselfde 16e eeuwsche hand als het vorige.

teneatis, quia numquam vel precum instantia vel precii magnitudine ad hoc adduci potuimus, ut de hujusmodi reliquiis alicui ecclesie vel principi largiremur; sed vestre petitionis humilitas vim nobis attulit et communis ejusdem patroni protectio, qui nobilem ecclesiam vestram alteram in terris sibi sedem elegit. Totius auctor prosperitatis prospera vestra producat in longum.

5. *Het kapittel van St. Maarten te Tours dankt het Domkapittel te Utrecht voor het bericht, dat het jaarlijks op* 10 *Juli het jaargetijde der overledene broeders van het Toursche kapittel zal vieren op even plechtige wijze, als dit voor den bisschop geschiedt, en meldt, dat het hetzelfde op denzelfden dag zal doen voor de overledene broeders van het Utrechtsche kapittel op even plechtige wijze, als dit voor zijnen deken geschiedt.* (1176—1178 [1]).)

DE MEMORIA FRATRUM TURONENSIUM VI IDUS JULII [2]). — Dominis et fratribus suis deditissimis S. preposito, Th. decano totique capitulo beati Martini Traiectensis Ph. decanus, R. thesaurarius totumque capitulum beati Martini Turonensis salutem et gratissimum, tam dilectionis quam orationum, certamen. Quam bonum sit et quam jocundum, quod charitas consiliavit fraternitatis consortium, soli noverunt, quos docuit experimentum. Hoc siquidem consortium ab antiquo inter ecclesiam nostram et vestram perpetuo esse sanxitum et a bone memorie predecessoribus, tam nostris quam vestris, devotissime celebratum, certi sumus et ad idem propensius observandum devotissimi. Porro compertum habemus, quia

---

1) De Domproost Simon komt voor 1174—1178, de Domdeken Diederik 1176—1203. (Drakenborch, Aanhangsel. p. 11, 51.) Philippus deken van het kapittel van Tours, wordt vermeld 1176—1190. (Gallia christiana. XIV col. 177.) De deken Philippus en de thesaurier R. worden te zamen genoemd in eene bul van paus Lucius III van 1184. (l. c. XIV Instr. col. 86.) De thesaurier Raginaldus wordt in de lijst bij Mabille (La pancarte noire, in: Mém. de la soc. archeol. de Touraine. XVII p. 348—355) eerst in 1185 vermeld, doch zijn voorganger Gaufridus komt het laatst in 1176 voor. 2) Dit stuk is geschreven met dezelfde 16e eeuwsche hand als en onmiddellijk onder het voorgaande stuk.

quod caritas edificat antiquitas non demolitur sed provehit et solidat, hinc nichilominus reali argumento fidem fecistis evidentiorem. Etenim, sicut ex scriptorum vestrorum et ex venerabilium confratrum nostrorum et vestrorum limina gloriosissimi confessoris visitantium relatu accepimus, vos ductu charitatis, que semper ubi est profuit, liberius et liberalius procedendo, de novo pie statuistis, quod de cetero pro universis fratribus nostris defunctis VI Idus Julii anniversarii obsequium adeo solemne in perpetuum celebrabitis, sicut et pro episcopo vestro. In quo benignitatis vestre multitudinem non modicum admirantes et extollentes, hoc beneficium, tanto magis gratum quanto minus speratum, acceptari Deo inde et vobis gratias referimus devotissimas. Et nos ergo versa vice in capituli nostri universitate unanimiter statuimus, quod similiter de cetero in perpetuum pro universis Traiectensis ecclesie beati Martini fratribus defunctis in eodem die anniversarium celebrabimus adeo solemne, sicut et pro decano nostro. Quod ut perpetuo inviolabiliter observetur, pro caritatis stipendio singulis canonicis, qui eidem obsequio interfuerint, erogando, redditus ad hoc sufficientes instituimus. Nec vos latere volumus, quod nos, in hujusmodi dispositionis tam honesto proposito a vobis anticipati, quasi zelo movemur, utpote quod dudum conceperamus in affectu, licet tardiores fuerimus in effectu, valere. Amen.

6. *Grafschriften op paus Adriaan VI.* 1523.

EPITAPHIUM, INSCRIPTUM SEPULCHRO ADRIANI SEXTI PONTIFICIS [1]). — Adriano sexto pontifici maximo, patria Traiectensi ex Germania inferiori, probitate, castimonia, modestia singulari, pacis, justicie, religionis cultori, litterarum omnis generis apprime erudito, theologie etiam eminentissimo, qui absens in Hispania, quum ne cogitaret quidem, concordi patrum suffragio electus est pontifex, anno secundo humanis excessit decima octava Calendas

1) Dit stuk is geschreven met dezelfde 16e eeuwsche hand als de drie voorgaande nommers.

Octobris MDXXIII. Vixit annis LXII, mensibus VI, diebus XIII. Hic nichil sibi infelicius in vita duxit, quam quod imperaret.

Hic Adrianus clarissimi Lovaniensis gymnasii fuerat cancellarius, unde propter virtutem extractus in aulam Caroli quinti nunc imperatoris, hunc puerum litteris et moribus instituit, juvenem ac jam Castelle et Arogonie florentissimis regnis inauguratum consilio juvit; relictus ad Hispanias gubernandas, quum Carolus in Germaniam inde accersitus est ad Romanum suscipiendum imperium. Per idem tempus absente rege intestinis discordiis tota fere laboravit Hispania, quas tunc Adrianus prudentia sua in totum sustulit atque extinxit ante principis reditum. Ad postremum, defuncto Rome Leone decimo, a supremi ordinis antistitibus eligitur pontifex maximus, adhuc absens et facie ignotus illis, at vite sanctimonia, prudentia atque eruditione notissimus. Cumque jam post octo ab electione menses Romam venisset, repperissetque pontificias opes universas Leonis voracitati cessisse, et a Thurcis occupatam Rhodum, Christiani propugnaculum orbis, horum item fidei hostium copias Hungarie loca quedam cepisse, non modo sua omnia, que ab Hispaniis advexerat, impendit, verum etiam grande ęs conflasse traditur alienum, ut conscripto milite rei Christiane laboranti succurreret atque ex Hungarie phalanges finibus hostiles rejiceret. Qui tantus vir ac pacis amantissimus princeps obiit anno pontificatus sui altero, quum sedisset menses viginti. Quantum autem reliquerit sui apud homines pios desiderium, inenarabile est.

Aliud. — Cur tibi tam subito eripuere hunc fata parentem, Roma nocens? Non eras tanto digna viro, scelerata Roma!

Aliud. — Imperator Adrianum luget extinctum Carolus, deflet ademptum sibi alumnum insigne Traiectum, dolet ereptum sibi doctorem Lovanium, dolent boni et Christiani omnes. Tu sola extinctum gaudes, Roma! Quid igitur dicam aliud, quam te nec bonam esse nec Christianam?

Aliud. — Cur tot in arma ruunt populi? cur sacra prophanis miscentur? Periit pacis amator pontifex.

Aliud. — Hic jaceo Adrianus, qui in summis laboribus, curis ac sollicitudinibus vitam omnem exegi atque etatem meam. Traiecti modicis natus sum parentibus, Lovanii pauper studui, docui, rexi, illustrissimi principis Caroli, nunc Hispaniarum regis ac Romani imperatoris, pueritiam litteris ac moribus institui, sumque conatus, ut bonum hunc orbi relinquerem principem, Hispanie regnorum absente Carolo res composui, inde Romam vocatus Christi in terris vicarium egi, quoad visum est illius bonitati. Quanto interim studio Christianos principes ad pacem et concordiam sum hortatus, et resuscitatam a Luthero quodam toto orbe terrarum heresim extinguere laboraverim, nostre ad diversos principes Christianos locupletissime testes sunt epistole. Nunc quod restat successori committo.

II. CARTULARIUM VAN BONDAM.

1. *De elect Otto geeft aan graaf Gerard van Gelder in leen de novale tienden in zijn graafschap, met uitzondering van degene, die reeds vroeger door kerken of partikulieren bezeten worden.* (1212—1215.)

DE [1]) DECIMIS NOVALIUM IN GELRIA [2]). — Dominus Otto bone memorię, electus Traiectensis, fratri suo domino Gerardo [3]) comiti Gelrensi contulit in feodo [4]) decimas de novalibus [5]) in comitatu ipsius, et hanc condicionem intraposuit [6]), quod ipse comes manum mittere non deberet in decimas, ab ecclesiis vel aliis personis prius [7]) possessas, et sicubi terra aliqua seminaretur intra [8]) duos agros vel sicubi agros aliquos extendi contingeret in longum vel in latum, ibi ipse decimam accipere non deberet, sed tantum de illis novalibus accipere deberet decimas, que in locis palustribus vel silvosis excolerentur in jurisditione sua, que excoli non possent, nisi de licentia ipsius et consensu. Hanc conditionem ipse comes sponte acceptavit et eam se servaturum [9]) promisit, presentibus prelatis et ministerialibus ecclesie Traiectensis, quorum maxima multitudo affuit, ubi comes ipse decimas novalium in terra sue potestatis et sue jurisditionis sub tali conditione recepit.

---

1) Deze aanteekening volgt in B onmiddellijk na het laatste nommer van D en is geschreven door eene gelijktijdige hand (wellicht dezelfde) als die, waarmede het geheele cartularium geschreven werd. — Het hoofd, voorkomende in L en H, ontbreekt in B. 2) H „Ghelria." 3) L „Gherardo." 4) H „in feodum." 5) H „novalium." 6) L en H „interposuit." 7) „prius" ontbreekt in H. 8) H „inter." 9) H „servaturam."

Testibus his presentibus: Reinboldo [1]) Majore decano Traiectense, Waltero preposito sancti Salvatoris, Waltero scolastico sancti Martini, Johanne sancti Petri, Theoderico sancti Johannis canonicis, capellanis episcopi, Giselberto de Amestel [2]), Arnoldo Lůf [3]), Alberto et Arnesto [4]) de Wvluen [5]), Euerardo [6]) de Můntfort [7]) et fratre ejus Luberto, Huberto de Euerdinge [8]), Rodolfo [9]) de Bosenkhem [10]), Gerardo [11]) de Dolre, Theoderico de Bůkhorst [12]) et Herimanno de Vorst [13]), aliisque quampluribus.

2. *Overeenkomst tusschen den bisschop van Utrecht en den graaf van Gelder ter beëindiging van verschillende geschillen.* (1187/8 [14]).)

QUEDAM [15]) COMPOSICIO INTER EPISCOPUM TRAIECTENSEM ET COMITEM GHELRIE [16]). — Forma compositionis inter episcopum Traiectensem et comitem Gelrensem hec est. Remisso rancore de omnibus dampnis et injuriis, invicem illatis, recipientes se in osculo pacis, compromiserunt, quod uterque ipsorum debet eligere duodecim fideles suos, quos voluerit; et illi XXIIII jurabunt tactis reliquiis, quod secundum rei veritatem et conscientias suas bona fide component de omnibus questionibus, que inter ipsos vertuntur, in quibus concordare potuerint; in quibus autem concordare non potuerint, servabitur hec forma. Si episcopus moverit questionem comiti de aliquibus bonis vel hominibus seu juridicione [17]), theloneo seu aliis redditibus, in quibus dicat comitem sibi facere injuriam, comes vel dimittet [18]) ea episcopo libera, vel propria manu jurabit

1) H „Remboldo." 2) L „Ghiselberto de Aemstele." — H „Giiselberto de Aemstele." 3) L „Loeff." — H „Loef." 4) L en H „Ernesto." 5) H „Wlven." 6) H „Euerhardo." 7) L „Montfoerde." — H „Montforde." 8) L en H „Everdinghen." 9) H „Rodolpho." 10) L en H „Bosinchem." 11) L „Gherardo." 12) L en H „Buchorst." 13) L „Hermanno de Voerst." — H „Hermanno de Vorst." 14) Zie over den datum van dit charter: Bondam, Charterb. p. 263 (die het op 1196 plaatst) en: Sloet, Oorkondenb. I p. 367. 15) Deze aanteekening is op het laatste oorspronkelijk aanwezige blad van den codex geschreven met eene latere hand dan het boek zelf, maar toch nog van de 13e eeuw. — Het hoofd, voorkomende in L en H, ontbreekt in B. 16) H „Gelria." 17) L en H „jurisdictione." 18) L en H „dimittat."

in sanctis reliquiis, se justam in illis habere possessionem. Episcopus, qui per advocatum ecclesie Traiectensis possessiones ecclesie sue servare deberet, pro bono pacis et plenius elucidanda veritate, pro advocato producet [1]) tres priores ecclesie Traiectensis, qui jurabunt tactis sacrosanctis ewangeliis, ecclesiam Traiectensem et episcopum juste possidere illa, que comes impetit, vel episcopus ea comiti libera [2]) dimittet. Uno tamen articulo excepto, videlicet de terra Sallandie, in qua si comes dixerit se habere comitatum cum majori districtione, quam episcopus ei recognoverit, episcopus propria manu tactis sacrosanctis ewangeliis jurabit, quale jus in terra illa juste possideat ecclesia sua, et illius juris quieta in perpetuum gaudebit possessione. De ministerialibus ecclesie, quos habet episcopus in possessione, condictum est, quod si quemquam eorum dicat comes esse suum ministerialem, nec episcopus, nec priores pro illo jurabunt, sed unusquisque pro se jurabit cum duobus suis comministerialibus; comes vero [3]) propria manu ministeriales suos optinebit. De ruminga in Velwa [4]) hoc expressum est: quodsi homines ecclesie Traiectensis conquerantur sibi injuriam fieri, episcopus nominabit simul et semel, ubi homini(bus) [5]) suis injuria fiat; et comes juramento suo certificabit episcopum, ubi juste accipiat satisfactionem occupatione wiltbanni sui; extunc qui voluerint [6]) manere infra wiltbannum acquirant sibi benivolentiam comitis; qui autem recedere voluerint, liberi maneant a [7]) tali exactione, que solet fieri [8]) super illos, qui manent infra wiltbannum. Preter hec compromissum est, quod judices episcopi non citabunt ad *hemal* in terram episcopi homines, manentes in terra comitis; nec versa vice judices comitis citare debent homines, manentes in terra episcopi; sed tam isti quam illi ibi convenientur [9]) et ibidem [10]) juri stabunt, ubi deliquerint [11]). Insuper nullus de terra episcopi occa-

---

1) L en H „adducet." 2) L herhaalt „ea." 3) L heeft niet „vero", maar „non". 4) L „Velua." 5) L en H „hominibus." 6) L „voluerit." 7) L en H „de." 8) L „fieri solet." — H „solent fieri." 9) H „convenienter." 10) „et ibidem" ontbreekt in L en H. 11) L en H „deliquerunt."

sione accipiendi vadii vel alterius rei causa [1]) spoliare debet alquem in terra comitis, nec econverso; nisi prius ille, qui spoliari intenditur, conventus et in causam tractus sit coram suo domino [2]) vel ejus judice, in cujus juridicione [3]) manserit; quodsi quisquam aliter facere presumpserit, dominus, de cujus terra spoliavit, spoliantem contra spoliatum [4]) et ejus dominum non manutenebit nec defendet.

3. *Bisschop Diederik en graaf Lodewijk van Loon sluiten een verdrag over verschillende rechten, waarover van ouds tusschen het bisdom en het graafschap Holland geschil was.* (1204 [5]).)

COMPOSITIO. — Ego Lodewicus, Dei gracia comes de Los, universis Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, in perpetuum. Cum omne feodum, quod socer meus bone memorie Theodericus comes Hollandie ab ecclesia Traiectensi juste possederat, a manu domini mei Theoderici Traiectensis episcopi in eo jure, quod *lijftucht* appellatur, recepissem, eique sicut legius homo legiam fidelitatem servare jurassem, ne aliqua aliquando occasio discordie de cetero inter episcopatum Traiectensem et comitatum Hollandie possit convalescere, ad perpetuam pacem nostram talis inter nos ordinata est composicio. Omnes ministeriales vel servos, qui ad episcopum pertinebant, in terra comitis Hollandie manentes, exceptis militibus et eorum liberis, dedit mihi et meis successoribus dominus meus Traiectensis episcopus. Ego similiter dedi ecclesie omnes ministeriales vel servos, qui ad comitatum Hollandie pertinere dicebantur, in terra episcopi manentes, exceptis militibus et eorum liberis, ea condicione adjecta, ut si qui eorum de terra episcopi ad comitatum Hollandie transierint, vel econverso de comitatu ad terram episcopi, ejus maneant, in cujus dominio man-

---

1) L en H „causa rei." 2) H „domino suo." 3) L en H „jurisdictione." 4) H „spolium." 5) Deze oorkonde is blijkbaar het verdrag, bedoeld in de oorkonde van 1204, hierna N° 6. Het stuk is geschreven met eene hand uit de 1e helft der 16e eeuw op het eerste der later achterin den codex ingevoegde vellen perkament.

sionem elegerunt. Ego etiam et homines mei juramento promisimus, quod de cetero nulla unquam occasione Rhenus apud Swathenberg vel alibi obstruetur. Insuper feodum de Nagele, quod quondam habuit Johannes de Ahus [1]) ab ecclesia, postea vero injuste fuit alienatum ab ea, ego resignavi in manum domini mei episcopi. Item promisi juratus, quod nunquam prohibebo mercatores quoscunque deferre salem vel quaslibet alias merces ad terram episcopi; similiter nec episcopus prohibebit alienos mercatores ire ad terram meam. De comitatu Frisie in Ostergo et Westergo et in Stauria hoc est adjectum, quod compositio quedam, ordinata inter Godefridum episcopum et comitem Florencium, et nos inviolabiliter observabitur, que talis est. Episcopus et comes de communi consensu mittent comitem unum in Fresiam ad servanda placita secularia, et quicquid de redditibus, ad comitatum pertinentibus, vel de proventibus placitorum secularium, deductis expensis, excreverit, equaliter dividetur inter episcopum et comitem. Et quando contigerit, comitem non intrare Frisiam, nuntii episcopi et comitis Hollandie simul ibunt in communi expensa colligere redditus, ad comitatum pertinentes. Monetarii, thelonearii, schulteti, villici et omnes inbeneficiati, in comitatu illo manentes, officia sua vel feoda sua primum recipient de manu episcopi et postea de manu comitis, et utrique jurabunt fidelitatem. Partem hujus comitatus, que comitem contingit, ego cum omni jure in omnibus attinenciis suis obligavi domino meo episcopo Traiectensi pro trecentis marcis Coloniensium denariorum legalium, donec ab eo simul et semel datis CCC marcis redimatur. Item jurisdictionem in Hoesewic, juxta Mûnfoert sitam, que fuit comitis Hollandie, liberam dimisi ecclesie Traiectensi; feodum etiam Symónis Stringe liberum dimisi episcopo. Preterea de distinctione terminorum inter terram episcopi et Hollandiam inter nos condictum est, quod si (de) aliqua terra vel decima questionem fecerit episcopus mihi vel hominibus meis, liberam eam dimittam episcopo vel jurabo eam de jure ad me pertinere; similiter

1) Er staat eigenlijk „Ahus" met eene verkorting aanduidende streep door de A.

si ego questionem fecero episcopo vel suis hominibus de aliqua terra vel decima, episcopus eam mihi liberam dimittet vel unus priorum suorum aut ministerialium ecclesie tercia manu jurabit, terram illam vel decimam ad ecclesiam de jure pertinere, et sic libera erit ecclesie. Insuper compromissum est, quod si aliquis hominum episcopi offensam ejus forte incurrerit, nullum habebit ad me refugium, nisi ad hoc tantum, ut per me graciam inveniat vel in curia episcopi judicio comparium suorum sistat. De omnibus hiis perpetuo observandis juramentum prestiti et fidejussores dedi et obsides: dominum Hugonem Leodiensem episcopum, H. ducem de Lemburg, H. comitem de Namen, Rotgerum et Giselbertum de Bremech, Arnoldum et Hermannum de Elslo, Wilhelmum de Petershem, Burginum de Bromsteme, Baronem de Au...., Wilhelmum de Goche, Arnoldum et Henricum de Ryseric, Johannem Persin et Arnoldum fratrem ejus, Ysbrandum de Harlhem et Gerardum fratrem suum, Walterum Spyrinc et Sthephanum de Sulen, Walterum de Millen.

4. *Paus Honorius III bevestigt de overeenkomst tusschen bisschop (Otto) en wijlen graaf Willem van Holland.* 1223 *Juli* 6 [1]).

APPROBATIO APOSTOLICA. — Honorius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri episcopo Traiectensi salutem et apostolicam benedictionem. Justis petencium desideriis dignum est nos facilem prebere consensum et ea, (que a) rationis tramite non discordant, effectu prosequente complere. Eapropter, venerabilis in Christo frater, tuis justis postulationibus grato concurrentes assensu, compositionem, (que) inter te olim et W. quondam comitem Hollandie super quibusdam hominibus amicabiliter intervenit, sicut sine pravitate provide facta est et ab utraque parte sponte recepta et hactenus pacifice observata, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire;

1) De oorkonde is geschreven door dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als het vorige nommer.

si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Sigine secundo Nonas Julii, pontificatus nostri anno septimo.

5. *Uitspraak van den pauselijken legaat Conrad in verschillende geschillen tusschen bisschop Otto en graaf Floris IV van Holland.* 1226 [1]) *Januari* 26 [2]).

COMPOSITIO. — C. miseratione divina Portuensis et sancte Rufine episcopus, apostolice sedis legatus, universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Cum controversia esset inter O. episcopum Traiectensem et F. comitem Hollandie super comitatu Frisie et obstructione dammi apud Swathenburch et permutatione quorundam servorum episcopi et comitis, que omnia determinata fuerant publice inter bone memorie Th. Traiectensem episcopum et W., patrem predicti comitis, talis in nostra presencia, de consensu ipsorum et consilio priorum ecclesie Traiectensis hominum et ministerialium utriusque, compositio intercessit. Quod septem sluze ponende sint in loco, qui dicitur Wendeldick, et comes assereret, quod episcopus quatuor deberet ponere sluzas, et episcopus diceret se non [3]) teneri ponere nisi tres, ita determinatum est: quodsi quatuor homines comitis, Wilhelmus de Teyling et Wilhelmus de Egmunda, Hugo de Naldwick, Jacobus burgravius de Leythen, voluerint per juramentum unius ipsorum declarare, quod coram nobis et archiepiscopo Coloniensi E. bone memorie apud Dusburch determinatum fuit, quod comes deberet ponere tres slusas et episcopus quatuor, stabitur immutabiliter ab utraque parte juramento illius; si vero predicti quatuor homines comitis deferre voluerint hujusmodi juramentum quatuor consiliariis episcopi, qui apud Dusburch tunc temporis fuerunt, quando coram nobis de hoc tractabatur et ar-

1) De datum is 1226. Zie: Fruin, Versl. Kon. Acad. afd. Letterk. V p. 284 Noot 2, en: Sloet, Oork.boek v. Gelre. I p. 491. 2) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de vorige nommers. 3) Aldus het origineele stuk in het Alg. Rijks-archief vlg. V. d. Bergh's uitgave; ons HS. heeft „tibi."

chiepiscopo memorate ecclesie, W. preposito sancti Petri, G. preposito sancti Johannis, Gyselberto de Amestelle, Arnoldo Luf, unus eorum juret, qualiter tunc fuit determinatum, servabitur firmiter ab utraque parte quod per juramentum suum declarabit. Iste autem VII sluse posite erunt, prout fuerit per juramentum declaratum, XIIII diebus post instans festum Penthecostes; quodsi forte sluse episcopi tunc non erunt posite, comes Hollandie protestatus est, quod ipse extunc obstrueret dammum [1]) apud Swathenburch, ita tamen si slusas suas posuerit. Preterea de slusis episcopi ita ordinatum est: quod episcopus in terra comitis debet acquirere homines, qui custodiant ipsas sluzas, qui tantum hereditatis habeant, quod, si aliqua negligencia circa slusas evenerit, secundum consuetudinem terre possint puniri. Cum autem comes voluerit mittere ad perscrutandum predictas slusas episcopi, utrum bene sint posite, XV diebus ante debet custodibus slusarum denunciari; cum autem scrutatores veniunt, si eas adeo neglectas invenerint, quod secundum consuetudinem terre bannos debeant solvere, bannum trium librarum pro qualibet earum solvetur, et hoc idem fiet in secundo et in tercio scrutinio, quorum utrumque continebit spacium XV dierum; istos autem bannos debet habere comes, et elapsis sex septimanis custodes slusarum tenebuntur ad reparacionem slusarum. De latitudine vero aperture [2]) dammi quanta debeat esse, ordinatum est, quod quicquid usque ad festum Penthecosthes ordinaverint predicti quatuor ex parte episcopi et predicti quatuor ex parte comitis, ratum a partibus habeatur. Ubicunque venum non [3]) fuerit limitatum inter terram episcopi et terram comitis, quatuor viri electi ab episcopo et quatuor electi ex parte comitis, secundum juramentum limitabunt [4]), et stabitur limitationi ipsorum. De permutacione servorum episcopi et comitis ita determinatum est: quod permutacio, que facta fuerat de servis inter episcopum Theodericum et W. comitem

---

1) Er staat in ons HS.: „damnum." 2) Aldus het origineele stuk in het Alg. Rijks-archief vlg. V. d. Bergh's uitgave; ons HS. heeft: „a parte". 3) Aldus het origineele stuk; ons HS. heeft weder: „tibi." 4) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „limitabitur."

bone memorie, firma manebit; et quicunque de servis episcopi transiverit mansurus in terram comitis, ille erit comitis, et si quis de servis comitis transiverit mansurus in terram episcopi, ille erit episcopi, et si aliquis de servis episcopi, qui transiverit in terram comitis, decessit, proximus heres suus in hereditatem defuncti succedat, que ibi debetur [1]) ei, et econverso. Et si quis neglexerit componere aggerem suum, ubicunque maneat, sive in terra episcopi sive comitis, illius pignora capientur ad aggeris reparacionem. De comitatu Frisie ita est ordinatum: quodsi episcopus voluerit ire in Frisiam in comitatum, significabit hoc sex septimanis ante comiti Hollandie, et si comes secum iverit, parcientur eque lucrum de comitatu, si vero comes non ierit, nuncium mittet, qui medietatem expense faciet et medietatem lucri accipiet; si vero comes ire voluerit in Frisiam in comitatum, significabit hoc sex septimanis ante episcopo Traiectensi, et si episcopus secum ire voluerit, parcientur eque lucrum de comitatu, si vero episcopus non ierit, nuncium mittet, qui medietatem expense faciet et medietatem lucri accipiet; si episcopus in comitatum ierit, et comiti Hollandie, ut dictum est, sex septimanis ante significaverit, et comes non ierit nec nuncium suum miserit, totum lucrum cedet episcopo et econverso; in omnibus autem hiis episcopo soli spiritualia reservantur. Actum Traiecti in palacio episcopi, presentibus R. decano Majoris, W. preposito sancti Petri, B. preposito Grabrine [2]), W. sancti Salvatoris, G. sancti Johannis, A. sancte Marie decanis Traiectensibus, G. etc., anno Domini millesimo ducentesimo vicesimo quinto, VII Kal. Februarii. Nulli omnino hominum liceat predictam compositionem infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemtare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et anathematis penam se noverit incursurum. Et ne de forma compositionis in posterum dubitetur, presentem cartam sigillo nostro fecimus communiri. Ista autem compositio servabitur ab utraque parte; et compositio, que

1) Aldus het origineel; ons HS. heeft „detur." 2) Het origineel heeft vlg. V. d. Bergh's uitgave: „Embricensi."

olim facta fuit super comitatu Frisie inter Wilhelmum quondam comitem Hollandie et Th. bone memorie episcopum Traiectensem, que est sigillata sigillo dicti comitis, omnino cessabit et cassa remanebit, ubicunque appareat sive scripto sive sine scripto. Ego Otto episcopus Traiectensis consensi et sigillum meum apposui. Ego F. comes Hollandie consensi et sigillum meum apposui.

6. *De bisschop van Luik en andere vorsten bemiddelen een verdrag tusschen bisschop (Diederik) en graaf Lodewijk van Loon.* 1204 [1]).

Hugo Dei gratia Leodiensis episcopus, Henricus dux Lemburch, Philippus marchio Namnicensis, Otto comes Gelriensis, Adolphus comes de Monte, Wilhelmus patruus comitis Flandrie, omnibus Christi fidelibus in perpetuum. Cum ad preces et instantiam nostram dominus episcopus Traiectensis cognatum nostrum, Lodewicum comitem de Los, in legium hominem recepisset, collato ei feodo ad tempus vite sue, quod socer ejus Theodoricus comes Hollandie ab ecclesia Traiectensi juste tenuerat, mediantibus eorum amicis ordinata est inter eos compositio, ad perpetuam pacem servandam necessaria, sub hac forma. Episcopus Traiectensis dedit comiti ministeriales et servos omnes, in Hollandia manentes vel in comitatu ubicunque, exceptis militibus et eorum filiis, pro omnibus illis, quos comes et ejus antecessores habuerunt in terra episcopi, ea condicione adjecta, ut si quis illorum transierit de terra comitis ad terram episcopi vel de terra episcopi ad terram comitis, ejus sit, sub cujus dominio mansionem elegerit. Comes etiam de Los et homines sui juramento promiserunt, quod de cetero nulla umquam occasione Rhenus apud Swathenburch vel alibi obstruetur. Insuper feodum de Nagele, quod quondam habuit Johannes de Ahus [2]) a manu episcopi, postea vero alienatum fuit ab ecclesia, comes de Los resignavit episcopo. Item comes

---

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de vorige nommers. 2) Er staat eigenlijk „Ahns" met eene verkorting aanduidende streep door de *h*.

non prohibebit mercatores quoscunque deferre salem vel quaslibet alias merces ad terram episcopi; similiter nec episcopus prohibebit aliquos mercatores ire ad terram comitis. De comitatu Frisie in Ostergo et Westergo et in Stav(er)en hoc est adjectum, quod compositio, quondam ordinata inter Godefridum episcopum et comitem Florencium, inviolabiliter observabitur, que talis est. Episcopus et comes de communi consensu mittent comitem unum in Fresiam ad servanda placita [1]) secularia; et quicquid de redditibus, ad comitatum pertinentibus, vel de proventibus placitorum secularium, deductis expensis, excreverit, equaliter dividetur inter episcopum et comitem; et quando contigerit comitem non intrare Frisiam, nuncii episcopi et comitis Hollandie simul ibunt in communi expensa colligere redditus, ad comitatum pertinentes. Monetarii, thelonarii, schulteti, villici et omnes inbeneficiati, in comitatu illo manentes, officia vel feoda sua primum recipient de manu episcopi et postea de manu comitis, et utrique jurabunt fidelitatem. Partem hujus comitatus, que comitem contingit, cum omni jure et omnibus attinenciis suis, habet episcopus sibi obligatam pro trecentis marcis Coloniensium denariorum legalium propter enorme damnum, ecclesie sue illatum ab hominibus Theoderici comitis Hollandie, donec ab episcopo redimatur. Item juridictionem in Hesewik, juxta Munfort sitam, que licet vilis esset precii, magna tamen occasio fuit discordie, libere dimisit comes episcopo Traiectensi. Hanc compositionem comes juravit se perpetuo servaturum, et nos episcopo dedit obsides super eadem ordinatione inviolabiliter observanda. Et nos juravimus episcopo, quodsi contra factum et promissum suum (venire) vellet, nos ei fideliter assisteremus contra comitem usque ad plenam satisfactionem. Acta sunt hec anno Dominice incarnacionis millesimo ducentesimo quarto, presentibus hiis: Gerardo comite de Are, Theoderico filio ejus, Walraveno, Gerardo Xanctis, Lodewico Majoris ecclesie in Traiecto, Beriboldo sancte Marie prepositis, Arnoldo de Riswick, Waltero Spiring, Joanne Persin, Ysbrando et Gerardo

1) Het HS. heeft: „placida."

fratribus de Harlhem, Stephano de Sulen et aliis quampluribus.

7. *Graaf Guy van Vlaanderen en graaf Otto van Gelder doen als scheidslieden uitspraak over de geschillen tusschen bisschop Hendrik en Floris, voogd van Holland, Gyselbert van Amestelle e. a.* 1257 *Juni* 12 [1]).

COMPOSITIO INTER H. EPISCOPUM ET DOMINUM FLORENCIUM TUTOREM HOLLANDIE ET GYSBERTUM DE AMSTELLE ET SUOS. — Guido comes Flandrie, advocatus Atterbacensis, Mechnym et Generemonde dominus, et Otho comes Gelrie universis presens scriptum inspecturis et audituris salutem in Domino. Universitati vestre tenore presencium notum fieri cupimus, quod cum inter reverendum patrem H. Dei gracia Traiectensem episcopum, civitatem Traiectensem et suos ex una parte, dominum Florencium tutorem Hollandie, G. de Hamestella et suos ex altera dissentiones quamplurime et guerre graves mote fuissent, ex quibus ambe partes ac terre earundem jam magnam lesionem senserint atque damnum, ducti bonorum virorum consilio, predicti dominus H. episcopus, dominus Florencius ac eorum coadjutores super omnibus controversiis, inter ipsos habitis usque in hodiernum diem, occasione bone memorie Wilhelmi, quondam regis Alemanie, vel occasione alicujus alterius seu aliquorum, in nos amicabiliter compromiserunt. Promittentes dominus episcopus in verba Domini et predictus dominus Florencius fide et juramento prestitis, se inviolabiliter observaturos quicquid nos super predictis pro bono pacis, judicio, arbitrio seu amicabili compositione, duximus ordinandum, sicut in ipsorum litteris, super hoc confectis, plenius continetur. Nos vero pacem et concordiam inter predictos affectantes, predicti arbitrii onus in nos suscepimus, quod de consilio proborum virorum et prudentum, auditis rationibus utriusque partis et intellectis, pertulimus in hunc modum. In primis ordinamus, quod

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de laatstvoorgaande oorkonden.

omnes rancores et odia, inter predictas partes usque nunc habitis, unicuique de corde puro et integro remittantur, et quod dominus episcopus et dominus Florencius sese recipiant in osculo caritatis. Ordinamus etiam, quod omnes illi, qui in captivitate adhuc detinentur, ex quacumque parte detineantur, seu ex parte domini episcopi seu ex parte domini Florencii, occasione guerrarum predictarum, sine redempcione aliqua liberentur et liberi abire permittantur, dum causam satisfaciant rationabilem de expensis; et si aliquis a captivitate alicujus de predictis partibus per plegiacionem recreditus ad tempus fuerit vel aliquis, qui pro certa pecunie summa [1]) se redemerit et pecuniam sue redempcionis non solverit, volumus et ordinamus, quod tales ab omni redempcione liberi remaneant et immunes, predictam plegiationem irritantes et decernentes penitus non tenere, quamvis plegias dederi(n)t de predicta pecunia persolvenda, sed si redemptus pecuniam solverit pro redempcione vel vadia pro illa dederit, vadia et pecunia illius erunt, erga quem dicta redempcio facta fuit; omnes alii redempti vel captivi, qui pecuniam sue redempcionis non solverunt vel vadia non dederunt, quamvis plegias vel obsides vel promissiones aliquas fecerint, de pecunia aliqua persolvenda quiti et liberi remanebunt nec aliquid jure solvere tenebuntur. Ordinamus etiam, quodsi aliquis de coadjutoribus domini Florencii predicti diceret, damnum sibi fuisse illatum vel sibi fuisse injuriatum infra treugas ab aliquo, qui esset de coadjutoribus domini episcopi predicti, ille, qui super hoc impetitur vel de quo conquestio facta est, poterit se purgare de eo, quod imponitur, si velit, quinta manu tactis sacrosanctis; et si taliter se purgaverit de eo, quod sibi impositum fuit, inculpabilis remanebit nec poterit super hoc ab aliquo conveniri; si vero tali modo se purgare rennuerit, ipse damnum illud refundet et injurias emendabit ad estimacionem suam, quam facere debet fideliter sub suo prestito juramento; simili modo faceret, si aliquis ex coadjutoribus domini episcopi vellet proponere contra aliquem de coadjutoribus domini Florencii talem casum; quicquid

1) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „damna."

autem extra treugas factum est, ex utraque parte remitti debet et inultum remanere, tam de nece hominum quam de aliis rebus, nec poterit unus alium super hujusmodi de cetero modo aliquo molestare. Ordinamus eciam, quod Giltbertus de Hamestelle et sui complices solvant domino episcopo predicto mille libras ad voluntatem suam, quas etiam ei debent ex quadam compositione, facta inter ipsos tempore illustris domini W. regis Allemanie, sicut ex competenti testimonio nobis liquide apparebat, quam summam pecunie, dicto episcopo a nobis adjudicatam, ad instantiam et preces nobilis viri domini Florencii predicti et nostras, predictis G. et suis curialiter et liberaliter remisit, ipsos a predicto debito absolventes. Ordinamus eciam, quod coadjutores domini Florencii, videlicet dominus Giltbertus de Evic, dominus Gerardus Spiring, dominus de Buren, dominus Hubertus de Case, dominus Henricus de Almelo, dominus Philippus de Emenge, Gilbertus de Hamestelle, dominus Symon de Harlem, dominus G. de Hamestelle, dominus Henricus de Lecke, dominus Harrenstus de Wluen, Arnoldus de Foresta, tantum respectum [1]) habeant usque ad duos annos immediate sequentes de debitis, in quibus civibus Traiectensibus tenentur; et quod ipsi dent bonos plegios de predictis debitis persolvendis prefatis civibus infra tempus superius prenotatum tali modo, quod si aliquem dictorum plegiorum ante solutionem dictorum debitorum mori contingeret, alium loco ipsius defuncti adeo sufficientem predicti debitores substituere tenerentur; alii vero coadjutores domini Florencii de debitis, in quibus tenentur [2]) civibus Traiectensibus, respectum [3]) habebunt usque ad instans festum beati Remigii. Quia vero Traiectenses cives illustrem virum W., bone memorie quondam regem Allemanie dominum suum, et dominum Florencium, fratrem dicti regis, graviter offenderant, damna et dedecus predictis regi et fratri

---

1) Aldus ons HS. evenals het origineele stuk; V. d. Bergh's uitgave heeft echter: „respitum." 2) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „teneretur." 3) Aldus ons HS. en het origineele stuk; V. d. Bergh's uitgave heeft echter: „respitum."

suo et suis irrogando, prout idem rex et sui asserebant, quare inter ipsos suborte erant guerre periculose et inimicitie capitales, pro quibus sedandis et sopiendis et pro firmiori amicitia inter dominum Florencium et civitatem Traiectensem facienda, non de jure, sed pro bono pacis amicabili compositione ordinamus, quod ipsi cives Traiectenses solvant domino Florencio mille et quingentas marcas Colonienses vel valorem ad duos terminos, videlicet medietatem ad instans Natale Domini, aliam vero medietatem in Nativitate beati Johannis Baptiste proxime subsequenti; et de hoc [1]) debent ipsi cives dare plegios competentes. Ordinamus etiam, quod debita illustris viri W., quondam regis Allemannie, in quibus tenebatur civibus Traiectensibus, et illa debita, in quibus adhuc dominus Florencius extat erga eosdem cives obligatus, eis remittantur penitus et quitentur, creditoribus eorundem super repiticione dictorum debitorum perpetuum silencium imponentes. Insuper ordinamus, quodsi aliquis de coadjutoribus domini Florencii de domino episcopo Traiectensi conqueratur, dominus episcopus ipsum debet audire diligenter et ei justiciam facere, nec propter occasionem guerrarum precedencium vel quia domino Florencio adhesit ei [2]) debet esse gravior idem episcopus et difficilior in exhibendo eidem justicie complementum, sed quod juris ordo postulaverit ei [2]) facere debet celeriter et benigne. Sciendum etiam est, quod de omnibus querelis seu querimoniis, quas dominus Ricondus miles et Henricus de Burglo habent contra dominum episcopum Traiectensem, de eorum communi consensu, est in arbitros compromissum, videlicet in nobilem virum dominum Othonem comitem Gelrie et in quosdam alios, quorum nomina ipsis partibus innotescunt. Ordinatum est a nobis, quod omnes illi, qui feoda sua dominis suis occasione guerrarum precedencium reddiderunt, ex quacunque parte fuerint, illa rehabeant et in statum pristinum reponantur. Ordinamus etiam, quodsi aliqui propter guerras prece-

---

1) Ons HS. herhaalt: „de hoc." 2) Aldus het origineel; ons HS heeft beide malen: „et."

dentes feoda sua a dominis suis non receperunt nec eis homagiam fecerunt infra tempus debitum, quod cursus temporis eis non noceat nec in aliquo prejudicium generet, quia ad jus suum redeant et domini eos recipiant in homines et fideles. Ordinamus eciam, quod dominus Gilbertus de Coic et Gilbertus de Hamestelle cum amicis suis usque ad quingentos, discalciati et in laneis veniant ad ecclesiam beati Martini in Traiecto ad diem Dominicam proxime subsequentem, et flexis genubus veniam et misericordiam ab ipso petant humiliter de commissis, et quod dominus episcopus eos amicabiliter recipiat et forefacta, que commiserunt, misericorditer condonet eisdem; debent eciam jurare dicti G. et G., quod (de) cetero ecclesie Traiectensi vel domino episcopo injuste nullatenus se opponent, sed ei tamquam domino suo de cetero servient bona fide. Ordinamus eciam, quod dominus comes de Mechem, quamcito liberatus fuerit a presione domini episcopi et compos sui ipsius, facere debet homagium et fidelitatem domino episcopo et remittere pro se et amicis suis omnia damna, ab ipso episcopo et suis ipsi comiti et suis illata durante guerra, et injurias, si quas ei dictus episcopus per se vel per suos amicos intulit, simpliciter condonare; et debet jurare dictus comes cum quinque hominibus suis, quos episcopus nominabit ei, quod ea, que ei vel suis facta sunt ab episcopo vel amicis ejusdem episcopi tempore guerre, nec ipse nec sui aliquatenus vindicabunt, et quod pro damnis et injuriis, sibi et suis illatis ab episcopo et suis, ipsum episcopum vel aliquem ex amicis suis nunquam de cetero molestabunt; et super hiis omnibus debet dare dicto episcopo idem comes litteras suas patentes, sigillo suo roboratas. Ordinamus etiam, quod arrioragia reddituum, que Giltbertus de Hamestelle debet domino episcopo, et omnes alii, qui aliqua arrioragia debent eidem, de redditibus suis secundum justam computacionem eidem solvat; si vero dominus episcopus terram vel aliquid aliud ab ipso G. petere voluerit, volumus et ordinamus, quod ipsum in curia sua super hoc conveniat et justiciam ei faciat prout decet. De domino Philippo de Enunge taliter est ordinatum, quod Splenter de Lantsloet et Scincke inquirere debent, utrum dictus

Ph. dissaisitus fuerit de feodo suo, quod vocatur *burglen* [1]), ante guerram vel tempore guerre; si vero inventum fuerit ante guerram, feodum debet remanere in manu domini episcopi, et si super hoc dictus Ph. impetere velit ipsum episcopum vel convenire, hoc debet facere in curia dicti episcopi, et ibi debet dominus episcopus justiciam exhibere eidem; si vero inventum fuerit [2]), ipsum Ph. tempore guerre fuisse dissaisitum, debet restitui et feodum in manu sua tenere, et si tunc dominus episcopus ipsum Ph. super aliquo velit impetere et convenire, hoc debet facere in curia sua, et ibidem ei idem Philippus tenebitur respondere. Omnibus autem coadjutoribus domini Florencii, de dicto episcopo querentibus, debet dictus episcopus, si ipsum super hoc requisierint, facere in curia sua justiciam fieri, nec propter precedentes dissentiones justiciam facere prorogabit vel impediet aliquo modo, quare ipse conquerens in sui juris persecutione valeat retardari. Omnes etiam banniti occasione guerrarum precedencium, ex quacunque parte fuerint, mediante pace ista debent ad statum pristinum, in quo fuerunt antequam bannirentur, revocari. Si vero in supradictis articulis aliqua dubia vel nimis obscura inventa fuerint, declarationem seu expositionem ipsorum nobis, si opus fuerit, retinemus. Actum Modograve anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo septimo, in die beati Odulphi Episcopi.

8. *Koning Karel IV bevestigt alle voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtsche kerk verleend.* 1349 *Augustus* 11 [3]).

APPROBATIO ET INNOVATIO KAROLI IIII REGIS ROMANORUM DE OMNIBUS PRIVILEGIIS, INDULTIS, IMMUNITATIBUS, LIBERTATIBUS ET GRACIIS AC JURIBUS, EPISCOPO AC ECCLESIE TRAIECTENSI A QUIBUSCUNQUE IMPERATORIBUS AC REGIBUS CONCESSIS. — Karolus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex ad perpetuam rei memoriam. Etsi regalis mansuetudinis providencia, subditorum cu-

1) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „burglem." 2) Ons HS. herhaalt hier: „dissaisitum." 3) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden.

ram gerens, ad ea, que reipublice statum respiciunt, diligenti sollicitudine teneatur intendere atque voluntarios affectare labores, ut subjectus sibi populus in optata quietis tranquillitate quiescat, illam nihilominus uberiori quodam favore amplectitur, que sanctarum ecclesiarum et ministrorum omnipotentis Dei commodum sapiunt et honorem. Sane singularis favoris affectus, quo venerabilem Johannem episcopum Traiectensem, principem nostrum dilectum, et ipsius ecclesiam speciali prerogativa et multiplicatis favoribus prosequimur, ad ampliandum ipsius statum propensius nos induxit. Eapropter universa et singula privilegia, jura, litteras, concessiones, gracias, libertates, immunitates, feuda, castra, munitiones, opida et terras, dominia, honores, consuetudines et consuetas laudabiles observancias, predicto episcopo et ecclesie sue ac successoribus ipsius a recolende memorie divis imperatoribus et Romanorum regibus predecessoribus nostris indulta vel indultas, concessa vel concessas, de innata nobis clemencia et ex certa nostra sciencia ac plenitudine regie potestatis, cujus gubernaculis feliciter presidemus, maturo [1]) procerum et nobilium nostrorum accedente consilio, in omnibus suis clausulis et sentenciis, de verbo ad verbum, acsi predictorum privilegiorum, litterarum, libertatum, concessionum, jurium et consuetudinum tenores presentibus forent inserti et totaliter inclusi, innovamus, approbamus, ratificamus, laudamus et presentis scripti patrocinio confirmamus, decernentes et volentes predicta perpetuis temporibus obtinere inviolabilis roboris firmitatem. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc nostre innovationis approbationem et confirmationis graciam infringere vel ei temeraria presumpcione aliqualiter contraire; si quis autem contrarium attemptare presumpserit, gravem indignationis nostre aculeum et penam gravissimam pro motu proprio infligendam ac precipue centum librarum auri puri, cujus medietatem fisco nostro et aliam medietatem antedicto episcopo et ecclesie sue ac successoribus suis pene nomine applicari volumus,

---

1) Ons HS. heeft: „mature."

se noverit irremissibiliter incursurum. In cujus rei testimonium presentes litteras fieri et sigilli nostri munimine jussimus communiri. Datum Colonie anno Domini M. tricentesimo quadragesimo nono, indictione secunda, tercio Idus Augusti, regnorum nostrorum Romanorum anno quarto, Boemie vero tercio.

9. *Koning Karel IV geeft aan den bisschop het voorrecht, om bij geschillen over het recht van hem of eene zijner kerken op uitkeeringen van onvrijen, dit recht met zeven personen van denzelfden stand te bewijzen, niettegenstaande den eed van den schuldenaar, dat hij niets schuldig is.* 1349 *Augustus* 16 [1]).

Karolus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex ad perpetuam rei memoriam. Etsi recolende memorie divi Romanorum imperatores sive reges, predecessores nostri, pia consideratione permoti, in salutem Christi fidelium et proprie fidelitatis augmentum, predia, possessiones et agros, aliaque multa donaria sacrosanctis ecclesiis et earum prelatis sive rectoribus et ecclesiasticis personis liberaliter erogarunt, non tamen minus presentis temporis curriculo effecisse confidimus, si ecclesiarum jura, libertates, emunitates et gracias sub integritate continua regie protectionis presidio custodimus, quam si ad instar eorundem predecessorum ipsis ecclesiis nova stipendia largiremur. Eapropter, ne sceleratorum damnata perfidia, que Dei timore postposito non solum falsa dicere, verum etiam turpitudinis sue ignominiam perjuriis multis ac aliis certificare fallaciis nullatenus erubescit, venerabili Traiectensi episcopo, principi et devoto nostro dilecto, successoribus suis et ecclesie memorate prelatis et ecclesiasticis personis quibuscunque, adversus jura, privilegia, statuta et consuetudines, quibus ipse et sui predecessores necnon prelati et ecclesiastice

---

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden.

persone hactenus usi sunt, inferre valeat nocumentum, decernimus et edicto perpetuo duximus statuendum, quod quotienscunque inter episcopum Traiectensem, qui pro tempore fuerit, et ceteros ecclesiarum prelatos et ecclesiasticas personas ibidem ex una et homines servituti obnoxios, colonos [1]) aut quoslibet alios eorum debitores super solutione census, cere, pecunie, vestium, equorum, pecorum et jurium, vulgariter *cormede*, aut aliarum rerum quarumcunque, que in vita vel post mortem cujuslibet homines conditionis hujusmodi episcopis et prelatis ac ecclesiasticis personis hactenus dare consueverunt, surrexerit materia questionis, subditorum talium juramentis stari non debeant nec [2]) solucionem rerum predictarum juramento proprio possint evadere, in supradictorum episcopi et prelatorum ac ecclesiasticarum personarum hujusmodi prejudicium et jacturam. Immo volumus et decreto regio sanctimus expresse, quod supradicti episcopi prelati ac ecclesiastice persone per septem homines, supradictis hominibus conditione pares, qui, si consanguinei ipsorum non sint, similis tamen status equalitate confirmes existant, de jure suo possint et valeant edocere, non obstante partis adverse juramento; nisi forte ipsi episcopi et prelati in probando deficerent, in quo casu, et tunc demum ac non alias, sub suis et suorum parium juramentis ad evadendum solutiones censuum sive servitutum hujusmodi subditi admittantur, presencium sub nostre majestatis sigillo testimonio litterarum. Datum Colonie anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo nono, indictione secunda, XVII Kal. Septembris, regnorum nostrorum Romanorum anno quarto, Boemie vero tercio.

10. *Koning Karel IV schenkt aan den bisschop het voorrecht, dat hij zijn recht op de goederen van zijne domeinen en zijne kerken door den eed van zeven prelaten of kanunniken zijner kerken kan bewijzen, en dat hij de schuldigen aan doodslag mag vervolgen, ook indien de verwanten van den*

---

1) Het HS. heeft: „colones." 2) Het HS. herhaalt: „nec."

doode niet klagen of het lijk niet in rechte vertoond wordt.
1349 *Augustus* 16 [1]).

Karolus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex ad perpetuam rei memoriam. Etsi regie dignitatis circumspecta benignitas universorum saluti intendere tenetur, illorum tamen indempnitati speciali quodam favore dignanter occurrit, qui, divini Numinis laudibus deputati, pro salute Christiani populi Creatorem omnium continuatis precibus deprecantur. Sane attendentes preclare devotionis insignia venerabilis Traiectensis episcopi, principis et devoti nostri dilecti, quibus idem, ad insta licis recordationis predecessorum ipsius, nos et sacrum Romanum imperium hactenus devoto studio frequentius honoravit, ad ipsius et ecclesie sue Traiectensis utilitates, honores et commoda tanto diligencius tantoque majoris gracie ubertate prorsus intendimus [2]), quanto ipsum inter alios sacri imperii principes majoris fidei et constancie puritate preditum experimur. Eapropter sibi necnon universis successoribus suis episcopis Traiectensibus, devotis nostris dilectis, infrascriptas libertates et gracias de speciali nostre majestatis favore liberaliter erogamus. In primis videlicet quod supradictus episcopus et successores sui imperpetuum possessiones, bona et jura quecunque, quas vel que ipsi ad se vel ecclesias asserunt pertinere, si super eisdem ipsis questio aut controversia aliqua moveatur, episcopus, qui pro tempore fuerit, cum septem prelatis aut canonicis ecclesiarum suarum Traiectensium, easdem possessiones, bona et jura propriis juramentis valeant obtinere, secundum quod sui predecessores per consuetudinem hactenus introduxerunt et sicut hoc est preteritis temporibus observatum. Item qui(a) infra territorium mense episcopalis Traiectensis hujusmodi corruptela surrexit, que pro consuetudine obtinetur ibidem, videlicet quod quicunque homicidium ibi perpetraverit, homicidam episcopus punire non possit, nisi ad requisitionem et instanciam parentum et consanguineorum occisi,

---

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden. 2) Het HS. heeft: „indendimus."

qui parentes et consanguinei, aliquando propter potenciam homicide aliquando propter negligenciam aut favorem seu collusionem sive ex aliis causis frivolis exquisitis, occisi injuriam persequi pretermittunt, pro consuetudine etiam abutentes, ut nullus injuriam occisi persequatur, nisi coram episcopo Traiectensi corpus occisi presentetur, quod corpus quandoque rapitur vel occultatur, et sic plerumque maleficia tam enormia remanent impunita atque per consequens frequenter occasio nascitur similia perpetrandi; quapropter consuetudinem hujusmodi minus justam, immo corruptelam potius, juri contrariam et iniquam, de regalis auctoritatis nostre excellencia penitus abolentes, ipsi episcopo et suis successoribus sub districtu imperialis offense precipimus et mandamus, quatenus non obstante consuetudine seu corruptela predicta, de homicidiis quibuslibet, in eorum mansionibus aut territoriis perpetratis hactenus, inantea perpetrandis, justiciam faciant expeditam, etiamsi parentes et consanguinei occisorum causa vel occasione quacunque occisi injuriam prosequi negligant et postponant, aut si occisi parentes vel consanguinei corpus ipsius occisi coram episcopo Traiectensi non presentaverint aut fortasse noluerint presentare. Presentium sub nostre majestatis sigillo testimonio litterarum. Datum Colonie anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo nono, indictione secunda, XVII Kal. Septembris, regnorum nostrorum Romanorum anno quarto, Boemie vero tercio.

11. *Koning Sigismund bevestigt alle voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtsche kerk verleend.* 1416 *November* 17 [1]).

In nomine sancte et individue Trinitatis feliciter amen. Sigismundus Dei gracia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmacie, Croatie, Ranie, Servie, Gallicie, Lodomene, Comanie, Bulgarieque rex ac marchio Brandeburgensis (necnon regni Boemie et Lutzenburgensis [2])) heres

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden. 2) Deze woorden, die de zin vereischt, vindt men in de uitgave dezer oorkonde bij: Heda, Historia. p. 275.

ad perpetuam rei memoriam. Etsi imperialis preeminencie generosa sublimitas erga fideles et devotos sacri Romani imperii et precipue inclitos principes, qui ad ipsius decus et gloriam adornantur, jugiter nos moneat esse solicitos, ad honorem tamen omnipotentis Dei, de cujus providencia nos, quamquam immeritos, sue bonitatis dignatione in apicem dignitatis Cesaree collocavit, erga principes ecclesiasticos et ipsorum ecclesias ac loca divino cultui mancipata cordis nostri et mentis intencio ferventius inflammatur, ut illis submoveamus incommoda, profectus procuremus et commoda pacis et quietis compendia ministremus, justisque et rationabilibus eorundem principum et ecclesiasticarum personarum petitionibus annuamus et votis. Sane venerabilis et illustris Fredericus de Blanckenhem episcopus Traiectensis, princeps et consiliarius noster et sacri imperii devotus fidelis dilectus, ad nostram accedens presenciam personaliter, nostre majestati cum devota modestia supplicavit, ut ipsum et ecclesiam suam Traiectensem de omnibus et singulis regalibus, feudis, bonis mobilibus et immobilibus ac omnibus juribus temporalibus, quocumque nomine censeantur, a nobis et sacro Romano imperio dependentibus, ad ipsumque et ecclesiam suam predictam spectantibus, investire, illaque sibi de novo infeudare et concedere, quodque omnia et singula privilegia, indulta, literas, libertates, gracias, observantias, bona, proprietates et possessiones, emunitates, jura, statuta, consuetudines, jurisdictiones et concessiones, sibi et ecclesie sue predicte, tam a divis imperatoribus sive regibús Romanis nostris predecessoribus et precipue beate recordationis Karolo quarto Romanorum imperatore, domino et genitore nostro charissimo, data sive datas, concessa sive concessas, innovare, approbare, ratificare et ex certa nostra sciencia de solite imperialis celsitudinis clemencia confirmare graciose dignaremur. Nos igitur ad gloriam et reverenciam Dei omnipotentis et sublimis, qui nos monarcham sue sacrosancte monarchie militantis sola sua misericordia dignatus est preficere, ecclesias Christi et ecclesiasticas personas fovere singulari desideramus patrocinio pietatis. Quapropter prefati Frederici episcopi et principis nostri virtuosam industriam, constanciam fidei et sincere affec-

tionis puritatem, quibus ipsum virtutum meritis, verbis, operibus et exemplo clarere limpidius experimur, quam etiam precedente fame celebris preconio de ipso fuerit vox testata, necnon pure ipsius sinceritatis affectum, quo ad imperatorie majestatis honorem locis et temporibus oportunis omni benevolencie studio promtum se reddidit hactenus, solertem, placidum et acceptum, et ut ipsum inantea pro nostris et sacri imperii beneplacitis fortius animemus, suis justis et rationabilibus supplicationibus annuentes, ipsum episcopum et ejus ecclesiam Traiectensem de omnibus et singulis regalibus, feudis, bonis mobilibus et immobilibus ac omnibus juribus temporalibus, quocumque nomine censeantur, a nobis et sacro Romano imperio dependentibus, ad ipsumque episcopum, principem nostrum, et ejus ecclesiam Traiectensem ab antiquo de jure justisque titulis spectantibus, investimus per presentes, illaque sibi de novo infeudamus et concedimus graciose, necnon universa et singula privilegia, indulta, literas, libertates, gracias, concessiones, emunitates, jura, statuta, consuetudines, jurisdictiones et observancias, bona, proprietates et possessiones de verbo ad verbum in omnibus eorum sententiis, punctis, clausulis, acsi ipsorum privilegiorum, jurium, jurisdictionum et literarum, indultarum, libertatum, graciarum, emunitatum, statutorum, consuetudinum et observanciarum, bonorum, proprietatum et possessionum tenores presentibus essent inserti et totaliter expressati, sibi et ecclesie sue predicte, ut premittitur, concessas et concessa, sive dictus Fredericus episcopus suique predecessores eis hactenus violencia prepedienti usi fuerint sive non, animo deliberato, non per errorem aut improvide, sed sano [1]) principum, comitum et procerum nostrorum accedente consilio, ex certa nostra sciencia ac de nostre imperialis potestatis plenitudine concedimus, innovamus, approbamus, laudamus, ratificamus et presentis scripti patrocinio, sicut rite processerunt, et proinde confirmamus et communimus, nostris et sacri imperii ac aliorum juribus in aliis semper salvis. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc nostram investi(tu)re, infaudationis,

1) Ons HS. heeft: „sane," Heda's uitgave: „sacro."

concessionis, innovationis, approbationis, laudationis, ratificationis, confirmationis et communitionis paginam infringere aut ei quovis ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, nostram et sacri imperii indignationem ac penam centum librarum puri auri, quarum medietatem imperialis nostri erarii sive fisci, residuam vero partem in variorum passorum usibus decernimus applicari, se noverit irremissibiliter incursurum, presentibus sub nostre majestatis sigilli appensione testimonio literarum. Datum Novimagii Coloniensis diocesis, anno Domini millesimo quadringentesimo sexto decimo, die decima septima mensis Novembris, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricesimo, Romanorum electionis septimo, coronationis vero tercio.

III. LIBER CATENATUS

VAN HET KAPITTEL VAN OUDMUNSTER.

---

1. *Bisschop Burchard schenkt aan het kapittel van St. Salvator de kerken in de Vier Vlaamsche ambachten.* 1108.

PRIVILEGIUM BURCHARDI EPISCOPI DE QUIBUSDAM ECCLESIIS IN FLANDRIA ET DECIMIS IBIDEM, SPECTANTIBUS AD THESAURARIAM. — In nomine sancte et individue Trinitatis et in honore omnium sanctorum. Cum opera misericordie, impensa minimis Christi, Christum reficiant, speramus eciam eum in illis honorari, qui, quolibet et humili loco teneantur apud homines, apud Deum probantur meritis excelsi. Ego ergo Burchardus, Dei misericordia episcopus, contuli sanctis ad ecclesiam sancti Salvatoris, que Vetus dicitur, ecclesiam de Bockholt et ecclesiam de Haseneche [1]) et ecclesiam in Axele et cappellam Hulst, cum omnibus appendiciis earum, decimis majoribus et minutis, cultis et incultis, acquisitis et acquirendis, in perpetuum, volens et constituens, ut quod pro meis necessitatibus de thesauris ecclesie mutuum accepi, prius ad plenum restauretur, postea vero pertineat ad tectum reficiendum et ad luminaria, ut per merita sanctorum mea tecta sint peccata et ipsi impetrent lucernam pedibus meis in die tenebrarum et caliginis. Dimisi eciam ipsas ecclesias liberas a circatu et ab omni episcopali servicio, nisi forte sit opus in patria visitacione et presencia epi-

---

1) Lees: Hasenede.

scopi. Quod ut ratum maneret et stabile, fidèles testes in tradicione adhibui, cartha et sigillo precepi confirmari. Actum publice anno ab incarnacione Domini millesimo C°. VIII°, indiccione prima, sub regno Henrici quinti, sub sacerdocio Paschalis pape, Burchardo in Traiecto presulatum agente, sub presencia et testimonio istorum. Clerici: Ansfridus, Luthardus, Engelbertus, prepositi; Lambertus, magister Razo, Adelardus, Gerbertus, Euerwacrus, Albero, Theodericus, Wio, Wichardus, Remfridus, Lebewinus, Reynoldus, Theodericus, Otto, Franco, Geuehardus, hii canonici; layci vero: Wilhelmus advocatus, Wilhelmus comes, Godefridus, Ghiselbertus; et hii liberi: Otto, Jalo, Ghiselbertus.

2. *De pauselijke legaat Petrus bevestigt het privilegie der congrue portie, door den bisschop van Utrecht aan het kapittel van St. Bonifacius verleend met betrekking tot de kerken, waarvan het collatierecht aan het kapittel behoort.* 1247 *October* 26.

PRIVILEGIUM CARDINALIS DE INCORPORACIONE QUARUNDAM ECCLESIARUM ZELANDIE. — Petrus miseracione divina sancti Georgii ad velum aureum dyaconus-cardinalis, apostolice sedis legatus, dilectis in Christo decano et capitulo sancti Bonifacii Traiectensis salutem in Domino. Justis petencium desideriis dignum est nos facilem prebere consensum, et vota, que a racionis tramite non discordant, effectu prosequente complere. Exhibita siquidem nobis vestra peticio continebat, quod venerabilis pater Traiectensis episcopus, prebendarum vestrarum tenuitate pensata, vobis pia et provida liberalitate concessit, quod cedentibus vel decedentibus vicariis ecclesiarum, quarum collacio ad vos pertinere dinoscitur, diligenti et provida deliberacione, pensatis facultatibus singularum, moderemini quas videritis moderandas et prebendas vestras de residuo augmentetis, illa tamen consideracione semper adhibita, quod ipsarum ecclesiarum vicarii de porcione sibi assignata honeste valeant sustentari; quod postmodum per venerabilem patrem archiepiscopum Coloniensem exstitit confirmatum, prout in litteris inde confectis plenius

dicitur contineri. Nos autem vestris precibus inclinati, quod tam ab episcopo quam archiepiscopo predictis pie ac provide factis in hac parte, auctoritate presencium confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo hominum liceat, hanc paginam nostre confirmacionis infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Colonie septimo Kal. Novembris anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo septimo.

3. *Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator de tienden en den cijns der nieuw ontgonnene gronden tusschen Maurik en Ravenswaay en tusschen Rijswijk en Zoelen, en bestemt de opbrengst voor uitdeelingen bij de dagelijksche maaltijden der kanunniken.* 1139.

PRIVILEGIUM ANDREE EPISCOPI DE DECIMIS IN RIJSWIJC ET CENSU IBIDEM. — In nomine Domini. Andreas, ecclesie Traiectensis superhabundanti gracia Dei humilis minister. Apud me signatum habens, calicem aque pro Christo datum non perire, statui prodesse ministris ejus pro posse meo de hiis, que pertinent ad racionem meam in episcopatu meo. Omnis ergo generis decimas et censu(m) novalium, que interjacent Meldrike ab oriente et Raueneswade ab occidente, Rijswich a septemtrione et [1]) Sŏlen a meridie, omnium, inquam, illorum novalium decimas et censum canonicis sancti Salvatoris in Traiecto pro remedio anime mee contradidi. Excepcionem autem in hoc donativo feci aliquam, sic videlicet, quod consensu fratrum et nostro prepositus eorum Themo decimam trium mansorum extremorum versus Raueneswade ministro suo Azoni impheodavit, eo quod ipse juris sui aliquid in predicto novali esse proclamaret, hacque composicione media idem Azo consentaneus huic tradicioni simul et testis absque rebellione fuit, hecque donativa lege tali prememoratis fratribus assignavi et dedi, ut ipsi per dis-

1) Het HS. voegt hier in: „a."

pensatores fideles quidquid exinde fructuum provenerit annis singulis colligant (et), sive sit illud plus (minusve [1])), ad cotidianas refectiones in communi loco communiter accipiant; inferioris et superioris, junioris et provectioris in participacione hujus stipendii nulla sit differencia; sed et qui cum aliis in communi refectionis loco hac misericordia coüti quacumque causa omiserit, nullam partem extra predictam coüsionem [2]) accipiet, exceptis per omnia tantum hiis, qui manifeste sunt infirmi vel minuti, quibus hac causa absentibus, si Traiecti sunt, partem suam ceteris coütentibus parem dispensari precipimus. De cetero cum justum sit, ut unumquemquam opera sua consequantur, hoc quoque predictis canonicis injungimus, ut quociens convenit et racio temporis sinit, mei et prepositi Themonis, dum vixerimus et post, ubi rebus humanis excesserimus, in missis suis oracione speciali, sed et in canone meminerint; semper quippe gracia Dei preëunte et subsequente ipse plurimum ad hoc commodum eorum laboravit, ego autem perfeci in Domino. Et ne quis huic dono vel distinctionibus predictis obvias manus iniciat, anathema Maranatha facimus omnibus, qui faciunt aut facientibus consenciunt aut presentes loco suo non defendunt. Gesta sunt autem hec anno unigeniti Dei incarnati millesimo centesimo tricesimo nono, indictione secunda, anno episcopatus mei duodecimo, anno vero primo regni Cōnrardi secundi, presentibus hiis testibus. Prepositis: Hertberto sancti Martini, Themone sancti Salvatoris, Alberone sancti Petri, Cōnrardo Thielensi; decanis: Lutberto sancti Martini, Lutberto sancti Petri, Anselmo sancti Johannis, Arnoldo beate Matris; canonicis: Reimaro, Johanne, Haszakone, Erkenboldo, Ottone, Ascelmo, Ingelberto, Fraberto, Rodulfo, et clero Traiectensi propemodum universo; liberis: Hugone advocato, Godefrido comite, Herimanno fratre ejus, Adam Deinzone, Gerumgo, Walthero de Stapele; ministerialibus: Alfero, Jonatha fratre ejus, Alberone et fratribus ejus, Warnero et Herhardo fratre ejus.

---

1) In de plaats van dit woord is eene opene ruimte in het HS. 2) Het HS. heeft: „conversionem."

4. *Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator alle novale tienden langs de Gouwe met den cijns en het gerecht.* 1139.

PRIVILEGIUM ANDREE EPISCOPI DE DECIMIS ET JUSTICIA JUXTA GOLDAM. — In nomine Domini Ihesu. Ego Andreas, Dei gracia minister ecclesie Traiectensis, jugi memoria retinens, que sit in Deum multiplicacio cedrorum, in ramis quorum Christi passeres nidum ponunt, utile duxi me et mea exhibere hiis, qui a communi hominum conversacione subvolando sortem suam benignum Ihesum dicunt et faciunt. Quapropter canonicis sancti Salvatoris in Traiecto generis [1]) omnis decimas nove culture juxta Goldam cum censu et justicia seculari contradidi, superiorem earum terminum inchoans sine intervallo post Alberonis filii Ghiselberti beneficium, inferiorem vero terminum diffiniens in Suanesdrisch; addidi quoque ipsis canonicis predictis intra memoratos terminos mansos quinque possessionis hereditarie, post triginta mansos episcopi nulla medietate proximos. Hecque donativa omnia lege tali prememoratis fratribus assignavi et dedi, ut ipsi per dispensatores fideles quidquid exinde fructuum provenerit annis singulis colligant et, sive sit illud plus minusve, ad cottidianas refectiones in communi loco communiter accipiant; inferioris et superioris, junioris et provectioris in participacione hujus stipendii nulla sit differencia; sed qui cum aliis in communi refectionis loco hac misericordia coüti quacumque (causa) omiserit, nullam partem extra predictam coüsionem accipiet, exceptis per omnia tantum hiis, qui manifeste sunt infirmi vel minuti, quibus hac causa absentibus, si Traiecti sunt, partem suam ceteris coütentibus partem dispensari precipimus. De cetero cum justum sit, ut unumquemque opera sua consequantur, hoc quoque predictis injungimus, ut quociens convenit et racio temporis sinit, mei et prepositi Themonis, dum vixerimus, et post, ubi rebus humanis excesserimus, in missis suis oracione speciali sed et in canone meminerint;

---

1) Er staat eigenlijk „gener'is", dus: genereris.

semper quippe gracia Dei preëunte et subsequente ipse plurimum ad hoc commodum eorum laboravit, ego autem perfeci in Domino. Et ne quis huic dono vel distinctionibus predictis obvias manus iniciat, anathema Maranatha facimus omnibus, qui faciunt aut facientibus consenciunt, aut presentes loco suo non defendunt. Gesta sunt autem hec anno unigeniti Dei incarnati millesimo centesimo tricesimo nono, indictione II, anno episcopatus mei duodecimo, anno vero primo regni Cunradi, presentibus hiis testibus. Prepositis: Hertberto [1]) sancti Martini, Themone sancti Salvatoris, Alberone sancti Petri, Cŏnrado Thilensi, Alardo Aldenselensi, Godefrido Helstedensi; decanis: Lutberto sancti Martini, Lutberto sancti Petri, Anselmo sancti Johannis, Arnoldo beate Matris; canonicis: Reimaro, Johanne, Haszakone, Erkemboldo, Ottone, Ascelmo, Ingelberto, Fraberto, Rodulfo, et clero Traiectensi propemodum universo; liberis: Hugone advocato, Godefrido comite, Hermanno fratre ejus, Adam Deinzone, Gerumgo, Waltero de Stapele; ministerialibus: Alfero, Jonatha fratre ejus, Alberone et fratribus ejus, Wernero et Gerhardo fratre suo.

5. *Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator eene prebende in dat kapittel, die tot zijne collatie stond en vroeger aan den deken van het kapittel werd verleend, waartegen het kapittel aan den bisschop afstaat de helft van de tienden der kerk van Bodegraven, om daarmede den deken, die voortaan persoon van Bodegraven zal zijn, te beleenen, met uitzondering van acht aan het kapittel voorbehoudene hoeven.* 1134.

PRIVILEGIUM ANDREE EPISCOPI DE DECIMIS IN BODEGRAVEN. — In nomine Dei mei. Ego Andreas, Dei misericordia, qua vocat ea que non sunt, ecclesie Traiectensis minister indignus, presenti scripto presentibus et posteris notifico, quod canonici Salvatoris Domini, zelo Ejusdem accensi, nos cum prioribus et ecclesia convenerunt et, ut paucitati eorum consuleremus et consulendo subveni-

1) Er staat eigenlijk „Hert'berto", dus: Herterberto.

remus, studiose pecierunt. Condescendens ergo vel, ut verius dicam, tam justis eorum peticionibus occurrens, prebendam unam plenam, que in claustro eorum mee singularis erat prestacionis, quaque decani eorum episcopali manu prius solebant investiri, legi et expresse similitudini aliarum prebendarum subdidi, sic liberam, sic ab omni episcoporum respectu et prestacione amplius absolutam, ut modo prorsus eodem, quo cetere predictorum fratrum prebende, libera electione per manus eorundem contradatur in omne tempus. Predicti quoque fratres mei simili commu(ni)cacione in alterutro medietatem decimarum omnis generis ecclesie de Bodegrave, que ad usum ipsorum prius attinuit, a se libere prememorate loco prebende episcopali dicioni substituerunt, hac condicione, et condicto interposito, ut decanus, quem ipsi elegerint, absque dilacione et condictione loco predicte prebende predicta decima investiatur in omne tempus; consilio tamen priorum [1]) meorum octo hŏvas in predicta decima tociens dictis fratribus secrevi, quia liberalitatem eorum notavimus in Domino, quas in decimis omnis generis ipsorum usibus servire constitui, terminum (? [2])) earumdem hŏvarum superiorem a fossa Wiburg incipiens et sic descendens quoad immensura plena octo hŏve finiantur; sed et [3]) hoc quoque decrevimus et signamus, ut prememorate ecclesie persona altaris non sit alia quam que fratrum electione legitima et dono episcopi dacania fuerit investita. Decano quoque presenti per obediencie contestacionem injungimus, nec minus futuris in comminacione terribilis judicii Dei sub anathematis execracione indissolubili prohibemus, ne predictam decimam vel partem ejus aliquam vendant aut in beneficium dent aut invadient aut alio quolibet modo successoribus suis decanis prepediant. Nec hoc immemoratum pretermittimus, quod quociens fratrum prememoratorum decanus obierit, si qualibet causa vel impedimento infra annum post ejus obitum electione et dono episcopi alius decanus creatus non fuerit, decima tociens predicta, qua decanus uteretur si esset, anno vel

---

1) Het HS. herhaalt: „priorum." 2) Er staat eigenlijk: „t'im" d. i. triim. 3) Er staat: „Sed ed et."

annis vacuis, quantilibet sint, in usum decani futuri a canonicis predictis conservabitur et a manibus eorum facto decano requiretur. Et ut omnia hec inconvulsa maneant, testes adhibuimus subscriptos. Prepositos: Hatbertum Majoris domus, Herimannum domus sancti Salvatoris, Philippum Dauentrie, Luzonem domus beati Petri, Hugonem sancte Marie; decanos: Lutbertum sancti Martini, Lutbertum sancti Salvatoris, Lutbertum sancti Petri; canonicos: Ottonem, Conradum, Ascelmum, Blicherum, Hescelonem, Alberonem, Euerhardum et Johannem, et preterea fere totam ecclesiam. Supremam quoque predictorum clausuram signum nostrum apposuimus et claustris spiritualibus obfirmavimus, anathema Marenatha ex auctoritate Dei facientes omnibus, qui aliquid ex prenotatis imminuere vel mutare temptaverint. Et hec quidem gesta sunt anno incarnati unigeniti eterni millesimo centesimo tricesimo quarto, indiccione duodecima, episcopatus mei anno septimo, regnante rege seculorum.

6. *Bisschop Godefrid geeft aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius het* $^1/_3$ *van de aan deze kapittelen behoorende goederen over de Ysel, dat hij zich toegeëigend had, terug.* (1155—1178.)

PRIVILEGIUM GODEFRIDI EPISCOPI DE BONIS ULTRA YSELAM.— In nomine Domini. Ego Godefridus, Dei gracia Traiectensis episcopus. Ne aliquis de successoribus nostris ex injuriis nostris injuriandi rapiat occasionem et exemplo imitacione malefacti nostri nobiscum pereat, decrevimus et nostre et sue providere saluti. Inde est quod presenti scripto notum facimus tam futuris quam presentibus, quod terra quedam est ultra Yselam sanctorum Martini et Bonifacii, cujus terciam partem in usus nostros converteramus; sed quia terra illa sub banno stabilita fuit predictorum sanctorum ecclesiis, constitit nobis hoc absque periculo anime nostre stare non posse; et ne pro hoc facto offensam Dei incurremus et predictarum ecclesiarum oraciones tute retinere possemus, predictam terciam terre partem isdem ecclesiis resignavimus. Et hec ne facti nostri devocio injusto alicujus molimine infringi possit,

scripto nostro [1]) sigilli nostri auctoritate roborato confirmavimus. Si quis vero tam racionabili facto adversari presumpserit, omnipotentis Dei et omnium sanctorum suorum offensam incurrat, et anathemate eorundem et nostro dampnatus, eternis ghehenne suppliciis intereat. Testes hii: Theodericus summus decanus et Embricensis prepositus, Gocelinus sancti Salvatoris prepositus et ecclesie beate Marie decanus; Lûdewicus, magister Merulus, canonici sancti Martini; Walterus canonicus sancti Petri, Brino canonicus sancte Marie, magister Stephanus canonicus sancti Lebuini in Dauantria, magister Arnoldus canonicus sancti Johannis, Wescelo sacerdos, Petrus subdyaconus; layci: Godescalcus camerarius, Reynerus Dolre, Hugo frater suus, Gocelinus.

7. *Paus Alexander III bevestigt het kapittel van St. Salvator in al zijne bezittingen, en bekrachtigt tevens de bepalingen van bisschop Andreas over de successie in de volle prebenden.* 1179 *Juni* 27.

PRIVILEGIUM ALEXANDRI PAPE SUPER QUIBUSDAM BONIS, NECNON DE PLENA PREBENDA ET SEMIPLENA PREBENDA SINE SUPPLEMENTO. — Alexander episcopus servus servorum Dei dilectis filiis canonicis ecclesie sancti Salvatoris in Traiecto eorumque successoribus canonice substituendis in perpetuum. In eo loco sumus et officio licet immeriti providente Domino constituti, ut circa universum corpus ecclesie aciem nostre consideracionis debeamus extendere et omni ecclesiarum quieti pastorali sollicitudine providere. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris justis postulacionibus clementer annuimus et prefatam ecclesiam, in qua divino estis obsequio mancipati, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus, statuentes, ut quascumque possessiones, quecumque bona eadem ecclesia in presenciarum juste et canonice possidet aut in futurum concessione pontificum, largicione regum vel principum, oblacione fidelium seu

1) Het HS. heeft: „nostri."

aliis justis modis prestante Domino poterit adhipisci, firma nobis nostrisque successoribus et illibata permaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: terram quam habetis ultra Yselam, bona in Gruninghen, bona in Drinta, aream domus juxta turrim sancti Martini, decimas in Berenwerde, decimas novalium et census, que interjacet Meldrike ab oriente et Rauenswade ab occidente, Rijswijc a septentrione et Suolen [1]) a meridie, decimas nove culture juxta Goldam cum censu et justicia seculari et mansos quinque, quorum terminus superior est sine intervallo post Alberonis filii Ghiselberti beneficium, inferior vero in Swanesdrisch post triginta mansos episcopi, que vobis contulit bone memorie Andreas episcopus et suo privilegio firmavit. Preterea de plena prebenda, sicut idem bone memorie Andreas episcopus ad excludendam omnem symoniam sub anathemate statuit, ut morientibus vel aliquo quolibet modo decedentibus eis, qui integras habent prebendas, is, qui inter semiplenas habentes inperior [2]) fuerit, absque omni contradictione et convencione integram recipiat, et pro supplemento hujusmodi nichil a quoquam detur vel accipiatur. Adhuc eciam, ne aliquo modo pestis antiqua latenti vestigio subrepat, prohibemus, ne quis vivens vel moriens integram prebendam ad opus fratris sui alicujus, illorum quatuor semiplenas prebendas habencium, inferius inter eos in choro stantis, resignet, ne vel sic vel alio quolibet modo preposteretur in supplemento prebende qui in choro superior invenitur. Insuper quecumque bona sive possessiones Jordanus quondam vester prepositus contra assensum capituli vestri alienavit vel inutiliter commutavit, in irritum revocamus et nullam firmitatem habere censemus. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatam ecclesiam temere perturbare aut ejus possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexacionibus fatigari, sed omnia integra et illibata serventur eorum, pro quorum gubernacione ac sustentacione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis

---

1) Er staat „Suol." 2) Met latere hand veranderd: „in choro superior."

apostolice auctoritate et dyochesani episcopi canonica justicia. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitucionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo terciove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxerit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore ac sanguine Domini et Dei redemptoris nostri Ihesu Christi aliena fiat atque in extremo examine districte ulcioni subjaceat. Cunctis autem eidem loco sua jura sèrvantibus sit pax Domini nostri Ihesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum judicem premia eterne pacis inveniant amen. Ego Alexander catholice ecclesie episcopus. Ego Hubaldus Hostiensis episcopus. Ego Theodinus Portuensis et sancte Ruphine episcopus. Ego Petrus Tusculanus episcopus. Ego Henricus Albanensis episcopus. Ego Berneredus Prenestinus episcopus. Ego Johannes presbiter-cardinalis sanctorum Johannis et Pauli tituli Pamachii. Ego Johannes presbiter-cardinalis tituli sancte Anastasie. Ego Petrus presbiter-cardinalis tituli sancte Susanne. Ego Iniuamus presbiter-cardinalis tituli sancti Stephani in Celio monte. Ego Euichius presbiter-cardinalis tituli sancte Cecilie. Ego Hugo presbiter-cardinalis tituli sancti Clementis. Ego Arduinus presbiter-cardinalis tituli sancte Crucis in Iherusalem. Ego Matheus presbiter-cardinalis tituli sancti Marcelli. Ego Jacobus dyaconus-cardinalis sancte Marie in Cosmidin. Ego Ardicio dyaconus-cardinalis sancti Theodori. Ego Laborans dyaconus-cardinalis sancte Marie in Porticu. Ego Gracianus dyaconus-cardinalis sanctorum Cosme et Damiani. Ego Johannes dyaconus-cardinalis sancti Angeli. Ego Rainerius dyaconus-cardinalis sancti Adriani. Ego Matheus dyaconus-cardinalis sancte Marie Nove. Ego Bernardus dyaconus-cardinalis sancti Nicholai in carcere Tulliano. Datum Lateranis per manum Alberti, sancte Romane ecclesie presbiteri-cardinalis et cancellarii, quinto Kal. Julii, indictione duodecima, incarnacionis Dominice anno millesimo centesimo septuagesimo nono, pontificatus vero domini Alexandri pape tercii anno ejus vicesimo.

8. *Bisschop Godefrid geeft de tienden van Driel, Giessen en Woudrichem en een stuk land langs de Gouwe, die hij zich toegeëigend had, aan het kapittel van St. Salvator terug.* 1178.

PRIVILEGIUM GODEFRIDI EPISCOPI DE DECIMIS IN DRYEL, WALDRICHEM ET GHYESEN. — In nomine sancte et individue Trinitatis. Ego Godefridus, Dei gracia Traiectensium episcopus, notum facio tam posteris quam presentibus, quod decimas in Thrile, in Giscen et in Waldrichem, ecclesie sancti Salvatoris attinentes, de quibus non juste michi suggestum fuerat ipsas esse novas decimas, vel quaslibet alias decimas, que ad illam ecclesiam pertinent, ecclesie resignavi; preterea terram quandam juxta Goldam, eidem ecclesie attinentem, quam in usus meos aliquamdiu attraxeram, ei liberam dimisi, et in sancto die Pasche coram altari positus ecclesie sua recognovi ac in eorundem bonorum possessione ex auctoritate michi concessa eam sub anathemate confirmavi. Acta sunt hec anno incarnacionis Christi millesimo centesimo septuagesimo octavo, indictione undecima, regnante imperatore Frederico, anno regni ejus vicesimo sexto, imperii et episcopatus mei vicesimo tercio, presente clero et populo. Prepositis: Symone Majoris ecclesie, Boscelmo sancti Salvatoris, Godefrido sancti Petri, Alberto sancti Johannis; decanis: Theoderico Majoris ecclesie, Rodolpho sancti Salvatoris, Hermanno sancti Petri, Gerardo sancti Johannis; testibus autem laycis: Wilhelmo de Scalcwijc, Helya sculteto, Ghiselberto de Amestelle, Henrico Flamigo, Theoderico de Judefaes, Alberone Pauone, Wilhelmo de Thyuerdic et quampluribus aliis.

IV. CARTULARIUM TE HANNOVER.

1. *Bisschop Balderik schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator den aanwas hunner tienden en de tienden der daarbij nieuw ontgonnene landen.* 940 *Juli* 1 [1]). (Onecht.)

PRIVILEGIUM CONCESSUM ECCLESIE PER DOMINUM BALDRICUM PIUM TRAIECTENSEM EPISCOPUM [2]). — Baldricus, gratuita pietatis ac Dei [3]) clementia ecclesie sancte Traiectensis [4]) humilis presul, omnibus in Christo fidelibus, tam presentibus quam futuris, cum [5]) Domino Ihesu continuum eterneque jocunditatis [6]) ineffabile tripudium. Omnium Christi fidelium comperiatur industria, tam presentium quam futurorum, qualiter ego Baldricus, sancte Traiectensis ecclesie presul indignus, cum post mortem reverendi patris domini Rabbodi [7]), pii Traiectensis episcopi, creatus fuissem in episcopum Traiectensem et a metropolitano, videlicet sancte ecclesie Coloniensis [8]) archiepiscopo, confirmatus et consecratus, opere precium fore duxi, sanctum Traiectensem lôcum, de quo episcopatus nomen habui, visitare; ad quem cum venissem [9]), destructum a Danis, proch dolor! repperissem et omnino desolatum, necnon

1) De datum is onmogelijk, daar koning Hendrik (I) reeds in 936 stierf. Heda verbeterde willekeurig in 934, om althans de indictie te doen sluiten. 2) Hoofd in C: „Qualiter Baldricus Traiectensis episcopus a Danis destructum reparavit et ecclesie sancti Martini et sancti Salvatoris ad earum restauracionem novalia decimarum suarum concessit." 3) „ac Dei" ontbreekt in C. 4) C „sancte Traiectensis ecclesie." 5) C „in." 6) Aldus C en L; ons HS. heeft „jocunditatibus." 7) C „Radbodi." 8) C „Coloniensis ecclesie." 9) C lascht in: „et."

honorabiles ecclesias gloriosi patroni mei sancti Martini ac sancti Salvatoris dirutas et exustas, lacrimas, dolore cordis gravissime tactus, intrinsecus nullatenus valui continere, et invocato de celis auxilio profusis lacrimis exoravi, ut ille, qui ecclesiam suam sanctam supra petram, id est Christum, fundaverat, ad ecclesie mihi commisse restauracionem et reparacionem cooperari mihi [1]) sua consueta benignitate dignaretur. Ejus [2]) adjutorio, qui non faciem sed cor hominis intuetur, pontem trans fossatum [3]), urbemque cum portis et murum cum propugnaculis contra hostium insultum [4]) construxi et erexi, ac nobilissime probateque Deo sacrate pacis locum, ecclesias videlicet gloriosi patroni mei sancti Martini et sancti Salvatoris, a prophanis dirutas et exustas, non prout debui sed prout potui, aliquantulum reparavi, canonicos, ab hiis ecclesiis fugatos et multimode dispersos, ad ipsas ecclesias revocavi, substituendo alios canonicos in loca mortuorum, fideliumque nutu Dei ad me confluentium adjutorio inimicos de terra propulsavi, terras, predia, decimas et possessiones, ad sanctam ecclesiam Traiectensem [5]) pertinentes, potenter de inimicorum manibus liberando. Insuper dictarum ecclesiarum canonicis [6]) ad sustentacionem eorum ampliorem, ut divinis laudibus fervencius inhereant, omnium suarum decimarum [7]) accrescentias ac novalium decimas ad stipendialem usum fratribus, in eisdem [8]) ecclesiis [9]) continue servientibus, propter Deum, qui bona cuncta remunerat, ad ejus servicium augmentandum corde favorabili et manu larga tradidi et donavi, in perpetuum possidendas; ita quod ibidem pro remedio anime mee omni tempore proficiat in augmentum. Si quis vero, quod futurum esse non credo, contra hanc nostre [10]) tradicionis et donacionis cartam aliquam injustam interpellacionem aut injuriam facere

---

1) „mihi" ontbreekt in C. 2) C en L „ejusque." 3) C „potencia fossatum." 4) Aldus C en L; ons HS. heeft: „consultum." 5) C „Traiectensem ecclesiam." 6) Aldus L; C heeft „canonicos", ons HS. „can." 7) C „decimarum suarum." 8) Aldus C en L; ons HS. heeft: „ejusdem." 9) „ecclesiis" ontbreekt in C. 10) L „meam."

voluerit, in primis iram omnipotentis Dei [1]) incurrat, et a liminibus sancte ecclesie Dei [2]) efficiatur [3]) extraneus, et sit auctoritate nostra [4]) episcopali anathematizatus, sitque maledictus eadem malediccione, que descendit super Dathan et Abyron [5]), quos terra vivos absorbuit; et quod repetit evindicare [6]) non valeat, sed [7]) presens tradicio, ad instar testamenti a nobis [8]) facta, omni tempore firma et stabilis permaneat stipulatione subnixa, quam [9]) propria manu subter [10]) firmavi et sigilli mei impressione roboravi. Actum et datum in castro Traiecti, anno incarnacionis Domini DCCCCXL [11]), Kal. Julii, indiccione VII, regnante domno Henrico II rege invictissimo. In Dei nomine feliciter amen.

2. *Bisschop Adelbold maakt eene lijst op van de goederen, die elk der zeven groote dienstmannen der Utrechtsche kerk van haar bezit.* 1021 *Januari* 2. (Onecht.)

MEMORIALE ET [12]) SCRIPTUM DOMINI ADELBOLDI TRAIECTENSIS EPISCOPI [13]) DE LIBERIS VASALLIS ECCLESIE TRAIECTENSIS ET [14]) EORUM FEODIS [15]), QUE TENENT AB ECCLESIA TRAIECTENSI [16]). — In Dei nonime amen. Opere [17]) precium duxi ea, que secuntur [18]), scriptis inserere, ne posteris lateret quod presens etas faceret. Quapropter desidero notum esse cunctis sancte ecclesie Dei [19]) fidelibus, tam presentibus quam futuris, quod ego Adelboldus, Dei solummodo gracia sancte Traiectensis ecclesie presul indignus, cum feodales liberi Traiectensis ecclesie a me feodum suum

---

1) C en L „Dei omnipotentis." 2) L „Dei ecclesie." 3) C „efficaciter." 4) L „mea." 5) L „Abiron." 6) Aldus L. — Ons HS.: „quos repetit evindicare." — C „quos reperit eradicare." 7) Aldus L. — C „sit." — Ons HS. „si." 8) L „me." 9) Aldus C en L; ons HS. „qua." 10) C „subtus." 11) C „octingentesimo XL." 12) „et" ontbreekt in B. 13) B en C „episcopi Traiectensis." 14) B en C lasschen in: „de." 15) B en C „feudis." 16) B en C „Traiectina." — Dit stuk draagt in C den titel: „Declaracio vasallorum ecclesie Traiectensis, facta sub Adelboldo episcopo, et specificacio bonorum feodalium." — In B is de oorkonde geschreven met eene hand uit de 1e helft der 16e eeuw. 17) Aldus B en C; ons HS. heeft: „Operi." 18) B en L „sequuntur." 19) B en C „Dei ecclesia."

requirerent, predecessorum meorum episcoporum Traiectensium michi litteras ostenderunt, continentes, que et qualia bona ipsi et eorum progenitores [1]) ab ecclesia Traiectensi [2]) tenuerunt; quibus visis, in scriptis feci redigi que secuntur [3]).

Dux Brabantie est liber feodalis ecclesie Traiectensis, et tenet in feodum civitatem lapideam in Tyele cum prediis, familiis, mancipiis, silvis, aquis, piscationibus, pascuis, pratis et salictum, juxta predictam civitatem Tyele [4]) situm, et omnibus, ad civitatem pertinentibus eandem, item totam Kempineam [5]) usque Tûrnoutervoerde [6]) cum mancipiis, prediis, silvis, campis; officiumque ejus est, quod vocatur et est Dapifer episcopi Traiectensis.

Item comes Gelrie est eciam liber feodalis ecclesie Traiectensis, et tenet in feodum comitatum Zutphanie cum multis prediis, mancipiis, pratis, silvis, aquis [7]) aquarumque [8]) decursibus et justiciis, item Embricam [9]) cum suis attinenciis pro parte media, et alia pars est episcopi Traiectensis, item in pago Batua magnam partem cum mansis, terris, casis, domibus, mancipiis utriusque sexus et justiciis, item Tyelrewert et Bomelrewert [10]) cum multis mancipiis, mansis, terris [11]), casis, domibus, campis, pratis, aquis aquarumque decursibus et justicia; et dicti comitis officium est, quod vocatur et est Venator episcopi Traiectensis.

Item comes Hollandie est liber feodalis ecclesie [12]) Traiectensis, et tenet in feodum comitatum Hollandie et terram Kenemare [13]) cum terris, mansis, silvis, campis, pratis, pascuis, mancipiis, aquis aquarumque decursibus et justicia, exceptis dictarum terrarum decimis, et terra [14]) Waterlandie [15]) et Westfrisie, que totaliter pertinent [16]) ad episcopum Traiectensem et ecclesiam; et dictus comes Hollandie vocatur et est Marscalcus [17]) episcopi Traiectensis.

---

1) Aldus B, C en L; ons HS. lascht in: „et." 2) „Traiectensi" ontbreekt in L. 3) B, C en L „sequuntur." 4) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „Tyle." 5) B „Kempiniam." 6) Aldus L; ons HS. heeft: „Turoutervorde." — B „Tornoutvoerde." — C „Turnoutervorde." 7) „aquis" ontbreekt in C. 8) B „aquarumve." 9) B „Emricam." 10) C „Boemelrewert." 11) C „terra." 12) Aldus B en L; ons HS. en C hebben: „episcopi." 13) B „Kennemare." — C „Kenemarie." 14) L „terram." 15) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „Waterlande." 16) C „pertinet." 17) C „marescalcus."

Item comes Clivensis est liber feodalis ecclesie [1]) Traiectensis [2]) et tenet in feodum in pago Batua [3]) in superiori [4]) parte supra Renum magnam partem terrarum et mansorum cum casis, domibus, mancipiis, campis, pratis, pascuis, et ex alio latere Reni [5]) et in aliis quibusdam locis terras, casos, mansos et domos [6]), silvas, campos, item Woudrinchem [7]) cum agris et campis, cum aquis aquarumque decursibus et justiciis; qui vocatur et est Camerarius episcopi Traiectensis [8]).

Item comes de Benthem est liber feodalis ecclesie Traiectensis [9]) et tenet in feodum borchgraviatum [10]) Traiectensem cum pluribus [11]) mansis, terris, insulis, campis, mancipiis, silvis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus et justicia in pluribus locis civitatis et dyocesis Traiectensis; qui vocatur et est Janitor episcopi Traiectensis [12]).

Item dominus de Kuke [13]) est liber feodalis ecclesie Traiectensis [14]), et tenet in feodum multas terras, insulas et decimas, cum casis, domibus et [15]) silvis, campis, pratis [16]), pascuis, aquis aquarumque decursibus et justicia in diversis locis dyocesis Traiectensis; qui vocatur et est Pincerna episcopi Traiectensis [17]).

Item dominus de Gore [18]) est liber feodalis ecclesie Traiectensis, et tenet in feodum castrum Gore et terram dictam Ameyde cum multis terris, mansis, casis, domibus, silvis, campis, mancipiis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus, mobilibus et immobilibus, et [19]) omnibus, ad dictos districtus [20]) de Gore et Ameyde [21]) pertinentibus; qui vocatur et est signifer episcopi Traiectensis.

---

1) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „episcopi." 2) „Traiectensis" ontbreekt in C. 3) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „Bathua." 4) B „superiore." 5) Aldus B en C; ons HS. heeft: „et ex alia latere Reni." — L „ex alia parte Reni latere". 6) C „mansos, casas, domos." 7) B, C en L „Woudrichem." 8) „Traiectensis" ontbreekt in C. 9) „Traiectensis" ontbreekt in C. 10) Aldus L. — C „burgraviatum." — Ons HS. „borograviatum." 11) C „plurimis." 12) „Traiectensis" ontbreekt in C. 13) C „Cuke." 14) „Traiectensis" ontbreekt in C. 15) „et" ontbreekt in B. 16) C lascht in: „et." 17) „Traiectensis" ontbreekt in C. 18) B „Goire." 19) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „in." 20) B en L „districtos." 21) „et Ameyde" ontbreekt in L.

Prenominati omnes feodales ecclesie in generali synodo [1]) episcopi tenentur et debent personaliter interesse, qui feodum suum a me receperunt et [2]) omagium [3]) et [4]) fidelitatem prestiterunt coram domino Henrico II, Romanorum imperatore invictissimo augusto; presentibus Aribone archiepiscopo et archicappellano, Annone Coloniensi, Euerhardo [5]) Treuerensi, Adelberto Hammelburgensi [6]) archiepiscopis, Udalrico [7]) vicecancellario et pluribus aliis episcopis, comitibus et regni fidelibus. Actum in Tulpiaco castro anno Domini MXXI, IIII Non. Januarii feliciter amen.

3. *Bisschop Conrad bevestigt een oud voorrecht van het Domkapittel, inhoudende, dat de proosten der kapittelen in de stad en het bisdom Utrecht moeten gekozen worden uit de kanunniken van het Domkapittel, — dat de kanunniken der drie Utrechtsche kapittelen op de hooge feesten van den Dom den zang aldaar versterken moeten, — dat de Domdeken het generaal kapittel beroepen mag, enz. — en strekt deze verplichtingen ook tot het door hem gestichte kapittel van St. Marie uit.* 1088 *October* 29. (Onecht.)

PRIVILEGIUM CONRADI EPISCOPI TRAIECTENSIS ET CONFIRMACIO PRIVILEGIORUM ET STATUTORUM ECCLESIE SUE TRAIECTENSIS ET CONCESSORUM PER EPISCOPOS SUORUM ANTECESSORUM. — In nomine sancte et individue Trinitatis et sancti Martini Confessoris gloriosi patroni mei. Ego Conradus, sancte Traiectensis ecclesie humilis episcopus, notum esse volo posteritati universe, quod a venerabilibus viris in Christo dilectis preposito, decano et capitulo Majoris ecclesie Traiectensis predicte vocatus veni ad capitulum, ut [8]) privilegia ipsorum et statuta, ab antecessoribus meis episcopis concessa ipsis [9]), edita, perscrutarer. Visis igitur et examinatis pluribus eorum privilegiis et statutis, a predecessoribus meis eis concessis et editis [10]), videlicet

1) L lascht in: „et." 2) B „ac." 3) B, C en L „homagium." 4) C en L „ac." 5) B „Conrado." — C en L „Everardo." 6) B „Hammelsburgensi." 7) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „Verdalrico." 8) Aldus L; ons HS. heeft: „et." 9) L „ipsis concessa." 10) L „concessis et editis eis."

a dominis Frederico et Radbodo [1]), Baldrico et Adeboldo [2]), ecclesie ipsorum a Danis destructe reparatore et fundatore glorioso, et [3]) pluribus aliis episcopis antecessoribus meis, inter cetera repperi statutum sub hiis verbis: „Ne ea, „que sancti patres et antiquitas veneranda Spiritu sancto „inspirante statuerunt, a memoria posteritatis elabantur, „decet et convenit scripturarum memoriis [4]) perhempnare „et nota facere tam presentibus quam futuris. Sciant „igitur universi, quod in fundacione prima Majoris ecclesie „Traiectensis certus numerus est statutus canonicorum, „videlicet XL cum preposito et decano; processu vero „temporis, multiplicatis fidelium populis pluribusque ec-„clesiis collegiatis ex inspiracione divina de consensu „Majoris ecclesie predicte fundatis et constructis, tam in „civitate Traiectensi quam dyocesi Traiectensi, deinde per „episcopos ac Majorem ecclesiam, earum fundatores, de-„cretum exstitit et statutum, ut omnes ecclésie predicte „matrici ecclesie, videlicet [5]) Majori predicte, perpetuis „temporibus sint subjecte, et in memoriale subjectionis, „cum prepositurum earundem aliquam vacare contigerit [6]) „capitulum, ad quod ejusdem collatio pertinet, unum „de canonicis dicte Majoris ecclesie in prepositum eligat „et nullum aliunde assumat, cum archidiaconi esse non „debeant nisi tantummodo in ecclesia cathedrali. Item „cum episcopus prepositurum Tyelensem, thesaurariam, „scolastriam, choriepiscopatum et quedam alia officia, „scilicet de Elst et de Odelenberghe [7]) prepositure nun-„cupata, que eciam claustrales obediencie [8]) appellantur, „sue collationi reservaverit, nulli [9]) eciam [10]) conferre nisi „canonico Majoris ecclesie [11]) poterit aut debebit. Ecclesiam „vero sancti Salvatoris, que cum Majori simul est fundata „et dotata ipsique annexa fraternitate speciali, suam pre-„posituram conferre cuicumque voluerit est consueta. „Decretum est eciam et statutum, quod de singulis eccle-

---

1) L „Raboldo." 2) L „Adelboldo." 3) Aldus L; „et" ontbreekt in ons HS. 4) L „testimoniis." 5) L „scilicet." 6) Aldus L; ons HS. heeft: „contingerit." 7) L „Edelenberghe." 8) L „obedine." 9) Beide HSS. hebben: „nullam." 10) L „eam." 11) Aldus L; „ecclesie" ontbreekt in ons HS.

„siis trium congregacionum civitatis in sollempnitatibus „Pasche, Pentecostes, Nativitatis Domini, sancti Martini „gloriosi Traiectensis patroni et in aliis omnibus matricis „ecclesie predicte legitimis stacionibus intererunt et cum „dyaconis subdyaconis comministrent et cantum epi- „scopali sedi debitum reddant. Item statutum est, ut „cum decano Majori expedire videbitur et necessitas „requirat, quod episcopum archidyaconos et ecclesias, „tam civitatis quam dyocesis Traiectensis pro tempore „existentes, ad capitulum vocare poterit et vocati venire „tenebuntur. Item abbates de civitate et dyocesi [1]) ad „omnes staciones erunt in civitate, et non stabunt inter „canonicos aut in stallo canonicorum, sed in alio loco, „induti albis et cappis [2]) sericis; et episcopum, quocumque „iturus est in choro vel ecclesia, duo ducent. Hec igitur, „que sancti patres et veneranda antiquitas tam laudabiliter „statuerunt et teneri decreverunt, nulla posteritas cujus- „cunque condicionis infringat, sed perpetuis temporibus „observet; et qui aliqua ex eis infringeret anathema sit „amen." Quibus visis, idem prepositus, decanus et capitulum humiliter supplicaverunt, ut privilegia hujusmodi et statuta dignarer confirmare; quapropter eorum humilibus precibus inclinatus, considerans eciam, apud Deum peccatrici anime mee profuturum, si honorem ecclesie, et maxime cui presum, ampliarem, premissis privilegiis et statutis addo de gracia speciali et statuto [3]), ut ecclesia graciosissime Virginis Marie, per me noviter dotata et fundata, eciam per me et ipsam ecclesiam Majorem in omnibus, tam conferendo preposituram suam uni de canonicis Majoris ecclesie quam in suis stacionibus comministrando, ut premittitur, ipsi matrici ecclesie sit subjecta. Premissa omnia et singula privilegia et statuta, racionabiliter edita a venerabilibus viris meis predecessoribus episcopis jam cum Christo viventibus, duxi confirmanda in Dei nomine et presentibus confirmo, precipiens omnibus posteris sub anathematis vinculo inviolabiliter observare. Acta sunt hec in capitulo Majoris ecclesie, presentibus domino meo

---

1) L „diocesis." 2) Aldus L; ons HS. heeft: „capis." 3) L „statuo."

Henrico IIII imperatore, ac venerabilibus viri(s) [1]) Annone [2]) Coloniensi, Euerhardo [3]) Treuerensi archiepiscopis, Burgardo [4]) Haluerstadensi, Frederico Monasteriensi episcopis, Godefrito [5]), Frederico, Gerardo ducibus et pluribus aliis regni et episcopatus fidelibus, anno Dominice incarnacionis MLXXXVIII, anno autem domini Henrici regni XXXIII, imperii vero V, mei vero XIII, IIII Kal. Novembris [6]).

4. *Paus Eugenius III bevestigt de hier ingelaschte oorkonde van koning Conrad III dd.* 1145 *October* 18, *waarbij deze aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het recht geeft om bij vacature een nieuwen bisschop te kiezen.* 1146 *Maart* 28/18. (Onecht.)

CONFIRMATIO DOMINI EUGENII PAPE SUPER PRIVILEGIO, PER DOMINUM CONRADUM II ROMANORUM REGEM ECCLESIE TRAIECTENSI CONCESSO [7]), ET DE ELECTIONE EPISCOPI ET PREBENDA IMPERATORIS, QUE DIVISA EST IN DUAS PREBENDAS. — Eugenius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis decano et capitulo ecclesie Traiectensis salutem et apostolicam benediccionem. Supplicatio karissimi in Christo filii Conradi II regis Romanorum illustris, nobis per dilectum filium Conradum ipsius fratrem, vestre ecclesie prepositum, propter hoc ab eodem rege ad Romanam curiam destinatum, continebat, ut privilegia, per Romanorum reges et imperatores suos antecessores [8]) ecclesie vestre concessa, necnon privilegium, ab ipso ecclesie vestre predicte concessum, auctoritate apostolica dignaremur confirmare. Cujus privilegii tenor [9]) talis est:

---

1) L „viris." 2) L „Anno." 3) L „Everardo." 4) L „Burchardo." 5) L „Godefrido." 6) In L (fol. LII) volgt hierachter nog eene „*Confirmacio precedentis privilegii per Calixtum papam*," verkort medegedeeld aldus: „Calixtus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Godebaldo episcopo et dilectis filiis preposito, decano et capitulo ecclesie Traiectensis salutem et apostolicam benedictionem. Significastis nobis etc. Nulli ergo etc. Datum Remis III Kal. Novembris, pontificatus nostri anno tercio." (Dus: Bevestigingsbul van paus Calixtus II dd. 1121 October 30.) 7) L „concessum." 8) L „antecessores suos." 9) L „tenor privilegii."

„In nomine sancte et individue Trinitatis. Conradus divina favente clemencia Romanorum rex secundus. Si ecclesias Dei amplificamus et earum jura regali auctoritate tuemur et confirmamus, antecessorum nostrorum piorum regum vel imperatorum exempla imitamur, et hoc nobis ad regni nostri celsitudinem et precipue ad anime nostre salutem [1]) profuturum non ambigimus. Eapropter tam futurorum quam presentium Christi nostrique regni fidelium noverit industria, quod nobis, apud Traiectum civitatem considentibus et de pace ac de statu regni tractantibus, fidelis noster Hardbertus [2]) ejusdem loci venerabilis episcopus, Conradus frater noster prepositus, decanus et capitulum Majoris ecclesie dicte civitatis ad nostram presentiam venerunt, nostre celsitudini supplicantes, ut, sicut antecessores nostri pii Romanorum reges et imperatores ipsam ecclesiam Traiectensem multis honoribus et privilegiis dotaverunt, sic nostra regalis excellencia, ipsorum vestigia imitando, dicte ecclesie aliquam honoris prerogativam concedere dignaremur. Nos itaque considerantes, quod regalem decet excellentiam, illos honorari debere prerogativa ampliori, quorum devocionem continuis obsequiis [3]) experimur, attendentes eciam, nos et antecessores nostros reges et imperatores in dicta ecclesia a fundacione ejus inter canonicos primum locum obtinere, nostramque prebendam in eadem duo deserviunt sacerdotes, pro nostra salute et regni tranquillitate ac pace Dominum exorantes, dicti Hardberti [4]) venerabilis episcopi fidele servicium, ac dilectorum nobis decani et capituli grata obsequia et devocionem frequentem, qua nostram regalem excellentiam ac dilectam conjugem nostram Gertrudim [5]) reginam per aliquod [6]) tempus in ipsa civitate commorantem plurimum honorarunt, et propter hoc volentes eandem ecclesiam Majorem Traiectensem honoris prerogativa specialis sublimare, ob remedium anime nostre et animarum domini Henrici IIII avi nostri, cujus viscera in ipsa ecclesia pro pignore sunt sepulta, et Henrici III

---

1) Aldus L; ons HS. heeft: „celsitudinem." 2) L „Hartbertus." 3) L „exequiis." 4) L „Harberti." 5) L „Ghertrudim." 6) L „aliquot."

avunculi nostri imperatoris, necnon ob interventum dilecte conjugis nostre G. [1]) regine predicte ac Conradi fratris nostri karissimi, ejusdem ecclesie prepositi, jus eligendi et instituendi episcopum in ipsa ecclesia, quod ad reges Romanorum et imperatores pertinere dinoscitur et ab antecessoribus nostris regibus et imperatoribus usque ad nostra tempora est devolutum et deductum, antedictis preposito [2]), decano et capitulo ecclesie Traiectensis ac dilectis nobis preposito, decano et capitulo ecclesie sancti Bonifacii ejusdem loci, eidem Majori ecclesie ab earum fundacione speciali fraternitate, ut nobis innotuit, conjunctis, in donacionem perpetuam regali magnificentia concedimus et [3]) in donum, et damus potestatem nostram omnimodam, a nullo successorum nostrorum in perpetuum infringendam, ut cum episcopatum predictum vacare [4]) contigerit, iidem prepositi, decani et capitula Majoris et sancti Salvatoris Traiectensium antedicti, et nulli alii, nisi suarum ecclesiarum concanonici, episcopum [5]) alium eligendi plenariam habeant potestatem. Ut autem hec nostra donacio, donum et privilegium, regia magnificentia voluntarie [6]) et liberaliter concessa, eisdem perpetua sint et rata et credantur ab omnibus et inconvulsa omni deinceps tempore conserventur, hanc inde cartam scribi jussimus, manu propria, ut infra videtur, corroborantes [7]), ydoneos testes, qui presentes aderant, subter notari [8]) fecimus, quorum nomina sunt hec: Ancelmus Hauelburgensis episcopus, Albero Leodiensis episcopus, Wernerus Monasteriensis episcopus, Nycolaus [9]) Cameracensis episcopus, Udo Osenburgensis episcopus, Walramus dux, Wilhelmus comes Palentinus, Henricus comes de Zutphene [10]), Arnoldus comes de Cleuo [11]), Adulfus [12]) comes de Monte, Henricus comes de Gelre [13]), Conradus frater noster [14]) prepositus Traiectensis, Emo prepositus sancti Bonifacii,

---

1) L „Gertrudis." 2) L lascht in: „et." 3) Aldus L; „et" ontbreekt in ons HS. 4) L „vacari." 5) Beide HSS. hebben: „ipm", lees „ēpm" = episcopum. 6) Aldus L; ons HS. heeft: „voluntare." 7) Aldus L; ons HS. heeft: „corroborantem." 8) L „subnotari." 9) L „Nicholaus." 10) L „Sutphene." 11) L „Clivo." 12) L „Adolfus." 13) L „Ghelre." 14) Aldus L; „frater" ontbreekt in ons HS.

Conradus Tyelensis prepositus, Lutbertus sancti Petri prepositus, Godefridus de Renen, Alardus de Megene, Otto prefectus Traiectensis, Egbertus de Aemstel, Bertoldus de Aldenzel [1]), Jacobus de Zaterslo [2]). Signum domini Conradi Romanorum regis III. Ego Arnoldus cancellarius vice Henrici Moguntini archiepiscopi et archicancellarii recognovi. Anno Dominice incarnacionis MCXLV, indiccione VIII, XV Kal. Novembris, regnante Conrado Romanorum rege II, anno vero regni ejus VIII. Data apud Traiectum in Christo feliciter amen."

Eapropter nos pro salute ecclesie reverentia et ejusdem regis supplicationis instantia inclinati, considerantes eciam ad ecclesiam vestram dicti regis donationem, qua ipsam regali magnificentia favorabiliter et excellenter honoravit, antedictum privilegium, cujus tenor hiis in apostolicis litteris de verbo ad verbum est insertus [3]), et omnia alia privilegia, per Romanorum reges et imperatores ecclesie vestre ad honorem Christi et ecclesie exaltationem concessa, apostolica auctoritate [4]) confirmamus, inhibentes sub anathematis vinculo, ne imperialis vel regalis aut episcopalis, clericalis aut laycalis persona aliqua, cujuscumque status aut condicionis existat, ipsam ecclesiam Traiectensem contra hujusmodi privilegii et nostre confirmacionis tenorem molestare aut in ejusdem prejudicium in premissis quicquam in perpetuum audeat attemptare, decernentes irritum et inane, si quid a quoquam in contrarium fuerit attemptatum. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc nostre confirmationis paginam infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Rome apud sanctum Petrum V [5]) Kal. Aprilis, pontificatus nostri anno I [6]).

---

1) L „Aldenseel." 2) L „Sateraloe." 3) Aldus L; ons HS. heeft „incertus." 4) L „auctoritate apostolica." 5) L „XV." 6) Daarachter staat met dezelfde hand, die de oorkonde schreef: „Hanc confirmationem a domino Eugenio papa tertio ipse dominus Conradus rex, qui privilegium ecclesie nostre de electione episcopi donavit, impetravit et fratrem suum dominum Conradum, ecclesie nostre prepositum, in suis expensis ad

5. *Bisschop Willebrand bevestigt de door zijnen voorganger Godefrid aan het Domkapittel gedane schenking van de kerk te Dalfsen met het privilegie der congrue portie.* 1231.

DONATIO ECCLESIE DE DALSEN PER GODEFRIDUM EPISCOPUM, ET CONFIRMATIO EJUSDEM DONATIONIS PER WILLEBRANDUM EPISCOPUM [1]). — In nomine sancte et individue Trinitatis amen. Willebrandus, Dei gracia Traiectensis episcopus, omnibus Christi fidelibus salutem in Christo Ihesu. Notum sit omnibus tam posteris quam [2]) presentibus, quod predecessor noster pie memorie Godefridus, quondam episcopus Traiectensis, relinquens nobis formam caritatis et exemplum pie devocionis, perpetua donacione tradidit fratribus ecclesie beati Martini personatum ecclesie de Dalsen et liberam concessit eis potestatem, ut quandocumque predicta vacaret ecclesia decedente sacerdote, alium ibi [3]) substituerent et portionem reddituum pertinentium ad ecclesiam assignarent eidem, prout concilium et moderata racio dictaret, ut ipse sacerdos in ecclesia prefata laudabiliter implere posset officium et episcopo et archidiacono et decano jura debita persolvere, de residuo vero predictorum fructuum fratres predicti in decimis et in aliis proventubus [4]) prebendam suam augerent et perpetuam haberent memoriam prefati predecessoris nostri in oracionibus suis; quod ipse scripto sigillo suo roborato confirmavit. Nos vero tante devocionis imitantes vestigia, factum suum in hoc confirmamus in memoriam nostri et in remissionem peccatorum nostorum, super quo presens scriptum sigillo nostro signatum tradimus. Volumus etiam, ut perpetuam anathematis penam incurrat quicumque hanc confirmationem violare presumpserit. Acta sunt hec anno incarnacionis Domini MCCXXXI, anno pontificatus nostri III, presentibus et attestantibus Theoderico Majore preposito, Bertoldo canonico beate Marie; laycis: comite Burchardo de Aldenburch, comite de Benthem,

---

Romanam curiam propter hoc destinavit." L heeft deszen zelfden volzin, doch achter „papa tercio" is ingelascht: „qui fuit vir sanctus et monachus Clarevallensis sub beato Bernardo." 1) L voegt bij: „Traiectensem." 2) L lascht in: „futuris et." 3) L „sibi." 4) L „proventibus."

Henrico de Monte, Aelberto [1]) de Wuluen, Amilio de Insula, Ernesto de Wuluen.

6. *Gerard van Rammesberch en Gerard van Lamderichem, gevangen genomen wegens roof bij Oldenzaal, dragen den bisschop als losprijs eenige goederen op en ontvangen die van hem weder in leen.* 1293 *Mei.*

OMAGIA [2]), QUE FECERUNT QUIDAM IN RAPINA DEPREHENSI. — Anno Domini M.CC.XCIII post Pentecosten fuerunt deprehensi in rapina apud Aldensel [3]) duo satellites de Novo castro, scilicet Gerardus de Rammesbergh [4]) et Gerardus [5]) de Lamderichem, qui pro redemptione sua hec omagia [6]) episcopo et ecclesie Traiectensi prestiterunt in perpetuum duratura: Gerardus de Lamderinchem [7]) donavit ecclesie Traiectensi et recepit in omagium [8]) domum dictam Steenhus [9]) apud Saltesberch, Gerardus [10]) de Rammesberch miles et Gerardus filius ejus [11]) predictus, qui captus fuerat, duas domus apud Vuchte, Henricus de Keminata domum dictam Johannis Luggerinc apud Noertwolde, Theodericus de Rammesberghe [12]) domum dictam Lutgeri Beuers, Lefferdus filius Voet de Benthem domum Dubboldi apud Lohuys.

7. *Bisschop Willem verbiedt, dat onwettig geborenen zonder speciale dispensatie van den paus in het Domkapittel opgenomen zullen worden, en dat iemand twee beneficiën zal bezitten in ééne kerk van zijn bisdom.* 1297 *Mei* 2.

INHIBITIO, NE ILLEGITIMI RECIPIANTUR IN CANONICOS ECCLESIE TRAIECTENSIS, PER WILHELMUM EPISCOPUM. — Wilhelmus, Dei gracia episcopus Traiectensis, universis nostrum [13]) processum inspecturis salutem in Domino sempiternam. Viris venerabilibus in Christo nobis dilectis.. decano et

---

1) L „Alberto." 2) L „Homagia." 3) L „Aldensele." 4) L „Gherardus de Rammesberch." 5) L „Gherardus." 6) L „homagia." 7) L „Gherardus de Lamderichem." 8) L „homagium." 9) L „Steenhuys." 10) L „Gherardus." 11) L „Gherardus ejus filius." 12) L „Rammesberch." 13) L lascht in: „presentem."

capitulo nostre ecclesie Traiectensis. Propter quorundam canonicorum [1]) duriciam et pertinaciam, discordantibus nobisque ad capitulum per eosdem vocatis, ad dictorum duriciam et pertinaciam per nos tamquam ad superiorem compescendam, et in ipso capitulo existentibus de ipsorum consilio et consensu super vita moribus ac statu ecclesie ac personarum per inquisicionem fore duximus procedendum. In qua inquisicione, sedata [2]) per nos prius que fuit inter ipsos discordia, quosdam in ipsa ecclesia defectum in natalibus pacientes et sine dispensacione sedis apostolice contra justiciam et honorem ecclesie ad sacros ordines promotos, et alios elegitimos, simplicem a sede apostolica dispensacionem habentes ut possent ad sacros ordines promoveri et beneficium ecclesiasticum sine cura obtinere, invenimus canonicatus ac prebendas occupare minus juste, alios eciam plura beneficia contra statuta synodalia in ipsa ecclesia obtinere. Considerantes itaque nostra interesse, hujusmodi nephandas tollerancias abolere et ab ipsa ecclesia penitus exstirpare, communicato et deliberato consilio et consensu decani et capituli antedictorum statuimus et ordinamus et sub penis sentencie suspensionis [3]) et excommunicacionis late in hiis precipimus, ne de cetero aliqui, defectum in natalibus pacientes dispensationem tamen super defectu natalium habentes, nisi in dispensacione sedis apostolice sibi facta contineatur expresse, quod possint et debeant per hujusmodi dispensationem in ecclesia cathedrali in canonicos recipi et admitti, recipiantur in canonicos in ecclesia predicta, maxime cum [4]) non sit intentionis domini Pape, aliquem in cathedrali ecclesia debere et posse canonicatum et prebendam obtinere, quin possit in decanum, archidyaconum et episcopum eligi et admitti. Ceterum omnibus dictum defectum pacientibus precipimus et peremptorie monemus, ut infra biennium, a data presentium numerandum, se per sedem apostolicam habilitari procurent,

---

1) L „concanonicorum". 2) Aldus L; ons HS. heeft: „scedata." 3) Aldus met latere hand verbeterd in L; H en L beiden hebben echter: „expensis." 4) Aldus L; in ons HS. is het woord onleesbaar, er schijnt „tamen" te staan.

ut possint dictos canonicatos et prebendas obtinere; alioquin extunc eosdem vacare decrevimus [1]), aliis conferendos. Insuper inhibemus sub penis antedictis, ne aliquis in aliqua una ecclesiarum nostre civitatis et dyocesis duo beneficia habeat, nisi prebendis, ut thesauraria, scolasteria [2]) seu alia officia, de consuetudine sint annexa. In omnes et singulos contrarium facientes, tam conferentes quam detinentes aut sustinentes, sentencias suspensionis et excommunicacionis ferimus in hiis scriptis, et precipimus sub pena excommunicacionis sentencie, late in hiis scriptis, easdem sentencias per decanum sive ebdomedarium aut seniorem de capitulo, qui pro tempore fuerint, publicari. In cujus processus testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Actum et datum anno Domini M.CC.XCVII die Jovis post Dominicam Misericordia Domini.

8. *Bisschop Frederik incorporeert in het Domkapittel de goederen Ten Nyendijk in het kerspel van Werkhoven, nadat het kapittel daarvoor andere goederen aan den bisschop in leen opgedragen en den leenman Jan van Brandenborch zijn recht afgekocht had.* 1322 *Juni* 25.

LITTERA DOMINI FREDERICI EPISCOPI SUPER EMPTIONE BONORUM IN NYENDIJC [3]). — In nomine Domini amen. Universis presentia visuris et audituris nos Fredericus, Dei gracia episcopus Traiectensis, cupimus esse notum, quod cum nuper strennuus vir Johannes de Doernic miles et Jutta ejus uxor [4]) legitima, conjuges, fideles seu ministeriales nostri et ecclesie nostre, de bonis dictis Ten Nyendijc, sitis in perrochia Werconde, in nostra propter hoc et fidelium nostrorum presentia constituti, dicta bona cum edificiis, areis [5]), agris, pascuis, pratis, fossatis, aqueductibus, alto et basso, sicco et humido, decima grossa et minuta, jurisdiccione temporali, hominibus feodalibus seu ministerialibus ac aliis juribus et pertinentiis suis universis, prout a nobis et nostra dependent ecclesia et dicta Jutta ejusque progenitores ea a nobis et nostra ecclesia [6])

1) L „decernimus." 2) L „scolastria." 3) L „Nyendijck." 4) L „miles et uxor ejus." 5) „areis" ontbreekt in L. 6) L „ecclesia nostra."

hactenus tenuerunt, ex certis et justis causis, cum effestucacione debita et solempni, libere ac voluntarie simpliciter [1]) superportaverint [2]) in manus nostras ad usus Johannis de Brandenborch civis Traiectensis, nobisque supplicaverint, quod dictum Johannem infeodaremus de eisdem. Et nos ipsorum conjugum inclinati precibus, lata nobis a nostris et ecclesie nostre fidelibus sive ministerialibus tunc presentibus sententia, quod id de jure possemus facere, dictum Johannem de Brandenborch infeodavimus de dictis bonis et eorum juribus, pertinentiis et [3]) dependentiis universis, prout a nobis et nostra noscuntur ecclesia dependere, reservata [4]) nobis de libera voluntate dictorum conjugum ac Johannis de Brandenborch predicti [5]) potestate plenaria, bona hujusmodi de ejusdem Johannis de Brandenborch manibus infra certum tempus pro certa pecunie summa acquitandi et absolvendi. Quod cum deficientibus nobis facultatibus facere non possemus, et dilecti in Christo.. decanus et capitulum ecclesie nostre Traiectensis, cupientes dicta bona de manu laica ad ecclesiam, que dudum hactenus hiis et aliis orbata exstitit, revocare, obtenta a nobis auctoritate bona hujusmodi ad suos et ecclesie sue usus perpetuos acquitandi, circumspecta providentia procuraverint, nobis et ecclesie nostre loco juris proprietatis et dominii directi dictorum bonorum Ten Nyendijc superpo(r)tari per dictos conjuges jus proprietatis et dominii nonaginta jugerum terre arabilis vel circa, sitorum in Bathua [6]) juxta paludim [7]) Valborch, dictorum vulgariter In den Hamme, a nobis et nostra ecclesia loco dictorum bonorum Ten Nyendijc tenendorum eisdem jure et titulo, quibus dicta bona Ten Nyendijc [8]) a nobis et nostra ecclesia tenebantur. Nosque, tam nostra et ecclesie nostre quam etiam decani et capituli eorundem [9]) utilitate in hoc conspecta, contenti pro nobis et nostra ecclesia superportatione juris proprietatis et dominii dictorum jugerum, nobis facta pro jure proprietatis et domi-

---

1) L lascht in: „resignantes." 2) Beide HSS. hebben „sup(er)portaverunt." 3) L „ac." 4) L „reservantes." 5) L „Johannis predicti de Brandenborch." 6) L „Batua." 7) L „paludem." 8) De woorden „tenendorum—Nyendijc" ontbreken in L. 9) L „eorundem decani et capituli."

nii [1]) bonorum Ten Nyendijc predictorum, in prefatos [2]) ..decanum et capitulum nostro et ecclesie nostre nomine per honorabilem virum dominum Jacobum, prepositum ecclesie sancti Johannis Traiectensis, habentem ad hoc a nobis speciale mandatum, jus proprietatis et dominii prefatorum bonorum Ten Nyendijc transferri, ipsosque decanum et capitulum in ejusdem juris proprietatis et dominii corporalem possessionem mitti fecerimus, Huberto de Bosinchem, Jordano de Zantis [3]) et Hugone dicto Pollaert, canonicis ejusdem ecclesie, presentibus in fundo dictorum bonorum in Nyendijc, et suo atque capituli sui predicti et ecclesie sue nomine hujusmodi translationem et possessionem juris proprietatis et dominii bonorum Ten Nyendijc recipientibus juxta patrie jus et morem, prout ibidem ad hoc vocatorum fidelium seu ministerialium et convicinorum sententie dictaverunt, prefatum jus proprietatis et dominii bonorum Ten Nyendijc in dictos decanum et capitulum eorumque ecclesiam transferimus per presentes, ipsosque mittimus tenore presentium in possessionem ejusdem juris proprietatis et dominii, sibi et ecclesie sue perpetuo remansuri, renunciantes eidem juri pro nobis et ecclesia nostra simpliciter et in totum. Cum itaque dicti ..decanus et capitulum, dictis bonis Ten Nyendijc per ipsos emptis et tam de manibus dicti Johannis de Brandenborch quam etiam dictorum conjugum acquitatis, cum eisdem Johanne de Brandenborch ac conjugibus super totali dictorum bonorum Ten Nyendijc disbrigatione eis facienda ac eorundem bonorum sollempniori et evidentiori possessione acquirenda convenissent, dictus Johannes de Brandenborch coram nobis et nostris fidelibus in camera nostra in Traiecto litteras infeodationis sue, de dictis bonis a nobis obtentas, dicto decano tradens, dicta bona cum omnibus eorum [4]) attinentiis [5]), juribus et dependentiis [6]), ac omne jus, sibi in illis vel eorum aliquo quomodolibet acquisitum, sponte resignavit effestucando simpliciter de eisdem. Et deinde dicti con-

---

1) Beide HSS. hebben: „dominiis." 2) Beide HSS. hebben: „prefatis." 3) L „Xanctis." 4) „eorum" ontbreekt in L. 5) L „pertinenciis." 6) L „dependiciis."

juges ac Elisabeth [1]) et Berta, sorores dicte Jutte, cum electis ibidem coram nobis suis curatoribus seu tutoribus, videlicet Reynero de Malbergh [2]) et Wilhelmo de Haren, juxta fidelium nostrorum sententiam de dictis bonis Ten Nyendijc effestucantes, renunciaverunt pro se et suis heredibus omni juri, quod eis vel alicui eorum aut eorundem heredibus in dictis bonis Ten Nyendijc aut eorundem bonorum pertinentiis, juribus atque dependentiis [3]) quibuscumque quocumque modo et ex quacumque causa competit in presenti aut videtur posse competere quomodolibet in futurum. Lata igitur hiis actis sollempniter coram [4]) nobis a nostris et ecclesie nostre fidelibus seu ministerialibus sententia, quod apud predictos Johannem de Brandenborch atque conjuges ac Elisabet [5]) et Bertam eorumque heredes nichil penitus juris in dictis bonis et quibusvis eorum juribus, pertinentiis ac dependentiis [6]) remansisset, quodque per premissas resignaciones, superportaciones, effestucaciones atque translaciones dictorum bonorum Ten Nyendijc predictis decano et capitulo ac eorum ecclesie jus plenum et integrum, tam in jure proprietatis et dominii dictorum bonorum Ten Nyendijc quam in eisdem bonis eorumque juribus, pertinentiis ac dependentiis universis, existeret acquisitum, nos eorundem decani [7]) et capituli, bona predicta cum suo jure proprietatis ac [8]) dominii et [9]) aliis suis juribus, pertinentiis atque dependentiis universis sibi et ecclesie sue incorporari et uniri desiderantium, precibus inclinati, sepedicta bona Ten Nyendijc cum jure proprietatis et dominii ac aliis [10]) juribus, pertinentiis et dependentiis suis universis, auctoritate nostra ordinaria per decreti nostri interposicionem sepedictis decano et capitulo eorumque ecclesie incorporamus tenore presentium et unimus, ipsis decano et capitulo eorumque ecclesie ad eorundem decani et capituli usus perpetuo permansura, quia nobis et ecclesie nostre de bonis equivalentibus supradictis [11]) sufficienter ut premittitur [12]) est provi-

---

1) L „Elizabeth." 2) L „Malberch." 3) L „dependiciis." 4) L „a." 5) L „Elizabeth." 6) L „dependiciis." 7) Ons HS. herhaalt: „decani." 8) L „et." 9) L „ac." 10) Beide HSS. hebben: „alia." 11) „supradictis" ontbreekt in L. 12) Ons HS. heeft: „promittitur."

sum. In quorum omnium testimonium et perpetui roboris firmitatem has litteras, exinde conscriptas, dictis decano et capitulo eorumque ecclesie sigilli nostri appensione tradi fecimus communitas. Acta sunt hec Traiecti in dicta nostra camera, presentibus domino Jacobo preposito ecclesie sancti Johannis, Johanne dicto van Vene [1]), Johanne Frederici, Petro dicto Grawaert, fidelibus nostris, et aliis quampluribus fidedignis [2]). Datum anno Domini M.CCC.XXII in crastino Nativitatis beati Johannis Baptiste.

9. *Bisschop Jan bepaalt, dat de kerspelkerk van Leiderdorp als vroeger verbonden zal zijn aan de thans herbouwde St. Michielskapel te Utrecht, en dat deze kapel door collatie van den bisschop aan een kanunnik van het Domkapittel zal vergeven worden.* 1328 *Mei* 17.

PRIVILEGIUM SUPER PERSONATU DE LEDERDORP [3]) PER JOHANNEM EPISCOPUM. — Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, ad universorum tam presentium quam futurorum noticiam deducimus per presentes, quod, sicut ex fidedignorum testimonio accepimus, parrochialis ecclesia de Lederdorp [4]) cum suis pertinenciis nostre diocesis ab antiquo et retroactis temporibus fuit, sicut adhuc est, annexa capelle nostre sancti Michaelis in Traiecto, cui cappelle unus canonicorum Traiectensis ecclesie per se vel per alium et dicte ecclesie de Leyderdorp per vicarium deservire consuevit. Sed quoniam propter ruinam dicte cappelle, ipsa debito servitio destituta, premissa [5]) aliquo tempore in desuetudinem [6]) abierunt, dictaque cappella nunc de novo ad honorem Dei et beati Mychaelis [7]) Archangeli sanctarumque celestium virtutum sit sumptuoso opere restaurata, dignum duximus, ut honores, privilegia et jura pristina sibi etiam restauraremus [8]), volentes, statuentes et mandantes, immo statutum, mandatum et ordinatum decernentes ab antiquo, ut ecclesia de Leyder-

1) L „van den Vene." 2) L lascht in: „Et." 3) L „Leyderdorp." 4) L „Leyderdorp." 5) Ons HS. heeft: „premissis," — L „premisso." 6) Aldus L; ons HS. heeft: „deconsuetudinem." 7) L „Michaelis." 8) L „restauremus."

dorp cum suis pertinentiis predictis [1]) sepedicte cappelle sit et perpetuis temporibus maneat annexa, necnon canonicus ecclesie nostre Traiectensis ad collacionem nostram et successorum nostrorum episcoporum Traiectensium dictam cappellam obtineat, et eidem per se vel per alium deserviat, faciatque ecclesie de Leyderdorp predicte per vicarium perpetuum, presentandum nobis et nostris successoribus, congrue deserviri. In quorum testimonium presentes litteras sigillo nostro fecimus roborari. Et nos decanus et capitulum ecclesie Traiectensis, quia nobis constat premissa veritati subnixa, eis consensum nostrum adhibemus et sigillum ecclesie nostre eisdem apposuimus in testimonium premissorum. Datum feria tercia post Ascentionem Domini anno Ejusdem M.CCC vicesimo octavo.

10. *Bisschop Jan schenkt aan den Domdeken de collatie der vicarie, gesticht in den Dom voor de zielsrust der vermoorden Jacob van Lichtenberch, Gerard Vrenke en Werner heren Fredericssoon.* 1329 *September* 27.

PRIVILEGIUM CONCESSUM DECANO ECCLESIE TRAIECTENSIS SUPER COLLACIONE CUJUSDAM ALTARIS [2]) SEU CAPPELLANIE PERPETUE. — Noverint tam posteri quam presentes, quod nos Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, de consilio et assensu nostre ecclesie Traiectensis, altare seu cappellaniam, dudum dotatam et erigendam in ecclesia nostra predicta ob remedium animarum pie memorie domini Jacobi de Lichtenberch, Gerardi [3]) Vrenke et Werneri filii domini Frederici interfectorum, et cujus redditus et proventus dominus Wilhelmus Gouburgis presbiter ad presens recipit, possidet et in usus suos convertit, cujus eciam cappellanie in ordinatione fundationis et dotationis sue [4]) predecessor noster Guydo [5]), quondam episcopus Traiectensis, collacionem sibi reservavit pleno jure, prout ad nos pertinet, ob favorem, quem erga decanum ecclesie nostre predicte gerimus, necnon ob servicia nobis ab

---

1) Beide HSS. hebben: „predicta." 2) L „prebende." 3) L „Gherardi." 4) Beide HSS. hebben: „sui." 5) L „Guido.'

eodem inpensa, ad augmentationem honoris sui decanatus Traiectensis eidem decano concedimus conferendam, sibique damus eandem per presentes; ita quod ipse et sui successores, quos eidem decanatui pro tempore prefici contigerit [1]), nomine dicte decanatus pleno jure habeant perpetim, ipsum altare seu cappellaniam conferre, cum vacaverit, ac instituere in eadem. Et hanc collacionem nostram et concessionem ipsi decanatui volumus perpetuis temporibus perdurare et inviolabiliter observari; et ne hujusmodi donacio per temporis decursum, hominum memoria labili existente, oblivioni tradetur, et ut perpetua maneat [2]) inconvulsa, presentem cedulam dicte donationis nostri sigilli appensione in testimonium premissorum fecimus communiri. Datum anno Domini M.CCC.XXIX feria quarta post Mathei Apostoli.

11. *Bisschop Jan verklaart, dat het Domkapittel op de aan hetzelve behoorende dagelijksche gerechten hetzelfde recht heeft als edelen op de hunne, en gebiedt zijnen rechterlijken ambtenaren het kapittel in het vrije gebruik daarvan niet te verhinderen.* 1330 *April* 21.

CONFIRMATIO JURIUM ET JURIDICCIONUM [3]) ECCLESIE TRAIECTENSIS PER JOHANNEM EPISCOPUM. — Noc Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, universis tam posteris quam presentibus ad perpetuam rei memoriam cupimus fore notum, quod nos, inquisitione per nos super hoc prehabita diligenti, comperimus, jurisdicciones cottidianas temporales certorum locorum in civitate et dyocesi nostris Traiectensibus, quas nunc dilecti nobis in Christo prepositus, decanus et capitulum ecclesie nostre Traiectensis habent et possident, ita cum omnibus suis pertinenciis ad eosdem et ecclesiam nostram predictam plene et libere pertinent, sicut alii nobiles ministeriales et vasalli nostri hujusmodi jurisdicciones similes in nostris civitate et dyocesi possidere et easdem de consuetudine exercere noscuntur. Unde ex certa sciencia omnibus et singulis marscalcis, scultetis et officiatis nostris tenore presentium

1) Aldus L; ons HS. heeft: „contingerit." 2) L lascht in: „ac." 3) L „jurisdictionum."

committimus et mandamus, quatinus dictis dominis dictas suas jurisdicciones sic liberas dimittant nec in eisdem vice nostra de hiis, que ad hujusmodi cottidianas jurisdicciones de consuetudine pertinent, sibi quicquam audeant usurpare, mero imperio, quod vulgaliter [1]) dicitur *hogherecht*, nobis et nostris successoribus semper salvo. Harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Traiecti anno Domini M.CCC.XXX Sabbato post Octavas Pasche.

12. *Bisschop Jan verkoopt aan het Domkapittel de onverdeelde helft van het goed Marscalkerwert.* 1330 *November* 10.

RECOGNITIO QUAM FECIT EPISCOPUS JOHANNES ECCLESIIS MAJORIS ET SANCTI SALVATORIS TRAIECTENSIS CIRCA EMPTIONEM TERRE, QUE VOCATUR MAERSCALKERWERDE. — In nomine sancte ac individue Trinitatis amen. Pateat universis tam presentibus quam futuris, quod nos Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, de consilio et assensu unanimi dilectorum nobis in Christo prelatorum et capitulorum Majoris, sancti Salvatoris, sancti Petri, sancti Johannis et sancte Marie ecclesiarum Traiectensium, ad infrascripta specialiter nominatim et expresse vocatorum, et prehabitis super hiis in domo capitulari ecclesie Traiectensis tractatibus solempnibus et diligentibus necnon et deliberacionibus pluribus, qui super hujusmodi negotiis de jure et ecclesie nostre predicte consuetudine exiguntur, ut meliora eidem ecclesie nostre prospiceremus et deteriora vitaremus, medietatem prediorum et fructuum et proventuum eorundem pro indiviso, dividendorum tamen secundum voluntatem illorum, ad quos ea res pertinet seu pertinebit, et terrarum [2]) ad mensam nostram episcopalem pertinentium, sitorum infra limites parrochie ecclesie sancti Nycolai [3]) Traiectensis, vulgaliter [4]) dicta Marscalckerwert [5]) continentia circa centum et duodecim jugera terre inter pontem, qui dicitur Kouelwader-brugghe [6]), et terram monasterii in Oestbroec inter Renum Veterem et aqueductum, vulgaliter [7]) dictum Kouelwader-wethe-

1) L „vulgariter." 2) L „terram." 3) L „Nycholay." 4) L „vulgariter." 5) L „Maerscalkerweert." 6) L „brugge." 7) L „vulgariter."

ringhe [1]), et que nunc particulariter colunt Gerardus Woutman, Henricus dictus Wiliaer [2]) et Johannes de Attenvelt, prout ibidem sita sunt, necnon cum jure decimandi medietatem dictorum prediorum pro indiviso, ut supradictum est, servitutibus, viis, accessibus, egressibus suis et pertinentiis eorundem, libera ab omni census [3]), peticionis [4]), aggeris, singularis et quod *scot* vulgaliter [5]) dicitur, aliaque quavis exactione, prout hactenus ad mensam episcopalem Traiectensem pertinuerunt pleno jure, jurisdictione nostra episcopali alta, que vulgaliter [6]) *hoegherichi* [7]) dicitur, dumtaxat excepta [8]), pro nobis et [9]) successoribus nostris episcopis, ad ecclesiam nostram [10]) transtulimus et per presentes transferimus in dilectos nostros prepositum decanum et capitulum et ecclesiam [11]) Majoris ecclesie nostre predicte, recipientes pro se et suis successoribus et ecclesia eorundem, ad habenda tenenda et nomine sue predicte ecclesie libere possidenda perpetuo et in usus suos, prout melius ipsis visum fuerit [12]), convertenda, ipsamque medietatem dictorum prediorum eidem presentibus mense nostre episcopali predicte abdicamus et abducimus necnon usibus dictorum [13]) prepositi decani et capituli prebendisque ipsorum incorporamus eciam et unimus, ipsisque medietatem prediorum predictam et possessionem ipsius corporalem juriumque et pertinentiarum eorundem nansciscendi [14]) auctoritate propria et ingrediendi eandem concedimus liberam facultatem pro mille libris nigrorum Turonensium, grosso Turonensi regio pro sedecim denariis computato, nobis ad usus mense nostre episcopalis predicte (per [15])) predictos prepositum, decanum et capitulum in legali numerata pecunia plenarie persolutis, quas pecunias in emptionem comitatus in Dalem, castri, dominii et bonorum in Depenhem [16]) cum pertinentiis eorumdem, emptorum per nos de consensu prelatorum et

---

1) L „weteringhe." 2) L „Wiliiaer." 3) Aldus L; ons HS. heeft: „sensus." 4) L „pensionis." 5) L „vulgariter." 6) L „vulgariter." 7) L „hoegherechte." 8) Aldus L; ons HS. heeft: „accepta." 9) In L ontbreekt „et." 10) Aldus L; „ad" ontbreekt in ons HS. 11) L „eciam." 12) L „ipsis melius fuerit visum." 13) L „predictorum." 14) Aldus L; ons HS. heeft: „nascicendi." 15) „per" ontbreekt in beide HSS. 16) L „Diepenhem."

capitulorum predictorum, nobilium et ministerialium nostrorum, propter necessitatem, utilitatem et conservacionem nostre dyocesis evidentes pro magnis pecuniarum quantitatibus, convertimus sine diminucione qualibet de consensu et scientia eorumdem, promittentes pro nobis et successoribus nostris, episcopis Traiectensibus, quod nos prepositum decanum et capitulum predictos in medietate [1]) dictorum prediorum antedicta et juribus suis juxta incorporationem predictam manutenebimus, ipsosque colonos et nuntios eorundem a predictis exactionibus indempnes conservabimus, nec dictorum bonorum pretextu permittemus eos aliquatenus molestari, et de simili [2]) consensu renunciamus quoad premissa omnia et singula exceptioni doli, rei sic non geste neque facte, tractatuum solempnium et diligentium non prehabitorum necnon deliberationum predictarum, non numerate pecunie et in solucionem rerum emptarum hujusmodi non converse, deceptionis ultra medium justi precii in factum, et quod dicere possemus necessitatem et utilitatem ecclesie nostre Traiectensis in premissis non fore gestas, restitutioni in integrum, privilegiis, rescriptis, indulgentiis quibuscumque, impetratis et impetrandis, omnique alii actioni, exceptioni et defensioni [3]) juris vel facti, quibus contra premissa nos vel successores nostri nomine proprio vel ecclesie jure communi vel speciali possemus vel possent [4]) quocumque colore quesito in aliquo se juvare. In quorum testimonium nos Johannes episcopus predictus presentes litteras conscribi mandavimus et sigilli nostri appensione muniri. Et nos, Majoris, sancti Salvatoris, sancti Petri, sancti Johannis et sancte Marie ecclesiarum Traiectensium prelati et capitula predicti, quia vocati ad premissa, diligentibusque tractatibus et deliberatione prehabitis in communi, ex premissis negotium ecclesie Traiectensis utiliter geri, omniaque et singula premissa fore vera cognovimus, ipsis omnibus et singulis narratis et gestis predictis consensum nostrum unanimiter adhibuimus et adhibemus hiis presentibus ratificando eadem et eciam approbando, hasque litteras

---

1) Aldus L; ons HS. heeft: „inmediate." 2) L „consimili." 3) L „defensione." 4) „possent" ontbreekt in L.

sigillorum ecclesiarum nostrarum predictarum duximus munimine roborandas. Nos quoque Giselbertus dominus de Yselsteyne [1]), Arnoldus de Yselsteyn [2]), Stephanus de Zulen milites, premissorum omnium testes, etiam sigilla nostra apponi fecimus huic scripto. Datum in vigilia Obitus beati Martini anno Domini M.CCC.XXX.

13. *Waardeering van het geld door bisschop Jan van Diest.* (c. 1330.)

ORDINATIO, FACTA TEMPORE JOHANNIS DE DYST, EPISCOPI TRAIECTENSIS DE MONETA ET PECUNIA DATIVA [3]). — Enen ouden coninx Tornoysen, enen Fynisier, enen ouden Enghelscen, een ghoet Lewekiin, enen ouden Brabanscen, enen Hollanschen, enen svarten Tornoyschen, in alsulken payment alst hiirto comen is, ende al out gelt in sine werde. — Nywe groten, die men heyt Ghesellen, die slaen doen die herthoge van Brabant, die hertoghe van Ghelre, die grave van Vlaendren, die grave van Hollant, elc vor tvalef peninghe swaert. Ene goede Gans vor soven peninghe, een out Coppiken voer enen penningh, een niwe Coppiken vor ene mite, eenen Nicker vor ene mite.

1) L „Ghiselbertus de Yselsteyn." 2) „Arnoldus de Yselsteyn" ontbreekt in L. 3) Dit stuk ontbreekt in L.

V. CARTULARIUM TE LEIDEN [1]).

1. *De kardinaal-legaat Petrus beveelt alle klerken in het bisdom Utrecht, om hunne bijzitten weg te zenden op straffe van excommunicatie en verlies van hunne goederen, — verder dat geene zonen van klerken bij het leven hunner vaders zonder speciaal verlof van den pauselijken stoel een beneficie in het bisdom zullen verkrijgen — en eindelijk dat de dekens der kapittelen bij hunne kerken zullen resideeren.* 1248 *Februari* 19.

STATUTA DOMINI PETRI CAPUCII CARDINALIS ET LEGATI PER ALEMANNIAM.

2. *Het Domkapittel verbindt zich, om op de patroonsfeesten der kerken van St. Pieter, St. Jan en St. Marie in processie deze kerken te bezoeken, zooals het Domkapittel en het kapittel van St. Bonifacius van ouds gewoon zijn wederkeerig te doen op hunne wederzijdsche kerkfeesten.* 1219 *Februari* 3.

CONSENSUS ECCLESIE TRAIECTENSIS DE EUNDO AD ALIAS ECCLESIAS IN SOLEMPNITATIBUS SEU DIEBUS PATRONORUM CUM PROCESSIONE AD EAS.

---

1) De oorkonden uit dezen codex zijn niet afgedrukt: zie over de reden daarvan de inleiding. Men vindt de stukken nagenoeg allen opgenomen in Hugo Wstinc's tractaat van de rechten en gewoonten van het Domkapittel, dat ik eerlang zal uitgeven in de werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.

3. *Keizer Hendrik VI* [1]) *bepaalt, dat de Domdeken voortaan de twee priesters zal benoemen, die de prebenda imperialis in den Dom zullen bedienen.* (1196) *Mei* 15.

PRIVILEGIUM DOMINI HENRICI REGIS SUPER INSTITUENDO DUOS SACERDOTES PER DECANUM TRAIECTENSEM IN PREBENDAM IMPERII.

4. *Statuten van het door Gherard van Nassouwen, thesaurier ten Dom, en Bernard van Vuren, kanunnik van St. Pieter, nieuw gestichte kapittel te Bommel.* 1303 *April* 13.

ORDINACIO, QUE FUIT FACTA IN PRIMARIA INSTITUCIONE COLLEGII DE BOMEL.

5. *Lijst van de rechten der proosdij van Westfriesland in het Domkapittel. z. d.*

JURA ET PRIVILEGIA PREPOSITURE WESTFRISIE.

6. *Notariëele akte, opgemaakt van de overdracht van eene hoeve land ten Nyendijc in het kerspel van Werkhoven,*

---

1) Het stuk is gedateerd „anno nostri regni XI, indictione VI, mensis Maji die XV." Deze dateering komt geheel niet uit, doch zij zou *aangenoeg* uitkomen voor koning Hendrik VII op 1233: immers het elfde regeeringsjaar van dezen vorst eindigde op 8 Mei 1233, terwijl 1233 het 6e indictiejaar was. Het is inderdaad niet onmogelijk, dat de titel „Romanorum imperator et semper augustus et rex Sicilie", dien de vorst in deze oorkonde draagt, eene verkeerde kopie is voor „rex Romanorum et rex Sicilie", te meer daar het opschrift der oorkonde spreekt van „Henricus rex." Doch het schijnt onmogelijk, dat *koning* Hendrik beschikkingen zou gemaakt hebben over de prebenda *imperialis*. Ook past de Domdeken Diederik, in het stuk genoemd, wel voor 1196, maar niet voor 1233, daar eerst in 1247 weder een Domdeken Diederik (van Wickenrode) vermeld wordt, terwijl in 1240 als zoodanig voorkomt Henrick van Breda. (Drakenborch, Aanhangsel. p. 52.) Het is waar, dat deze laatste vermelding slechts steunt op eene gissing van Drakenborch, terwijl de voorganger van Henrick van Breda in 1228 het laatst voorkomt; maar de gissing van Drakenborch grenst aan zekerheid. Om al deze redenen bracht ik het stuk tot het jaar 1196, met Stumpf, Reichskanzler. II p. 456, die voor „ind. VI" wil lezen: „imp. VI" (d. i. 1196).

leenroerig aan de Domproosdij, door Johan van Doernic c. u. aan het Domkapittel. 1322 *Juni* 26.

INSTRUMENTUM DE EODEM [1]).

7. *Johan van Doernic c. u. erkennen door het Domkapittel voldaan te zijn wegens den afkoop van de lijftocht van Aleyd Over de Vecht en Mechteld van Noertwijc op de goederen Ten Nyendike.* 1326 *Januari* 22.

ITEM ALIA LITTERA TEUTONICA DE EODEM [2]).

8. *Statuut van het Domkapittel over de collatie van het supplementum prebende. z. d.*

INSTITUCIO ET ORDINACIO ANTIQUA DE COLLACIONE SUPPLEMENTORUM IN ECCLESIA TRAIECTENSI.

9. *Opgave van de punten, waarover het onderzoek betreffende het gedrag, de bekwaamheden en het geloof van een persoon moet loopen, voordat hij tot bisschop gewijd wordt. z. d.*

EXAMEN ORDINANDORUM IN EPISCOPOS.

10. *Eedsformulier voor den bisschop na zijne keuze. z. d.*

JURAMENTUM EPISCOPI POST ELECTIONEM.

11. *Eedsformulier van den Domproost bij de aanvaarding van zijn ambt. z. d.*

JURAMENTUM PREPOSITI TRAIECTENSIS IN SUA NOVITATE.

12. *Eedsformulier voor de nieuwe kanunniken van het Domkapittel. z. d.*

JURAMENTUM NOVORUM CANONICORUM.

13. *Eedsformulier voor de vicarii perpetui van het Domkapittel. z. d.*

JURAMENTUM PERPETUORUM VICARIORUM.

---

1) Aan het stuk gaat namelijk vooraf de oorkonde over de goederen Ten Nyendijc dd. 1322 Juni 25, afgedrukt hiervoor H. N°. 8. 2) Zie de vorige noot.

14. *Statuut van het Domkapittel over de verplichte residentie der kanunniken.* 1324 *Mei* 4.

STATUTUM DE RESIDENCIA CANONICORUM ET ABSENCIA EORUM AC ECIAM PERPETUORUM VICARIORUM ECCLESIE NOSTRE.

15. *Statuut van het Domkapittel, houdende verbod, dat de leden zonder speciale opdracht van het kapittel zich met het beheer of het innen van de goederen en inkomsten hunner prebenden inlaten. z. d.*

STATUTUM DE REFUSIONIBUS ET RESTITUCIONIBUS, PER OFFICIATOS ET PENSIONARIOS FACIENDIS, ET DE PENIS, NEGLIGENTIBUS ET TRANSGREDIENTIBUS INFLIGENDIS.

16. *Statuut van het Domkapittel, houdende regeling van de benoeming, den dienst en de verdere plichten van de twaalf priesters, belast met het bedienen der zes altaren in het nieuwe werk der kerk.* 1303 *Juni* 21.

STATUTUM DE COLLACIONE ALTARIUM NOVORUM ET DE DEBITO SERVICIO POSSIDENCIUM.

17. *Statuut van het Domkapittel over de rechten der kanunniken, die naar Parijs of elders ter studie reizen.* 1303 *Juni* 21.

ORDINACIO DE CANONICIS STUDENTIBUS.

18. *Statuut van het Domkapittel over de orde, waarin de koorgezellen deel zullen hebben aan de uitdeeling der presentiegelden bij lijkdiensten. z. d.*

ORDINACIO DE PRESENCIA SOCIORUM.

19. *Statuut van het Domkapittel over de verplichting van nieuwe kanunniken en prelaten, om wijn aan de kapittulaire kanunniken uit te deelen.* 1327 *Maart* 24.

STATUTUM DE VINO, DANDO PER CANONICOS NOVITER RECEPTOS.

20. *Statuut van het Domkapitttel, houdende bepaling, dat een geëmancipeerde klerk eerst drie jaar, een kanunnikscholier eerst twee jaar na zijne keuze tot de acta capittularia zal worden toegelaten.* 1258 *September* 17.

ORDINACIO DE CANONICIS NOVIS, QUANDO ADMITTENDI SUNT AD ACTUS CAPITTULARES.

21. *Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat een kanunnik, tot eene vaceerende prebende in het kapittel gekozen, eerst drie jaren na de keuze in het genot der vruchten gesteld zal worden.* 1312 *April* 14.

ORDINACIO DE CANONICIS NOVIS, QUANDO ADMITTENDI SUNT AD PERCEPCIONEM FRUCTUUM PREBENDARUM SUARUM.

22. *Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat de lijkdiensten, op feestdagen vallende, op den vorigen dag zullen verricht worden, en dat twee feestdagen, op eenen dag vallende, na elkander moeten gevierd worden.* z. d.

ORDINACIO DE EXEQUIIS FACIENDIS, QUE CADUNT IN FESTIVIS DIEBUS SIVE DOMINICIS, ET DE FESTIS CONCURRENTIBUS CELEBRANDIS.

23. *Statuut van het Domkapittel over de verdeeling van het presentiegeld bij de metten, waarvoor door het kapittel bepaalde goederen worden aangewezen.* 1319 *October* 22.

DE PECUNIA MATUTINALI.

24. *Statuut van het Domkapittel, waarbij het benoemen door prelaten, die tevens eene prebende in het kapittel hebben, van vicarissen tot het waarnemen van deze prebenden wordt afgeschaft, terwijl den prelaten bij het volle genot hunner prebende alleen de verplichting wordt opgelegd, om den daaraan verbondenen dienst te doen waarnemen.* 1333 *Mei* 12.

CONSTITUCIO DE DESTITUCIONE VICARIORUM PRELATORUM.

25. *Gerechtsbrief van den officiaal van den bisschop, waarbij Aernout Proys erkent van den Domproost voor* 80 *jaren gepacht te hebben het gerecht op het Veen met den tins en met* 6 *viertelen veen, op de voorwaarden, vervat in den hieringelaschten brief van den Domproost dd.* 1331 *Februari* 1. 1332 *Juni* 27.

CONCESSIO, FACTA ARNOLDO PROYS DE JURISDICTIONE IN VENO.

26. *Ghiselbert van Abcoude erkent, dat aan den Domproost volgens den door hem afgelegden eed behoort:* $^3/_4$ *van het gerecht van Ameronghen met toebehooren,* $^3/_4$ *van de gruit en den tol aldaar, alle hoflieden van 's proosten hoven en het gerecht van Overlangbroec met toebehooren.* 1289 *Juni* 10.

DE JURISDICTIONE IN AMERONGHEN.

27. *De Domproost Lodewijk schenkt aan het Domkapittel de vier Utrechtsche parochiekerken, die tot zijne collatie staan, op voorwaarde, dat zij bij elke vacature aan het kapittel zooveel denarii piscium zullen opbrengen als de landdekens vroeger aan het kapittel opbrachten.* (1204.)

QUEDAM GRACIA, COLLATA ECCLESIE TRAIECTENSI, CUM VACAVERINT QUATUOR ECCLESIE PARROCHIALES, IN CIVITATE EADEM EXISTENTES.

REGISTER.

CHRONOLOGISCH REGISTER

DER

IN HET CARTULARIUM OPGENOMENE OORKONDEN.

---

1. 722 *Januari* 1. Karel Martel schenkt aan het klooster in den burg Trecht het castrum Trecht en de villa Vechten . . . . . p. 3.
2. 726 *Juni* 9. Karel Martel schenkt aan het klooster van St. Salvator en St. Maria (in den burg Trecht) de villa Elst en de andere goederen van Everhard in de gouw Betuwe . . . . . p. 5.
3. 752—768. Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk (in de wijk Trecht) in het bezit van immuniteit voor al hare goederen . . . . . p. 9.
4. 753 *Mei* 23. Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar . . . . . p. 7.
5. 769 *Maart* 1. Koning Karel (de Groote) bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar. . p. 11.
6. 777 *Juni* 8. Koning Karel (de Groote) schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht de villa Leusden, vier bosschen aan de Eem, de kerk Upkirika bij Dorestad, het ripaticum op de Lek en een eiland tusschen Rijn en Lek . . . . . p. 12.
7. 815 *Maart* 18. Keizer Lodewijk (de Vrome) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het

bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad . . . . . p. 14.

8. 828 *Februari* 7. Geroward schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht verschillende goederen en hoorigen. . . . . p. 30.

9. 834 *December* 26. Ovo en anderen schenken aan de St. Maartenskerk in den burg Trecht voor de zielsrust van Wibrecht al wat deze bezat te Oosterbeek en op de Praast . . . . . p. 36.

10. 838 *Maart* 23. Graaf Rodgar schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht verschillende goederen en ontvangt andere goederen der kerk levenslang in gebruik tegen betaling van cijns . . . . . p. 31.

11. 846 *Maart* 21. Keizer Lotharius I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen . . . . p. 22.

12. 850 *Augustus* 12. Baldric schenkt aan de kerk van Trecht verschillende goederen en hoorigen en ontvangt eenige goederen der kerk tegen betaling van cijns en andere uitkeeringen in gebruik voor zijn leven en dat van verscheidene zijner nabestaanden. p. 33.

13. 854 *Mei* 18. Koning Lodewijk (de Duitscher) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen. p. 16.

14. 858 *Januari* 2. Koning Lotharius II schenkt aan het Utrechtsche sticht het klooster Berg aan de Roer. p. 21.

15. (2e helft der 9e eeuw, met latere bijvoegselen.) Lijst van de goederen en hoorigen der St. Maartenskerk te Trecht. . . . . p. 38.

16. 896 *Juni* 24. Koning Zwentibold bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad, Deventer, Tiel en andere plaatsen . . . . . p. 18.

17. (896?) Koning Zwentibold laat, op verzoek van bisschop Odilbold, Odburg, eene hoorige van de kerk te Elst, vrij . . . . . p. 45.

18 900. Aanteekening over luchtverschijnselen en over verschillende gebeurtenissen . . . . . p. 50.

19. 914 *Juli* 9. Koning Conrad I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van de immuniteit . . . . . p. 20.

20. (919—931.) Koning Hendrik I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestat, Deventer, Tiel en andere plaatsen. p. 24.

21. 936. Koning Otto I geeft verlof om munt te Trecht te slaan en schenkt de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk. . . . . p. 59.

22. 938 *Januari* 2. Koning Otto I bevestigt de Utrechtsche kerk in het haar door vroegere koninklijke privilegiën geschonkene genot van tienden, tolvrijdom en immuniteit. . . . . p. 59.

23. 940 *Juli* 1. Bisschop Baldric schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator den aanwas hunner tienden en de tienden der daarbij nieuw ontgonnene landen. (*Onecht.*) . . . . . p. 222.

24. 943 *Juni* 24. Bisschop Baldric geeft aan den zoon van graaf Rainer en aan zijne zonen Baldric en Rodulf tegen betaling van cijns in levenslang gebruik eenige goederen van het St. Pieterskloster te Berg, en ontvangt daartegen verschillende goederen voor de St. Maartenskerk ten geschenke. . . . p. 47.

25. 944 Juli 17. Koning Otto I schenkt het leen, dat Waltger en zijn zoon Ratbot van hem in de gouw Lek en Ysel bezeten hadden, aan de kerken van St. Maarten en St. Maria. . . . . p. 66.

26. 944 *November* 26. Koning Otto I verbiedt om in den pagus forestensis in het graafschap van Everhard te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop,

en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 61.

27. 944 *November* 26. Koning Otto I verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 65.

28. 948 *April* 1. Koning Otto I bevestigt de kerk van Trecht in het bezit van den tiend van de domeingoederen binnen de grenzen van het bisdom, en van goederen te Wijk en elders . . . . . p. 28.

29. 948 *Juni* 30. Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de visscherij te Muiden en in de Almere, en den cijns, cogsculd genaamd. p. 26.

30. 950 *April* 20. Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht het klooster te Tiel met zijne bezittingen, en een wilgenbosch bij de stad Tiel. p. 27.

31. 953 *April* 21. Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de domeingoederen en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de domeingoederen langs de Vecht, het goed van graaf Hatto te Eck aan den Rijn en de munt te Trecht . . . . . p. 28.

32. 975 *Juni* 6. Keizer Otto II hernieuwt het door zijne voorgangers gegevene verlof om te Trecht munt te slaan en de schenking van de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk . . . p. 62.

33. 975 *Juni* 6. Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk al wat zij nog niet bezat in de villa Muiden, benevens den tol aldaar . . . . . p. 63.

34. 975 *Juni* 6. Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk zijn domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, aan de rivier de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht. . . . . p. 64.

35. (994–1008.) Bisschop Ansfrid schenkt aan de kerken van St. Maria en St. Maarten te Utrecht een landgoed in het graafschap Rien . . . . . p. 73.

36. 996 *September* 20. Frethebold schenkt aan de Utrechtsche kerk al zijne landerijen in het graafschap Teisterbant . . . . . p. 67.

37. 999 *April* 11. Keizer Otto III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant, met den tol, de munt en de gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel. . . p. 69.

38. 1002 *September* 3. Koning Hendrik II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen. . . . p. 70.

39. 1002 *September* 3. Koning Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant met den tol, munt en gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel. . . p. 71.

40. 1006 *April* 24. Koning Hendrik II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 72.

41. 1021 *Januari* 2. Bisschop Adelbold maakt eene lijst op van de goederen, die elk der zeven groote dienstmannen der Utrechtsche kerk van haar bezit. (*Onecht.*) . . . . . p. 224.

42. 1024 *Januari* 3. Keizer Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente . . p. 74.

43. 1025 *Juli* 26. Koning Conrad II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 75.

44. 1025 *Juli* 26. Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente. . p. 150.

45. 1025 *Juli* 26. Koning Conrad II schenkt aan den

bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen . . . . p. 76.

46. 1026 *Juni* 14. Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk een graafschap in Teisterbant. p. 78.

47. (1026?) De proost Odo, door Immo gevangen genomen, ontvangt van hem tot genoegdoening twee hoeven in de villa Wamel, en draagt die over aan de twee kapittelen van Utrecht . . . . . p. 81.

48. (1027—1054.) De vrije klerk Adolf schenkt met goedvinden zijner erfgename, Wicburga, abdis van Freckenhorst (bij Munster), aan de Utrechtsche kerk het goed Goor in het graafschap Twente, terwijl bisschop Bernold hem in precarie geeft een tiend van 10 Deventersche ponden in Twente en een tiend van $7^1/_2$ pond in Drente . . . . . p. 92.

49. 1040 *Mei* 21. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Uffelt, Wittelt en Peelo in het graafschap Drente, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben . . . . . p. 81.

50. 1040 *Mei* 21. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Leermens en Eenum in het graafschap van Rodolf tusschen de Eems en de Lauwers, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben. p. 83.

51. 1040 *Mei* 21. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk ten behoeve der kanunniken een goed in de villa Groningen met het rechtsgebied, de munt en den tol aldaar . . . . . p. 84.

52. 1042 *December* 13. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Agridiocensis of Umbalaha. . . . . p. 90.

53. 1046 *Mei* 22. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente . . p. 89.

54. 1046 *Mei* 22. Koning Hendrik III bevestigt de broeders der kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van al hetgeen in de gouw Lek en Ysel tot het domein behoort . . . . . p. 93.

55. 1046 *Augustus* 23. Koning Hendrik III schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen . . . . p. 86.

56. 1046 *Augustus* 23. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied met munt en tol te Deventer met een graafschap in Hameland, waarvan de grenzen worden omschreven . . p. 87.

57. (1047—1056.) Keizer Hendrik III schenkt aan zijnen getrouwen Anselm een goed in de villa Zevenaar in de gouw Hameland . . . . . p. 92.

58. 1049 *Juli* 11. Keizer Hendrik III schenkt aan bisschop Bernold het voorrecht, om eene weekmarkt en eene jaarmarkt te hebben te Oldenzaal . p. 91.

59. 1050 *Juli* 21. De edelvrouw Berta schenkt bij haar huwelijk met den klerk Gezo zich zelve en hare nakomelingschap aan de St. Maartenskerk te Utrecht, en bepaalt de uitkeeringen, door hare nakomelingen te geven . . . . . p. 79.

60. (1056—1062.) Koning Hendrik IV bevestigt de gift van het domeingoed en den tol te Muiden, van de visscherij in de Almere en van goederen te Loenen, aan de rivier de Vecht en te Eck, door zijne voorzaten aan de Utrechtsche kerk gedaan . . . p. 97.

61. (1056—1062.) Koning Hendrik IV bevestigt de gift van een graafschap in Teisterbant, door keizer Conrad II aan de Utrechtsche kerk gedaan . . p. 96.

62. (1056—1062.) Koning Hendrik IV verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 95.

63. (1056—1062.) Koning Hendrik IV bevestigt de gift van het graafschap Drente, door keizer Conrad II aan de Utrechtsche kerk gedaan. . . . . p. 97.

64. 1057 *Februari* 21. Koning Hendrik IV bevestigt de privilegiën van vroegere koningen, waarbij de Utrechtsche kerk den domeintiend, de voogdij over hare mannen, tolvrijdom te Dorestad, Deventer en Tiel, en immuniteit verkrijgt . . . . . p. 104.

65. 1057 *October* 30. Dietwin, bisschop van Luik, en Willem, bisschop van Utrecht, bevestigen de overeenkomst, tusschen hunne voorgangers Baldrik en Adelbold aangegaan, waarbij de eerste de kerken van Berg en Linne, in zijn bisdom gelegen, doch behoorende aan de Utrechtsche kerk, bevrijdt van alle servicium aan den bisschop, terwijl hem vergund wordt op het aan het Domkapittel van Luik (?) geschonkene goed Leinden eene kerk te stichten, waaraan de bisschop van Utrecht den daarbij behoorenden tiend schenkt . . . . . p. 103.

66. (1062—1065.) Koning Hendrik IV schenkt aan de Keulsche kerk den tol te Esserden (bij Rees) in de gouw Hetter . . . . . p. 99.

67. 1063 *December* 28. Bisschop Willem erkent het recht van den abt van Echternach op de helft van verschillende kerken in Holland, door koning Karel aan St. Willibrord geschonken en door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen in bezit genomen. p. 99.

68. 1064 *April* 30. Koning Hendrik IV schenkt het graafschap in Westfriesland en bij de Rijnmonden, benevens de abdij van Egmond aan de Utrechtsche kerk. p. 101.

69. 1064 *Mei* 2. Koning Hendrik IV geeft aan de Utrechtsche kerk de goederen terug, haar door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen ontnomen, en bevestigt de immuniteit van de goederen der twee Utrechtsche kapittelen tusschen de Ysel en de Lek. p. 134.

70. (1075—1099.) Gravin Adelheit, dochter van graaf Everhard en echtgenoote van Hendrik, schenkt aan de St. Maartenskerk te Utrecht en aan bisschop Conrad het goed Ortina en ontvangt het in beneficium en daarbij in precarie de hoeven Weurd bij Ewijk en Wadenoien bij Tiel . . . . . p. 111.

71. 1077 *October* 30. Koning Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Staveren . p. 106.

72. 1081 *October* 29. Bisschop Conrad schenkt aan de St. Maartenskerk een hem toebehoorend grondstuk, waarvan Rotbertus en zijne opvolgers, die het in erfelijk bezit hebben, jaarlijks op St. Maartensdag 3 onsen Utrechtsch geld als cijns zullen betalen voor het jaargetijde van den bisschop . . . . p. 114.

73. 1086 *Februari* 7. Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Oostergo en Westergo in Friesland . . . . . p. 107.

74. 1086 *April* 3. Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Islegowe (Salland?) p. 113.

75. 1088 *October* 29. Bisschop Conrad bevestigt een oud voorrecht van het Domkapittel, inhoudende, dat de proosten der kapittelen in de stad en het bisdom Utrecht moeten gekozen worden uit de kanunniken van het Domkapittel, — dat de kanunniken der drie Utrechtsche kapittelen op de hooge feesten van den Dom den zang aldaar versterken moeten, — dat de Domdeken het generaal kapittel beroepen mag enz. — en strekt deze verplichtingen ook tot het door hem gestichte kapittel van St. Maria uit. (*Onecht.*) . . . . . p. 227.

76. 1089 *Februari* 1. Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk op nieuw het graafschap Westergo en Oostergo in Friesland, dat hij vroeger aan markgraaf Ekbert teruggegeven had . . . . . p. 108.

77. 1108. Bisschop Burchard schenkt aan het kapittel van St. Salvator de kerken in de Vier Vlaamsche ambachten . . . . . p. 210.

78. 1108 *Augustus* 9. Bisschop Burchard verdeelt het goed tusschen Lek en Linge tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius, Arnold van Rothe en Alvaradis, weduwe van Hendrik van Kuch, die daarover langen tijd in geschil waren, en schenkt aan de beide kapittelen den cijns, den tiend en het gerecht aldaar en het recht om er eene kerk te stichten . . . . . p. 115.

79. 1118. Bisschop Godebald schenkt zijne prebende in het Domkapittel aan den Domdeken . . . p. 119.

80. 1118. Bisschop Godebald schenkt de kerk van Medemblik aan de kerk van St. Maarten, om uit de opbrengst zijn jaargetijde te vieren. . . . p. 122.

81. 1119 *October* 30. Paus Calixtus II neemt genoegen met de verontschuldigingen van bisschop Godebald voor zijne afwezigheid op de synode te Reims, en schenkt hem en zijnen opvolgers het recht om een myter te dragen . . . . . p. 121.

82. (omstreeks 1120?) Brief van het Domkapittel van Keulen aan het Domkapittel van Utrecht, in antwoord op een verzoek om mededeeling over de daar van kracht zijnde gebruiken omtrent de verhouding der kanunniken tot den bisschop en andere aangelegenheden. . . . . p. 122.

83. 1121 *October* 30. Paus Calixtus II bevestigt het privilege van bisschop Conrad dd. 1088 October 29 over de keuze van de proosten der kapittelen uit het Domkapittel, het versterken van den zang in den Dom door de andere kapittelen enz. (*Onecht.*) p. 230 Noot.

84. 1122. Lambert, bisschop van Doornik, verkondigt het besluit der synode van Doornik, waarbij Reinfrid veroordeeld wordt de kerk van Sysseele, die eenige klerken van het kapittel van St. Maria te Brugge aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht ontweldigd hebben, terug te geven. . . . p. 124.

85. 1122 *Mei* 26. Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de

gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar . . . . . p. 117.

86. (1123—1125.) Keizer Hendrik V bevestigt de gift van het graafschap van Friesland (Oostergo en Westergo), door zijnen vader aan de Utrechtsche kerk gedaan. . . . . p. 120.

87. 1124. Overeenkomst, waarbij het kapittel van St. Maria te Brugge op zekere voorwaarden bevrijd wordt van de onderhoorigheid aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht . . . . . p. 142.

88. 1125 *Mei* 26. Mathilde, weduwe van keizer Hendrik V, schenkt aan de St. Maartenskerk het goed Richterich (bij Aken), om uit de opbrengst verschillende uitdeelingen te doen voor de zielsrust van haren gemaal . . . . . p. 116.

89. 1126. Bisschop Godebald geeft, volgens uitspraak van het rijksgerecht, aan het Domkapittel terug het broek, behoorende bij Amerongen, Doorn en Coten, en schenkt het bovendien den tiend, den cijns en het gerecht daarover, benevens aan den Domproost de synodale rechten over dit broek en dat van Werkhoven en Zeist . . . . . p. 136.

90. 1131. Bisschop Andreas staat aan de abdij van St. Truijen af eenige novale tienden in de villa Babiloniënbroek . . . . . p. 126.

91. 1131. Bisschop Andreas beslist als scheidsman de geschillen tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator over het gezamenlijk verrichten van den dienst in de kerk van St. Salvator op den tweeden Paaschdag, den tweeden Pinksterdag en den tweeden Kerstdag, en over het verzuim der vier kapittelen betreffende het beantwoorden van den zang in den Dom op Paschen . . . . . p. 129.

92. 1133. Lietard, bisschop van Kamerijk, schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius de kerken van Westerlo en Oulo tegen eene jaarlijksche uitkeering van 2 Antwerpsche solidi door den dienstdoenden priester . . . . . p. 125.

93. 1134. Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator eene prebende in dat kapittel, die tot zijne collatie stond en vroeger aan den deken van het kapittel werd verleend, waartegen het kapittel aan den bisschop afstaat de helft van de tienden der kerk van Bodegraven, om daarmede den deken, die voortaan persoon van Bodegraven zal zijn, te beleenen, met uitzondering van acht aan het kapittel voorbehoudene hoeven. . p. 215.

94. 1138 *April* 9. Koning Conrad III geeft het graafschap Oostergo en Westergo terug aan de Utrechtsche kerk . . . . . p. 127.

95. 1139. Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator de tienden en den cijns der nieuw ontgonnene gronden tusschen Maurik en Ravenswaay en tusschen Rijswijk en Zoelen, en bestemt de opbrengst voor uitdeelingen bij de dagelijksche maaltijden der kanunniken . . . . . p. 212.

96. 1139. Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator alle novale tienden langs de Gouwe met den cijns en het gerecht . . . . . p. 214.

97. 1145 *October* 18. Koning Conrad III bevestigt volgens rechterlijke uitspraak de Utrechtsche kerk in het bezit van het graafschap Oostergo en Westergo. p. 131.

98. 1145 *October* 18. Koning Conrad III geeft aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het recht om bij vacature een nieuwen bisschop te kiezen. (*Onecht.*) . . . . . p. 231.

99. 1146 *Maart* 28/18. Paus Eugenius III bevestigt de hier ingelaschte oorkonde van koning Conrad III dd. 1145 October 18, waarbij deze aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het recht geeft om bij vacature een nieuwen bisschop te kiezen. (*Onecht.*) . . . . . p. 230.

100. (1155—1178.) Bisschop Godefrid geeft aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius het $^1/_3$ van de aan deze kapittelen behoorende goederen

over de Ysel, dat hij zich toegeëigend had, terug. p. 217.

101. 1165. Keizer Frederik I vergunt, dat door de Neude eene waterleiding gegraven worde tot afvoer van het water van den Rijn naar zee, en dat een dam, bij Wijk in den Rijn gelegd, zal blijven bestaan, en beveelt den dam te Zwammerdam op te ruimen. p. 148.

102. (1165.) Keizer Frederik I beslist de geschillen tusschen bisschop Godefrid en graaf Floris III van Holland over het graafschap in Friesland. p. 152.

103. 1171 *October* 12. Keizer Frederik I bevestigt den bisschop van Utrecht in het bezit der door keizer Otto II geschonkene goederen, namelijk: het domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, langs de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht . . p. 146.

104. 1173 *Juli* 22. Verhaal van de wijdingen van den Dom en zijne altaren; met opgave der in elk altaar geplaatste reliquiën . . . . . p. 178.

105. (1175.) Het kapittel van St. Maarten te Tours bericht aan het Domkapittel te Utrecht, dat het op verzoek overzendt eenige reliquiën van St. Maarten. p. 180.

106. (1176—1178.) Het kapittel van St. Maarten te Tours dankt het Domkapittel te Utrecht voor het bericht, dat het jaarlijks op 10 Juli het jaargetijde der overledene broeders van het Toursche kapittel zal vieren op even plechtige wijze, als dit voor den bisschop geschiedt, en meldt, dat het hetzelfde op denzelfden dag zal doen voor de overledene broeders van het Utrechtsche kapittel op even plechtige wijze, als dit voor zijnen deken geschiedt . . . p. 181.

107. 1178. Bisschop Godefrid geeft de tienden van Driel, Giessen en Woudrichem en een stuk land langs de Gouwe, die hij zich toegeëigend had, aan het kapittel van St. Salvator terug. . . . . p. 221.

108. 1179 *Juni* 27. Paus Alexander III bevestigt het

kapittel van St. Salvator in al zijne bezittingen, en bekrachtigt tevens de bepalingen van bisschop Andreas over de successie in de volle prebenden. p. 218.

109. (1187—1188.) Overeenkomst tusschen den bisschop van Utrecht en den graaf van Gelder ter beëindiging van verschillende geschillen . . . . p. 186.

110. 1196 *Maart* 6. Keizer Hendrik VI beslist de geschillen over het graafschap Veluwe tusschen den bisschop van Utrecht en den hertog van Lotharingen en wijst het toe aan den bisschop, die het den hertog in leen geeft . . . . . p. 164.

111. 1196 *Mei* 15. Keizer Hendrik VI bepaalt, dat de Domdeken voortaan de twee priesters zal benoemen, die de prebenda imperialis in den Dom zullen bedienen . . . . . p. 249.

112. 1200 *September* 30. Koning Philips vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen het schoutambt van Utrecht over te brengen . . . . . p. 144.

113. 1204. De bisschop van Luik en andere vorsten bemiddelen een verdrag tusschen bisschop (Diederik) en graaf Lodewijk van Loon . . . . . p. 194.

114. (1204.) Bisschop Diederik en graaf Lodewijk van Loon sluiten een verdrag over verschillende rechten, waarover van ouds tusschen het bisdom en het graafschap Holland geschil was . . . p. 188.

115. (1204.) De Domproost Lodewijk schenkt aan het Domkapittel de vier Utrechtsche parochiekerken, die tot zijne collatie staan, op voorwaarde, dat zij bij elke vacature aan het kapittel zoovele denarii piscium zullen opbrengen als de landdekens vroeger aan het kapittel opbrachten . . . . p. 253.

116. (1212—1215.) De elect Otto geeft aan graaf Gerard van Gelder in leen de novale tienden in zijn graafschap, met uitzondering van degene, die reeds vroeger door kerken of partikulieren bezeten worden . . . . . p. 185.

117. 1219 *Februari* 3. Het Domkapittel verbindt zich, om op de patroonsfeesten der kerken van St. Pieter, St. Jan en St. Marie in processie deze kerken te bezoeken, zooals het Domkapittel en het kapittel van St. Bonifacius van ouds gewoon zijn wederkeerig te doen op hunne wederzijdsche kerkfeesten. p. 248.

118. 1220 *April* 19. Koning Frederik II vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen zijn gebied over te brengen . . . . . p. 155.

119. 1220 *April* 26. Koning Frederik II schenkt aan de geestelijke vorsten des rijks verschillende voorrechten . . . . . p. 161.

120. 1220 *April* 30. Koning Frederik II draagt den aartsbisschop van Keulen op, om graaf Gerard van Gelder, niettegenstaande vroegere vergunning, te verbieden, om tol te heffen te Arnhem, Oosterbeek of Lobith . . . . . p. 160.

121. 1223 *Januari* 4. Keizer Frederik II bepaalt op nieuw, dat graaf Gerard van Gelder, niettegenstaande eene vroegere vergunning, van die van Deventer en Salland geen tol zal mogen heffen te Lobith. p. 157.

122. 1223 *Januari* 4. Keizer Frederik II verbiedt graaf Gerard van Gelder op nieuw, om van die van Deventer en Salland tol te heffen te Lobith. p. 159.

123. 1223 *Juli* 6. Paus Honorius III bevestigt de overeenkomst tusschen bisschop (Otto) en wijlen graaf Willem van Holland . . . . . p. 190.

124. 1226 *Januari* 26. Uitspraak van den pauselijken legaat Conrad in verschillende geschillen tusschen bisschop Otto en graaf Floris IV van Holland. p. 191.

125. 1226 *Februari* 20. Koning Hendrik VII keurt het vredesverdrag tusschen bisschop Otto van Utrecht en graaf Gerard van Gelder goed, en geeft aan den bisschop in leen eene voogdij in Salland. p. 156.

126. 1226 *Februari* 20. Koning Hendrik VII draagt aan Johannes, kanunnik van St. Pieter en notaris van

den Utrechtschen bisschop, ten behoeve van dezen, eene voogdij in Salland op . . . . . p. 158.

127. 1231. Bisschop Willebrand bevestigt de door zijnen voorganger Godefrid aan het Domkapittel gedane schenking van de kerk te Dalfsen met het privilege der congrue portie . . . . . p. 234.

128. 1209, 1236. Synodaal-statuten van het Utrechtsche bisdom . . . . . p. 172.

129. 1243 *September* 9. De Domproost Diederik schenkt vier prebenden, behoorende tot het officium coquine van den Dom, die vroeger tot zijne collatie stonden, aan het Domkapittel . . . . . p. 171.

130. 1247 *October* 26. De pauselijke legaat Petrus bevestigt het privilege der congrue portie, door den bisschop van Utrecht aan het kapittel van St. Bonifacius verleend met betrekking tot de kerken, waarvan het collatierecht aan het kapittel behoort. p. 211.

131. 1248 *Februari* 19. De kardinaal-legaat Petrus beveelt alle klerken in het bisdom Utrecht, om hunne bijzitten weg te zenden op straffe van excommunicatie en verlies van hunne goederen, — verder dat geene zonen van klerken bij het leven hunner vaders zonder speciaal verlof van den pauselijken stoel een beneficie in het bisdom zullen verkrijgen — en eindelijk dat de dekens der kapittelen bij hunne kerken zullen resideeren . . . . . p. 248.

132. 1257 *Juni* 12. Graaf Guy van Vlaanderen en graaf Otto van Gelder doen als scheidslieden uitspraak over de geschillen tusschen bisschop Hendrik en Floris, voogd van Holland, Gyselbert van Amestelle en anderen . . . . . p. 196.

133. 1258 *September* 17. Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat een geëmancipeerde klerk eerst drie jaar, een kanunnik-scholier eerst twee jaar na zijne keuze tot de acta capittularia zal worden toegelaten. . . . . p. 252.

134. 1289 *Juni* 10. Ghiselbert van Abcoude erkent, dat

aan den Domproost volgens den door hem afgelegden eed behoort: $^3/_4$ van het gerecht van Amerongen met toebehooren, $^3/_4$ van de gruit en den tol aldaar, alle hoflieden van 's proosten hoven en het gerecht van Overlangbroek met toebehooren. p. 253.

135. 1293 *Mei.* Gerard van Rammesberch en Gerard van Lamderichem, gevangen genomen wegens roof bij Oldenzaal, dragen den bisschop als losprijs eenige goederen op en ontvangen die van hem weder in leen . . . . . p. 235.

136. 1297 *Mei* 2. Bisschop Willem verbiedt, dat onwettig geborenen zonder speciale dispensatie van den paus in het Domkapittel opgenomen zullen worden, en dat iemand twee beneficiën zal bezitten in ééne kerk van zijn bisdom . . . . . p. 235.

137. 1303 *April* 13. Statuten van het door Gherard van Nassouwen, thesaurier ten Dom, en Bernard van Vuren, kanunnik van St. Pieter, nieuw gestichte kapittel te Bommel . . . . . p. 249.

138. 1303 *Juni* 21. Statuut van het Domkapittel, houdende regeling van de benoeming, den dienst en de verdere plichten van de twaalf priesters, belast met het bedienen der zes altaren in het nieuwe werk der kerk . . . . . p. 251.

139. 1303 *Juni* 21. Statuut van het Domkapittel over de rechten der kanunniken, die naar Parijs of elders ter studie reizen . . . . . p. 251.

140. 1312 *April* 14. Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat een kanunnik, tot eene vaceerende prebende in het kapittel gekozen, eerst drie jaren na de keuze in het genot der vruchten gesteld zal worden . . . . . p. 252.

141. 1319 *October* 22. Statuut van het Domkapittel over de verdeeling van het presentiegeld bij de metten, waarvoor door het kapittel bepaalde goederen worden aangewezen . . . . . p. 252.

142. 1322 *Juni* 25. Bisschop Frederik incorporeert in het Domkapittel de goederen Ten Nyendijk in het

kerspel van Werkhoven, nadat het kapittel daarvoor andere goederen aan den bisschop in leen opgedragen en den leenman Jan van Brandenborch zijn recht afgekocht had . . . . . p. 237.

143. 1322 *Juni* 26. Notariëele akte, opgemaakt van de overdracht van eene hoeve, land Ten Nyendijc in het kerspel van Werkhoven, leenroerig aan de Domproosdij, door Johan van Doernic c. u. aan het Domkapittel. . . . . p. 249.

144. 1324 *Mei* 4. Statuut van het Domkapittel over de verplichte residentie der kanunniken . . p. 251.

145. 1326 *Januari* 22. Johan van Doernic c. u. erkennen door het Domkapittel voldaan te zijn wegens den afkoop van de lijftocht van Aleyd Over de Vecht en Mechteld van Noertwijc op de goederen Ten Nyendike . . . . . p. 250.

146. 1327 *Maart* 24. Statuut van het Domkapittel over de verplichting van nieuwe kanunniken en prelaten, om wijn aan de kapittulaire kanunniken uit te deelen . . . . . p. 251.

147. 1328 *Mei* 17. Bisschop Jan bepaalt, dat de kerspelkerk van Leiderdorp als vroeger verbonden zal zijn aan de thans herbouwde St. Michielskapel te Utrecht, en dat deze kapel door collatie van den bisschop aan een kanunnik van het Domkapittel zal vergeven worden . . . . . p. 241.

148. 1329 *September* 27. Bisschop Jan schenkt aan den Domdeken de collatie der vicarie, gesticht in den Dom voor de zielsrust der vermoorden Jacob van Lichtenberch, Gerard Vrenke en Werner heren Fredericssoon. . . . . p. 242.

149. 1330 *April* 21. Bisschop Jan verklaart, dat het Domkapittel op de aan hetzelve behoorende dagelijksche gerechten hetzelfde recht heeft als edelen op de hunne, en gebiedt zijnen rechterlijken ambtenaren het kapittel in het vrije gebruik daarvan niet te verhinderen . . . . . p. 243.

150. 1330 *November* 10. Bisschop Jan verkoopt aan het

Domkapittel de onverdeelde helft van het goed Marscalkerwert . . . . . p. 244.

151. (omstreeks 1330.) Waardeering van het geld door bisschop Jan van Diest . . . . . p. 247.

152. 1332 *Juni* 27. Gerechtsbrief van den officiaal van den bisschop, waarbij Aernout Proys erkent van den Domproost voor 80 jaren gepacht te hebben het gerecht op het Veen met den tins en met 6 viertelen veen, op de voorwaarden, vervat in den hieringelaschten brief van den Domproost dd. 1331 Februari 1 . . . . . p. 253.

153. 1333 *Mei* 12. Statuut van het Domkapittel, waarbij het benoemen door prelaten, die tevens eene prebende in het kapittel hebben, van vicarissen tot het waarnemen van deze prebenden wordt afgeschaft, terwijl den prelaten bij het volle genot hunner prebende alleen de verplichting wordt opgelegd, om den daaraan verbondenen dienst te doen waarnemen . . . . . p. 252.

154. 1349 *Augustus* 11. Koning Karel IV bevestigt alle voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtkerk verleend . . . . . p. 201.

155. 1349 *Augustus* 16. Koning Karel IV geeft aan den bisschop het voorrecht, om bij geschillen over het recht van hem of eene zijner kerken op uitkeeringen van onvrijen, dit recht met zeven personen van denzelfden stand te bewijzen, niettegenstaande den eed van den schuldenaar, dat hij niets schuldig is . . . . . p. 203.

156. 1349 *Augustus* 16. Koning Karel IV schenkt aan den bisschop het voorrecht, dat hij zijn recht op de goederen van zijne domeinen en zijne kerken door den eed van zeven prelaten of kanunniken zijner kerken kan bewijzen, en dat hij de schuldigen aan doodslag mag vervolgen, ook indien de verwanten van den doode niet klagen of het lijk niet in rechte vertoond wordt . . . . . p. 204.

157. 1416 *November* 17. Koning Sigismund bevestigt alle

voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtsche kerk verleend . . . . . p. 206.

158. 1523. Grafschriften op paus Adriaan VI. p. 182.

159. *z. d.* Statuut van het Domkapittel over de collatie van het supplementum prebende . . . . p. 250.

160. *z. d.* Statuut van het Domkapittel, houdende verbod, dat de leden zonder speciale opdracht van het kapittel zich met het beheer of het innen van de goederen en inkomsten hunner prebenden inlaten . . . . . p. 251.

161. *z. d.* Statuut van het Domkapittel over de orde, waarin de koorgezellen deel zullen hebben aan de uitdeeling der presentiegelden bij lijkdiensten. p. 251.

162. *z. d.* Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat de lijkdiensten, op feestdagen vallende, op den vorigen dag zullen verricht worden, en dat twee feestdagen, op eenen dag vallende, na elkander moeten gevierd worden . . . . . p. 252.

163. *z. d.* Opgave van de punten, waarover het onderzoek betreffende het gedrag, de bekwaamheden en het geloof van een persoon moet loopen, voordat hij tot bisschop gewijd wordt . . . . . p. 250.

164. *z. d.* Lijst van de rechten der proosdij van Westfriesland in het Domkapittel . . . . . p. 249.

165. *z. d.* Eedsformulier voor den bisschop na zijne keuze . . . . . p. 250.

166. *z. d.* Eedsformulier voor den Domproost bij de aanvaarding van zijn ambt . . . . . p. 250.

167. *z. d.* Eedsformulier voor de nieuwe kanunniken van het Domkapittel . . . . . p. 250.

168. *z. d.* Eedsformulier voor de vicarii perpetui van het Domkapittel . . . . . p. 250.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING . . . . . I.

CARTULARIUM VAN RADBOD . . . . . 1.

HET EERSTE CARTULARIUM VAN HET LIBER DONATIONUM. 53.

HET TWEEDE CARTULARIUM VAN HET LIBER DONATIONUM. 139.

BIJGEVOEGDE OORKONDEN IN VERSCHILLENDE HANDSCHRIFTEN VAN HET CARTULARIUM . . . . . 169.

I. Liber Donationum . . . . . 171.

II. Cartularium van Bondam . . . . . 185.

III. Liber Catenatus van het kapittel van Oudmunster. . . . . 210.

IV. Cartularium te Hannover . . . . . 222.

V. Cartularium te Leiden . . . . . 248.

CHRONOLOGISCH REGISTER DER IN HET CARTULARIUM OPGENOMENE OORKONDEN. . . . . 255.

WERKEN DOOR HET HISTORISCH GENOOTSCHAP UITGEGEVEN.

KRONIJK.

2e jaargang.(*)	f (5.—)	1.50.	4e jaargang.	f (3.70)	2.50.
3e jaargang.	- (2.70)	1.50.	5e jaargang.	- (6.—)	2.50.

(*) De eerste jaargang is nimmer in druk verschenen.

KRONIJK.

2e *serie*					
6e jaargang .	f (6.—)	2.—.	19e jaargang .	f (7.40)	2.—.
7e jaargang .	- (6.40)	3.—.	20e jaargang .	- (7.20)	2.—.
8e jaargang .	- (6.80)	3.—.	5e *serie*		
9e jaargang .	- (6.80)	3.—.	21e jaargang .	- (7.60)	2.—.
10e jaargang .	- (6.80)	3.—.	22e jaargang .	- (7.20)	2.—.
3e *serie*			23e jaargang .	- (9.20)	2.50.
11e jaargang .	- (3.20)	1.—.	24e jaargang .	- (9.40)	2.50.
12e jaargang .	- (3.60)	1.—.	25e jaargang .	-(10.70)	3.—.
13e jaargang .	- (4.80)	1.50.	6e *serie*		
14e jaargang .	- (5.10)	1.50.	26e jaargang .	- (8.00)	2.50.
15e jaargang .	- (4.60)	1.50.	27e jaargang .	- (8.20)	2.50.
4e *serie*			28e jaargang .	- (6.20)	2.50.
16e jaargang .	- (5.40)	1.50.	29e jaargang .	- (8.30)	2.50.
17e jaargang .	- (5.80)	1.50.	30e jaargang .	-(10.30)	3.—.
18e jaargang .	- (6.60)	1.50.	31e jaargang .	- (8.40)	2.50.

BERIGTEN.

1e deel. 1e stuk.	f (3.40)	1.50.	4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 2e stuk. (Verhooren van Johan v. Oldenbarnevelt.)	- (3.80)	3.80.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
			6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
			6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. - (5.20) 5.20.

2e *serie* in 8°.

1e deel. 1e afd.	f (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	- (3.40)	1.50.
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3-50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel . . .	- (1.20)	1.— .

REGISTER op de onderwerpen behandeld in de Kronijk, de Berichten en den Codex Diplomaticus . . . . . *f* (1.80) 1.50.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^e Deel .	*f* (5.60)	2.50.		VIIe Deel .	*f* (5.00)	5.—.
IIe Deel .	- (5.20)	2.50.		VIIIe Deel .	- (3.60)	3.60.
IIIe Deel .	- (5.20)	2.50.		IXe Deel .	- (6.10)	6.10.
IVe Deel .	- (8.80)	4.—.		Xe Deel .	- (5.80)	5.80.
Ve Deel .	- (5.40)	3.—.		XIe Deel .	- (6.60)	6.60.
VIe Deel .	- (6.00)	6.—.		XIIe Deel .	- (4.10)	4.10.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmundani . . . . . *f* (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de buitengewone Ambassade naar Engeland in 1685 . . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams, uitgeg. door Mr. J. T. Bodel Nyenhuis . . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko, uitgeg. door Mr. Feith en Dr. Acker Stratingh . . . - (3.70) 1.50.
5. Hortensius, over de opkomst en den ondergang van Naarden, uitgeg. door Prof. Peerlkamp en A. Perk. . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). - (2.30) 1.—.
7. Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594, uitg. door Mr. H. O. Feith. - (2.40) 1.—.
8. De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw, uitg. door Dr. E. Verwijs. - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de Ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den Koning van Denemarken, den Neder-Saxischen Kreits en den Koning van Zweden. 1625. . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal van de Ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. - (1.90) 1.—.
11. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Eerste Deel.* 1584—1618 . . . - (4.00) 1.50.
12. Hetz. *Tweede Deel. Eerste Afd.* 1618—1621. - (2.80) 1.—.
13. Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje, by Mrs. Davies . . . - (4.00) 1.50.

14. Verhooren en andere bescheiden betreffende het Rechtsgeding van Hugo de Groot, uitg. door Prof. R. Fruin . . . . . *f* (4.80) 2.—.

15. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Tweede Deel. Tweede Afdeeling*. 1621—1626. . . . . - (5.50) 2.—.

16. Memoriën en Adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. . . . . - (4.90) 2.—.

17. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Eerste Afdeeling*. 1626, 1627 . . . . . - (6.50) 2.—.

18. Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche Beroerten van 1566 en 1567; naar 't oorspronkelijke handschrift uitg. door Dr. J. van Vloten . . - (3.40) 1.50.

19. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Tweede Afdeeling*. 1628, 1629 . . . . . - (8.20) 2.50.

20. Hetz. *Derde Deel. Derde Afdeeling*. 1630. - (6.10) 2.—.

21. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* . - (5.80) 2.50.

22. Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Vierde Afdeeling*. 1631—1644. . . . . - (4.50) 1.50.

23. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696. *Eerste Deel* . . . . . - (6.70) 6.70.

24. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Tweede Deel*.. - (7.20) 2.50.

25. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon. *Tweede Deel*. . . . . - (7.90) 7.90.

26. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Derde Deel* . . . - (6.20) 2.50.

27. Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Pol. Uitg. door Mr. W. H. de Beaufort. . . . . - (10.80) 3.—.

27*b*. Brieven van en aan denz. Uitg. door Mr. J. A. Sillem. Aanhangsel van de Brieven uitg. door Mr. W. H. de Beaufort. Met twee registers. . . . . - (1.40) 1.—.

28. Bellum Trajectinum Henrico Bomelio autore. - (1.40) 1.—.

29. De Rekeningen der Grafelijkheid van Zee-

	land onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* .	*f* (6.80)	3.—.
30.	Hetz. *Tweede Deel.*	- (5.80)	3.—.
31.	Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken. Met opgave van bestaande Handschriften en Litteratuur, door Mr. S. Muller. Fz. .	- (1.40)	1.—.
32.	Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678 . . .	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par M. le Prof. J. A. Wijnne. Tome premier.	- (8.00)	2.50.
34.	Hetz. Tome deuxième.	- (5.40)	2.—.
35.	Hetz. Tome troisième, (première partie).	- (5.60)	2.—.
36.	Hetz. Idem. (deuxième partie).	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano uit den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in de jaren 1616, 1617 en 1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Eerste Deel*	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek, Commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Eerste Deel.* (1652—1655)	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke, uitg. door Dr. W. G. Brill. *Eerste Deel*	- (5,00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van 't krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650 en de handelingen van Prins Willem II, toegelicht met behulp van ongedrukte stukken uit het Huis-archief van Z. M. den Koning, door Dr. J. A. Wijnne.	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke, uitg. door Dr. W. G. Brill. *Tweede Deel.*	- (4.80)	2.50.
43.	Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Tweede Deel* . . . . . :	- (4.60)	1.50.
44.	Brieven en Onuitgegeven Stukken van Jonkheer Arend van Dorp, Hr. van Maasdam		

enz., uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Eerste Deel* . . . . *f* (6.60) 3.—.

45. Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, vrijheer van Eethen en Meeuwen, heer van Babylonienbroek, Raad in de Vroedschap, burgemeester van Gorinchem enz. enz. 1734—1755. Uitg. met inleiding en aanteekeningen, door Theod. Jorissen . . . - (4.50) 3.—.

46. Journalen van Constantijn Huygens, den Zoon. *Derde Deel* . . . . . - (2.20) 2.20.

47. Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten, verzameld door Dr. P. J. Blok . - (2.90) 2.90.

48. De kroniek van Sicke Benninge 1e en 2e deel (kroniek van van Lemego) uitg. en met kritische aanteekeningen voorzien door Mr. J. A. Feith, met eene inleiding van Dr. P. J. Blok . . . . . - (2.40) 2.40.

49. Quedam Narracio de Groninghe, de Thrente de covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus, uitg. door Mr. C. Pijnacker Hordijk . . . . . - (2.10) 2.10.

50. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam enz., uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Tweede Deel* . . - (7.80) 2.50.

51. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome I.* (1576—1578) . . . . . - 6.80.

52. Resolutiën, genomen bij de Vroedschap van Utrecht, betreffende de Illustre School en de Akademie in hare stad. Uitgegeven door Dr. J. A. Wijnne. 1e stuk. (1632—1699.) - 2.00.

53. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Deel I.* . . . . . - 7.30.

54. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Deel II.* . . . . . - 8.—.

55. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome II.* Troubles des Malcontents et des Gantois. (septembre 1578 — février 1579. - 6.25.

56. Brieven aan R. M. van Goens en onuitge-

geven Stukken hem betreffende. *Derde Deel.* . . . . . *f* 3.—.

DERDE SERIE.

2. De oudste Stadsrekeningen van Dordrecht, 1284—1424, uitgegeven door Mr. C. M. Dozy. - 2.40.
No. 1 is nog ter perse.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. Tom. I—IV. . . *f* 26.00.

Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, Een Woord in het belang van het Nederl. Archiefwezen. 1846. - 0.20.

Bepalingen over de uitgave van handschriften . . . . - 0.25.

BULLARIUM TRAJECTENSE. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum trajectensem destinata, edidit Gisb. Brom. Fasc. I . . . . . *f* 3.—.

Fasc. II . . . . . - 3.—.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, door de Leden **tegen de helft** van den prijs te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage.

MAR 17 1919

949.2
H67

BRIEVEN

VAN

PRINS WILLEM V

AAN

Baron VAN LIJNDEN VAN BLITTERSWIJK,

Representant van den Eersten Edele van Zeeland.

MET VERGUNNING VAN

Hare Koninklijke Hoogheid

Mevrouw de Prinses VAN WIED,

Prinses der Nederlanden,

UITGEGEVEN ONDER TOEZICHT VAN

F. DE BAS,

Luitenant Kolonel der Huzaren.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1893.

WERKEN,

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

DERDE SERIE.

N°. 4.

Gedurende de ongelukkige tusschenkomst der Pruisische wapenen is de briefwisseling nagenoeg geschorst; toen was metterdaad eene vreemde macht aan het roer van den Staat. Daarna moeit de Prins zich weder met aanstellingen van Regenten en met de financiëele verplichtingen der Provincie Zeeland, — totdat de Fransche republikeinsche benden, van de uit onze Provinciën uitgewekenen vergezeld, de grenzen dreigen te overschrijden. Dan beraamt hij de verstandigste maatregelen van tegenweer en is hij bereid alles ten offer te brengen tot behoud van het Vaderland. Den 22sten Februari 1793 schrijft hij: „ik verklaar alles over te hebben ten dienste van mijn Vaderland, behalve mijne eer: die wil noch mag ik opofferen." En toen de vijand in het land was gedrongen, nadat de strijd tegen hem persoonlijk gevoerd was en gevoerd bleef, schoot hem niets anders over, dan het land te verlaten.

Van veruitziende plannen, van zoogenaamde hooge politiek en van geheime raadslagen, beraamd met de eene of andere Mogendheid, blijkt in deze briefwisseling niet, hoezeer zulks nog geenszins bewijst, dat zoodanige overleggingen niet aan het Hof of in diplomatieke kringen hangende geweest zijn.

Hoe het zij, de slotsom is, dat de Prins in allen gevalle over het algemeen onbillijk door tijdgenoot en nakomeling is beoordeeld. Hij is het slachtoffer geweest van de beroering der gemoederen in een tijd, die de geesten naar een vermeenden heilstaat deed uitzien. De tegenstanders bestreden hem; den vrienden kwam hij te gematigd voor en ten deele misduidden ook zij zijn doen en laten. Zijn lot is te betreuren; zijn gedrag niet te wraken.

Wat den schrijf- en taalvorm dezer Brieven aangaat, Zijne Hoogheid schreef geene fraaie hand, doch voor dengeen, die de taal verstaat, duidelijk genoeg. In de jaren 1792 en volgende is zijn schrift eenigzins meer ongeregeld en gejaagd. De spelling en enkele onjuistheden in de taal (als quant voor quand en omgekeerd, aye en soye voor ait en soit) hebben wij niet mogen veranderen. Door de trouwens onbelangrijke fouten onverbeterd te laten werd de echtheid gewaarborgd en zekere eigenaardigheid niet uitgewischt. Ook bij de eigennamen, waar de bedoelde personen of plaatsen kenbaar genoeg waren, hebben wij 's Prinsen schrijfwijze ontzien; zijne slordigheid in dezen mochten wij niet ontveinzen.

—

Slechts eene enkele maal hebben wij, waar het noodig kon zijn, ons veroorloofd eene korte aanteekening bij den tekst te voegen. De uitvoerige aanteekeningen betreffende de legerkorpsen (op bl. 136 *en* 137), *benevens enkele andere, wete de lezer dank aan den Heer Luitenant-Kolonel F. de Bas, wien wij, gelijk ook den met de Provincie Zeeland en hare geschiedenis zoozeer bekenden Heer F. Nagtglas, dank verschuldigd zijn wegens het mede nazien der drukproeven.*

Eenige brieven van de Prinses van Oranje volgen op die van haren gemaal. Behalve een paar brieven van plichtpleging zijn zij geschreven in den tijd (waar de Prins hier zwijgt), die den inval van haars broeders krijgsmacht voorafging en daarop volgt.

W. G. BRILL,
Bestuurslid van het Hist. Genootschap.

Ten slotte moeten wij ons verontschuldigen wegens enkele overgebleven drukfouten. De zetter heeft in de dagteekening van sommige brieven fouten begaan, die de corrector over het hoofd heeft gezien. Gelukkig dat die misstellingen hier verbeterd kunnen worden:

Op bladz.	9	staat	1719	— moet zijn	1779.
„	15	„	1719	„	1779.
„	71	„	1781	„	1782.
„	87	„	31 Juillet 1781	— moet zijn	2 9bre 1782.
„	88	„	1780	— moet zijn	1782.
„	94	„	1781	„	1783.

De fout (op bl. 38) 1779, in plaats van 1780 is een vergissing van den Prins.

Utrecht, April 1893.

BRIEVEN

VAN

Prins Willem V

AAN

W. C. H. Baron van Lynden van Blitterswijk,

Representant van den eersten Edele van Zeeland.

Hoog Wel Geboore Heer,

Ik zende Uhwg. hier het Rapport raekende de Precautien tegens de besmettelijke ziekte van het Runtvee, waeromtrend Ik de Heer Van de Perre [1]) geauthoriseert hébbe om de Concert met de andere leeden te mogen gaen en te doen wat best Voor de Provintie zoude oordeelen; het Rapport nopens eene te doene Negotiatie, waerin de Heer van de Perre reets, zooals ook in het Nevensgaande Rapport, nopens te doene Equipagie heeft geconsenteerd. Ik zende UWEg. deeze stukken tot deszelfs Informatie en voege daerbij eene Requeste en Memorie van den Heere Van der Spiegel ten betoog van zijn Recht om te disponeeren van de Geswoorens Plaetsen als Dijkgraef van bewesten Ierseke, en voege daer noch bij Vier stukken raekende de diversie der Producten uit de Colonien. Dit is een dispuut tusschen Holland en Zeeland waer ik liever mij niet in meleeren; doch zal mij zeer aengenaem zijn

---

1) J. A. van de Perre had zijne waardigheid als representant van den eersten Edele kort te voren nedergelegd.

Uhwg. advys daeromtrend te verneemen, en Mijne gewoonte is geweest van in diergelijke zaeken de advysen der overige leeden te laeten voorgaen, en het zonder mijn advys te laeten concludeeren, om Neutrael te blijven in de verschillen tusschen de Provintien. Voor het overige blijve met achting,

Hoog Wel Geboore Heer,

Uhwg. d. w. dienaer,
W. Pr. v. Orange,

's Hage den 24 Xber 1778.

Monsieur,

J'ai bien reçu Votre lettre du 27, je suis charmé que l'affaire de Votre admission s'est arrangé de bonne grace, ce qui ne m'est pas toujours arrivé dans votre Province; je le regarde comme un Bon Presage pour l'Avenir et que les affaires iront un peu plus commodement Sous Votre direction que ci devant. Je suis très persuadé que je ne pouvois faire un meilleur Choix, et en Zelande il me paroit qu'on doit en être convaincu aussi, sans quoi ils n'auroient pas lachez un des plus Beaux fleurons de leur couronne, scavoir que mon Representant doit être un Zelandois. Je suis faché de ne Vous avoir pas pu écrire plus tot, vu la quantité d'affaires que j'ai eu sur les Bras depuis votre depart, et qui ne sont rien moins que finies. La semaine prochaine les Representations à l'Angleterre [1]) ont etez arretées, et l'on a conclu une Resolution de Hollande, selon moi très insignifiante; la Zelande a protesté contre. Je vous prie de faire en sorte que les deputez soyent authorisez *om van Haere Contradictie af te zien.* On n'est pas encore d'accord sur la Reponse a donner a la

---

1) Tegen Engelands aanslagen op onze koopvaarders, die deze Mogendheid, in oorlog met Frankrijk, beletten wilde scheepsmateriaal ingeladen te hebben. Zeeland wilde het besluit om onzen gezant te Londen vertoogen te laten indienen, uitgesteld hebben.

France. Des qu'on sera d'accord en Hollande, je vous la communiquerai, comprenant très bien qu'une affaire de cette Importance ne peut etre resolue sans la concurrence des Etats de toutes les Provinces. Ce courier apportera à Mr. Van de Perre un Grand pacquet contenant les Interrogatoires des Prisonniers de l'Isle de Walcheren [1]) qu'il a demandé d'avoir de retour pour en garder Copie. Je l'ai prié de Vous les communiquer, ainsi que ceux que je lui ai renvoyez le mois passé. Je comprends tres bien que vous devrez rester quelque temps avant d'avoir terminé vos affaires en Zelande; quant (sic) vous pourrez revenir je serai charmé de vous revoir ici. Je crois que les affaires de Walcheren causeront encore bien des embarras: si on avoit voulu suivre mon avis de renvoyer cette affaire sans prejudice à la Cour, on auroit mieux fait et tous les embarras seroient finis, et pour l'Abolition je ne conçois pas quel droit Mrs. de Ziriksee peuvent prétendre avoir de me contester le droit de l'exercer dans le cas du nommé van der Made. Je vous prie de faire ensorte que cette affaire se termine bientot. Je me suis engagé du tems de Mr. van de Perre de nommer pour Reviseur dans la besogne touchant l'affaire de Mr. Parker Mr. Steengracht le Fiscal. Je vous prie de le nommer quant on vous sommera pour cela. Je joins ici l'avis de Middelburg sur le subside donné aux Finances. J'aurois bien voulu que la chose fut allé de meilleure grace, mais enfin elle est faite et dans sept ans il peut arriver tant d'Evenements qu'elle ne viendra peut etre plus du tout a point. Je vous envoye encore les Rapports touchant les lettres de mer et le payement des droits personnels exigez des Conseillers Zeelandois au Haut Conseil. Quant au premier je desirerois que vous avisassiez, *dat, mits dat eene Resolutie in alles Conform aen die Van Hollant, Ik niet tegen hebbe dat het Rapport geconcludeert werde; dat ik niet tegen de Sustenue ben dat het werk dier Brieven niet door de Respective Provintien aen de Generaliteit is overgegeeven, maer dat ik evenwel oordeele Van Nut te sijn dat zulks op eene egaele wijze door de Respective Provintien*

1) Er hadden op Walcheren hevige onlusten plaats gehad over den bouw eener Roomsche kerk te Vlissingen.

behandelt werde. Le But de la Resolution d'Hollande n'a eté autre que d'Empecher les Mauvaises Pratiques qui ont lieu dans quelques Villes de Zeelande et nommement à Flessingue, et C'est cela que l'on desireroit d'Empecher, Crainte que tot ou tard l'Etat pour etre Compromis il est egal si cela se fait par une Resolution des Etats Generaux ou une des Etats de Zeelande pourvu que cela se fasse. Quant a l'affaire des Conseillers Zelandois je trouve dur qu'on veut leur faire payer double, Mais tous les Membres etant de cet Avis il me paroit que vous pourriez le laisser Conclure, Sil se pouvoit sans ma participation, Comme par Exemple en vous declarant *ongelast, maer de zaek niet te willen ophouden, ziende de Inclinatie van alle de Leeden.* Je vous envoye ci joint 5 lettres de Mr. Chalmers, [1]) avec une Reponse sous cachet volant que je vous prie de fermer et de lui envoyer quant vous l'aurez vue et de me renvoyer les lettres. Je vous prie de m'envoyer les Agenda de l'Assemblée des Etats avec les Avis des Membres des séances qu'il y a déja eues depuis que vous etes en Zelande et de celles qui se tiendront encore, afin de Conserver la Concatenation de ce qui s'y passe: cela seroit plus court que de faire un Recit detaillé par lettre de toutes les Bagatelles qui sont en deliberation, et ce qui ne vient a point que pour des affaires d'importance. Je vous envoye encore deux lettres de Mr. Steengracht, deux du Bourguemaitre van Citters et un de Mr. Schorer avec mes Reponses sous cachet volant dont je vous prie de faire le meme Usage que de celle a Mr. Chalmers, j'y joins la Reponse des Etats a ma lettre du 31 8br. et a celle par laquelle je leur avois envoyé la Requete de plusieurs Habitans de Walcheren, j'en attendrai votre Avis ainsi que sur les deux lettres ci jointes de la Ville de Veere, Scavoir quelle Reponse vous croyez que j'y pourrois faire. J'y joins la Nomination de Brouwershaven vous priant de me marquer qui je pourrois elire, n'y Connoissant ame qui vive. Je vous prie de me renvoyer les Precis [2]) ci dessus

1) Johan Marinus Chalmers was van 1770 tot 1785 Raadpensionaris van Zeeland.

2) Dit schijnt hier geschreven te staan; doch dit past niet bij het vrouwel. *nommées.*

nommées quant vous n'en aurez plus besoin. J'envoye enfin une Copie de la lettre que j'ai ecrite aux Etats de Frise que vous pouvez garder, vous y verrai ma Manière de Penser sur les Circonstances epineuses ou cet Etat se trouve. Nous sommes veritablement entre l'Enclume et le Marteau. Mr. de la Vauguyon a remis encore ce matin un Memoire demandant Reponse Cathegorique avant le 8 de Fevrier, Sans quoi le Fameux Edit paroitra [1]). Je vous en envoye une copie que vous pouvez garder quant on serà d'accord en Hollande sur la Reponse a donner je vous la Communiquerai. En Attendant je Vous prie d'être persuadé de la Parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 Fevrier 1779.

P. S. Mrs. Clyver et Steengracht Sont arrivez, ainsi j'ai envoyé au dernier Sa lettre dont je fais mention dans le Corps de cette lettre, je Vous en envoye la Copie.

Monsieur,

J'espere que celle ci vous trouvera heureusement arrivé en Zeelande et que vous aurez eu un voyage favorable. Hier la Resolution a eté prise unanimement touchant la Reponse a donner a la France, selon la Resolution de Hollande; la Frise y a consenti uniment, leur Resolution ayant eté changée, on l'a envoyée par courier a Mr. de Berkenrode, avec ordre de la remettre et hier après midy l'agent des Etats Generaux l'a remise a l'Ambassadeur de France, qui l'a refusée et a remis une note tendant a demander une explication cathegorique, si l'on convoyeroit

---

1) Dat edict zou een nieuw Reglement betrekkelijk onze koopvaarders inhouden. Bepaaldelijk de Friesche kooplieden hadden daarover geklaagd,

ou non les vaisseaux chargez de Bois de construction, je ne doute pas ou Mr. van Citters [1]) l'envoyera aujourdhui aux Etats, ainsi je ne vous en envoye pas copie. Il me paroit qu'on ne peut par provision rien faire sur cela avant d'avoir eu reponse de Mr. de Berkenrode. Il seroit bien a souhaiter qu'en Angleterre on voulut etre plus raisonnable et nous declarer que pourvu qu'on ne prit point les bois de construction sous convoy, ils laisseroient passer tout le reste: alors il y auroit peut etre moyen de les contenter; mais maintenant cela me paroit infaisable, car on ne peut renoncer pour leur faire plaisir a tout le commerce de la Baltique, et comme je suis absolument d'opinion qu'il ne faut pas se faire donner la Loi par la France, je le suis aussi qu'il ne faut pas se la laisser imposer par l'Angleterre, qu'ainsi on ne doit pas promettre a la France que l'on convoyera les vaisseaux chargez de bois de construction; mais qu'il faut equipper des vaisseaux et augmenter l'armée, afin de se mettre en Etat de pouvoir le faire sans risque, si l'Angleterre ne veut pas etre raisonnable. J'ai eu hier Mr. van Citters pour se recommander pour avoir 600 fl. ou cent ponde Vlaems pour un secretaire a l'exemple de Mr. Buteux; si cela peut reussir je n'ai rien contre, je me suis chargé de vous en écrire, mais y auroit il moyen de prouver quelque douceur a Mr. Cau qui a fonctionné presque continuellement comme premier deputé de Zelande depuis la Mort de Mr. de Borsselen, jusqu'a ce que Mr. van Citters lui a succedé. Si cela pouvoit s'arranger, cela me feroit plaisir pour autant que cela pourra aller facilement et que les membres seront disposez a cela, ayant eu lieu d'etre content de lui et de la conduite qu'il a tenue ici pendant ces quatorze années. Je suis d'intention d'envoyer au premier jour le Battaillon de Raders a Tournay pour relever celui de Grener, je crois que cette diminution de garnison peut se faire sans risque. Je serois charmé de pouvoir en retirer aussi la Cavallerie et le Battaillon de Deutz, et vous prie de me marquer quant vous croyez que je pourrois le faire afin de delivrer le General Dopff de son commandement et la

---

1) Toen lid voor Zeeland van de Stat. Gen.

province des fraix Extraordinaires que ce surplus de Garnison lui coute. Je vous prie au reste d'etre persuadé de la parfaite consideration avec laquelle je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye '19 Fevrier 1779.

Monsieur,

J'ai bien reçu votre lettre du 21 de ce Mois. Je suis Charmé que votre voyage aye (sic) eté heureux et que vous soyez arrivé a Temps pour l'Assemblée des Etats, je suis faché que Mrs. de Middelburg soyent si peu avancez avec leurs Procedures, il seroit bien a souhaiter que cette affaire fut hors du chemin et que l'on eut pu terminer en meme temps dans toutes les villes a la fois les Procedures contre les coupables des troubles qui ont eu lieu dans l'Isle de Walcheren. Je crois que Mr. Columba [1]) fera le malade aussi longtemps qu'il lui sera possible. Quant a la revision je prefere Mr. Blankert, je n'ai rien contre Mr. Bodt, mais il ne seroit pas decent que le Greffier de la Cour me represente et prenne le pas par dessus Mr. Nolst, qui represente la ville de Middelburg. Nous n'avons encore aucune Reponse de l'Angleterre, je ne m'attends a rien de bon de ce coté la, et si je considere la Force navale de la Republique, et j'ose dire la nullité absolue de notre marine, je ne vois pas comment nous donnerons des convoys assez forts pour empecher les Anglois de s'en rendre maitre, bien moins comment soutenir une guerre sans exposer la Republique et nommement la Zeelande au danger le plus imminent. Peut etre y aura 't il moyen de gagner un peu de terrain a present a Amsterdam, mais je n'ose encore m'en flatter. Ce seroit beaucoup gagner, si l'on pouvoit retablir l'union et casser le col a leurs liaisons

---

1) Emeritus predikant uit Indie toen te Middelburg wonende.

avec la France. Je suspendrai les ordres pour le depart des troupes extraordinaires qui se trouvent en Zeelande jusques a ce que cela puisse se faire sans risque, j'espere que ce sera bientot. Je ne vous ai ecrit de la solicitation de Mr. Van Citters que pour votre information, mais je pense avec vous et Mr. Chalmers que cela ne presse pas. Au reste je suis avec une parfaite consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 26 Fevrier 1779.

Monsieur,

J'accuse la reception de votre lettre du 28, et vous suis très obligé de ce que vous voulez bien me dire a l'occaion de l'Anniversaire de jour de Naissance de ma soeur. Je serai charmé de vous revoir ici, je compte que ce sera vers la fin de cette semaine, et qu'il n'y aura pas des affaires extraordinaires qui obligeront les États de prolonger leur Assemblée. La reponse de la France est arrivée, elle n'est pas pire que je m'y etois attendu et le roi est plus poli que son Ambassadeur, ayant reçu la reponse de l'État que l'Ambassadeur avoit refusé. J'attendrai a votre retour le Rapport de ce qui s'est passé aux séances de l'assemblée des États qui se sont tenus depuis votre retour en Zeelande, et c'est avec une parfaite consideration que je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 Mars 1779.

Hoog WelGeboore Heer,

Ik zende Uhwg. hier neevens alle de papieren raekende het different van de meerderheit der Heeren Staeten van Overijssel met den Heere Johannes Derk van der Capellen tot de Pol, welke zaek de Hooggem. Heeren Staeten thans om de verschillentheit der sentimenten hebben goedgevonden in mijne handen te stellen om daer op te disponeeren. Wijl ik alle schijn van partijdigheit in deezen wil van mij afwenden, hebbe ik gemeent deeze zaak in handen van eenige onpartijdige leeden van de Regeeringe te moeten stellen met verzoek om mij daerop te willen hunne gedachten communiceeren, en hebbe gedacht niet beter in deezen te kunnen kiezen dan Uhwg. en de Heer Burgemeester van Iddekinghe; doch alvorens de Heer van Iddekinghe te sonderen, wilde ik gaerne weeten of Uhwg. wel op zich wil neemen om deeze zaek te examineeren, en blijve met achting,

Hoog WelGeboore Heer,

Uhwg. d. w. Dienaer,
W. Pr. v. Orange.

's Hage den 1. April 1719.

Hoog WelGeboore Heer,

Uhwg. wel op zich hebbende gelieven te neemen om met de Heer Burgemeester van Iddekinghe te examineeren de papieren concerneerende het different tusschen de leeden van Staet in Overijssel, ter gelegenheit van de zaeke van den Heere Johannes Derk van der Cappellen tot de Pol, hebbe ik niet willen afzijn Uhwg. te communiceeren de missive, die ik op heden van gem. Heer Van der Capellen, met verzoek om dezelve aen den Heere van Iddekinghe mede te deelen, voor het overige betuige ik met achting te zijn,

Hoog WelGeboore Heer,

Uhwg. d. w. Dienaer,
W. Pr. v. Orange.

's Hage den 2. April 1779.

Monsieur,

J'ai cru necessaire de vous prevenir que j'envoye ce soir l'Ordre au General Dopf pour retirer une partie de la cavallerie de l'isle de Walcheren, en y laissant provisionnellement, un Capitaine, deux Officiers, 2 Marechaux de logis, 2 Trompettes, 240 Cavaliers parmi lesquels 3 Caporaux, je lui envoye ordre de se concerter avec vous et le Pensionnaire Chalmers sur le temps du depart du reste de la Cavallerie, je crois que ce qui y reste est plus que suffisant pour tenir les paysans de l'isle de Walcheren en ordre. Je serai charmé quant vous pourriez m'annoncer que les 40 qui y restent par Provision pourront aussi en partir, et que la tranquilité sera retablie, je laisse aussi Provisionnellement le Battaillon de Deutz. J'espère qu'il y aura moyen dans le courant de cette année de remettre les garnisons de la Zeelande au taux ordinaire. Au reste je suis avec une parfaite consideration,

Monsieur,

Vôtre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 Avril 1779.

Monsieur,

J'espere que vous serez bien et heureusement arrivé en Zelande, je vous prie de faire mes excuses au pensionnaire de ne lui avoir pas encore repondu faute de temps a sa derniere, je le ferai au premier jour. Je suis très curieux d'apprendre comment on pense en General en Zelande sur le point important du convoy. Je desire bien ardemment que vous puissiez reussir a faire rester la province dans la bonne voye, scavoir de ne pas consentir dans le convoy illimité, sans etre a meme de soutenir les suites qu'une pareille resolution pourroit avoir. La bourse d'Amsterdam paroit en General bien disposée, mais la regence de cette ville aussi mal que possible; a Dort et a Rotter-

dam je crois qu'il y en a beaucoup qui se repentent de leur condescendance pour Mrs. d'Amsterdam, surtout après la manière pleine de Hauteur avec laquelle l'ambassadeur de France a traité quelques deputez du commerce de leurs villes, et qu'il a declaré que les edits ne seront pas levez avant que la resolution soye (sic) prise a la Generalité comme en Hollande et que les convois illimitez soyent effectivement accordez, que si l'on ne le faisoit pas auplustot et que la paix venoit a se faire, avant que la resolution fut prise, les edits subsisteroient durant toute la paix, et que cela lui etoit egal quant meme Rotterdam seroit ruiné ou quelque chose d'approchant en substance a cette derniere phrase. Cela ne fera pas de bien a cette cause, si les provinces restent fermes, et ne se laissent pas intimider. Je vous envoye ci joint les nominations de Flessingue, je vous prie de me marquer vos considerations sur l'election, j'espere que la tranquilité sera bientot si fort retablie que vous n'aurez plus besoin du renfort de Garnison et surtout de Cavallerie et qu'elle pourra retourner a Bergen op Zoom. Au reste je suis avec une Parfaite consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 19 Avril 1779.

P. S. Ce 23 Avril 1779. Sur le point de fermer ma lettre et de vous envoyer les nominations de Flessingue pour avoir votre avis touchant l'election, je reçois votre lettre du 18. Je suis charmé que vous etes heureusement arrivé en Zeelande et vous felicite d'avoir terminé le different (sic) entre le Dijkgraef et les geswoorens de Beweste Iersike a l'amiable. J'ai reçu hier au soir a ma grande satisfaction les lettres d'abolition pour le nommé Van der Made, et suis charmé que cette affaire est terminée. J'approuve entierement vos ideés touchant la Grande affaire des convois et serai très charmé, si votre avis est suivi, si cela pouvoit etre conclu dans la semaine prochaine et

que la resolution de Zeelande put parvenir ici pour antidote de celle de Hollande, ce seroit une bien bonne affaire. En Frise l'affaire n'est pas encore decidée; Mais Lundi Je compte avoir la Nouvelle de quelle façon ils se seront determinez; le Quartier des villes a donné un très bon avis, Westergoo c'y (sic) est conformé; mais a remis Jusques a ce que la Hollande se soye expliqué sur l'affaire du Convoy aprés le memoire de Mr. Yorke, a le faire aussi, et les deux autres Quartiers n'ont pas encore avisé. Je ne scais comme les choses tourneront en Hollande. l'Ambassadeur de France roule entre Utrecht et Amsterdam, s'etant etabli a la Campagne du Marquis de Saint Simon. Je vous envoye ci joint les Elections de Tholen, j'ai suivi votre plan d'election, et l'election d'Arnemuyden, j'ai elu les premiers nommez n'en Connoissant aucun, j'ai aussi fait l'election de Flessingue selon votre avis, elle vous parviendra a l'Ordinaire par un bode de cette ville, je n'ai rien contre que vous laissiez installer les Magistrats par le Bourguemaitre *waerneemende de Baljuwagie*, et que vous veniez ici, des que les deliberations de la Province le permettront. Je vous prie de faire demander copie du compte de la ville de Flessingue, pour rester dans la Possession ou je me suis mis. J'ai eu chez moi le pensionnaire honoraire de Zirikzee et d'après votre bon temoignage je lui ai promis ma voix. Il me semble que l'affaire des troubles d'en (sic) l'isle de Walcheren finit comme la Montagne qui accouche. Je vous prie d'Empecher pour l'avenir pareilles histoires et surtout que l'on ne me demande plus de Renfort de Troupes, car ma foi on ne peut pas tourmenter les Troupes inutilement en les faisant marcher sans Necessité dans un temps extraordinaire; les Battaillons et la Cavallerie qui ont eté en Zeelande ont eu un dedommagement par le serviesgelt, mais le Pauvre Regiment de Douglas qui a du aller de Breda a Bergen op Zoom uniquement par ce que j'avois du vuider Bergen op Zoom pour garnir la Zeelande, n'a eu aucun dedommagement, quoiqu'il a pour le moins eu autant de fraix que les autres. Il paroit que Mrs. de Middelburg n'ont pas voulu scavoir la verité, et je ne puis m'oter de la tete que le vieux Monsieur

Van Citters est Impliqué dans cette histoire pour me forcer a le prendre pour représentant, ce qui a eté heureusement detourné et il a eté la dupe de sa Ruse. Comme je crois que l'Amnistie sera bien tot accordée, je vous envoye ci joint un exemplaire de celle que les états de Hollande ont accordé le 26 Juillet 1776, ou mon nom paroit, celle de 1704, etant donnée dans un temps non Stadhouderien, ne peut pas etre tout a fait prise pour modele et il me semble que l'on devroit mettre que c'est selon mon avis: je ne veux pas de Nouveautez et si les retroactas portent que dans le temps de mes Predécesseurs leur nom n'y a pas paru, je ne demande pas que l'on fasse une exception en ma faveur, mais sans cela il me paroit que l'exemple de la Hollande pourroit etre suivi. J'accuse la reception de votre lettre d'aujourdhui, je suis charmé que la Cavallerie pourra bientot retourner a Bergen op Zoom; j'envoyerai une nouvelle patente pour la faire marcher toute dans les premiers Jours de may; quant au Battaillon de Deutz je ne suis pas du tout pressé et il peut y rester aussi long temps que la Prudence l'exigera; si le convoy venoit a etre accordé Indistinctement je crois que vous devriez avoir un renfort, car je craindrois que l'Angleterre ne commençat l'attaque en Zelande, etant la Province la plus facile pour eux a envahir. Mais s'il plait a Dieu cela ne sera pas. Je pense comme vous que le Capitaine Pruyst garde sa Fregatte, et veux bien donner la Fregatte Sint Maertensdijk au Capitaine Stavorinus dans l'Esperance de pouvoir donner un plus grand Vaisseau a Mr. de Kinkel. Je vous envoye ci joint la lettre vous priant de m'envoyer un projet de Reponse. Je ne vois pas grande difficulté a ce que l'amirauté demande sur le payement et si je me trompe, ils renoncent au dedommagement que je leur avois fait esperer cet hiver, si c'est cela j'en suis bien aise, mais crainte d'avoir mal compris j'ai preferé de vous envoyer la lettre avant d'y repondre. Je suis charmé que la conclusion de l'etat de guerre ira facilement cette Année; le stile de la lettre qui accompagne l'etat *van baten en lasten*, est tout autre que les Années Precedentes, ou la chambre des comptes cherchait a rendre tout difficile et deconseilloit tout consentement. Je me

conforme a l'avis de la Besogne des Finances et au plan de loterie d'obligations que vous m'avez envoyé durant votre sejour ici. Au reste je serai charmé de vous revoir bientot ici et de vous assurer de la parfaite consideration avec laquelle je suis, comme ci dessus,

Monsieur,

Votre très h. et très ob. serv.
G. Pr. d'Orange.

Monsieur,

J'accuse la reception de votre lettre du 25, accompagnant la note des points terminez et de ceux que vous comptez pouvoir etre terminez cette semaine, et la lettre de l'Amirauté avec votre projet de reponse. J'ai donné ordre qu'il soye expedié, le trouvant très bon. Je suis bien aise que l'Amirauté aye renoncé a l'idée de vouloir avoir que le vaisseau du capitaine Pruyst passat sur la Petition de 1777, ce qui auroit eté sujet a bien des difficultez. La province d'Utrecht a consenti dans la petition des 32 vaisseaux, ainsi celle la est conclue, c'est jusqu'a present la seule outre la Hollande qui a consenti dans les petitions pour augmenter les gages et les equipages de ces 32 vaisseaux pour continuer les vaisseaux de l'esquadre de Mr. Reynst et ceux qui sont sous les ordres du Cte de Bylant et pour equipper les wachtscheepen et advysjachten. La Gueldre en a fait autant et voteront pour ne pas donner de convoy illimité jusques a ce que ma proposition aye eté suivie. Rotterdam est maintenant la ville la plus violente sur l'article du convoy. Je ne crois pas par conviction mais par peur, et veulent absolument que l'on cede a la France pour faire cesser l'effet des edits. J'ai perdu mon latin a leur prouver qu'ils avoient tort et que si l'on plioit, la France etoit maitresse de la Republique pouvant tous les jours recommencer de pareilles demarches afin d'obliger la Republique d'agir ou de ne pas agir comme la France le trouve bon. Je n'ai rien contre que le Battaillon de

Deutz reste encore a Middelburg, jusqu'a ce que les troubles soyent entierement finis. J'espere qu'au plus tard en 4 mois, scavoir le premier de Septembre, ils pourront partir pour la Groningue. Quant a l'Amnistie je suis bien aise que vous pensez ainsi que Mr. Chalmers, comme moi, que mon nom doit y paroitre en ma qualité de stadhouder de la province de Zeelande. Je ne puis pas dire que l'on aye tort en Zelande dans la resolution *over het diverteeren der producten van gehypothequeerde plantagien*, mais je doute qu'on pourra devenir d'accord avec la Hollande la dessus, et m'attends aussi a des debats touchant celle qui concerne les lettres de Mer. Je crois que c'est beaucoup gagné d'avoir engagé la Zelande a traiter cette affaire comme affaire de la Generalité, et de desister de leur idée de la regarder comme une affaire provintiale. En ecrivant celle-ci je recois votre lettre du 28. J'espere qu'aujourdhui tout sera terminé et que vous pourrez revenir, je crois que cela sera une très bonne chose, si vous pouvez operer une separation comme vous vous le proposez ce qui n'a pas eu lieu de bien longtemps, les États ayant quasi tenu une assemblee permanente depuis dix Ans. Il me semble que l'on a traité les prisonniers de Walcheren d'une Maniere bien inegale, et que les deux prisonniers de Middelburg meritoient un sort pareil a ceux de Westcapelle. Je serai charmé de vous voir ici et de vous assurer de la parfaite consideration avec laquelle je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye a 30 Avril 1719.

Monsieur,

J'espere que votre voyage aura eté heureux et que tout sera assez tranquile en Zelande pour que la Garnison de Middelburg aye pu partir hier ou au plus tard ce matin pour sa destination. Je ne vous entretiendrai pas des

affaires Etrangeres: vous scavez sans doute les nouvelles d'Angleterre aussi bien que moi, et depuis mardi passé, si je ne me trompe il n'en est plus arrivé de poste: les dernieres lettres sont du 20 de ce Mois. Peut etre la descente est faite, mais j'en doute. Comment pense t'on en Zelande sur les affaires? est ce que l'on veut convoyer ou non? Il me semble qu'il vaut mieux ne pas encore se determiner si l'on veut ou ne veut pas convoyer et attendre les evenements. Cela ne pourra gueres tarder a etre decidé, mais dans ce moment les Anglois sont dans une Perilleuse situation. Je suis faché de devoir vous entretenir d'une affaire desagreable [1]): hier le chargé d'affaires de Suede a remis la note ci jointe au Greffier et a eté porter plaintes au President de semaine et a Mr. le Pensionnaire de ce que Mr. Votre Frere etoit parti pour Coppenhagen sans en donner connoissance. On a eté forcé de desavouer ce qu'il avoit fait, de communiquer a ce chargé d'affaires la Resolution par laquelle Mr. Votre Frere a obtenu conger, qui ne lui donnoit pas lieu de partir sans prendre conger, et Mr. le Greffier lui écrira pour lui enjoindre d'en faire des Excuses a la Cour de Suede, mais comme heureusement il n'y a pas eu de memoire de presenté il n'en paroitra rien dans les Regitres, je suis faché que Mr. Votre Frere aye eu ce desagrement, mais cela se devoit, des que la Cour de Suede se plaignoit, je n'ai pas voulu manquer de vous en prevenir. Au reste je vous prie d'etre persuadé de la parfaite consideration avec laquelle je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 31 Aoust 1779.

---

1) Van Lijndens broeder (D. W. v. L. v. Blitterwijk) gezant in Zweden, was van daar op zonderlinge wijze vertrokken. Welhaast zou hij, tot gezant te Weenen benoemd, voor deze betrekking, niet zonder aanstoot, bedanken.

Monsieur,

J'accuse la reception de Vos lettres du 29 Aoust et 1 Septembre. Je suis charmé que vous avez reussi a faire consentir la pluralité des états au depart du battaillon de Deutz de Middelburg. Je vous envoye ci joint la lettre des Etats et vous prie de me marquer si l'on s'attend a une reponse. Je serai obligé de refuser aussi Poliment que je pourrai l'ordre qu'on demande pour les Gouverneurs de Bergen op Zoom et l'Ecluse, mais je suis pret d'en donner a toutes les garnisons qui sont en Zelande, et de declarer que s'il y a quelques troubles en Zeelande qui contre mon attente pourroit (sic) exiger l'assistence militaire, je serai pret a la premiere requisition des Etats d'envoyer les secours que les circonstances pourroient exiger, car il est un peu dangereux d'envoyer des ordres comme les Etats en demandent. Entre vous et moi, vos Etats sont un peu sujets aux terreurs paniques et pourroient a tout bout de champ faire marcher les troupes, ce qui leur occasionne beaucoup de fraix et de desagrements. Je suis charmé que vos negotians sont tranquiles. La Frise vient de se declarer contre le convoy dans le Gout de la Province de Gueldres. Si cela vous etoit faisable je serois charmé que vous pussiez faire prendre une resolution pour montrer a la Hollande que quant meme on inclineroit a donner le convoy illimité, cela ne nous conviendroit en aucune maniere, dans l'etat foible ou l'on se trouve. En Hollande les choses restent au meme etat, c'est a dire assez mal. Mais Amsterdam, refusant Net l'Augmentation sur un autre pied que celui de la resolution de 1779, me rend un grand service, puisqu'elle empeche la conclusion du rapport, tendant a offrir l'Augmentation, moyennant que les Provinces consentent dans les convoys illimitez. J'ai ordonné l'expedition de la lettre pour nommer le capitaine Kinkel pour le commandement du vaisseau Zuydbeveland. Je joins ici une lettre de l'Amirauté du 9 Aoust a laquelle je n'ai pas encore repondu et sur quoi j'attendrai vos considerations, ainsi que sur la lettre ci jointe du Magistrat de Flessingue et la Requete de leur Geolier. C'est une babiole, mais cependant je n'ai pas voulu la terminer sans scavoir

si vous n'y avez pas quelques Remarques. Mes villes de Flessingue et Veere aimant toujours a Empietter sur les droits de leur seigneur, il faut etre sur ses Gardes pour n'etre pas leur dupe. Je vous felicite que les Gemeene Middelen sont conclus. Je vous Recommande l'affaire de Heeneman, il ne manque que la Zelande pour qu'il puisse etre Payé de sa Juste Pretention, et il n'en coutera pas un sol a la Province, ce Payement devant se faire du verhoogde last- en veyl geld. La poste d'Angleterre arrivée ce matin donne a attendre au Premier Jour de Grandes Nouvelles; les Flottes sont en Presence, et je crois que la Battaille aura eu lieu un de ces jours passez. Au reste je vous prie d'etre persuadé de la parfaite consideration avec laquelle je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 br. 1779.

Il n'ai pas eu le Temps de Vous écrire Vendredi ni Mardi passé, ainsi ce n'est qu' aujourdhui que je puis accuser la Reception de Vos lettres du 6 et du 12; la Premiere accompagnoit une Copie d'une lettre de l'Amirauté aux Etats de la Province, la seconde les lettres des Etats, de l'Amirauté, de Mrs. de Flessinque et la Requete de leur Geolier que je Vous avois envoyées. Je suis très aise de l'Esperance que Vous me donnez que la Province Consentira dans la demande de Heeneman, alors cette affaire pourra etre Conclue a la Generalité. J'espere que la Promesse de Mr. Mollerus de payer les Charges Personnelles en Zelande n'excitera point de differents avec la Province d'Hollande qui pretend la meme Chose. Je n'ai rien Contre que Mr. Huyssen, fils de feu le Bourguemaitre Kattendyke de Middelburg, qui a toujours eté du bon parti, devienne Pensionnaire Honoraire a Goes en attendant qu'il en puisse devenir Regent. J'espere que tous les

Vaisseaux des differentes Nations belligerantes qui se trouvent a Flessingue, n'y occasionneront pas d'Embarras. L'affaire du Texel s'est terminée heureusement; ils se sont rendus sans Coup ferir dimanche au Soir, Comme Vous le Scaurez deja surement [1]). La Compagnie des Indes est fort Mecontente du Retour du Capitaine Haringman; ils avoient, a ce qu'il disent, mis dans les Instructions qu'il donnent aux Vaisseaux qui Croisent, de rester a leur Poste ou Croisière Jusqu'au 20 de Septembre, et il est revenu le 4 a Flessingue, je crois qu'ils en ecriront a l'Amirauté. En attendant j'ai cru Necessaire de Vous en prevenir. Sur est il qu'il n'a Commencée Sa Croisiere qu'en Aoust et qu'il en est parti dans le meme Mois, ainsi ils n'en ont pas eu Grand Secours, et ils disent que Si il avoit eté pret plus tot, Vraisemblablement leur Vaisseau n'auroit pas fait Naufrage. Je n'ai rien Contre que Votre Province paye Sa Quote part a l'Amirauté, Comme l'Amirauté le demande. Si Vous avez l'Argent Necessaire pour cela et que Vous puissiez Continuer a payer Votre Quote dans l'Etat de Guerre, Car d'attendre que toutes les Provinces en fassent autant, c'est remettre l'affaire aux Calendes Grecques; Vous Connoissez notre Pays, ainsi Vous Scavez ce que Nous avons a attendre Sur tout de l'Utrecht et de la Groningue, pour des Petitions de cette Nature et qui Sont Sans Exemple. J'Écris aujourdhui aux Etats et a la Ville de Flessingue Selon Votre Avis, comme Vous le verrez Surement; je ne Vous envoye pas de Copie de celle a la Ville de Flessingue, mais je Vous envoye Une de celle aux Etats. En Hollande les affaires n'ameliorent pas. Si Vous ne croyez pas Prudent de recommencer les deliberations sur le Convoy, je m'en rapporte a Vous et il vaut mieux de ne rien risquer; mais Si Vous pouviez faire prendre Une Resolution Confirmatoire de la Precedente, et Surtout faire expedier Une Reponse a la Hollande

1) Paul Jones, Amerikaansch scheepskapitein, was met twee buitgemaakte Engelsche schepen te Texel binnengeloopen. De Engelsche Gezant eischte in beslagname en uitlevering der Engelscho bodems. Deze zaak zou niet zoo spoedig afgedaan zijn, als de Prins hier schijnt te denken.

ferme et polie, je crois que cela feroit un bon Effet ici, mais je ne Vous presse pas du tout la dessus. Il n'ai rien Contre que Mogge Pous aye l'Emploi de Receveur du Pays de Schouwen, Duyveland et Sommelsdijk, j'avois oublié de Vous prevenir qu'il me l'avoit demandé et que je lui avois repondu favorablement. Je crois que le General Dopff aura lieu d'etre Content de la Somme que l'on veut lui donner Selon Votre lettre. Le duc m'a prié de Vous Communiquer Une lettre Anonime qu'il a reçue dans laquelle S'en trouve Une qui m'est addressée relativement aux Bannis de Flessingue; je ne crois pas qu'Elle merite Grande Reflection; mais Comme on ne peut pas Scavoir ce qu' une Etincelle peut quelques fois produire, je Vous prie de Vous Informer, S'il est possible d'ou Elle, vient et S'il y a encore quelque Chose a Craindre de Seditions on Choses pareilles. J'espere de Vous avoir a diner Chez moi avec la Commission de Votre Province dans le Mois Prochain Selon les Retroacta de 1764. Vous aurez Sans doute appris la belle Manoeuvre du Capitaine Deloos, il est Necessaire que cette affaire Soye examinée, je Convoquerai Un Conseil de Guerre pour cela le plus tot le mieux, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 17 7bre 1779.

Monsieur,

'Je Vous felicite de Votre heureuse arrivée en Zelande, malgré le temps affreux qu'il a fait. J'accuse la Reception de Votre lettre du 1r. de ce Mois, je Suis faché de voir que le Ministere de la Province de Zeelande est aussi invalide; j'espere que ces Mrs. Se retabliront bientot et que les affaires pourront aller de façon que l'assemblée Se Separe avant la fin de l'Année, l'affaire de Paul Jones est encore

a peu prés au Meme Etat qu'a Votre Depart. Je crois a vue de Pais que l'assemblée de Hollande prochaine Sera orageuse, y ayant beaucoup de Points difficiles a ajuster, les Representations a faire a la France, Sur ce qui S'est passé au Texel, la Reponse a donner a l'Angleterre touchant les Secours, et la Grande affaire des Convois, a la quelle Sera peut etre accrochée le Consentement de la Hollande dans l'Etat de Guerre. Dieu Veuille que les deliberations tournent d'une Maniere Conforme au bien etre de l'Etat. Je crois qu'on a bien fait de Chatier Rigoureusement l'Homme qui etoit revenu dans l'Isle de Walchren Contre Son Bannissemen. J'ai promis quant Mr. Van de Perre a quitté de placer ces deux Clerqs quant l'occasion S'en presenteroit. Je Vous prie de Vous Informer Si Cette Place de Commis du Half Licent a Middelburg Conviendroit a l'un des deux. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 Xbre 1779.

Monsieur,

J'ai bien reçu Vos lettres du 6 et 8 de ce Mois. J'espere que l'Indisposition de Mr. Chalmers n'aura pas de Suites et qu'il Sera bientot en Etat de remplir Son Poste et que Si Mr. Blankert Se retablit, il le Sera tout a fait et Capable de bien Servir l'Etat Comme Secretaire de la Province. Se Suis Charmé que cela n'a pas Souffert de difficulté que Vous teniez l'Assemblée. Autant qu'il m'en Souvient dans le Siecle passé il y a eu des Temps ou les Villes n'ont pas voulu Souffrir que dans l'absence du Pensionnaire et du Secretaire que le Representant du Premier Noble tint l'assemblée, pretendant que c'étoit au Pensionnaire de Middelburg a en faire la Fonction ou a tout autre que les Etats trouveroient bon de nommer, et le Representant du Premier Noble S'etant mis en Possession, ils n'ont pas voulu lui laisser Recueillir les Voix, mais toutes les Villes

ont voté a leur tour, Sans attendre qu'il les Sommat. Je Vous felicite d'avoir pu Conclure les Consenten, je voudrois que Nous fussions aussi avancez en Hollande. J'espere que Vous pourrez bien tot m'apprendre que la Tranquilité est tout de bon retablie en Zelande: ce Sera Une Grande affaire de terminée, et je ne doute pas ou Vous y reussirez. Nos Vaisseaux Gallo-Americains du Texel Sont maintenant tout a fait Francois et meme Paul Jones Se trouve muni d'une Commission Francoise, mais je n'ai pas Nouvelle qu'il l'aye presentée. J'espere cependant qu'il partira bientot, ainsi que les autres Vaisseaux Francois et que je pourrai me dispenser d'envoyer les Vaisseaux de Mrs. Reynst et Binkes en Zeelande; ils iront au Balg des que Paul Jones Sera parti. Se crois que la Chambre des Comptes perd Un Ministre très Capable par la Mort de Mr. Hurgronje. Je n'ai pas eu le Temps de Vous repondre la derniere Poste, mais il me paroit qu'il ne peut gueres etre mieux Remplacé que par Mr. de Reuver, j'espere que Sa qualité d'Etranger ne Sera pas un obstacle, autant que je me rappelle, il suffit d'avoir eté 6 Ans Ministre ou au Service d'un des Membres de l'Etat, pour etre Admissible aux Emplois de Ministre de la Province, et je ne connois en Zelande que Mr. de Reuver ou Mr. Van der Spiegel qui fut propre a ce Poste, ou pour celui de Secretaire des Etats ou meme de Pensionnaire. J'attendrai Vos Considerations Sur l'Election d'un Nouvel Echevin de Middelburg, quant la Nomination Sera faite par Mrs. les Kiesers. Je ne Connois personnellement aucun de ceux qui pourroient aspirer a la Regence de cette ville. Selon ce que vous me marquez je crois que la terre de Brakel viendra aux domaines de la Province de Gueldres, qui heritera de Mr. Wilhelmius. Je joins ici la Nomination de Veere, et Vous prie de me Communiquer Vos Considerations touchant l'Election. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 14 Xber 1779.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 12 et du 19 de ce Mois. Aujourdhui on a deliberé en Hollande sur le Secours a donner a l'Angleterre [1]). Tout le Monde est d'accord que l'on ne peut l'accorder, mais je Suis d'Avis avec le Corps des Nobles, que l'on ne peut nier l'Existence du Casus foederis, et qu'il ne faut alleguer d'autres Raisons, Si non que l'on est hors d'Etat de le donner, et que l'Angleterre, n'ayant pas trouvé bon de traiter les Vaisseaux des Habitans de la Republique Selon le droit qui leur est acquis par le Traité de 1674 et ayant refusé de laisser passer les Ammunitions Navales, par ce que leur Interet et leur Convenance si (sic) oppose, ne peut Se formaliser Si la Republique n'accorde pas le Secours qu'Elle ne peut donner Sans S'exposer au plus Grand danger de la part de la France, Si Elle trouve bon de regarder ce Secours Comme Contraire a la Neutralité, et les Villes, aumoins pour la plus part, Sont d'Avis que le Casus foederis n'existe pas et qu'il faudroit refuser pour cette Raison le Secours. Voila la Situation quant a cette Grande affaire. Quant a Paul Jones le Vent l'a empeché de partir Jusqu' ici, et Nos Convois Sont encore a attendre le Vent. Les Consenten dans les Impots Ordinaires Sont Conclus, les Extraordinaires Sont encore en deliberation. Ainsi en Effet on peut dire que les Choses ne Sont pas en Meilleur Etat qu'a Votre depart. J'ai depeché aujourdhui les Elections pour Middelburg et Veere. Un des deux Bodens Vous remettra cette lettre, par laquelle je Vous envoye Une lettre du Ministre Tewater qui m'a envoyé Son livre; je Vous prie de l'en remercier de ma part. Vous trouverez aussi Une lettre du Colonel Weis de Mollens au duc, avec Une lettre Originale qu'il a reçu de Mr. Van Goethem, Baillif de Middelburg. Le Procedé de Mrs. de Middelburg me Semble fort Extraordinaire, je ne parle pas de la Jurisdiction Militaire, dans Une Ville ayant Voix aux

---

1) Engeland had van onzen Staat de volgens verdrag verplichte levering van hulptroepen bij zijnen strijd tegen de Amerikanen gevorderd.

Etats. Surtout quant il n'y a pas de Garnison, je Scais que les Magistrats Sont en Possession de Juger les Militaires qui ont Commis des delits qui attaquent la Sureté Publique, mais Supposé que le droit de ces Messieurs d'exercer ces actes de Judicature envers les Militaires fut aussi fondé, qu'il l'est envers leurs Bourgeois, cela ne les dispense pas, Selon moi, d'etre Juste et je n'ai jamais entendu parler de fraix aussi Exorbitans pour la detention d'un Prisonnier et qui n'a eté Condamné qu'a 8 Sous de detention au Pain et a l'Eau; dans tout Pays bien Policé, Un Prisonnier ayant Subi Sa peine, est relaché, s'il a de quoi payer les fraix, on les lui fait payer, Si non on l'en delivre en les lui remettant et la Ville ou l'Etat S'en Charge. Si le Soldat en question etoit deserté ou que pour quelque autre Raison il avoit eté arreté a la Requisition du juge Militaire, il n'y a rien de plus juste, que de faire payer les fraix de Son Arret et de Sa detention a celui qui le reclame, mais qu'un Capitaine Soye Obligé de payer les fraix d'une detention faite par Un Baillif Sans Sa Requisition, cela ne peut pas Se fonder Sur aucune Resolution ou Loi, ni Sur l'Equité, avec laquelle on ne Sauroit non plus Concilier que Mr. le Baillif auroit le droit d'envoyer aux Indes Comme Son Esclave, pour se Bonifier des fraix qu'il a fait, Un Homme qui a Subi Sa Sentence. Je Vous prie de tacher d'avoir Copie de La Sentence de cet Homme et de tacher d'engager Mrs. de Middelburg a laisser retourner cet Homme a Son Regiment Sans fraix, ou dumoins a ne pas pretendre Une Somme aussi Exorbitante. S'il ne S'agissoit que de 25 fl. au lieu de 25 L-V[1] Cela pourroit passer, quoiqu'il me paroit toujours que l'on ne peut punir Un Capitaine pour la Faute de Son Soldat. Par la Sentence on pourra Juger Si Mr. le Baillif est authorisé a faire Une proposition aussi Extraordinaire au Regiment, ce que j'ai beaucoup de peine a croire. Le Clerc de Mr. Van de Perre a eu l'Emploi Vacant, je le lui marque par Une lettre que ce meme Messager apportera. Je Suis Curieux de voir le Nouveau Regent de Middelburg, le portrait que Vous m'en faites n'est gueres avantageux, il n'aura gueres de peine a avoir autant d'Esprit que feu le Bourguemaitre Paspoort Son

Pere. l'Espagne Nous traite de mal en pis, et a Une Jurisprudence qui ne ressemble a rien, Mais en Hollande cela ne fait aucune Impression. Si les Anglois entendoient leurs Interets, Usant de Moderation, je crois qu'ils pourroient gagner beaucoup de Terrein Chez nous, mais ils ne Scavent pas S'y prendre, et leur jeu Seroit de laisser passer l'Escadre du Cte de Bylant Sans la Molester afin de faire qu'il ne Soye attaqué que par les Espagnols au Passage du detroit de Gibraltar, ce qui pourra peut etre remettre les Hollandois dans la Bonne Voye, en ouvrant les Yeux de la Saine partie de la Nation, et Surtout du Commerce d'Amsterdam, ce qui obligeroit la Regence et Surtout le despote d'Amsterdam Mr. Van Berkel a Changer de ton. J'approuve entierement Votre Idée touchant la Nomination de Mr. de Reuver au Poste de Secretaire de la Chambre des Comptes, j'espere que Vous aurez pu reussir a faire donner cette Charge encore durant cette Assemblée. Je Suis Charmé que Mr. Van Sonsbeek a desisté de Sa Sollicitation, je ne le crois pas fort propre a ce Poste, etant d'une Humeur très difficile, et porté a Chicaner. J'examinerai la lettre de Mrs. de Vlissingen, ce dont je n'ai pas eu encore le Temps, et n'ai rien Contre que l'Assemblée Se Separe. J'espere Vous revoir ici dans peu de jours, en attendant j'envoye la lettre en Zelande, mais je ferai dire au Bode, S'il rencontre Votre Jacht, de vous la remettre en Chemin. J'ai oublié de Vous dire au Commencement de ma lettre que l'Election de Veere est faite Selon Votre Avis, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 24 X^ber^ 1779.

Monsieur,

La Hollande portera demain Sa Resolution pour Continuer le doublement du Verhoogde *Last- en Veyl Gelt* pour

Un Mois. Je Crois du moins que le Pensionnaire en fera Une Proposition. Se ne Scais trop que Vous Conseillez la dessus. De laisser tomber cette Imposition dans ce Moment est peut etre jouer le jeu du Parti Francois et de l'autre je Sens la difficulté de la Continuer Sans Authorisation; les Provinces de Terre Seront Vraisemblablement pour. J'ai cru Necessaire de Vous en prevenir, comme aussi qu'il me paroit qu'il seroit bon de faire une Publication pour defendre d'aller a Gibraltar pendant qu'il est assiégé et bloqué. La Hollande insistera Sur cela. La Reponse a donner a Mr. de la Herreria me Semble beaucoup trop Mielleuse et il me paroit qu'Elle auroit eté mieux Autrement; cette Reponse a donner etant Notoirement Un Point d'Ordre peut etre Conclu avec quatre Provinces; ainsi Si la Zeelande, la Frise et l'Overijssel ne veulent pas y Consentir, ils pourroient dire *ongelast*. Si Vous desirez quelques Elucidations Sur ce billet, je Serai pret de Vous parler demain avant l'Assemblée, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéisant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 30 Xber 1779.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 26 de ce Mois et Vous remercie de l'Envoy des Courtes Notules et de l'Etat d'affectation. Je trouve Votre Projet de Resolution Sur l'affaire du Secours très bonne; Nous ne pouvons le donner et il faut repondre Poliment. Quant toutes les Resolutions des Provinces Seront arrivées, il faudra travailler a la Generalité a faire Une Resolution calculeé d'aprés l'Intention de la plus part des Provinces et l'envoyer pour Reponse a l'Angleterre. Dieu Veuille qu'Elle S'en Contente. Je voudrois pouvoir porter cette Province a entrer

en Negotiation, mais C'est Comme Si je parle a des Sourds. Il y a Une Correspondance formelle entre les Villes de Utrecht, Haerlem, Amsterdam, Rotterdam et Schiedam, au point que l'une ne veut pas Consentir Sans l'autre dans les Extraordinaris Middelen. Si celle la reste Subsister, je crains que la Republique S'en tronvera mal et que l'on Se repentira trop tard des Suites. Quant aux Convoys Illimitez je ne puis resister au torrent et je crois qu'il faudra que l'on en prenne la Resolution. Je Scais le Sentiment de la Province de Zeelande; dans le fonds je Suis exactement de la meme opinion, mais ne pourriez Vous pas mener les Choses a ce que la Province de Zeelande, en representant les Inconvenients a Craindre d'une Resolution pour accorder ces Convoys authorisassent leurs deputez, Si toutes les Provinces y Consentoient *om aentezien de Conclusie zonder daer in te Consenteeren en Responsabel te willen zijn Voor de gevolgen*, ou quelque Chose dans ce Gout la. Je crains que l'on Se flatte trop en Hollande de l'Alliance avec le Nord [1]) et que l'on en Sera la dupe, mais en attendant on croit etre Sur de la Russie et qu' avec cela on Intimidera l'Angletterre. Quant a moi j'en doute, et je crois qu'il faudroit menager l'Angleterre, et C'est pour cette Raison que je voudrois qu'on put Negotier et faire Un Nouveau Traité Sur le Pied de celui de 1674 en tachant d'en ecarter les Points litigieux, moyennant que l'Angleterre S'engageat a ne plus demander le Secours durant cette Guerre et a nous laisser jouir de la Neutralité. Je Suis Charmé que la Vente du HooftPlaet a Si bien reussie. J'attendrai Votre Avis Sur la Place de Maitre des Comptes de la Province de la part de la Ville de Flessingue. Vous Scaurez Sans doute la mort du fameux ancien Bourguemaitre Parker. J'attendrai Vos Considerations Sur le Choix de Son Successeur au Poste de directeur a la Compagnie des Indes. La Mort du Professeur Willemsen fera de la peine a bien du Monde. Je Suis Comme retabli de mon Rhume et l'Indisposition est

---

1) Bedoeld is de toetreding tot de gewapende onzijdigheid, door de Czarin verlangd.

tout a fait passée. Au reste Je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 31 Mars 1780.

Si Vous ne Consentez pas en plein dans la Petition des 52 Vaisseaux, je Vous prie de retarder Votre Consentement jusqu'a ce que toutes les autres Provinces ayent avisées. Car Sans cela je crains qu'il y en aura qui Suivroient Votre Exemple.

Monsieur,

Hier est entré a la Generalité Un Memoire du Prince de Gallitzin, je ne doute pas ou les deputez de la Province de Zeelande l'auront fait parvenir aux Etats, ainsi je me refere au Contenu de ce Memoire. Je crois qu'il ne faut pas rejetter tout a fait l'Idée d'une Alliance avec le Nord, je le regarde meme Comme très Salutaire, Si Elle peut S'Effectuer et que ce Seroit le Moyen de faire respecter le Pavillon Neutre; mais d'un autre Coté je crois qu'il ne faut pas S'embarquer trop loin et ne rien faire qui puisse Nous entrainer dans Une Guerre, ainsi je Serois d'Avis que la Zeelande Sans rien Changer a Son Systeme vis a vis de l'Angleterre, pourroit authoriser les deputez a la Generalité de Consentir a ce que l'on entre en Negotiation avec la Russie, pourvu que l'Alliance projetteé ne Soit que Simplement defensive et ne Contienne rien d'Offensif ou de Contraire a la Neutralité que la Republique a embrassée. Je crois que toutes les Provinces auront Consenti avant 15 jours d'ici a la Petition des 52 Vaisseaux. Si la Zeelande pouvoit en faire autant ce Seroit une bonne affaire et qui je crois feroit Un fort bon Effet ici. Si Vos Finances ne Vous le permettent pas, ne pourriez Vous pas du moins engager les Etats a Consentir *Voor zoo verre als*

zij in Staet zullen zijn om te kunnen betaelen, alors Vous pourriez faire des arrangements avec l'Amirauté pour n'equipper que ce que Vous pourrez fournir Sans Vous deranger excessivement; mais S'il etoit possible pour cette Année de faire Un Effort, ce Seroit meilleur, Surtout Comme Vous deviez des autres Provinces au Sujet du Convoy Illimité, afin que cela n'aye pas l'air Comme Si la Zelande vouloit le rendre infaisable en refusant Sa quote part dans la Petition. Voila mon Avis Sur la matiere; etant Sur les lieux Vous pouvez voir Si ce que je desire est faisable ou Non, ce dont je ne puis juger d'ici. Mais j'ai cru Necessaire de Vous Communiquer ma façon de penser Sur les Points Importants qui Sont actuellement en deliberation. Mon but Principal est d'eviter la Guerre avec l'Angleterre que je crois ruineuse pour cet Etat et puis de Soutenir les droits des Habitans de ce Pays. C'est pour cela que je voudrois que l'Avis de la Zeelande fut Suivi et que l'on voulut entrer en Negotiation avec l'Angleterre et faire Un arrangement touchant le traité de 1674 ce qui n'empecheroit pas l'Alliance avec la Russie que le Prince de Gallitzin pretend etre plus tot Contre l'Espagne que Contre l'Angleterre. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 4 Afril 1780.

Monsieur,

J'accuse la reception de votre lettre du 2 Avril, j'espere a la premiere occasion écrire a l'Amirauté pour le Convoy de la Flotte revenant des Indes. J'ai Selon Votre Avis demandé a Mr. Boers l'Instruction cachettée pour le Capitaine Zeelandois avec le Nom en blanc. Elle m'est par-

venue et je pourrai en meme Temps l'envoyer a l'Amirauté. Je crains qu'il n'y aura pas Moyen de faire Changer la Zeelande Sur l'Equipement, j'en Suis faché a Cause de l'Effet que cela fera en Hollande et S'il y avoit Moyen Seulement de faire Semblant d'y Consentir en Plein, ce Seroit très a Souhaiter cette Année. Vous Scavez que l'Angleterre refuse de prolonger le Terme de 3 Semaines; je ne trouve pas cette demande Prudente et crains qu'Elle ne fasse du tort a ceux qui pensent bien et qu'Elle ne tendra a rien moins qu'a retablir la bonne Harmonie. Sur l'affaire de Russie je me refere a ma Precedente. Quant a l'Emploi de directeur, je ne m'Expliquerai pas encore, mais je crois avec Vous que Mr. Snouck Hurgronje est célui qui pourra entrer le plus en Consideration, amoins que Vous ne Voulussiez avoir Mr. Macaré Receveur General et que pour cela Mr. Sprenger devint directeur. J'ai fait l'Election d'Arnemuyden, je Vous l'envoye ci joint et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 Avril 1780.

Monsieur,

J'accuse la reception de Vos lettres du 6 et 9 de ce Mois, j'approuve entierement la Resolution touchant les Memoires de Mr. Yorke, je voudrois etre en Etat de faire adopter cette Resolution par les autres Provinces, mais malgré toute ma Bonne Volonté cela m'est Impossible. La France Commence a vouloir Changer de Ton Vis a vis de moi, mais ils ne me Changeront pas de Sentiments et je reste inviolablement attaché au Sisteme que la Guerre ne Convient pas a la Republique, et que le Sacrifice des Munitions Navales n'est pas a Contrebalancer avec les Pertes que l'Etat essuyera immanquablement par Une,

Guerre; mais pour Un Temps je dois Suivre le Torrent, tendre la main afin de pouvoir aprés cela la reprendre avec d'autant plus d'Effet. J'approuve entierement les Raisons pour quoi Vous n'avez pas fait de Changements a la Resolution touchant la Petition des 52 Vaisseaux: au fond cela revient au meme, mais cela auroit fait Un Meilleur Effet dans cette Province ici, du reste il me Semble qu'en General les affaires S'arrangent assez bien Chez Vous. Il y a encore la Negotiation pour Suriname. Si Vous pouviez faire Consentir que les Interets fussent payés du *Verhoogde last- en Veylgelt* pour 10 Ans ou pour le moins pour 5 ou 6 Ans, mais le premier vaudroit le mieux, alors la Hollande Se Chargera a l'Expiration de ce Terme de prendre Sur Elle le Payement des Interets de toute la Somme et Jusqu'a ce que la Resolution Soye prise a la Generalité la Societé de Suriname Sera obligée de renvoyer avec Protest les lettres de Change qu'Elle recevra de cette Colonie. La Zeelande fera Un Grand Plaisir a la Hollande en y Consentant. Quant a l'affaire des Convois je crains que Votre deputé a la Generalité ne voudra Contredire la Conclussion a moins d'une Authorisation. Si Vous etiez ici, je ne Serois pas Embarassé, mais nous avons Monsieur Van Citters, qui n'est pas mal Intentionné, mais porte le Monde Sur ses Epaules, ainsi il n'y aura pas Moyen de le persuader, ainsi S'il etoit Possible, je voudrois qu'il fut authorisé a *aenzien de Conclusie, inhaereerende de Resolutien der Heeren Staeten van* 29 *April en* 24 *7br zonder in de Resolutie toe te stemmen, dezelve overlaetende als mede de gevolgen daer uit resulteerende Voor Reekeninge der Provintien die dezelve hebben helpen neemen*, ou quelque Chose dans ce Gout la. Si Vous croyez que cela peut Se faire Sans deliberation formelle, je n'ai rien Contre. Car tout ce que je voudrois eviter est la Contradiction de la Conclusion. Il y a du Temps jusqu'au Preside d'Utrecht, Car Personne ne pense a le faire la Semaine Prochaine que la Zeelande preside. l'Amirauté recevra pour la Poste d'aujourdhui a ce que je Compte ma lettre pour le Convoy pour la Flotte des Indes. Je Vous envoye ci joint la Resolution prise hier en Hollande Sur le Memoire du Prince de Gallitzin, l'Intention n'est

pas de faire le declaratoire avant les Cours du Nord, et je crois qu'il ne Seroit pas Mauvais que cette Resolution put passer a la Generalité. J'ai eté hier a l'Assemblée, et j'ai du battailler Contre Amsterdam, qui vouloient avoir qu'il y eut dans la Resolution au lieu de *dat hunne Hoogmogende bereid zijn om aen de belligererende Mogendheeden Soortgelijke verklaeringe te laeten doen*, que l'on mit *aen de belligereerende Mogentheeden Soortgelijke verklaeringe zullen laeten doen*, et enfin je l'ai emporté avec Unanimité; puis qu'ils ont Cedé, la Resolution devra aussi Se prendre dans le Preside d'Utrecht; d'ici a huit jours il peut arriver bien des Choses. Je Suis Impatient de voir ce que la Poste d'Angleterre nous apportera. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

'S Hage den 14 April 1780.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 12, je me refere a ma lettre de ce matin, et celle ci n'est Uniquement que pour Vous authoriser a declarer que je n'ai rien Contre que Monsieur Snouck Hurgronje devienne directeur de la Compagnie des Indes, et C'est avec la plus parfaite Conderation que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

'La Haye ce 14 Avril 1780.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint Une lettre de Mr. Geelvink de Staebroek mon Representant dans la Compagnie des Indes Occidentales. Vous y verrez l'Impertinente Insinuation que 3 Membres du Conseil d'Essequebo ont trouvé bon de faire a l'Assemblée des dix, je laisse là Si le Printemps passé on n'auroit pas pu et du attendre que la Chambre de Zeelande Se fut expliquée Sur l'affaire des Srs Trots et Severyn, et je crois qu'on auroit pu aller en besogne avec moins de Precipitation, mais d'un autre Coté je crois que ce Seroit de la plus dangereuse Consequence pour le Repos des Colonies de l'Etat Si l'on laissoit passer de Semblables Insinuations et que l'on voulut admettre des appels de Resolutions Politiques de l'Assemblée; j'apprends que meme les deputez de la Chambre de Zeelande a l'Assemblée actuelle en Sont Convaincus, pour leur personne, mais ont dit avoir ordre de ne pas entrer dans les deliberations relatives a cette affaire. Mr. Van Citters a cru devoir ne pas prendre Sur lui de S'expliquer Sur cette affaire Sans Scavoir l'Intention des Etats, j'ai cru ne pas devoir l'en dissuader, mais je desirerois que Vous voulussiez Effectuer que l'on prit aux Etats de Zeelande, S'il Se peut promptement, Une Resolution pour authoriser la Compagnie a ne pas respecter Une Insinuation aussi Informelle, avec Ordre a ces Conseillers de deferer aux Ordres qu'ils reçoivent de la Compagnie dans des affaires de Police. Je ne m'oppose du reste pas Si la Province de Zeelande juge a propos de faire quelque Reproche a la Compagnie d'etre allée aussi vite en besogne a la derniere Assembleé des dix, pourvu que l'Authorité dela Compagnie dans les Colonies et le Respect qui lui y est du, Soyent Conservéz intacts. Au reste je Vous prie d'etre persuadé de la Parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 Avril 1780.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 16, 19 et 20 de ce Mois. Les affaires du dehors vont très mal, l'Angleterre ayant emané Sa Publication, Comme Vous le Scavez deja: ainsi a Commencer de Samedi prochain les Vaisseaux de Guerre et Armateurs Anglois Sont Authorisez par leur Souverain a ne plus observer le Traité de 1674; le Commerce en Souffrira beaucoup et Certainement l'Avis de Zelande d'entrer en Negotiation avec l'Angleterre étoit le Seul Sensé, mais les Tetes Sont trop Exalteés par l'Alliance que l'on Se flatte ici de faire avec la Russie. Il faudra voir l'Effet que fera la Publication de l'Angleterre Sur les Esprits a la Bourse d'Amsterdam, je ne puis encore en rien dire, quelque fois dans le premier Moment ou ne demande que Playe et Bosse, mais le Moment de la Reflection venu on Change de note, et l'on n'est plus aussi Guerroyant que du Commencement. Je crains d'après Une lettre que le Greffier a reçue hier du Cte de Welderen, que nous n'ayons bientot la Guerre avec l'Angleterre, il y a Un Parti dans le Conseil du Roi pour Nous la declarer avant que l'Alliance avec la Russie S'acheve. Hier la Reponse a la Russie a eté Conclue, ainsi que le Convoy Illimité; quant au Premier de ces Points, cela S'est fait Unanimement, Mr. Fagel ayant Persuadé a Mr. Van Citters qu'il etoit Suffisamment Authorisé a cela par la Resolution de Sa Province qui authorise a entrer en Conference avec la Russie, alleguant que ce qui Se faisoit etoit de moindre Consequence que de tenir des Conferences et que les Etats voulant le plus doivent étre Censez vouloir aussi le moins. Je ne Scais Si l'on admettra cette Logique en Zelande, mais j'ai cru devoir Vous en prevenir afin que Vous voyez que je n'y ai pas de part; cependant je Serois faché que Mr. Van Citters ayant fait la Chose dans Une bonne Intention en fut repris severement, et Vous prie d'adoucir les Esprits autant que possible. Aujourdhui on concluera des Representations a l'Angleterre, Sur leur Soutenue touchant la Visitation des Vaisseaux Sans Convoy; demain la France presentera Son Memoire, pour retirer les Edits et Tarifs etc. a charge de la Republique

et Elle veut meme restituer les droits perçus par la Ferme Selon les Susdits Edits. Vous n'avez pas d'Idée Combien la France Cherche a me gagner dans ce Moment ici, mais je reste a mon Sisteme, qu'il faut tacher de Conserver la Paix avec l'Angleterre, et que la Republique doit rester Independante et ne Subir la Loi ni de la France ni de l'Espagne, ni de l'Angleterre, mais agir Selon que Ses Vrais Interets et non les Intrigues des Ambassadeurs le demandent. J'ai fait les Elections de Flessingue et Tholen Selon les Projets que Vous m'avez envoyés. Le Pensionnaire m'a prié de Vous ecrire au Sujet de l'affaire de Suriname, il desireroit beaucoup Voir par ecrit Votre Plan d'accomodement afin que les dettes Criardes Sur les Etats de Guerre de 1773 et 1776, Si je ne me troupe, pussent etre enfin payées, et que la Colonie de Suriname put faire la Negotiation dont Elle a un besoin Reel; j'ai repondu a l'Amirauté que je n'ai rien Contre que le Vaisseau du Capitaine Stavorinus Soit employé a Croiser Sur la Flotte revenant des Indes qui est bien mince Cette Année, mais que je desirois Scavoir Combien ce Vaisseau couteroit de plus qu'a l'Ordinaire, afin de pouvoir juger, Si Selon l'Equité je puis Consentir que ce Vaisseau passe Sur la Petition pour tout le Temps que Sa Croisière durera. Je n'ai rien Contre que Mr. de Sonsbeeck devienne Maitre des Comptes a la Place de Son Pere et Vous authorise a aggréer l'Arrangement qu'il veut faire avec le Second Pensionnaire Lambrechtsen pour lui Ceder Son Pensionnariat. Je Suis Charmé que Vous ayez pu faire Conclure l'Authorisation pour l'Amirauté de Nort Hollande, et que La Nomination de Mr. Van de Spiegel au Poste de Secretaire des Etats S'est fait de bonne Grace; j'approuve entierement Votre Projet de Resolution Sur l'affaire de la Compagnie du Ouest; Si les deputez a la Generalité l'ont reçue, cela pourroit étre Conclu des demain, je n'ai pas besoin de la lettre de la Compagnie aux Etats Generaux, Elle Sera Vraisemblablement imprimée en Hollande. Je Serai Charmé de Vous revoir ici et n'ai rien Contre que les Etats de Zelande Se Séparent pour autant de Temps qu'ils jugeront Convenable. Au reste je Vous prie

d'être persuadé de la parfaite Consideration aver laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 25 Avril 1780.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 23, j'ai eu hier Monsieur Van Citters qui est très en peine de ce qu'il a fait au Sujet de l'affaire de Russie, le Lendemain a la Resomption cela a eté en partie redressé et il a *geinhaereert de Resolutie* Van de Heeren Staeten Van Zeeland. Je me Suis Chargé de Vous l'ecrire et de Vous prier d'arranger les affaires de façon que S'il Se peut Ce qu'il a fait passe pour cette fois ci Sans Remarques, ou du moins que Si l'on veut lui donner Une Mercuriale Elle Soye Aussi peu forte que Possible. Je Vous assure qu'il n'est pas Homme a prendre trop Sur lui, au Contraire il est Si Cauteleux qu'il ne peut pas meme resoudre a laisser passer la moindre bagatelle, Comme Vous le Scavez par experience et je ne puis encore Concevoir que C'est Monsieur Fagel et lui, qui ont fait passer Ce Jour la la Resolution de Hollande, par où l'on admet Comme des Principes du droit des Gens les 5 Propositions de la Russie. Je ne crois pas que la Clause que la Zelande a fait dans Son Consentement a l'équippement fera Un Grand Effet, et je trouve par Consequent que Vous avez très bien fait de ne pas Vous y opposer. Du reste je me refere a ma derniere et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 Mai 1780.

Je Compte l'Assemblée finie et que nous Vous reverrons bientot ici.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 15 et des Points de Convocation que Vous m'avez envoyés, je ne fais aucune difficulté de Vous authoriser a Consentir a l'Ordinaire dans la Continuation des Impots et a faire donner a l'Ancienneté les deux Recettes vacantes par les demissions de Mrs. Van de Spiegel et de Bruyn. J'espere que Vous aurez Un heureux Voyage, du reste je ne me rappelle rien a Vous marquer touchant la Prochaine Assembleé des Etats de Zelande, Dieu Veuille que nous n'ayons pas de Brouillerie avec l'Angleterre, mais je le crains beaucoup Si les Convoys Sortent et l'hiver approchant où les Vaisseaux doivent partir, ne pouvant tenir dans Nos Ports, je ne vois Gueres Moyen d'Empecher qu'ils ne prennent les Vaisseaux Marchands Sans Convoy. Je Suis très Indifferent pour le Choix du Successeur du Conseiller Van Heemert, pourvu que ce Soye Un Homme Comme il faut et dont il y aye lieu de S'attendre qu'il ne deshonorera pas le Haut Conseil. Je Vous envoye ci joint une lettre du Bourguemaitre Van Citters et ma Reponse Sous Cachet Volant et Une de Mr. Van der Mandere lui même. J'attendrai Votre Avis Sur ce Remplacement, mais je prefererois celui des deux qui n'est pas allié au Ministre Columba, Si du reste le merite Personnel est egal, ainsi quoique au fonds je ne m'en Soucie pas infiniment, je ne Serois pas faché que Vous fissiez reussir Mr. Ponteux plustot que l'autre. Quant a la Place de Conseiller Vacante a Zirikzee, j'elirai le Sr. Breekpot que Vous me recommandez quant la Nomination me parviendra. Je crois ne pouvoir mieux faire pour Vous mettre au fait de ce que j'ai reçu de Groningue que de Vous envoyer la lettre Originale que j'ai reçue de Mr. Iddekinghe. Il me Semble qu'ils ont mal Compris la Chose a Groningue, je Vous prie d'en parler au Pensionnaire et au Greffier et a Mr. Brantsen. Je fais Reflection Si ce n'est peut etre Mr. Van Berkel qui a engagé Mr. Van der Mandere a quitter par ce que la Zeelande ne pense pas Comme Amsterdam. J'y joins enfin Une lettre de la Ville de Veere, je Vous prie de Vous informer que mes Prédécesseurs ont nommez

pour assister de leur part aux Conferences pour la Continuation du Stapel Recht, et Si cela n'a pas eté Ordinairement Vos Prédécesseurs, afin que je puisse en agir Comme cela S'est pratiqué ci devant. Au reste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo 19 Aoust 1779.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre d'avant hier, je ne doute pas ou Vous aurez reçu maintenant ma lettre de la meme date qui S'est Croisée avec la Votre, je me refere a Son Contenu Sur le Choix d'un Conseiller pour la Ville de Middelburg. Aureste j'espere que Vous aurez le Voyage le plus heureux et que l'Assemblée des Etats Se terminera a Votre Satisfaction, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 21 Aoust 1780.

Monsieur,

Celle ci est pour Vous donner Signe de Vie et Vous faire bien des excuses de tarder depuis Si longtemps de Vous repondre, j'avois Compté le faire tout de bon a present, mais l'Arrivée imprevue du Markgrave de Bade m'en a empeché. Je pars demain pour la Haye et j'espere dans peu de Jours repondre aux lettres que Vous m'avez ecrites et Sur les affaires du Temps qui vont devenir de plus en plus Interessantes. Nous attendons de jour en Jour les Nouvelles de Russie a present que nous Scavons

deja l'Arrivée des Ministres. Au reste je Vous prie de me croire avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

Loo, ce 25 7br 1780. G. Pr. d'Orange.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint la lettre de la Ville de Veere que Vous m'avez redemandé, je Vous prie de dresser Un Projet de Reponse, j'y joins la Copie de la Ratification de mon Pere et la Note de ce qui S'est passé a ce Sujet du Temps du Roi Guillaume, je crois que le mieux Sera que Vous Soyez authorisé Comme l'a eté Mr. d'Odyck, mais que je donne Une Ratification Comme l'a fait mon Pere, j'y joins la lettre de l'Amirauté que Vous avez voulu avoir. Je Vous prie de dresser aussi Un Projet de Reponse, j'y joins encore les Plaintes de l'Officier Commandant a Goes, je Vous prie de les faire redresser ou il faudra que j'ote la Garnison d'une Ville où les Troupes de l'Etat ne Sont pas maintenues quant Elles Sont insultées. J'y joins enfin la lettre que la Princesse a reçue, et qui peut etre Un Prelude du Second Tome de l'histoire de la Vénus [1]). Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 8br 1780.

P. S. Je n'ai rien Contre que Mrs. les Commissaires dans l'affaire du HooftPlaet obtiennent des Coupes d'Argent de la part de la Province [2]).

---

1) Op het fregat Venus, gevoerd door kapitein van Braam, had muiterij plaats gehad, daar het misnoegde scheepsvolk ontslag verlangde. De schuldigen werden streng gestraft.

2) Er hadden langdurige geschillen bestaan over het bezit der schorren van dien naam tusschen de Staten van Zeeland aan de ééne en (laatstelijk) Biervliet en de Staten-Generaal aan de andere zijde (*F. Nagtglas, Zelandia illustr.* II, 597.)

Monsieur,

Je Vous envoye deux Exemplaires, de l'Avis que je me propose de donner demain au Corps des Nobles d'Hollande. Je Vous prie de l'Examiner avec attention et Si Vous y voyez Jour de faire ensorte que la Zeelande S'y joigne, Si Elle veut Se departir de Son Sentiment et acceder a la Negotiation avec la Russie. Mon dessein n'est nullement de gener qui que ce Soit et j'aime beaucoup mieux que les Membres des Etats agissent par Conviction que par Complaisance. Si Vous croyez que cela peut être Utile, j'en ecrirai a Mr. Chalmers, Sans quoi je vous prie de lui envoyer Un des deux Exemplaires de ma part en lui marquant que C'est mon Avis, que je le prie de le bien peser et S'il le croit Conforme aux Vrais Interets de l'Etat, d'en faire l'Usage Convenable pour faire prendre Une Resolution dans ce Gout la, que je me crois obligé de dire mon Sentiment, mais que je ne veux Gener personne et ne desirent (sic) rien tant que de voir Resoudre dans cette affaire d'aprés la propre Conviction des Membres de l'Etat. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 17 8br 1780.

Monsieur,

Je Vous envoye Une lettre des Gecommitteerde Raeden de Zeelande demandant mon Avis Sur l'Alliance avec la Russie, je persiste dans l'Avis que je Vous ai envoyé, mais j'approuve les Modifications que Vous y avez faites afin de tacher de le faire gouter en Zeelande, où l'on est entierement Contraire a l'Alliance avec la Russie, Sisteme que je ne puis heurter de front, et que dans le Moment

present je ne crois pas opposé aux Vrais Interets de cet Etat. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

La Haye ce 24 8br 1780.

(Het advis van den Prins betreffende de alliantie met Rusland).

Ik kan mij niet conformeeren met het Præ-Advis der Admiraliteiten, om dat, hoezeer ik begrijpe, dat het zeer nuttig en heilzaam is voor deezen Staat, om door het aangaan van Alliantien zig in een respectabelder postuur te stellen, als waar in men zig thans bevind, Ik niet vinde, dat de Conventie, zooals die voorgeslagen word aan deezen Staat, en reeds geslooten is tusschen Rusland, Zweeden en Denemarken, eene genoegsame gerustheid geeft, om zig aan de gevolgen te exponeeren, die daar uijt kunnen proflueeren.

Speciaal vinde ik mij gonoodzaekt te moeten adviseeren teegens het doen van het declaratoir aan de Belligereerende Mogendheeden, hetwelk van de Republicq als een præliminair, voor dat zij tot het teekenen der Conventie zal worden geadmitteert, word vereischt.

Ik hebbe gegronde reedenen om te geloven dat zoo zulks niet eenen directen Oorlog met Engeland veroorsaakt, zulks ten minsten aldaar veel ombrage sal verwekken.

Het zij verre van mij te willen justificeeren de behandeling, welke die Kroon zedert verscheide Jaaren met Onze Republicq gehouden heeft, maar hoe onbezonnen en hoe irregulierder hunne handelwijze is, hoe meer is het nodig, dat met voorsigtigheid & Cauteele door deze Staat werde gehandelt, om alles te vermijden, wat tot eene rupture aanleiding geeven kan, alvorens dat men gepræpareert en gedekt is, om aan een Aanval te kunnen teegenstand bieden.

Het is daarom, dat Ik van advise zoude zijn, dat aan de Heeren Hunner Hoog Mogende Ministers Plenipotentiarissen aan het Hof van Petersburg behoorde te worden aangeschreeven, om op de decentste en meest verpligtentste wijze aan Haare Rus-Keizerlijke Majesteit of aan hoogstderselver Ministerie te reprsesenteeren, dat Haar Hoog Mog. niets meerder verlangen, dan in alle geleegentheeden blijken van hunne hoogagtinge voor haare Ruskeizerlijke Majesteit te geeven, en alles zullen aenwenden om de zoo gelukkig Subsisteerende harmonie en goede verstandhouding door alle middelen te cultiveeren, en eene gewenschte alliantie tusschen haare Rus-Keizerlijke Majesteit en de Republicq op Solide gronden te vestigen; dat haar Hoog Mog. blijven persisteeren bij de Principes omtrent de regten der Neutrale vlag door Haare Rus-Keizerlijke Majesteit tot een bazis deezer negotiatie gelegt, dog dat zij zig flatteeren, dat Haare Rus-Keizerlijke Majesteit met hoogstderzelver gewoone attentie en doorzigt penetreerende dat de Republicq, zig met opzigt tot den aart, het groot aanbelang en de uitgestrektheid van haare possessien en Colonien buiten Europa zig in eene zeer verschillende situatie bevind van die der kroonen van Denemarken en Zweeden, niet ongegrond zal vinden, dat Haar Hoog Mog. zwarigheid maeken, om het van haar gevergde declaratoir aan de Belligereerende Mogendheeden te laten doen, alvorens dat zij eenige meerdere verseekering verkreegen hebben, dan die welke door de Conventie aan haar gegeven werd, dat ingevalle zij in derselver possessien wierden geattacqueert, zoo wel buiten als binnen Europa, zulks sal worden aangezien, als een der gevallen, waer in de mede contracteerende Mogendheeden hun zullen moeten te hulpe komen, dat het Agtste Articul van de reeds geslotene Conventie wel aanleiding geeft om te mogen hoopen, dat sulks daar in begreepen worde, maar dat het Slot van voorsz. Articul zodanig is gecoucheert dat het zelve niet sonder reedenen kan worden opgevat, als of de mutueele defensie zig alleen zoude extendeeren tot reparatie van insultes aan de Vlag gedaen en beschadiging van de Onderdanen, en dat dus niet zoude opleeveren eene generale verseekering van assistentie,

maar kan geconsidereert worden, als alleen gerestringeert tot de twee bovengemelde gevallen; dat haar Hoog Mogende geenzints vergen dat Haare Rus-Keizerlijke Majesteit eenige veranderinge ter haarer contemplatie in de reets gesloote Conventie kome te maken, maar dat zij bereid zijn dezelve zoo als zij legt, aantegaan, en vervolgens het bewuste declaratoir aan de Belligereerende Mogendheeden te doen, indien haare Rus-Keizerlijke Majes^t^. de goedheid wilde hebben van aan dezen Staat te belooven bij een Separaat Articul off op zodanige wijze als aan Haare Rus-Keizerlijke Majesteit meest aangenaem sal zijn, dat zoo deselve uijt haat van deeze alliantie in derselver possessien, het zij binnen, het zij buiten Europa, wierde geattaqueert, zulks zoude begreepen worden te zijn een geval, waar in hoogst dezelve aan haar niet zoude onttrecken Hoogstderselver bescherming om te doen repareeren de geleedene hoon en om te recupereeren het geen op deezen Staat, door welke der Belligereerende Mogendheeden het zoude mogen zijn, geconquesteerd mogte werden.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 26 Novembre et des Pièces annexes, Scavoir les Courtes Notules des Séances du 20, 21 et 24 Novembre, l'Etat du Magasin que la Province de Zeelande a dans la Ville de Veere, celui des Canons et Mortiers que la Province a tant a Vlissingen qu'a Veere, et enfin le Rapport touchant les Fortifications. Je ferai examiner par des Gens du Metier l'Etat des Magasins et je Vous Suppediterai leurs Considerations Sur ce qui Seroit Necessaire de faire faire, pour mettre la Province en Etat de defence, Comme aussi Sur les Fortifications en General; le Rapport ne me paroit pas Mauvais. Quant aux Troupes, je Suis pret de Vous donner a la premiere Requisition, Si les Glaces le permettent, Un Regiment d'Infanterie pour Vlissingen outre le Battaillon qui S'y trouve, dont on peut detacher le Monde Necessaire a Rammekens et au fort de Haek, et de faire rentrer les Compagnies qui Sont detacheés a Zirikzee et

Goes a.... [1]) deplus en mettant Un Battaillon entier a Willemstad, d'en tirer les 4 Compagnies qui S'y trouvent, d'en mettre a Tholen et Une a Goes et de faire marcher les 3 Compagnies actuellement a Tholen pour renforcer la Garnison de Lillo, et de donner de plus Un Battaillon entier a l'Isle de Schouwen; pour des Cannoniers je tacherai de Vous fournir quelque Chose de plus, mais je ne Scais d'ou les prendre, ainsi je ne puis rien promettre Sur ce point. Vous Scavez la Proposition que le Conseil d'Etat et moi avons faite d'augmenter la Solde des Troupes jusqu'au 6 de Mai, afin de pouvoir faire revenir les Verlofgangers. Comme la Zeelande demande augmentation de Garnison, j'esperé qu'Elle ne fera pas de difficulté de Se Charger de cette augmentation de paye pour Sa repartition, ce qui est beaucoup moins que ne Seroit Sa quote part, dans Une Petition Si on l'avoit formée pour cet Objet. Nous Sommes dans Un Temps ou la Conservation de l'Etat doit prevaloir Sur des Considerations de Finance. Vous aurez aussi appris que Lundi la Resolution a eté prise a la Generalité de desapprouver la Conduite de Mrs. d'Amsterdam non en Reponce du Memoire de Mr. Yorke, mais Sur l'ouverture que j'ai donnée des papiers. [2]) Mr. Van Citters a protesté, la Zeelande n'est pas vervangen et peut prendre Une Resolution Sur le Memoire de Mr. Yorke Comme Elle le jugera a propos. Je vois qu'il n'y a pas beaucoup de Place pour loger des Troupes a Vlissingen, mais ne peut on pas dans des Cas de besoin les billeter, Comme on fait a la Brille, car il me paroit que Vlissingen a plus tot besoin de 3 Battaillons que Veere. Si je puis Vous fournir plus de Monde je le ferai Volontiers, mais cela Sera peut etre difficile. Mrs. d'Hollande ont laissé entrer franc d'impots les Provisions d'hiver que le Regiment de Bentinck avoient (sic) acquise a Bois le Duc; j'espere que l'on aura la meme Condescendance pour

1) Uitgeschrapte en onleesbaar gemaakte naam.

2) Versta de papieren van Laurens, gewezen voorzitter van 't Amerikaansch Congres; hij was den Engelschen in handen gevallen met zijne papieren, uit welke bleek van onderhandelingen der stad Amsterdam met de Amerikanen.

les Regiments que j'envoyerai en Zeelande et que l'on ne Chicanera pas ces Pauvres Gens, qui Sont deja assez a plaindre de devoir Se deplacer dans le Coeur de l'hiver. Vous Scavez depuis longtemps mes Sentiments Sur l'accession a la Neutralité Armée, je n'ai pas eu le Credit de l'empecher, j'en Suis faché par ce que je crois que ma Patrie S'en trouvera mal, mais la Chose etant faite, je crois de mon devoir de faire ce que je puis Comme Capitaine General et Amiral pour que la Republique en Souffre le moins de mal possible; mais je ne puis faire Grand Chose avec le peu de forces tant par terre que par Mer que l'Etat m'a Confieés. Dieu Veuille que le tout tourne mieux que Nous ne pouvons Nous y attendre, et que nous puissions Conserver la Paix, Sans que je prevois beaucoup de Malheurs qui ne Sont pas a prevenir et dont l'Etat aura paine a Se relever. Je Vous Suis très obligé de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion de l'Anniversaire de la Naissance de ma Fille, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 Xbr 1780.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 3 et du 4 de ce Mois, avec les Pièces Annexes, je Vous Suis fort obligé de l'Envoy des Courtes Notules et de la Resolution touchant le Memoire de Mr. Yorke. Je Compte que le Battaillon de Leusden destiné pour Zirikzee ne tardera pas a y arriver, et des que les Batteaux pourront remonter jusqu'a Nimegue mon Regiment de Stad en Lande et Drenthe marchera pour Vlissingen. Je Vous envoye ci joint Une Copie du Rapport que Mrs. Maitfeldt, Dopff, et du Moulin m'ont fait touchant les Papiers que Vous m'avez envoyé, j'attendrai les Projets, Plans et Cartes de l'Ingenieur Freytag que Vous m'avez marqué qu'il dressera. Je tacherai de Vous envoyer quant les Batteries Seront pretes des Cannonniers pour les Servir. Votre Arsenal me

Semble dans Un triste Etat, et il Seroit peut etre d'Utilité que je Vous envoye Un Officier d'Artillerie pour aider a en faire Un Inventaire exact a voir ce qui y est, dans quel Etat il Se trouve et ce dont Vous pourriez avoir besoin. Je Vous prie de me marquer Si l'on desire cela en Zeelande, alors je le ferai le plus tot possible, Comme aussi Si l'on voudroit avoir Un General pour Commander les Troupes. Si la Guerre a lieu, cela devient indispensable, apresent je le crois Utile, mais je ne voudrois pas le faire Contre le Gré des Etats de Zeelande. Je Suis Charmé que la Resolution du desaveu aye fait Un bon Effet en Zeelande, je voudrois en dire autant de l'Angleterre, mais je crains que l'on exigera de nous par Continuation le Chatiment de Mr. Van Berkel et Ses Complices, et cela est la Chose Impossible. Vous Scavez qu'ils ont accordé a la Russie ce dont ils Nous refusent la jouissance, Scavoir de porter des Munitions Navales a leurs Ennemis. Nous Sommes très mal apresent, Si l'Alliance du Nord vient a nous manquer, et c'est pour quoi que j'ai été pour la Resolution prise hier, de faire expedier le declaratoire afin d'oter le Pretexte a la Russie de nous planter la. Les Circonstances Sont aussi Critiques qu'Elles peuvent l'etre, ainsi j'espere que la Zeelande Se pretera au Payement des 12 Sols par Semaine a Sa Repartition et a tout ce qui Sera Necessaire pour mettre la Republique en Etat de defence, en faisant pour Un Temps ceder les Raisons de Finance a la Necessité de defendre Sa Patrie. Aureste Vous Scavez la Mort du Bourguemaitre Prins Receveur des Convooyen et Licenten a Gouda, je Voudrois recommander le Baillif de Gouda Toulon pour cet Emploi a l'Amirauté de la Meuse. On dit que la Recette du Half Licent de la Zeelande a toujours appartenu avec ce Poste, Si cela est, Vous me ferez plaisir de le lui faire obtenir. Aureste je Suis avec Une Parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 12 Xbr 1780.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 10 et 11 de ce Mois, j'ai fait en Consequence de Votre proposition l'Election de Veere, je Vous remercie de l'Envoi des Courtes Notules des Seances du 30 Novembre et 7 Decembre, et de l'Etat des Logements pour les Troupes a Vlissingen; je Vois a ma Grande Surprise qu'il y a Si peu de Place pour y loger des Troupes et que Vraisemblablement les Pauvres Gens qui y viendront, y Seront fort mal. Je Vous prie de tacher de faire qu'ils y Soyent le moins mal et le moins Cherement que Possible. Mon devoir m'a obligé a garnir la Zeelande, mais la Charité m'oblige a Veiller pour que les Pauvres Militaires qui doivent marcher dans cette Rude Saison Soyent traitez Comme des Hommes. Je Suis Charmé que les 12 Sols par Semaine ont eté accordez; je reponds par cette meme Occasion aux Etats et j'envoye Ordre au Capitaine Pruyst de rester jusqu'a Nouvel Ordre en Zeelande, laissant a l'Amirauté de le Poster Provisionnellement et je leur donne en Consideration de le placer au Veer Gat. Je me propose de faire relever les Cannonniers que Vous avez en Zeelande par Une Compagnie d'Artillerie. Je Serai Charmé de voir toutes les Pièces Concernant le different entre Mrs. de Middelburg et la Cour, et Comme je crois que Provisionnellement il ne Se fera rien qui mette la Chose *buyten zijn geheel*, j'attendrai Votre Retour pour pouvoir en avoir les Informations requises. J'approuve très fort ce que Vous avez avisé Sur cette derniere aux deux Seances dont Vous m'avez envoyé les Rapports; aprés ce qui S'est passé dans l'Isle de Walcheren, je Suis moins etonné de l'Impudence de Mr. Columba de precher, que de ce que l'on Souffre qu' un pareil etre monte en Chaire. Vous aurez Surement deja vu le Nouveau Memoire de Mr. Yorke, il est très a craindre que ces Papiers du Sr. Lourens produiront la Guerre. Dieu Veuille que cela ne Soye pas, mais je crois que C'est Un Parti pris en Angleterre. Il est Singulier que Mr. Van Citters n'a pas overgenoomen ce Memoire, mais S'est Contenté d'Inhaerer la Resolution de Zeelande. Il me Semble qu'il faut tacher d'eviter la Guerre, mais en meme

Temps S'armer Comme Si Elle etoit inévitable et par Mer et par Terre. Aureste je Suis avec Une Vraye Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 16 Xbr 1780.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint Un Promemoria de Mr. Steengragt, ce qu'il propose me Semble très Utile pour la defence de Votre Province et meme Necessaire, mais avant d'Expedier les Ordres j'ai cru devoir Vous en prevenir et Vous prier de me dire Si cela n'aura pas de difficultéz et S'il y a apparence que la Province voudra entrer dans les fraix qu' exigera Sa defence, Sans quoi je Serois Compromis Si j'avois donné des Ordres a l'Amirauté, et que faute d'Argent ils ne pussent S'executer. Je Vous prie de me repondre Sur ceci le plus tot le mieux, et Suis avec parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 Xbr 1780.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 17 de ce Mois, et Vous remercie de l'Envoy des Courtes Notules, je Compte Vous envoyer le General Dopff dans peu de Jours, j'ai arrangé avec le Conseil d'Etat que l'on lui payera Ses Journées pour le Temps qu'il y est. Y auroit il Moyen

que la Province voulut prendre Sur Elle de le loger a Flessingue ou je crois qu'il devroit resider, y ayant la plus forte Garnison; je Suppose que pour le Commandement il en Sera Comme les deux Precedentes fois qu'il y a Commandé les Troupes, mais le Commandement devra S'etendre aussi a l'Isle de Schouwen et a celles de Zuydbeveland et de Tholen. J'espere, Si les glaces le permettent, que Vous aurez dans peu la Compagnie d'Artillerie du Capitaine Pickart, qui Sera fort propre a etre Employé pour l'Inspection des Arsenaux etc. et Si Vous pouvez lui procurer le daggelt Ordinaire qu'un Capitaine Employé par le Conseil d'Etat tire, j'en Serai très Content. Je Vous envoye ci joint Une lettre du Colonel Pain, il Seroit a Souhaiter que l'on n'ecorchat pas les Pauvres Officiers qui ont du venir en Garnison a Zirickzee et dont il y en a beaucoup qui n'ont que leur paye pour Subsister. Si Vous pouviez effectuer qu'ils fussent logez a Un Prix Raisonnable, je Vous eu aurai beaucoup d'Obligation; je Vous remercie de l'Employ que Vous avez fait avoir a mon Cuisinier, et pour les Informations que Vous m'avez données touchant l'Emploi de Receveur de Gouda. Aureste j'espere que j'aurai bientot le Plaisir de Vous revoir ici, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 Xbre 1780.

Monsieur,

J'ai envoyé Ordre au Capitaine Staring de Se retirer en Zeelande avec le Vaisseau Argo et de Se placer devant Flessingue, Si les Glaces le Chassent du Texel, et un Pareil Ordre pour le Capitaine Cte de Rechteren; j'ai envoyé ordre au Capitaine Pickart de Se rendre en Zeelande et de s'addresser a Mrs. de Dopff et a Mr. Chalmers, auxquels je viens d'ecrire pour les en prevenir, et pour qui

ce Capitaine aye Ses journées payées le Temps qu'il est employé dans le Service Particulier de la Province de Zeelande; j'ai enfin envoyé des Patentes pour en Cas de besoin faire marcher Un ou meme tous les deux Bataillons, de Veere a Flessingue; j'ai cru Necessaire que Vous en fussiez informé et Suis aveo Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 27 Xbr 1780.

Monsieur,

Je Vous renvoye les 3 Resolutions des Etats de Zeelande que Vous m'avez Communiquées. Je trouve celle Sur les Grandes affaires excellente, et c'est le Seul Moyen qui restoit a la Zeelande pour Sans Se dedire acceder a l'Avis de la Pluralité; j'y joins les deux autres Resolutions Sur lesquelles je n'ai point de Remarques, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 27 Janvier 1781.

Monsieur,

Je m'etois flatté de Vous repondre en detail par la Poste d'aujourdhui a Vos differentes lettres, mais cela m'est Impossible pour le present; je n'ai pourtant pas voulu Vous laisser Sans Signe de Vie, je me flatte a present de Vous envoyer demain ou Aprés demain Un Bode avec les lettres pour l' Amirauté et autres Choses dont je Scais

qu'il y en a qui pressent, mais que je n'ai pu achever jusqu' a present. Je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration.

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

'S Hage den 10 April 1781.

Monsieur,

J'ecris aujoudhui aux Etats de Zeelande pour leur marquer la peine que cela me fait de ne pouvoir deferer en plein a leur demande; je tacherai par Provision de Vous envoyer Un Renfort de Vaisseaux, Car je ne Scais plus d'où tirer des Troupes et Surtout des Cannonniers. Je Vous prie de ne pas faire mention de l'Envoy de Vaisseaux, crainte qu'ils ne Soyent Interceptez en Chemin: c'est Un Vaisseau de 50, Une Fregatte de 36 et Une de 20 Pièces que je Vous destine, le tout de l'Amirauté de la Meuse. Mais ils ne pourront pas toujours y rester, et Si je dois envoyer Une Espece de Flotte dehors, il faudra que je reprenne Une partie de ces Vaisseaux et celui de Kinkel et que je Vous envoye en Zeelande des Vaisseaux Garde-Cotes. La Prise de Demerary m'a fait Une Peine infinie, Cependant S'il est Vrai, Comme le dit la Gazette de Rotterdam, qu'il n'y a eu que 8 Soldats, cela n'est pas bien etonnant. Je plains bien la Zeelande d'etre la Victime des Caprices de la Ville d'Amsterdam, et la perte est irreparable. Le S^r^. Adams est ici, qui veut etre reconnu Ministre du Congrés. Si cela Se fait, la Guerre est Sans esperance de Paix, et cela produira Une haine irreconciliable entre les Nations, ce que je voudrois eviter. Croyez vous que ma Presence en Zeelande Vers la fin de ce Mois ou le Commencement de l'autre, pourroit etre de quelque utilité: en ce Cas je tacherai de m'arranger pour pouvoir y aller. Si les affaires d'ici me le permettent, ce dont Je ne puis repondre, et sans fruit je n'aimerois pas a faire

le voyage. Comme je vois par Votre letttre qu'il est douteux Si Vous etes parti ou non, j'ai preferé de Vous ecrire au risque que ma lettre Soit inutile, et j'en Charge le Bode qui porte ma lettre aux Etats de Zeelande. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

'La Haye ce 2 Mai 1781.

Monsieur,

Il y a un Siècle que je ne Vous ai ecrit, mais ma foi je ne puis Suffire a tout, je tacherai de me remettre au Niveau avec la Zeelande la Semaine qui vient, et Soyez persuadé que Si j'avois plus de Troupes et de Vaisseaux a ma disposition, je Vous en fournirois davantage pour la defence de la Province que je regarde Comme Un Point des plus Essentiels. Je Suis Charmé d'avoir pu Vous faire plaisir avec la Translocation de Monsieur Votre Frere au Poste de Vienne. J'ai fait l'Election de Flessingue tant du Magistrat que des Commissaires des Kleine Zaeken, Comme Vous me l'avez proposé. Je n'ai pas voulu manquer de Vous en prevenir, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nieuwediep ce 22 Avril 1781.

Monsieur,

Je Vous envoye la lettre que J'ai reçue ce matin de Monsieur le General Dopff. Je Vous avoue naturellement

qu'il Seroit a Souhaiter que les Etats de Zeelande voulussent donner quelques douceurs aux Troupes, ne fussent que la meme Chose qu'en 1775 et 1778, lorsque l'on a demandé et obtenu un Renfort de Troupes pour eteindre Une Sedition. Je prefererois de prendre de Goes le detachement Necessaire pour le Noordbeveland, car tout est tellement degarni qu'il m'est presque Impossible de Vous fournir Plus de Troupes. Cependant Si Vous le Jugez absolument Necessaire pour la Tranquilité de la Province, je tacherai de Vous fournir en Zeelande Un battaillon de plus, mais en ce cas, je desirerois que l'on voulût avoir Egard aux Representations fondées qui Se trouvent dans la lettre du General Dopff, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 8 Mai 1781.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint Un Memoire du General Dopff [1]) avec des Pièces Annexes, je Vous prie de ne pas Communiquer ces Pièces plus loin, mais je crois qu'il Seroit nuisible pour le Service Si Mr. de Dopff Se retiroit dans le Moment present: je ne Scaurois a qui donner le Commandement des Troupes, et en Temps de Guerre Vous en devez avoir Un, ou meme Plusieurs, Si j'avois assez de Troupes a ma disposition pour garnir Suffisamment Vos Isles, et cela me Causeroit beaucoup d'Embarras: ainsi Vous m'obligerez Si Vous pouvez effectuer que cette affaire S'arrange a l'Amiable et que dans de pareilles Minuties Vos Mrs. ne veulent pas faire les difficiles, car au fond ceci est Une affaire de bibus, et Si Un General Comman-

1) Van Dopff zou zijn ontslag genomen hebben uit ontevredenheid wegens de beperking, die de Staten zijner vrijheid als Commandant wilden opleggen.

dant ne peut pas Sans permission deplacer de pareils Petits detachements, il est tout a fait rendu par là hors d'Etat d'etre Utile pour la defence de la Province. Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 17 Juin 1781.

Monsieur,

J'espere que Vous Serez heureusement arrivé en Zelande et que Vous aurez toute la satisfaction possible durant Votre Sejour. Monsieur Votre Frere a enfin renoncé a remettre aux Etats Generaux Sa Piece, Elle ne pouvoit produire que du mal, et je suis Charmé qu'il s'est desisté de son Idée. Je vous envoye ci joint une lettre du General Dopff a laquelle je me refere; mais il me paroit qu'il a raison et qu'il faut que les 3 Battaillons de l'Isle de Schouwen Soyent Censez en Garnison a Zirikzee, et que de la on detache le Monde Necessaire dans le Plat Pays, mais d'eparpiller le Monde Comme Mrs. de Zirikzee le veulent, me semble tout a fait nuisible et nulle part on ne seroit assez fort pour faire une defence Raisonnable. Je vous prie de mettre ces Messieurs a la Raison et de tacher de ramener la bonne Harmonie entre les Gecommitteerde Raden et le Commandant des Troupes, qui est absolument Necessaire pour que le Pays puisse etre defendu comme il faut en cas d'Attaque. J'espere que vous pourrez empecher les chicanes et prevenir les Mauvais Effets de la dissention. Aureste je vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 31 Juillet 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reccption de Vos lettres du, et 5 de ce Mois. J'ai fait l'Election de Middelburg Selon Votre Avis. l'Instruction pour le Capitaine Kinkel Sera expediée aujourdhui, je l'addresse a l'Officier Commandant de la Rade, mais en meme Temps j'en donne Connoissance a l'Amirauté et je tacherai de Vous en procurer Une Copie, j'ai fixé le Temps de Son depart aprés le 15. Si les Vaisseaux des Indes ne Sont pas prets, je Vous authorise a faire retarder le depart de Mr. de Kinkel de deux a trois Jours, Si cela est Necessaire. Il y a eu Une Battaille Navale, je crois que nous en aurons plus d'Honneur que de profit: les Anglois etoient les plus forts. Cependant l'affaire est du moins indecise; Nos Vaisseaux Sont très Endommagez, les Anglois ne doivent pas l'etre moins, puisque Sans cela, ayant le Vent Sur Nous et Se trouvant plus forts, ils n'ont pas poursuivi. De part et d'autre il ne S'est pris aucun Vaisseau. Ce qui me fait beaucoup de peine, C'est que le Capitaine Bentinck est blessé mortellement. Sans cela aucun Officier n'est tué, quoique le Combat aye eté fort Sanglant. J'en ai reçu le Rapport de l'Amiral Zoutman cette Nuit, le Capitaine Cte de Welderen l'a apporté, la Copie de la lettre a l'Amirauté m'etant parvenu, je l'a (sic) joins ici. Je Serai Charmé Si Vous pouvez reussir a retablir la bonne harmonie Si Necessaire en tout Temps et Surtout dans des Temps aussi orageux. Monsieur Votre Frere a retiré Sa Pièce, mais je Scais qu'il l'a fait lire a plusieurs Personnes, je ne Comprends pas Son but, et ne vois pas a quoi cela peut etre d'Utilité, je Scais que vous n'avez point d'Influence Sur Son Esprit, etant très persuadé que Sans cela il n'auroit pas fait toutes les demarches qui ont eu lieu depuis Son Retour. Je Suis faché de Vous entretenir de cette affaire qui ne peut que Vous etre desagreable, et je ne veux pas m'etendre davantage la dessus. Je Vous aurai beaucoup d'Obligation Si Vous pouviez effectuer qu'en Zeelande on prit Une Resolution Sur l'affaire du duc et des Bourguemaitres d'Amsterdam [1]),

1) De burgemeesters van Amsterdam hadden aangedrongen op de verwijdering van den Hertog.

dans le Gout de celle de Gueldres, et qu'il fut enjoint aux deputez a la Generalité de faire Une demarche auprès de ceux de Hollande, de Concert avec les Gueldrois et ceux des Provinces qui voudront S'y joindre, et qu'il se fasse en Zeelande Une Publication Comme celle qui S'est faite a Utrecht et en Gueldres. Je Suis Charmé que Vous avez reussi a arranger que Veere aye quelque part dans les Equipements, cette Ville en a Un besoin reël. J'ai obtenu que les Ordonnances pour l'Amirauté de Zeelande ont eté depechées avant que les autres Amirautez pussent S'addresser pour obtenir que tout ce que l'Amirauté de Zeelande equipera Soye affecté pour le Payement a la Province de Zeelande. J'ai cru qu'il falloit Vous procurer l'Argent Necessaire pour Vos Equipements: on n'a qu'a arranger dans Une Petition Suivante ce qui est Necessaire pour procurer aux autres Colleges leur Payement. Je Suis bien aise aussi que l'on va batir deux Vaisseaux en Zeelande. Je n'ai rien Contre que l'on ote les Balises en Zeelande, pourvu que l'on prenne des Precautions pour que Nos Vaisseaux puissent entrer avec Sureté dans les ports de Zeelande. Je n'ai rien Contre que Mr. de Meyer de Goes resigne Sa Place de Conseiller de la dite Ville a Son Fils. La Princesse me Charge de Vous remercier pour ce que Vous voulez bien lui dire a l'Occasion de Son anniversaire, et de Vous faire Ses Compliments, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 10 Aoust 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 8 de ce Mois, accompagnant l'Avis des Amiraux Zelandois et le Projet de Materiaux d'une Resolution dans l'affaire du duc. Je

crois que cette Resolution seroit fort bien et je serois Charmé qu'Elle passat, ainsi que la Publication comme en Utrecht et en Gueldres. Je vous envoye ci joint un Rapport du Capitaine Haringman et serai charmé de scavoir votre opinion touchant ce qu'il demande pour le vaisseau l'Orange-zael, j'y joins une lettre des Etats de Zelande, les Fortifications en Flandres etant du departement du Conseil d'Etat. Ce college a cru devoir prendre des Mesures pour que l'on n'empiette pas sur ses droits, et pour cela sans tenir la conference avec les Etats Generaux, ils ont d'eux memes Resolu d'envoyer des Pièces de Campagne et fait faire des Besteks pour des Batteries Sur la Cote aux Endroits pour lesquels le Colonel van Suchtelen avoit avisé; j'ai augmenté la Garnison de l'Ecluse en y envoyant Un Regiment Suisse au lieu d'un Regiment National; si j'en avois a ma disposition, j'envoyerois aussi des Cannonniers, mais je me trouve dans le cas de ne scavoir d'où les tirer. Je vous prie de me faire scavoir si vous croyez Necessaire que je reponde aux Etats, en ce cas je vous prie de m'envoyer Un Projet de lettre: le mieux serait que les deputez a la Generalité fussent Chargez de parler sous main avec les Membres et Ministres du Conseil d'Etat sur les Batteries a faire en Flandres et de les presser de les faire executer, si on reporte l'affaire aux Etats Generaux cela sera un conflict et retardera l'affaire au lieu de l'avancer. Vous trouverez encore dans ce Paquet Une lettre a l'Amirauté et sa copie. Il faudra que le Capitaine Baron de Kinkel parte le plustot le mieux pour le Texel, je ne crois pas qu'il trouvera a la Meuse de Vaisseaux qui voudront de son convoi, si il etoit Vendredi a la Hauteur de la Meuse le SpringTy recommençant. Si le Vent est sud est, le capitaine de Bruyn pourra enfin sortir, mais il faut tant de choses pour cela, que je crois que les Gros vaisseaux ne conviennent pas a l'Amirauté de la Meuse; je serai Charmé que vous fassiez joindre l'advysJacht a l'Escadre du Texel et qu'il aille avec Mr. de Kinkel. S'il etoit possible d'avoir quelques vaisseaux de plus, je le desirerois beaucoup, afin que le convoy qui doit sortir de Nouveau, put etre d'autant plus fort, car e voudrois bien a present qne l'on s'est bien battu, que

l'on puisse promptement tenir la Mer de nouveau. J'ai lu l'Avis des Amiraux; il me semble qu'il est bon d'oter les balises, pourvu que les Precautions soyent bien prises pour ne pas exposer les vaisseaux qui doivent entrer en Zelande et que l'on aye assez de Pilotes Cotiers pour les mener. J'ai lu le bericht de l'Amirauté qui me paroit prouver qu'ils ont fait leur possible pour autant que la faiblesse de leurs Moyens l'a permis; quant aux 6 sols je vous prie de ne pas vous presser, voyons auparavant ce que les autres Provinces feront et que l'on se decide après, si la Zelande veut etre la seule a refuser cette douceur aux Troupes, Si Elle avise pour Un An, tous ceux qui n'ont pas Voté encore, diront de meme. Si vous croyez que l'Augmentation de Paye pour les Ingenieurs passera, tachez de faire que cela soye promptement resolu, mais quant aux 6 sols, si la Zelande ne veut pas l'accorder, Elle est toujours la Maitresse, mais qu'Elle ne donne pas le ton aux autres. La Princesse est partie ce matin pour Spa; dans Une Quinzaine de Jours Elle sera de retour. La Flotte est rentrée, au vaisseau du Capitaine Dedel pres qui est Coulé à fonds, mais l'Equipage est Sauvé. On crie beaucoup contre moi de ce que Kinkel n'a pas eté de la partie. Vous Scavez que c'est sur vos Remontrances et pour ne pas degarnir la Zelande que je l'ai fait. Aureste si suis avec une parfaite consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 14 Aoust 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 12. Je suis faché de devoir Vous entretenir de Nouveau sur la Conduite de Monsieur Votre Frere vis a vis de moi; je Vous

envoye Copie d'une lettre qu'il m'a ecrite le 27 de Juillet, [1]) quoique je n'etois nullement Edifié de Son Contenu, j'ai cru devoir ne la laisser voir a Personne qu'a Votre Beaufrere Monsieur de Voigt. Je me suis flatté que Mr. Votre Frere se tiendroit tranquile et pour cela que cela ne pourroit etre que Nuisible de la montrer au duc, puisque cela ne faisoit que l'aigrir sans aucune Utilité quelconque, lorsque Lundi dernier je reçus la lettre dont je joins ici la Copie, je lui repondis la lettre dont je Vous envoye aussi Copie et sur laquelle je reçus en Reponce le Lendemain la lettre dont je Vous envoye de meme Une Copie. Je crois que Vous ne trouverez pas que ma lettre Contienne rien d'offensant, mais a present qu'il a remis sa lettre aux Etats Generaux, Vous ne devez pas prendre Mauvais, que toutes liaisons Cessent entre Monsieur Votre Frere et moi, et que je ne le reçoive que lorsque dans Sa Qualité de deputé de Sa Province ou de President des Etats Generaux il devra parler au Stadhouder, alors dans ma Qualité je dois le voir, mais C'est aussi de la seule façon que je puis le faire. Je suis au desespoir qu'il vous appartienne de si prés, je suis bien convaincu que Vous ne pensez pas Comme lui et que Vous meriterez toujours par Continuation ma Confiance. Quant la Princesse sera de Retour je lui parlerai touchant Votre Cousin de Borssele et je compte qu'il aura son acte avant qu'il se marie. J'espere que la Resolution de la Zelande Sur l'affaire du duc ne tardera pas a etre prise; le Rapport n'est pas tout a fait aussi bon que les Materiaux que Vous m'avez envoyé et il seroit a Souhaiter que Son Nom parut dans la Publication. Je Vous aurai beaucoup d'Obligation Si Vous pouvez l'Effectuer, et je n'en doute pas où la pluspart des Villes y Consentiroient; Si Vous pouvez l'Executer, Vous pouvez etre persuadé que j'y Serai très sensible. Je pense comme Vous touchant la Battaille, Nous avons acquis de l'Honneur, mais c'est beaucoup et Nous en avions besoin, pour que la Republique put acquerir

---

1) De brief wordt bedoeld, waarbij van Lijndens broeder verklaarde den gezantschapspost te Weenen niet te kunnen aanvaarden, zoolang de Hertog in zijne betrekkingen hier te lande bleef.

de Nouveau de la Consideration. Je crains bien que le Pauvre Bentinck n'en rechaperoit pas, et la situation ou il est sans espoir de se retablir, fait presque desirer qu'il ne survive pas, puisque ce ne seroit qu'une Prolongation de Tourments. J'espere que le Capitaine de Kinkel pourra bientot sortir afin de Renforcer l'Escadre qui pourra Sortir du Texel. J'espere que Votre Voyage aura eté heureux et que cette distraction aura fait du bien a Votre Santé. Je Vous envoye ci joint les Points de Convocation en cas que Vous en ayez besoin, Sans quoi je Vous prie de me les renvoyer. Je ne fais pas de difficulté de Vous authoriser a Consentir dans les onze premiers Points, et Sur le remplacement de la Recette du Collateral de Flessingue, je ne Scai que Vous dire, ne Connaissant pas les Sollicitants. Je crois pouvoir m'en remettre a Vous que Vous ferez nommer celui qui Sera le plus au Gré des Regents et le plus Convenable. J'ai bien cru que la Remotion des balises trouveroit des difficultez; aureste Vous aurez vu la Proposition que j'ai faite pour encourager les Marins a bien faire. Verriez-Vous beaucoup de difficultez a faire Consentir la Province de Zelande dans l'Erection du Corps de 6000 Hommes pour le Service de la Marine, en reservant de s'expliquer Ulterieurement Sur l'Augmentation? Cette Petite Augmentation de Charges ne peut pas faire Un objet bien Considerable, et je crois qu'il faudroit profiter du Moment de l'Enthousiasme pour le faire passer dans toutes les Provinces: Comme Vous en auriez toujours Une Partie dans Votre Province, ce Seroit peut etre Une Raison pour les engager a y Consentir. Je crois que cela feroit Un très bon effet dans le Moment present, si cela pouvoit passer. Aureste je vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 Aoust 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 22 et du 26 d'Aoust, je Suis faché de n'avoir pu Vous repondre plustot. La demande du Capitaine Haringman n'exige pas de Reponse a ce que je Vois, quant aux Vaisseaux de cartel Vous aurez vu Sans doute le Rapport qui S'est fait a la Generalité. Je me flatte d'apprendre par la Poste d'aujourdhui que Mr. de Kinkel Sera parti et peut etre meme du Texel qu'il y Sera arrivé, je Compte peut etre y faire Une Tournée, vers la fin de cette Semaine ou le Commencement de la Prochaine, afin de faire partir, S'il Se peut, le Convoy pour le Nord. J'ai bien cru que Vous ne m'enverriez pas le Vaisseau Schiedam, et que Vous voudriez auparavant avoir les Vaisseaux Garde-Cotes. Je ferai de mon mieux pour Vous en Procurer bientot au moins Un, mais je ne Scais Si cela Se pourra d'abord parce qu'il faudra employer Une Partie de ce Monde Sur les Vaisseaux pour les mettre en Etat de Convoyer Vers la Baltique; quant aux Batteries de la Flandre la Resolution est prise de les faire mettre en Etat, mais je ne Scais avec quoi les faire Garder ou par qui faire manoeuvrer les Pièces que l'on y placera. J'ai cru bien faire d'envoyer Un Regiment Suisse a l'Ecluse, mais je m'en repends très fort maintenant, tout est Malade et la Place ne tiendroit pas 2 Jours avec cette Foible Garnison. On verra l'inconvenient de n'avoir pas Voulu augmenter l'Armée, j'ai averti a Temps, mais tout ce que j'ai pu dire a eté tourné en Ridicule ou Imputé a des Vues d'aggrandissement de Pouvoir que l'on m'a très Gratuitement attribuées. Je crains bien que le Port d'Ostende va prosperer aux depends de ceux de ce Pays, et que la dispersion du Commerce Sera Une Suite irreparable de la Facheuse Guerre ou on a trouvé bon de nous embarquer. Quant a l'affaire de Monsieur Votre Frere je ne Vous en entretiendrai plus, vous pouvez etre certain que cela ne diminuera en rien ma confiance en Vous et qu'Elle n'influera en rien Sur ma Conduite vis a vis de ceux de Sa Famille. Je ne fais aucune difficulté que le Rapport touchant l'affaire du duc reste Comme il est, ainsi que la Publication projetteé. Il vaut mieux S'en

Contenter, que de S'exposer a tout perdre pour vouloir avoir davantage. Si Vous pouviez engager Votre Province a Consentir dans l'Election du Corps des Mariniers, pour autant qu' Elle Seroit en Etat de payer, peut etre pourroit on assigner Un Battaillon Sur la Zeelande et en laisser deux Compagnies Sans les lever provisionnellement, cela feroit alors Un Soulagement pour la Province qui ne Seroit pas fort Chargée du Surplus qu'Elle auroit a payer. J'inclinerois assez pour que l'on paye du Verhoogde Last en Veilgelt le restant de Votre quote dans les Petitions, mais je doute que j'aye le Credit de le faire passer. Quant au Rapport Sur les Balises je ne trouve pas que l'on aye tort de ne pas faire a la legere Une operation dont les Suites peuvent etre Si dangereuses tant pour Nos Propres Vaisseaux que pour les Vaisseaux Neutres. Je ne Scais pas quel Capitaine Vous donner pour le Commandement du Vaisseau Sint Maartensdijk, n'avez vous pas de Lieutenant que je pourois avancer, Sans quoi j'en Chercherai a Amsterdam, mais ce qu'il y a de bon preferera d'y rester, et je ne voudrois pas Vous donner du Mauvais. Il ne S'agit point des Americains dans la Negotiation pour la quelle la France demande l'Intervention et la Garantie de Leurs Hautes Puissances, et la Republique n'a à faire qu' avec le Roi de France, Comme Vous le verrez par le Rapport qui S'est fait Jeudi dernier dans la besogne Secrete: ainsi je crois que dans les Circonstances actuelles il Seroit a Souhaiter que la Zeelande ne S'opposat pas a cette Mesure. Si il S'agissoit des Americains, je m'y opposerois, dussais-je etre Seul de mon Avis, mais le cas est tout different et la Republique ne S'embarrasse pas de l'usage que le Roi de France en fera, quant meme il voudroit en rebatir l'opera ou la Comedie. Ce ne Sont pas Nos affaires, le Grand Point est qu'il n'y aye rien de Commun entre la Republique des Provinces Unies et les Soitdisants (sic) Etats-Unis, C'est a quoi j'ai travaillé et je crois y avoir reussi. Vous verrez que les Provinces ne S'engagent a rien, mais Seulement qu'il S'agit *Van de Middelen Van de Generaliteit.* Je ne Suis pas de l'Avis du Rapport que Nous avons des Obligations a la France, Car Elle nous a fait tout le mal Possible et Semé Continuellement la

Zizanie, depuis plus de 3 Ans, ce qui produira Notre Perte, Sans l'assistance Divine. Je crois que cela ne durera pas longtemps ou Mr. Van der Borch occasionnera Une Vacature et alors je placerai Mr. Votre Cousin de Borssele. Esperant qu'il Sera toujours imbu des memes Sentiments que feu Mr. Votre Oncle et Vous, et que j'aurai en lui quelcun Sur lequel je puisse toujours me fier. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 4 7bre 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 2 de ce Mois, je suis Charmé que les Gemeene Middelen Sont Conclus, je ne fais aucune difficulté de Vous authoriser a Consentir dans l'Emprunt de 600.000 fl. Je me refere a ma derniere touchant les Pieces concernant les ordonnances de l'Amirauté de Zelande et touchant l'affaire du duc, j'aurois mieux aimé que la Publication eut pu se faire; mais si c'est a cela que les Membres accrochent l'affaire, il vaut mieux avoir la Conclusion du Rapport Sans la Publication que d'accrocher toute l'affaire a ce Point; je me refere aussi a ma Precedente touchant la Garantie de la Negotiation de la France et j'attendrai Votre Reponse avant de nommer quelcun pour le Commandement du Vaisseau Sint Maertensdijk. Le Vaisseau de Mr. de Kinkel est heureusement arrivé, j'espere le voir demain ou Après demain, puisque je Compte partir dans Une heure pour le Nieuwe Diep. Aureste je suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissante Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 7ber 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 9, 13 et 16 de ce Mois, je Suis bien faché de devoir Vous entretenir d'une affaire desagreable, C'est encore au Sujet de Monsieur Votre Frere, je Vous envoye Copie de la lettre qu'il m'a ecrite le 12 de ce Mois, aprés la Menace qu'il y fait de publier ma Correspondance litteraire avec lui, je ne crois pas que Vous Serez etonné Si je ne lui reponds plus jamais, dans quelque Cas que ce Soye. Je ne Conçois pas ce que cette lettre a voulu dire, ni Comment cela peut S'accorder avec Sa lettre a leurs Hautes Puissances, et Sa renonciation au Poste de Vienne. Je ne veux plus (vous) entretenir de ceci, qui ne peut que Vous faire de la peine que Seulement pour Vous assurer que je regarde cela Comme Une affaire Personnelle et que cela ne Changera rien dans ma façon d'etre Vis a vis de Vous, ni dans la Confiance que j'ai placé en Vous. Je Suis Charmé que la Negotiation est Conclue quant a l'Erection des Mariniers, la Frise ni l'Utrecht ne S'etant pas encore expliqués, cela ne presse pas et Sat cito Si Sat bene; je prefere meme que Vous veniez avec Votre Consentement limité, quant tous les autres auront Consentis. Je ne puis pas Comprendre par Votre lettre Si Vous desirez que je nomme tout de Suite le Lieutenant Drijber Capitaine ou Si Vous preferez que j'attende Votre Retour: j'attends Votre Reponse Sur ce Point. J'ai reçu une lettre de l'Amirauté, marquant l'Ordre qu'ils ont donné pour placer les Vaisseaux; je repondrai pour approuver ce qu'ils ont fait. Si Nous avions pu avoir Schiedam avec le Vaisseau du Capitaine de Kinkel, cela auroit pu etre utile; a present je ne Scais Comment le tirer de Chez Vous, Car depuis que Messieurs les François et les Espagnols ont abandonné le Canal, les Anglois ont les Coudeés franches, pour faire de ce Coté ce que bon leur Semblera. Sur la Negotiation Françoise je ne puis nier que Vos Arguments Sont d'un Grand Poids et dans tout autre Temps Je vous repondrois de laisser tomber cette affaire; mais dans ce temps ci, il est d'une absolue Necessité pour eviter de plus Grands inconvenients qu'il paroisse que ma Voix Comme Premier

Noble de Zeelande a été pour accorder la Negotiation et que Si les autres Membres Sont Contre, Vous fassiez inserer dans les Regitres que mon Avis a eté de Se Conformer au Rapport de la Generalité, a Condition que Pareille demande ne Se renouvella (sic) pas, et qu'il put paroitre Clairement que la Negotiation ne regarde que le Roi de France Seul et que par la on n'acquiert aucune liaison avec les Americains. Je Scais que Vous n'aimez pas les Aanteekeningen; autrefois j'en ai fait faire beaucoup et peut etre plusieurs de fort inutiles, mais dans ce Cas ci, je dois le faire a Cause de la Hollande ou l'on est amoureux de cette Negotiation et que j'ai promis que pourvu que les Americains n'y fussent pas melez, je Voterois pour. Ainsi dans ce Cas ci il faudra S'ecarter des Regles Ordinaires. Si Cependant cela pouvoit passer en Zeelande Unanimement, cela me Seroit plus agreable, Car Sans cela nous aurons encore Un Schisme entre les Provinces, Comme Sur les Convoys limitez ou Illimitez. Les Batteries au Pays de Cadsant Sont Ordonnées, j'ai pu faire passer cela au Conseil d'Etat; je crains bien de ne pas reussir aussi bien pour faire aggréer aux autres Provinces la Resolution de Zeelande touchant les Ordonnances pour les Amirautez. Vous Scaurez Sans doute la Perte du Vaisseau du Capitaine de Bruyn, et que le convoy est rentré. l'Affaire dont le Capitaine Haringman m'a fait Rapport est des plus desagreables, et il ne manque que des Revoltes Sur la Flotte pour Nous achever de peindre. [1]) Je desirerois bien que Vous pussiez faire prendre Une Resolution Selon le Rapport Sur l'affaire du duc, j'en ai parlé a Mr. le Bourguemaitre Huysman qui a eté ici et l'ai prié de passer l'affaire a Middelbourg; en Hollande il n'y a pas de bonne Resolution a attendre, il faut donc qu' au moins les autres Provinces Se declarent ne pas ajouter foi aux bruits Calomnieux repandus Contre le duc: ainsi Vous m'obligeriez beaucoup Si Vous pouviez procurer Une Resolution avant la Separation des Etats. Je Vous envoye ci joint Une Election pour Un Conseiller de Goes; a la Place d'un Monsieur de Heer qui a quité Sa Place,

1) Voorzeker verschreven voor *périr*.

j'ai elu Un du meme Nom, je crois que C'est celui que Vous m'avez Recommandé; Si je me Suis trompé, je Vous prie de me le marquer, et de me croire avec une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 7bre 1781.

Monsieur,

La lettre que Messieurs de Flessingue ont ecrit au Conseil de Guerre de leur Ville est telle que je ne puis Sans me prostituer laisser passer cette affaire et je Serai obligé de reclamer l'Homme qu'ils ont entre les Mains. Car on va toujours de pas en pas plus loin et Si je laisse tout aller Sans m'opposer, on me retranchera tous mes droits et toutes mes Prerogatives. Je Scais que l'on dit que je Suis aussi bien a la Tete de la Justice Civile que de la Militaire, mais Comme je Vous l'ai dit l'autre Jour, je ne puis me laisser payer d'un pareil propos, et il y'a Une très Grande difference d'avoir l'approbation des Sentences, ou d'avoir Votre Nom a la Tete d'une Sentence faite Sans Votre Connoissance ou Contre Votre Aveu, et je regarde cela Comme le plus beau fleuron de la Couronne Stadhouderienne. Or jamais et depuis que la Republique existe il n'y a eu d'Exemple dans les Temps Stadhouderiens que l'on aye rendu au Juge Civil Un Soldat ou Militaire detenu par le Juge Militaire que pour fraude des Gemeene Middelen; Jamais on n'a eté aussi difficile en Zeelande; mais le Temps est venu où l'on croit pouvoir impunement m'oter ce que mon Pere a obtenu et l'on veut miner de plus en plus des droits de ma Charge. Je dois Vous dire que il m'est très Sensible que C'est ma Ville de Flessingue qui donne le ton et je Vous prie de tacher de les mettre

dans des dispositions plus Equitables. Aureste Je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 26 8bre 1781.

P. S. Je Vous envoyerai au Premier Jour la lettre du Magistrat de Flessingue et je Vous Communiquerai aussi la lettre que je crois devoir leur ecrire, pour maintenir mon droit, Car quoi qu'il arrive, je ne puis me departir de ce que mon Pere a toujours Soutenu, et je dois laisser le Stadhouderat avec Ses droits Intacts a celui qui me Succedera, Comme je l'ai reçu de mon Pere; je crois que Vous ne me blamerez pas de Suivre l'Exemple de mes Predecesseurs dans Un Point de cette Importance.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 11, et des Courtes Notules que Vous m'avez envoyées. J'espere que Vous pourrez reussir a engager les Esprits du moins a ne pas S'opposer a la Garantie de la Negotiation pour la France, les autres Provinces etant toutes disposées a le faire: cela feroit Un très Mauvais Effet Si la Zeelande S'y opposoit Seule, ainsi je Serois Charmé Si Vous pouviez diriger les affaires de façon *dat de Conclusie wierde aengezien.* Sur l'affaire du duc je Serois Charmé que Vous pussiez procurer Une Resolution favorable, Soit Selon le Rapport Soit dans le Gout de celles d'Utrecht, Overijssel et Groningue, et je le regarderai Comme Un Plaisir fait a moi meme, Si l'on pouvoit Resoudre de declarer que l'on ne croit pas aux Calomnies repandues Contre le duc, et que Si longtemps qu'on ne prouve rien a Sa Charge, les Etats le tiennent pour Innocent. Il est arrivé Un Singulier Quiproquo au Sujet de la lettre de Mrs. de Zirikzee: ma lettre au General Dopff ecrite le 16 8bre est restée Sur ma Table: en demenageant Elle etoit venue parmi d'autres Papiers, mais elle part aujourdhui et je devrai attendre Sa Reponce

avant de finir cette affaire. Quant a l'affaire de Flessingue je crois ne pouvoir passer cela tout a fait Sous Silence et je Vous envoye Copie de la lettre que je leur ecris a cette Occasion. Je Suis Charmé que Vous Consentiez dans la Convention avec l'Electeur de Cologne; l'affaire des Mariniers a passé en Frise, il n'y a plus que la Zeelande et la Groningue dont les Avis ne Sont point encore parvenus a la Generalité. Je Suis Curieux de voir ce que Vous en ferez, je Serois Charmé Si Vous pouviez aussi procurer Une Resolution pour Consentir pour toute l'Année 1782 dans la Continuation de l'Augmentation des Soldes, toutes les Provinces en feront autant hors la Frise qui ne le veut que pour 6 Mois. Je Vous prie de ne pas Suivre ce Mauvais Exemple, car ce point est d'une absolue Necessité, Si l'on ne veut tout mettre en Confusion. La Russie nous a appris que l'Angleterre accepte la Médiation, mais Elle veut avoir le Congres pour la Paix Separée a Petersburg, je le voudrois plus près et la plus part du monde ici Souhaite la Paix; il y a des Tetes Chaudes qui ne veulent que Playe et bosse, mais la Saine partie des Regents d'Hollande pense autrement et desire Sincerement que la Paix Se fasse. Vous Scaurez Sans doute la demande du Gouvernement de Bruxelles pour que nous laissions demanteler la Barriere, Cela peut avoir des Suites de la derniere Consequence et l'on verra peut etre qu'il n'a pas eté absurde d'insister de ne pas negliger la defence du Coté de la Terre; je Suis trop bon Citoyen pour Souhaiter que l'on eprouve que l'on a mal fait de ne pas Suivre mon opinion et de Se laisser entrainer par quelques Tetes Chaudes ou Soit disant (sic) Patriotes a ne vouloir S'armer que d'un Cote, et Dieu Veuille prevenir les Malheurs dont la Patrie est menacée. Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 20 9bre 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 18 et 19 de ce Mois. Je me refere a ma Precedente tant au Sujet de l'affaire du duc, que je Vous prie de ne pas perdre de Vue, que Sur le different a Zirikzee. J'ai donné Ordre a ma Secretairie de revoir ce qui S'y trouve de relatif a cette affaire du Temps de mon Pere, et il me paroit très Naturel que la meme Chose doive S'observer que dans cette Epoque la. Je Suis Charmé que la Garantie de la Negotiation des 5 Millions a passé; La Groningue manque encore, mais Mr. Iddekinghe m'a assuré qu'au plus tard Jeudi prochain il aura la Resolution de Ses Commettants: ainsi dans la Preside de la Zeelande cela pourra Se Conclure. Le Consentement dans la demande de la Compagnie des Indes ne leur Sera pas de Grande Utilité, Comme Vous le proposez, Car la Hollande a Consenti dans la Petition, et je crois l'Overijssel aussi. Je crois qu'il vaudroit mieux que la Zeelande ne S'expliquat pas, ou Consentit de payer pour autant que Ses Finances le lui permettroient, Car Si le Rapport est Conclu, cela occasionnera Une Nouvelle deliberation et empechera que la Compagnie ne Soye aidée; quant a celui dans la Reparation des Vaisseaux, C'est dans le Gout de celui que Vous avez donné dans la Petition pour l'Equipement de cette Année, mais je doute que je puisse Vous aider en cela Comme je l'ai fait dans cette Susdite Petition en engageant autant que je pouvois les Provinces a Consentir, que pour cette fois on prenne le Surplus du Verhoogde Last en VeilGelt. l'Utrecht et la Frise S'y opposent deja et pour Une Seconde fois je n'ose pas le tenter: le pis de la Chose Sera que l'on batira moins en Zeelande et que l'Etat aura Un ou deux Vaisseaux de moins que Sans cela, mais cela est de moins dangereuse Consequence que dans les Equipements, puisque Sur la batisse l'Amirauté de Zeelande peut S'entendre avec les Etats et ne batir que autant que les Etats veulent payer. Quant aux Mariniers je ne Vois pas Moyen que la Zeelande veuille y Contribuer, et cela etant, je ne veux pas m'opposer a la Conclusion de ce Rapport, quoique cela fera Une Nouvelle deliberation, et l'on ira

disputer Sur la Manière dont on trouvera a Suppléer a Votre Quote part, au lieu de resoudre la levée des 6000 Mariniers, et cela Seul est Capable de renverser tout le Plan, mais a l'Impossible nul n'est tenu: Si Vous ne pouvez pas mener les affaires plus loin, il faut prendre patience. Je me remercie de la Communication de la disposition des Emplois qui a eu lieu a Middelburg et j'ai encore Sur les Bras le Conseil de Guerre a faire tenir Sur les Troubles qui ont eu lieu Sur le Vaisseau le Jason, je voudrois nommer le Contre Amiral Van Kruynen pour y presider, mais je Vous prie de me marquer Si Vous avez quelcun de Capable qui puisse etre Nommé pour fonctionner Comme Fiscal: quoique ce ne Soye pas Son departement, ne pourrois je pas dans ce Cas ci nommer le Fiscal des Troupes de Terre de Mauregnault pour remplir cette fonction, l'affaire etant très Compliquée. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 9bre 1781.

Monsieur,

Je Vous felicite de Votre heureuse arriveé, j'accuse la Reception de Vos trois dernieres lettres, je me reserve de Vous ecrire en detail cette Semaine Sur l'affaire Importante qui est Sur le Tapis, je Vous prie de ne rien précipiter. Je desire que la Paix puisse Se faire, mais je ne disconviens pas des difficultez; pour l'Armistice proposé je ne crois pas que l'on puisse l'accepter, mais il me Semble qu'il ne faut pas rejetter Une Negotiation proposée par les Ministres d'une Puissance dont on a accepté la Mediation. Voila tout ce que je puis Vous dire aujourdhui, demain ou Aprés demain j'espere Vous envoyer Un Bode et

repondre a l'Amirauté et au General Dopff, je Vous prie de les en prevenir, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 9 Avril 1781.

Monsieur,

Je Vous prie d'etre persuadé que Vos lettres ne m'importunent pas et que je Suis Charmé d'etre Instruit de ce qui Se passe, mais quelque envie que j'en aye, je ne puis toujours repondre aussi exactement que je le desirerois, et C'est cela Seul qui est la Cause que je ne Vous ai pas encore envoyé le Courier annoncé, j'espere pouvoir l'envoyer ce Soir. On Seroit d'Intention d'envoyer Mr. Pruyst aux Indes; pour cet Effet il faudroit que Son Vaisseau Se rendit au Texel et que le Jason de la Meuse allat de Rammekens devant Veere pour y relever le Vaisseau de Mr. Pruyst. Je Vous prie de prevenir Monsieur Vis qu'il recevra la dessus l'Ordre de ma part, mais qu'en attendant il peut faire les preparatifs Necessaires, afin que cela puisse Se faire avec Sureté et Secret; je fais expedier Une Nouvelle Instruction pour lui avec les Changements que Vous y avez desiré; enfin je Vous envoye Un Papier ou j'ai marqué ma façon de penser Sur les Circonstances actuelles qui deviennent de Jour en Jour plus epineuses et embarrassantes. Je ne Scais Si l'on voudra Suivre mon avis en Hollande, mais j'en doute très fort et que l'avis que Mrs de Dort ont proposé dans la besogne Prevaudra. J'espere ce Soir ou demain matin Vous envoyer Un Exprès et repondre alors en detail a Vos lettres; l'Amirauté recevra la lettre touchant les deserteurs Confinez, dont j'ai Ordonné deja l'Expedition; j'en puis fournir 22 dont 5 de Boisleduc, 9 de Breda et 8 de Bergen op Zoom, que je pourrai faire transporter a Bergen op Zoom, Moyen-

nant que le College paye les fraix du transport et des detachements qui les y Conduiront, je n'ai pas voulu manquer de Vous en prevenir et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 Avril 1782.

Monsieur,

Je Vous envoye deux des Rapports du Contre Amiral Vis et Serai Charmé de Scavoir Votre Opinion de Son Plan d'achetter 6 Cotters pour en faire Une Escadrille, je joins ici la Copie d'une lettre a l'Amirauté et Une lettre Sous Cachet Volant a Mr. Vis avec l'Ordre pour faire aller le Vaisseau le Jason devant Veere et le Brunswijk au Texel. Si Vous n'avez pas de Pilotes Cotiers j'ecrirai a Mr. Hartsinck de Vous en envoyer Un, et a tout hasard, Comme il vaut mieux prendre trop que trop peu de Precautions, je lui ecrirai demain de Vous en envoyer Un. Je n'ai pas le Temps d'ecrire plus en detail ce Soir, j'espere que demain Vous aurez de mes Nouvelles, et Suis aureste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 Avril 1782.

Vous recevez ci joint l'Election de Mr. de Bruyn Comme Echevin de Tholen et celle d'Arnemuyden.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 31 Mars, 4, 7, 10, 14, 15 et 21 de ce Mois et des Pieces que Vous

m'avez envoyées, je me refere a mes deux lettres d'hier. Je ne puis qu' approuver Votre Conduite dans l'affaire de l'admission du Sr. Adams [1]), mais je n'approuve pas la Resolution de toutes les Sept Provinces Sur cet Article, et je crains bien que la Suite demontrera que l'on n'a pas pris Un bon parti. J'aurois eté Charmé de faire plaisir a Monsieur Votre Cousin le Juge de Thiel, mais Comme Monsieur Francois Bigot est entierement retabli, cela ne Se peut pour le present; a la Premiere Vacature d'une Place de Regent de Thiel, je Serai Charmé de l'aider. La Nouvelle de Bergen op Zoom n'est pas encore tout a fait Sure, mais je ne puis nier que je crains qu' Elle Se Confirmera, Comme aussi je crains beaucoup l'Ouverture de l'Escaut par des Vaisseaux Russes: les Ministres de Russie ne le nient ou du moins ne le Contredisent pas, et Mr. Marcoff dit que Sa Cour n'est pas liée par la Paix de Westphalie et par Consequent qu'Elle a le droit d'envoyer Ses Vaisseaux a Anvers directement, Si bon lui Semble. Vous aurez reçu avec ma lettre d'hier au Soir l'Election d'Arnemuyden et celle de Mr. de Bruyn. Je n'ai rien Contre que Mr. Macquet devienne Greffier de Walcheren a la Place de Mr. Reitz. Je ne fais pas de difficulté d'approuver le Rapport touchant la Negotiation de 1,200,000 fl et les Petitions de la Marine, mais je Vous prie d'avoir Soin que les Gec. Raden ou le Receveur General ne rembourse pas les 100,000 fl. a ma Tresorerie: la Somme que j'ai pretée n'est pas a moi, mais au fonds des Armateurs d'Utrecht que j'ai voué a l'Etablissement d'une Maison d'Education pour les Enfans de Soldats ou Matelots Morts au Service de l'Etat. Car je croirois blesser ma Conscience Si je faisois Usage d'un Argent voué a Une fondation Pieuse. Je ferai revoir ce qui S'est passé en 1771, quant j'ai fait preter cet Argent a la Province de Zeelande, du reste il me Semble que le Rapport est fort bien et que de cette façon il ne peut y avoir d'Embarras avec la Conclusion a la Generalité. J'approuve aussi le Rapport touchant l'Entretien des Prisonniers en Angleterre et Votre Apostille touchant celui qui Concerne la demande de la

1) Afgevaardigde van de Amerikanen.

Compagnie des Indes occidentales. Quant a l'affaire de la Mediation il n'y a rien de decidé en Hollande, mais je doute fort que la decision Soye bonne. Je n'ai rien Contre que Vous terminiez le Conflict de Jurisdiction avec Mrs. de Vlissingen, Comme Vous me le proposez. Il me Semble que j'en Sors plus a mon honneur que ces Messieurs; je n'ai aussi rien Contre que Mr. Van Doorn Soit adjoint a Mr. Lambrechtsen pour Son assistance. J'ai fait les Elections de Tholen et de Vlissingen de la façon que Vous les avez desirées, celle de Tholen Sera jointe ici et le Bode de Vlissingen apportera directement celle de Sa Ville. Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 24 Avril 1782.

Je Vous envoye ci joint les Rapports de Mrs. de Dopff, Van Suchtelen, Stavorinus et Pickart. Ne Connoissant pas le Terrain, je dois voir par les Yeux de ces Messieurs; n'en ayant pas de Copie, je Vous prie de me les renvoyer après que Vous en aurez fait l'Usage Necessaire. Je Serai Charmé de Scavoir Si Vous jugez Necessaire que je les envoye Soit aux Etats, Soit aux Gecommitteerde Raden, ou Si il Suffit que Vous les portiez de ma part a ce dernier College, en priant de me renvoyer les Originaux après que l'on en aura gardé Copie, et de recommander que l'on veuille effectuer ce que ces Mrs proposent Comme Necessaire pour la defence de la Province. Je Vous prie de Vous Concerter Sur la Maniere d'Effectuer ce qui est proposé et Sur les Points par lesquels il Conviendroit de Commencer Comme le plus pressé avec le General Dopff. Je lui donnerai Connoissance que je Vous ai envoyé ces Rapports afin qu'il puisse Vous en parler. Je Compte que Vous aurez dans peu de Jours le Renfort d'Artillerie, pour celui d'Infanterie Sera plus difficile, Car a moins de de-

garnir Maestricht je ne vois pas d'où je pourrai prendre Un Battaillon de plus pour Votre Province, et a moins que la Necessité ne l'exige, je voudrois par Provision l'eviter; je Vous prie d'en parler aussi au General Dopff et d'entendre Ses Considerations.

G. Pr. d'Orange.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 22, je Vous renvoye ci joint les Elections pour Goes, que j'ai faites Comme Vous me l'avez demandé. Vous Scaurez Sans doute la Mort inopinée de Monsieur C. Van Citters, mon Representant dans la Chambre des Comptes de la Province. Jusqu' apresent j'ai eu des Sollicitations pour Son beau fils Monsieur Van der Mandere, d'Ouwerkerk, Beaufrere de Monsieur le Fiscal Steengracht, et du Bourguemaitre Jacob Van Citters pour Un Fils; je Serai Charmé de Scavoir Vos Considerations Sur le Remplacement de cette Vacature. Aureste je crois de mon devoir de Vous informer d'une Chose que l'on m'a dite, C'est que l'on ne pourroit Se fier aux Landwagten dans l'Isle de Walcheren; que les Paisans bien loin de Combattre les Anglois, Si ils tentoient Une descente, S'en iroient ou meme tourneroient leurs Armes Contre les Troupes de l'Etat; j'ai peine a y ajouter foi, mais Comme il ne faut rien negliger, j'ai cru que Vous deviez le Scavoir, Je Vous prie d'en avertir le General Dopff, mais a moins que Vous ne Croyez qu'il y a quelque fondement, je Vous prie de n'en pas faire beaucoup mention, Car il faut montrer aussi peu de mefiance au Peuple que Possible, et ne le jamais faire Sans Raison; mais il est bon pourtant d'etre a tout hazard Sur Ses Gardes. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 26 Avril 1782.

Les Etats de Hollande ont pris hier Une Resolution Sur la Reponce a donner a la Russie Sur la Grande affaire de la Mediation. Je crois que le Torrent Sera de Nouveau pour l'adopter, mais Si Vous pouviez l'arranger je desirerois qu'il parut dans les Regitres quel étoit mon Sentiment, mais que Voyant l'Inclination des autres Membres je ne veux pas m'opposer a la Conclusion d'une affaire dans laquelle le moindre Retardement peut etre fatal. La Resolution d'Hollande sera portée ce matin a la Generalité.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint Une lettre pour l'Amiral Vis et Une pour l'Amiral Van Kruynen, je Vous prie d'avoir Soin, Si cela est faisable, que ces deux Vaisseaux partent. Si Vous voulez garder le Capitaine Stavorinus Jusqu' a ce que la Flotte Soye dehors ou que Vous ayez le Phoenix du Capitaine Van Son pour aider a la defence de la Province, j'y Consens, mais il faut que je rassemble les Vaisseaux destinez pour les Indes Occidentales au Texel. J'ai donné Ordre au Vice Amiral Hartsinck d'envoyer Un Lootsboot en Zeelande pour aller a leur rencontre et les Conduire au Texel. Aureste je Suis avec Une parfaite Considération,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 27 Avril 1782.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre que j'ai reçue ce matin par Un Bode, et des Pieces que Vous m'avez renvoyées dans les deux Paquets que Vous m'avez envoyés. Vous me tranquilisez au Sujet de la Restitution que la Province

de Zeelande veut faire, je ne voudrois pas y meler mon Conseil des domaines. J'espere que l'on pensera a mettre la Province en Etat de defence, Car je crains beaucoup que le Nouveau Ministere agira avec plus de Vigueur que le Precedent. Je Suis Sur que la Resolution d'Hollande donnera le branle aux autres Provinces, mais je voudrois que Vous pussiez faire inserer mon Opinion dans les Regitres et que C'est pour ne pas arreter l'affaire que je ne veux pas m'opposer a Une Conclusion. J'attendrai Vos Considerations Sur le Remplacement de feu Mr. Van Citters; je n'ai rien Contre que Mr. Van der Boon Mesch devienne Vroedschap de Veere, mais j'ai oublié par ou cette Vacature existe. Aureste je Vous ecris celle ci d'avance, mais Elle ne part que Mardi, afin de pouvoir y ajouter un P. S. s'il arrive quelque evenement qui exige de nouvelles Ecritures entre ici et ce Jour la, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 28 Avril 1782.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 28 Avril, 1 et 5 de ce Mois. Avant toutes Choses je dois Vous prevenir que ce n'est pas ma faute Si les Gens detenus Sur le Vaisseau Schiedam de l'Equipage du Vaisseau Jason, n'est pas terminée [1]), quoiqu'Elle a eté decidée par le Conseil de Guerre le 5 et resumée le 7 de Fevrier; mais Mr. de Maregnault n'a pas jugé a propos d'envoyer le Pacquet, que par la Poste arrivée hier, or Sans avoir reçu les Sentences, je ne pouvois terminer cette affaire. Je dis Seulement cette Anecdote pour qu'il paroisse que ce n'est

---

1) Blijkbaar meende de Prins, dat hij in plaats van *les gens detenus* geschreven had *l'affaire* of *l'anecdote des gens* enz.

pas par oubli de ma part que ces Gens ont etez Si longtemps detenus. Je Vous envoye ci joint Une Copie d'une lettre explicatoire de Mr. Fox a Mr. de Simolin que Mrs. de Gallitzin et Markoff Sont venus me lire, et dont ils ont donné Copie au Greffier. Cela est Clair pour le Coup et il n'est plus douteux de quel Traité de 1674 Mr. Fox a Voulu parler. Je crois que la Reponce Projettée ne pourra plus avoir lieu, et qu'il faudra Une Nouvelle Deliberation. Je ne doute pas ou Vous aurez vu la Proposition que j'ai faite Lundi dernier aux Etats Generaux, et Il me Semble que les Yeux doivent S'ouvrir a moins de les fermer Volontairement touchant le Fameux Concert avec la France, et que l'on ne Cherche qu'a nous amuser, a nous faire prendre des Engagements qui nous lient les mains, tandis que la France ne S'engage de Son Coté a rien. Vous aurez je crois deja eu l'Escadre de Mr. de Bylant devant la Zeelande pour Chercher les Vaisseaux qui Sont prets. J'ai reçu Nouvelle que l'Amiral Ross est aux Dunes avec 3 Vaisseaux de ligne et Sera renforcé Vraisemblablement par 1 de 90, un de 74 et un de 64 de la Tamise. Je Vous prie de parler de ma part a Mr. Vis, afin qu'il envoye des Petits Batiments dehors pour prevenir Mr. de Bylant de cette Nouvelle, afin qu'il puisse etre Sur Ses gardes. Je crois que lorsque Vous Serez de retour ici et que Vous pourrez donner Ouverture de la Resolution de Votre Province touchant l'Equipement, il Sera facile d'Effectuer Une Resolution pour que l'Amirauté de Zeelande reçoive ce qui lui est du. Je trouve le Rapport au Sujet de la Mediation et de la Reponce a donner a la Russie en general très bonne. Vous pourrez voir Si la lettre de Mr. Fox doit y apporter du Changement, a tout hazard le plus prudent Sera peut etre de ne pas Vous expliquer Lundi et de faire remettre l'affaire a Jeudi. Je Suis Curieux de voir quelle tournure elle prendra en Hollande. J'attendrai pour remplir la Place de mon deputé a la Chambre des Comptes de la Province Votre Retour ici. Mr. de Borssele m'a prié de le donner a Un Magistrat de Flessingue, a Condition qu'il puisse avoir la Commission a la Chambre des Comptes de la Generalité en Cas de Mort de Mr. Van der Beek. Je n'ai rien Contre que le ci-devant

Lieutenant Schneiders devienne Pensionnaire Honoraire de Zirikzee. J'ai eté Charmé de Vous faire plaisir en plaçant Mr. de Spaen Votre beaufils au Conseil d'Etat pour le reste du Temps que feu Mr. de Santfort auroit du l'a remplir; mais j'aurois mieux aimé que C'eut eté a Une autre Occasion qu'a celle de la Mort de Mr. de Santfort, que je regrette veritablement. Je Suis faché de l'Indisposition du General Dopff; je n'ai pas le Temps de lui ecrire aujourdhui, ni de repondre aux Ordres que l'Amiral Vis demande, j'espere le faire la Poste prochaine, et Suis aureste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 11 Mai 1782.

Monsieur,

Si les Vaisseaux ne Sont pas partis, gardez les en Zeelande. Les Anglois Sont en force devant le Texel et je crains qu'ils ne tombent entre leurs mains; la Fregatte Brunsvic est heureusement entrée au Texel, mais je crains que les Vaisseaux destinez pour le Weser, Scavoir le Erf-Prins, Zuydbevelant, et les Fregattes Bellona d'Amsterdam, Thetis de la Meuse et l'advysJacht le Jager de Nort-Hollande ne tombent entre les mains des Anglois. Il y a 15 Gros Vaisseaux devant l'Entrée du Texel a ce que Mr. Hartsinck me mande par Un Exprés depeché hier au Soir. Je Vous prie de Communiquer cette lettre a Mrs. Vis et Dopff, afin qu'ils Soyent Sur leurs gardes. Je n'ai pas le Temps de repondre pour le Present a Vos lettres du 12 et du 13, j'espere le faire la Poste prochaine. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 Mai 1782.

Monsieur,

J'acuse la Reception de Vos trois dernieres, Vous aurez vu que j'ai fait l'Election de Middelburg Comme Vous me l'avez proposé, j'ai donné Ordre pour expedier la lettre a l'Amirauté, la demission de Mr. Vis et la Nomination de Mr. Van Kruynen. Ne Seroit il pas apropos de nommer Mr. Vis a present Vice Amiral Extraordinaire. Je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez. Vous trouverez ci joint ma lettre aux Etats de Zeelande et Sa Copie, Si Vous trouvez qu'Elle est trop forte et que toutes Veritez ne Sont pas bonnes a dire, je Vous prie de me l'a (sic) renvoyer pour que je l'a Change et je Vous prie de m'elucider quelles Sont les lettres du 26 Fevrier et 14 Mars auxquelles Mrs. les Etats Se Plaignent que je n'ai pas repondu. J'approuve tout a fait la Proposition que Vous avez faite pour achetter des Vaisseaux: Si l'on veut Guerroyer, il faut des Vaisseaux et du Monde, on ne l'a pas Sans payer, ainsi il faut que Mrs. les Etats de Zeelande payent leur quote part, S'ils veulent que l'on puisse faire la Guerre avec quelque Succes. Vous Scavez que Mr. de Berkenrode a ecrit que Mr. Fitzherbert lui a parlé au Sujet de la Paix. On est determiné d'envoyer Mr. Brantsen en France comme Ministre Plenipotentiaire, Mr. de Berkenrode en est Content a present qu'il S'agit de Negotier de la Paix. La Flotte est Sur le Point de rentrer, dumoins en grande partie, y ayant beaucoup de Vaisseaux qui ont Souffert par les Tempetes. Cela fera encore Crier de Nouveau, mais il est Impossible que je Contente le Monde dans ce Temps ci. Je voudrois que Nos Vaisseaux de Drontheim fussent arrivez; j'ai des Nouvelles qu' aujourdhui la Flotte Combinée quitte Son Poste et va vers Cadix pour empecher le Ravitaillement de Gibraltar. Garre (sic) quelque Visite de Mr. Howe en attendant qu'il puisse aller a Gibraltar avec Son Convoy. Je n'ai Sans cela rien de Nouveau, j'espere que Vous remettiez Vos Mrs. dans de meilleures dispositions et que la demarche que je Compte faire aux Etats Generaux ouvrira les Yeux Sur ma Conduite et prouvera que ce que l'on a dit Sont

des Calomnies. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 Aoust 1782.

Je Vous envoye Un Rapport du Lt. Col. Schweynitz du 24 Decembre dernier. Vous y verrez dans quel triste Etat Se trouvoit pour lors Lillo, Avec les Munitions qu'il y a. Un Poste de cette Importance ne tiendroit pas deux jours, et que deviendroit alors la Zeelande. Cela etant, Committimus [1]): c'est a Elle a en avoir Soin.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre du 18 et les Pièces Annexes. Je Suis Charmé que Vous avez approuvé ma Reponce a Mrs. les Etats. Comme je ne puis nier que j'étois un peu piqué, je n'ai pas voulu prendre Sur moi de repondre Sans que Vous l'ayez vue. Je Suis Charmé de l'Elucidation que Vous me donnez au Sujet des lettres du 26 Fevrier et 14 Mars. Je me rappelle fort bien la Chose, et je vois que je n'ai eu aucun tort. Je Suis Charmé que Vous me marquez que les affaires paroissent prendre Une Meilleure Tournure en Zeelande et que ces Messieurs voyent que leur demarche leur fait du Tort a eux memes, Je ferai Mr. Vis Vice-Amiral de Zeelande Extraordinaire, afin de ne pas Causer de depence Inutile a la Province. J'ai peur que l'on trouvera beaucoup de difficultez a vendre des Vaisseaux de l'Amirauté d'Amsterdam au College de Zeelande. Je le Communiquerai au Fiscal Van der Hoop et je Vous envoyerai Sa Reponce le plus tot Possible; en attendant je Vous authorise a agir Pro re nata et a tirer le Meilleur parti possible de la

---

1) Het *Committimus* was het oostelijk deel van Staats Vlaanderen (Biervliet, Axel enz.). Zie F. Nagtglas, *Zeel. illustrata* II, 419 Die streek kon door het verlies van Lillo in gevaar komen.

disposition actuelle des Esprits pour remettre la Marine en Ordre autant que faire Se peut, ce qui est bien Necessaire. Je Vous Prie de proposer Mr. Van der Mandere comme Mon deputé dans la Chambre des Comptes de la Province. Je Suis ici depuis hier, la Flotte a beaucoup Souffert par la Tempete. Je Vous prie de presser tant que Possible pour fournir au Capitaine Stavorinus ce dont il a besoin pour remettre en Mer; dans le Moment present rien ne peut mettre en Mer que l'Argo, mais dans quelques Jours j'espere que Nous pourrons faire Sortir la plus part des Vaisseaux; j'ai donné les Ordres pour cela et Suis avec Une Vraye Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nieuwediep, ce Aoust 1782.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 19, je Vous envoye Selon ma Promesse Un Memoire du Fiscal Van der Hoop, au Sujet des Vaisseaux qui pourroient etre fournis a Votre Amirauté. Je Suis Charmé de l'Effet qu' a fait ma Reponce aux Etats de Zeelande. Je crois Comme Vous qu'il Seroit bon que ma lettre et la Reponce des Etats fut publiée ou du moins Une Periode Comme Vous me le proposez; je Vous prie de vouloir bien l'Effectuer Sans qu'il paroisse que ce Soit de mon Scu. Aureste Je Vous laisse le Maitre d'arranger la disposition des Recettes Vacantes a Goes et Tholen, Comme Vous le croirez le mieux, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nieuwediep ce 22 Aoust 1782.

Je Vous prie de me renvoyer le Promémoire de Mr. Van der Hoop: je n'en ai pas de Copie.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 25, 26 et 28 Aoust et du pr. de ce Mois. Je Vous prie d'etre persuadé que Vos lettres ne m'importunent en aucune façon, mais que je Suis quelquefois dans le Cas de ne pouvoir repondre aussi exactement que Vous pourriez le desirer et que je le desire moi meme. Je ne Scais Si le General Dopff est parti on non, je viens de lui ecrire de Se rendre a Son Poste le plus tot le mieux. J'ai eu Une Information que les Anglois auroient peut etre l'Intention de faire Une Attaque du Coté de Brouwershaven ou Sur les Cotes Meridionales de l'Isle de Goedereede; j'en ai prevenu le General Dopff et le Colonel Minnigerode qui Commande a l'Isle de Goedereede, afin qu'ils puissent prendre leurs Precautions. J'ai eu Nouvelle cette Après-Midy par le Lt. Hartsinck, envoyé en Exprès par le Vice Amiral Son Pere, que 16 Vaisseaux de Guerre et 3 Cotters Anglois ont paru hier en vue de la Rade du Texel et que l'on les a Signalez du KijkDuyn; on ne peut Scavoir quels Sont leurs desseins. Dieu Veuille que leur Attaque ne Soye pas dirigée vers le Vlie, Car C'est Notre Coté foible, ou que Nos Vaisseaux de Drontheim ne tombent entre leurs mains. Je Vous envoye ci-joint les deux Elections pour Tholen, Une lettre a Mr. Van Kruynen et Une a l'Amirauté de Zeelande avec la Copie de ces lettres. La Nouvelle d'aujourdhui retardera Sans doute la Sortie du Vaisseau Zirikzee. Je Suis faché de n'avoir pu executer ce que Vous desiriez pour Mr. Van de Perre, mais le Pensionnaire a qui j'en ai parlé m'a dit que cela ne Se pouvoit et qu'il avoit Une Resolution qui lui lioit les mains a ne rien Changer a l'Instruction de Mr. Brantsen; que les deputez d'Amsterdam avoient proposé de faire ce Changement et d'admettre Mrs. les Deputez de la Compagnie dans les Conferences pour la Paix, mais que cela avoit eté rejetté Unanimement et que Mrs. d'Amsterdam n'avoient pas insisté Sur la Conclusion de ce Point ou taché de persuader a cela les autres Membres, mais qu'ils avoient laissé tomber cela entierement. J'approuve entierement le Memoire que Vous avez fait pour demontrer

l'absurdité de la Plainte de Mrs. les Etats Sur ce que je n'ai pas repondu a leurs lettres du 26 Fevrier et 14 Mars. Il est Clair Comme le Jour que ce n'est que pour rendre la Chose Odieuse en le representant Comme Une Negligence ou manque d'Egards de ma part, que l'on a trouvé bon d'inserer cette Periode dans les lettres de leurs Nobles Puissances aux Etats Generaux et a moi. Je ne fais aucune difficulté de Vous authoriser Non Seulement a Consentir dans le Rapport touchant les Finances du 26 Aoust, mais aussi de faire de Vives Instances pour la Conclusion. Je crois Comme Vous que ces Mrs. aiment mieux crier que payer, et je doute fort que malgré toutes Vos Instances Vous puissiez parvenir a faire prendre la Conclusion de ce Rapport et de l'Introduction du Coffy en Thee Gelt bij den Inslag. Je crois qu'il faut aller bon Jeu bon Argent. On a voulu la Guerre. Ellé S'est faite; il faut que je montre qu' autant j'ai eté Contre la Guerre, autant je Cherche a pousser les Armements afin de la faire tourner aussi peu mal que possible. J'ai fait les Elections de Thoolen Selon Votre Avis, Je Vous prie de remercier Mr. *Van der Spiegel* des Nouvelles qu'il m'a donneés et de lui temoigner que C'est faute de Temps que je ne lui ai pas repondu moi meme. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 4 7bre 1782.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 7. Je Suis Incertain, autant que Vous pouvez l'etre, Si les Anglois Sont dans la Mer du Nord. Je n'ai rien ici a envoyer dehors, les Fregattes Jason de la Meuse et le Dolphyn d'Amsterdam croisent ici devant avec le Cotter le Meermin.

Je Suis venu ici pour voir S'il y auroit Moyen de faire Sortir la Flotte; j'ai tenu Conseil de Guerre ce matin avec tous les Officiers a Pavillon et Capitaines qui Se trouvent ici, ils ont etez unanimement d'Avis que les Circonstances ne permettent pas encore de le risquer. Cependant j'ai donné Ordre de Se tenir pret a Sortir au premier Ordre. Je crois qu'il Seroit bon de faire reconnoitre, S'il y a des Ennemis dans Nos Parages avant que le Vaisseau Zirikzee mette en Mer, mais Si Vous avez l'Occasion de louer des Vaisseaux Neutres et de les envoyer avec Un Officier ou Matelot de Confiance aux Dunes pour S'informer Si la Flotte Angloise est encore dans la Mer du Nord ou a repassé le Pas de Calais pour aller a Gibraltar, ce qui est trés interessant a Scavoir, cela pourroit etre très Utile. Cet Homme devroit etre muni d'une lettre de Creance pour Mr. Hartsinck et venir ici faire le Rapport en Personne, afin de decider la Sortie de la Flotte. Aureste Je Suis avec Une Vraye Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nieuwediep, ce 9 7bre 1782.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 8 et du 14. Il y a longtemps que j'ai cru que les Anglois etoient partis, mais ayant eté au Texel pour faire Sortir la Flotte, j'ai tenu Un Conseil de Guerre où tous les Avis etoient Unanimes pour ne pas Sortir, et je n'ai pas cru devoir prendre Sur moi Seul de decider la Sortie, tous les Marins etant d'Opinion Contraire. Si j'avois pu prendre le Commandement de la Flotte pour la Conduire dehors je l'aurois fait, le vent est Contraire maintenant, mais cela peut Changer, ainsi je Charge le Messager que Vous avez envoyé d'une lettre a Mr. Van Kruynen, portant Ordre

de faire Sortir le Vaisseau Zirikzee pour aller a la Rade du Texel et Se ranger Sous les Ordres du Vice-Amiral Hartsinck, et S'il ne l'y trouve pas, de S'informer où il est et de le Suivre. J'envoyerai Ordre au Texel de tenir, Si Mr. Hartsinck est parti, de Petits Batiments devant l'Entrée du Texel pour avertir le Vaisseau Zirikzee de la Route que la Flotte aura pris. Je Voudrois bien Vous fournir des Fregattes pour Croiser Sur les Cotes de la Zeelande, mais je n'ai a ma disposition que deux de 36 Pièces de la Meuse et Une de vingt Pièces d'Amsterdam. Elles Sont en Mer et Je ne Scais ou leur ecrire pour Vous les envoyer. Si Vous aviez quelque petit Batiment qui put aller de Zeelande avec le Zirikzee jusque devant le Texel, cela ne Seroit pas Mauvais. Pouvez Vous Vous passer de la Fregatte l'Orange-Zael, ou de quelque plus petit Batiment, afin que le Zirikzee n'aille pas exactement Seul? Le Cotter le Meermin croise avec les Fregattes le Dolphyn et le Jason, qui Sont deux de celles qui j'ai marquées ci dessus, la 3me qui est la Brille est en Voyage de la Meuse au Texel. J'ai reçu de bonnes Nouvelles des Vaisseaux de Drontheim, ils ont eté rencontré par Un des Batiments que j'ai envoyé, le 7 de ce Mois, a la Hauteur du Fort Saint Andrew en Ecosse, et le Capitaine Van Gennip me marque qu'il alloit Se retirer a Bergen en Norvege. Aureste je Serai Charmé de Vous revoir ici, et je Vous prie de le Conduire avec Vous; je vais le lui ecrire. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 7bre 1782.

Monsieur,

J'aurois desiré pouvoir Vous envoyer ce Soir ma lettre a Mrs. les Gec. Raden, mais je n'ai pu venir pret, j'espere

l'envoyer demain par le Bode, qui apportera les Patentes. Je viens de recevoir Une Nouvelle qui j'espere ne Se Confirmera pas. C'est que le Capitaine Haringman est entré endommagé a Elseneur et que la Nouvelle est venue par Son Vaisseau que le Vaisseau l'Union doit etre peri, Sans que Personne S'en Soit Sauvé: ce Seroit le Comte de Welderen; l'Etat y perdroit Un Vaisseau neuf, Un Equipage bien dressé et Un bon Capitaine d'Age a promettre de bons et longs Services. Cela me fait Une peine Infinie. Le Commissaire Van Deurs l'ecrit au Greffier. Je Vous Souhaite Un heureux Voyage et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 31 Juillet 1781.

Monsieur,

J'espere que Votre Voyage Sera des plus heureux, et que le Porteur de cette lettre Vous trouvera arrivé a Middelburg. Je Vous envoye la Copie de ma lettre a Mrs. les Gec. Raden. La Nouvelle de la Catastrophe du Vaisseau du Cte de Welderen S'est Confirmée; Mr. de Kindsbergen est rentré avec l'Amiral de Ruyter et le Cortenaer, il n'y a point de Nouvelles depuis plusieurs Jours du Vaisseau l'Utrecht. Je n'en ai pas la moindre de Nos Vaisseaux de Bergen. Dieu Veuille qu'ils arrivent a bon Port. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 3 9bre 1782.

Monsieur,

Ayant vu Un Article Impertinent dans la Gazette de Haerlem touchant la Garde du Fort den *Haek*, j'ai cru de mon devoir d'envoyer Un Exprès au Commandant des Troupes pour Scavoir ce qui en est, afin de pouvoir le faire Contredire. Je profite de cette Occasion pour Vous envoyer Un Exemplaire de ma Pièce avec les Pièces Justificatives pour en pouvoir faire Usage en Zeelande. J'ai prié Mr. de Larrey de vous l'envoyer. Je crois que les Provinces ne Seront pas d'accord touchant l'Enseigne de Witte, j'apprends qu'il y en a dont Vous Serez etonné qui Sont pour le Juge Militaire [1]). Si C'est l'Idée de la plus part des Membres en Zeelande, je crois qu'il ne faut pas les en dissuader, mais Si ils veulent qu'ils Soyent remis au Juge Civil, alors il faut que ce Soye Sans prejudice de la Jurisdiction Militaire. Je puis Vous annoncer que Mr. de Kinkel est heureusement arrivé avant hier devant le Texel et que l'on croit que les autres Vaisseaux de Bergen Sont en Vue; je crois qu' avec le Temps qu'il fait, S'il plait a Dieu, Vous aurez bientot le Vaisseau Zuydbevelant avec celui de la Compagnie en Zeelande; puissent ils arriver heureusement. Aureste je Vous prie de me marquer ce qui est de la prise du Paquetboot, et par quel Ordre ce Capitaine Sextroh a fait Une Prise aussi irréguliere et Illegale. En general cela deplait beaucoup ici. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 9bre 1780.

---

1) De vaandrig J. E. de Witte was wegens verraad, met Van Brakel ontworpen, door den Krijgsraad gevonnisd, doch de voltrekking was opgeschort, daar Amsterdam verlangde, dat hij voor 't Hof van Holland terechtgesteld zou worden. De Staten van Zeeland oordeelden mede den Krijgsraad onbevoegd.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 6. Je viens de recevoir la desagreable Nouvelle que Selon les apparenees le Vaisseau des Indes, le Loo, est peri en faisant Route de Bergen ici. Quant a l'affaire du Paquetboot, je trouve tout ce qui S'est fait Illegal et absurde, mais ayant a faire avec des Tetes echauffées je crois qu'il ne Seroit pas Prudent de m'opposer a l'Ouverture de la Male et des lettres. Je Suis Curieux de ce qui S'y trouvera. Mrs. les Gec. Raeden d'Hollande ont Chargé le Sr. Croiset, Secretaire des Postes, d'y assister de leur Part; je desirerois que Vous y assistiez, Car il est absolument Necessaire qu'il y assiste plus d'une Personne Sur qui je puis faire fonds, afin d'Empecher que l'on ne fourre dans la Male des lettres Supposeés: dans ces Temps-ci je ne puis me fier qu' a très peu de Monde, et pour cela je voudrois que Vous puissiez voir par Vos Yeux ce qui Se fera. Aureste les Choses vont Si Singulierement ici, que Si j'apprends dans 8 Jours que Mr. Van Berkel est Pensionnaire d'Hollande et que la Guerre Civile S'est declarée en Frise, je n'en Serai pas etonné. Voila toutes mes Nouvelles. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 11 9bre 1782.

Monsieur,

Je Vous envoye la Copie d'une lettre que je viens d'ecrire a Mr. Van Kruynen: je n'ai pas voulu manquer de Vous la Communiquer. J'espere apprendre de Zeelande que la Raison aura prevalu Sur la Violence et l'Emportement dans l'affaire de l'Enseigne de Witte. Je n'ai pas le Temps d'ecrire aujourdhui au General Dopff,

j'espere le faire la Poste prochaine et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 30 9bre 1782.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 10, 13, 15, 20 et 22 de ce Mois. Je Vous aurois repondu plustot a la derniere, mais j'ai cru Necessaire de faire former auparavant Un Memoire par le Fiscal de la Generalité, pour prouver le droit du Juge Militaire dans l'affaire de l'Enseigne de Witte. Je ne puis jamais Consentir a la Reclame de l'Enseigne de Witte Comme Un droit, et dans ce Cas ci il me paroit que ma Voix Comme premier Noble de Zeelande ne peut Contredire ce que je dois Soutenir Comme Capitaine General de l'Union: je Vous prie done d'aviser, *dat om genoegen te geeven en zoo veel doenlijk tegemoet te koomen aen de gedeclareerde Sentimenten van de zich reets geexpliceerd hebbende leeden, de Eerste Edele wel mag leiden dat ongeprejudicieerd beiderzijds Sustenuen omtrend de Militaire Jurisdictie, de Judicature in dit Singuliere geval over den Vaendrig de Witte bij delegatie te demandeeren aen den Hove Van Hollant, en Zijne Hoogheit te persuadeeren om daertoe de Nodige Ordres te stellen, doch dat ingevalle de overige Staets leeden willen persisteeren bij derzelver gedachten en in geen schikking koomen, maer als een Recht reclameeren den gem. Vaendrig, de Eerste Edele verklaert, dat daer niet in geconsenteerd heeft, als begrijpende dat het geval, door den meer gem. Vaendrig begaen, is een puur Militair delict en dus dat hij wat of ook omtrend commune delicten gedacht word door geen andere Rechter dan door den Militairen Rechter behoorde te worden berecht, en verzocht dat dit zijn advys in de Notulen mag worden geinsereert, ten blijke dat hij geensints in de te neemene Resolutie heeft geconsenteerd.* Je Vous prie de donner Un Avis dans ce Gout la en Substance: le Point essentiel est qu'il paroisse que le Premier Noble veut bien Consentir

que par *delegation*, dans ce Cas particulier et Sans préjudice de la Jurisdiction Militaire, l'Enseigne de Witte Soye jugé par la Cour d'Hollande, mais que Si les Villes veulent pousser l'affaire Comme Un droit, il Se declare hautement Contre la Reclame. Dureste vous pouver changer le Stile Comme Vous le trouverez Necessaire; la Pretention de Vos Messieurs des Villes est trop absurde pour que j'y donne les mains; peut etre qu'il faudra leur ceder, mais il faut Se defendre tant que l'on peut. J'apprends qu'en Hollande on veut tirer les Marons du feu avec la Pate du Chat et faire faire l'avantgarde a la Zeelande, et Si c'est la le Role que cette Province devroit Jouer, je laisse à decider a toute Personne Impartiale. L'histoire du Fort den Haek doit etre punie, mais la Conduite de Mr. Bielevelt dans cette affaire n'est pas jolie. Je Suis Charmé que l'Ouverture des Malles n'a produit que ce que je m'attendois. Scavoir rien du tout. Il paroit que la Tete tourne a tout le Monde. Vous Scavèz que la Ville d'Amsterdam a voté Contre la Continuation de Mr. le Pensionnaire, cependant il a eté Continué. Je Vous Suis fort obligé de ce que Vous voulez bien me dire au Sujet de la Situation facheuse des affaires et des desagrements que je dois essuyer Journellement, et je Suis Charmé que Vous vous etes preté a assister a l'ouverture des Malles; cette Commission doit avoir eté bien ennuyante et taedieuse. Je crois qu' Amsterdam a present Sera Contre la Continuation des Paquetboots. Quant a la Paix je ne doute pas ou Vous aurez vu les lettres de Mrs. de Berkenroode et Brantsen. Je crois qu'en Hollande on Suivra les Ordres ou les Avis de Mr. de Vergennes. Voila toutes mes Nouvelles d'ici. Je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec la plus Parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 26 9bre 1782.

Je Vous prie me renvoyer la Pièce de Mr. Tulling, quant Vous n'en aurez plus besoin.

Monsieur,

Je n'ai pas le Temps d'ecrire en detail aujourdhui, mais je n'ai pas voulu manquer de Vous remercier de la bonne direction que Vous avez tenue dans l'affaire de l'Enseigne de Witte et de Vous feliciter du Succes que Vous avez eu. Dieu Veuille que cet Avis moderé prevaille aussi en Hollande. Je n'ai pas le Temps non plus de repondre au General Dopff aujourdhui, j'espere de le faire a Une autre Occasion et vous prie de l'en prevenir. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 6 Xbre 1782.

Monsieur,

Je Suis Charmé d'apprendre Votre heureuse arrivée en Zeelande, quoique le Voyage aye eté long. Monsieur Van Berkel, Bourguemaitre de Rotterdam, a eté nommé Ministre auprès des Etats Unis de l'Amerique; je crois que Vous en Serez etonné, car a Votre depart il n'en etoit pas question; je ne l'ai pas moins eté que Vous ne pouvez l'etre, mais je crois qu'il n'est pas Mauvais, que la Hollande n'aye pas Suivi l'Impulsion des Pensionnaires de quelque peu de Villes. Les Etats S'assembleront Lundi pour resoudre Sur l'Instruction a donner aux Ministres a Paris. Dans la Ville d'Arnheim tout est en Combustion [1]), et je crains d'en apprendre des Nouvelles facheuses et qu'il y aura du sang repandu.. J'espere que Vous pourrez faire entendre Raison a Mrs. des Villes qui veulent à present empietter de toutes parts Sur la Jurisdiction Militaire. La Ville d'Alkmaer a pris la Resolution de ne plus m'envoyer de Nominations et de me refuser mon droit d'Election. J'es-

---

1) Een geschil tusschen de Gezworen Gemeente en de Magistraat gaf aanleiding tot oploopen en balddadigheden.

pere que je pourrai demontrer Combien peu leur Soutenue est fondée et que les Etats me maintiendront dans mon droit. Dureste je me refere a la lettre que j'ai ecrite a Mr. le General Dopff, et Suis avec une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 1 Mars 1783.

Monsieur,

J'accuse la Reception de la lettre que Vous m'avez ecrite le 2 et de celle que Vous m'avez ecrite le 5, je Vous aurois ecrit Lundi par l'Exprès, Si j'avois cru que l'on attendroit l'Avis de la Zeelande, mais Vous Scavez Comment les Choses vont quelque fois. L'affaire qui a trainé en Hollande des Semaines, est devenue tout d'un Coup Si pressante que l'on n'a pas osé la retarder d'un Jour. Mr. le Pensionnaire a declaré dans la Besogne que Monsieur le Duc de la Vauguyon avoit eté Chez lui et lui avoit dit que la France Signeroit la Paix, Si cette Semaine l'Instruction n'étoit pas arrivée pour nos Ministres. Je n'y ai pas assisté, mais cela a eté Conclu, quoique la Chose eut eté prise ad referendum par la Zeelande, la Frise et Stad en Lande. Je crois que Vous trouverez Comme moi que je n'ai pu ni du m'opposer au Torrent dans ce Cas ici, mais les deputez qui Sont venu me parler, je leur ai dit que je leur laissois le Maitre de faire ce qu'ils jugeoient a propos et qu'ils devoient Scavoir ce que pensoient leurs Commettants, et que je ne pouvois prendre Sur Moi, ni qu'ils terminassent la Chose Sans le Consentement de leurs Principaux, ni qu'ils l'arrettassent, et que par là la Paix Se fit Sans nous. Voila le Role que j'ai cru devoir tenir. Je crois que Vous pourriez laisser Conclure la Resolution de Zeelande Selon le Sentiment des 6 Villes Sans Vous y opposer. Je crois dans le fonds qu'ils ont raison, mais S'ils veulent laisser la Chose la, per me licet, et peut etre est ce le mieux. Voyez ce qui

est l'Inclination Generale de la Province et Suivez la dans cet Article: C'est Selon moi ce qu'il y a de mieux a faire. Je Vous prie de m'envoyer la Copie de l'Avis de Veere touchant la Proposition de Vlissingen pour exclure Mr. de Mauregnault de l'assemblée. J'espere que les discussions Sur la Jurisdiction Militaire en Zeelande S'arrangeront et que Vous pourrer y reussir: moins il y a de Garnisons, moins il y a d'Occasion de differents, et Si la Paix Se fait, je me flatte que cela pourra revenir au Taux Ordinaire. Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 Mars 1781.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 9, 16, 19 et 22 de ce Mois. Je Vous remercie pour l'envoy des Courtes Notules, des Retroactas touchant le Serment a preter par le Dijkgraef de Poortambacht, le declaratoire de Vlissingen et l'Avis de Veere dans l'affaire du Pensionnaire Mauregnault, la Resolution Justificatoire que Vous avez reçue Sur l'histoire de Brest [1]), le Rapport au Sujet de la Session du Fiscal Mauregnault dans l'Assemblée des Etats et la Proposition de Mrs. de Zirikzee au Sujet du Conflict de Jurisdiction qu'ils ont trouvé bon de faire naitre. Je Vous prie de me procurer l'Avis de Zirikzee Sur l'affaire de l'Enseigne de Witte, la lettre de la Cour de Justice et la Reponce des Etats; relatifs a cette affaire, j'ai deja les Avis de Middelburg et Vlissingen touchant

---

1) Op de vraag van den Vice-admiraal Hartsink, of 's Lands Zeekapiteins bereid waren onder den Vice-admiraal van Byland naar Brest te zeilen, hadden dezen een weigerend antwoord gegeven.

cette affaire que Vous m'avez remis durant Votre dernier Sejour ici. Je Vous Suis très obligé de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion du Jour Anniversaire de ma Naissance. Dieu Veuille que je puisse Un Jour trouver celle de me rendre Utile a ma Patrie et etre Un instrument entre les mains du Tout Puissant pour avancer le Bien etre de ce Pais. La Paix est pret a Se faire, je crois que peut etre on Concluera l'Authorisation de Conclure les Preliminaires encore cette Semaine; il paroit que la France nous plante là. Je crois qu'Elle S'est engagée a l'Angleterre a nous faire Ceder Negapatnam et nous ne pouvous pas Continuer Seuls la Guerre. Je crains qu'on ne voudra pas donner le Temps aux Provinces de le prendre ad referendum et qu'on ira en avant a la Pluralité. Si je puis faire que l'on donne a la Zeelande 8 Jours pour deliberer, je le ferai Volontiers, mais je crains que cela ne Sera pas faisable, Surtout S'il Se Confirme que la Paix doit etre terminée finalement entre la France, l'Espagne, l'Amerique et l'Angleterre le pr. d'Avril, et nous ne pouvons rester Seuls a Guerroyer. Je n'ai rien Contre que le Serment Se fasse aux Gecommitteerde Raeden Comme a l'Ordinaire par le Dijkgraef de Zirikzee. J'approuve entièrement le Rapport touchant la Seance de Mr. Mauregnault aux Etats. J'approuve entierement que l'on prenne la Resolution d'ecrire Une lettre a Mr. Hoyguer de la part de l'Amirauté de Zeelande pour le remercier des attentions qu'il a eues pour les Gens de l'Equipage du Vaisseau Zirikzee. Je Serai Charmé Si Mr. de Borsselen peut reussir dans Sa Sollicitation auprés de Mrs. de Tholen et Saisis avec plaisir cette Occasion de faire plaisir a quelcun de Votre Famille. J'ai revu les Retroactas de 1631. Je n'ai rien trouvé que la lettre au Prince Frederic Henri, mais je n'ai pas vu ni pu trouver Si cette affaire a eu des Suites, ni ce que le Prince Frederic Henri a fait; je Vous prie de Vous informer Si il Se trouve quelque Chose de plus Sur cette affaire; en attendant j'accorderai la Surcheance demandée, mais je ne puis repondre aux Etats. J'espere que l'affaire de la Jurisdiction Militaire S'arrangera a l'Amiable en Hollande, aumoins J'apprends que Mrs. Zeeberg et Van Berkel Sont bien disposez Sur

cet Article. Je Suis Charmé que la Zeelande a aggréé le Plan pour les Canisvlietsche Schorren: a present C'est au Conseil d'Etat a aller en avant. Je Vous envoye Une lettre de Mr. Chalmers, et Serai Charmé de Scavoir ce que Vous croyez que j'y pourrois repondre. Mr. de Bielevelt ne le merite gueres et ne Se Conduit pas de façon a etre protegé, et d'un autre Coté je voudrois bien obliger Mr. Chalmers, ou du moins ne le pas Choquer. Aureste Je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 26 Mars 1783.

P. S. Je reçois dans ce Moment Votre lettre du 29, japprouve entierement la Resolution prise Sur la Paix. Par là tout Embarras Vis a vis de Votre Province est Sauvé. Dieu Veuille que cette affaire prenne Une bonne tournure pour l'Etat et que les Yeux S'ouvrent enfin, et que l'on voye que je n'ai pas eu tort quant j'ai avisé d'eviter la Guerre et de ne pas refuser d'entrer en Negotiation l'Année passeé pour Une Paix particulière.

J'accuse la Reception de Vos lettres du 30 Mars, 2, 6, 9 et 10 de ce Mois, et auprès desquelles j'ai trouvé les Courtes Notules du 28 et 31 Mars, 3, 7 et 10 de ce Mois, la lettre de Mr. Chalmers que je Vous avois envoyée, la lettre de la Cour, les deux Avis de Zirikzee et le Rapport du 21 Mars Sur l'affaire de De Witte, le Projet de declaratoire a faire a la Generalité dans l'affaire de De Witte, les Plaintes de Mr. de Zirikzee, 3 Exemplaires du Memoire de Mr. Van der Spiegel, le Rapport Sur la Continuation des Equippements en Temps de Paix, celui Sur le Memoire de Mr. de Thulemeyer et l'Avis de la Chambre des Comptes Sur les droits des Ventes dans les Seigneuries. Je Vous Suis fort obligé de l'Envoy de toutes ces Pièces et je Vous aurai beaucoup

d'obligation, Si Vous voulez bien m'envoyer encore deux ou 3 Exemplaires du Memoire de Mr. Van der Spiegel touchant la Jurisdiction Militaire. J'approuve entierement ce que Vous avez fait a l'Assemblée des Etats; il n'y a qu'une Seule Chose que j'aurois preferé que Vous n'eussiez pas faite. C'est au Sujet du Rapport dans l'affaire de de Witte, j'aurois mieux aimé que Vous ne Vous fussiez pas Conformé tout de Suite avec la lettre a la Cour, et que Vous y eussiez accedé Comme par Condescendance pour Elle. Il y a bien quelque Chose a dire la dessus en faveur de ce que la Cour Soutient, du moins il me paroit que je ne dois pas etre Contraire a ce qu'Elle a toujours Soutenu dans les Cas Royaux; mais C'est Une affaire faite. Il Se peut que je me trompe et que pour la Gestion Generale des affaires Vous ayez mieux fait d'en agir Comme Vous avez fait que Comme je l'aurois Souhaité. Le Memoire de Mr. Van der Spiegel me Semble très bon et je Souhaiterois fort que l'on voulut etablir pour base de la Jurisdiction Militaire la manière dont il l'envisage. J'ecrirai a Mr. Pain de m'envoyer toutes les Informations qu'il a prises Sur les Bas Officiers detenus a Zirikzee, et après les avoir vues je pourrai repondre aux Etats; la Resolution de 1631 est exactement en l'air et l'on ne voit pas ce que le Prince Frederic Henri a fait en Consequence.[1]) Je Vous envoye ci-jointe l'Election d'Arnemuyden, j'ai elu ceux qui Se trouvoient au Haut de la Nomination. J'apprends avec plaisir que dans les Conferences qui Se tiennent entre les deputez de la Chambre d'Amsterdam et de la Chambre de Zeelande il regne beaucoup d'Harmonie; je crois que l'on est determiné a reprendre les Colonies d'Essequebo et de Demerary et de ne les Considerer que Comme Une Colonie. Je n'ai encore vu Mr. Boddaert qu'en Presence des autres directeurs. C'est Sans doute Un Homme Capable, S'il etoit aussi integre, il Seroit parfait; mais cela n'est pas donné a l'Homme, et il faut toujours qu'il y

1) Voorzeker doelt de Prins op de resoluties door de Staten van Holland in de maand van dat jaar genomen, en door den Prins gerectificeerd, evenwel zonder gevolg. (Zie Arend, D. III. A. IV, bl. 538).

manque quelque Chose. Je ne puis pas me Conformer avec le Projet de declaratoire dans l'affaire de de Witte, telt qu'il est. Si Vous croyez pour le bien des affaires qu'il doit Se faire, je Vous prie de Vous declarer *ongelast en de Conclusie te zullen aenzien.* Je voudrois pour beaucoup que le declaratoire de Utrecht ne Se fut pas fait. C'est de l'Eau Sur le Moulin pour les malintentionnez en Hollande et ne peut Servir absolument a rien de bon. Ce qu'il y a de plus Extraordinaire a l'Idée de vouloir faire Un tel declaratoire de la part de la Zeelande, est que l'on a Conclu a la Generalité en Conformité de leur Resolution. Si l'on veut absolument faire Un declaratoire, il me Semble qu'il devroit Se borner a dire que les deputez de Zeelande Sont Chargez de declarer *dat om alle misverstand Van de Intentie Van de Heeren Staeten hunne Principaelen Voortekoomen, zij gelast zijn te verklaeren, dat zij in de Conclusie Van de Resolutie Van Hunne HoogMogende Van den 23 December Jongstlede omtrend de zaeke van den Vaendrig de Witte niet anders hebben geconsenteerd dan onvermindert en ongeprejudiceert de Wettige Rechten en Privilegien Van den Lande van Zeelant, als mede Van de Hoogheit en Souverainiteit Van de Heeren Staeten van Zeelant, en onder Expresse Protestatie dat de Voors. Conclusie ter Generaliteit geen Wettige Gront aen het Hof Van Hollant en Zeelant zoude kunnen geeven om de Judicature daervan op sich te neemen, zonder tusschenkomste der aenschrijvinge en authorisatie, die dese Provintie heeft goedgevonden aen gemelde Gerechtshof te verleenen.* Si l'on veut le faire absolument et qu'on veuille le Changer ainsi, quelque Ridicule que cette demarche me paroisse, je veux bien y Consentir, Si on la fait Comme je Vous la propose. Je ne Compte diminuer les Garnisons de Zeelande que lorsque la Paix Sera decidée, et les Preliminaires Signez. Je ne scais s'il y a des Exemples que mes Predecesseurs ont averti les Etats de Zeelande, quant ils ont diminué les Garnisons: je ne voudrois pas Volontiers faire des innovations qui après cela prennent force de loi, et que l'on regarde Comme Necessaires pour l'avenir. Je Vous prie de me marquer ce que mon Pere a fait en 1748, pour que j'en fasse autant. Je Vous prie aussi de me faire Scavoir ce que l'on aimera mieux d'avoir: Un Battaillon a

Middelburg, Un a Vlissingen et un a Veere, ou deux a Veere et Un a Vlissingen et rien a Middelburg. J'approuve entierement le Projet de Reponce pour Sa Majesté Prussienne; j'avois deja repondu a l'Amirauté de Zeelande, je ne voudrois pas Volontiers decider pour Combien de Temps les Vaisseaux doivent etre ravitaillez, et Si Vous voulez Congedier la Fregate Sint Maertensdijk, j'aimerois mieux que l'Amirauté me le proposat, que de voir cette Proposition venir de moi. J'elirai Volontiers Mr. de Vrient pour Bourguemaitre et le fils de Monsieur Boddaert pour Conseiller de la Ville de Veere, quant je recevrai la Nomination. J'ai appris a mon Grand Etonnement que Mrs. de Vlissingen ont resolu d'oter a Mr. de Borsselen Son Poste de directeur de la Compagnie des Indes, je ne crois pas qu'ils en ayent le droit. Si Vous etes Sur de Middelburg, il n'y a rien a craindre, Car C'est dans cette derniere Ville qu'il doit fonctionner; la Ville de Vlissingen Se distingue en toute Occasion quant il S'agit de Vous faire plaisir, ou de me rendre Service [1]). Il faut tacher d'en faire autant Vers le Temps de l'Election des Magistrats. Aureste Je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 12 Avril 1783.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 14 et du 18. J'espere que Vous Serez entierement retabli de Votre indisposition. Je Vous remercie pour l'Envoi de quelques Exemplaires de la Piece de Mr. Van der Spiegel que j'ai distribués. J'ai fait les Elections de Tholen et de Flessingue Selon le Projet que Vous m'avez envoyé. J'ai reçu Une lettre très Singuliere du Sr. Van der Hey, qui en a ecrit

1) Dit is ironisch te verstaan.

Une Pareille a Mrs. de Bleyswyk et Fagel et a la Ville d'Amsterdam. Je Vous prie de Vous informer S'il a eté Chargé de Negotier Une Paix Particuliere avec l'Angleterre. Il dit aussi avoir ecrit a quelcun en Zeelande qu'il nomme Z. Je crois qu'il a correspondu avec Mr. Van der Spiegel en Sa Qualité d'Espion. Demandez a Mr. Van der Spiegel S'il a reçu depuis quelque Temps Une lettre du dit Stein. Il Seroit Important de le Scavoir bientot et ce qui S'est passé, Car cet Homme menace d'Imprimer les lettres qu'il a reçues, et il Seroit facheux que d'Honnetes Gens fussent Compromis par Un Etre aussi decrié que le Sr. Van der Hey; il menace que S'il n'a pas Reponce avant le premier de May, Son Memoire et les lettres qu'il y allegue, Seront Imprimées, ainsi Vous Voyez que cette affaire presse excessivement. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 Avril 1783.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 20, 23 et 24. Je crois qu'il vaut mieux ne pas donner Connoissance d'avance aux Etats de mon dessein de retirer les Troupes, mais d'envoyer les Patentes quant les Preliminaires Seront Signez, afin d'eviter les Representations des Villes telles que Zirikzee, Vlissingen etc. Je Vous prie d'avoir Soin autant que possible que l'on ne prenne point de Resolution finale Contraire a celle de 1590, Sans que j'aye auparavant l'Occasion de dire mes Considerations. Je Suis Charmé que Mr. Van der Spiegel ne court pas risque d'etre Compromis par le Sr. Van der Hey; je n'ai pas encore eu le Temps de lire les Papiers qu'il m'a envoyez et j'aurois eté fort etonné Si Un Homme aussi Capable auroit donné dans des demarches qui l'auroient pu Compromettre avec Un Homme aussi decrié que le Sr. Van der Hey. Le meme Bode qui apporte cette lettre, apporte celle pour l'Amirauté.

J'espere que Vous etes mieux maintenant et que les maux de Tete auront cessé. Votre Gendre Mr. de Spaen a Un An et demi de Commission aux Etats Generaux et un An d'Extraordinaris deputatie. Je n'ai pas voulu manquer de Vous le Communiquer, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 29 Avril 1783.

Je Suis Charmé que Vous ayez reussi a faire Conclure le Rapport touchant le Paquetboot. J'écris aussi par cette occasion au General Dopff au Sujet des Conflicts qui ont lieu avec Mrs. de Zirikzee et de Vlissingen touchant deux Officiers accusez d'avoir fait des Enfans, je l'ai Chargé de Se Concerter avec Vous afin S'il est possible de mettre Mrs. de Vlissingen a la Raison; je crois le plus Important de remettre Vlissingen dans la bonne Voye par ce qu'il y faudra toujours Garnison et qu' a Zirikzee Elle me Semble très peu Necessaire.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 2, je n'ai pas encore repondu a l'Amirauté touchant le Vaisseau Walcheren. Mr. le Fiscal Van der Hoop Vous en aura ecrit je crois les Raisons, je n'ose pas prendre Sur moi jusqu'a ce que la Ratification des Preliminaires aye eu lieu, de Consentir a ce que cette Fregatte Soye Congediée. J'espere que cela Suivra bientot, il est facheux que nous Soyons reduits a faire Une Paix aussi honteuse et onereuse. Peut etre les Conditions auroient Elles eté meilleures en Negotiant directement avec l'Angleterre. Je Suis Curieux de voir le Projet de Reponce des Etats de Zeelande a ma lettre touchant la Jurisdiction Militaire. Quant au Poste de Ministre en Angleterre, je ne puis pas faire nommer d'autre de ma part que le Comte de Welderen, ainsi je

s'expliquer d'avance. Je joins ici Une lettre de Mr. Tulling, je Vous prie de me marquer Si Vous pouvez me procurer les Pieces qu'il demande et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G., Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 7bre 1783.

Monsieur,

Comme on desire en Zeelande de Scavoir quelle est l'Instruction de Mr. Reynst, je Vous en envoye ci-joint Une Copie dont Vous pouvez faire Usage Sous main; on y verra qu'il n'y a rien qui puisse faire le Moindre ombrage a qui que ce Soit. Vous jugez bien qu'il ne faut pas la Communiquer aux Etats, mais du reste Vous pouvez en faire l'Usage que Vous croiez Convenable. Je me refere aureste a ma lettre de Mardi passé, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 9bre 1783.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 11 et 14 de ce Mois. Devant agir Consequement, je ne puis donner Ordre pour agir Selon Une Resolution des Etats de Zeelande que je regarde nulle, etant prise a la Majorité et avec Contradiction du Premier Noble; mais je donnerai Une autre destination aux Compagnies de Pabst destinées pour

Zirikzee et Goes, je les envoyerai pour renfort au Sas de Gant; je crois que la Zeelande n'aura rien Contre que je renforce la Flandre; les 4 Compagnies de Nassau Weilburg devront partir de Goes et Noortbevelant; je leur ai envoyé l'Ordre de marcher; le Battaillon de Lewe je voudrois l'envoyer pour renfort a Hulst, alors Vous garderiez Vos trois Battaillons actuels dans l'Isle de Walcheren; on pourroit detacher Une Compagnie de Zirikzee et Une a Goes de la Garnison de Veere. Comme ce Regiment est en Zeelande deja en Garnison j'espere qu'on n'exigera pas Un Nouveau Serment a l'Arrivée des Compagnies detachées pour Zirikzee et Goes. De la façon que les Choses Se traitent, mon droit des Patentes devient elusoire (sic); Si les Provinces Se mettent a refuser la Sortie des Troupes: j'aime mieux que l'on m'ote tout a fait le droit de faire marcher les Troupes, alors du moins je n'ai plus la Responsabilité. Je joins ici Une lettre aux Etats de Zeelande avec Sa Copie, je vous prie d'agir pro re nata et de la remettre ou de me la renvoyer Selon les Circonstances. Vous pourriez peut etre Vous Concerter la dessus avec Mr. Van der Spiegel. Je crois qu'il est Necessaire de parler et de montrer que l'on ne Se laisse pas intimider, et qu'en Zeelande je Suis aussi bien membre de l'Etat et puis aussi bien parler Haut que Mrs. de Middelburg, ou quelque Ville que ce Soye; mais d'un autre Coté je ne voudrois pas faire des Etourderies et C'est pour cela que je Vous envoye la lettre pour en disposer Comme Vous le trouverez Necessaire. J'ai fait l'Election d'un Echevin de Goes, Comme Vous l'avez desiré; quant au Tribunal de l'Inquisition qui va S'etablir, Si l'on veut nommer en Zeelande pour Grand Inquisiteur de la part de leur Province Mr. de Beveren, je n'ai rien Contre, mais je Prevois que cette nouvelle Forme Coutera la Vie et l'Honneur a nombre d'Honnetes Gens, Si on ne trouve pas Moyen d'y mettre Un Frein. La Gazette de Zuid Hollande d'hier prouve que l'on en veut au Greffier et peut etre au Cte de Welderen; Si la Cabale qui gouverne avec le despotisme le plus absolu peut me tomber Sur le Corps, Surement Elle n'y manquera pas. Je voudrois bien Scavoir ce que Mrs. de Middelburg voudroit (sic) que l'on resolût Sur leur

magnifique Proposition. La Flotte pour la Mediterranée, partira avant qu'il Soit peu. Il n'est pas question du tout dans l'Instruction de Mr. Reynst de l'affaire de Mrs. Chomel et Jordan; quant a l'affaire de Saint Donaes, je ne Scais encore ce que l'on fera. Je crois pourtant qu'il sera question de Representations et peut etre d'en faire part a la France; du Roi de Prusse on ne veut pas entendre parler. J'espere que l'Indisposition de Mr. Chalmers n'aura pas de Suites, S'il vient a Succomber a Ses Infirmitez il me paroit que l'on ne peut faire Un Meilleur Choix pour le remplacer, que Mr. Van der Spiegel, et C'est aussi a lui que ce Poste revient Selon le train Ordinaire des Choses. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 9bre 1783.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 21, 23, 26 et 30 Novembre. Je Suis faché de voir la rage qui regne au Sujet de la Jurisdiction Militaire, mais je ne puis jamais donner les mains au Rapport qui S'est fait Jeudi dernier, et je Vous prie d'en empecher la Conclusion; je ne me Soumettrai jamais a Une Resolution prise aussi singulierement que celle du 22 Septembre et que je tiens pour tout a fait inconstitutionelle, et je ne donnerai jamais des Ordres en Consequence, il en arrivera ce qu'il pourra; mais j'ai pris mon parti la dessus: en ne Vous expliquant point, ce Rapport ne peut Se Conclure, et par Consequent l'affaire du Serment reste in Statu quo; je voudrois Seulement qu'il y eut Moyen de tirer le Battaillon de Douglas de Flessingue et que l'on y admit le Battaillon de Lewe Sans le Nouveau Serment, alors nous Serions tirez d'Embarras par Provision, et quant la Fievre Chaude de Messieurs les Etats Sera passée, on n'insistera Vraisemblablement

pas Sur une aussi absurde Demarche que celle de faire abjurer l'authorité de la Generalité et les Articles de Guerre aux Troupes qui doivent venir a l'Avenir en Garnison en Zeelande. Je veux bien Consentir que la lettre aux Etats que j'avois dressée ne leur parvienne pas par Provision; mais Si le Rapport Se Conclut, j'ecrirai pour Soutenir mon droit Comme tous mes Predecesseurs l'ont fait, et S'il est Necessaire je viendrai en Personne en Zeelande pour defendre ma Juste Cause, et je ne veux pas Ceder aux Caprices de Cinq ou Six Pensionnaires a peine echappez des Bancs de l'Ecole et qui Gouvernent maintenant despotiquement la Province de Zeelande. Ayant l'honneur d'etre Un Membre integrant de la Souveraineté de la Zeelande, je puis y parler plus haut que dans la Hollande où je ne Suis que membre de la Noblesse; mais avant de prendre le parti de venir en Zeelande, je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez. Je dois Vous dire pour Votre Elucidation que la Garnison de Tholen ne S'est point Soumise au Nouveau Serment et ne l'a fait que *onvermindert den Eed aen de Generaliteit gedaen*, avec quoi feu Mr. le Baillif Lichtenberg et le Magistrat Se Sont Contentez. Quant a Mrs. de Goes je ne Suis pas Curieux de leur envoyer Garnison, Si ils ne la desirent pas. Il est Certain que les Chicanes que l'on fait au Sujet des Patentes et l'explication qu l'on donne aux Attaches qui avaient Cessé du Temps de mon Pere et de ma Mere et Se Sont reintroduites dans ma Minorité et Sont restez en Usage de mon Temps, j'aimerois mieux remettre le droit de Patentes aux Etats Generaux et ne plus m'en meler, dumoins alors je n'ai plus la Responsabilité, Car maintenant je n'ai plus de pouvoir, et Cependant on veut me rendre responsable de tout; ce qui est la Position la plus disgratieuse que l'on puisse S'imaginer. Je Suis Charmé que l'affaire avec le Commandant de la Garnison de Veere S'est terminée. Si l'on vouloit venir a Un accord Raisonnable en Zeelande je pourrois Suppediter des Points d'accomodement, mais je ne Scais Si le moment est propice, et Si il y a de la Raison a attendre dans l'exaltation où sont la plus part des tetes. Je vous laisse le maitre d'aggréer la Proposition de Mrs. de Zirikzee pour nommer

Mr. P. A. de Jonge a l'Amirauté de Nort Hollande, Si Vous croyez, que ce Sujet Soit bon et que cela peut etre Utile de leur faire plaisir de Bonne Grace. J'ai elu Mr. Schorer pour Conseiller de la Ville de Flessingue; quant a l'affaire des Finances, je crois Surement qu'il est Vrai qu' a la longue la Province ne peut pas Soutenir les depenses actuelles, mais cela est Vrai de toutes les Provinces. Quant a la demande du Changement des Quotes, C'est la Vieille Idée de la Zeelande; la Frise et l'Utrecht demandent la meme Chose. Je voudrois qu'il parut que je ne Suis pas pour cette demande, a moins que l'on ne demande Une alternative: Scavoir ou une diminution de la Quote *of eene eevenreedige Verlichting op den Staet van oorlog op zodanige wijze als ten meesten nutte van de Provintie met bewilliging van de overige Bondgenooten zal kunnen worden gevonden.* Je Suis Curieux d'apprendre ce que l'on pensera en Zeelande touchant la lettre de Mrs. de Berkenrode et Brantsen dans laquelle ils marquent que l'Angleterre refuse de traiter a Paris et veut traiter Soit a Londres Soit ici. Mon Avis Seroit de declarer qu'ayant eté de Concert avec la France dans cette Negotiation, on devroit demander a la France ce qu'Elle desire que nous fassions, et en meme Temps, Si Contre toute attente l'Angleterre trouvoit bon de rompre avec nous, Si nous ne voulions pas traiter avec eux hors de Paris, nous pourrions etre Surs que la France daigneroit nous assister. Voila mes Ideés, mais qui ne Seront point goutées et l'on Se decidera a declarer que nous ne demandons rien au dela des Preliminaires et que Comme il n'y a plus de Sujets de litige, les Preliminaires tels qu'ils Sont peuvent etre metamorphosez dans Une Paix finale. Je n'ai rien Contre la Sollicitation de Mr. Van Citters pour etre Licent-meester a Middelburg, au lieu de Mr. le Sage. Quant a la Compagnie des Indes je Suis faché de n'avoir pu Vous ecrire plustot, j'aurois avisé Contre le Rapport; mais ne pouvant Vous dire ce que l'on pourroit batir a la Place, il n'y a pas Grand mal que je ne l'aye pas fait. En Hollande je ne Scais encore ce que l'on fera, les Pensionnaires qui Gouvernent, Sont Contre la Compagnie, le Magistrat d'Amsterdam est pour: il faudra voir Si Amsterdam, joint a la Noblesse et aux

Villes Interessées dans la Compagnie, l'emportera Sur Mrs. Gijzelaer, Zeeberg, Van Staveren, Van Berkel, Visscher, Van Wijn et Mr. le Conseiller Pensionnaire. Le Plan en Hollande est d'avancer 8 Millions a la Compagnie avant le 15 de ce Mois. La caisse de la Generalité ne peut pas founir les quatre Millions Sans etre entierement epuisée. Je perdrai mon Proces dans l'affaire d'Alkmaer: on a inventé de laisser la Chose indecise et de m'oter par Provision l'Election pour le prendre aux Etats; jamais il n'y a rien eu de plus inique, mais cela ne laissera pas que d'arriver. Je joins ici Une Note de Mr. Boddaert que je Vous prie de vouloir bien me renvoyer et de me dire ce que Vous en pensez et Si Vous croyez que je puisse aviser ainsi en faveur de la Compagnie du West. Enfin je Vous envoye Une Nomination de la Chambre de Zeelande de cette Compagnie. Mr. Boddaert m'a prié de Superceder avec l'Election, mais Comme cela pourroit bien n'etre pas du Gout de tout le Monde, je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez. Je vous renvoye la lettre du Bourguemaitre Van der Bilt, et Une lettre que j'ai cru devoir ecrire a Mrs. les Gec. Raden touchant Lillo et Liefkenshoek: ces Places devroient bien etre mises a l'abri d'un Coup de main [1]); l'Ingenieur Frijtag etant incommodé, je crois que le mieux Seroit que le College me demandat d'en nommer Un, alors je nommerois le Major Kiers, qui est a Bergen op Zoom pour prendre Inspection et voir ce qu'il faudroit faire pour mettre Lillo et Liefkenshoek a l'abri d'un Coup de main. Je Vous envoye Une Copie que j'ai fait faire de cette lettre pour Vous. Aureste Je Vois avec Plaisir que la Maladie de Mr. Chalmers n'est pas dangereux, et Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 X.re 1782.

1) Van de zijde der Oostenrijksche Regeering, die de Schelde met geweld wilde openen.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du pr. 4, 7 et 9 de ce Mois. Je Serois Charmé d'aider la Compagnie et de faire plaisir a la Province de Zeelande, mais je ne Scais Si le Comptoir General de l'Union pourra fournir la Somme que l'on desire. Je crois que le Conseil d'Etat donnera Un Etat de ce qu'il y a en caisse, mais Sans le Consentement des Confederez ou du moins de la plus-part d'entreux, je ne Scais Si on ne fera pas difficulté de donner Une aussi Grosse Somme. Je crois qu'aujourd-hui ou dans le Commencement de la Semaine prochaine on tiendra Une besogne Sur cet Article. Quant a l'affaire du Serment des Troupes, je n'y Consentirai jamais. Je ne me Soucie point des Clameurs quant j'ai raison et j'attends de Pied ferme les Propositions des Villes pour le Ren-voy de leurs Garnisons actuelles. J'avoue que je doute qu'Elles auront lieu, quant je vois Flessingue demander aux Etats de faire retirer les Attaches de Mrs. les Gecom-mitteerde Raeden, pour la Garnison qui est Chex eux, jus-qu'a ce qu'Elle Soye remplacée. Je dois le dire Clairement: la Maniere dont les Villes de Zeelande agissent envers moi ne m'engage a aucune Complaisance envers Elles, et je me rappelle que du Temps de ma Mere on a defendu aux Regiments qui marchoient de recevoir les Attaches, Si meme on vouloit les leur donner. Je regrette Vivement de n'avoir pas Suivi Ses traces et d'avoir permis ou toleré que Mrs. les Gecommitteerde Raeden de Zeelande Se remissent Sur le Pied d'en donner. C'est Un abus dans les Formes, Car ou j'ai le droit des Patentes ou je ne l'ai pas, Si je l'ai, il faut que sans Contradiction de personne je puisse faire marcher les Troupes de l'Etat la ou je croirai que le Service de l'Etat le requiert, et alors les attaches Sont au moins Superflues; Si je ne l'ai pas et que Mrs. les Gecommitteerde Raeden d'une Province ou Ma-gistrat d'une Ville puissent empecher l'Entrée et la Sortie des Troupes ou leur Passage, il faut qu'on attaque mon droit directement et que l'on propose aux Etats Generaux de Changer ma Commission de Capitaine General de l'Union et de m'oter le droit des Patentes qui S'y trouve

marqué; je le Scais que cela peut etre revoqué, mais tant que cela n'est pas, Messieurs les Etats de Zeelande n'ont pas le droit de mettre des Bornes a l'Exercice de ce Pouvoir, car de cette façon la Nation croit que j'ai le droit de faire marcher les Troupes. Les Circonstances Sont maintenant très Critiques, et l'on ne peut prevoir Si l'Empereur n'a pas des Vues hostiles, on me rendra donc responsable, Si je ne garnis pas les Frontieres et il Se trouve que ce Sont Mrs. les Bourguemaitres de Flessingue qui veulent mieux Scavoir que moi ce qui Convient et qui font des Propositions pour miner mon droit. Que l'on me l'ote, Si l'on craint que je n'en fasse Un Mauvais Usage, mais il ne faut pas la dessus de doutes et il faut m'attaquer en forme ou me laisser agir Comme je le crois Convenable. Vous Sentez bien que dans les Circonstances actuelles je ne puis rien promettre a Mrs. de Flessingue. Si ces Messieurs veulent casser le Col au Credit de leur Miserable Pensionnaire Lambrechtsen [1]) et ne pas se laisser mener par ce Petit Avocat a peine venu de l'Ecole; j'aurai pour eux toutes les Complaisances Possibles, mais tant que cet Homme la Sera la Ville de Flessingue, je n'en aurai aucune. C'est ce que Vous pouvez leur declarer de ma part, Si Vous le croyez expedient. Il n'est pas question meme dans la Resolution du 22 Septembre, que je regarde Comme Une Piece Irreguliere et Illegale, et que je ne respecterai jamais, de faire preter Serment aux Troupes actuellement en Zeelande: ainsi du moins ce Point la ne peut Se Conclure, S'il y a quelques Regles d'observées en Zeelande, Sans que je m'explique, et ne peut etre regardé Comme Une Suite de la Resolution du 22 Septembre, quant meme Elle Seroit Valide, puis qu'il n'y en est pas fait mention. Quant a Tholen je puis Vous assurer que la Garnison a declaré qu'Elle ne pretoit Ce Serment que pour autant qu il n'etoit pas Contraire au Serment fait a la Generalité. Il est Vrai qu'on n'a pas Changé le Formulaire, mais les Officiers ont dit qu'ils le pretoient Sur ce Pied la et on S'en est Contenté. Je

---

1) Zie over hem F. Nagtglas, *Levensberichten* van Zeeuwen, 3de Aflev. bl. 12 en 13, waar wij niet ongunstig over hem leeren oordeelen.

regarde ce Point la Comme tellement important que je ne puis m'en departir, quelque deference que j'aurai toujours Sans cela pour Vos Avis; mais dans ce Cas ci je dois embrasser l'ensemble. Si je n'etois que Stadhouder et Premier Noble de Zeelande je penserai Comme Vous, mais dans ma Situation je ne puis que persister dans mon Opinion et Vous prier de ne pas Vous expliquer par Provision. Si l'on veut venir en accord au Sujet de la Jurisdiction Militaire, je Suis pret a y acceder, mais pas a Suivre ce qu'une Cabale de Jeunes Gens decide maintenant Sans appel, et je crois qu'il ne Seroit par Impossible de regagner du Terrain pour cela. Tholen n'est, je crois, pas mal disposée, et je crois qu'a Veere il y auroit bien aussi quelque Chose a faire: Vous etes Sur les lieux et pouvez mieux juger de la Constellation que moi; mais S'il etoit Possible de gagner Tholen, Veere et Vlissingen on pourroit Casser ou du moins modifier la Resolution du 22 Septembre, laquelle, ayant eté prise a la pluralité, peut etre Cassée de meme. Si Vous y voyez Jour et qu'en laissant Conclure ce Rapport Sous Protest, Vous pouviez etre Sur que Si j'ecrivois aux Etats Une lettre pour leur prier de Suspendre l'affaire du Serment des Troupes et d'entrer en accord Sur la Jurisdiction Militaire Sur Pied Raisonnable, il pourroit Se prendre Une Resolution pour authoriser les Villes a prendre par Provision le Serment aux Troupes Sur l'Ancien Pied, je Vous authorise par celle ci de Vous expliquer declinatoirement Sur ce Rapport; mais pour cela il faut que Vous prepariez le Terrain et que Vous Sondiez les Esprits des membres de la Regence dans ces trois Villes et dans celles des 3 autres ou vous croirez pouvoir reussir. Voila mes Sentimens Sur cette Matiere. Je Suis faché d'avoir eté Si prolixe, Mais j'ai cru devoir Vous ouvrir mon Coeur Sur cette Matiere. Quant a la lettre des Ambassadeurs a Paris, je ne Scais ce que l'on fera en Hollande. Monsieur Van Berkel a fait l'Extension d'un Rapport qui n'a pas le Sens Commun, mais Je ne Scais Si la Ville d'Amsterdam l'approuve, car ils lui ont envoyé Ordre de le prendre ad referendum. Mrs. de Dordt ont envoyé le meme Ordre a Mr. Gijselaer. Mon Avis que le Corps des Nobles a adopté, a eté de ne pas repondre

par Provision au declaratoire du duc de Manchester, mais de Charger les Ambassadeurs a Paris d'en donner Connoissance a Mr. de Vergennes et de le prier de vouloir bien leur faire Scavoir ce que le Roi de France pense Sur cette Matiere; que la Republique ayant eté de Concert avec Sa Majesté dans toute cette Negotiation ne voudroit pas faire Un pas de cette Importance Sans Scavoir Si Cela pourroit lui etre desagreable et que l'on Se flattoit que Sa Majesté voudroit bien nous donner Ses Sages Avis et Son Opinion Sur cette Matiere que l'on regarderoit Comme Une Nouvelle Preuve de Ses Bontez et de Sa Bienveillance pour cet Etat. Je ne Scais ce que l'on veut faire en Zeelande, mais il me paroit qu'il ne Seroit pas Mauvais que Vous donniez Un Avis dans ce Gout la, afin de mettre l'affaire en train, et pour que je Soye egal avec moi meme en Hollande et en Zeelande autant que cela est faisable. Je reponds a Mrs. les Gecommitteerde Raeden Sur l'affaire de Lillo, j'espere que l'on Sera Content de ma lettre. J'ai nommé le Major Kiers qui est a Bergen op Zoom pour Se rendre a Lillo. J'apprends avec Plaisir que Vous avez empeché qu'on ne Se Conformat avec la Hollande au Sujet des Rangs Militaires. J'ai perdu hier mon Commis du Cabinet Van Riel, qui est mort fort Subitement. C'est Une perte pour moi, ayant eu cet Homme avec moi depuis mon Enfance, et je l'ai toujours regardé Comme Un Honnete Homme. Aureste Je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 12 Xbre 1783.

Je Vous demande Pardon des Ratures qu'il y a dans cette lettre, mais je n'ai pas le Temps de la recopier.

Hoog Wel Geboore Heer,

Ik hebbe vernoomen, dat de Admiraliteit Van Frieslant eene Nominatie aen Haer Hoogmogende heeft gepresenteerd ter welbehagelijke Electie tot het ampt van Convooymeester te Workum, waerop staen de Heeren Poutsma en Idsinga. Ik denke dat de tweede genomineerde beter zoude Convenieeren dan de Eerste, en Wijl de Electie daer omtrent aen Haer Hoogmogende zonder Tegenspraek Competeerd, zal uhwg., mij zeer verplichten, indien het daer henen kan dirigeeren dat de Heer Idsinga geeligeert werde. Voor het overige betuige ik met achting te zijn,

Hoog Wel Geboore Heer,

Uhwg. d. w. dienaer,
W. Pr. v. Orange,

's Hage den 3 Maert 1784.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 14 de ce Mois. J'approuve entierement la Resolution de Goes, je Vous prie d'appuyer leur Proposition et de faire qu'Elle Soye portée a la Generalité, je crois qu'Elle ne peut faire qu'un bon Effet. J'espere repondre a Messieurs les Etats la Semaine prochaine Sur les affaires Militaires; les affaires de la Generalité m'ont absorbé depuis quelques Jours entierement, et je n'ai pu gueres penser a autre Chose. Je ne Vous ecris rien de Lillo: Vous en Serez je crois assez informé. Je crains que la Prophetie de Van der Hey Se realisera. Tout ceque je Vous prie C'est d'avoir Soin que l'on envoye de la Farine et des Vivres a Lillo et Liefkenshoek et du Canon. Si on peut faire parvenir ce dernier Article, je crois que Vous approuvera (sic) la Resolution prise avant hier de defendre les Forts en Cas d'Attaque, mais je Suis Sur que Vous approuverez aussi peu que moi celle d'aujourdhui de retirer l'Uitlegger de devant Lillo. Je n'ai pas pu obtenir que l'on attendit l'arrivée des Amirautez; [1])

---

1) Naam van een oorlogschip.

je ne Scais Si on pourra le placer autre part et qu'il puisse Servir a defendre ou empecher la Sortie de l'Escaut. l'Amiral Van Kruynen m'a dit que l'on pourroit le placer a Saeftingen; d'autres croyent devant Bats dans l'isle de Zuydbevelant et que l'on pourroit y placer le Comptoir de l'Amirauté qui devient inutile a Lillo; je crains qu' a force de ceder, nous viendrons au Pied du Mur, et que nous ferons des lachetez, Sans eviter la Rupture que l'on redoute. J'ai Chargé le Directeur General du Moulin de Se rendre a Bergen op Zoom et dans la Flandre Hollandoise pour mettre les Frontieres en Etat de defence. Je Vous envoyerai la Fregatte le Pollux; l'Amirauté de Zeelande pourra l'Employer Comme Elle le jugera a propos pour aider a tenir l'Escaut fermé. Je tacherai d'y faire venir plus de Vaisseaux, Si l'on le desire; pour des Troupes, j'espere d'en etre dispensé, mais il en faudra beaucoup en Flandres; l'Ordre pour l'Officier d'Artillerie Althuyzen part avec ce Courier. Je Vous envoye ci joint la lettre aux Gecommitteerde Raeden pour leur en donner Connoissance, et l'Election d'Arnemuyden, et Serai Charmé de Scavoir ce que l'on pense de l'affaire de l'Empereur et Si l'on veut m'avoir en Zeelande. Si les affaires deviennent plus Serieuses, je Suis pret a Sacrifier tout ce que j'ai pour le bienetre de la Republique, et j'espere qu'il plaira a Dieu que je puisse faire mon devoir et me rendre Utile a la Patrie dans ces Circonstances epineuses. Si je viens en Zeelande et que je prenne avec moi Une Escorte des Gardes du Corps, je me flatte que l'on voudra bien ne pas en exiger le Nouveau Serment, Car Sans cela j'aime mieux me passer de Gardes. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 17 Avril 1784.

Je Suis Charmé que Vous avez ecrit a Mr. Pesters touchant les 100 mille florins que la Province de Zeelande

devoit a la Fondation d'Utrecht [1]), je l'ai prié de faire les arrangements Necessaires pour recevoir cet Argent au Comptoir des Amenten [2]). J'ai envoyé Ordre aux Vaisseaux de l'Amirauté de la Meuse et d'Amsterdam que l'on attend de retour de la Mediterranée et de l'Amerique, de Se rendre en Zeelande et d'y attendre les Ordres de l'Amirauté de Zeelande ou de Moi, ainsi je crois que par Provision la Province Sera en cela dans Un bon Etat de defence.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 18 Avril et du 19, et Vous Suis très obligé pour l'Envoy du Projet d'Election de Flessingue que je vais faire expedier, pour les Courtes Notules de l'Assemblée des Etats et pour la Piece de Mrs. de Zirikzee. Je crois que je pourrai Consulter des Jurisconsultes S'il n'y auroit pas Matiere a Un Proces d'injures avec le Magistrat de cette Ville, car ils m'accusent directement de Malversation dans mon Poste d'Amiral General, et ce qu'ils disent au Sujet du Duc est trop bete; il n'y aura rien de plus facile que de les Confondre en produisant l'acte Original [3]) et de leur faire voir que rien ne S'y trouve de ce qu'ils croient. Je n'ai jamais preté Serment Sur cet acte, je ne me Suis jamais engagé a Consulter le Duc, bien moins a Suivre Son Avis, mais les Etats Generaux ayant trouvé bon le 8 de Mars 1766 de prier le Duc de Continuer a m'assister de Ses Conseils, Son Altesse a bien voulu S'y preter et les Etats Generaux ont fait des demarches a la Cour de Vienne pour qu'il lui fut permis de rester ici au Service de la Republique: ce qui S'est fait, et les Etats Generaux m'ont prié de

---

1) Die 100,000 gulden waren de waarde der goederen, die Mevrouw van Rheede van Renswoude in Zeeland bezeten had, en die mede verkocht waren geworden ten behoeve van hare Stichting (zie Mr. van Hengst, *Aanteek. betreff*, *de Fundatie* enz. *te Utrecht*, bl. 5 en 6).

2) *Amenten*, d. i. krankzinnigen (Lat. amentes). Waarom dat geld aan dit kantoor ontvangen moest worden, blijft duister.

3) Te weten, de acte van Consulentschap.

Consulter le duc et de parler avec lui Sur les affaires. N'ayant pas la Resolution a la main, Voila ce que je m'en rappelle, mais je puis bien avoir oublié les Termes que Vous pouvez revoir dans les Regitres des Etats Generaux; ce fut en Consequence de cela, que lorsque je partis pour la Zeelande cet acte Se passa, dans lequel le duc S'engagea de donner les Avis qu'il croiroit les Meilleurs Sur tout ce Sur quoi je trouverois bon de le Consulter, et je lui ai promis de l'indemniser, Si on lui Cherchoit noise après ma Mort ou de mon Vivant Sur des Conseils qu'il auroit pu donner. Voila tout ce que cela dit, et j'attends de Piéd ferme toutes les attaques qui pourroient venir Sur cet Article, n'y ayant rien d'illegal dans Un pareil acte. Il est trop absurde de dire que les Etats Generaux et les Etats des Provinces Sont les Conseillers du Stadhouder; je n'ai jamais oui dire que le Souverain peut etre le Conseiller du premier Serviteur de l'Etat, Selon la phrase Moderne et je dois Supposer que ce bel Avis a eté dressé après boire. Je ne Scais que penser des desseins de la Cour de Vienne, les Nouvelles que j'ai de divers Endroits Sont Contradictoires. Je ne viendrai en Zeelande que lorsque cela Sera Necessaire et, Comme Vous le dites fort bien, je ne puis m'absenter maintenant de la Haye, aumoins jusqu' a ce que je Scache l'Issue des Conferences de Bruxelles. Je Suis Charmé que l'on approuve en Zeelande la Precaution que j'ai prise d'envoyer quelques Vaisseaux Sur les Cotes de cette Province. Je repondrai aux Etats Sur les affaires Militaires a moins de quelque Evenement Imprevu avant la fin de la Semaine. Je crois que le Conseil d'Etat ne fera pas de difficulté de donner a la Zeelande les ouvertures requises Sur la Situation des Fortifications de Flandres; mais on en demandera peut etre aussi Sur celles du Committimus. Aureste je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 Avril 1784.

Monsieur,

Vous recevez par ce Courier ma Reponce a la lettre des Etats du onze de Mars: des affaires indispensables m'ont empeché de repondre plus tot, j'espere que l'on Sera Content de mon Stile, j'ai evité tout ce qui pourroit augmenter l'aigreur, je voudrois que j'eusse pu etre pret plus tot, mais cela a eté Impossible. J'accuse la Reception de Vos lettres du 25 et 28 Avril; quoique j'aye approuvé la Proposition de Goes, je crains très fort les Suites de l'Amplification que l'on veut y ajouter et Si Vous pouviez la faire reduire a Son Etat naturel, Vous me feriez Plaisir. Je crains beaucoup les Suites d'une Convocation extraordinaire des Confederez, aucun de mes Predecesseurs n'a vu pareille Convocation, mais je Suis predestiné a voir de mon Temps traiter les affaires Comme dans le *Stadhouderlooze Tijd*, et l'on prend pour Modele tout ce qui a eté fait par Mr. de Wit. J'ai peur que les Suites de cette Assemblée Seront Une Anarchie Complete et la reduction du Stadhouderat à Un Simple titre; je ne Suis pas amoureux de pouvoir et Si je croyois que cela fut Utile au bien General de la Patrie, je Sacrifierois Volontiers Une part de mes Prerogatives, mais en bonne foi, je crois que le Stadhouder pour etre Utile doit avoir du pouvoir et que S'il n'a pas d'Influence il ne peut Servir a rien. Je Vous prie de Consentir a l'Ordinaire dans l'Etat de Guerre et de faire inserer dans les Regitres que le premier Noble a cru que Surtout dans les Circonstances Critiques où l'Etat Se trouve, il ne faloit pas refuser de Consentir dans ce qui est Necessaire pour la defense de la Patrie et de Ses Justes droits. Si l'on veut aller en avant Vous pourriez *aenzien de Conclusie*, avec l'Insertion Susdite; j'espere qu'il en est encore Temps, Car je verrois, j'ose dire, avec Chagrin qu'une Resolution telle que le Rapport Sur l'Etat de Guerre put paroitre avoir eté prise de mon Aveu. Quant a la Resolution Sur l'Alliance avec la France je n'ai point de Remarques. Je Vous envoye ci joint l'Election de Thoolen et la Copie d'une lettre Circulaire aux Provinces que je viens d'ecrire. L'Election de Thoolen est faite Selon Votre Avis. Je desire ardemment que ma

lettre aux Provinces puisse avoir l'Effet desiré, et qu'Elle puisse etre Un Moyen de Conciliation. Aureste Soyez persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 3 Mai 1784.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 4 Mai, Je Suis Charmé que Vous n'avez pas accedé a la Resolution pour ne Consentir que pour 8 Mois dans l'Etat de Guerre et je Souhaite qu'il Soye facile d'engager les 5 Villes qui ont prises cette Resolution a Changer d'Avis: la Necessité les y forcera. Je ne Vous ecris rien des Pretentions de l'Empereur: Vous les Scaurez aussi bien que moi. Si l'on y defere, il est Certain que l'Etat est perdu et si on ne le fait pas, on risque la Guerre et l'on n'est gueres préparé; cependant ce mal me Semble preferable a celui de ceder Sans Coup ferir aux Pretentions de l'Empereur. Je Souhaite que la lettre de la Province de Zeelande puisse produire l'Effet desiré, je Suis persuadé de Vos bonnes Intentions et de celles de Mr. Van de Spiegel, mais je crains que l'on prendra Occasion de cette lettre pour Convoquer Une Grande Assemblée et je ne crois pas que cela puisse etre bon dans la Situation actuelle des Esprits. Jc Suis Charmé que Vous trouviez ma lettre touchant les Charges Militaires bonnes et desire qu'Elle fasse Un bon Effet en Zeelande. Quant a la demarche de la Compagnie des Indes je crois qu'Elle vient trop tard et que la Paix Sera faite avant que l'on puisse resoudre Sur leur demande; Dieu veuille que ma lettre aux Etats des Provinces fasse l'Effet desiré et que la bonne Harmonie puisse Se rctablir,

Sans quoi l'Etat est perdu. Aureste je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 6 Mai 1784.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 29, je Suis Charmé que Vous etes heureusement arrivé. La Guerre paroit inevitable, Mr. de Reischach est rappellé, a Ordre de partir Sans prendre Conger, les Conferences de Bruxelles Sont rompues, et quarante mille Autrichiens doivent etre en marche pour les Paijs-Bas. Dans peu de Jours il y aura a Axel Un detachement de 50 Cannonniers, Sans les officiers et bas officiers, et j'envoyerai Un Battaillon S'il le faut de ce Coté, Si l'on peut le loger et que je Scache d'ou le tirer; dans ce Moment il Serait a Souhaiter que l'Armée fut du double, on n'en auroit Surement pas trop. J'éspere qu' en Zeelande on voudra bien faire des Efforts pour Sauver la Republique, nulle Province n'est plus exposée, Si les desseins pernicieux de l'Empereur reussissent, et C'est Une Guerre où l'on Combat veritablement pro Aris et focis, ce n'est pas le Temps maintenant de disputer Sur la quote part, mais de Sacrifier ce que l'on a et jusqu' a Son dernier Sol pour le maintien des Justes droits de l'Etat. Aureste Soyez persuadé que je ferai tous les Efforts dont je Suis Capable pour tacher de meriter l'Estime de mes Concitoyens et pour Sauver la patrie, et S'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 31 8bre 1784.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 29 d'Octobre et du 2 de ce Mois. Je Vous renvoye la lettre de Mrs. les Gecommitteerde Raeden du 29 8bre Vous priant de me marquer Si l'on y attend Une Reponce. Faute de Bateaux le detachement d'Artillerie de Hellevoetsluys n'a encore pu partir pour Axel, mais il n'y a pas Moyen que les Choses aillent Comme Elles vont maintenant ou je Serai en honneur obligé de quitter la partie et de remettre le Commandement de l'Armée a celui que leurs Hautes Puissances en jugeront Capable, car d'avoir la reponsabilité Sans le pouvoir C'est trop fort. Mrs. de Frise ont refusé de laisser marcher mon Regiment d'Infanterie en Garnison dans leur Province, et les Bateliers refusent quant on les Commande de Servir l'Etat, amoins qu'on ne hausse leur payement et ne les paye d'avance: de cette façon je dois me retirer et demander a Servir comme Volontaire afin que l'on voye que ce que j'en fais n'est pas par lacheté. J'envoye le Second Battaillon d'Onderwater pour renfort a Axel, il Sera Mardi a BergenopZoom pour S'y embarquer, ainsi cela depend du Vent. Je me flatte qu'il y Sera le onze on le douze de ce Mois, je voudrois envoyer davantage, mais je ne Scais d'ou le prendre, il faudra maintenant des Efforts et faire l'Impossible Sans S'embarrasser des Finances pour mettre le Paijs en Etat de defence. Il faut Une Augmentation des forces de l'Etat, et que les Provinces y Contribuent. On a resolu de former les Inondations en Flandres, et autour des forts le long de l'Escaut, j'espere que l'on ne blamera pas cette Resolution en Zeelande et que l'on Comprendra que ce Sacrifice est Necessaire dans la Situation dangereuse où ce Paijs Se trouve. Il S'agit du tout. Si l'on ne prend pas des Mesures Vigoureuses et qu'on ne fasse l'Impossible pour Se defendre et que l'on ne Cesse d'empietter Sur mes droits tout est perdu, Car Si je dois me defendre Contre les Ennemis du dedans je ne puis Veiller a ceux du dehors, et alors je Suis Un Etre tout a fait inutile a l'Etat. Si l'on n'a pas de Confiance en moi et que l'on me regarde Comme plus dangereux

que l'Empereur, on doit le dire: je ne demande pas mieux que de me retirer, après que j'aurai pu donner la preuve que je ne quitte pas par peur d'aller au Feu; mais Sans cela il faut que l'on me laisse maitre du Militaire et que l'on ne Chicane ni Sur des Conflicts de Jurisdictions ni Surtout Sur mon droit de faire marcher les Troupes où je le crois necessaire, Car Si je Suis obligé de m'occuper de pareilles disputes, je Suis absorbé par la et je ne puis penser aux Choses Vraiment Necessaires. J'approuve entierement Votre Idée touchant l'Escaut: tout depend du Secret, mais on peut faire les preparatifs d'avance et je [ne] donnerai l'Ordre pour l'executer qu' aprés que la Guerre Sera Vraiment Commencée. Je n'ai rien Contre que les Fils de l'Orfevre Thomeeze, du Marchand de drap Sandra et le Sr. Rosevelt Cateau Soyent mis Sur la Nomination Pour Consillers au Haut Conseil et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 6 9bre 1784.

P. S. Je vous envoye Une lettre pour le General Major Van Rijssel qui Commande les Troupes en Garnison a l'Ecluse. Vous voudrez bien la lui faire parvenir au plus tot par Un Expres a envoyer par Breskens de Flessingue.

Monsieur,

J'accuse la Reception des lettres que Vous m'avez ecrites le 7, 16, 24 et 27 9bre, je n'ai pu repondre plus tot ayant eté interrompu Chaque fois que je voulois m'y mettre; je Vous remercie de l'Envoy des Courtes Notules du 4, 8, 11, 13, 18 en 22 Novembre, et des Rapports Sur l'Augmentation et sur les Finances de Zeelande, quant a celui sur l'Augmentation Je crois qu'il ne Convient pas que je Consente d'une Maniere ainsi Clausulée que les autres Membres, vu mes differentes relations et Surtout etant

Comme Capitaine General a la tete de l'Armée de l'Etat et que l'on pourroit me faire tot ou tard des reproches d'avoir moi meme aidé a prendre Une pareille Resolution, Je voudrois donc que Vous disiez pour Avis Sur le Rapport du 15 Novembre, *dat de Eerste Edele gelet op de actueele omstandigheeden waerin de Republiq zich bevind en de Noodzaekelijkheit om zich in een behoorlijken Staet van defensie te Stellen, Van Oordeel is dat thans geene Finantieele Consideration moeten wederhouden om Consent te draegen in het geene tot defensie van het Lieve Vaderlant vereischt is en derhalven vermeent te moeten adviseeren tot een gaef Consent Zoo in de Soldyen als aenritsgelden tot de Voorgeslaegene Augmentatie Van* 1014 *Paerden en* 10828 *Hoofden en van het aenteweerve Corps Lichte Troupes Van den Heere Rhijngraeve Van Salm, dat Voor het overige wel mag leiden dat bij die gelegenheit werde voorgeslaegen ter Generaliteit het Negotieeren Van de Quotaes der Provintien in de te doene Petitien, zooals in den Oorlog geeindigt met den Jaere* 1713 *heeft plaetse gehad, alsmede om volgens de Unie Van Utrecht een Middel te introduceeren Van Generaliteitswege over de Zeven Provintien en het Landschap Drenthe tot vinding der Interessen Van de te negotieerene Capitaelen, mits dat geene prestatie Van de verdere Consenten in het geene tot defensie van het Lieve Vaderlant meerder vereischt kan zijn, werden geaccrocheert aen de reguleeringe der Quotaes of aen het introduceeren Van het Voorgeslaegene Generaele Middel of Impost en dat de Provintie alles aenwende wat maer immers mogelijk is Voor de defensie van het Vaderlant waerin zij Voor haer eigen behoud zoo zeer is geinteresseert.* Quelque Avis pareil me Semble absolument Necessaire dans le Moment. Mon Intention n'est point que Vous disiez litteralement ce que je Vous ai ecrit, mais que Vous disiez la Substance et que cet Avis Soye inseré dans les Regitres afin de me mettre a Couvert. Je crois bien que mon Avis ne prevaudra pas, mais il est necessaire Selon moi qu'il Conste que j'ai eté pour Un Consentiment Sans limites ni Restriction. Quant a l'affaire des Finances, vous Scavez que par Sisteme je Suis Contre les Loteries des Provinces et que je crois que cela fait tort a celle de la Generalité et doit par Consequent etre evité tant que possible; mais dans le Moment present la Necessité y est, il faut que

l'Argent Se trouve: ainsi je Vous authorise a y Consentir Sans la moindre difficulté. Les affaires Continuent d'aller aussi mal que possible, le But de Mrs. les Patriotes est d'avoir des Generaux François pour Commander les Troupes de l'Etat; je Suis pret S'il y a un ou plusieurs Officiers d'un merite distingué et qui Se Sont fait Connoitre par quelque action d'Eclat, de donner les mains a leur Entrée au Service de l'Etat de quelque nation qu'ils Soyent, mais on veut m'obtruder des Gens que je ne connois pas et dont on n'a point oui parler; je ne Suis pas pour de telles acquisitions et je crois que ce seroit faire tort, sans la moindre utilité pour la Patrie, aux Officiers Generaux au Service de l'Etat. Le Prince de Hesse Cassel a Succedé au Prince de Weilburg Comme Gouverneur de Maestricht, je Suis faché que le Prince de Weilburg nous a quitté, il auroit mieux fait de persister l'Année passée dans Son dessein que de quitter dans le Moment present. Il ne S'est pas encore fait de mention a la Generalité de Votre Idée touchant l'Escaut, et je n'en dirai rien avant de Scavoir ce que l'on en pense en Zeelande: on pourroit auparavant voir Si l'Operation est executable; Si Elle peut avoir lieu, il me Semble que cela devroit Se faire des que les hostilitez Commencent. Jusqu' apresent il n'y en a pas encore, on attend de ce Coté que les Autrichiens attaquent et de l'autre que les Renforts Soyent arrivez. Si la Guerre doit avoir lieu, je prefererois que l'on agit dans ce moment hostilement de ce Coté: tant que l'Ennemi n'est pas plus fort on peut faire Un Coup, qui apres devient Impossible. J'ai reçu Une Nouvelle lettre des Gecommitteerde Raeden demandant des Cannonniers pour Thoolen et Goes, il m'est Impossible d'y Satisfaire dans le Moment present ne Scachant d'ou les tirer. Dans la Province d'Overijssel il n'y en a pas un Seul; entre la Gueldre et la Groningue il n'y a qu' une Compagnie: tout le reste est dans les Frontieres du Paijs de la Generalité et je puis dire avec Verité qu'il n'y a pas Une Seule place ou il y en aye Un Nombre Suffisant. Je Serai Charmé de Scavoir Si Vous croyez qu'il y faut Une Reponce. Je joins ici la Nomination pour la place de Conseiller au Haut Conseil et Serai Charmé de Scavoir Quel des aspirants Vous croyez meriter

la preference. Je Suis fortement Sollicité pour le premier par Son beaufrere l'Avocat Van Selderen, j'ai entendu dire du bien du Second, le troisieme m'est absolument inconnu. Je ne crois pas que les Autrichiens viendront par l'Overijssel, mais je m'attends qu'ils Commenceront par attaquer Maestricht, ou dumoins qu'ils viendront de ce Coté la; mais on ne peut juger que d'apres les Propabilitez et l'on ne peut avoir de Certitudes. Je Suis faché du malheur que la Chambre de Zeelande a eue de perdre Un Vaisseau Richement Chargé; tous les malheurs accablent cette pauvre Compagnie, je crains qu'Elle Se verra forcée de finir par Sauter. Il me paroit que dans le Moment present Un detachement d'un officier et 30 Hommes Seroit plus que Suffisant pour Zirikzee, Si l'on en veut 40, cela pourroit Se donner Selon moi Sans inconvement de la Garnison de Vere, et les deux Compagnies de Zirikzee pourroient aller a Goes où Elles Sont Selon moi bien plus Utiles qu'a Zirikzee, qui n'a rien a craindre. Je Suis Charmé de ce que Vous me dites qu'il ne reigne point d'animosité Contre le Conseil d'Etat, et j'espere que le Memoire qu'ils ont envoyé aux Provinces y fera Un bon Effet. Si l'on veut le peser avec tranquilité et Sans prejugé. Je Vous Suis fort obligé de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion de l'Anniversaire de ma Fille, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 9bre 1784.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 2, nos lettres se Sont croisées. Vous etes maintenant instruit et Sur l'augmentation et Sur le Rapport des Finances. Je Vous remercie pour l'Envoy des Courtes Notules. Monsieur le Fiscal Steengracht m'a fait Une peinture deplorable de la

Situation des Finances de l'Amirauté: ou nous trouverons ce qu'il faudra, Dieu le Scait; j'ai proposé hier de prendre au Service de la Republique le Comte de Maillebois General François de reputation; je ne Vous envoye point la Copie puisque Vraisemblablement Mr. Cau l'envoyera par la poste d'aujourdhui en Zeelande. Il est plus ancien Lieutenant General, que tous les Lieutenants Generaux de ce Service, ainsi cette Entrée ne fait tort a personne, Si Mrs. Van der Duyn et Lewe gardent le rang Comme je le propose, et j'ai reçu des insinuations du Roi de Prusse que cette demarche y Seroit agreable: C'est ce qui m'a decidé. Je saisis cette occasion de Vous assurer de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 Xbre 1789.

Vous Scavez que Mrs. d'Hollande veulent non seulement m'oter toute influence dans la disposition des Emplois de la Generalité, mais meme que l'on veut m'oter le droit de nommer aux Gouvernements et Commandements Vacants. J'espere pourtant que la Zeelande voudra bien me Soutenir en cela.

Monsieur,

La Hate avec laquelle j'ai du faire l'Expedition de la Piece que j'ai envoyée aux Etats de toutes les Provinces, et le Tourbillon ou j'ai eté dans les Commencements de la Semaine passée, m'a empeché de Vous parler Sur cette Piece et de Vous-la Communiquer; je crois que la Zeelande ne Sera pas la Seule Province ou Elle ne fera pas fortune, pourvu que la Nation y voye mes Vrais Sentiments: C'est tout ce qu'il me faut. Je Suis faché que Vous ne pouvez encore prendre Sur Vous le Preside cette Semaine.

Je Vous Souhaite de tout mon Coeur Une prompte et entiere Guerison, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 Fevrier 1785.

Monsieur,

J'ai bien reçu Vos lettres du 14, 17 et 22 Avril et du p^r^. et 4 de ce Mois. J'ai fait les Elections de Thoolen et de Vlissingen Comme Vous les avez desirées. Je dois renouveller les Instances les plus fortes pour que la Province de Zeelande Consente dans les Leegerlasten et dans les Corps de Troupes legeres, Je connois la Situation de Ses finances et je Conviens qu'a la longue Elle est hors d'Etat de Soutenir des depences aussi enormes, mais toutes les Provinces Sont plus ou moins dans le meme Etat. Dans la precedente Guerre la Zeelande pouvoit alleguer peut etre avec Raison, que la Hollande ou pour mieux dire la Ville d'Amsterdam avoit voulu la Guerre, que la Zeelande avoit toujours eté Contre et ne pouvoit S'abimer pour Soutenir Une Cause qu'Elle desapprouvoit. Mais ce n'est nullement le Cas maintenant, la Zeelande ne veut pas que l'on Cede Lillo et Liefkenshoek, les Raisons qu'Elle allegue pour cela sont très bonnes, mais Comment la Guerre peut Elle se Soutenir si la Zeelande ne veut pas Contribuer sa quote part et que cela fournit le pretexte a d'autres Provinces pour en faire autant: dans ces Temps ci il faut faire des Efforts, il faut que je fasse ce qui est possible pour effectuer que la Zeelande Consente, et pour me Justifier aux Yeux de la Nation que ce n'est pas par ma faute que le Consentement ne vient point. On pretend que je m'entends la dessus avec Vous et que pendant que je fais Semblant d'insister sur les Consentements de la Zeelande, je Vous authorise a empecher sous main que

ces Consentements ne vienne (sic), ce qui me fait jouer Un Personnage des plus desagreables, et rien moins qu' honorable; cela doit necessairement Cesser et je Vous prie de vouloir bien faire tout ce qui est possible pour que la Zeelande Consente dans les Leegerlasten, afin que cette Petition puisse se Conclure; qu'Elle Consente dans le Corps du Rhijngrave, la Legion de Maillebois, la Brigade de Hesse Darmstadt et les Corps de Mattha, Steinbach, Weissemburg et Lega, l'augmentation de l'Artillerie et des Mineurs, et qu'Elle y Contribue Sa quote part, ainsi que dans le rehaussement de Paye pour les Ingenieurs et les gages Extraordinaires pour Mrs. de Sprenghporten et de l'Aubespine. Si la Zeelande peut alleguer touchant les Leegerlasten qu'Elle a trop paié dans la Guerre terminée par la Paix d'Aix la Chapelle, Comme Elle a fait pour les Petitions des Fortifications et Magasins, cela est Une raison a alleguer et cela n'empeche pas la Conclusion d'une Petition dont la Conclusion est indispensable, si l'on ne veut que tout aille en Confusion: la Republique est obligé d'en passer par tout ce que les Puissances etrangeres voudront, Si les Provinces ne veulent payer ce qu'Elles doivent dans les Charges de l'Union: il faut absolument, Si cela ne passe pas en Zeelande, que je fasse Une demarche publique qui me Justifie aux Yeux de la Nation. Mardi dernier j'ai eté attaqué la dessus aux Etats Generaux: on a voulu demander mes Bons offices Comme Premier Noble de Zeelande auprès des Etats, j'ai dit que l'on pouvoit s'addresser a la Ville de Middelburg ou a quelque autre Ville aussi bien que moi, et que dans cette qualité je ne croiois pas que leurs Hautes Puissances pouvoient l'exiger. Je Vous prie de me faire scavoir si Une lettre aux Etats de Zeelande, ou Une proposition seroit preferable, Car il faut qu'il paroisse que ce n'est pas Un Jeu joué entre nous, ce que beaucoup de Gens croient. On fait semblant de croire afin de m'imputer tous les Malheurs de la Republique et Surtout la honteuse Paix a la quelle on sera forcé. Je crois que la Retraite de Monsieur [1]) ne nuira pas aux affaires, Si Mr. Van der

1) De naam is in de pen gebleven.

Spiegel lui Succede, j'espere seulement que le pauvre Mr. Chalmers n'en aura point de desagrements et que rien ne Se fera Contre Son gré. J'approuve entierement le Memoire de la Chambre de Zeelande que Vous m'avez envoyé, mais je crains qu'il ne fera que de l'Eau Claire. Je ne m'attends à rien de bon des deliberations des Commissions personnelles qui doivent S'assembler a la Generalité. Je n'ai rien Contre celle pour la Revision des quotes parts, mais pour l'autre je la regarde Comme Expressement dirigée Contre moi et pour m'oter toute Autorité Comme Capitaine General et Grand Amiral, qui Sont Selon moi les postes les plus Importans et les plus beaux fleurons de ma Couronne. Je n'ai rien a alleguer Contre le Rapport au Sujet des Petitions pour les Fortifications et Magasins, et je puis aggréer celui Sur les gages des membres du cidevant Haut Conseil de Guerre. Le President et le Greffier ont droit d'exiger Un dedommagement equivalent a ce qu'ils ont perdus, et pour les membres je regarde Comme Une faveur personnelle pour eux tout ce que l'on trouvera bon de leur accorder. Je n'ai rien Contre que Mr. Pous, le Directeur de la Compagnie des Indes, Soye nominé pour deputé dans la Commission personnelle pour la Revision des quotes. Je ne puis desapprouver la Resolution de la Zeelande au Sujet de la Paix, pourvu que la Zeelande Soye resolue a payer Sa quote part dans les fraix de la Guerre Sans S'embarasser pour ce Temps là des Finances; mais Si la Zeelande veut que la Republique joue Un Role decent et ferme, il faut qu'Elle Contribue a la mettre en Etat de le jouer. Je ne puis trop insister Sur ce point, vu la necessité de la Chose et tous les desagrements auxquels je Suis exposé. Je Saisis cette occasion de Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 6 Mai 1785.

Monsieur,

Vous avez desiré avant Votre depart d'etre informé des arrangements pris pour garnir la Flandre et les Cotes de Zeelande [1]). Je Vous envoye Une Note Contenant la liste des Corps destinez pour la Flandre. et Une Note des Expeditions Concernant la Marine; le tout a eté vu et approuvé par le Vice Amiral Reynst. On a resolu hier aux Etats Generaux de defendre Lillo, et le Conseil d'Etat le fera encore approvisionner pour 2 Mois; mais on n'a pas notulé cette Resolution des Etats Generaux. Le General Van Rijssel [2]) Commandera a l'Ecluse et au Païs de Cadsant, le General Dopff à Hulst et le Hulster-ambacht et aura la direction Sur les Troupes qui Seront au Païs d'Axel, le General Spengler Sur le Sas de Gand et l'Austrische Polder [3]). Voila tout ce que je puis Vous mander d'ici. Il est arrivé Un Courier de Paris qui marque que dans Une Conference Mr. de Mercy a demandé le Païs de Dalhem et 12 Millions de florins d'Allemagne; on en a offert Cinq de florins d'Hollande et pour Ultimatum il a exigé 10 Millions de florins d'Allemagne. Mr. de Vergennes a envoyé Un Courier a Vienne pour engager l'Empereur a diminuer Ses Pretentions et a recommandé a nos Ambassadeurs d'etre faciles Sur cet Article et de tacher d'obtenir Une Authorisation pour offrir quelques Millions de plus. Voila toutes mes Nouvelles d'ici. Je Saisis cette occasion Pour Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 3 7bre 1785.

---

1) Tegen de vijandelijkheden, waarmede de eischen van keizer Jozef II tot opening van de Schelde en de vrije vaart voor zijne Nederlandsche onderdanen op Oost- en West-Indië dreigden.

2) Dezelfde, die in September 1786 op bevel der provincie Holland het militair cordon aan den kant van Utrecht tegen een onderstelden aanval van den Stadhouder uit Amersfoort zou commandeeren.

3) Autrichen of Oostenrijksche Polder in de Zeeuwsche Gemeente Westdorp.

Monsieur,

J'ai bien des Excuses a Vous faire de ne Vous avoir pas ecrit depuis longtemps; je vais me remettre en regle avec Vous le plus tot possible et faire tout ce qui est en mon Pouvoir pour ne pas rester en arriere avec qui que ce Soit, mais Vous Comprendrez Vous meme que la Vie que j'ai menée a la fin du Temps que j'ai eté a la Haye [1]), et mon Sejour de Breda n'etoit gueres propre a expedier beaucoup d'arriérages. A Leeuwaerden j'ai Commencé a me remettre en regle en y restant Une quinzaine de Jours de plus. Je crois que j'aurois pu me voir au Niveau, j'expedierai la Nomination de Flessingue au Premier Jour et je Vous prie de me marquer qui Vous croyez que je dois elire dans cette Ville la et dans celle de Tholen, dont j'ai aussi reçu Une Nomination. Je crois qu'il n'y aura rien de bon a faire de la besogne pour la defence, dont tout le but n'est que de reduire a Un Vain titre le Poste de Capitaine General et d'Amiral General. Je crois donc que Si cela Souffre des difficultez de Vous y nommer, vous ferez bien de ne pas le demander, mais je Vous proposerois pour cette Commission Un deputé de Chaque Ville et le Pensionnaire de la Province. Si cela se fait, on ne peut Vous refuser de Vous nommer aussi, et je crois que pour le bien de la Chose il est bon de prendre cette depùtation le plus nombreuse possible. J'attends moins de mal d'un Grand nombre de deputez que d'un Petit Conclave. Je n'ai rien Contre que Monsieur de Beveren devienne Secretaire des Etats de Zeelande, et je crois que Vous ferez bien dans les Circonstances actuelles de retourner a Votre Poste, a moins que Vous ne preferiez de venir en passant nous voir a Loo où je Compte etre rendu Samedi au Soir pour voir ensuite a retourner a la Haye, ce que j'avoue qui me Coute infinement. Je Vous feliciterai Si Vous pouvez terminer pendant Votre Sejour en Zeelande les disputes entre Veere et Flessingue Sur la batisse et

---

1) Nadat de Staten van Holland op 8 September den Prins het bevel over de troepen in de hofstad hadden ontnomen, verliet de Erfstadhouder 's Gravenhage (15 Sept. 1785.)

l'Equipement des Vaisseaux et de terminer l'affaire de la reparation du dok de Flessingue. l'Ingenieur Frytag [1]) a reçu un Ordre direct des Etats Generaux de Se rendre a Paris a la requisition de Mrs. de Berkenrode et Brantsen, ce que je n'ai appris qu' indirectement; ainsi j'ignore Si ces Mrs. voudront lui permettre de Se rendre a Flessingue, e dis ces Messieurs, puisque les Etats Generaux ont trouvé bon de donner cet Ordre directement et Sans me requerir de le donner, ainsi cet officier n'est pas Sous mes Ordres dans ce Moment. J'approuve entierement que le Vaisseau Walcheren Soye Congedié dès que les Troubles avec l'Empereur auront Cessez, Surtout le Capitaine ayant Changé de departement et que le Vaisseau Tholen Soye equippé pour pouvoir placer Mr. de Kinkel. Je crois avoir repondu Sur tous les points que Vous m'avez demandé. Ayez la bonté de me marquer S'il y a encore quelqu' autre Article Sur lequel Vous voulez Elucidations et Soyez assuré que je Serai Charmé de recevoir de Vos lettres et de les lire quant meme Elles Seroient beaucoup plus longues et pleines de details que Votre Correspondance Ordinaire, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Groningue ce 7 9bre 1785.

Monsieur,

J'ai eu Soin des Elections de Kieser pour Middelburg en faveur de Mr. Schorer d'Echevin de Tholen pour Mr. de Haese Bomme, et Conseiller de Vlissingen pour Mr. Louyssen. En partant de Leeuwaerden et devant empaquetter mes Papiers j'avois egaré l'Election de Tholen et la Mauvaise honte m'avoit empeché d'expedier les autres avant de la retrouver, ce que je n'ai pu faire que ce Matin. Je vais a present travailler avec Courage aux autres affaires qui pourroient etre arrierées relativement a Votre

---

1) I. J. Freytag was Kapitein ingenieur in Staatschen dienst.

Province et la Correspondance Une fois recommencée ira mieux Son train, que quant on est Une fois beaucoup en arriere: alors on [a] plus de peine a Se rattrapper. Aureste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo, ce 9 Janvier 1786.

l'Election du Conseiller de Vlissingen n'a pu etre expediée ici faute de formulaire; je l'ai envoyée a la Haye pour la faire expedier dans la Forme Ordinaire. Je Suis Charmé que Vous etes arrivé Sain et Sauf a la Haye apres un aussi penible Voyage.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 13. Scachant ce qui devoit Se passer hier aux Etats Generaux, je n'ai pas voulu Vous ecrire avant que la Chose fut faite, afin de pouvoir dire avec Verité que je n'ai pas attisé le feu. Mais Vous avez parfaitement bien fait Selon moi; Messieurs d'Hollande Seront furieux. Je Suis Curieux de voir S'ils ne Se porteront pas a quelque Violence Contre la Personne de Mr. Tulling, afin d'empecher l'Effet de la Resolution de leurs Hautes Puissances [1]). J'ai reçu Sous Votre Couvert en Son Temps la lettre de Mr. le Fiscal Steengracht du 9 Novembre que je joins ici. Je doute qu'il Vous l'aye fait lire, et je ne crois pas que Vous me Conseilleriez de Satisfaire aux Pretensions de ce Seigneur. Vous devez etre Soutenu dans Votre Poste et Mr. de Borsselen et la plus part de Vos Predecesseurs ont etez toujours l'Organe de mes Predecesseurs dans l'Amirauté de Zeelande, et Si quelcun de la Zeelande devroit etre dans le departement de la Marine, il me Semble qu'il

---

1) H. J. Witte Tulling was door vijf Provinciën tot advokaat fiskaal van Braband aangesteld. Holland en Friesland verlangden den advokaat Donker Curtius benoemd te zien.

Seroit naturel que ce fut Vous qui etes la pluspart du Temps a la Haye. Jamais le but n'a eté de faire exercer la Charge d'Amiral General par les Fiscaux des Cinq Amirautez, et C'est la l'Idée que Mr. Steengracht S'est forgée de Son Poste, je n'aurois jamais repondu a cette belle Piece Sans la lettre ci-jointe de l'Amirauté. Je joins ici ma Reponce et la Copie; Si Vous y avez des Remarques je Vous prie de me la renvoyer afin que je puisse la Changer. Je Vous envoye encore Une lettre de Mr. Van der Spiegel du 22 Septembre, Une de Mr. Chalmers et mes Reponces a ces Messieurs avec leurs Copies. Je Vous prie d'envoyer ces lettres a leur addresse et de me renvoyer les Papiers que je Vous envoye et les Copies de mes lettres. l'Election pour Flessingue est partie il y a environ huit Jours et j'ai elu Mr. Snouck Hurgronje, Echevin de Middelburg. Cette lettre partie Soir (sic) pour la Haye, je n'ai plus d'Election arrierée, que je Scache en Zeelande. Aureste Soyez persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 21 Janvier 1786.

Comme il n'est pas Impossible que Monsieur Steengracht ne prenne la Mouche, je Vous prie d'examiner Scrupuleusement ma lettre et la faire voir a Monsieur de Larrey. Si le Fiscal Van der Hoop est a la Haye, je Vous laisse le maitre de la lui Communiquer aussi, Car cela pourra bien venir dans les Gazettes et je ne voudrois rien mettre qui ne puisse devenir public.

Monsieur,

Je n'ai pas voulu manquer de Vous repondre a Votre lettre du 22, que je Serai Charmé de Vous voir ici quant Vous pourrez entreprendre le Voyage Sans nuire aux

affaires. Je crois qu'il ne Seroit pas bon dans les Circonstances Presentes que le Premier Noble de Zeelande S'opposat a la Proposition de la Hollande pour donner deux Vaisseaux a la France [1]) et je crois que le mieux Seroit d'aviser Uniment *om met Concurrentie der andere leeden daer in te Consenteeren*, et que les Villes fussent celles qui fissent les Remarques Sur le Payement. Je crois qu'Elles Seront assez disposées a y Consentir *mits dat Zeelant er niet toe betaele*, Mais que ce ne doit pas etre le premier Noble qui fasse cet accrochement. J'approuve entierement que Vous envoyez Mr. Van de Perre a Bruxelles pour Veiller aux Interets de la Zeelande, et Suis aureste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 26 Janvier 1786.

Je me trouve en bonne Possession de Votre lettre du 24. Je Suis bien aise que ma lettre pour Mr. Steengracht a eté envoyée; peut etre est ce Une lettre au Public, mais il est Selon moi bien difficile de Justifier Une Pretension pareille a la Sienne et C'est le premier des Ministres d'un College qui a pretendu qu'un des Membres de l'Etat ne devoit pas Correspondre avec Son deputé et que l'Amiral General devoit voir par les Yeux des Fiscaux de l'Amirauté. Je Suis Curieux d'apprendre ce que la Hollande fera touchant le Fiscalat de Braband, apresent que Mr. Witte Tulling a preté Serment. Quant a la lettre Sur les Troupes legeres j'aurois bien voulu que le Conseil d'Etat eut fait en Une fois ce qui Concerne la Reduction, mais on n'a pas voulu; on a voulu auparavant terminer l'affaire des

---

1) Bij het verdrag van Fontainebleau (3 Nov. 1785) had Nederland voor den afstand der forten Lillo en Liefkenshoek en een som van 9½ millioen de onrechtmatige eischen van Jozef II afgekocht. Deze vernederende schikking, vooral door de Staten van Holland, onder hevige tegenkanting van Gelderland, Friesland en Zeeland, doorgedreven, baande den weg tot een verdedigend verbond met Frankrijk (10 Nov. 1785).

Troupes legeres. Voici mon Avis, l'Armée de l'Etat n'etoit pas trop forte avant la Guerre en Infanterie, Cavallerie et dragons, C'est ce dont tout le Monde Convient; veut on garder avec cela l'augmentation des Suisses et celle de l'Artillerie, j'en Serai très Charmé: il est Sur que l'Etat tient par l'augmentation des Suisses 3000 Hommes de plus à très bon Marché et Sans augmenter la Masse des Officiers. Veut on de plus garder quelques Troupes legeres [1]) Je n'ai rien Contre; peut etre pourroit on Conserver Une partie des Troupes legeres, mais pas de la force que Mrs. du Conseil d'Etat le demandent, et Si cela alloit a environ 2000 Hommes y Compris le 5me Battaillon de Waldek, il me Semble que ce Seroit Suffisant. J'avois proposé de Conserver du Corps de Salm [2]) 10 ou tout au plus 12 Compagnies de Hussards ou de Cuirassiers, d'en faire tous des Hussards et d'y incorporer les 4 Compagnies de Mattha [3]): alors il y auroit 16 Compagnies ou 8 Esquadrons, de garder de la Brigade de Hesse [4]) les 8 Compagnies de Cavallerie

---

1) Tot die lichte troepen behoorden de legioenen en vrijkorpsen van Salm, de Mattha, Hessen-Darmstadt, de Maillebois, Sternbach, Weissenberg en de Lega.

De zoogenaamde „Uniform-boekjes", toebehoorende aan den oud-Majoor der cavalerie A. C. Baron Snouckaert van Schaumburg, Directeur van het Huis-archief en van de Bibliotheek van Hare Majesteit de Koningin, geven, behalve de kleeding van alle korpsen in Staatschen dienst, belangrijke aanteekeningen uit de genealogie der regimenten. De korpsen droegen alle den naam van den eigenaar als Waldeck, Saksen Gotha, van Bijland, Dopff, enz.

2) Het legioen van den Rhijngraaf van Salm, samengesteld uit 8 compagnieën huzaren, 6 compagnieën kurassiers, 2 compagnieën jagers en 6 compagnieën fusiliers werd in 1784 opgericht en stond toen in dienst van de Staten Generaal. Niettegenstaande de bedenkingen van den Raad van State begon men in 1786 aan te dringen op afschaffing van het legioen. De provincie Holland nam toen deze troepen over na hevigen partijstrijd in en buiten het gewest.

3) Volgens de „Uniform-boekjes" dagteekent de capitulatie met den Luitenant-Kolonel Joan Alexander Baron de Mattha van 24 December 1784. Het legioen bestond uit een grooten en een kleinen staf, 4 compagnieën jagers, 4 compagnieën dragonders en 1 compagnie huzaren. De jagers en dragonders werden in December 1785, de huzaren op 15 April 1786 afgedankt.

4) De Hessische brigade (van Christiaan Lodewijk Prins van Hessen-

legere et de faire de l'Infanterie Un troisieme Battaillon au Regiment de Hesse Darmstad ou d'en faire Un Battailon de quatre Compagnies de Chasseurs tireurs, de Diminuer la Legion de Maillebois [1]) a 8 Compagnies de Chasseurs a Cheval, une Compagnie de Grenadiers, 5 de fusiliers, une d'Artillerie et Une ou deux de Chasseurs et d'y incorporer le Corps de Sternbach [2]), mais j'ai avisé en meme Temps de mettre les 15 Compagnies qui resteroient du Corps de Salm, les 8 de Cavallerie legere de Hesse et les 8 de Chasseurs a Cheval de Maillebois Sur le Pied de Dragons afin de diminuer la depence. Voilà tout ce que je crois que l'on pourroit Conserver, ce Seroit Une augmentation de depence de 32 Compagnies de dragons et Bataillons d'Infanterie, une Compagnie d'Artillerie et 2 de Chasseurs, ce qui ne Seroit pas bien excessif; mais Si l'on veut Conserver les Nouveaux Corps [3]) aux depends des Anciens et renvoyer de bons et Solides Regiments pour garder ces Troupes legeres, j'avise plus tot pour les renvoyer toutes, et Choisir de Nos anciens Regiments aux quels on pourroit faire apprendre Particulierement les Manoeuvres des Troupes legeres. Car il me Semble qu'il Seroit Injuste de reformer

---

Darmstadt) was opgericht 3 Mei 1785. De troepen bestonden uit een grooten en een kleinen staf, 1 regiment of 8 compagnieën lichte ruiters en 2 regimenten elk van 2 bataljons of 20 compagnieën infanterie. De brigade werd 17 April 1786 afgedankt.

1) Het legioen van Yves Marie Graaf de Maillebois (vroeger generaal in Franschen dienst) was ingedeeld in vier brigades: een grooten en een kleinen staf, 16 compagnieën jagers te paard, 16 compagnieën te voet, 4 compagnieën jagers en 1 compagnie artillerie. Op 15 April 1786 werd het korps afgedankt.

2) Het korps jagers van het Land van Overmaze van den Luitenant-Kolonel Frederik Barend Sternbach (1 compagnie te paard en 4 compagnie te voet) bestond slechts veertien maanden, van 23 Maart 1785 tot 23 Mei 1786.

3) Behalve voormelde korpsen bestonden nog de lichte troepen van Weissenberg en de Lega. De in het voorjaar van 1785 gesloten capitulatie met kapitein Weissenberg eindigde reeds in October van hetzelfde jaar.

Het vrijkorps van Pieter de Lega, d.d. 25 April 1785 opgericht (3 compagnieën infanterie, meerendeels deserteurs) werd eveneens in October opgeheven.

de Vielles bandes Contre les quelles il n'y a rien a dire pour garder des Nouveaux Corps qui n'ont rendus aucun Service a l'Etat jusqu' apresent, et que l'on feroit beaucoup de tort a la Noblesse et aux Gens Comme il faut du Paijs de leur oter tout debouché sur le Service de leur patrie et cela pour Conserver en Pied des officiers qui la plus part ont acquis d'une Maniere Singuliere ou a force d'Argent les places dont ils jouissent. Aureste je Suis Comme ci dessus,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 26 Janvier 1786.

Monsieur,

J'ai fait les Elections de Tholen et Flessingue Selon Vos Avis, j'accuse la Reception des differentes lettres que Vous m'avez ecrites depuis Votre depart d'ici, je tacherai de Vous repondre au premier Jour Sur les differents Points qu'Elles Contiennent. Je Vous entretiendrai Seulement aujourdhui Sur deux Points, le premier est mon Voyage en Zeelande: je crois que Vous trouverez avec moi qu'il est difficile que je dise 6 Semaines d'avance ce que je ferai dans les Circonstances ou nous Sommes; je Serai Charmé de Scavoir Votre Avis et celui de Mr. Van der Spiegel, S'il est Utile ou non que j'y aille; je ne Serois pas faché de voir la Zeelande et Si cela peut etre Utile cela me fera doublement plaisir. Si l'on S'attend a me voir je viendrai avec Plaisir, Si avec 15 Jours d'avertissement d'avance cela peut Se faire, je n'y vois pas Grand Inconvenient, parce qu' alors en avertissant a la mi-May on peut venir dans le Commencement de Juin. Le Second C'est le Relevement des Garnisons en Zeelande. Mon Intention est de faire le Relevement en Juin, de Vous envoyer le Regiment de Marty [1]) en Walcheren et d'envoyer

---

1) Regiment Zwitsers in Staatschen dienst.

le premier Battaillon de Houstoun [1]) a Tholen, je dois laisser ce Regiment encore en Zeelande ne Scachant par qui le faire relever; Goes garderoit Sa Garnison. Je comptois mettre Un Bataillon de Marty a Vlissingen, un a Veere, je ne me rappelle pas de quel des deux Battaillons de Houstoun et de quelle force est le detachement de Zirikzee. Je Serai Charmé de Scavoir Si l'on desire qu'il Soye renforcé: on peut donner alors de Vlissingen un Capitaine, Un Capitaine Lt. ou 2 Capitaines, 4 Subalternes, 6 Sergeants et 100 a 120 Hommes y Compris les Caporaux avec les Tambours et fifres Necessaires, mais je ne veux pas le faire Si je ne Scais que cela faire (sic) plaisir, alors le 2e Bat. de Douglas partiroit de Flessingue et le pr. de Hardembroek de Tholen. J'attendrai Sur tout ceci Votre Avis. Je Vous prie de me mander S'il y a quelque Chose qui presse dans Vos lettres anterieures afin d'y repondre par la premiere Occasion, Comme aussi Si l'on attend Reponse Sur l'affaire du Regiment de Douglas, qui est parti d'Arnhem depuis 15 Jours, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 24 Avril 1786.

Monsieur,

Je n'ai pas voulu manquer de Vous repondre que je Compte venir en Zeelande Vers le 12 on le 15 du Mois Prochain, Je Vous prie de remercier pour le defroyement, je Compte faire mon propre Menage et ne veux pas Constituer la Regence en fraix; quant a la Reception et l'Entreé a Middelburg, Comme C'est la premiere fois que la Princesse y vient et que dans toutes les autres Provinces

1) Schotsche Infanterie in Staatschen dienst.

on lui a fait Une Entrée, je donne en Consideration que Vous examiniez et pesiez ce qu'il faut faire; la Reception n'a Consisté que dans la deputation qui est venu recevoir au Jacht, le Canon et la Bourgeoisie Sous les Armes et qui ensuite a defilé; le College des Gecommitteerde Raeden m'a reçu dans ma Maison a l'Abbaye, et ensuite les Colleges Sont venus Complimenter. Je m'en passerai Si Vous croyez que cela vaut mieux, et pour eviter les fraix je crois qu'il ne faut pas de diner a la Maison de Ville; dois je Amener des Gardes ou non; Comme il n'y a Point de Garnison a Middelburg du tout, Peut etre Seroit il Convenable au moins de prendre quelques halebardiers, Comme a fait mon Pere. Je Vous prie de revoir les Retroactas et je Serai Charmé d'en Scavoir Votre Avis et celui de Mr. Van der Spiegel. J'examinerai l'affaire du Regiment de Douglas afin de pouvoir repondre aux Etats et je Chercherai la Nomination d'Arnemuyden; j'espere Vous envoyer cette Election au Premier Jour. Quant au Relevement du Bataillon de Douglas, il Seroit Utile pour le bien du Service, mais S'il y a des difficultez, je le laisserai encore a Flessingue et laisserai les Garnisons de Zeelande intactes au Bataillon de Hardembroek près que je dois retirer de Tholen et j'y envoyerai 3 ou 4 Compagnies de Steenbergen a la Place ou Un détachement d'un Haut officier et 100 a 150 Hommes de BergenopZoom, Car ce Bataillon ne peut y rester plus longtemps Sans etre exterminé. Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 9 Mai 1786.

La Princesse me Charge de Vous marquer qu'Elle ne Se Soucie point d'avoir des Ceremonies; qu'au Contraire Elle S'en passera Volontiers; mais je crois qu'il faut S'en

rapporter a Vous Sur cela, puisque Vous, etant Sur les lieux, pouvez le mieux juger de ce qui est le plus Convenable et le plus agreable tant aux Regences qu'aux Bourgeois.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos differentes lettres; j'aurai Soin de Vous faire parvenir dans peu de Jours les Elections de Zirikzee, de Goes et d'Arnemuyden, je Vous les promets au plus tard dans 8 Jours. Le Regiment de Marty Sera j'espere en Zeelande avant mon Arrivée, j'ai prié Mr. de Larrey de Vous Communiquer les Patentes pour former la Garnison de Middelburg, je voudrois tirer de Flessingue Un Officier Major, 3 Capitaines, 6 Subalternes, 6 Sergeants, 9 Caporaux, 6 Tambours, 3 Fifres, 33 Grenadiers et 90 Fusiliers, et de Veere un Pareil detachement Sans officier de l'Etat Major, Chaque Detachement avec Un drapeau, Si Vous n'y avez point de Remarques les Patentes Seront expediés. Si Vous y voulez du Changement, je Vous prie de me le faire Scavoir et Si Vous voulez le détachement plus fort ou moins fort, cela peut etre Changé Commo Vous le desirerez. J'espere avoir le plaisir de vous revoir a BergenopZoom le 16 du Mois et de Vous assurer que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

Dieren ce 2 Juin 1786.

Monsieur,

Je ne puis me dispenser de Vous remercier encore de toutes les Attentions et Politesses que Vous nous avez temoignés durant le Sejour que nous avons fait en Zee-

lande, je n'oublierai jamais les peines que Vous Vous etes donné et je serai toujours Charmé de Vous en temoigner ma Reconnoissance. J'espere que celle ci Vous trouvera heureusement arrivé a la Haye. La Princesse Vous a ecrit aussi pour Vous temoigner Sa Reconnoissance. Voila l'affaire du Commandement decidée et toutes les Protestations du desir de S'accomoder demontreés fausses. Il S'agit de prendre Un parti et de Scavoir quel parti prendre. Il est Necessaire que tous les Amis veuillent travailler de Concert, pour faire Changer la Resolution de Mrs. d'Hollande. Je ne demande que la Jouissance des droits qui appartiement a ma Charge [1]) et je ne Cherche point a augmenter mon pouvoir. Aureste Je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 30 Juin.

Monsieur,

Celle ci n'est que pour Vous marquer que j'ai fait l'Election des Magistrats de Middelburg Selon Votre Avis. Je Vous Suis fort obligé de ce que Vous avez ecrit de ma part à Thoolen, que j'approuve tout a fait. esperant que la non-acceptation de leur Invitation ne mecontentera pas cette Ville. Je reitere encore mes Remerciments pour toutes les Attentions que Vous nous avez temoigné

---

1) De Staten van Holland, niet tevreden met den Prins van het bevel voor de troepen te 's Gravenhage te hebben ontzet, noemden sinds het voorjaar van 1786 de Hollandsche garde Aan lijfwacht en vervingen de vaandels met 's Prinsen wapen door andere. Op 17 Maart had te 's Gravenhage het oproer van Mourand tegen de staatsgezinde partij plaats gehad.

durant Notre Sejour en Zeelande, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 3 Aoust 1786.

Monsieur d'Yvoy a demandé instament d'etre Curateur; je Suis faché que cela m'a empeché de Conferer ce Poste à Mr. de Spaen et que pour le present je ne puis lui donner que la Commission aux deputez jusqu'au pr. de Mai prochain. Jespère avec le Temps avoir des occasions plus favorables de pouvoir lui faire plaisir.

Monsieur,

Vous Scavez la Resolution d'Hollande et l'Ordre Inconstitutionel donné aux Troupes [1]). Il faudra travailler Contre, et je crois que leurs Hautes Puissances pourroient Ordonner que mes Patentes doivent etre respectées Comme ci-devant, *Onvermindert Zoodanige arrangementen als by zommige Provintien in den Haere Voor Haer Territoir zyn gemaekt.* Cela etant Un Point d'Ordre peut Se Conclure a la pluralité. Je ne fais pas difficulté a donner Un Regiment Zeelandois en Zeelande, Si l'on le desire, pour relever celui de Houstoun pourvu que je puisse le tirer des Flandres, dans l'Esperance que la Resolution Sur les Patentes en Zeelande Changera avec le Temps et que les Choses reviendront Sur ce Point Sur l'Ancien Pied, Sans exiger auparavant que les Etats Changent leur Resolution, je

---

1) De afkeuring der maatregelen door den Prins genomen tegen het verzet van Hattem en Elburg; waaruit „Hunne Edel Groot Mogendheden" aanleiding zouden nemen om den Prins in zijne waardigheid van Kapitein-Generaal hunner provincie te schorsen (22 Sept. 1786).

Vous prie d'ecrire Sur ce Pied la en Zeelande, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 7 7bre 1786.

Mr. Rengers viendra je compte demain a la Haye et pourra Vous entretenir plus au long de ma part.

Monsieur,

J'ai reçu Une lettre de la Ville de Middelburg avec leur Nomination pour la Place de directeur du West, j'elirai le Sr. Nebbens Comme nous en Sommes Convenus. Je Suis bien faché de la Mort de Mr. Van de Perre, j'ai eu de Son Frere Ainé des Sollicitations pour Son Frere de Westcappel pour etre directeur de la Compagnie des Indes Orientales; pour l'Amour du defunt et du Frere Ainé qui est un fort galand Homme, Je voudrois bien pouvoir arranger cette affaire de cette façon, quoique ce ne Soit pas pour l'Amour du Cadet et ce ne peut etre que dans l'Esperance d'operer par la Une Conversion. Je crois comme je n'ai aucune autre Sollicitation pour ce Poste que je puis repondre au Frere Ainé que je ne puis lui promettre la Nomination, mais que Si Son Frere peut l'obtenir, que je lui promets l'Election. Sur les Points de Convocation il n'y a qu'une Chose qui m'a paru de Nature a devoir Vous ecrire, C'est la Continuation du Payement des Troupes: je Vous prie d'Effectuer que la Province Continue a les payer, nous en avons besoin ici et Vous en aurez peut etre besoin pour Vous memes. Vous Scavez l'Ordre donné par les Etats d'Hollande a ceux de leur Repartition. Si il vient du Trouble a Goes, le Bataillon qui y est en Garnison ne peut Selon les Ordres des Etats

---

1) Marschorders van de troepen.

d'Hollande, assister le Magistrat de Goes, pour S'opposer a Une sedition. Si on desire Un Regiment Zeelandois a la place de celui de Houstoun, je Suis pret a le faire aller en Zeelande Sur le Champ, mais je desirerois bien qu' en faveur de mon Zele on voulut authoriser les Gecommitteerde Raeden a donner les Attaches pour retirer en Cas de besoin ce Regiment de la Zeelande, Comme cela a eu lieu jusqu'en 1783 on 1784, Epoques fatales, qu'il faut mettre de Coté et oublier. Vous pouvez etre Sur que je n'abandonnerai point les Vrais Interets de la Zeelande et je Suis Curieux de voir quel Effet fera dans les Provinces l'Ordre donné aux Regiments de la Repartition d'Hollande en Garnison dans d'autres Provinces, où ils ont pretez le Serment de fidelité. Cette Conduitte de la Hollande ne ressemble pas a ce qu'il ont fait en Avril 1784 Sur les Plaintes de la Zeelande Contre le Colonel Macalester [1]). Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 30 Aoust 1786.

Monsieur,

J'ai bien reçu Votre lettre du 8. J'ai cru devoir donner Connoissance aux Etats Generaux et au Conseil d'Etat de ce qui Se passoit dans ma qualité de Capitaine General de l'Union. La Hollande a Soustrait tout a fait les Troupes a mon Obéissance au point de leur defendre de me faire Rapport ou Elles marchent. Mrs. Van der Dussen, de Welderen, de Nieuwenheim et Rosier qui Commandent a Boisleduc, Maestricht, BergenopZoom et Venlo, ont fait leur devoir en n'obéissant pas aux Ordres Irreguliers de la Province d'Hollande et en empechant l'Effet, j'ignore Si le Colonel Funcal qui Commande a Breda, a eu la foiblesse d'agir

1) Macalester was Kolonel in het Regiment Houstoun.

Contre les Ordres de l'Etat pour Satisfaire a ceux de la Hollande. Je n'en ai point de Rapport non plus que de Willemstadt et Steenbergen. La Situation des deliberations en Zeelande m'a Vivement etonné et affligé. Comment puis je travailler a aider la Zeelande dans les affaires de la Compagnie des Indes et d'autres justes griefs qu'Elle a Contre la Hollande, Si Elle prete les mains a Culbuter les Regences et a aider les democrates de Gueldre et d'Utrecht. Je Vous envoye la lettre que j'ai reçue Samedi de Mr. Van der Spiegel et les Copies de mes Reponces dont la plus Courte a eté dressée pour etre produite aux Etats; l'autre etoit pour Son Instruction particuliere. Cependant je n'ai rien Contre qu'il en fasse part aux Membres preponderants de l'Assemblée Sur les quels il croira que cette lecture pourra faire du bien. Quand Vous aurez lu ces Pièces, je Vous prie de me les renvoyer, n'en ayant pas de Copies. Je Vous prie de parler avec Mrs. de Rantwijk, Van Citters, Brakel, Pesters, C. Bigot, Hambroik, les Sloet d'Overijssel et Wichers de Groningue pour tacher d'obtenir Une approbation Sur les Ordres que j'ai donné provisionellement aux Commandants des places de la Generalité. On peut m'oter les Patentes, mais Si je ne les avois plus, Elles Seroient aux Etats Generaux et jamais Mrs. d'Hollande ne pourroient pretendre le droit de faire marcher de leur Authorité privée des Troupes du Païs de la Generalité en Hollande ou d'une Province dans l'autre [1]). Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 11 7bre 1786.

Je Vous prie de Communiquer cette lettre au Greffier

---

1) Niettegenstaande het krijgsvolk van den Staat tot het geheele bondgenootschap behoorde, hadden de Staten van Holland een deel der troepen uit de Generaliteitslanden naar hun gewest ontboden.

et de Concerter le meilleur Moyen pour obtenir de leurs Hautes Puissances Une approbation de mes Ordres provisionels et que les Etats Generaux peuvent Changer dès qu'ils le trouvent bon.

Monsieur,

Je Suis bien faché de la Tournure que les Choses ont prises en Zeelande et qui me feroit presque desesperer du Salut de la Republique. Si la Zeelande qui auroit pu jouer Un Role brillant dans la Republique, trouve bon d'en jouer Un fort Subalterne et d'etre l'Echo de Mrs. d'Hollande, je ne puis l'empecher et je me Soumets a ce que leurs Nobles Puissances croient Conforme a leurs Interets. Je crains que le Choc que Mr. Van der Spiegel a eu, n'altere Sa Santé et cette perte Seroit irreparable, Car Mr. de Beveren qui devroit le remplacer Selon le Cours naturel des Choses, ne Conviendroit gueres dans ce Poste. Mrs. de Zeelande n'etoient pas Contre l'Usage des Troupes Contre les Bourgeois et Paysans en 1775 et 1778 et 1779. Surtout Mrs. de Flessingue etoient alors Grands amateurs de faire Servir le Militaire a l'Execution de leurs Ordres, mais il paroit que l'on juge que les Provinces ne Sont pas toutes Souveraines, et que ce que l'une peut faire Chez Elle, l'autre n'en a pas le droit. Je Comprends très bien que dans la Situation ou les Choses Sont en Zeelande, Vous n'avez pu faire plus que d'Effectuer le Rapport tel qu'il est. Mais je crains que les Suites de ce Rapport Seront funestes, l'Ecluse reste Vuide, Boisleduc, Breda et Venlo Chacune avec Un Battaillon, Sas de Gand et Philippine restent aussi Sans Garnison. Si l'Empereur trouve bon de S'emparer de ces Places qui l'empechera, et est on Sur que la Terreur Panique que Mrs. d'Hollande feignent d'avoir a Mr. de Lijnden de Blitterswijk, n'est pas Une Ruse pour avoir la moitié de l'Armeé a Sa disposition et pour donner par ce Moyen la Loi aux Provinces de Gueldre, d'Utrecht. J'execute les Ordres de leurs Hautes Puissances, mais je ne prends pas la Chose pour

mon Compte, et pour cela j'envoye les Patentes a leurs Hautes Puissances, afin que Si on trouve qu'Elles doivent aller a leur destination, cela puisse Se faire. Je ne retarde ni n'empeche rien par la, mais C'est mon devoir Comme Capitaine General de l'Union d'avertir les Etats Generaux de ce qu'il y a dans les Frontieres et C'est a eux a decider, Si ils veulent, qu'on les evacue ou non. Je Vous prie aureste d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

à Loo le 15 Sept. 1786.

Monsieur,

J'ai des Raisons de croire que la lettre Anonime dont Vous avez fait part a la besogne Secrete, n'est que trop fondée. Il y auroit Un Moyen pour Sauver la Mayerie, ce Seroit Un Ordre au Regiment de Hesse Philipsthal de rester a Breda, S'il n'est parti, pareil Ordre au Regiment Suisse de Sturler que les Etats Generaux devroient depecher directement demain Sans Resomption, Ordre au Regiment de Bylant Infanterie [1]) qui doit passer par Boisleduc marchant de Venlo pour Se rendre en Hollande, d'y rester jusqu'a Nouvel Ordre, et aux Regiments de Hesse dragons et le Premier Regiment de Waldeck de marcher le Premier a Boisleduc de Boxel au lieu d'aller Selon ma Patente en Hollande et le second de marcher a Breda et d'y rester jusqu'a Nouvel Ordre; ces Ordres devroient etre expediez directement par les Etats Generaux

---

1) De regimenten in Staatschen dienst droegen den naam van hun eigenaar.

afin d'etre Sur qu'ils Soyent respectez et on pourroit m'envoyer Un Exprès pour m'en donner Connoissance et me requerir de donner des Patentes en Consequence; je crois bien que les Regiments de Sturler et de Hesse Philipsthal Seront partis, mais alors il n'y a que demi mal et on les remplace au moins par quelque Chose. Si l'on Vouloit aller plus en avant, on pourroit envoyer Ordre au Regiment dragons de Bylant de rester la où il est, ou de retourner a Bergen op Zoom, et de meme aux Regiments de Hardenbroek et de Saxe Gotha et la Compagnie d'Artillerie de Lombach pour les 3 Compagnies de Salm. Cela n'en vaut pas la peine. La Flandre est dégarnie, comme vous le scavez; le regiment de Saxe Gotha pourroit y etre envoyé pour garnir l'Ecluse et le Regiment de Hardembroek partagé entre Sas de Gand, Philippine et Yzendyke, et la Compagnie de Lombach pourroit remplacer celle de du Bois a l'Ecluse, Philippine et Yzendyke, alors le Battaillon de Brakell viendroit ensemble a Bergen op Zoom et pourroit aller en Zeelande, quant on voudra faire relever le Regiment de Houstoun. Je crois que les deputez de Gueldre et d'Utrecht Seront prets a Vous aider, et Si celui de Groningue veut Vous Seconder, la pluralité y est enfin. Si l'on fait ce que l'on peut C'est tout ce que l'on peut faire. Je crois que la Garnison de Bergen op Zoom pourra etre arretée plus facilement que les Regiments qui Sortent de Breda et Boisleduc, mais plus qu'on en peut arreter, mieux que C'est, Car ce qui Va en Hollande est dans la Gueule du Loup. Je Vous envoye ci-joint Une lettre reçue de Mr. Van der Spiegel et la Copie de ma Reponce, que je Vous prie de me renvoyer, et les Copies de la lettre que j'ai reçue des Etats de Zeelande et de ma Reponce: j'ai fait faire les Copies pour Vous, afin que Vous puissiez les garder. J'ai cru que dans les Circonstances presentes il falloit amadouer les Etats de Zeelande, afin de tacher de les remettre dans la bonne Voye: je ne leur demande que d'agir Selon leurs Vrais Interets et de ne Se pas laisser Seduire par quelques fougueux braillards de Pensionnaires, a peine venus de l'Academie, qui veulent jouer le Role de la Pensionnairarchie d'Hollande.

Aureste Soyez persuadé que je Suis avec Une parfaiie Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 19 7bre 1786.

Si les Regiments de Bergen op Zoom ont marché hier [1]), ce qui est le plus tot possible, alors les dragons de Bylant Sont arrivez hier a Etten et Leur, aujourdhui a Oosterhout, demain a Baertwijk et Drunen, et ils ne viendront qu' après demain en Hollande; il faudroit envoyer pour toute Sureté Un Messager a Baertwijk et Drunen et Un a Oosterhout, avec Ordre d'arreter où ils Sont et d'y attendre d'autres patentes données au Nom des Etats Generaux par le Capitaine General de l'Union. Si le Regiment de Hardenbroek est parti hier il sera demain a Geertruidemberg; alors il n'aura pas l'Ordre a Temps, mais S'il n'est parti qu' aujourdhui, l'Ordre peut lui parvenir demain a Ter Heyden, il va le premier Jour a Oudenbosch, le Lendemain a Ter Heyden; le Regiment de Saxe Gotha doit marcher le premier Jour a Rozendael, le Second Jour a Ginneken, le troisieme Jour en Hollande. S'il n'est parti qu' aujourdhui en lui envoyant Un Exprès a Ginneken, on pourra l'arreter. La Compagnie du Capitaine Lombach doit marcher le premier Jour a Nieuw Gastél, le 2e a Teteringen, le 3me en Hollande; en lui envoyant l'ordre a Teteringen, S'il est parti aujourdhui, on pourra l'arreter. Le Regiment de Hesse dragons doit marcher Un ou deux Jours Sur Terre de Liege, il ne peut etre parti qu' aujourdhui; en lui envoyant l'Ordre de S'arreter a Bergeik, il peut lui parvenir assez a Temps et l'on peut le faire marcher de là Sur Boisleduc; le Regiment de Waldeck qui ne peut etre parti qu' aujourdhui doit aussi rester Un

1) Volgens eigenmachtige bevelen der Staten van Holland, ten einde aldaar troepen naar den kant van Utrecht samen te trekken. De Staten van Utrecht achtten het weldra voor hunne veiligheid noodig den Prins te verzoeken, krijgsvolk naar het Sticht te zenden.

ou deux Jours Sur Terre de Liege en lui addressant l'Ordre de S'arreter a Eyndhoven ou Heeren Lande, il l'aura a Temps et peut Changer de direction et marcher a Breda. Quant au Regiment de Bylant Infanterie, venant de Venlo ne peut marcher qu' aujourdhui ou demain on pourroit lui addresser a Boisleduc l'Ordre d'y rester. Je crois que ce Seroit Un Service Essentiel a rendre a l'Etat, Si Vous pouviez Effectuer que ces Ordres fussent resolus et expediez promptement par leurs Hautes Puissances et pour faciliter la besogne je Suis entré dans tous ces details.

G. Pr. d'Orange.

Dans ce Moment je recois de Mr. de Kinkel Votre lettre du 17. Je Vous renvoye la lettre de Mr. de Beveren; la Maladie de Mr. Van der Spiegel vient bien mal a propos; je joins ici la lettre des Etats de Zeelande que Vous m'avez envoyée et ma Reponce; je Vous l'envoye ouverte, afin que Vous puissiez en faire l'examen avant de l'envoyer et Si Elle ne Vous plait point, de me la renvoyer avec Vos Considerations. Je Suis pret a nommer Mr. de Brakel Regent de Thiel pourvu que je Soye Sur de n'en avoir pas de desagrements dans Un Temps où il est autant question *de Grondwettige herstelling*. Je Vous prie de Communiquer ma lettre pour ce qui regarde l'Assemblée des Etats Generaux au Greffier et a Mrs. de Rantwijk, de Spaen, Van Citters, Brakel, Brandsenburg ou Zuylen, Hambroick et Wichers de Groningue, car avec les Overijssellois je crains qu'il n'y aura rien a faire: enfin faites ce qu'il est Possible pour Sauver l'Etat. Je crois qu' au Conseil d'Etat il y a des Membres auxquels il Seroit bon de parler, mais la Chose presse, Car Si demain les Ordres d'arreter les Troupes ne partent pas, tout est dit pour Breda, Bergen op Zoom et Boisleduc, et il ne reste que ce qui vient de Maestricht et Venlo, ce qui est insuffisant pour la Baronnie et la Mairie de Boisleduc. Aureste Soyez assuré que je Suis Comme ci dessus.

G. Pr. d'Orange.

---

prier de tacher d'Effectuer. Je dois Vous avertir encore que le Lieutenant Colonel Imhof est venu me dire que le General Van Rijssel l'a demandé pour Adjudant de Cavallerie. Comme Mr. d'Imhof est en Garnison dans cette Province, je lui ai defendu d'aller Servir Sous les Ordres du Commandant de Saint Andries, que j'ignore etre employé quelque part par leurs Hautes Puissances et j'ai toujours cru qu'il n'y avoit que les Etats Generaux, le Conseil d'Etat et le Capitaine General de l'Union qui avoit le droit d'employer des Generaux, et que les Generaux n'osoient Se laisser employer que par leurs Ordres ou avec leur permission. Je Suis Charmé que Mr. Van der Spiegel Se porte mieux; j'espere que Sa presence pourra faire du bien aux deliberations en Zeelande. Aureste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 21 7bre 1786.

Vous etes prié de ne faire voir cette lettre in Extenso qu'au Greffier, mais Vous pouvez faire Usage de la liste des Troupes qui Sont en Hollande et dans la Gueldre et l'Utrecht afin de Corroborer la demande de ne pas envoyer plus du tiers de l'Armée en Hollande, Car Si tout y vient que l'on a demandé, il y a près de la moitié en Hollande.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 9 et 11 de ce Mois, je Vous envoye ci-joint Une lettre a Mr. Van der Spiegel avec Sa Copie; je Vous prie de me la renvoyer. Je me rapporte a Son Contenu pour ce qui Concerne les 3 Rapports que Vous m'avez envoyé; je n'ai pas voulu m'expliquer Sur le Contenu du Rapport touchant les Me-

moires de Mrs. Harris et Thulemeyer, [1]) pour n'avoir pas l'Air de vouloir donner de l'Encens a l'Ecrivain, mais je dois dire que je le trouve parfait dans la Circonstance actuelle et que Surtout la fin merite les plus Grands eloges, puisque Si les Provinces en agissent de meme, Si la Hollande pousse d'autres Puissances a bout, la Republique des Provinces Unies ne Sera point Compromise, et je Vois avec le plus Grand plaisir le bon Effet que Votre lettre a faite, que j'ai trouvé très bonne quant Elle m'a eté Communiquée. Je crois que Mr. de Heiden a qui Vous l'aviez envoyée Vous l'aura marqué. Il me Semble que l'Etat des deliberations a beaucoup Changé en Zeelande du 3 ou 6. Quant a la Commission pour Utrecht je ne Scais Si l'on voudra envoyer Un ou plusieurs deputez. Je crois que Vous y Seriez fort propre, mais je ne Scais Si Votre Presence ne Sera pas Necessaire pendant le Temps de ces Conférences, Soit a la Haye, Soit en Zeelande; il en est autant de Mr. Van der Spiegel, et puis on pourroit peut etre dire que dans Un different où je Suis Si directement interessé, Vous n'etes pas assez Neutre, et les Patriotes pourroient prendre Un Pretexte de Votre relation avec moi pour Vous Suspecter. J'ai pensé Si peut etre Monsieur Willem Aernout Van Citters pourroit Convenir pour cette Commission. Il m'a paru fort bien intentionné quant je l'ai vu en Zeelande et ici. Je ne Scais S'il en voudroit: quant il a eté ici il a eté parlé de Cette Commission, mais il n'en avoit pas Grande Envie et craignoit qu'on ne fit des dificultez a Cause de Sa Relation avec Son oncle qui est Un de ceux que j'ai nommé pour traiter de ma part avec les Etats d'Utrecht. Cette Objection ne me paroit pas bien Solide, mais Si Vous croyez qu'un autre Conviendroit mieux, ou Seroit plus agreable en Zeelande, je Serai Charmé de le Scavoir, pourvu que ce Soit Une Personne Capable et bien Intentionnée et pas Comme celui qui a eté envoyé en Overijssel, Scavoir Mr. Sonsbeek ou d'autres Regents dans ce Gout la, tels que Mr. Lambrechtsen et d'autres, qui feroient avoir Une voix de plus

1) De memories van den Engelschen en den Pruisischen gezant getuigden van hunne zucht tot bemiddeling der oneenigheden.

a la Hollande dans ces Conferences. Je n'ai point de Remarques Sur le Plan d'accommodement touchant la Navigation Sur Essequebo et Demerary. Si l'on en est Content en Zeelande, je Souhaite que cela fasse fleurir cette Colonie pour le bien General de l'Etat et que la Zeelande ne perdra pas le Commerce qui lui reste dans les Indes Occidentales Sur ces Rivieres. Je Suis Curieux d'apprendre ce qui Se Sera fait hier aux Etats Generaux, Sur l'envoy de quelques Battaillons en Flandres. J'ai reçu Une lettre des Etats Generaux pour envoyer des Petits Vaisseaux en Amerique pour Veiller Sur la Contrebande; la Zeelande ne peut Elle rien fournir pour cela et n'y a-t-il pas Moyen de faire Un Equippement quelconque Chez Vous. Si cela pouvoit aller Selon l'Idée que Nous avons eu d'un Vaisseau de 40 et Un de 36 se seroit le mieux, mais faute de cela ne pourroit on pas avoir un de ces deux Vaisseaux et Un plus petit. Je n'ai aucune Remarque Sur le dijkgeschot pour l'Isle de Walcheren et je Vous authorise d'y Consentir Sur le Pied van *Elf Schellingen per Gemet.* Je Vous renvoye la lettre de Mrs. de Walcheren, et j'y joins Une lettre aux Etats de Zeelande pour leur Communiquer ma lettre aux Etats Generaux. Je crois qu'il Seroit bon que cette lettre et ma lettre a Mr. Van der Spiegel put etre promptement en Zeelande et Vous prie, Si Vous etes de mon Opinion, de demander Un Bode au Greffier Fagel; alors ces pieces pourroient etre en Zeelande peut etre pour l'Assemblée de Lundi prochain. Aureste je Vous prie d'etre persuadé de la Consideration parfaite avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 14 8bre 1786.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 15 et 25. Je

Suis Charmé que Vous etes heureusement arrivé en Zeelande. Nous Comptons partir Mardi prochain pour nos quartiers d'hiver. La Journée du 16 8bre a bien reussi en Zeelande; je Compte Communiquer aux Etats de Gueldre la lettre que j'ai reçue des Etats de Zeelande au Sujet du Second Battaillon de Douglas et la Compagnie d'Artillerie de Muller; quant j'aurai Reponce des Etats de Gueldre, je repondrai en Zeelande, amoins qu'on ne veuille plustot Une Reponce. Je joins des lettres aux Commandants de Goes et Tholen, qui n'ont pas jugé a propos de m'envoyer la liste des 3 Mois. La Hollande ne peut m'oter mes droits Comme Capitaine General de Zeelande et en cette qualité la je dois Scavoir la force des Garnisons dans cette Province. J'ai fait faire Une Copie de ces lettres que je Vous prie de Communiquer a Mr. Van der Spiegel; j'espere qu'on me Soutiendra en Cas de desobeissance et Vous prie de faire porter ces lettres a la premiere Occasion a leur destination. Je joins ici Une Nomination pour le Baillage de Goes, je croiois que la Nomination devoit etre formée par les Etats; je Vous prie de revoir ce qui en est et de parler avec Mr. le Pensionnaire Sur cette Matiere. Je ne Vous envoye pas ma lettre aux Etats Generaux et a ceux d'Hollande, tant en Hollandois qu'en Francois. Elle est a present deja dans nombre de Gazettes. J'approuve entierement le Choix de Mr. Godin de Veere pour la Commission d'Utrecht; je crois qu'on ne Scauroit mieux rencontrer. Je Vous remercie pour la Communication de Correspondance entre le Colonel Pabst et le Comte Adolphe de Rechteren; les Etats d'Utrecht ont porté l'affaire aux Etats Generaux où Elle a eté faite Commissoriale. Je ne Scais Si cette affaire en restera la. J'ecris par cette Poste a Mr. Van der Spiegel pour le feliciter de ses Conclusions du 16; je ne doute pas ou il Vous la Communiquera, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 2 9bre 1786.

J'ai reçu les Na-Pointen Van beschrijving; je Vous authorise *Cum plena* Sur les Points qui S'y trouvent. J'espere que Votre Cousin de Borsselen pourra enfin reussir dans Sa Sollicitation pour etre fait Maitre des comptes de la Generalité.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du pr. de ce Mois. J'approuve en plein fe Projet de lettre aux Etats Generaux au Sujet de ma lettre Circulaire aux Provinces; je Souhaite ardemment qu'Elle puisse etre Conclue. Si Middelburg reste bien disposée, cela me paroit probable, puisque Goes et Tholen resteront, je crois, bien disposez, n'y auroit-il rien a faire pour remettre Veere dans le bon Chemin; pour Zirikzee et Flessingue cela me paroit très difficile pour ne pas dire Impossible. J'approuve aussi très fort Votre replique au bel Avis de Messieurs de Zirikzee. J'espere que la Nomination de Mr. Godin passera a la pluralité et qu'il ne Se laissera pas detourner d'accepter la Commission par des Avis de Zirikzee on de Vlissingen, Comme Mr. de Lichtenberg a fait, quant il etoit Nommé pour la Commission d'Overijssel. J'apprends qu'il y a des deputez du 5me departement a l'Assemblée des dix Sept; ainsi la Journée de demain fera eclater Une Brouillerie entre les Provinces d'Hollande et Zeelande dont on ne peut prevoir les Suites. Je Serai Charmé de faire plaisir a Mr. Lamsins et ce Sera Une bonne acquisition pour la Zeelande et qui pourra peut etre Contribuer a remettre Flessingue dans la bonne Voye. S'il demande le Baillage de Vlissingue, je le lui Confererai au plustot. Il est facheux d'un autre Coté qu'il quitte Amsterdam, où il a très bien fait, mais en Zeelande il pourra etre plus Utile, que Seul Contre tous a Amsterdam. Quant faut-il que Mr. Van der Boon Mesch devienne Baillif de Veere? Je Vous prie aureste

d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec lequelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Loo ce 5 9bre 1786.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 8 et du 13. Je profite du depart du Boode de Middelburg qui va apporter l'Election Comme directeur de la Compagnie des Indes de Mr. Van de Perre de West-Capelle pour Vous faire parvenir cette lettre. Je ne puis faire expedier ici l'Election du Baillif de Goes, mais je l'envoyerai ce Soir a la Haye pour la faire expedier, cela ne fera pas Un Retardement de 8 Jours. J'ai marqué Sur la Nomination l'Election pour Mr. Pols. Les Commandants de Goes et Thoolen m'ont fait parvenir les listes des 3 Mois d'après ma Requisition, ainsi cette affaire est en Regle. Il est facheux que la Ville de Vlissingen joue un Role aussi absurde, et leur addresse aux Etats d'Hollande touchant le Colonel Jacobi en Sert de preuve. En qualité de Commandeur de Vlissingen il n'a à faire qu' avec les Etats de Zeelande et moi et avec les Etats Generaux et le Conseil d'Etat, mais il n'a rien de Commun avec Mrs. d'Hollande. Si je lui ordonne de Se rendre a Son Poste, il faut qu'il y aille ou qu'il quitte; il n'a que cette alternative. J'espere que quant le Nouveau Baillif Sera nommé et installé qu'il pourra redresser bien des Choses dans cette Ville. Mr. Lamsins a eté ici la Semaine passée pour Solliciter le Baillage de Flessingue, il demandera demain Sa demission Comme Conseiller de la Ville d'Amsterdam. Je Serois Charmé qu'il put etre avec agrement a Flessingue, et pour cela je Vous prie de Vouloir bien faire ensorte qu'il jouisse de toutes les Prerogatives dont les Baillis de Flessingue ont jouis et nommement de la Seance dans le

Conseil de la Ville et les autres Assemblées où les Baillifs ont assistez et en particulier Mr. de Lambrechtsen de Ritthem, qui a eté le Seul depuis que mon Pere a eté remis en Possession de la Seigneurie de Flessingue. J'espere que Vous pourrez reussir a faire nommer Mr. Godin pour la Commission d'Utrecht et, S'il Se peut, Sans adjoint. Si Vlissingen s'explique, il me Semble que quant meme Elle Se Conforme avec Zirikzee on peut Conclure, 5 Membres Votent pour Mr. Godin, et pour Mrs. Godin et de Beveren, et 2 pour Mrs. Pous et de Beveren. Je crois que l'on pourroit dire que la Conclusion devroit etre pour Mr. Godin y ayant 5 membres qui le nomment, Seulement 4 Mr. de Beveren et 2 Mr. Pous, mais aussi on pourroit dire qu'il n'y a que 2 Membres Contre qui Mr. Godin Soye Nommé et 3 que Mr. de Beveren Soye nommé et qu' ainsi la Pluralité est pour ces deux Mrs. Mais je ne veux pas aller sur les brisées de Mr. Van der Spiegel, C'est a lui a Conclure et il Scaura bien ce qu'il doit faire Sans que je me mele de lui donner des Avis là-dessus. Quant a la lettre aux Etats Generaux je crois que le mieux Seroit de fixer Un Jour pour terminer cette affaire, et alors de la conclure avec les 5 Membres, Car il paroit que C'est la Chose Impossible de faire entendre raison aux deux autres. Je Suis Charmé qu' a Veere les Choses Commencent a prendre Une Meilleure Tournure. Je crois que l'on peut a peu près dire d'avance a quoi iront les Sentences dans l'affaire de Brest [1]) d'après le Choix des Juges; la Province de Gueldre a defendu au Cte de Bylant de Comparoitre devant ces Juges deleguez, en qualité d'Habitant de la Province. Nous Voions dans les Temps des Choses extraordinaires: ceci en est Une, mais cependant cela est moins fort que la defence des Etats d'Hollande au General Major Van Rijssel de repondre au Conseil d'Etat [2]). Je crois que la Posterité pourra faire Un Usage bien Singulier des Retroactas des 5 ou 6 dernieres

---

1) De Schout bij nacht Bylandt had zich tijdens den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk verzet tegen de uitvoering van den last van H.H.M. om oorlogschepen naar Brest te zenden.

2) Zie noot 2 op bladz. 130.

Années et Surtout de celle ci [1]). Je me trouve fort Embarrassé de l'affaire de la Compagnie des Indes; j'ai reçu Une lettre de Mrs. Van der Hoop et Straelman pour demander mon Avis Sur differents points qui doivent avoir lieu a cette Assemblée des dix Sept. Je ne puis gueres me dispenser de repondre, je tacherai de ne pas me Compromettre et de ne rien faire qui puisse donner Ombrage a la Zeelande; Mais je Serois Charmé de Scavoir ce que l'on fera a present en Zeelande: *de Kogel is door de Kerk.* Je Vous prie de Vous informer au Sujet du Baillage de Veere, Si peut etre Mr. Van der Boon Mesch ne croit pas qu'il a fait Sa Sollicitation et qu'il attend que je lui envoye Sa commission. Au reste Soyez assuré que je rende bien Justice a Votre Zele pour faire aller les affaires aussi bien que les Circonstances le permettent et que ce n'est pas faute de Soins ni de peine quant Elles ne vont pas Comme on le desireroit quelque fois; mais pour a present il me Semble que j'ai lieu d'etre fort content de la Maniere dont les affaires vont en Zeelande, la Majorité est bien et pourvu qu'Elle reste ferme, cela se Soutiendra bien. Je finis en Vous renouvellant les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 19 9bre 1786.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 18 en du 20 de ce Mois, je Vous prie de me tenir informé par Continuation de ce qui Se fera a Zirikzee et en Flandres.

1) De Generaal van Rijssel, bevelvoerend over het krijgsvolk ter betaling van Holland staande, had bevel gegeven om met dit krijgsvolk op Utrechtsch grondgebied te trekken ter verdediging tegen eene krijgsmacht, uit Gelderland dreigend. De Raad van State ging dit te keer; doch de Staten van Holland gelastten den Generaal den Raad van State niet te gehoorzamen.

J'approuve entierement la lettre de Mrs. les Gecommitteerde Raeden, la Conduite de Mrs. de Zirikzee ne Scauroit l'etre, C'est le premier Magistrat qui a fait de pareilles loix de Son propre Chef. Ils auroient du faire Une proposition aux Etats pour defendre les Cocardes Oranges, S'ils en avoient Envie, mais de faire Une Publication Comme ils en ont fait, est Sans exemple. Je Souhaite que ceci les rende plus prudents et qu'il n'y aura pas des Victimes de leur Zele qui Seront rendus malheureux Comme en Hollande. Je crains de Mauvaises Nouvelles de Flandres et que les Autrichiens ne S'emparent de l'Ecluse qui est Vuide ou a peu près, Si on veut leur empecher le Passage par le Zwin. C'est pour cela que je crois Necessaire de garnir davantage cette place. Il y a des Nouvelles que les Hollandois veulent Contraindre les Gueldrois par la force des Armes a accepter leur Mediation et que l'on veut S'emparer de Harderwijk, Hattem et Elburg; je ne Scais Si C'est bien Sur, mais en attendant je ne puis degarnir cette province; la Hollande ne laissera Vraisemblablement pas Sortir de Troupes ni Utrecht non plus; toutes les Places de la Generalité Sont Si peu garnies qu'il n'y en a aucune dont on puisse tirer du Monde pour renforcer la Flandres, n'y ayant entre Venlo, Grave, Boisleduc, Breda, Steenbergen, Willemstadt et Bergen op Zoom, que le Regiment de Schmidt, 8 Compagnies de Mey, 4 autres Battaillons, 29 Compagnies d'Artillerie dont Une a fourni le detachement a l'Ecluse. De la Frise il Sera difficile de tirer quelque Chose et de Groningen aussi, ainsi je me vois forcé de recourir a la Zeelande pour en tirer Un des Battaillons de Marty pour garnir l'Ecluse. Si l'affaire de Zirikzee n'avoit pas eu lieu, j'aurois fait expedier la Patente tout Uniment. Si on avoit refusé de les laisser marcher, j'avois fait mon devoir et on ne pouvoit me reprocher de n'avoir pas garni les Flandres tant que je pouvois; mais dans cette Circonstance, j'ai cru devoir envoyer les Patentes dans Une lettre au College des Gecommitteerde Raeden; je la joins ici avec Sa Copie et Vous prie, avant de la remettre au College, de la Communiquer a Mr. Van der Spiegel et de Concerter ensemble S'il est a propos de la remettre. Je

m'attends que je recevrai peut etre demain Une lettre des Etats Generaux pour me requerir d'avoir Soin que la Flandres Soye garnie, mais j'avoue que je ne Scais d'ou tirer les Troupes: Si les provinces veulent garder ce qu'Elles ont, Je ne puis rien mettre dans les Frontières; pour cette Raison je Serois bien aise de pouvoir dire que j'ai taché de tirer Un Battaillon de Zeelande, mais je ne voudrois pas etre accusé d'avoir voulu tirer des Troupes de Zeelande dans un Temps ou Elles auroient pu y etre Necessaires pour Calmer des Troubles dans l'Isle de Schouwen, occasionnez pour Une defence de Mrs. de Zirikzee de porter des Cocardes Orange. Si la Situation interieure de la Zeelande le permet, je crois qu'il Seroit Utile que le Battaillon de Marty renforce l'Ecluse, mais de cela Vous et Mr. Van der Spiegel peuvent mieux juger que moi. Je Vous envoye aussi in duplo l'Election du Gouverneur de Saint Eustache, celle marquée avec deux lignes est celle pour Mr. Godin et l'autre pour le Sr. Schimmel. Je joins ici Une lettre de recommandation du Commercie-Compagnie et Une de Mr. Boddaert en faveur du Sr. Schimmel; Mr. Van Citters à qui j'ai communiqué la lettre de Mr. Boddaert, m'a dit ne pas S'interesser pour Mr. Schimmel, Comme Mr. Boddaert le donne a entendre. Mr. Van der Spiegel m'a ecrit avant Votre retour, Si je m'en Souviens bien pour appuyer la demande du Commercie-Compagnie. Mr. Godin m'a dit qu'en Zeelande on lui etoit favorable en General et que ce n'etoit qu'une intrigue de Mr. Boddaert et Louissen pour avoir pour Gouverneur Un Homme qui leur fut affidé et favorisat leur Comptoir. Je n'ai pu me decider et Je Vous prie de decider pour moi, et je Serai Charmé Si Vous vouliez en parler a Mr. Van der Spiegel et de faire ce que Vous croirez le meilleur pour Soutenir la bonne Cause dans la Province. Au reste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 25 9bre 1786.

Le Courier qui Vous apporte celle-ci a Ordre d'attendre autant que Vous trouverez Necessaire et le garder, et Vous pourrez le Charger de Votre Reponce.

Monsieur,

J'attendrai Votre Reponce Sur l'Election d'un Gouverneur de Saint Eustache. J'attendrai du Conseil des Domaines les Commissions pour les Baillages de Flessingue et de Veere pour Mrs. Lampsins et Van der Boon Mesch. Quant a l'Emploi de Representant de Walcheren: Voici le fait. Vers la fin de mon Sejour en Zeelande Mr. Van Citters de Rhijnsburg m'a demandé la place de Representant dans le College de Walcheren pour Son Neveu le Bourguemaitre W. A. Van Citters, mais qu'il ne Scavoit pas Si Son Neveu vouloit l'etre et que Son Neveu m'en parleroit lui meme; il a eté Chez moi, mais m'a dit qu'il ne Scavoit pas Si cela lui Conviendroit; m'a prié de n'en parler a Personne et qu'il vouloit Vous en parler lui meme, quant il a eté a Loo avec Mr. Godin; il a dit Si je ne me trompe qu'il Vous en a parlé et vous en parleroit et qu'il vouloit que cela ne Se fit pas encore, Comme l'etoit question de le nommer pour la Commission pour Utrecht, Crainte d'etre Suspect. J'ai donc cru qu'il Vous en avoit parlé, et Sans cela Certainement je Vous en aurois ecrit. Je crois que ce Bourguemaitre peut etre Utile dans Middelburg et que ce Seroit bon de lui accorder cette demande, mais mon Intention n'etoit point de donner cette Charge Sans Votre Connoissance; je n'ai pas cru que Mr Van de Perre eut Envie de ce Poste, après tous les desagrements qu'il a eu dans le College de Walcheren, et j'ai cru que Son but etoit de Se retirer des affaires, Sans quoi je n'aurois pas donné Esperance a Mr. W. A. Van Citters; j'ai cru Necessaire de Vous donner ces Elucidations et je Serois d'Intention, Si Vous n'avez point d'objections Contre, de faire expedier la Commission pour Mr. W. A. Van Citters.

J'attendrai la dessus Votre Reponce et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 9 Xbre 1786.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre par la quelle Vous m'envoyez les Courtes Notules du 23 en 27 9bre. Vous Scavez que j'ai eté requis par les Etats Generaux d'envoyer Un Battaillon des Grisons de BergenopZoom a l'Ecluse, et Une Compagnie d'Artillerie de Boisleduc aussi a l'Ecluse, j'ai distribué les Cannonniers qui Sont a present a l'Ecluse entre Sas de Gant et LJzendijke, et renforcé par le Nombre des Cannonniers a Hulst par le detachement qui est a present au Sas de Gand et celui de Philippine par le detachement qui est a present a LJzendijke; le Regiment du General Major Prince de Bade marchera Mercredi de Maestricht et Sera Vers la fin de la Semaine prochaine a BergenopZoom pour remplacer le Battaillon de Schmidt qui Va a l'Ecluse; Voila tout ce que je puis faire pour garnir tant soit peu la Flandre; mais ce n'est rien moins que Suffisant et Si les Troupes ne peuvent etre tirées des Provinces, on ne peut mettre les Places de la Generalité a l'abri d'un Coup de main. Je Vous envoye Une Copie d'une lettre reçue aujourdhui de l'Assembleé des Dix Sept; je Serai Charmé de Scavoir Si la Zeelande est d'Intention de faire quelque Demarche pour empecher l'Election d'un Second Avocat. Si je ne reçois rien avant Lundi en huit de la part des Etats, je ne crois pas pouvoir me dispenser de faire Une Election et Si la Zeelande m'ecrit je devrai donner Connoissance de la requisition de la Zeelande aux Etats Generaux et demander leurs Ordres. Je Vous prie de me donner Connoissance de tout ce que Vous apprendrez de Mouvements des Troupes Autrichiennes en

Flandres. J'approuve entierement que Vous n'avez pas produit ma lettre aux Gecommitteerde Raeden, attendu les Nouvelles de Zirikzee et ce que avez fait a la besogne des Etats. Je Serai Charmé de Scavoir, Si il y aura Moyen de tirer quelque Monde de la Zeelande en Cas d'une forte augmentation de Troupes Autrichiennes Sur la Frontiere de la Flandres, car a ne mettre que les Places en Etat de defence, il faudroit bien encore 2 Battaillons pour Hulst, un pour Axel, Deux pour Sas de Gant, 3 pour l'Ecluse, Un pour Philippine, et mettre dans IJzendijke tout Un Battaillon au lieu de trois Compagnies. Mr. de Goertz est arrivé, il m'a donné un Extrait d'une lettre de Mr. de Rayneval avec Un Projet d'accomodement, qui va a cela, que je devrois ecrire aux Etats de Gueldres, pour les engager a retirer les Troupes de Hattem et Elburg et a retirer les Troupes qui Sont venues depuis la fin d'Aoust dans cette Province, afin qu'ils puissent Voter en liberté et a les engager a faire une Revision du Reglement de la Regence, en disant que je Suis persuadé de mon droit de garder les Prerogatives qui me reviennent par ce Reglement; mais que par Patriotisme je veux y renoncer pour faire cesser les Troubles dans cette Province; que je devrois ecrire la meme Chose aux Provinces qui ont des Reglements et qu' alors la Hollande leveroit la Suspension du Capitaine-Generalat de leur Province, qu'on Vouloit me laisser, ce qui me revenoit Selon les Termes de ma Commission; mais que je devois Consentir qu'on nommat Une Commission pour fixer mon Pouvoir en cette qualité; que la disposition des Places d'officiers m'avoit eté accordée par Une Resolution que le Souverain pouvoit revoquer; que peut etre on voudroit bien me l'a rendre en partie, mais que les Etats S'en reserveroient Une part; que quant au Commandement de la Haye il y avoit 3 Parties: la Police qui devoit rester aux Gecommitteerde Raeden; les listes, la tenue, les Habillements, le Service Militaire et les Revues qu'on vouloit me rendre; mais que la Parole ne pouvoit etre donnée que par le Souverain dans le lieu de Sa Residence. Voila en Substance le Plan d'accomodement, je Vous prie de Communiquer cette lettre a Mr. Van der Spiegel et de me faire Scavoir ce que Vous

pensez d'un tel arrangement et Si Vous le croyez admissible et que je puisse en Honneur et en Conscience m'y preter. Au reste Soyez persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 9 Xbre 1786.

Le Porteur de cette lettre apporte ma Reponce aux Etats, au Sujet des Troupes qu'ils vouloient que je tirasse de la Gueldre.

Monsieur,

Esperant que Vous etes heureusement arrivé a la Haye, Je Vous envoye Une Couple d'Exemplaires des Pièces Relatives a l'affaire de Mr. de Rayneval; Si Vous en voulez davantage, Mr. de Larrey pourra Vous les fournir. Mr. de Goertz est parti ce matin Generalement regretté. Du reste il n'y a rien de Nouveau ici depuis Votre depart, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 8 Fevrier 1787.

Monsieur,

Celle ci n'est que pour Vous Communiquer que mes fils ont reçu l'Aigle noire. J'ai ecrit Sur la Communication a en donner aux Etats Generaux au Greffier; je me refere a cette lettre, Vous y verrez que je propose pour Generaux

Majors Mrs. Patkull et Van der Duyn, les deux plus anciens Colonels Servants de la Cavallerie. Si Sans Inconvenient Vous pouvez Conclure leur promotion dans Votre Preside, cela me fera plaisir. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 8 Fevrier 1787.

Monsieur,

Je vois avec Chagrin les Resolutions prises dans presque toutes les Provinces a l'Exemple de la Hollande, qui Sont nuisibles pour le bien du Service et Seront Cause que l'Influence du Capitaine General dans le Militaire Sera reduite a rien. Il est a Souhaiter que tot ou tard les Choses Changeront et qu'on ne me disputera plus la disposition des Gouvernements, Commandements ni des autres Places dont mes Predecesseurs les Capitaines Generaux de l'Union ont disposez. Je Vous renvoye la Resolution des Etats de Zeelande du 20 Avril 1786. Il auroit eté bon qu'Elle n'eut pas eté prise, je vois qu'Elle Vous lie les mains, et que Vous ne pouvez Concourir a la promotion de Mrs. Patkull en Van der Duyn Sans le Consentement des Etats. Mais Comme il n'y a rien d'injuste dans ma Proposition et que j'ai formellement promis Mr. Van der Duyn de la faire, je Vous prie de la produire; les Provinces qui voudront, y Consentiront, les autres le prendront ad referendum. J'ai Satisfait a ce qu'ils desirent en les proposant et Ils doivent travailler a en obtenir l'Effet. Si le Prince de Waldeck devient General Major Sans eux, ils peuvent voir ma bonne Volonté et j'espere qu'il y aura bientot Moyen d'obtenir dans les Provinces la Pluralité pour que les deux Colonels puissent obtenir le Grade qu'ils demandent et reprendre

leur Rang. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

Nimegue ce 14 Fevrier 1787.

Monsieur,

J'ai entierement approuvé ce que Vous avez fait la Semaine passée au Sujet de la Promotion, je Souhaite que celle du Prince de Waldeck ne Soye pas retardée et que Vous pourrez effectuer qu' en Zeelande on Consente a la Promotion que j'ai proposée. Si Utrecht et Frise pourroient etre engagées a y Consentir, la Gueldre etant deja pour cela pourroit Se Conclure. Je n'ai rien Contre que le Jour de Jeune Soye le 21 du Mois prochain. Je crois qu'on ne fera pas mal de penser a la Sureté des Colleges de la Generalité et en particulier a la liberté des Suffrages aux Etats Generaux. Si le Corps du Rhijngrave vient a la Haye en Garnison, et Si quatre Provinces etoient d'accord, il faudroit transplanter les Etats Generaux ailleurs; mais Sans cela on ne peut rien faire. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 28 Fevrier 1787.

Je joins ici l'Election de Brouwershaven que je viens d'expedier.

Monsieur,

Je n'ai pas voulu manquer de Vous Communiquer Une lettre de Mr. Van der Spiegel du 10, la Copie de ma

Reponce du 21, Une lettre du meme du 24, et ma Reponce avec Sa Copie; je Vous prie de lui faire parvenir par Un Bode ma Reponce et de me renvoyer Ses lettres et les Copies de mes Reponces. J'y joins Sous Cachet Volant Une lettre au Gouverneur de l'Ecluse avec Une Patente pour le pr. Battaillon de Brakel, Une a l'Officier Commandant de Veere avec Une Patente pour Un Detachement du 2d Battaillon de Stokkar, deux a l'Officier Commandant a Goes, la premiere avec Une Patente pour le Second Battaillon de Houstoun pour Se rendre a l'Ecluse, la Seconde avec Une Patente pour ce Battaillon pour Se rendre a Veere, et deux lettres aux Gecommitteerde Raeden relatives a ce Changement, la premiere dans la Supposition que le Changement de Garnison Sera entre l'Ecluse et Goes. Je Vous prie d'envoyer ces Pièces a Mr. Van der Spiegel avec Votre Avis Sur ce que Vous croyez qu'il en doit faire. Je ne Suis pas amoureux des Changements de Garnison, et a present Un Relevement d'un Battaillon est Une Operation Compliquée et Difficile, vu les belles et Patriotiques Resolutions de toutes les Sept Provinces au Sujet des Patentes. Vous avez eté present a la Conference où l'on m'a Si fort pressé de nommer Un Successeur a Mr. de Larrey. Je ne pouvois me decider ce Soir là, mais le Lendemain je me Suis decidé a offrir la place a Mr. Royer, qui etoit designé depuis longtemps; mais les Circonstances ne lui permettant pas de l'accepter, j'ai cru ne pouvoir faire Un Meilleur Choix que Mr. Van Citters de Rhijnsburg; je lui ai offert cette Place, je n'ai pas voulu manquer de Vous en prevenir, et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 27 Fevrier 1787.

Monsieur,

J'ai trouvé parmi les Papiers de la Marine dont je Suis a present Debarrassé, Une lettre de l'Amirauté de Zeelande du 15 Mai proposant 5 Lieutenants pour Capitaines; je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez, et Si Vous croyez que je pourrois Satisfaire en tout ou en partie a cette demande; l'Année passée je l'ai laissée là et il n'en a plus eté question. Mr. Van Straelen m'est venu Solliciter pour deux Lieutenants de Nort-Hollande, quant il a eté ici avec Mr. de Braekel. Vous pourriez peut etre en ecrire en Zeelande et voir ce qu'on en pense; je Suis curieux de la Reponce que Vous aurez de Mr. de Bleyswijk touchant le Battaillon de Houstoun. J'ai trouvé de la difficulté a l'envoyer a l'Ecluse, parce que la Zeelande n'en est plus maitre hors de Son Territoire, mais de Goes a Veere je crois que l'on peut les obliger d'aller et que les Patentes du Capitaine General, etant Soutenues de l'Authorité des Etats de la Province, ne peuvent gueres manquer leur Effet. Je Pense entierement Comme Vous qu'il n'y a rien de plus Necessaire que de maintenir la Bonne Harmonie entre les Amis de la Bonne Cause, et qu'ils agissent entre eux franchement et Confidemment et je ferai ce que je pourrai pour l'Effectuer. Je reconnois Vos Bons Sentiments et Votre Attachement pour moi et ma Maison et Vous prie d'etre assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 2 Mars 1787.

Monsieur,

Je Vous Suis fort obligé de ce que Vous avez voulu m'ecrire et des Voeux que Vous voulez bien faire pour moi a l'Occasion du Jour Anniversaire de ma Naissance. Je me reserve de Vous ecrire en detail Un autre Jour,

je n'ai pas voulu manquer de Vous Communiquer les deux dernières lettres que j'ai reçues de Mr. Van der Spiegel avec la Copie de ma lettre et d'une lettre que j'ai ecrite au Colonel Jacobi. Si l'on ne voit pas par ce qui est arrivé maintenant en Zeelande l'abus des Attaches, on ne le verra jamais, et il est Certain que l'Etat en Souffrira, pour Satisfaire a Une formalité a laquelle on a attaché depuis quelques Anneés Un tel Poids que l'on regarde les Patentes Sans Attaches comme non avenues; il n'en etoit pas ainsi du Temps de mes Predecesseurs, ni de mon Temps jusqu'en 1783 où tous les arrangements Militaires ont etez mis en Confusion et où l'Idée est venue dans la plus part des Provinces de retirer a eux l'Authorité Sur les Troupes qui avoit eté Confiée au Capitaine General, et auquel j'ose dire qu'Elle doit l'etre, Si l'Etat veut avoir Une Armée dont il puisse Se Servir en Cas de besoin et qui puisse defendre les Frontieres, Car avec tous ces arrangements Provintiaux il n'y a plus d'Armée de l'Etat et l'on en eprouvera je crains les tristes fruits a la moindre querelle que l'Etat pourra avoir. Nous avons eu hier ici le Fiscal Steengracht, il m'a remis le Memoire ci-joint, je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez et Si Vous trouvez quelque difficulté a la Promotion du Lieutenant Lantsheer. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 21 Mars 1787.

Monsieur,

Je Vous envoye la Copie de la Reponce que j'ai reçue du Magistrat de Flessingue au Sujet du Baillage, je Serai Charmé d'en avoir Votre Avis. l'Affaire des Patentes est aussi Confuse en Zeelande que dans les autres Provinces, et je crois que Vous Conviendrez avec moi qu'il Seroi t

plus Utile de ne pas avoir le droit de Patentes que de l'avoir Sur le Pied actuel; je me reserve de Vous ecrire plus en detail Une autre fois et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 27 Mars 1787.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 23 et 29 Mars et du 2 Avril, je Vous restitue celle de Mr. Van der Spiegel du 19 de Mars; l'histoire du Relevement de la Garnison de Goes prouve le bon Usage et l'Utilité des Attaches. [1]) Je crois qu'il ne faut pas d'autres demonstrations pour prouver Combien cette Coutume est Nuisible au bien de l'Etat des qu'Elle est autre Chose qu'une pure et Insignifiante Ceremonie. J'approuve entierement ce que Vous avez fait touchant le Regiment de Wurtemberg: a present l'affaire est mieux en regle. J'ai reçu l'Avis du Conseil des domaines touchant la Reponce a donner a la Ville de Vlessingue, je tacherai de finir cette affaire S'il Se peut cette Semaine. Sur l'affaire de Brest la Grande Pluralité est pour le Sentiment de la Hollande et Je ne crois pas devoir m'opposer a Une Resolution que l'on fait envisager Comme tendant a mettre cette affaire au Clair, ainsi je crois que la Zeelande pourroit *met gevolg Van de andere Provintiën* y Consentir, a Condition que les Juges Nommez n'eussent ni Voix deliberative ni Conclusive dans le College des Amirautez dont ils Sont Membres et ne pussent y venir que ad Audiendum. Je desirerois beaucoup que dans l'Amirauté de Zeelande il put y avoir de l'Harmonie, peut etre que la Creation du Lieutenant

---

1) Natuurlijk ironisch gemeend.

Landsheer au Poste de Capitaine y auroit pu Contribuer, mais Je ne puis disconvenir que ce que Vous alleguez Contre est fondé. J'attendrai Votre Avis Sur la lettre du College du 15 May 1786, que je Vous ai envoyée il y a quelques Semaines. l'Avocat Champfleuri a été ici pour Solliciter la place de Commis des Finances de la Generalité; je ne puis m'interesser pour Un autre. Il y a 12 Ans qu'a la Mort de Mr. Verelst j'ai taché de procurer la Commission au Conseil d'Etat au Fils de Mr. Cau; Mr. le Bourguemaitre Van IJsselstein Se mit Sur les Rangs et ne voulut desister de Sa Sollicitation qu'a Condition que Mr. Champfleuri ent la Promesse de devenir Commis des Finances; cela S'est fait alors, mais depuis j'ai des Raisons de croire que j'ai eté dupe de Mr. Van IJsselstein, que Son Intention n'a pas eté de reussir dans Sa Sollicitation, mais d'attrapper Un Emploi pour Son Beaufrere, Car quant en 1778 Mr. Van Noemer devint Sollicitant, quoi que j'aye fait, Mr. Van IJsselstein n'a pas voulu renouveller Sa demande, quoiqu' alors il auroit Surement reussi; je Suis faché d'avoir eté pris pour dupe, mais je ne puis a present retirer ma Parole, ainsi ou je ne dois pas m'en meler ou recommander le Sr. Champfleuri. Au reste je Vous Souhaite Un Bon Voyage et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 9 Avril 1787.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Votre lettre du 17 de ce Mois, je Vous envoye les Elections de Thoolen et d'Arnemuyden, celles de Flessingue Suivront au Premier Jour; je n'ai pu encore les Expedier n'ayant pas ici les Retroactas; je les ai envoyées a la Haye pour les faire expedier et je ne les ai pas encore de Retour, mais j'a irai

Soin qu'Elles vous parviennent a Temps. Je Serois Charmé de Scavoir d'où vient que la façon de penser en Zeelande a Changé du blanc au Noir au Sujet des Prisonniers du Vaisseau Barbestein [1]). Je ne trouve pas qu'ils ont tort de faire ce qu'ils font a present, mais je Serois Charmé d'en Scavoir les Motifs, je devine que ce Sont les fraix qui les ont degoutez de juger ces Prisonniers. Les Directeurs de la Compagnie m'ont demandé le Convoy Ordinaire. Il n'y a point de Vaisseau de l'Amirauté de Zeelande actuellement employé; n'y a t'il pas Moyen de trouver quelque Expedient dont tout le Monde Soye Content et qui rende l'activité a l'Amirauté de Zeelande. Le Vaisseau Tholen a eté je crois porté Sur la Petition; ne pourroit il pas etre equippé avec Une Fregatte d'un Moindre Calibre ou quelque autre Batiment; est ce que les Villes Sont d'accord Sur ce Point ou non? Les Nouvelles d'Amsterdam Sont fort Singulieres; on dit qu'il y a Neuf Magistrats demis; je n'ai la dessus qui des Nouvelles très Vagues et tout ce qu'on en dit est tellement irregulier et illegal que je n'y Comprends rien. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 24 Avril 1787.

Monsieur,

Je Vous envoye ci-joint Une lettre a l'Amirauté de Zeelande avec Une Copie que j'en ai fait faire pour Vous;

---

1) Op het schip van dien naam, naar China bestemd, kwam de manschap, uit Luxemburgsche soldaten bestaande, tot opstand, om met den gemaakten buit het schip verlatend, te ontkomen. In Engeland werden de muitelingen gevangen genomen en daarop werden zij naar Vlissingen overgebracht. In Zeeland rees zwarigheid op de vraag, aan welken rechter de vervolging toekwam. H H.M. droegen de rechtspleging op aan den Zeeraad op de Maas, en de schuldigen werden te Hellevoetsluis met den dood gestraft.

la Compagnie demande le Convoy Ordinaire, je crois qu'il Seroit a Souhaiter que l'Amirauté de Zeelande fit equipper plus qu'un Cotter ou Brigantin Sur le quel il faut Un Equipage de 70 a 80 Hommes: cela vaut encore mieux que rien. Je vous prie, S'il est Possible, de faire en sorte qu'on equippe pour le Convoy des Vaisseaux des Indes, Car je crois que cela fera Un Mauvais Effet, Si la Zeelande qui est Une Province Maritime, Se refuse a tout Equippement quelconque et c'est ce qui me pousse a Vous presser de faire, S'il Se peut, passer a l'Assemblée des Etats Une Resolution pour equipper. Il n'y a depuis le retour de Mr. Stavorinus aucun Vaisseau du College de Zeelande en Service. Je me reserve de Vous ecrire Un autre Jour plus amplement. Vous Serez Instruit de ce qui S'est passé Vendredi aux Etats Generaux. Je crois que la Seance d'aujourdhui aura eté Interessante. J'espere que la Conduite du Conseil d'Etat Sera approuvée par les Provinces. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 30 Avril 1787.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 30 Avril et 2 Mai; j'espere, que l'Election de Flessingue Sera arrivée a Temps. Je vois que j'avois deviné juste au Sujet de la Raison qui a engagé la Province de Zeelande a renoncer a la Jurisdiction des Prisonniers du Vaisseau Barbestein amenez d'Angleterre. Il me Semble que la Resolution de leurs Hautes Puissances prise a ce Sujet n'est pas bonne, qu'on m' auroit du envoyer l'Ordre de faire aller les Vaisseaux a Hellevoet, et Si Comme j'apprends on les fait juger par Un Conseil de Guerre, je crois que

C'etoit a moi Comme Amiral General et non a l'Amirauté de la Meuse que l'on auroit du donner l'Ordre de faire Convoquer Un Conseil de Guerre pour juger ces Malheureux. J'ecrirai au Premier Jour a l'Amirauté pour les prier d'Equipper Un Batiment pour le Convoy des Vaisseaux de la Compagnie des Indes et je leur envoyerai l'Instruction de la Compagnie que j'ai cachetteé. Je n'ai point eu de Nouvelles du Fiscal Steengracht depuis que Vous lui avez ecrit au Sujet du Lieutenant a nommer pour le Commandement du Brik *le Meermin*. J'espere que les Villes S'entendront au Sujet de l'Equipement du Vaisseau Tholen et des quatre Hoekers. Je Suis curieux de Scavoir ce que l'on fera dans l'affaire de Goes; il me Semble que le bericht de cette Regence est fort bon. Les affaires prennent Une très Mauvaise tournure en Hollande. Vous Scavez les Ordres que le General Van Rijssel a donné; cela a excité Une Grande Sensation dans la Province d'Utrecht et dans celle-ci je crois que l'on envoyera Un Renfort des Troupes qui Sont en Garnison dans cette Province dans celle d'Utrecht, pour garder les Frontieres et empecher Une invasion de la part de la Hollande; on peut etre très Sur qu'Elles ne tenteront rien Contre la Hollande et que le Territoire de la Hollande Sera Scrupuleusement menagé; je crois qu'il est de l'Interet de toutes les Provinces d'empecher le despotisme de la Hollande et de prevenir le dessein qu'il paroit que la Cabale Dominante de cette Province a de Subjuguer les 6 autres. Je trouve les Raisonnements de la Pièce que Vous avez fournie au Sujet de la Mediation pour Utrecht très Concluant et il me paroit que Si Vous ne pouvez parvenir a faire nommer toute Une deputation Sur laquelle on puisse Compter qu'Elle est attachée a la Constitution actuelle et qu'Elle la Soutiendra, Il vaut mieux de la dilayer en alleguant pour raison que tant que le Cordon Se trouve dans la Province d'Hollande, on ne peut deliberer avec assez de liberté, Sur tout apres les Ordres Inconstitutionnels donnez par le General Major Van Rijssel, et que tant que ce Cordon et les Ordres Subsistent on ne peut envoyer les Mediateurs a Utrecht, et que l'on laisse en attendant les mains libres aux Etats d'Utrecht pour prendre les Mesures

Necessaires pour retablir la tranquilité et le bon ordre dans leur Province qu'ils jugeront Necessaires. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 6 Mai 1787.

J'ai reçu de Mr. Repelaer de Dortrecht Une lettre par laquelle il me recommande pour etre employé de Maniere ou d'autre Un Certain Schalk Lieutenant de Haut bord du departement de l'Amirauté de Zeelande. Je Serai Charmé de Scavoir Si Vous le Connoissez et S'il merite que je fasse quelque Chose pour lui.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos deux lettres du 7 et 8 de ce Mois avec les Pièces Annexes. J'approuve entierement Votre Proposition au Sujet du trainissement (?) des affaires a l'Assemblée des Etats. Je trouve les premisses admirables de la Resolution touchant l'Etat de Guerre, ils font honneur a la Plume de l'Ecrivain. Depuis ma derniere il y a bien des Nouvelles: Vous aurez vu le Consentement de la Hollande a l'Etat de Guerre; il paroit que le Dessein est formel de rompre l'Union; les Etats d'Utrecht ont requis Un Secours pour Se defendre Contre l'Invasion qu'on Craignoit et qui a Effectivement lieu. Ils ont fait marcher le 9 de ce Mois le Regiment d'Efferen pour garnir les Postes par où l'on pouvoit parvenir d'Hollande; le Premier Battaillon a eté attaqué par 300 Hommes des Corps francs avec 8 Pièces de Canon et ont eté mis en fuite ou pour mieux dire Se Sont enfui tellement qu'il ont jetté Armes, Bagages et ont Couru Comme des lièvres;

la Moitié environ est de Retour a Rheenen; on ignore ce que les autres Sont devenus. J'ai fait marcher 4 Battaillons, et 2 Esquadrons pour la Province d'Utrecht, 2 Battaillons et 4 Esquadrons viendront Sur la Frontiere avec Ordre d'y entrer a la Requisition de Mrs. les Deputez. Le general Van der Hoop Commande les Troupes dans la Province d'Utrecht, je n'ai pas touché a la Repartition de Zeelande: je ne Compte pas Comme telle la Compagnie de Rijkensteen, que la Zeelande n'a pas payé jusqu' ici et j'ai cru pouvoir en disposer Sans Contredire la Resolution de Zeelande de l'Anneé passée; pour les Resolutions d'Hollande on ne peut S'y tenir: ils y agissent sans observer aucune Regle. L'Invasion de la Province d'Utrecht a eu lieu le 10; il est entré 100 Cannonniers Commandez par le Capitaine Neeff; Selon mes Nouvelles d'aujourdhui les deux Premiers Battaillons de Greiner ont malgré les Ordres des Etats Generaux Violez le Territoire de la Province d'Utrecht et les Hussards de Salm doivent aussi y etre entrez avec Ses Compagnies de Chasseurs. Je Vous prie de tacher de diriger les affaires a ce que la Zeelande Veuille Se Concerter avec la Gueldre, l'Utrecht, la Frise et peut etre la Groningue Sur ce qu'il y a a faire pour maintenir la Vraye Constitution et retablir la Liberté ecrasée par les Corps francs Armez et quelques Pensionnaires de Ville, et prendre des Mesures Efficaces pour cela. Il Seroit bon Si l'on pouvoit faire Usage dans Un Cas de besoin des deux Battaillons de Douglas et de la Compagnie de Muller. Si l'on veut retirer la Resolution de Septembre dernier, on me feroit Un Grand plaisir, et cela mettroit en Etat d'employer toutes les Troupes que l'on a a la Main, Si le besoin le requiert; je ne toucherai ni au Regiment de Dopff, ni a celui de Brakel, et ils resteront en Flandres où ils Sont très Necessaires. Mr. Steengracht n'a pas repondu touchant le Choix d'un officier pour Commander le Brigantin le Meermin que l'Amirauté de Zeelande va equipper; Comme Vous lui en avez demandé Son Avis, je l'ai cru devoir attendre avant de me determiner. Je joins ici les deux Elections de Goes et celle de Zirikzee; j'ai fait l'Election Selon Votre Avis; je Suis Charmé que cela paroit S'arranger Sur Un Equippement du Vais-

seau Thoolen et de 4 Cotters. Je joins ici les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 13 Mai 1787.

Monsieur,

J'espere que celle-ci Vous trouvera heureusement arrivé a La Haye. Je me reserve de Vous repondre en Detail a Vos differentes lettres que Vous m'avez ecrites; les Circonstances Sont devenues telles que l'on ne peut prevoir ce qui peut arriver; on doit tout attendre de la Violence de Messieurs de la Cabale qui domine maintenant despotiquement en Hollande. Il est Possible qu'ils en viennent a troubler les deliberations des Etats Generaux et du Conseil d'Etat et a vouloir defendre l'Entrée de l'Assemblée aux Deputez de Gueldre, Zeelande, Utrecht et Frise. Je crois qu'il est de la derniere Importance de leur opposer la plus forte Resistance et que Mrs. les Deputez ne Se laissent point deposseder, a moins que l'on ne leur empeche par force d'entrer a l'Assemblée; j'avoue que je ne puis croire que les Troupes de l'Etat Se laisseroient employer a S'emparer au Nom de la Seule Province d'Hollande du lieu d'Assemblée des Generaux et du Conseil d'Etat, mais Cependant rien n'est Impossible dans le Moment present. Peut etre ce que je Vous ecris est Inutile et que des hier ou aujourdhui Il y aura des Violences Commises; Mais j'ai cru qu'il etoit de mon devoir de Vous donner mes Considerations Sur cette affaire dont tout le Salut de l'Etat depend, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 3 Juin 1787.

Comme il me paroit que les Etats Generaux ne peuvent point Souffrir d'Interruption ou que le Païs est perdu, il me paroit que les deputez des quatre Provinces devroient Se rendre enSemble dans le Territoire d'une des autres Provinces et il me Semble que Nimegue Seroit le lieu le plus Convenable; le Conseil d'Elat devroit S'y rendre aussi et etre prets a recommencer leurs Deliberations quant la Province de Gueldre les Convoqueroit, a moins qu'on ne jugeat qu'il fut meilleur que les Etats Generaux Se Convoquassent eux memes et demandassent a la Province de Gueldre de S'assembler Sur Son Territoire.

Monsieur,

Je n'ai pas voulu manquer de Vous donner Connoissance qu' a la Demande de Mr. Van der Spiegel je lui ai remis Une Patente pour la Compagnie du Second Battaillon de Dopff en Garnison a Axel et Une pour les 6 Compagnies du meme Battaillon en Garnison au Sas de Gand pour Se rendre a Goes, Une pour 3 Compagnies du Premier Battaillon de ce Regiment pour relever la Garnison du Sas de Gand et Une pour Une Compagnie de ce Battaillon pour relever celle d'Axel et Une pour le Premier Battaillon de Brakel pour Se rendre a Veere, Sous promesse de n'en faire part qu' a Vous et de n'en faire Usage qu'en Cas de Necessité et où cela pourroit Se faire Sans avoir a Craindre du dehors. Je crois que Vous approuverez cette demarche que les Circonstances du Temps pourroient rendre Necessaire. Je Suis informé que la Hollande a envoyé Un Grand Train d'Artillerie a la disposition du General Major Van Rijssel et donné des Ordres hostiles en laissant a la disposition du pretendu Vroedschap d'Utrecht les Troupes qui Se trouvent dans la Province d'Utrecht de la part de la Hollande; pour leur resister il faudra absolument de l'Artillerie. Il Seroit Necessaire que les Etats Generaux priassent le Conseil d'Etat de laisser aux Etats d'Utrecht la disposition du Velt Treyn. Si le Conseil d'Etat ne Satisfait point de Soi meme a la Requisition de Mrs. les

Etats d'Utrecht, Il Se pourroit que le Conseil d'Etat porte l'affaire aux Etats Generaux. C'est alors le Moment de Conclure la Resolution de prier le Conseil d'Etat de deferer a la demande de Mrs. les Etats d'Utrecht. Au reste je Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis.

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 4 Juin 1787.

Monsieur,

J'ai bien reçu Votre lettre d'hier; je Suis faché que le Projet que Vous avez rapporté de Nimegue n'a pas reussi. J'aurai Soin de l'Election de Goes; j'ai annotté Sur la Nomination, mais je Vous l'envoye de Retour par ce que je crois qu'il S'est glissé Une Erreur dans la Nomination ou au lieu de Laurens Jan Van der Spiegel Comme il y a Sur Votre Note il Se trouve Laurens Pieter Van der Spiegel. Je Vous prie de me marquer Si je puis faire l'Election Comme Vous la proposez, Car je doute que le Pensionnaire Van der Spiegel veuille etre Echevin. Le Magistrat pretendu d'Utrecht a trouvé bon de Convoquer les Etats pour Lundi prochain, les Deputez d'ici craignant avec Raison quelque Coup de Jarnac de cette Convocation, ont ecrit a ce Sujet a Leurs Hautes Puissances; je me refere a ce que j'ecris a ce Sujet au Greffier et Vous prie d'appuyer la demande des Deputez d'Utrecht et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 9 Juin 1787.

Monsieur,

Je Vous renvoye la lettre de Mrs. les Gecommitteerde Raeden de Zeelande avec la Copie d'Une lettre aux Etats Generaux en faveur des Officiers Suspendus par la Hollande. Je Vous authorise a Consentir dans la Petition et Vous prie de travailler a engager la Zeelande a Concourir aux Mesures de la Gueldre et d'Utrecht. Il est facheux que les deputez de Frise n'ont pas voulu Concourir a engager le Conseil d'Etat a donner des Canons et des Munitions a la Province d'Utrecht. Je Suis curieux d'apprendre ce qui Se Sera fait aujourdhui en Hollande et m'attends aux Violences les plus atroces; je Vous renvoye l'Election de Goes faite Selon Votre Avis et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Nimegue ce 12 Juin 1787.

Monsieur,

Je Suis persuadé de la part que Vous avez prise a mon Inquiétude au Sujet de la Princesse durant 24 heures et a la joye pure que j'ai goutée en la Scachant echappée des Mains de nos Ennemis [1]). Je Suis curieux de voir a quoi les Choses iront en Zeelande; il paroit qu'a Middelburg les Troubles ont etez bien Grands. l'Emploi de Grand Baillif de Boisleduc etant Vacant, je desirerois beaucoup que Mr. Bigot put l'Obtenir. Il me Semble que la Justice plaide pour Sa Sollicitation et Vous me ferez plaisir d'Effectuer qu'il obtienne la Voix de la Zeelande; mais S'il ne peut obtenir la Majorité des Suffrages, Je Vous

---

1) De Prinses was op reis naar den Haag bij Goejanverwellesluis teruggehouden.

prie en ce Cas de vouloir bien procurer la Voix de la Zeelande a Mr. P. U. Rengers, afin que la Majorité d'Hollande ne dispose pas de cet Emplo en faveur de quelcun de leur Cabale, et C'est avez Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amersfoort ce 4 Juillet 1787.

A. Mr. de Lijnden de Blitterswijk.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 6 et du 8; au Sujet de la Mediation je n'ai rien a ajouter a ce que la Princesse Vous a ecrit et qu'Elle m'a Communiqué; je trouve Comme Elle, que ce n'est pas le Moment de parler de Mediation et la France après la Partialité qu'Elle montre ne peut pas entrer en ligne de Compte pour Mediatrice a ce qu'il me paroit. Vous Scavez que cette Cour a pris Mr. de Cappellen de Marsch Sous Sa Protection Speciale. Je Suis Charmé que la Tranquilité est retablie a Middelburg; je Voudrois qu'Elle put l'etre partout; a la Requisition de l'Amirauté de Zeelande j'ai Consenti qu'on differat de mettre Thoolen [1]) en Equipage jusqu'au Mois d'Octobre: Si l'on devroit le tirer plus tot du dok, cela nuiroit aux Ouvrages qui S'y font. Je crois que Vous Comprendrez avec moi que la Zeelande ne doit pas prendre fait et Cause pour la Hollande, Si le refus de la Satisfaction que le Roi de Prusse demande a Si Juste titre pour l'affront fait a Sa Soeur, lui attire des Suites facheuses. Il me Semble que Mr. Beyma n'a aucun titre pour esperer que l'on lui fasse la faveur de lui adjoindre

---

1) Te weten het schip.

Un de Ses Fils et je Vous prie de Vous y opposer. Quant a la Presidence du Haut Conseil, je crois que le meilleur Seroit de Suivre l'ancienneté et de mettre les trois plus anciens de ce Conseil Sur la Nomination. Au reste je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amersfoort ce 12 Juillet 1787.

Monsieur,

Vous avez vu la Proposition de la Hollande de Lundi dernier, je crois que C'est le Moment de la Crise et que les Etats Generaux doivent prendre des Moyens Efficaces pour leur Sureté et je crois que C'est le Moment de Changer de demeure, Si la Hollande execute leurs Menaces, et qu'il faudroit partir d'une Maniere Imposante en Corps, Se faisant escorter par les Regiments des Gardes, et que le Conseil d'Etat et les autres Colleges de la Generalité partissent en meme Temps, par les Paijs de la Generalité et de la a Nimegue, Comme on en a parlé l'hiver dernier. Si on manque de fermeté dans ce Moment tout est perdu. Votre Province est bien disposée et ainsi Vous pouvez hardiment aller en avant d'après Votre derniere Resolution. Je Saisis cette Occasion de Vous assurer de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amersfoort ce 25 Juillet 1787.

Monsieur,

J'ai reçu hier la Nomination de Middelburg, je Serai Charmé de Scavoir Si Vous avez quelques Considerations Si je faisois l'Election de cette façon-ci: Mrs. de Haze Bomme et Veth, Van de Perre Bourguemaitres, Snouck Hurgronje, Kien Van Citters, J. W. Schorer, de Superville et Canter de Munck Echevins; dans ces Temps-ci il me Semble que Mr. Pous ne Conviendroit pas pour Bourguemaitre; j'apprends que Mr. Huysman ne veut pas l'etre, Mr. Tulleken a remercié plus d'une fois pour le devenir et Mr. Van der Helm Boddaert ne paroit pas jouir d'une Confiance Generale. Je Saisis cette occasion de Vous assurer de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amersfoort ce 3 Aoust 1787.

Monsieur,

J'ai reçu hier la Resolution de leurs Hautes Puissances du 13, portant entre autre Un Ordre de defendre aux Troupes de porter d'autres Cocardes ou autres marques qu'a l'Ordinaire. Je puis Vous dire que rien ne peut etre inventé de plus pernicieux pour la bonne Cause, et qu'il faut absolument que cela Soye redressé, Si l'on ne veut tout avoir en Confusion, et dans la Province de Gueldres et dans celle-ci. Si l'on veut que j'execute cette Resolution je le ferai, mais je dois dire d'avance que C'est vouloir donner Cause gagnée au Rhijngrave et a Son parti et a la Cabale en Hollande. J'ai ecrit au Greffier Une lettre Sur laquelle j'ai prié Mr. de Welderen de faire tenir l'Assemblée, il faudroit qu'Elle fut rendue Commissoriale et que Si le Rapport est de persister Vous fissiez ensorte que le Rapport Soye pris ad referendum par Votre Pro-

vince. J'ai oublié de Vous ecrire au Sujet de la Proposition d'Utrecht pour avoir des deputez ici de 5 Provinces avant le 15 et le Temps m'a manqué pour cela. Je crois qu'il Seroit bon que des deputez des Provinces bien Intentionnées pussent venir ensemble a Nimegue ou ici, afin de prendre ensemble des Mesures pour le maintien de l'Union. Je Saisis cette occasion de Vous assurer de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amersfoort ce 13 Aoust 1787.

Monsieur,

Nous avons eu diverses Conferences a Nimegue touchant la Mediation entre Mr. H. de Lijnden et d'Enghuyzen, W. A. Van Citters, Van der Spiegel, Perponcher, Lijnden de Luneburg et Athlone en presence de la Princesse et de moi et de Mr. Van Citters le Conseiller Privé. On a taché de Concilier autant que possible les Resolutions des differentes Provinces qui Se Sont expliquées, on Se flatte que la Frise accedera a cette Idée. Je Vous envoye Un Projet de Resolution qui pourroit etre Conclu a la Generalité des que la Frise Se Sera expliquée de Nouveau Sur l'Article de la Mediation; j'y joins Une Traduction Francoise qui pourroit etre remise aux Puissances Etrangeres, Si la Resolution peut etre prise et que quatre Provinces Soyent d'accord, il me Semble qu'il faudroit aller en avant: ainsi Si durant Votre Preside Vous pouvez le Conclure je crois que Vous rendrez Service a l'Etat. Je Vous prie de Communiquer ces Pièces au Greffier et de Concerter ensemble l'Usage a en faire. Vous m'obligerez aussi Si Vous pouvez Conclure dans Votre Preside la Resolution de Zeelande au Sujet du Payement des officiers que la Hollande a Suspendu, Dispenses, Congediez ou Demis; ou

que Vous trouviez quelque Moyen Efficace de faire payer des Gens qui ne Sont devenus malheureux que par leur attachement a leur devoir et a leur Serment, et qui Se Sont Sacrifiez pour obeir a la Generalité. J'apprends que la Hollande Cessera de payer les Troupes qui Sont Sur Sa Repartition et Se trouvent au Païs de la Generalité. Il y a le Premier Battaillon de d'Envie, 7 Compagnies de May, les Regiments de Schmidt et Hirtzel qui Sont dans ce Cas. J'ai fait marcher Sur cette Nou(velle) [1]) pour cette Province le premier Battaillon du 2d Regt d'Orange qui etoit a Venlo, afin de diminuer le Nombre, et je le fais remplacer par Un Detachement de Douglas de Grave; Vous avez en Zeelande le Regiment de Houstoun et deux Compagnies de Stokkar Sur la Repartition d'Hollande. J'espere que la Zeelande prendra Soin de ce Payement au moins pour Un Mois de Six Semaines afin de voir que faire Ulterieurement et prevenir la Confusion, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amersfoort ce 28 Aoust 1787.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Votre lettre du 18 de ce Mois. J'approuve très fort le Rapport touchant l'Alliance et je ne fais aucune difficulté de Consentir dans celui pour les deux Millions a emprunter par la Province de Zeelande de l'Angleterre pour la Compagnie des Indes Orientales, vu la Necessité de la Chose. Je Suis Charmé que Vous etes heureusement arrivé en Zeelande. Vous allez perdre Mr. Van der Spiegel [2]), j'espere que Vous pourrez

---

1) De lettergrepen (-velle) zijn bij het omslaan der bladzijde in de pen gebleven.

2) Benoemd Raad-pensionaris naar Holland. Sedert de helft van September waren de Pruisen in het land.

lui trouver Un bon Successeur, pour le remplacer entierement je ne le crois pas faisable. Vous Scaurez deja peut etre que la Ville de Hoorn a proposé en Hollande le Rappel de Mr. Votre Frere [1]), Je crois que cela Sera proposé par la Hollande a la Generalité la Semaine prochaine et en meme Temps on proposera je crois que le Cte de Welderen, n'ayant jamais eté rappellé en forme, le remplace: ceci n'est a ce que je crois qu'une feinte et Mr. de Welderen remerciera pour ce Poste; le dessein ici Seroit que Mr. de Nagell put etre nommé. Vous Scavez que la Zeelande pretend nommer a ce Poste, j'avoue ne Scavoir Sur quel fondement, depuis que la Hollande a ce Poste Sur Sa Repartition; Je Vous prie de Concerter ce qu'il y a à faire la dessus avec Mr. Van der Spiegel avant Son Depart. Vous etes trop juste pour ne pas Sentir qu' après ce qui S'est passé entre Mr. Votre Frere et moi en 1781, je ne puis aviser contre Son Rappel. Soyez persuadé qu'en toute autre Occasion je Serai toujours Charmé de Vous prouver la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 9bre 1787.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lettre du 27. Je Vous remercie de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion de l'Anniversaire de ma Fille. J'envoye aujourdhui a l'Amirauté l'Instruction pour le Capitaine Haringman qui doit Se rendre a Demerary ou Essequebo. Je Suis faché que Mr. de Kinkel éprouve tant de desagréments et qu'il

---

1) Als afgevaardigde in Engeland.

refuse le vaisseau Thoolen; je sonhaite que cette affaire puisse S'arranger a l'Amiable. Je Souhaite aussi que la Mission pour l'Angleterre ne Soye pas Une Nouvelle Pomme de Discorde. Je voudrois que Mr. Godin put etre detourné de Sa Sollicitation. Si la Zeelande veut nommer Mr. de Nagell cela Sauvera bien des Embarras, Si non, la Hollande le nommera et Comme ce Poste est Sur leur Repartition je crois que le droit de nommer leur revient. Je voudrois pouvoir trouver que la Zeelande a raison dans Sa Pretention, mais en bonne Connoissance je ne puis trouver qu'Elle a droit a nommer a Un Poste qui n'est pas Sur Sa Repartition. J'apprends que Mr. Steengracht demande aussi le Poste d'Angleterre, je ne crois pas qu'il y Conviendroit. Mr. Van der Spiegel ayant quitté hier la Zeelande, il faut Songer a le remplacer. Mr. de Lichtenberg refuse, j'apprends que Mr. Evertsen n'en veut pas, Mr. de Beveren ne Convient pas Selon moi au Poste, Mr. Willem Arnout Van Citters ne voudroit pas l'accepter, en Scavez vous Un autre que l'ancien Pensionnaire et Representant du Premier Noble Van Citters. Si Vous en Scavez Un autre qui Convienne a ce Poste et puisse etre Utile a la Province, Si Vous en Scavez Un Vous m'obligerez de me le faire Scavoir, Car je desirerois garder auprès de moi Mr. Van Citters et ce n'est que dans le Cas ou l'Interet de la Province de Zeelande l'exige absolument que je pourrois me resoudre a le laisser. J'attends Sur ceci Votre Reponce et Vous donne en Consideration, S'il ne Seroit pas bon de Separer l'Assemblée des Etats pour quelques Semaines, afin que je puisse avoir l'occasion de Vous voir ici et de pouvoir Vous parler et me Concerter avec Vous Sur Une affaire aussi Essentielle a Votre direction et au bien etre de la Zeelande. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 4 Xbre 1787.

Il m'est venu dans l'Idée Si peut etre le Greffier Bodt pourroit Convenir au Poste de Pensionnaire de Zeelande, je Vous prie de me marquer ce que Vous en pensez.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 8 et de l'onze de ce Mois, je Suppose que Mr. de Nagell est deja a Middelburg et j'espere qu'il pourra reussir dans Sa Sollicitation. J'espere que Mr. Godin n'aura pas Mecontentement de la Maniere dont je lui ai repondu. Un refus n'est jamais agreable, mais j'ai taché de le rendre aussi peu desagreable que possible. Je ne Suis pas encore decidé touchant l'Emploi de Pensionnaire de Zeelande, peut etre que Mr. Bodt l'acceptera, je crois que ce Seroit le mieux d'avoir quelcun dans ce Poste qui n'eût pas trop de liaisons de famille. Je ne crois pas que Mr. l'Ancien Pensionnaire Van Citters desire avoir ce Poste de la Maniere dont il m'en a parlé, mais je ne crois pas que Mr. Willem Arnout Van Citters S'y refuseroit, S'il pourroit rester Regent de Middelburg, comme Mr. van der Spiegel est resté régent de Goes; je ne scais si à Middelburg cela est faisable vu la Constitution de la Regence. Je rends Justice a Vos Sentiments et je Serois faché que le remplacement du Poste de Pensionnaire Vous mit dans le Cas de devoir Songer a Votre Retraite. J'ai fait l'Election de Veere Selon Votre Avis. Il me paroit que Mr. Cau pourroit obtenir Simplement Sa demission, Si l'on desire en Zeelande qu'il garde Une Commis(sion) Extraordinaire je ne m'y opposerai pas, mais je ne vois pas de Raison pour le pousser; le mieux Seroit que Vous avisiez pour la demission et attendre l'Avis des Villes Sur le reste de Sa demande. Je Vous envoye 3 lettres Sous Cachet Volant a l'Amirauté au Sujet de Mr. de Kinkel, je Vous laisse le Choix de celle que Vous voudrez remettre et Vous prie de m'eviter les Embarras d'un different avec l'Amirauté Sur mes Prerogatives. Je ne doute pas ou Vous prendrez le parti le Plus Convenable; je voudrois que la bonne Harmonie put etre retablie entre Vous et

le Fiscal Steengracht, pour le bien des affaires, et je voudrois pouvoir trouver quelque Moyen de Vous raccomoder. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 Xbre 1787.

Mr. W. A. Van Citters m'a presenté Un Mr. Stavorinus qui Sollicite d'etre elu Regent a Middelburg en Cas de Mort de Mr. Snouck Hurgronje, je Serai Charmé de Scavoir Si Vous y avez des Considerations; ayant bien Reflechi Sur la Matiere, je ne crois pas que Mr. Cau merite Une faveur et que le mieux Seroit Si Vous pouviez diriger les affaires de façon qu'on lui accordat Sa demission et rien de plus.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Votre lettre du 17 de ce Mois. Je vois que je puis faire mal en expediant trop Vite, Comme en Expediant trop lentement: l'Election de Veere etoit partie avant la Reception de la lettre par ou Vous me Communiquez la Mort de Mr. Hesselberg; je ne Scais Comment le redresser. Mr. Bodt a finalement refusé, il me Semble que Mr. le Bourguemaitre Van Citters Conviendroit au Poste de Pensionnaire, il voudroit l'etre Sans gages, Conservant Son Radical et Ses Emplois excepté celui de mon Representant dans le College de Walcheren. Je Serois bien aise Si cela pouvoit S'arranger, mais il faut qu'il Soye Sur de Middelburg pour garder la Place de Conseiller et de Commissaire de la Banque et de Veere pour l'Emploi de Receveur. Je ne Scais Si Votre Gendre Mr. Kien Van Citters voudroit etre mon Representant dans l'Isle de Walcheren. Si cette promotion

peut Vous faire plaisir je Suis pret a le faire; Je Suis curieux de Scavoir Comment ira la Sollicitation de Mr. de Nagell, et C'est avec Une parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 22 Xbre 1787.

Le Plan de Mr. W. A. Van Citters Seroit au bout de quelques Années de Ceder Ses Emplois et Son Radical et de prendre alors les gages du Pensionariat et de ne l'accepter a present que provisionellement.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 23, 25, et 30 Xbre et du 7 de ce Mois. Je Vous Suis fort obligé de ce que vous Voulez bien me dire a l'Occasion du Renouvellement d'Année, je vous souhaite tout le bonheur et le contentement imaginable durant l'Année, où nous venons d'entrer et Un Grand Nombre de Suivantes. Puisse cette Année etre plus heureuse et plus tranquile pour la Patrie que la Precedente. Je Vous envoye ci joint l'Election pour Mr. Slabber Comme Conseiller de Goes a la Place de Mr. Van der Spiegel. Cette Ville ne gagne pas au Troc. Je viens d'ecrire a Mr. W. A. Van Citters que je tacherois de l'aider dans Son dessein pour garder Son Radical a Middelburg, je Serai Charmé Si Vous pouver effectuer que cela passe, il me Semble que cela depend principalement de la Ville de Middelburg. Il renonce aux autres Emplois qu'il avoit voulu garder. Je me tiens assuré qu'il agira Confidentiellement avec Vous et Comprendra qu'il est Necessaire pour la bonne direction des affaires en Zeelande que le Representant du Premier Noble et le Pensionnaire de la Province agissent de Concert et que Sans cela les affaires ne peuvent aller et Sur ce Pied la je ne doute pas ou les Choses iront bien. Je Suis faché que Mr. de

Kinkel n'a pas pu garder le Commandement de Son Vaisseau Tholen, je Souhaite de pouvoir trouver quelque Occasion de l'en dedommager, mais ces Occasions ne Sont pas frequentes. J'envoye par ce Courier deux lettres a l'Amirauté, l'une avec l'Instruction pour le Lt. Haringman, qui doit Commander dans les Indes Occidentales, l'autre avec l'Ordre pour le Capitaine Haringman de Se rendre dans la Mer Mediterranée avec le Vaisseau Tholen. Je Suis Curieux de voir la Resolution des Etats touchant la place de Premier Noble, et Vous ai beaucoup d'obligation de ce que Vous avez fait en cela; je Suppose que Vous aurez laissé la Chose pour le Compte des Villes, Comme Vous avez Commencé Sans participer a cette deliberation. Si il y a un Exemple que cette Place a eté declarée Hereditaire en faveur du Roi Guillaume, je l'accepte, et Sans cela je me Contenterai de la Survivance pour mon Fils Ainé. Je Suis Charmé qui Mr. Cau a quitté Sa Commission purement et Simplement. Je tacherai de finir la difficulté au Sujet de la Judicature a Flessingue au Premier Jour; je n'ai rien Contre que Mr. Van der Loeff Soye fait Receveur de Noort Bevelant. J'espere que nous aurons bientot le plaisir de Vous revoir ici et Suis avec une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 Janvier 1788.

Monsieur,

J'espere que Vous Serez heureusement arrivé. Je me refere a ce que j'ecris a Mr. de Wilhem, je crois que Vous approuverez que je persiste a ne pas replacer Mr. Lambrechtsen dans la Regence de Flessingue, je ne Suis pas faché que Mr. Caen y est resté; je crois qu'il n'y fera

pas Grand Mal. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 1 Avril 1788.

Monsieur,

J'ai envoyé a Mrs. de Wilhem, Van Minninghen et de Boetselaer la Publication pour Goes qu'ils avoient dressée; je leur ecris d'en faire Usage Si C'est Necessaire et d'agir a Tholen *pro re nata.* l'Ordre pour le Capitaine Haringman Sera je Compte arrivé maintenant; j'accuse la Reception de Votre lettre du 2; je Suis Charmé que Vous avez reussi a faire prendre Une bonne Resolution touchant l'Alliance avec l'Angleterre et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 6 Avril 1788.

Monsieur,

Je n'ai reçu de Vous aucunes Nouvelles depuis Votre Arrivée en Zeelande, j'espere que Vous y etes heureusement arrivé et dans la Supposition que Vous approuvez les Propositions que l'Amirauté m'a faites dans les lettres ci jointes du 11 et 15 7bre je leur ai repondu que j'approuvois l'Ordre donné aux Vaisseaux de Se revictuailler et de retourner aux Colonies et que je nommois, au lieu du Lt. Schalk pour Commander le Cotter le Zeemeeuw, le Lt.

Carel Joseph de Mortain, et je n'ai pas voulu manquer de Vous en prevenir, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 7bre 1788.

Comme Vous Connoissez Surement Ces lettres, j'ai reflechi qu'il etoit inutile de Vous les envoyer, ainsi Elles ne se trouvent point ici.

a Mr. le Baron de Lijnden et Blitterswijk.

Monsieur,

Je Vous envoye le Rapport de la Commission de Mrs. de Wilhem, Van Minninghen et Boetzelaer de leur Seconde Commission en Zeelande entre le 22 Mars et 20 Avril, je crois que Vous avez vu dans Son Temps leur premier Rapport, j'y joins Une lettre que ces Messieurs ont reçue le 3 Avril de Mrs. de Vlissingen Une lettre du Sr. van Rosevelt Catteau du 3 et Un Declaratoire du Ministre Blauw du 19 Avril, je n'ai pas trouvé la lettre de Mrs. de Thoolen, dont ils parlent dans leur Rapport, j'y joins la Pièce Originale de Mrs. de Flessingue de 6 Fevrier 1784, qui est Un Chef d'oeuvre de Patriotisme, la Reponce de Mrs. de Zirikzee du 19 May avec Une Copie du Fameux Contract de Harmonie de Juin 1759, Un Memoire de Mr. Marinissen du 27 Avril, Une lettre de Mr. les Commissaires du 2 Avril avec la Copie de ma Reponce du 6, leur Reponce du 8 et Une lettre des memes du 20 Avril, et enfin Un Projet de Publication que je crois n'avoir pas faite, qu'il m'avoient proposée pour le Plat Païs de l'Isle de Thoolen. C'est tout ce que j'ai pu rassembler de Pièces relatives a cette Commission, j'y joins enfin Une Resolution du 20 May de Mrs. de Brouwershaven avec des Pièces Annexes, que j'ai reçues a la fin de May d'une Deputation de cette Ville. Vous etes mieux que moi a

meme de juger Si l'on peut faire quelque Chose pour aider ceux de cette Ville, et Suis au reste avec la plus parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissan Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 12 9bre 1788.

Monsieur,

Je dois Commencer par Vous faire bien des Excuses de ne Vous avoir pas ecrit depuis Un Siècle, mais je Vous avouerai franchement que les Jours de Poste j'ai eté chaque fois Interrompu, et que les autres Jours je l'ai remis au Jour de Poste; j'ai voulu Vous ecrire Chaque fois et lire auparavant les Pièces que Vous m'aviez envoyées pour pouvoir repondre avec fruit et je n'en ai pu trouver le Moment avant aujourdhui. J'ai passé ma Matinée a lire les Papiers que Vous m'avez envoyez, et maintenant j'accuse la Réception de Vos lettres du 24 9bre 11, 17 et 31 Xbre et 18 de Janvier, avec les Pièces Annexes, Scavoir les Courtes Notules des 13 Seances tenues le 20 et 24 et 27 9bre le Pr, 4, 8 et 11 Xbre le 15, 22, 26 et 29 du meme Mois, et le 5 et 12 Janvier et le Rapport touchant le Secours a donner a la Compagnie des Indes, celui Sur le 25me dernier et les Resolutions prises le 29 Xbre touchant l'Amnistie pour les trop Violents Amis de la Maison dans l'Isle de Schouwen et Sur le Rapport touchant le Secours a donner a la Compagnie des Indes; je Vous Suis fort obligé de ce que Vous voulez bien me dire au Sujet de la Mort du Prince de Nassau Weilburg et a l'Occasion du Renouvellement d'Année, je Vous Souhaite de toute mon ame durant l'Année où Nous Sommes entrez et Un Grand Nombre de Suivantes tout le Bonheur et la Prosperité imaginable. J'ai bien cru que quant Vous auriez lu le Rapport de la Commission de mes Commissaires en

Zeelande Vous diriez n'est ce que cela. Je n'ai pu parvenir encore a obtenir que ces Messieurs fissent le Projet d'une lettre aux Etats: ils disent que leur Rapport n'est pas encore complet et veulent remettre cette besogne, jusqu'a ce que les Avis qu'ils doivent encore donner Sur de Certains objets Soyent terminez; a Votre Retour ici Vous aurez l'Occasion de leur parler et nous verrons Si Votre Eloquence fera plus Sur eux que la mienne; le Bode de Veere, porteur de Votre lettre du 11 Xbre, n'est arrivé qu' aprés Noel, j'ai appointé le meme Jour Sur la Nomination de Veere et j'ai Signé l'Election Samedi le 27 de Xbre, mais a ma Secretairie on a trouvé bon par Voetianisme Rigoureux de ne pas travailler le Dimanche; ma lettre que je croyois partie n'a eté remise que le 29 au Conseil des domaines et le Bode n'est parti que le 30, ainsi il n'y a pas de ma faute si l'élection est venue trop tard. Je Suis charmé que le rapport touchant le Secours pour la Compagnie des Indes a pu etre Conclu, et que Vous avez reussi a detourner la Pretention de faire preter le Serment de fidelité a la Province par la Cour de Flandres et l'Amirauté residante en Zeelande. Je viens d'envoyer Ordre de faire marcher le detachement de Sommelsdijk a Thoolen Lundi prochain; a la Reception de Votre lettre du 11, j'ai voulu le faire, mais on m'a dit qu'il ne pouvoit Se rendre de l'Isle de Overflakkee a Tholen ni par Terre ni par Eau, ainsi j'ai du attendre le degel. J'approuve que Vous donniez la Voix du Premier Noble a Mr. de Mauregnault pour l'Emploi de Receveur que Mr. le Conseiller Pensionnaire Van Citters vient de quitter; je Souhaite Comme Vous que l'affaire des quotes puisse etre bientot terminée, mais quoique je Soye Convaincu que le bien de l'Etat l'exige, je Suis encore bien eloigné d'oser l'Esperer, je ne puis repondre que de faire pour cela ce qui est en mon Pouvoir; je Serai Charmé de faire plaisir au General Dopff en nommant Son Fils Pensionnaire de Zirikzee, Si Vous croyez que ce Poste lui Convienne; Je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez; j'ai dit au Pere que je pouvois donner ce Poste a Son Fils, mais qu' aprés il Seroit difficile de le mener plus loin dans cette Ville et que peut etre il pourroit etre mieux aidé

avec le Temps a Flessingue; mais Comme Un tien vaut mieux que deux tu l'auras, je ne veux pas décider et S'il persiste dans Sa Sollicitation je veux lui faire plaisir. A Votre Retour j'espere que nous pourrons terminer cette affaire; j'ai nommé Mr. Pols Conseiller au Haut Conseil et Mr. Champion Secretaire de la Cour. Le Vaisseau des Indes S'est encore mieux tiré d'affaire qu'on n'avoit osé l'esperer. J'approuve très fort l'Amnistie accordée dans l'Isle de Schouwen et je Suppose qu' a present on pourra S'y passer des dragons; ainsi je Compte aprés que le 8 de Mars [1]) Sera passé de les faire retourner a leur Garnison, quant au 25me dernier Je ne vois pas de Meilleur Moyen de faire avoir de l'Argent a la Province pour aider la Compagnie, mais Comme Cette Mesure est delicate, Surtout Si Elle n'est pas gouteé Generalement et que j'apprends que dans le Plat Pays particulierement dans les Isles de Schouwen, Zuydbevelant et Thoolen et dans les Villes Situées dans ces Isles cette Mesure n'est pas populaire, j'espere qu'on prendra de bonnes Precautions pour la faire reussir et pour la rendre aussi facile que Possible; on me dit qu'on aura de la peine a trouver l'Argent, que Si la Banque de Middelburg Se prete *tot het beleenen van Effecten*, qu'Elle pourroit Sauter et que Si Elle le refuse les Particuliers ne pourront fournir l'Argent requis a la Province; je Vous prie de vouloir bien peser toutes ces Choses et autant que Possible d'y apporter du Remede, ici la Mesure a reussi jusqu' ici fort bien, mais on a du faire Sous main bien des Choses pour la faire aller; la Ville d'Amsterdam qui etoit bon Jeu bon Argent pour la Mesure, y a fait beaucoup de bien en ouvrant Une Chambre *van beleening*, où les Bourgeois de cette Ville pouvoient trouver de l'Argent pour des Effets, et l'Etat a donné de l'Argent aux Villes dont on redemandoit des Capitaux, pour les mettre en Etat de Satisfaire leurs Creanciers, pourvu que les Villes rendissent a la Province des Obligations que l'on acceptoit pour la Valeur du Capital. Je ne doute pas ou Vous aurez pensé a ces Choses, mais je crois pourtant Necessaire

---

1) 's Prinsen verjaardag, bij welke gelegenheid onlusten te vreezen waren.

de Vous Suppediter ce que je crois pouvoir prevenir des desagrements dans la Gestion des affaires en Zeelande; Si Vous croyez que ces Considerations peuvent etre d'Utilité je Vous prie de Communiquer ceci a Mr. le Conseiller pensionnaire Van Citters; je joins ici deux lettres de Mr. Lampsins qui ne voudroit pas Volontiers avoir la Recette du Sr. Rosenthal qui lui etoit destinée, afin d'ameliorer le Baillage; je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez avant de lui repondre et j'envoye enfin Une lettre Francoise en Caracteres Grecs, que j'ai reçu Dimanche au matin; la Marque de la Poste de Middelburg est Sur l'addresse, je Vous prie de Vous informer d'ou peut me venir cette lettre, car quelque Charitable que je puisse etre, je ne veux pas etre dupe, ni preter de l'Argent a Un Inconnu, ce Seroit tout ce que je peux faire en faveur de quelcun qui Se feroit Connoitre. Je crois qu'il est Temps de finir ma longue Epitre et Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

La Haye ce 3 Fevrier 1789.

Monsieur,

J'ai eté Charmé de voir par Votre lettre du 14 que Vous etiez arrivé heureusement en Zeelande et Vous remercie de l'Envoy des Courtes Notules des Assemblées du 17 Mai et 14 Juin; je Vous envoye ci joint la Reponce aux Etats nommant Mrs. Schorer et Mauregnault Commissaires pour l'Examen des affaires de la Compagnie des Indes; j'y joins la lettre au Baillif de Zirikzee Contenant l'Election de Mrs. Eversdijk a la Place de Mr. Van Citters de Brueelis, l'autre l'Election Ordinaire de cette Ville. Je Suis arrivé très heureusement de ma Course Mercredi a Temps pour diner ici. Je me flatte que le Vaisseau Brakel

aura mis en Mer pour aller au Texel renforcer l'Esquadre qui doit aller a Portsmouth, Car dans ce Moment il est tout a fait inutile en Zeelande et peut Servir a Soutenir l'honneur du Pavillon de l'Etat. Je Compte qu'il Se fera la Semaine prochaine Une Petition pour Six Vaisseaux de ligne pour 6 Mois, Elle Sera d'environ Un Million, il Seroit bon que la Province voulut y Consentir, mais en attendant il est Necessaire que l'Amirauté y mette l'activité Necessaire pour que le Vaisseau de 60 Pieces qu'ils doivent fournir, Soye pret, Si les Consentements des Provinces viennent, afin que l'on ne puisse pas dire que C'est faute de Soins que ce Vaisseau manque a l'Esquadre: enfin le Point le plus Essentiel dont je me Vois obligé de Vous ecrire, est que toutes les Provinces ayant Consenties dans le Payement des dettes de la Cavallerie et des Dragons et des douceurs pour l'Infanterie, la Zeelande est la Seule qui ne S'est pas expliquée. Vous pouvez juger du detestable Effet que cela fera dans l'Armée, Si la Province de Zeelande S'oppose a Un Objet de cette Nature et qui ne fait pour Elle Selon Sa Nouvelle quote qu' environ 25.000 fl. au plus. Je Vous prie de faire tout ce qui est en Votre pouvoir pour faire authoriser le Conseil d'Etat a Negotier cette Somme; alors la Province n'a besoin que de fournir 750 fl. environ par An pour les Interets, et je Vous demande, Si cette Somme la vaut la peine de refuser ce Consentement. S'il faut que j'en ecrive Soit aux Etats ou a quelques Uns des Membres, Je Vous prie de me le faire Scavoir; mais je Vous en prie ne negligez rien pour faire passer cette affaire et promptement, afin qu'Elle ne perde pas toute bonne Grace. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 18 Juin 1790.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 19 Juin, 4 et 6 de ce Mois; je Suis très faché de la Mort de Mr. Thibaut, qui etoit fort bien Intentionné et Un honnete Homme. Voila bien des Gens avec qui Nous etions le plus en Societé en Zeelande Morts depuis les 4 Ans que je n'y ai pas eté. Mr. Steengracht d'Oosterlant Sollicite cette Place, Vous Serez peut etre Etonné que le premier Ministre du College demande ce Poste, mais je crois que ce ne Seroit pas Mauvais qu'il l'obtint, et je crois meme qui pour Votre direction dans le College il doit etre plus agreable pour Vous de l'avoir Comme Secretaire que Comme Fiscal, où il a Un Preavis avec lequel Vous n'etes pas toujours d'accord et qu'il n'a point Comme Secretaire. Ainsi Si Vous n'avez rien Contre je desirerois qu'il eut ce Poste et je Serai Charmé de Scavoir qui Vous croyez qui pourroit lui Succeder Comme Fiscal. Quant a l'Emploi de Kieser j'attendrai la Nomination et Vous authorise d'arranger cela de la Manière que Vous croirez le plus Convenable. Le Role passif de la Zeelande au Sujet de l'affaire des dettes de l'Armée n'est pas Suffisant, il faudra Un Consentement, car on Se mefie de Votre Province et on croit qu'Elle voudroit Une diminution de quotes et en meme Temps Continuer a Se tenir en Reserve et a laisser les autres Payer dans les Petitions Sans y Contribuer Sa quote part. Je dois donc insister pour que Vous obteniez Un Consentement Sur cet Article que je regarde Comme Un des plus Essentiels pour le bien Public et Si Vous Consentez Sur le Pied d'Utrecht a payer Votre quote part, Selon la Nouvelle quote, je crois que l'on en Sera plus Content que d'une declaration *d'ongelast*; il en est de meme du Consentement dans la Venue du 5me Bat. de Waldeck dans ce Païs, mais cet objet presse moins que celui de l'arrangement des dettes de l'Armée, auquel je Vous prie d'Employer Vos Soins pour le faire reussir: les Interets Seront pour la province de Zeelande Un objet de tout au plus 800 a 900 florins; le Consentement dans l'Equipage n'est pas passé en Hollande, je Vous marquerai quant il y aura passé: il Seroit bon qu'il eut lieu, mais

je comprends que la Zeelande ne voudra pas etre la premiere a Consentir, ce n'est pas la faute du Conseiller de Wilhem, mais la mienne que l'affaire du Pont-Gelt et des Secretaires n'est pas finie, j'ai ces Papiers entre les mains depuis 3 Mois, mais je voudrois qu'il y eut Moyen de les Examiner ensemble. Nous avons Conferez dans ce Temps avec Mrs. Van Citters le Pensionnaire et le Receveur General, voulez Vous que je vous envoye ces Papiers et que Vous les Communiquiez a Mr. le Pensionnaire Van Citters, que lui les envoye a Son oncle et que j'aye de cette façon Vos Considerations a tous les trois Sur cet Objet, alors quant Vous reviendrez, Si Mr. le Pensionnaire pouvoit venir aussi ici, on pourroit tenir une conférence avec Mrs. les conseillers et arranger cette affaire; quant a celle de la Jurisdiction Militaire j'y travaillerai le plus tot le mieux et je desirerois qu'en meme Temps on put faire Un arrangement raisonnable a ce Sujet en Hollande; je Suis faché de voir que le Patriotisme Commence a Se manifester Si fort en Zeelande et je ne puis qu' approuver la demarche que Vous avez faite auprés de Mrs. les Bourguemaitres de Middelburg: tout ce que je desire est que la defence de la Couleur Noire en Zeelande, n'y fasse pas l'Effet que la defence de la Couleur Orange a faite en Hollande. Car j'avoue que je crains un peu les Publications, vu que Souvent Une defence augmente l'Envie de faire ce qui est defendu. Je trouve la Resolution de la Chambre de Zeelande touchant les deserteurs qui pourroient Se trouver au depot fort bonne, et j'espere que cela aura l'Effet desiré. Au reste Soyez assuré que je Suis avec une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 9 Juillet 1790.

Je viens de voir Mr. le Receveur General Van Citters qui Sollicite la place de Kieser pour un Certain Akkermans, Je crois qu'il Vous en a parlé ci devant, je Vous

laisse le maitre d'agir la dessus pour le mieux et S'il n'y a rien Contre cet Homme, il me Semble que cela pourroit Se faire.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Votre lettre du 14, l'affaire des dettes de l'Armée et la venue du 5me Battaillon de Waldeck Sont Conclues, mais cela n'empeche pas que je crois que cela feroit Un très bon Effet, Si le Consentement de la Zeelande pouvoit venir a la Generalité d'après la Nouvelle quote. Il y a des Gens qui S'imaginent que la Zeelande malgré la diminution des quotes voudra continuer a ne Consentir dans aucune Charge Extraordinaire et les laisser pour le Compte des autres Provinces; je ne puis m'imaginer que ce Soye là Son Intention, mais il est Necessaire que la Zeelande travaille a detruire ce Prejugé qui regne Contre Elle et le Consentement de la Province dans ces deux Points est Un Moyen de dissipper cette Idée. Je laisse a Vous de Juger Si Une Publication Contre les Signes Patriotiques est Utile ou non, Vous en pouvez mieux juger etant Sur les lieux que je ne le puis faire d'ici; Mais Si cela a lieu, il faudra de la fermeté et de la Moderation, et ne pas pousser la Chose a l'extreme, Car je crains les Martirs pour des Choses au fond Indifferentes. Je Vous envoyerai au premier Jour les Papiers du Conseiller de Wilhem, J'espere que Vous pourrez aussi bientot me Communiquer Vos Idées Sur le remplacement de Mr. Steengracht Comme Fiscal, je doute qu'a Sa place j'eusse preferé le Poste de Secretaire a celui de Fiscal, mais on dit en Hollandois, *de Hemel van den Mensch dat is zijn wil.* Je Suis faché que nous n'avons pas le Credit de faire Un Kieser a Middelburg et Vous envoye la Nomination que j'ai reçue pour cette Place; je Serai Charmé de Scavoir Votre Avis Sur l'Election, Je Vous remercie de l'Envoy des Courtes Notules des Seances du 5 et 8 Juillet et le Rapport Sur celui des quotes; en General j'en Suis Content, mais Sur le Schema de l'Etat de Guerre

je desirerois que Vous avisiez que le Regiment des Dragons Liegeois a créer pourroit bien n'etre pas levé, du moins jusqu' a ce que les Troupes Subsidiaires de Brunsvic retournent Chez Elles, mais que la leveé des Hussards est Necessaire, l'Etat n'ayant point de pareilles Troupes legeres et Cette Arme etant Necessaire a la Guerre et etant Une Troupe qui ne peut etre d'Utilité a moins d'etre bien dressée et exercée; que la Province peut demander que le Poste de Ministre en Angleterre Soye Sur Sa Repartition, mais que cet objet n'est pas assez Interessant pour en faire Un accrochement et Si cela ne pouvoit S'arranger a Sa Guise de ne pas Consentir tout de meme dans l'Etat de Guerre proposé; que quant au Corps des Mariniers il viendra un Plan moins Couteux que le Plan proposé, mais il vaut mieux ne pas dire cela dans l'Avis du Premier Noble de Zeelande et ainsi de passer l'Article qui regarde ce Corps Sous Silence; que quant aux Ingenieurs l'Objet etant de peu d'Importance pour la caisse de l'Union, il Seroit mieux de n'en pas faire la Remarque, puisque cela ne Serviroit qu' a diminuer l'Emulation dans ce Corps; que quant au Poste des Fortifications il est d'une absolue Necessité d'en avoir Un Sur l'Etat de Guerre et qu'il n'est pas Possible de Suppléer a cela par des Petitions pour Chaque ouvrage qui doit Se faire, et qu'il faut Une dans Un Païs Situé Comme celui ci; quant au Poste de 120.000 fl. pour les Interets des Capitaux, Negotiez a la Generalité, que Si l'on veut Soutenir cette Caisse et la mettre en Etat de payer les Charges de l'Union et la quote qui lui est attribuée par le Projet d'arrangement des quotes, cette depence est inevitable. Si Vous desiriez que je Vous envoye ceci en Hollandois pour en faire Usage, je Suis pret a le faire a la premiere Requisition et a Vous l'envoyer par Un Exprés, et Je Vous prie si Vous n'avez pas besoin de cela et que ceci Vous Soye Suffisant pour Instruction, de vouloir bien m'envoyer l'Avis que Vous donnerez en Consequence, avant de le porter aux Etats, afin que je puisse y faire les Changements qui pourroient etre Necessaires. Je Compte les fraix des Hussards a 109.500, la Diminution qu'on veut faire Sur les Ingenieurs 16.300, le Poste des Fortifications 300.000, et celui des Interets

120.000, le tout ensemble fait 545.800 fl. en tout, ce qui fera pour la Zeelande a raison de Sa Nouvelle quote part 20.744. Si je ne me trompe qu'Elle épargnera par la, ce qui est Un petit Objet et ne vaut pas la peine de S'opposer a des Choses aussi Utiles et Si le Corps Liegeois ou Un autre Regiment de dragons y est encore ajouté environ 4,600, ainsi ce que l'on veut epargner en Zeelande Sur des Choses que le bien de l'Etat exige, fait Un objet pour cette Province d'environ 25.000 ou au plus 25.400 fl. Je laisse juge un Chacun Si cette épargne pour la Province peut Valoir la peine d'empecher que l'on ne puisse remplir des Objets que l'Utilité Publique exige. Voila pour quoi je crois Necessaire que dans ce Cas ci, quant la Voix du Premier Noble devroit etre Seule de Son opinion, il faut reclamer Contre Une Economie aussi Nuisible au Vrai bien de l'Etat. Je Vous prie au reste d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 20 Juillit 1790.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 23 et du 25, Je Vous renvoye le Projet d'Avis Sur les quotes, je crois que Vous Serez Satisfait du Changement que j'ai fait au premier Article et qui renvoye a Un Temps indeterminé la levée des dragons Liegeois, vu qu'on ne peut penser a la levée d'un Corps de ce Païs la dans la Situation ou il Se trouve. Ma Seconde remarque n'exclut point Une Diminution des fraix du Corps des Mariniers et je me flatte de pouvoir aumoins trouver Une Oeconomie de 50.000 fl. par An Sur cet Article; mais en relisant l'Avis je vois que la Province ne veut pas payer les

arriérages des Subsides aux ducs de Brunsvic et Meklemburg et au Markgrave d'Anspach, ni fournir Sa quotepart dans les dedommagements donnez pour rachetter les Pensions des Officiers des Troupes legeres levées en 1785. Vous aurez la dessus de fortes Representations du Conseil d'Etat a ce que je prevois; Je desirerois que la Zeelande ne refusat point Sa quotepart dans les Subsides, ce qui ne peut faire Un bien Grand Objet pour Ses Finances, et ces arrierages ne Sont a payer qu'une Seule fois. Si Vous etiez embarrassé pour l'Argent, peut etre la Zeelande pourroit Elle demander que l'on negociat la Somme pour Elle a la Generalité et Se Charger des Interets, Car l'Honneur de l'Etat ne permet pas que Ces Subsides restent Sans etre payez. Je crois que Vous comprenez qu'il S'agit Uniquement des Subsides et non du Payement des Troupes, l'Argent que je desirerois qui fut payé, revient aux Princes avec qui l'Etat a Contracté; la caisse de la Generalité a avancé l'Argent pour le Payement des Troupes, mais point celui pour les Subsides. Je crois qu'il faudroit ajouter Un Article relatif a cela au Projet d'Avis Sur lequel je n'ai du reste aucune Remarque. Je Suis faché que les Finances Soyent aussi mal, mais j'espere qu'il y aura quelque Moyen de les ameliorer ou il faudroit encore, penser a Une diminution de la quote et je n'ose y penser, Car alors toute l'Influence de la Zeelande dans l'Union Sera perdue, Si Sa quote part tombe a 2 pr. C^t ou dessous. Je Serai Charmé de voir la Zeelande Consentir dans la Venue du 5me Bat. de Waldeck et dans la Douceur aux Troupes, cela fera Un très bon Effet a la Generalité. J'attendrai Votre Retour pour pouvoir parler avec Vous Sur l'Election d'un Kieser de Middelburg et Sur les arrangements a prendre pour le remplacement de Mr. Thibaut. La Hollande fera la proposition pour admettre mon Fils au Conseil d'Etat et pour me proposer de lui donner le Rang de General d'Infanterie avec les gages: cela a eté conclu hier à la Proposition d'Amsterdam; on a cru qu'il valoit mieux que cela vint de ce Coté la, que d'une Province ou d'un Membre ou j'etois censé avoir plus d'influence. Je Vous envoye l'Election pour Un Echevin de Goes, j'ai elu Comme Vous l'avez demandé Mr. Anthony

Ossewaerde. Les Nouvelles de Vienne, arrivées ce matin par Un Courier de Mr. de Haeften, Sont très pacifiques, je souhaite ardemment que les Nouvelles que Nous devons avoir de Reichenbach Confirment cette agreable Nouvelle. Le Roi d'Hongrie a accepté le Status quo tel qu'il est proposé par la Prusse. Si l'Angleterre et l'Espagne pourroient S'entendre il y auroit Esperance de Conserver quelque Temps la Paix, et je me flatte que les affaires de Braband et de Liege Seroient alors promptement terminées. Si Vous pouviez obtenir Une Authorisation pour Concourir a la Resolution d'Hollande touchant mon Fils, cela me Seroit fort agreable. Je finis cette longue lettre en Vous assurant de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye 31 Juillet 1790.

Je joins ici Une lettre du Gecommitteerde-Raet Schorer, je Vous prie quant Vous viendrez ici de me la rendre et de me Communiquer Votre Avis Sur les demandes qu'Elle Contient. Voici encore le Projet de Publication de Mrs. de Wilhem et Boetzelaer Sur les Pontgelden et les leges des Secretaires dans le Plat Païs de l'Isle de Walcheren, que j'aurois presque oublié de joindre ici, Vous prie de le Communiquer a Mr. le Conseiller Pensionnaire Van Citters, je reponds aussi pour cette Occasion a Sa lettre Sur l'affaire des quotes, ne voulant rien negliger pour tacher d'Obtenir Une Resolution favorable et Salutaire pour le Maintien de l'Union et le Vrai bien de la Province de Zeelande.

Monsieur,

J'espere que celle ci Vous trouvera heureusement arrivé en Zeelande et puis Vous annoncer que les Etats de Zeelande recevront par la Poste qui part aujourdhui ma lettre

et la Publication Sur le Pond-Gelt et le Reglement des Salaires des Secretaires etc. dans les Seigneuries de l'Isle de Walcheren; je n'ai pas pu venir pret plus tot. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 19 9bre 1790.

Monsieur,

La Necessité exigeant de renforcer la Frontiere du Coté du Brabant [1]), je dois retirer les detachements du Regiment de May qui Se trouvent a Zirikzee et Thoolen; je les ferai relever par les 6 Compagnies de fusiliers qui Sont a Middelburg dont quatre iront a Thoolen et 2 a Zirikzee, et pour former la Garnison a Middelburg je ferai venir les Compagnies de Grenadiers des Garnisons de Veere, Vlissingen et Goes; je n'ai pas voulu manquer de Vous en faire part. Vous Scavez les Nouvelles de Bruxelles, il faut Veiller a ce que les Frontieres de l'Etat ne Soyent pas Violées ni le Territoire insulté, Car je crains que Si les Patriotes Sont battus Comme, il y a apparence, ils ne Se retirent Chez Nous, et il faut etre en force pour les desarmer, S'ils viennent armez. Je Saisis cette Occasion de Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 9bre 1790.

---

1) Hier wordt de toestand van Belgie en de daar dreigende omwenteling bedoeld.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Vos lettres du 27 9bre, 13 et 26 Xbre et 2 Janvier. Vous trouverez ci joint l'Election du Baillif et celles de 3 Conseillers de la Ville de Zirikzee; j'ai elu Selon Votre Avis ceux qui Se trouvoient au dessus de la Nomination; celle de Mr. Kroef Comme Conseiller de Flessingue Suivra Lundi. Je l'envoyerai par le Bode de Flessingue qui est ici. Je Vous remercie des bons Souhaits que Vous voulez bien faire pour moi et ma Maison a l'Occasion du Renouvellement d'Année, Dieu Veuille les Exaucer et faire que je puisse voir ma Patrie heureuse et lui etre de quelque Utilité. Je n'ai pas pu Vous ecrire ayant du beaucoup travailler depuis quelque Temps a divers Avis a donner au Conseil d'Etat Sur l'Etat de Guerre. Je crois qu'il y aura moyen de trouver Une Epargne de 160.000 a 170.000 florins Sur l'Armée et le Poste des Pensions, mais je ne puis en Conscience a present rien retrancher de plus, et j'espere que les Provinces voudront bien Consentir Sur ce Pied là dans l'Etat de Guerre. l'Epargne est par la Proposition d'un Plan moins Couteux que le Plan que j'ai proposé le 17 Mars 1789, qui etoit deja de quelques 100.000 florins meilleur Marché que celui proposé en Janvier 1788. Sur les Mariniers je me flatte qu'il y aura bien quelque Epargne a faire, mais je doute que cela fasse Une Diminution Sur l'Etat de Guerre et je crois que l'on voudra en Hollande employer pour la Marine ce que l'on epargnera Sur les Mariniers. Je Vous prie de faire tous les Efforts Possibles pour que la Province previenne que les affaires ne viennent en Confusion et paye encore deux a 3 Mois Sa Repartition Sur le Pied Ordinaire. Je compte qu' entre ici et au plus tard 15 Jours l'Avis du Conseil d'Etat Sur l'affaire des quotes pourra paroitre et etre envoyé aux Provinces. Dieu Veuille que cela fasse l'Effet desiré et que les Consentements Suivent promptement. J'espere que l'Election de Veere est arrivée a Temps; j'accuse la Reception des Courtes Notules des Seances du 15, 18, 22, 25 et 29 9bre du 2, 7, 13, 16, 20 et 23 Xbre. Je n'ai trouvé qu' une Seule Reflection a faire, C'est qu' il me Semble que Mrs. de

Flessingue auroient du laisser au nommé Proditor le loisir de S'addresser a moi par Requetes pour avoir Grace, et qu'ils n'auroient par du S'arroger le droit de decider Si le Cas etoit Gratiable ou Non: je crois que c'etoit a moi d'après l'Avis de la Cour a devoir juger de cela, car en agissant de cette façon on peut rendre le droit de Pardon qui m'a eté deferé, tout a fait Illusoire. J'accuse aussi la Reception du Rapport de Mrs. Schorer et Mauregnault du 23 9bre et de celui de la Besogne; je Vous authorise d'y donner les mains et crois que cela est d'une Indispensable Necessité Si l'on veut que la Compagnie reste subsister. J'accuse aussi la réception du formulaire de Prières, qui me paroit fort bien; je Suppose qu'il n'y a rien d'Innové dans le Formulaire touchant les Etats Generaux et le Conseil d'Etat, mais il est Surprenant que cela n'est pas Sur Un Pied egal dans toutes les Provinces. J'ai bien reçu aussi les 6 Exemplaires du Programme de la Societé de Flessingue et la Requete du nommé Vlassenaer de Borsselen avec l'Avis du Baillif de Crane que je Vous renvoye ci-joint, je Vous envoye aussi Une lettre de Mr. Steengracht d'Oosterlant du 15 Xbre avec Un Pro memoria. Je n'ai pas eu l'Occasion de Vous ecrire plus tot, ainsi j'ai du differer de Vous envoyer cette Piece que je Vous prie de me renvoyer: Sa demande est Juste et quoique la Zeelande ne l'a pas proposé, il est Comme Zeelandois dans cette Conference. J'ai eté authorisé par les Etats Generaux de nommer les Commissaires, et ceux d'Hollande ont eté aussi peu nommez par la Hollande que Mr. Steengracht par la Zeelande: je dois donc insister pour qu'il Soye payé et puis Vous marquer que je Compte que dans peu de Jours Mylord Auckland recevra Ses Instructions et que les Conferences pourront recommencer et Se tenir avec plus de trait que jusqu' ici. J'espere qu'en Zeelande on approuvera aussi la Convention [1]) touchant les Païs Bas; cette affaire S'est terminée plus heureusement que les

---

1) Zij hield in: geene tusschenkomst, dan op uitnoodiging des Keizers of uit noodzaak, en alsdan alleen ten behoeve der privilegien des lands.

apparences ne Sembloient devoir le promettre. Je Vous envoye Une lettre de la Ville de Flessingue du 11 Xbre qui veulent que je laisse Une Place de Bode Vacante pour le bien de leurs Finances; le Conseil des domaines demande a etre entendu la dessus, mais avant je Serai Charmé de Scavoir ce que Vous en pensez, Comme aussi Sur l'Avis ci-joint de Mrs. de Veere de la meme date Sur la Requete du nommé Walmeester. Je trouve que Vous avez fait fort bien de faire defendre le livre Intitulé *de Zaek der Verdrukte Hollantsche Patriotten Voor de Vierschaer der Menschelijkheit gebracht*, et d'avoir fait annuller la Vocation du Ministre Bosch a PoortVliet. [1]) J'espere d'apprendre bien tot que Vous aurez reussi a faire prendre Un Meilleur arrangement touchant les Calamiteuse Polders. J'approuve trés fort que Vous n'avez pas quitté la Province dans cette Circonstance. Je ne me rappelle aucun Objet Sur lequel je ne Vous aye pas repondu maintenant et Vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 Janvier 1791.

L'Election du Baillif n'est pas dans Un Couvert; etant Une Commission, Vous voudrez bien en faire l'Usage Ordinaire.

Monsieur,

J'ai eu le Maitre des Comptes de Bruyn pour demander la Place de Gecommitteerde Raet Vacante par la Mort de

---

1) De bekende patriotische predikant Bernardus Bosch, welke beroeping den 16 Mei 1791 toen veel gerucht maakte, vooral na de vernietiging door Gecommitteerde Raden.

Mr. Rosevelt. Je lui ai dit ne pouvoir rien lui promettre, et devoir rester en mon Entier avec du reste des Compliments. Je Vous prie de me faire Scavoir qui Vous croyez que devra avoir ce Poste; je crois que Mr. Rosevelt est Une Perte, il m'a toujours paru bien Intentionné. Je joins ici les Nominations de Thoolen et j'attendrai Votre Avis Sur les Elections a faire; Elles me Sont parvenues ce Matin. J'espere que Vous aurez eu Un heureux Voyage et que celle ci Vous trouvera en parfaite Santé, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 Avril 1791.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 17 et 20 de ce Mois et n'ai pas voulu manquer de Vous donner Connoissance que j'ai fait les Elections de Thoolen et Flessingue Selon les Projets d'Election que Vous m'avez envoyé; je Suis faché qui Mr. Clyver a prié de n'etre pas mis cette Année Sur la Nomination des Bourguemaitres de Flessingue. Je crois que j'ai pris les deux moins Mauvais de la Nomination. Mr. Geene a eté nommé ce matin Conseiller de la Cour de Flandres et a preté Serment en cette qualité, ayant eté nommé Sans Resomption. Je Suis Charmé que la disposition est bonne Sur l'affaire des quotes. J'ai bien cru que celle de la Compagnie du Ouest Effaroucheroit; j'espere qu'il y aura quelque Expedient a trouver qui Satisfasse la Hollande et la Zeelande; je Vous remercie de l'Envoy des Courtes Notules des Seances du 11 et 14 Avril. J'espere que l'Arret des Vaisseaux, qui ont voulu remonter l'Escaut, ne Causera pas autant d'Embarras que le Fameux Coup de Canon de 1784. Je crains que l'Election de Mr. Van der Loef pour Conseiller de la Cour ne Cause

des Embarras entre la Hollande et la Zeelande; le Pensionnaire Craint que la Cour et par Bricole la Hollande ne voudra mettre obstacie à son installation. J'ai cru necessaire de Vous en prevenir, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 22 Avril 1791.

Monsieur,

Je Vous felicite de Votre heureux Retour d'Angleterre et en attendant que je puisse Vous ecrire en detail Sur les affaires de la Compagnie des Indes Occidentales je Vous envoye Une Nomination de Mrs. de Goes du 20 Aoust, pour les places de Bourguemaitres Conseillers et Echevins que la Mort de Mr. Ossewaerde a rendu vacantes. J'y ai marqué l'Election, Si Elle est bonne je Vous prie de l'envoyer a Mr. de Larrey pour la faire expedier, j'y joins des lettres de Mr. A. W. Van Citters du 14 et 21 Aoust qui y Sont relatives; je Serai Charmé de Scavoir S'il y faut Une Reponce; j'y joins enfin la Nomination pour la place d'onder-Boekhouder de la Compagnie, et serai Charmé de Scavoir qui Vous croyez que je doive elire, et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Amelant ce 14 7bre 1791.

Monsieur,

L'affaire des quotes etant Sur le Point de Se terminer a l'Amiable avec les Provinces qui ont eté jusqu'ici les plus Retives, Il Seroit dommage de Voir perdre d'aussi belles Esperances par l'Impatience de la Zeelande. Je Vous prie de faire tous les Efforts que Vous pourrez pour engager Mrs. les Etats a payer les Troupes encore pour ces 3 Mois du moins, Jusqu' au Mois de Decembre, afin que les Choses ne viennent point en Confusion; je me flatte qu' avec le Mois d'Octobre on pourra proposer Un arrangement final des differents et je desire ardemment que les Provinces veuillent y donner leur Suffrage dans le Courant de ce Mois là, afin que le Nouvel Etat de Guerre puisse etre presenté encore cette Année ou au plus tard dans le Commencement de l'Anneé prochaine. Je Saisis cette Occasion de Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Leeuwaerden ce 16 7bre 1791.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 13 et du 18 Avril, je Suis Charmé que l'affaire touchant le dedommagement des actionnaires de la Compagnie des Indes Occidentales S'est arrangée a l'Amiable entre les Provinces; il S'agit a present de penser a nommer Un Gouverneur pour Essequebo. Je crois, Comme je Vous l'ai dit, que Mr. de Grovestins Conviendroit le mieux, mais je n'ai pas voulu me decider finalement Sans avoir entendu Vos Considerations Sur cet Objet: Si dans 15 Jours je ne reçois pas de Reponce Sur cet Objet, j'irai en avant et je le

nommerai puisque je dois croire alors qu'en Zeelande on n'a rien Contre ce Choix que je crois Utile pour empecher qu'il ne Se jette dans les Colonies dans le Parti de l'opposition, où alors il pourroit faire du mal, les Esprits etant montez a Une Certaine Hauteur. Je Vous envoye ci-joint l'Election d'Arnemuyden. Vous recevrez aussi par ce Messager l'Election de Flessingue, que j'ai faite Selon Votre Avis et j'ai envoyé celle de Thoolen a Mr. de Lichtenberg pour en avoir Son Opinion. Les affaires du dehors deviennent critiques: j'espere que l'on pensera en Zeelande a Consentir dans la Continuation des Troupes Subsidiaires; Amsterdam Sera facile Sur ce Point. Je crois qu'il faudra bien des Mesures pour Conserver la tranquilité tant au dedans qu'au dehors, et j'espere que la Zeelande Sentira la Necessité de faire dans ces Temps critiques l'Impossible pour y Concourir. Au reste je vous prie d'etre persuadé de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissan
Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 28 Avril 1792.

Monsieur,

Je Vous envoye Une lettre reçue de Mr. le Pensionnaire de Zeelande avec la Copie de ma Reponce; je Vous prie de les Communiquer a Mr. le Pensionnaire d'Hollande et de Concerter ensemble, Si je puis faire quelque Chose pour la defence de la Zeelande. S'il le faut, je puis envoyer d'ici ce qu'il y a ici en Garnison de la Compagnie de Sloet montant a environ 40 Hommes, mais je Voudrois alors tirer de Zeelande les detachements qui Sont actuellement a Veere et Vlissingen pour renforcer Axel et l'Ecluse, où il y a trop peu d'Artilleurs, et je pourrois tirer de BergenopZoom 100 ou 120 Hommes du Regiment de May, qu'on pourroit envoyer dans l'Isle de Walcheren

pour garnir les forts den Haek et Rammekens. Mais C'est aussi tout ce que je puis faire. La Venue de ces Vaisseaux François m'est fort Suspecte et il Se peut qu'ils Soyent venues pour voir s'il est facile d'arriver et de pouvoir aborder en Zeelande. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Breda ce 8 Juillet 1791.

Monsieur,

Je Vous envoye Une lettre du Sr. de Vries qui veut etre Fiscal Militaire de Zeelande, il me Semble que Selon le Nouvel Etat de Guerre ce Poste Sera Mortifié; mais S'il ne l'etoit pas, on ne pourroit le donner a cet Homme qui me paroit plus digne d'etre mis aux Petites Maisons que d'avoir Un Pareil Poste. Que pourroit on faire pour en etre quitte et pour Couper Court a Ses Sollicitations? que pourroit on faire pour lui pour qu'il aye du Pain ce dont je crois qu'il a besoin? Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Breda ce 13 7bre 1792.

Monsieur,

Je Vous envoye Un Rapport du Lt. Schalk du 28 7bre annoncant l'Arrivée de deux Vaisseaux Français devant Flessingue et Une lettre du Colonel Reitz du 30. Je Suis

fort peu Edifié de la Conduite de Mr. le Secretaire Schorer et je crois que l'on ne peut Se fier Sur les dispositions de Mrs. du Magistrat de Flessingue. Je Vous prie de Communiquer ces Pièces a Mr. le Pensionnaire Van de Spiegel et de Concerter ce qui pourroit Se faire pour la Sureté de la Province de Zeelande. Je Compte etre Samedi a la Haye et alors on pourra en parler plus a loisir, mais Si l'on croit Un Renfort Necessaire pour la Zeelande, il y faudroit aussi alors Un Commandant pour l'Isle de Walcheren, Comme dans les Temps precedents, quant on a cru qu'il falloit prendre des Precautions; peut etre en faudroit-il un a part pour l'Isle de Schouwen. Je joins ici Un Rapport du Major Thileman du 30. Vous y verrez Une Etourderie de Mr. Van der Boon Mesch et Une Resolution de Mrs. de Veere qui ne prouve pas beaucoup de Harmonie entre le Baillif et le Magistrat. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Breda ce 3 8bre 1792.

Monsieur,

J'ai reçu hier Votre lettre du 12. Je Vous envoyerois Volontiers la Fregatte du Capitaine Menzer, mais on croit en avoir besoin en Hollande, n'y ayant que ce Seul Vaisseau pour garnir la Rade du Texel; je ne puis donc pour le Present l'envoyer, peut etre que les Idées Changeront et alors je Vous l'envoyerai, Car je crois qu' Elle peut etre plus Utile en Zeelande qu' au Texel; j'ai ecrit ce Soir au Lt. General de Nieuwenheim pour l'authoriser a envoyer en Zeelande a la Requisition des Etats de la Province Un Battaillon en Un detachement de deux ou trois cent Hommes, S'il peut le faire Sans trop degarnir Sa place qui doit etre a l'abri d'un Coup de Main. Je Vous en previens et je Vous prie de ne pas demander de Troupes avant

que Vous en ayez Veritablement besoin, et de m'en avertir en meme Temps afin que Si Mr. de Nieuwenheim croyoit en avoir besoin lui meme, je puisse tacher de Vous les procurer d'ailleurs. Je Suis Charmé que Vous avez pris la meme Resolution que la Hollande pour ecarter les Personnes Suspectes et je me flatte que Vous pouvez Compter Sur les Troupes qui Sont en Zeelande en Cas d'Emeutes. Au reste je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 9bre 1792.

Monsieur,

Je me trouve en bonne Possession de Votre lettre du 18, et Monsieur le Pensionnaire Van de Spiegel m'a Communiqué celle que Vous lui avez ecrite le 19; je crois qu'il est très Necessaire de prendre des Mesures pour garder la Zeelande, je ferai tout ce qui est en mon Pouvoir pour cela, Mais les Moyens ne Sont pas Grands: que Seriez Vous en Etat de faire Chez Vous, les Vaisseaux qui doivent transporter les Troupes aux Colonies ne pourroient-ils pas Servir de Garde Cotes jusqu' a la gelée? pourriez Vous informer Combien cela Couteroit? les Troupes qui Sont a bord pourroient Servir pour le premier Moment du moins à la defence de la Zeelande. J'envoye a l'Amirauté l'Ordre pour le Lt. Schalk pour Se rendre devant Bath je Vous prie de Concerter avec Monsieur le Pensionnaire Van Citters, S'il y auroit des Mesures a prendre pour la Sureté de la Province, et pour empecher autant que Possible les Mauvais desseins de ceux qui veulent du mal a la Republique; ce qui feroit, je crois, beaucoup de bien ce Seroit l'Apparition d'une Escadre Angloise dans Vos Parages, Comme en 1747. Aureste je Vous prie de

me tenir informé de ce qui Se passe de Votre Coté, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 21 9bre 1792.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Votre lèttre du 23. J'ecris a l'Amirauté de Zeelande pour les engager a augmenter l'Equipage de leur Vaisseau et d'equiper deux Hoekers; j'ecris aussi aux Amirautés de la Meuse et d'Amsterdam pour tacher d'avoir des Vaisseaux qui puissent Servir a proteger Vos Cotes et celles d'Hollande. J'approuve que Vous n'avez pas remis dans ces Circonstances la lettre a l'Amirauté touchant le Navire Commandé par le Lt. Schalk, mais il est bon qu'il Se rende Vers Bath, quant les Vaisseaux Francois auront passé, afin que S'ils nous veulent du mal, il puisse Servir a defendre la Cote; j'espere que les depeches de Samedi Seront arrivées a Temps. Je ne Vous ai pas ecrit, et j'ai Seulement envoyé les Ordres de leurs Hautes Puissances aux Commandants du Vaisseau Garde Cote et du Fort de Batze kade. J'aurois bien desiré que Vous m'eussiez ecrit en meme Temps qu' a Mr. Van de Spiegel le 22 de ce Mois et je Vous prie S'il arrive des Cas pareils de m'ecrire Sur ce Sujet aussi directement. J'approuve très fort que Vous en ecriviez a Mr. Van de Spiegel, mais je Serai Charmé d'avoir aussi des Informations directes de Votre part. Est il vrai que ce Castagnier qui a Commandé les Chaloupes Cannonnieres, S'appelle Jan Castagne et qu'il est banni pour Fraude de Zirikzee. Je crois Comme Vous que l'apparition de quelques Vaisseaux Anglois Seroit très desirable, et je Souhaite ardemment que Vos esperances que Vous n'avons rien a craindre d'Hostile pour le moment ni des Armes Francoises ni de

Nos emigrés Se verifie. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 27 9bre 1792.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 28 et 30 9bre et j'envoye le Capitaine Haringman, qui Vous remettra celle ci, pour Commander les Vaisseaux Stationnés en Zeelande. Comme il est Connu la, j'espere que Sa Personne ne Sera pas desagreable et je lui ai Ordonné de Se Concerter en tout avec Vous. Je Vous envoye ci-joint Copie de Son Instruction a laquelle je me refere; j'envoye ordre au Lt. Col. Portegies ou a l'Officier Commandant des Troupes destinées pour les Indes Occidentales, de Se laisser employer tant par Terre que par Eau, a la Requisition des Etats de Zeelande ou de Mrs. les Gecommitteerde Raeden. Je ne Scais d'autre General a Vous proposer que Votre Cousin de Brakell, mais il a refusé de Commander a l'Ecluse en 1784, ou le General de Braeuw. Votre Cousin est Brave Comme Son Epée, mais il a dit dans ce Temps la qu'il n'etoit pas en Etat de Commander dans cette place, et je crains qu'il feroit les memes difficultez pour le Commandement en Zeelande; je n'ai pas Sondé le General de Braeuw, Voulant Scavoir auparavant S'il Seroit agreable en Zeelande. Je Vous remercie pour l'Envoi des Courtes Notules du 9, 12, 15, 19, 22 et 26 9bre et de la Publication touchant les Emigrez; je Suis très obligé aux Etats de leur Resolution touchant le Parreinage Eventuel pour l'Enfant dont la Princesse Hereditaire est Enceinte. Je crois qu'il Sera difficile de faire Choisir Un autre endroit pour le depot que Naerden, mais la Chose Sera examinée.

Au reste je ferai ce que je pourrai pour la defence de Votre Province, les Anglois pourroient Vous etre bien Utiles et l'apparition de quelques Vaisseaux de Guerre pourroit Sauver l'Etat. On Nous menace d'une Invasion en Hollande: ce ne peut etre que par l'Escaut; enfin Nous ferons ce que Nous pourrons pour Nous defendre. Au reste je Vous prie d'etre persuadé que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 4 Xbre 1792.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos lettres du 3, 6, 8 et 12 de ce Mois, la longueur du Voyage du Capitaine Haringman est Cause que le depart de Mr. de Braeuw et Sa Nomination au Commandement General des Troupes en Zeelande a tardé. J'ai attendu Votre Reponce a ma lettre du 4 et jusqu'a ce que je l'eusse, je ne pouvois repondre a Vos lettres du 3 et du 6 ni a celles des Etats des memes dates. Le General de Braeuw part demain; Voici Copie de Son instruction et de ce que j'ecris a cette occasion au Capitaine Haringman; je Vous envoyerai les deux Cutters de la Meuse des qu'ils Seront prets, et je me flatte que Vous les aurez dans peu de Jours; j'envoye aussi Ordre au Capitaine Menzer de Se rendre en Zeelande avec le Vaisseau le Waekzaemheit. C'est tout ce que je puis faire; je crois que Nous ferons bien d'etre Sur Nos Gardes. Je Vous remercie de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion de la Naissance de mon Petit Fils, Dieu Veuille qu'il puisse voir des Jours plus tranquiles et se rendre

Utile a Sa patrie. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 Xbre 1792.

Je joins encore ici la Nomination pour la place de Caissier de la Compagnie et j'attendrai Votre Avis Sur l'Election.

Monsieur,

Je Suis faché de devoir Vous donner Une Mauvaise Nouvelle [1]), je la Communique au General de Braeuw et au Capitaine Haringman. Plaise a Dieu qu'Elle ne Soye pas fondée, enfin il faudra Se defendre le mieux que l'on pourra. l'Election de Veere est faite et part aujourdhui, j'ai elu ceux que Vous m'avez propose. Je ne puis donner de Renfort en Zeelande qu'en tirant de la Flandre, en ce Cas-la je pourrois Vous fournir Un Regiment, mais il Sera Necessaire que l'on fasse partir le plus tot le mieux les Troupes destinées pour les Colonies, ces Gens ne Sont ni habillez ni equipez pour etre employez en Europe et on me tourmente beaucoup pour les faire partir. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 27 Xbre 1792.

Monsieur,

Il ne puis encore repondre ce Soir aux lettres des Etats ni des Gecommitteerde Raeden faute de Temps. S'il est absolument Necessaire que la Zeelande aye Un Renfort, je ne puis le tirer que de l'Ecluse et de Hulst, de Chacune

1) De Fransche Conventie had de sluiting der Schelde vernietigd en aan de Nederlandsche uitgewekene patriotten steun beloofd.

de ces Villes un Battaillon. Il me Semble qu'il Seroit le mieux de mettre a Flessingue le Battaillon qui Viendroit de l'Ecluse et dans l'Isle de Zuyd-Bevelant celui qui viendra de Hulst, et pour les Cannonniers je Suis plus Embarrassé, et je ne Scais d'où les tirer; je verrai Cependant Si je puis en tirer Une Cinquantaine de Flandres, mais il faudra, Si ces deux Battaillons viennent, que le detachement de BergenopZoom y retourne. Je puis Vous assurer que je tacherai d'aider la Zeelande le plus tot possible, mais Vu la foiblesse de l'Armée, je ne puis faire ce que je voudrois et je desirerois que l'on pût du moins être quelque part en Force et à moins qu'on ne prenne ce Parti, et Si l'on S'obstine a vouloir avoir partout quelque Monde et nulle part Un Corps, il est Notoire que 8000 et peut etre 2000 Hommes peuvent mettre la Confusion dans le Païs. Vous aurez dans ce moment Une Escadre Angloise en Zeelande Sous les Ordres du Commodore Murray. Je crois qu'il est bon que l'on les traite avec toute la Politesse possible et que l'on fasse accueil aux Officiers; a mon Grand Regret ils ne pourront rester longtemps et je crois qu'une partie ne restera que 8 Jours, ou tout au plus 10 Jours. Je crois que le but de l'Angleterre est de Proteger la Zeelande, mais en meme Temps d'empecher a force Armée les François d'entrer avec des Vaisseaux-Armez dans l'Escaut. Je Vous envoye Copie de la Proposition que j'ai faite ce matin a la besogne Secrete, et j'ecrirai en Consequence a Mr. Haringman en m'informant S'il se croit assez fort pour pouvoir avancer vers Saeftingen, et prendre la Une Position qui Couvre l'Isle de Zuyd-Bevelant, et empeche le Passage de Vaisseaux qui pourroient vouloir penetrer dans des Vues hostiles d'Anvers soit en Hollande, soit en Zeelande. Au reste je saisis cette occasion de vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 2 Janvier 1793.

Monsieur,

J'envoye en Zeelande le 2d. Battaillon du Regiment de Munster, il doit Se rendre a Goes d'où l'on pourroit envoyer deux Compagnies de Villattes au Fort de Bath pour relever les detachements de BergenopZoom. Je Vous envoye la Copie de la lettre que j'ecris a Mrs. les Gecommitteerde Raeden au Sujet du Renfort que j'envoye en Zeelande; en fait d'Artillerie je ne puis donner qu'un Officier, 2 Bombardiers, 3 Caporaux et 24 Cannonniers. C'est tout ce qu' avec peine je puis tirer de Flandre. Mon but avoit eté de Concentrer les Troupes et de diminuer la Flandre au point de n'avoir que l'Apparence d'une Garnison, et Si l'on otoit ce Mur a la Zeelande [1]), de lui donner la Moitie de ce que l'on retireroit de Flandres; mais Comme cela n'a pu Se faire et qu'on veut que la Flandre ne Soye pas degarni, je n'en puis retirer davantage; j'espere que la Zeelande Consentira dans le Plan d'Augmentation et dans celui pour l'Artillerie qui va paroitre cette Semaine, alors on peut Vous fournir les 60 Cannonniers que Vous demandez, mais maintenant je ne puis donner davantage avec Possibilité. Quant aux Ordres Eventuels que Vous demandez pour l'Ecluse, je ne puis les donner et Vous n'en avez pas besoin avec les Vaisseaux que Vous avez et que Vous aurez pour la defence de Votre Province, pour laquelle Vous aurez, avec le Renfort qui vient d'Axel, 5 Battaillons et deux Compagnies de Grenadiers. Je Vous envoye la Copie des Ordres que j'ai envoyé en Consequence de la Resolution positive a la besogne Secrete au Capitaine Haringman et au Commandant du Fort de Bath. Il n'y avoit pas de Possibilité d'empecher que de pareils Ordres ne fussent donnez; outre que l'Honneur de l'Etat l'exigeoit, le refus de les donner auroit Occasionné le depart de l'Escadre Angloise dont il restera a present au moins la moitié dans Vos Parages, et l'Interet de l'Etat exige Selon moi que l'on ne mît pas du froid entre l'Angleterre et Nous. Nous ne pouvons aller Seuls et Si nous voulons etre aidez, Nous devons aussi faire ce qu'ils demandent,

1) Staats-Vlaanderen strekte Zeeland tot muur.

Surtout quant leurs demandes Sont Justes: ici on ne nous demandoit que de Soutenir Notre Droit et on nous mettoit a meme de le faire. Je Scais bien que la Guerre peut S'en Suivre, mais cela prouve qu'il faut Se mettre en Etat de la Soutenir et je recommande aussi la Conclusion de la Petition des Leegerlasten. Je Vous prie aussi de vouloir faire approuver la Conduite de Mr. Van Citters d'avoir Consenti dans la Resolution Sur l'Escaut hier dans la besogne, et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 8 Janvier 1793.

Monsieur,

J'ai vu avec plaisir que le Battaillon de Munster l'Artillerie, la Fregatte du Capitaine Meurer et Une des Chalouppes Cannonnières et le Hulk Sont arriveés en Zeelande. Vous voyez par la que l'on a de bonnes Intentions pour la Zeelande; j'ai aussi fait l'Impossible pour faire rester les Vaisseaux Anglois et je me flatte que Vous en avez encore trois. J'espere qu'ils Seront relevez par 3 autres ou Un plus Grand Nombre. Mais il faut de la Reciprocité et que la Province Se montre dans ces Circonstances. La Hollande et l'Overijssel ayant Consenti dans l'Augmentation de l'Armée, j'ai demandé que *hangende de deliberaties* je fusse authorisé a ordonner aux Regiments d'Infanterie, Cavallerie, Dragons et Hussarts de se Completter et de faire les Recrues Necessaires et achetter les Chevaux pour pouvoir effectuer l'Augmentation quant Elle Sera Conclue; cela a eté Conclu a la Protestation des deputez de Zeelande. Il faudra prevenir l'Effet que cette Conclusion peut faire et insister pour que dans ces Circonstances Majeures on ne retarde pas par là la Resolution de Con-

sentement dans l'Augmentation en Zeelande; j'ose assurer que cela est d'une Necessité Indispensable dans le Moment present et que le Salut de l'Etat en depend. Je Vous envoye Une lettre Sous Cachet Volant pour le Pensionnaire Van Citters que je Vous prie de fermer et de lui remettre, Si Vous n'y avez pas de Remarques, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 25 Janvier 1793.

Monsieur,

J'accuse la Reception de Vos differentes lettres, je Suis Charmé que l'Augmentation aye passé en Zeelande, celle de l'Artillerie n'est pas Conclue aux Etats Generaux, la Frise n'etant pas prete encore Sur cet Article. J'ai prié Mylord Auckland de donner les Ordres Necessaires au Capitaine Murly pour qu'il reste encore Un peu en Zeelande; je Vous envoye Copie de Sa Reponce. J'ai ecrit en Angleterre pour avoir du Secours, et notamment pour la Flandre. Il est difficile de Contenter tout le Monde, mais on doit faire ce qu'on peut et je ne puis faire des Choses Impossibles. J'attends Reponce de l'Angleterre, au Sujet du Secours que j'ai demandé de la part de la Besogne Secrete. Vous Scavéz Sans doute la Resolution prise dans la Convention Nationale de faire la Guerre Personnellement au Roi d'Angleterre et a moi. Vous Scavez aussi l'Embargo mis Sur les Vaisseaux de la Republique dans les Ports de France. On a resolu ce matin de defendre au Commandant des Vaisseaux en Zeelande de laisser passer les Vaisseaux Armez qui Sont a Anvers, je lui en envoye l'Ordre par ce

meme Messager, il doit leur dire que ce n'est que jusqu' a ce que l'Embargo Soye levé et Si ils veulent forcer le Passage, repousser la force par la force; j'ai cru Necessaire de Vous en prevenir et Suis avez Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 7 Fevrier 1793.

Le Messager etant parti Sans attendre ma lettre, je Vous envoye celle-ci par la Poste qui part aujourdhui.

La Haye ce 8 Fevrier 1793. G. Pr. v. Orange.

Monsieur,

Je Vous envoye la Copie d'une lettre aux Etats de Zeelande, je renforce les Garnisons de Zeelande par Un Bat. de Munster et le Regiment de de Bons, mais je crois qu'il est Necessaire de retirer Un Regiment de Zeelande pour renforcer Bergen op Zoom; il faudra faire les Inondations de ce Coté la et Se mettre en defence le plus tot le mieux; mais Sans Un Renfort Considerable cette Place ne tiendra pas longtemps. Voila pour quoi j'ai besoin de ce Renfort: preparez y les Esprits. Il faut Sauver la Patrie, Dieu Veuille que Nous reussissions. Je Suis pret a tout Sacrifier pour cela, mais il faut que je n'aye pas de Chicanes Sur les Patentes, Sans quoi je ne puis plus me meler de rien, Car je le declare tout est au Service de ma Patrie horsmis mon honneur et celui là je ne veux ni ne dois le Sacrifier: C'est ce que l'on ne peut exiger de moi. Si l'on veut que j'agisse, il faut que mes Patentes Soyent respectées ou je Serai Obligé d'ecrire aux Etats Generaux pour leur remettre les Patentes, ne voulant pas en avoir le Nom Sans en avoir l'Effet et me rendre responsable vis a vis

de la Nation Sans avoir les Moyens de la Servir Comme il faut; au reste je Suis très Content de la Maniere dont Vous avec dirigé les affaires dans cette Crise; je n'ai pu faire rester les Vaisseaux Anglois quelque Chose que j'aye pu dire ou ecrire. Soyez assuré que S'il n'y a pas de Troupes Angloises il n'y a pas de ma faute. Je desire que les Secours promis arrivent bientot. Breda est entouré; Si Lt. Gen. du Moulin peut y parvenir il n'a rien pour le defendre: il droit etre a present a Geertruidenberg. Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 22 Fevrier 1793.

Monsieur,

Je Vous remercie de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion de mon Anniversaire et de la belle defence du Willemstad et je Vous felicite du Bon Succes de l'Expedition des Challouppes Armées du Coté de Lillo; je me flatte que ce bon Succes Servira a encourager Nos Gens et a decourager les François de faire des Expeditions Sur l'Escaut. Je Compte laisser en Zeelande ce qu'il y a horsmis les Grenadiers et Un detachement du Regiment de Darmstadt de 4 a 500 Hommes; comme l'Augmentation Se fait en attendant, les Battaillons etant renforcez, le detachement des Grenadiers ne diminuera pas leur force Sur le Pied Ordinaire et je me flatte que quant il S'agira de marcher en avant pour Couvrir leur Province, la Zeelande ne fera pas de difficulté a les laisser marcher, Sans quoi je dois m'addresser a la Generalité pour obtenir Un Ordre aux Troupes de marcher Sans attendre les Attaches. Comme la Hollande a deja accordé pour le Temps de la

Guerre. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Dort ce 25 Mars 1793.

Je Suis ici depuis 3 Jours et compte retourner ce Soir à la Haye.

Monsieur,

J'ai bien reçu Vos differentes lettres; dès que j'aurai Un peu de loisir, j'espere d'ecrire au Pensionnaire Van Citters au Sujet de la Resolution touchant les Attaches. Il est Certain que Vous n'avez pas besoin de deux Battaillons dans Tholen et de deux dans Zuydbevelant, maintenant que les François ne Sont plus ici, et que les Autrichiens m'ont prié de mettre Garnison pour eux a Lillo, Liefkenshoek et ici; j'ose affirmer que Si Vous avez 3 Battaillons Sans Grenadiers dans Walcheren, Un Battaillon et demi Sans Grenadiers a Zirikzee et Brouwershaven, 3 Compagnies a Tholen, 4 a Goes et 2 au Bathcade, Vous avez ce qu'il Vous faut: cela fait 6 Battaillons et alors je puis mettre Garnison en Flandres. J'ai vu arriver les Vaisseaux Anglois, et j'ai pris la liberté de dire au duc d'York et a Mylord Auckland qui Sont ici, que je Serois Obligé de leur demander Un acte de Non-Prejudice pour la Republique [1]) a mon Arrivée a La Haye, j'en ai aussi parlé a Mr. de Metternich. Il y a quelques Semaines que je n'aurois pas cru Vous ecrire d'ici et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Anvers ce 9 Avril 1793.

---

1) Deswege, dat de Engelsche schepen de Schelde opgevaren waren.

Monsieur,

J'espere que celle-ci Vous trouvera heureusement arrivé en Zeelande et que Vous aurez eu Un bon Voyage. J'ecris par ce Courier a Mr. Kien Van Citters qui preside l'Assemblée des Dix Sept [1]) Sur l'affaire de Mr. le Fiscal de Lijnden pour voir S'il y a Moyen d'arranger les Choses Comme Vous le desirez; je Souhaite que je puisse y reussir a Votre Satisfaction. J'ecris aussi Sur l'affaire du Gouverneur Van de Graeff a Mr. Kien Van Citters a Mr. Veth Van de Perre. Mrs. les Commissaires me presentent encore de nommer le Second Commissaire Zeelandois et de nommer Mr. Van den Houten; je Vous prie de me faire Scavoir Si Vous y voyez encore tant de difficultez que ci devant et Si Vous desirez que je ne defere pas Provisionnellement a leur demande. Je Vous recommande la Conclusion de la Petition pour la Marine et d'engager les Etats a etre faciles au Sujet du dedommagement pour les Villes qui ont Souffert par des Sièges durant cette Campagne. S'il y avoit Moyen que Sur l'affaire des Subsides la Zeelande put etre aussi plus Coulante, j'en Serois Charmé, car je Suis Compromis Vis a Vis du duc de Brunsvic. Je Vous prie de me donner Un Memoire a ce Sujet que je puisse montrer au Conseil d'Etat et a la Besogne, afin de voir ce qui peut Se faire de ce Coté là, Car je crois que la Zeelande S'est expliqué la derniere et que C'est au Conseil d'Etat a repondre, pour cela je voudrois que Vous me detaillez les Raisons de la Zeelande, afin que je puisse voir ce que le Conseil d'Etat repondra, et Suis au reste bien parfaitement,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G Pr. d'Orange.

La Haye ce 16 9bre 1793.

---

1) De Bewindhebbers der O. I. Compagnie.

Monsieur,

Me reservant de Vous ecrire plus amplement Un autre Jour, je dois me borner a Vous envoyer la Copie de ma lettre a l'Assemblée des dix Sept touchant Mr. le Fiscal de Lijnden, et je joins ma lettre a Mr. Radermacher Comme President de l'Assembleé des dix Sept pour lui recommander cette affaire et celle de Mr. Van de Graef, et Une lettre a Mr. Kien Van Citters; je Vous prie de lui Communiquer mon Projet de lettre et de Concerter ensemble S'il est Comme il doit etre ou les Changements qu'il y faudroit faire, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 23 Xbre 1793.

Monsieur,

J'ai expedié les Elections de Zirikzee et de Veere Comme Vous me l'avez proposé; je n'ai pas le Temps de repondre aujourdhui Sur les Objets Contenus dans Vos differentes lettres, mais je dois vous entretenir Sur Un Point qui Concerne mon Fils Ainé: il a besoin d'un Secretaire pour la Campagne prochaine Sur le Pied Comme Mr. Fagel a eté Chez lui, avant qu'il a obtenu la Mission en Dannemark. Son Choix est tombé Sur Mr. Pestel, Pensionnaire de Flessingue et je l'ai approuvé; il y a Seulement Une difficulté C'est que ce Poste n'etant pas permanent, il n'est pas a exiger de Mr. Pestel qu'il quitte Un Emploi permanent pour Un Emploi Temporaire, et Nous desirerions que Mrs. de Flessingue voulussent lui accorder Un Conger d'absence et Une Permission d'accepter ce Poste en entrant en fonction dès le Commencement de l'Année prochaine. Je Vous prie de Sonder le terrain et de tacher d'arranger

cette affaire. S'il faut Une lettre de moi a la Ville, je Suis pret a l'ecrire; j'attendrai la dessus Votre Reponce et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 24 Xbre 1793.

Monsieur,

Je Vous remercie de ce que Vous voulez bien me dire a l'Occasion du Renouvellement d'Année; je Vous la Souhaite bonne et heureuse. Je ne puis Vous ecrire Une longue lettre aujourdhui faute de Temps et dois me borner pour aujourdhui a Vous envoyer Une lettre aux Etats de Zeelande pour nommer Mr. Van den Houten pour la Commission qu' avoit Mr. de Mauregnault; j'y joins la Copie de cette lettre que j'ai fait faire pour Vous, afin que Si Vous y avez des Remarques, je puisse y faire les Changements requis. Je Vous prie de me faire Scavoir quant l'Assemblée des Etats Compte Se Separer, afin que je puisse auparavant Vous repondre Sur les points Sur lesquels Vous desirez avoir reponce. Je dois Vous recommander les differentes Petitions, le remplacement des Troupes de Brunsvic et les Subsides, car je crains qu' a la fin la Republique en aura du desagrement de la part de la Prusse, Si le Subside d'Anspach n'est pas payé, et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 14 Janvier 1794.

Monsieur,

J'ai bien reçu le Compte de la Ville de Vlissingue de l'Année 1793 et ceux de la Ville de Veere de 1790 et 1792, mais celui de 1791 ne S'y trouve pas et il est Singulier qu'il Conste que celui de 1790 a eté Saldé le 22 Mars 1793 et celui de 1792 le 6 Fevrier 1794, ainsi je Suppose que c'est Une faute d'ecriture et que 1790 veut dire 1791. Au reste je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 12 Avril 1794.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint les Nominations de Flessingue, Vous priant de vouloir bien me donner Votre Avis Sur l'Election a faire, cette Election devra aller a la Haye pour etre expidiée, revenir a moi pour etre Signée, retourner a la Haye pour etre Contresignée et expediée au Conseil des domaines, et etre envoyée de la a Flessingue. Comme C'est deja le 23 aujourdhui, Je crains que cette Expedition ne Sera pas faite a Temps; je joins ici la Copie de la lettre que j'ai reçue de Mrs. les Gecommitteerde Raeden touchant le Lieutenant Colonel Pabst, les lettres officielles de Mr. de Braeuw du 16 Fevrier, 2, 9 et 23 Mars et Ses lettres particulieres du 9 Fevrier, 2 et 23 Mars qui Se trouvent dans la Copie de ma lettre de l'Onze Avril; j'y joins encore des lettres du meme du 9 et 16 Avril et Vous prie de me faire Scavoir ce que Vous croyez que je dois faire pour tenir en Ordre Mr. Pabst et donner Satisfaction au College des Gecommitteerde Raeden, dans le Cas ou ce qu'il a dit Soye Sans fondement, Car S'il avoit malheureusement Raison dans ce qu'il disoit, je

ne puis le Condamner a quelque punition. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Bruxelles ce 23 Avril 1794.

Monsieur,

Je Vous felicite de Votre heureuse arrivée a Flessingue, je Suis Charmé que les Anglois Se Sont rendus a Anvers et que cette Ville au moins Sera bien gardée. Un Point essentiel C'est d'empecher que les Ennemis ne passent l'Escaut a Lillo, et j'espere que le duc d'York en aura Soin Sans quoi il faudra que je le fasse; je ne Scais encore ce que le tout deviendra. Je Suis Charmé qu'on demolit le Fort du Hazegras. Je n'ai rien de Nouveau Si non que mon Fils Ainé a du Se battre de Nouveau le 6, que le 8 il doit S'etre rendu a Corbaix, et j'espere que dans peu il prendra Sa Position entre Malines et Louvain, afin d'etre prés du Païs pour pourvoir s'y jetter en Cas d'un Evenement malheureux. Au reste je Saisis cette Occasion de Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye 9 Juillet 1794.

Je me trouve en bonne Possession de Vos differentes lettres, j'ai eu Soin de l'Election de Middelburg, je crois Comme Vous que le plus heureux dans ces Circonstances

Seroit de ne pas perdre les Troupes, Ammunitions, Vivres etc. en Flandre; mais C'est Une operation qui n'est pas facile Selon moi, je vais en ecrire au Prince de Darmstadt et a l'Amiral de Kindsbergen. S'il ne vient point de Vaisseaux Anglois, il n'y a pas de ma faute. Si nous retirons les Troupes de Flandre, mon dessein Seroit de donner au moins 2 Battaillons et Un Esquadron pour l'Isle de Zuydbevelant qui me paroit etre celle qui a le plus besoin de Secours; mais je crois que le reste du Corps Vous defendroit mieux en le plaçant a BergenopZoom et Steenbergen qu'en l'envoyant en Zeelande. Il me Semble qu'une Chose Essentielle est de rassembler tous les Bateaux possibles en Zeelande pour transporter de Flandre, en Cas que cette Mesure Soye approuvée a la Generalité, les Troupes et Munitions qui Sont en Flandres. Concertez Vous la dessus avec le Prince de Darmstadt et l'Amiral Kindsbergen et tachez de leur faciliter cette besogne. Mrs. de Cattendijke et de Beveren ont paru Contens de leur Reception ici. Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 5 Aoust 1794.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint Sous Cachet Volant Une lettre pour le Lieutenant General de Braeuw que je Vous prie de lui faire parvenir. Je crois que l'Arrivée d'un Corps Anglois dans ces Circonstances en Zeelande peut etre de Grande Utilité; je Vous prie d'en donner Connoissance au Pensionnaire Van Citters et de Concerter avec lui les Moyens pour que ces Troupes Soyent bien reçues. Je crois que le mieux Seroit Comme je l'ai mis dans ma lettre a Mr. de Braeuw, que les Anglois Se chargeassent

de la defence de Walcheren et Schouwen et Nous de Zuydbevelant et Thoolen. Il faut que l'affaire Soye traitée avec autant de Secret que possible. C'est pourquoi je n'ecris ni aux Etats ni aux Gecommitteerde Raeden. Je Vous Confie que l'Expedition dont je parle dans ma lettre au General de Braeuw, est Un Projet d'aller delivrer l'Ecluse; je crois qu'il Seroit a Souhaiter que nous pussions armer les Paisans en Zeelande pour la defence de la Republique Sur le Pied que je l'ai proposé aux Etats Generaux ou Sous tel autre arrangement que l'on trouvera meilleur. Je ne Scais Si Un Armement des Bourgeois des Villes pourroit etre Utile, peut etre pourroit on en tirer des Handlangers pour l'Artillerie. Au reste Soyez assuré que je Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 9 Aoust 1794.

Je Vous prie de vouloir bien mettre Vos Soins pour que les Troupes et l'Escadre Angloise Soyent bien traitées et que l'on leur fournisse ce dont ils pourront avoir besoin.

Monsieur,

Ceci n'est que pour Vous marquer que vu les Instances du Conseil des Colonies je ne puis Vous laisser Mr. Craeyenhof, mais j'envoye le Lt. Colonel Directeur Van Hoof dans l'Isle de Thoolen, Comme Vous verrez dans la lettre que j'ecris aujourdhui à Mrs. les Gecommitteerde Raeden de Zeelande, datée du 21. Vous y aurez de plus l'Ingenieur Wildeman pour relever Mr. Crayenhof. Au reste je Suis Sur mon depart pour Breda ce qui m'oblige d'etre

Court, et C'est avec la plus parfaite Consideration que je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 22 Aoust 1794.

Si l'on prefere garder Un. Battaillon ou quelques Compagnies Nationales a Middelburg, je n'y vois pas d'Inconvenient, mais il me paroit que la Garnison de Middelburg n'est pas fort Necessaire, et que les Troupes Seroient plus Utilement ailleurs. Je desirerois bien que l'on put Sauver l'Ecluse ou du moins en tirer la Brave Garnison.

Monsieur,

J'ai ecrit aujourdhui a Mr. de Kindsbergen et me refere a cette lettre, je Serai Charmé de Scavoir Si Vous croyez que mon apparition en Zeelande peut etre Utile, je n'y puis faire qu'une Simple Course et ne pourrai pas m'arreter plus de 29 heures ou tout au plus deux fois 29 heures, et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Breda ce 24 Aoust 1794.

Monsieur,

Le quartier maitre General Bentinck Vous Communiquera la Commission dont je l'ai Chargé et pourra Se Concerter avec Vous, S'il est Necessaire qu'il en donne ouverture a Mr. le Pensionnaire Van Citters ou a quelque

autre Membre des Gecommitteerde Raeden. Puissent les Efforts pour Sauver l'Ecluse et Sa brave Garnison etre Couronnez d'un heureux Succes. J'accuse la Reception de Votre lettre du 22, mais n'ai pas eu le Temps de lire les pièces qui y Sont jointes, et Suis au reste avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Breda ce 25 Aoust 1794.

Monsieur,

Je Vous envoye ci joint Sous Cachet Volant des lettres au Lt. Gen. de Braeuw et au Pensionnaire Van Citters. Il auroit mieux Valu que les Troupes de terre Angloises ne fussent pas venues en Zeelande que d'y faire Une aussi Courte apparition. J'y remedierai autant que je puis en envoyant de Flandres le Regiment de Douglas dont le 2d. Battaillon ne Sont que des debris; j'ai Chargé le Prince de Darmstadt de le faire marcher quant il recevra Nouvelle de Vous et du Lt. Gen. de Braeuw que les Anglois partent. Les Anglois ayant passé la Meuse et S'étant retirez en Gueldre le Duc d'York croit avoir besoin de ce Renfort; il reclame encore les 4 Battaillons Hannovriens qu'il a en Flandres, les 2 Bat. Anglois qu'il a BergenopZoom et les deux Battaillons Hessois qui Sont entre BergenopZoom et Steenbergen. S'il persiste a les reclamer, je ne puis les relever et je dois laisser ce Coté là de la Republique avec Une très Mediocre defence, ou laisser la Flandra Sans Troupes. Je Saisis cette Occasion pour Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 19 7bre 1794.

Je Vous prie de faire fermer mes lettres pour Mrs. Van Citters et de Braeuw et de les leur envoyer; je repondrai a Mrs. les Gecommitteerde Raeden touchant les Landsacten Une autre fois et j'envoyerai aux Etats le Plan tel qu'il est arreté pour la Hollande et pourroit l'etre mutatis mutandis pour la Zeelande.

Monsieur,

Je n'ai pas voulu manquer de Vous informer que dans la Situation où Sont les Choses, Crevecoeur S'etant rendu et le Bommeler Weert menacé d'une Invasion, j'ai du proposer l'Evacuation de la Flandre, il y restera Un Battaillon et 20 Cannonniers de ce Battaillon, 2 Compagnies Seront envoyées au Sas de Gant, 2 a Philippine, Une a Axel et Une a Hulst; le Regiment de Nieuwenheim Sera placé dans l'Isle de Zuydbevelant, les Battaillons d'Orange Gueldre et d'Orange Stad en Lande a BergenopZoom, Un Battaillon a Steenbergen: ainsi ce que la Zeelande perd pour Sa Sureté par l'Evacuation de la Flandre, Elle le regagne amplement d'un autre Coté; le depart des Anglois, Hannovriens et Hessois de la Flandre et de BergenopZoom et Sa ligne rend cette Mesure Necessaire. Quant meme on ne Seroit pas dans l'obligation de renforcer la Hollande, J'espere que Vous pourrez faire Considerer la Chose Sous Son Vrai point de Vue et qu'on ne blamera pas Mr. Van Citters d'y avoir Consenti, moyennant que la Zeelande fut pourvue des Moyens de defence Necessaire. Je pars demain pour Gorkum, pour voir ce que l'on peut faire pour mettre ce Coté la en defence, et Saisis cette occasion de vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 29 7bre 1794.

Monsieur,

J'ai trouvé Moyen d'envoyer Un Battaillon de plus en Zeelande, le Battaillon de Maneil y viendra qui laissera environ 100 Hommes en Flandres, pour que l'on ne puisse pas dire qu'on a evacué les Places, je n'ai pas voulu manquer de Vous en faire part, j'espere que cela ne Sera pas desagreable en Zeelande, et Suis au reste avec Une parfaite Consideration.

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Gorkum ce 9 8bre 1794.

Monsieur,

Je Vous envoye Une lettre pour les Etats de Zeelande et Une pour le Pensionnaire Van Citters; la Situation des affaires m'a obligé de faire il y a quelques Jours Une Proposition a la Besogne Secrete. Vous verrez par ma Copie de ma lettre aux Etats ce que je voudrois que l'on fit. Il est Sur que l'on ne peut rien finir et que Nous Sommes dans la Situation de ne pouvoir faire ni la Paix ni la Guerre; la Besogne Secrete ne peut pas m'appuyer, ainsi il faut Chercher Un Rempart plus Solide et cela ne peut etre que la Venue a la Haye des Personnes de plus de Poids dans les Provinces; j'ai ecrit Sous main a ce Sujet en Gueldre et en Overijssel, mais je crois devoir ecrire aux Etats de Zeelande, Frise et Stad en Lande pour leur prier de nommer Une Commission pour ici. J'espere que Vous Serez a la Tete et Un ou deux autres deputez, afin que l'on puisse alors prendre avec plus d'Effet des Resolutions a la Generalité. Depuis Votre depart on n'a aucune Nouvelle de la Paix. Il S'agiroit de Scavoir Si Elle peut Se faire et a quelles Conditions de prendre des Resolutions pour les quelles on diroit: Sur ce Pied là Nous

Sommes prets a faire la Paix, mais C'est Notre Ultimatum, et en meme Temps de prendre les Mesures necessaires pour dans le Cas où il n'y a pas de Paix a esperer, pouvoir Soutenir les Fraix de la Guerre et pour Se mettre en Etat de faire Une 3me Campagne. La Paix me paroit moins apparente que lorsque Vous etiez ici; ainsi ne nous endormons pas et faisons ce que Nous pouvons avec l'Aide de Dieu pour resister a l'Ennemi et empecher qu'il ne nous envahisse. Au reste Soyez assuré de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 12 Xbre 1794.

Ma lettre au Pensionnaire Van Citters est Sous Cachet Volant; je Vous prie de la fermer et de l'envoyer a Son addresse.

Monsieur,

La Situation des Choses est telle que j'ai eté obligé de faire partir la Princesse mon Epouse, ma Belle Fille et mon Petit Fils en Pinkjes [1]) pour la Zeelande. Dieu Veuille qu'ils y arrivent heureusement; je les recommande a Vos Soins et Suis avec Une parfaite Consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

La Haye ce 15 Janvier 1795.

---

1) Zoo blijkt de Prins eerst gemeend te hebben nog in den Haag te blijven. De Prinses is met de haren niet naar Zeeland gegaan. Zie *Prins Frederik en zijn tijd* door F. de Bas, I. bl. 404 en volgg.

[1]) à Monsieur de Lijnden de Blitterswijk, Representant de S. A. S. comme premier Noble de Zeelande à Middelburg. Kew ce 30 Janvier 1795. [2])

Monsieur,

Vous n'aurez pas éte peu surpris d'apprendre mon départ de la Haye et mon arrivée dans ce Royaume. Je n'avois jamais compté être dans le cas de quitter ma Patrie, même pour un Temps, mais c'est un décret de la Providence auquel on ne pouvoit résister. Tous les chemins m'étoient fermés pour me rendre avec ma Famille soit en Zeelande, soit en Frise. Il n'y avoit de port ouvert pour moi qu'en Angleterre, ainsi j'ai du m'y rendre avec ma Famille dans deux Pinkjes. Je ne suis parti qu' après que la Hollande m'avoit fait demander un officier et un trompette pour préceder les députez qui allaient capituler au nom des Etats. J'ai cru qu' ayant rempli cette commission je pouvais m'éloigner et surtout après que quatre membres des „Gecommitteerde Raaden" sont venu me déclarer que si les Francois exigeoient que l'on m'empêchait de partir, ils ne pourroient s'empêcher de le faire et me conseiller de partir avant cet Evenement. Je désirerois scavoir quelle est la disposition des Esprits en Zeelande et si l'on veut soutenir la Gageure ou non. Je me flatte que l'on ne voudra pas risquer une Guerre avec l'Angleterre et dans ce cas je crois pouvoir répondre de l'appui de l'Angleterre et un de mes Fils viendroit en Zeelande avec le Secours que vous pouvez avoir d'ici pour empecher que les François ne s'emparent de la Zeelande.

Il seroit necessaire de tirer les Etats Generaux de la Haye ou selon moi ils ne peuvent déliberer avec liberté, la Hollande ayant capitulé et les Francois étant à la Haye ou aux Environs, les Troupes ayant ordre de la Province d'Hollande de ne pas se défendre. S'il étoit possible que vous ou quelque Régent de confiance peut venir

1) Deze brief is niet met 's Prinsen hand geschreven.

2) In Engeland, 10 kilometers oostelijk van Londen, tusschen de hoofdstad en Richmond op den zuidelijken oever van de Teems.

ici pour s'aboucher avec moi, se ceroit bien utile. Il est déja allé quelques Batiments Anglois vers la Zeelande. Je vous envoye une copie de la lettre que j'écris aux Etats Généraux [1]: Je vous prie de la faire voir a Mr. le conseiller Pensionnaire van Citters et de concerter ensemble ce qu'il y auroit à faire. Je vous envoye une lettre pour lui et une pour le Général de Braeuw et une pour le Contre Amiral Haringman, toutes sous cachet volant que je vous prie de faire fermer et envoyer a leur addresse, si vous n'y avez point de remarques, et suis avec une parfaite consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

(signé) G. Pr. d'Orange.

Il est nécessaise que l'on n'ébruite pas mon intention d'envoyer un de mes Fils en Zeelande, ainsi je vous prie de prier Mr. le Pensionnaire van Citters de n'en parler qu'a des Personnes de confiance et comme d'une chose qui ne se fera que si elle peut être vraiment d'utilité.

Au Quartier General de Vlissingue. *Liberté* le 10 Ventose 3me Année Republicaine *Egalité.*

Le Général de Brigade Garnier, Commandant les troupes françaises en Zelande, ordonne au nom des Representans du Peuple Français à monsieur le Baron de Linden, membre des Etats de Zelande, de sortir dans vingt quatre heures pour tout delai de la Province de Zelande et de se rendre par la Voye la plus prompte dans celle d'Hollande.

Il est défendu au Baron de Linden de prendre une autre route, que celle de la Hollande, sous peine d'être arrêté et conduit prisonnier en France.

(signé) Le Général de Brigade,
Garnier.

---

1) Niet voorhanden.

Moi Sousigné, aide du Camp du Général Garnier, chargé de mettre à exécution l'ordre cy-dessus, Enjoint au nom des Representans du Peuple français près les armées du Nord et de Sambre et Meuse, au Baron de Linden d'informer par écrit les Etats d'Hollande de son arrivée dans cette Province, aussitôt qu'il y sera parvenu. A Middelbourg le dix Ventose, l'an 3me de la Republique française une et indivisible.

(signé) Beatseloche.

---

[1]) à Monsieur de Lijnden de Blitterswijk. Londres le 1 Fevrier 1795.

Monsieur,

Je me réfère a la lettre que j'écris aux Etats et aux ordres que j'ai donné tant au Lt. Genl. de Braeuw qu'au Contre Amiral Haringman. Dieu veuille que ces dépêches puissent servir a sauver notre malheureuse Patrie et a empêcher que le tout ne tombe entre les mains des François; Je n'ai pas le temps d'écrire aujourdhui au Pensionaire van Citters. J'espère que mon Fils aîné pourra etre bientôt en Zeelande et que vous pourrez concerter avec lui les mesures necessaires pour sauver la Patrie. Soyez assuré que je suis avec une parfaite consideration,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

(signé) G. Pr. d'Orange.

Monseigneur,

Pour repondre a la confiance, dont Votre Alte. Serene. daigne m'honorer, je m'empresse à mettre respectueusement sous ses yeux une note de personnes, dont Elle pourroit

---

1) Niet eigenhandig.

nommer six pour representer la Zelande dans l'assemblée projettée. Si votre Alt. Ser^e. trouve bon de prendre là dessus l'avis de Mr. v. d. Spiegel, Elle sera d'autant plus sûre d'avoir fait le meilleur choix parmi des individus, dont plusieurs ne lui sont que peu ou point connus. L'impossibilité où je suis de rentrer dans mon ancienne place m'engage à solliciter, comme une grace particulière, de n'être pas du nombre des six; attendu que j'aurois mauvaise grâce de figurer un moment pour une Province, avec laquelle j'ai cessé à jamais d'avoir quelque relation politique.

Quant aux autres objets, sur lesquels votre Alt. Ser. a bien voulu m'entretenir, je ne manquerai pas d'y satisfaire aussi promptement que la nature et la diversité des matières le permet; tandis que les succès de nos Liberateurs me defend de tarder davantage sur le premier point touché dans cette lettre. J'ai l'honneur d'etre avec l'attachement le plus respectueux,

Monseigneur,

De votre Altesse Sérénissime, Le très humble et très obéissant Serviteur,

G. C. H. de Lijnden.

a Biljoen le 31 Avril 1799.

Mr. Cornelis Evertsen, Borgemeester van Zierikzee.
Mr. J. W. Huyssen van Kattendijke, Gecomm^e. Raed.
Mr. A. W. van Citters van 's Gravenpolder, Borgemeester van Goes.
Mr. M. S. de Jonge, Gedeput^e. in de Provinciaele Rekenkamer.
Mr. C. S. van Lichtenberg, Gedeput^e. in de Raed van State.
Mr. A. C. Lampsins, oud-Bailluw van Vlissingen.
L. S. van de Spiegel, Raad en Secret^s. van Goes.
Mr. M. S. van Visvliet, Raed en Secretaris van Veere.
Mr. T. T. L. Pestel, Pensionaris van Vlissingen.

Word vermeent, dat de Hr. Raedpensionaris van Citters in de Provincie moet blijven, om bij de Gecomm^e. Raeden,

die geen minister hebben, te fungeeren. Insgelijks de Heer van den Houte, bij de Provinciale rekenkamer, die nu meer als ooit eene particuliere sorge en attentie zal vereischen.

Monsieur,

Ne Scachant pas Si Vous aimeriez a faire Une demarche qui eut relation a Votre qualité de mon Representant Comme Premier Noble de Zeelande, j'ai cru ne pas devoir Vous addresser Une lettre Comme celle que j'ai addressée a plusieurs Regents ou Ministres dans differentes Provinces; mais pour que Vous Soyez informé de ma façon de penser, je Vous envoye Copie de la lettre que j'ai addressée a l'ancien Conseiller Pensionnaire W. A. Van Citters dont Vous pouvez faire l'Usage que Vous croirez Convenable. Je Saisis cette Occasion de Vous assurer de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéïssant Serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Oranienstein ce 26 Xbre 1802. [1])

Aan den Heer Oud Raad en Pensionaris W. A. Van Citters. Oranienstein den 26e Xbre 1801.

WelEdele Gestrenge Heer,

Vernoomen hebbende dat bij verscheide Leeden der Regeeringe of Ministers en verdere amptenaeren van de Provintie van Zeeland, welke in functie waren op den 18 Januarij 1795 en dus voor de 't zeedert dien tijd voorgevallene omwentelingen, bedenkingen gereezen zijn, of

---

1) Eerst stond er 1801, doch met de hand van den Prins veranderd in 1802. De dagteekening van de volgende missieve is de juiste.

dezelve in de omstandigheeden, waarin het lieve Vaderland zig thans bevind, en na de daar in aangenomene Constitutie, zouden kunnen aanvaarden ampten die invloed hebben op de Administratie of het bestier van het Vaderland, hebbe ik niet willen afzijn UWEdg. bij deeze te schrijven, met verzoek om daar van zoodanig gebruik te maken, als zal oordeelen te behooren, dat mijns bedunkens, zoo als de zaeken thans zijn, er geene reedenen zijn die hun zouden moeten weerhouden om derzelver Pogingen aantewenden, ten einde zoo veel in hun vermogen is, te bevorderen het welzijn van het lieve Vaderland en deszelfs ondergang voortekoomen, en dat, zoo zij oordeelen dat zij van nut aan het Lieve Vaderland en deszelfs goede Ingezeetenen kunnen zijn door het aannemen van ampten of zitting te neemen in Collegien, die invloed hebben op de administratie of het bestier der zaeken van het Vaderland, of door deel te neemen aan dat bestier en ten dien einde met de Leeden der actueele Regeeringe meede te werken, zij zulks in dat geval kunnen doen.

Waar meede blijve met achting.

WelEdele Gestrenge Heer,
UWEdg. Dw. Dien^r.
(geteek^d.) W. Pr. v. Orange.

---

[1]) 1. de Hr. Grave G. van Randwijck.
2. „ „ Baron v. Heeckeren van Enghuizen.
3. „ „ „ v. Schimmelpennink van der Oye.
4. „ „ „ van Boetzelaar Heer van Kijfhoek
5. „ „ Oud Secret^s. Ac. Is. Royer.
6. „ „ Oud Raad en Pensionaris W. A. van Citters.
7. „ „ Baron v. Lijnden van Luneburg.
8. „ „ Oud Raad der Stad Utrecht, W. N. Pesters.
9. „ „ Baron van Aylva.
10. „ „ Oud Secret^s. van Sminia.

---

1) Op de minuut van dezen brief, voorhanden in het Koninklijk Huis-Archief, staat in margine de hier volgende aanteekening voor de verzending van gelijkluidende afschriften aan de genoemde Heeren.

11. „ „ Baron Bentinck van Diepenheim.
12 „ „ Oud Burgem^r. Lohman.
13. „ „ Oud Sindicus Engelhard.
14. „ „ Grave v. Heyden v. Reinestein.
15. „ „ Oud Secret^s. Mollerus.

Monsieur,

J'ai honte de repondre Si tard a Votre lettre du 15 X^bre 1803. Je ne puis Vous alleguer d'autres Excuses que celles-ci: C'est que je ne l'ai recue qu'en Juin on Juillet de l'Année passée du General Van der Duyn et que j'ai voulu lire le livre que Vous m'avez envoyé avant de repondre a Votre lettre et que le Temps m'a manqué pour cela. Je Vous Suis fort obligé pour ce que Vous voulez bien me dire dans Votre lettre et de l'Envoi de Votre ouvrage: les additions au livre de l'Esprit des Loix, que Vous avez faites, m'ont paru en General très Interessantes. J'avouerai qu'il y en a que je n'ai pu Comprendre, vu mon Ignorance de la langue Grecque dont je Scais tout au plus l'Alphabeth. Je crois Comme Vous que les Papiers que Vous m'avez envoyez ne peuvent Servir a rien dans la Situation presente des Choses et je ne puis entrevoir dans l'Avenir Une Epoque où Elles pourroient etre de quelque Usage. Je ne puis blamer la Resolution que Vous avez prise de Vous expatrier dans les Circonstances actuelles. J'espere que le Voisinage de Dusseldorff et de mes Etats nous procurera le plaisir de Vous revoir de Temps en Temps Chez Nous; la Princesse me Charge de Vous faire Ses Compliments et je Saisis cette Occasion pour Vous renouveller les assurances de la parfaite Consideration avec laquelle je Suis,

Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur,

G. Pr. d'Orange.

Brunsvic ce 4 Mars 1805.

BRIEVEN

VAN

Prinses Wilhelmine, gemalin van Prins Willem V,

AAN

Baron van Lynden van Blitterswijk.

Monsieur,

Persuadée que vous aprendrez avec quelqu' intéret notre heureuse arrivée dans cette Ville, je m'empresse, monsieur, a vous en faire part; et Saisie cette occasion de vous témoigner notre Sensibilité de tout ce que Vous avez fait pour nous; Veuillez accepter comme une foible marque de notre reconnoissance le Service que nous avons pris la liberté de faire placer dans votre maison a la Haie. J'espere qu'en Vous en Servant, il vous rappellera Souvent notre Séjour en Zelande, et les regrets avec lesquels nous l'avons quitté. Je Serai toujours charmée de Vous témoigner en toute occasion les Sentimens d'Estime et de consideration avec lesquels je ne cesserois d'être,

Monsieur,

Breda le 27 Juillet 1786.

Monsieur,

Vous donné trop de prix a une chose fort Simple. Soyez persuadé que je Serai toujours charmée de Vous obliger, et de Vous témoigner ma reconnoissance; recevez cette assurance, monsieur, avec mes Sincères remercimens

des Voeux que Vous formé pour mon Anniversaire, et croyez moi toujours avec Estime et Consideration,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Loo le 9 d'Aout 1786.

Monsieur,

Je comprens que la proposition qui a été faite pendant que Vous étiez ici, a dû empécher que l'on n'admit celle dont Vous aviez formé l'extension, la première rencontrant déja des difficultés, il n'y avoit pas de moyen d'en faire adopter une plus forte encore. Au reste il me Semble que celle qui vient d'être conclue répond assé bien au but principal, celle pour le négociation de $\frac{200}{m}$ fl. pour les troupes est tres Salutaire, et celle sur Rijssel ne peut manquer de produire un grand bien. Je crois que nous Sommes a la veille de Voir redoubler de violence la cabale dominante; Si de l'autre coté on montre de la fermeté et de l'Union dirigée avec Sagesse, je ne desespère pas encore. J'espère, Monsieur, que Vous avez eu un bon Voyage, je Suis fort reconnoissante des peines que Vous avez pris et Suis avec des Sentimens distingués,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Ce 11 Juin 1787.

Monsieur,

La confiance que Vous Voulez bien me témoigner en me communiquant le projet que Vous avez formé Sur la proposition d'Hollande par raport a la médiation de la France, m'engage a Vous exposer avec franchise ce que je pense sur cette matière. Il me paroit hors de tout

doute que Si la Republique se trouve dans une nécessité absolue d'accepter ou de demander la médiation des puissances Etrangères pour terminer Ses dissensions domestiques, cette médiation ne peut étre borneé a une *Seule puissance* Sans indisposer les autres et exposer l'Etat a des dangers manifestes, ainsi, partant de ce principe, votre projet est fort bon, mais je Vous avoue que je ne Suis pas egalement convaincue de cette Nécessité absolue d'une mediation Etrangére: je crois dumoins qu'avant de S'y déterminer, il Seroit essentiel de S'entendre Sur les points qui devroient faire l'Objet de la médiation, et je doute fort qu'a cet égard les avis des Provinces Soyent les mêmes; j'ose donner en Considération s'il ne Seroit pas Nécessaire, qu' apres avoir déclaré en termes précis que la Zelande ne peut ni ne veut Soumettre la Republique a une Médiation Etrangére a moin que *toutes* les Cours Voisines y Soyent appellées; on ajoute que cette médiation ne peut regarder la Zelande elle même qui n'a pas de différens avec les autres Confoederez Susceptibles de médiation Etrangére, et dont la Constitution intérieure *est fixée irrévocablement*; et qu' avant de concourir avec les autres Provinces a la demande de cette médiation, elle demande en termes Cathegoriques a la Hollande, quels Sont les points Sur lesquels celle-ci voudroit faire rouler la médiation, puisque les conséquences de cette démarche Sont trop importantes pour la Sureté et l'indépendance de toute la Republ. pour qu'elle puisse s'y préter sur des termes aussi Vagues que ceux de la proposition de la Hollande. Cette demande Cathégorique me paroit d'autant plus Nécessaire que dès qu'on appellera d'autres puissances a la médiation que la France, il est plus qu' apparent que la Hollande Voudra faire considerer Comme *purement domestique* et point Susceptible de médiation tous les points en litige sur lesquels la Cabale dominante ne Seroit pas Sure d'avoir plein Contentement, et que Vraisemblablement elle borneroit la médiation au différent Subsistant entre elle et la Province d'Utrecht, par ce que c'est là qu'elle a poussé l'iniquité le plus loin, et qu'elle en est le plus embarassé; mais Si on Veut Se rappeller tout ce qui S'est passé a cet égard depuis ces Derniers tems, coment la

Cabale a Scu Se procurer la pluralité dans l'assembleé de Hollande en faisant démettre illégalement les Regens des deux principales Villes, et Coment apres cela elle a fait Usage de cette pluralité *toute a fait illégale* pour Comettre les plus grandes indignités et Violences, on devra Convenir qu'il Seroit inpardonnable qu' aprésent qu'elle est dans l'embarras, *par Sa propre faute*, que les autres provinces viennent a Son Secours et appellent meme des puissances Etrangères, pour la Sauver, car de fait cette mediation ne Serviroit qu'a Couvrir la Cabale et a la Sauver du Sort qui menace tous les Usurpateurs. Je pourrois m'étendre beaucoup davantage Sur Cette matière qui est aussi inépuisable que la méchanceté des Chefs de la Cabale, mais je m'assure que Vous este aussi Convaincu que moi, Monsieur, de ces Vérités. Quelque Soit l'Usage que Vous fassiez de mes ideés, j'ose Vous priér de ne pas me nomer, j'exepte pourtant Mr. v. d. Spiegel, si Vous jugé a propos de lui Comuniquer cette lettre, je ne m'y oppose pas, et je Vous prie de ne pas donner plus d'attention à mes ideés quelles n'en méritent. Croyez moi avec une Sincère Estime,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Nimegue le 9 Juillet 1787.

Monsieur,

La nouvelle que vous m'anoncez, me fait beaucoup de plaisir, et ne pouvoit venir plus a propos, dans les circonstances actuelles, je m'en promet d'heureux effets pour la patrie, et en particulier la bonne cause. Je Suis tres flattée, monsieur, de l'attention que Vous avez donné à mes reflexions, et des Suites quelles ont eu dans Votre Province, ou Vous me dite que Vous les avez fait adopter, cela me rend toute glorieuse; mais plus j'y pense et plus je me persuade que cette marche est la plus prudente dans la Situation présente des Affaires. Le Greffier m'avoit

ecrit que Vous pensiez a proposer une lettre des Etats Generaux en reponse au memoire de Mr. de Thulmeyer, et j'ai beaucoup gouté cette idée; j'espére que Vous y persuaderez Mrs. les députez de Frise qui ne pourront S'y refuser apres la lettre de leur Province a celle d'Hollande sur ma détention. La lettre de Zelande que Vous m'anoncé, et dont je Vous fais mes remercimens d'avance, ne m'est point encore parvenue. Je Suis tres parfaitement,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Nimegue le 22 Juillet 1787.

Monsieur,

Je Suis bien Sensible aux Voeux que Vous m'adressé a l'Occasion de l'Anniversaire de mon jour de naissance, et je Vous en fais mes Sincéres remercimens. Dieu veuille que bientôt nous puissions nous féliciter au retour de la paix et de la prosperité dans notre malheureuse Republique, quand les maux Viennent au Comble, d'ordinaire ils ne durent pas, et il me Semble qu'a cet égard on peut ainsi former de justes espérances pour un changement heureux, car tout ce que Nous aprénons de la Hollande montre l'excés de la démence chez Nos Usurpateurs, leur apparente Sécurité sur la marche des trouppes Prussiennes est incroyable, puisqu'ils ne peuvent plus douter ni de cette marche, ni des intentions du Roi, et je crois que dans peu ils en auront des preuves plus réelles que ce qui a précedé jusqu' ici [1]). Je Suis avec une Sincére Estime,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Nimégue le 20 d'Aout 1787.

---

1) Den 13 Sept. waren de Pruisische troepen te Nijmegen.

Monsieur,

Je n'ai pu considérer votre projet de faire déclarer *Héreditaire* la qualité de premier Noble de Zelande dans la maison d'Orange que comme une Nouvelle marque de Votre Attachement et de Votre Zéle pour les intérets de cette maison, qui devoit Obtenir mon Suffrage et exciter ma reconnoissance; c'est dans ces termes que je m'en Suis expliquée à Mr. de Kinckel lorsqu'il m'en a fait la premiere ouverture. Quant à la Chose en elle meme, et quant a l'exécution surtout, je ne me fie pas assé à mes propres lumiéres, et j'ai trop peu de connoissance de Votre Province pour Oser prononcer définitivement la dessus: ce qui est certain c'est que je Serai fachée de Vous attirer le moindre désagrément, et cela pourroit arriver cependant si tout le monde n'envisageoit pas cette affaire des memes yeux, et Si mon opinion particuliére prévaloit aupres de Vous. Qu'il me Soit permis, monsieur, de Vous exposer avec franchise quelques reflexions que j'ai faites a ce Sujet, en y repensant plus mûrement. Il me Semble qu'une affaire de cette nature ne doit étre entamée qu' avec la certitude de la réussite la plus compléte, tant aupres des habitants de *toute* la Province, qu' aupres des membres qui composent l'assemblée des Etats. Si l'on ne rencontroit pas dans toutes les Isles les mêmes dispositions favorables pour Signer la requéte, et que cet ouvrage restat imparfait, ou qu'il dut étre en quelque Sorte forcé, il me paroit qu'il perdroit beaucoup de Son prix; la même Chose Si les Etats ne l'agréoient pas unanimement, ou qu'il provoque l'un ou l'autre membre a quelque avis désagreable, ceci Seroit doublement disgracieux dans le moment actuel aprés la révolution. Si l'un ou l'autre de ces inconvenients etoient à craindre, je préférerois que la chose ne fut pas poussée ou dumoins differée. Il m'est venu apres cela une Seconde idée, dont Vous aprécierez la valeur: vous Connoissé, monsieur, les déclarations expresses du Prince de ne pas vouloir accepter un auguementation de pouvoir, ne pourroit on pas le taxer d'Agir en contradiction avec lui même s'il acceptoit ceci? Il est tres apparent dumoins que Si le Prince prenoit ce Scrupule qu'il se refuseroit à

toute instance, meme à celles des Etats, et qu'ainsi Vos Soins Seroient inutiles, ce qui ne pourroit aussi que Vous être désagréable, et me fait desirer *qu' aussi ce point* Soit tiré bien au clair avant que Vous alliez plus loin.

Mr. Bodt reste inéxorable quand au poste de Conseiller Pensionnaire de Zelande; vous Savez, monsieur, que le Bourguemaitre W. A. van Citters veut bien l'accepter a de certaines conditions, je Souhaite qu'on puisse les agréer, car apres tous les refus que nous avons essuyez et la disette de Sujets convenables, je doute que l'on put trouver mieux que lui.

Je Suis fachée des désagrements que Mr. de Kinckel a essuyez, et je desire que le Prince puisse bientôt les reparer.

Mr. de Nagel est revenu enchanté de l'accueil qu'il a recu en Zelande, et en particulier de la maniére dont Vous avez appuyez Sa Sollicitation.

Je ne doute pas que Mr. van de Spiegel ne veille aux interets de la Compagnie des Indes, dans le traité d'Alliance à conclure avec l'Angleterre, cependant je l'en entretiendrez Volontiers, si j'en ai l'Occasion.

Ayez la complaisance de m'adresser à l'avenir Vos lettres Sous le Couvert de Mr. de Larrey. Je ne cesserois d'être avec des Sentimens distingués,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Le Haye le 28 Dec. 1787.

Monsieur,

Je Suis fort Sensible à l'Attention que Vous Voulez bien avoir de M'adresser votre Compliment Sur la Nouvelle Année, et aux Voeux que Vous formé à cette Occasion. Soyez bien persuadé, monsieur, de tout le bonheur que je Vous Souhaite dans le Courant de Cette Année, et nombres d'Autres. Je me flate que Vous réussirez aussi bien dans Votre Province avec le 25me denier, que cette Négociation

reussit dans celle de Hollands, et que cette affaire Vous permettra de venir bientôt Nous rejoindre. Oserois-je Vous demander, monsieur, ce que Vous pensé d'une Sollicitation de Mr. Lampsins d'avoir des gages plus Considérables comme Baillif de Vlessingue? il m'en a écrit plusieurs fois, et m'a détaillé les raisons pourquoi ce poste Seroit Sans cela trop onéreux; il ne paroit pas pencher Non plus vers le plan de remplir en meme tems le poste de receveur; je Vous Serois obligée Si Vous Vouliez bien m'informer de ce qui regarde cette Affaire; j'en *ferai l'Usage que Vous me prescrirez.* Je Suis avec une Sincére Estime,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

Le Haye le 9 Janvier 1789.

Monsieur,

Je Vous fais mes bien Sincéres remercimens des bons Voeux que Vous m'adressez pour la Nouvelle Année, je Vous prie d'être persuadé, monsieur, qu'il n'y a Sorte de bonheur et de prosperités que je ne Vous souhaite dans cette Année et les Suivantes. J'espere que les Affaires de la Province Vous permettront de Venir bientôt Nous rejoindre, je me ferai toujours un plaisir de Vous témoigner les Sentimens distingués avec lesquels je ne cesserois d'être,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

La Haye le 3 Janvier 1791.

Monsieur,

Je reçois avec bien de la reconnoissance le Compliment que Vous m'adressez Sur les heureuses Couches de la

Princesse ma belle fille, et la naissance de mon petit fils. Je rend parfaitement justiee à Vos Sentimens, monsieur, et je ne doute point de la part Sincére que Vous prenez à cet Evenement, qui Nous Comble de joye. Je me ferai toujours un plaisir de Vous témoigner la Sincére Estime avec laquelle je ne cesserois d'être,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

La Haye le 14 Dec. 1792.

Monsieur,

Les Voeux que vous m'avez adressé à l'Occasion de la Nouvelle Année, Sont de Nouveaux témoignages de Vos Sentimens pour moi et ma Maison; je vous en fais bien mes remercimens, monsieur, et je Vous prie d'étre persuadé qu il n'y a Sortes de prosperités que je ne Vous Souhaite dans cette Année et les Suivantes. Je comprend tres bien que dans ces tems ci Vous ne pouvez quitter la Province, Votre présence y etant Necessaire, je Souhaite que bientot les nuages Se dissipent, et que des tems plus tranquiles Vous permettent de revenir aupres de Nous. Je ne cesserois d'etre tres parfaitement,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

La Haye le 11 Janvier 1793.

Monsieur,

Mr. Pestel m'a remis Votre lettre et les Sermons. Je Vous fais bien mes remercimens des peines que vous avez prises à cet égard, et je Suis charmé, monsieur, que Mr. Roux Se Soit déterminé a faire imprimer les deux Sermons;

cette Nouvelle fera grand plaisir à la Duchesse Douaïriére de Brunswic à la quelle je Vais l'Anoncer et qui avoit cela fort à Coeur. Bien des remercimens aussi, monsieur, des Complimens que vous me faites Sur le bon Succés de l'inoculation de mon petit fils, je suis persuadé que Vous y prenez part, le Succés a été parfait, il n'a rien laissé a desirer. J'espere, monsieur, que nous Vous reverrons bientôt, et je vous prie de me croire toujours avec des Sentimens distingués,

Monsieur,

Votre Affectionnée Servante,
Wilhelmine.

La Haye le 21 Janvier 1794.

WERKEN DOOR HET HISTORISCH GENOOTSCHAP UITGEGEVEN.

KRONIJK.

2e jaargang.(*)	f (5.—)	1.50.	4e jaargang.	f (3.70)	2.50.
3e jaargang.	- (2.70)	1.50.	5e jaargang.	- (6.—)	2.50.

(*) De eerste jaargang is nimmer in druk verschenen.

KRONIJK.

2e *serie*			19e jaargang	f (7.40)	2.—.
6e jaargang	f (6.—)	2.—.	20e jaargang	- (7.20)	2.—.
7e jaargang	- (6.40)	3.—.	5e *serie*		
8e jaargang	- (6.80)	3.—.	21e jaargang	- (7.60)	2.—.
9e jaargang	- (6.80)	3.—.	22e jaargang	- (7.20)	2.—.
10e jaargang	- (6.80)	3.—.	23e jaargang	- (9.20)	2.50.
3e *serie*			24e jaargang	- (9.40)	2.50.
11e jaargang	- (3.20)	1.—.	25e jaargang	-(10.70)	3.—.
12e jaargang	- (3.60)	1.—.	6e *serie*		
13e jaargang	- (4.80)	1.50.	26e jaargang	- (8.00)	2.50.
14e jaargang	- (5.10)	1.50.	27e jaargang	- (8.20)	2.50.
15e jaargang	- (4.60)	1.50.	28e jaargang	- (6.20)	2.50.
4e *serie*			29e jaargang	- (8.30)	2.50.
16e jaargang	- (5.40)	1.50.	30e jaargang	-(10.30)	3.—.
17e jaargang	- (5.80)	1.50.	31e jaargang	- (8.40)	2.50.
18e jaargang	- (6.60)	1.50.			

BERIGTEN.

1e deel. 1e stuk.	f (3.40)	1.50.	4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 2e stuk. (Verhooren van Johan v. Oldenbarnevelt.)	- (3.80)	3.80.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
			7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
			7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. - (5.20) 5.20.

2e *serie* in 8°.

1e deel. 1e afd.	f (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	- (3.40)	1.50.
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel . . .	- (1.20)	1.—.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berichten en den Codex diplomaticus . . . . . *f* (1.80) 1.50.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^e Deel	*f* (5.60)	2.50.	VIIIe Deel	*f* (3.60)	3.60.
IIe Deel	- (5.20)	2.50.	IXe Deel	- (6.10)	6.10.
IIIe Deel	- (5.20)	2.50.	Xe Deel	- (5.80)	5.80.
IVe Deel	- (8.80)	4.—.	XIe Deel	- (6.60)	6.60.
Ve Deel	- (5.40)	3.—.	XIIe Deel	- (4.10)	4.10
VIe Deel	- (6.00)	6.—.	XIIIe Deel	- (5.00)	5.00
VIIe Deel	- (5.00)	5.—.	XIVe Deel	- (3.80)	3.80.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmundani . . . . . *f* (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685 . . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams. Uitgeg. door Mr. J. T. Bodel Nyenhuis . . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko. Uitgeg. door Mr. Feith en Dr. Acker Stratingh . . . - (3.70) 1.50.
5. Hortensius, over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgeg. door Prof. Peerlkamp en A. Perk. . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke. (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). - (2.30) 1.—.
7. Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594. Uitg. door Mr. H. O. Feith. - (2.40) 1.—.
8. De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. Uitg. door Dr. E. Verwijs. - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625 . . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. - (1.90) 1.—.
11. Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Eerste deel.* 1584—1618 . . . - (4.00) 1.50.
12. Hetz. *Tweede deel, eerste afd.* 1618—1621. - (2.80) 1.—.
13. Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje. By Mrs. Davies . . . - (4.00) 1.50.

14.	Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtgeding van Hugo de Groot. Uitg. door Prof. R. Fruin	*f* (4.80)	2.—.
15.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Tweede deel*, *tweede afdeeling*. 1621—1626	- (5.50)	2.—.
16.	Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft.	- (4.90)	2.—.
17.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Derde deel*, *eerste afdeeling*. 1626, 1627	- (6.50)	2.—.
18.	Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Naar 't oorspronkelijke handschrift uitg. door Dr. J. van Vloten . .	- (3.40)	1.50.
19.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Derde deel*, *tweede afdeeling*. 1628, 1629.	- (8.20)	2.50.
20.	Hetz. *Derde deel*, *derde afdeeling*. 1630 .	- (6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste deel* .	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Derde deel*, *vierde afdeeling* 1631—1644.	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696. *Eerste deel*.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Tweede deel* .	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. *Tweede deel*	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Derde deel* . . .	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Pol. Uitg. door Mr. W. H. de Beaufort.	- (10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan denz. Uitg. door Mr. J. A. Sillem. (Aanhangsel van de Brieven uitg. door Mr. W. H. de Beaufort.) Met twee registers.	- (1.40)	1.—.
28.	Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum .	- (1.40)	1.—.

29.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste deel* .	*f* (6.80)	3.—.
30.	Hetz. *Tweede deel*	- (5.30)	3.—.
31.	Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door Mr. S. Muller Fz. .	- (1.40)	1.—.
32.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678 . . .	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur-extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la Bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par M. le Prof. J. A. Wijnne. Tome premier.	- (8.00)	2.50.
34.	Hetz. Tome deuxième.	- (5.40)	2.—.
35.	Hetz. Tome troisième, première partie .	- (5.60)	2.—.
36.	Hetz. Tome troisième. deuxième partie .	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano uit den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in de jaren 1616, 1617 en 1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. *Eerste deel*	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Eerste deel.* (1652—1655)	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitg. door Dr. W. G. Brill. *Eerste deel*	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van 't krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650 en de handelingen van Prins Willem II. Toegelicht met behulp van ongedrukte stukken uit het Huis-archief van Z. M. den Koning, door Dr. J. A. Wijnne.	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitg. door Dr. W. G. Brill. *Tweede deel*	- (4.80)	2.50.
43.	Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. *Tweede deel*	- (4.60)	1.50.
44.	Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam		

enz. Uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Eerste deel* . . . . *f* (6.60) 3.—.

45. Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, vrijheer van Eethen en Meeuwen, heer van Babylonienbroek, Raad in de Vroedschap, burgemeester van Gorinchem enz. enz. 1734—1755. Uitg. met inleiding en aanteekeningen, door Theod. Jorissen . . . - (4.50) 3.—.

46. Journalen van Constantijn Huygens den Zoon. *Derde deel* . . . . . - (2.20) 2.20.

47. Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door Dr. P. J. Blok. - (2.90) 2.90.

48. De kroniek van Sicke Benninge 1e en 2e deel (kroniek van van Lemego). Uitg. en met kritische aanteekeningen voorzien door Mr. J. A. Feith; met eene inleiding van Dr. P. J. Blok . . . . . - (2.40) 2.40.

49. Quedam Narracio de Groninghe, de Thrente de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitg. door Mr. C. Pijnacker Hordijk . . . . . - (2.10) 2.10.

50. Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam enz. Uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Tweede deel*. . . - (7.80) 2.50.

51. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. *Tome I.* (1576—1578). . . . . - 6.80.

52. Resolutiën, genomen bij de Vroedschap van Utrecht, betreffende de Illustre school en de Akademie in hare stad. Uitgegeven door Dr. J. A. Wijnne. 1e stuk. (1632—1699.) - 2.00.

53. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Eerste deel* . . . . . - 7.30.

54. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Tweede deel* . . . . . - 8.—.

55. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome II.* (Troubles des Malcontents et des Gantois. Septembre 1578 — Février 1579.) - 6.25.

56. Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. *Derde deel.* . . . . . - 3.—.

57. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome III.* (Février 1579 — Janvier 1581.) *f* 8.90.

58. Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Tweede deel.* (1656—1658) . . . . . - 8.—.

59. Idem. *Derde deel.* (1659—1662) . . . . - 8.—.

DERDE SERIE.

2. De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, 1284—1424. Uitgegeven door Mr. C. M. Dozy. - 2.40.

3. Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. . - 4.60.

4. Brieven van Prins Willem V, aan Baron van Lijnden van Blitterswijk, Representant van den Eersten Edele van Zeeland, met vergunning van H. K. H. Mevrouw de Prinses van Wied, Prinses der Nederlanden, uitgegeven onder toezicht van F. de Bas, Luitenant Kolonel der Huzaren . . . . . - 3.50.

No. 1 is nog ter perse.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. Tom. I—IV. . . 26.00.

Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, Een woord in het belang van het Nederl. archiefwezen. 1846 . - 0.20.

Bepalingen over de uitgave van handschriften . . . . - 0.25.

BULLARIUM TRAJECTENSE. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata, edidit Gisb. Brom. Vol. I . . . . . - 12.—.

Vol. II 1. . . . . - 3.—.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, door de Leden tegen de helft van den prijs te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage.